

*Dr. Gianina Maria-Cristina
Picioruș*

EPILOG LA LUMEA VECHE

Literatura română
între *viziunea*
tradițională și
ideologia modernă

*Vol. I. (partea
întâi)*

Mentalități, forme
literare și univers
spiritual

Teologie pentru azi

București
2010

Vol. I
(partea întâi)

POEZIA

O evaluare pe planul cultural-istoric concret al influenței exercitate de vechea tradiție lingvistică și literară, în special asupra *constituirii limbajului metaforic al poeziei și asupra definirii geniului expresiv al scriitorilor moderni*, rămâne – după câte știm – în întregime de făcut.

Rosa del Conte¹

Deosebit de edificatoare apar însă corespondențele [între *Cantemir* și *Blaga*, în speță, dar și între *poezia veche* și *cea modernă*, în general] abia atunci când servesc la descifrarea, în epoca pre-eminesciană, a sensurilor lirismului nostru modern.

Constelația poetică a acelei perioade iradiază o lumină mult mai puternică decât străbate, în mod obișnuit, prin *pânza deasă* a criticii actuale.

Ion Negoîtescu²

¹ *Mihai Eminescu o dell'Assoluto*, Istituto di Filologia Romanza dell'Università di Roma. Studi e Testi, Società Tipografica Mondenese, Modena, 1963.

În românește: *Eminescu sau despre Absolut*, ediția a II-a, îngrijire, traducere și prefață Marian Papahagi, cuvânt înainte de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, postfață de Mircea Eliade, cu un cuvânt pentru ediția românească de Rosa del Conte, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2003, p. 281.

Date despre autoare aici: http://ro.wikipedia.org/wiki/Rosa_del_Conte.

Aici puteți asculta un podcast al nostru, de 20. 51 minute, despre opiniile autoarei referitoare la Eminescu: <http://www.trilulilu.ro/bastrix/df368382ed75a4>.

² Ion Negoîtescu, *Scriitori moderni*, vol. II, Ed. Eminescu, 1997, p. 25-26. A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Nego%C5%A3escu.

Eseu asupra evoluției literaturii române, de la tradiția bizantin-ortodoxă la modernism

Lucrarea de față nu și-a propus să fie o *istorie a poeziei românești* (și a *prozei*, dacă Dumnezeu va îngădui acest lucru), în sens *didactic*, dar și-a propus să încerce să ofere o *altă perspectivă* asupra *organicității* literaturii române, a continuității ei de-a lungul istoriei, studiind zonele de interferență (destul de întinse) ale literaturii române *moderne* (începând cu epoca *preromantică*) cu *literatura veche*, cu spiritualitatea și cultura tradițională a acestui colț de lume. O inițiativă care, pe cât este absolut de firească, a fost tot pe atât de imposibil de săvârșit în ultima jumătate de secol și mai bine.

Dacă vrem să fim corecți și să purcedem cu obiectivitate la descoperirea *modernității* literaturii românești, trebuie să începem cu începutul, adică nu de la *modernitate*, ci de la a stabili cât mai sigur cu putință, cât mai exact, dimensiunea *tradiționalistă* a acestei literaturi.

Atunci când se va determina care e *matca* în care curge arta literară românească, se vor putea discerne și numărul, și calitatea, și impactul influențelor *înnoitoare* (de la *umanism* până la *postmodernism*), fără a mai avea sentimentul că umblăm pe *nisipuri mișcătoare* și că fiecare epocă istorică își va impune *optica critică* în conflagrație cu stabilimentele anterioare.

Ceea ce se revendică adesea din literatura modernă este, de fapt, numai *suprafața* de genuri și forme literare, care încep, din perioada pre-pășoptistă și pășoptistă, să se *sincronizeze* cu Occidentul, nu și adâncurile de cugetare și mentalitate moștenite din vechime, reflexiile unei spiritualități străvechi și care nu poate fi dizolvată la prima clătinare – fie ea și *serioasă* – de vânt ideologic.

Formele literaturii sunt cele care fluctuează, în funcție de climatul socio-istoric, de influențe culturale și mentalități seculare. *Fondul* însă nu poate fi *fluctuant*, temeliile nu pot fi *mișcătoare*.

Acestor temelii încercăm să le descoperim esența ideatic-vizionară.

Ele aparțin, în cazul literaturii noastre, pentru un ochi pătrunzător și onest, spiritualității și culturii *bizantin-ortodoxe*.

Ele vin – și împrumutăm cuvintele Zoei Dumitrescu-Bușulenga³, pentru că ne oferă o sinteză revelatoare a fenomenului literar românesc – „din același Bizanț⁴ care pe toți ai acestei lumi ne-a călăuzit și ne-a înrâurit. [...]

Și dacă în cadrul culturilor medievale atât de înrudite ale sud-estului prin impactul comun al Bizanțului, românii au dat bolțile lor specifice în arhitectură, izvoadele lor în pictura miniaturală și în cea monumentală, broderiile lor sau cântările psaltice de unică frumusețe, cu dulceața bucuriilor ori mâhnirilor duhovnicești, atunci în literatură să fi rămas oare ei mai prejos decât în tărâmul celorlalte arte, adică *mai întârziți* din punctul de vedere al producerii valorilor de limbă și literatură? [...]

Dar cercetătorii români și străini sunt de acord că manuscrisele slavone înseși poartă de timpuriu pecetea minții românești [...] ...mintea intelectualilor timpului, cu precădere clerici, lucra, mlădiindu-și și perfecționându-și neconținut mijloacele de expresie, în slavonă ca și în română (ba chiar, uneori, în greacă...) [...].

De aceea, chiar de la apariție, scrierile în românește, traduceri ori originale, se bucură de o limbă viguroasă și spornică, având un potențial expresiv notabil, decelabil chiar de la primul nivel al lecturii. [...]

Căci nu generalitatea reflecțiilor umaniste ale occidentului european te izbește în nucleeele literare din textele noastre de început, ci o neconținută relatare a unor fapte specifice, revelatorii pentru o anumită condiție umană. [...]

Abia mai e nevoie de un adaos de ficțiune și de o brumă de generalizare pentru ca literatura să se nască. Iar limba capătă sonurile⁵ gravității și solemnității ori răsfângeri polemice, după caracterul precumpănitor al relatărilor.

O pietate *adâncă*, dar *rațională* se desprinde din paginile mult răsfoite ale scrierilor canonice⁶ și omiletice⁷, o judecată dreaptă și încrezătoare într-o justiție imanentă răsare din orice rând pus pe pergamente.

³ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Zoe_Dumitrescu_Bu%C5%9Fulenga.

⁴ Aici aveți date introductive despre *Imperiul Roman de Răsărit*:

http://ro.wikipedia.org/wiki/Imperiul_Roman_de_R%C4%83s%C4%83rit.

⁵ *Sonul* este unitatea de măsură a tăriei sunetelor. Son = sunet, ton, tonalitate.

⁶ Se referă, în general, la scrierile *recepte* /acceptate în Biserica Ortodoxă și, în special, la cărțile Sfintei Scripturi.

⁷ Cărțile de predici ale Sfinților Părinți.

Nestatornicia lucrurilor lumii se echilibrează printr-o nădejde moderată într-un viitor mereu crezut mai luminos în pofida realității grele.

Umaniștii istorici ori prelați, dieci⁸ ori voievozi se supun *vremii*, adică necesității istorice, într-un fel de înțelepciune specifică în care se amestecă eroicul fatalism al dacilor, spiritul moderat al acțiunii romane, precum și urmele *isihasmului* bizantin.

Sinteza teologic-filosofică literară a acestei atitudini o va înfățișa acel monument literar edificat de Neagoe Basarab⁹ în *Învățăturile către fiul său Theodosie*¹⁰ ...”¹¹.

Se spune adesea că *poporul român s-a născut creștin* și că limba română s-a păstrat, și-a conservat caracterul latin și s-a ctitorit ca limbă cultă în Biserică.

Nu se remarcă însă că și literatura română s-a născut tot în Biserica Ortodoxă, ca și limba română, nu în afara ei, și că nu a părăsit-o *in integrum* niciodată.

Acest lucru e confesat de operele literare înseși, multe dintre studiile literare susțin contrariul (mai cu seamă în ultimele decenii), anume că nu avem, în literatura noastră, medievală și modernă – între cei *de luat în seamă* –, decât *neoclasiци, umaniști, (neo)platonicieni...*

Discuțiile asupra operelor literaturii române s-au purtat, în general, venind către ele pe un traseu al ideilor culturale propagate în ultimele două secole.

„Exegeții poeziei române din deceniile 4-6 ale secolului trecut au pornit de la trăsăturile romantismului european spre analiza propriu-zisă a poeziilor. Iar atunci când atenția îți e orientată, descoperi mai ușor, supralicitând, latențele. Trebuie însă *denunțată* această eroare, căci ea a generat la rându-i alte erori”¹².

Din păcate, această *tradiție* critică, de a impune în mentalitatea publică un construct cultural în mod artificial

⁸ Diac = copist, cărturar, cântăreț bisericesc.

⁹ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Neagoe_Basarab.

¹⁰ La nivel online aici:

http://ro.wikisource.org/wiki/%C3%8Env%C4%83%C5%A3%C4%83turile_lui_Neagoe_Basarab_c%C4%83tre_fiul_s%C4%83u_Teodosie.

¹¹ Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Cuvânt înainte la Crestomație de literatură română veche*, vol. I, coordonatori I. C. Chițimia și Stela Toma, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1984, p. 6-9.

Volumul se poate downloada de aici:

<http://www.archive.org/details/CrestomatieDeLiteraturaRomanaVechevol.1>.

¹² Mircea Scarlat, *Istoria poeziei românești*, vol. I, Ed. Minerva, București, 1982, p. 61. Despre autor a se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mircea_Scarlat.

creat, se perpetuează până în epoca modernă (și până în zilele noastre): „poezia lui Vinea¹³, cea a lui Fundoianu¹⁴ și chiar a lui Voronca¹⁵ din anii '20 nu justifică nici pe departe – cum am mai spus – denumirea de *modernism extremist* pe care au impus-o, cu câteva decenii în urmă, istoricii literari, ce veniseră la întâlnire doar spre a confirma *teoria generală a avangardei*”¹⁶.

Nu o cercetare critică a textelor literare a condus la concluzia unui profil atent conturat al literaturii române, ci ideea preconcepută a *ceea ce ar trebui să fie* cultura și literatura română a determinat viziunea critică asupra literaturii și sensul ei hermeneutic.

Iar primul amendament al acestei *constituții culturale* care domină concepția critică este următorul: cultură europeană *nu există* cu adevărat decât în Occident și o cultură română modernă *nu se poate naște* decât sub auspicii occidentale: *Ex Occidente lex et lux, ex Oriente... nihil*¹⁷.

În lucrarea noastră, vom privi sub lupă *textele în sine*, pentru a evita *dubiile* sau acuzația de *imprimare silită* a unei hermeneutici *inadecvate*.

Acel joc sclipitor de suprafață, de forme și genuri literare, par să tragă literatura română și s-o integreze, *treptat dar definitiv*, începând cu pașoptismul, în apele modernismului și postmodernismului *extrem*, de inspirație vest-europeană și (într-o măsură mai mică) americană.

Însă, se ignoră abisurile psihologice și spirituale ale scriitorilor născuți în acest popor și care nu pot fi *recolajate*¹⁸ ca o simplă *pânză postmodernistă*.

Imprimările din suflet *nu se șterg* și *nu se repictează* nici cu pensula, nici cu alt instrument, oricât de fantastic. Numai privită în orizontul și în matricea sa stilistică european-răsăriteană și bizantin-ortodoxă, literatura română are *continuitate* și nu este un *puzzle ireconciliabil*.

¹³ Ion Vinea, pseudonimul literar al lui Ion Eugen Iovanaki:

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Vinea.

¹⁴ Benjamin Fundoianu, pseudonimul literar al lui Benjamin Wexler:

http://ro.wikipedia.org/wiki/Benjamin_Fundoianu_-_Fondane.

Un blog românesc dedicat sieși: <http://fondane.wordpress.com/>.

¹⁵ Ilarie Voronca, unul dintre cele trei pseudonime literare al lui Eduard Marcus:

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ilarie_Voronca.

¹⁶ Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*, Ed. Cartea românească, București, 2008, p. 165.

A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Negrici.

¹⁷ În limba latină: Din Occident [a venit] legea și lumina, [pe când] din Orient...nimic.

¹⁸ Referitor la o posibilă refolosire a unui colaj.

Într-o ambianță a unor idei culturaliste preconcepute, adevărate *forme fără fond*¹⁹ – nu pentru că nu exista absolut niciun *fond*, ci pentru că nu era cel care *trebuia* pentru noile *forme* anvizajate – s-a început construcția unui edificiu solid, al instituției critice, care trebuia să susțină intrarea noastră literară în Europa și în cultura occidentală, cu orice preț, și rămânerea definitivă acolo.

Prima care trebuia să cadă, care trebuia demolată în acest proces era *tradiția religioasă* și *ortodoxă* – ulterior, comunismul n-a făcut decât să treacă la proba practică. Susținerea unui fundament spiritual est-european al culturii române ar fi însemnat construirea modernității pe o altă fundație decât cea de tip occidental și acest lucru nu trebuia deconspirat.

Întorcându-ne *à nos moutons*²⁰, viziunea primară asupra literaturii este una bizantin-ortodoxă, chiar dacă acceptăm să vorbim, cu adevărat, despre *literatură* – ca intenționalitate –, numai începând cu pașoptismul, deși pașoptiștii resping atribuirea acestui statut de *scriitori*.

Discutând însă în termeni generici, primii noștri scriitori și poeți *moderni* (preromantici și romantici) au conștiința tradiției și a continuității cultural-spirituale, și nu a *rupturii* sau a *singularității*, a *meteorismului* ca fenomen cultural-literar.

Nici măcar Eminescu nu are în vedere teza unicității sale personale sau a epocii sale, la scara istoriei (vezi *Epigonii*²¹), ba dimpotrivă, deposează constant epoca sa *modernă* de o perspectivă *superioristă*.

Scriitorii pașoptiști nu cunosc sentimente adverse față de religie sau față de interconexiunea dintre credința lor religioasă și literatură, nu dau senzația unei discrepanțe sau disocieri între viziunea ortodoxă asupra lumii și a existenței (cu tot aerul *revoluționar* al tinerei generații exhibit în contra inerției tombaterii²²) și nevoia de a crea o literatură națională.

Dimpotrivă, ei asociază *datele spirituale* ale cugetării vechi – constitutivă ființei și viziunii lor – cu *imperativul*

¹⁹ A se vedea articolul:

http://ro.wikipedia.org/wiki/Formele_f%C4%83r%C4%83_fond.

²⁰ În limba franceză: *la oile noastre*. E vorba de o expresie idiomatică, tradusă în franceză, în mod abuziv, de personajul *Chirița* al lui Vasile Alecsandri.

²¹ Întregul poem, la nivel online, e regăsibil aici:

<http://www.romanianvoice.com/poezii/poezii/epigonii.php>.

²² *Tombateră* era, în trecut, un acoperământ pentru cap sau îmbrăcăminte de modă orientală, iar la figurat: *un om cu idei învechite*. Etimologia cuvântului vine de la substantivul sincopat τὸν πατέρα (*pe tatăl*; sg. Ac.), cu sensul de: *a imita pe tatăl*.

literar. Pentru pașoptiști, *poezia e profeție* a unor timpuri noi și fericite.

Doar Eminescu are o problemă cu optimismul futurist...

Literatura este însă percepută, în începuturile sale, în secolul al XIX-lea, ca un instrument *epocal*, ca o paradigmă a dezvoltării cultural-spirituale a poporului, specifică epocii.

Mințile cărturare ale neamului nu sesizează în literatură decât un *instrument* al vremii, necesar pentru emancipare și evoluție. De aceea nici nu apare vreun conflict între *literatură* și *religie*. Nici nu se pune problema *disocierii* sau a *polemicii* între cele două. Ortodoxia este intrinsecă ființei neamului și literatura lui o ilustrează.

De altfel, secolul al XIX-lea literar – interpretat *textual* – este profund retrospectiv, în ciuda presiunii, a șarjelor care încearcă schimbarea la față a României după chipul și asemănarea Apusului, fără a face să funcționeze, cu adevărat, *o distilerie valorică* în privința *a ceea ce primim din Apus*.

Mai bine-zis, acest conflict *religie-cultură* nu va apărea niciodată în literatura română, ilustrat printr-o operă monumentală.

Conflictul va fi *identificat* însă, în mod artificial, va fi exacerbat de către unii dintre critici, începând cu secolul al XX-lea.

Sau, dacă nu e sesizat niciun *conflict*, cel puțin dimensiunea spiritual-religioasă a literaturii este evaluată depreciativ, și asta nu numai de către *socialiști* sau *moderniști*, ci și de către un *tradiționalist* ca Iorga²³, spre exemplu, pentru care *Didahiile* Sfântului Antim²⁴ sau *Istoria ieroglică* a lui Cantemir²⁵ *nu au nicio valoare literară*.

De altfel, *tradiționalismele* lui Ibrăileanu²⁶ și Iorga nu se preocupă să determine *un profil* al tradiției literare românești, ci se concentrează tot asupra *impunerii de direcții*.

De la Maiorescu²⁷ până la *epoca de aur* a comunismului, toată lumea trasează direcții, făurește programe, atât în poezie,

²³ Nicolae Iorga: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Iorga.

²⁴ Sfântul Sfințit Mucenic Antim Ivireanul:

http://ro.wikipedia.org/wiki/Antim_Ivireanul.

Teza noastră doctorală, care a avut drept obiect de studiu viața, activitatea și opera Sfântului Antim, o puteți downloada de aici:

<http://www.teologiepentruazi.ro/2010/03/10/antim-ivireanul-avangarda-literara-a-paradisului-via%C8%9Ba-%C8%99i-opera-2010/>.

²⁵ Dimitrie Cantemir: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Cantemir.

²⁶ Garabet Ibrăileanu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Garabet_Ibr%C4%83ileanu.

²⁷ Titu Liviu Maiorescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Titu_Maiorescu.

cât și în proză (deși nu întotdeauna *scopurile didactice* trebuie interpretate *negativ*).

Scriitorii înșiși care concep articole, eseuri și cărți programatice despre *cum trebuie să fie literatura* (adesea lăsând *demonstrația literară* pentru mai târziu), nu pot să-și împlinească propriile deziderate sau nu le respectă (parțial sau integral) ori, odată cu schimbarea climatului politic, recurg la o metamorfoză dramatică de viziune literară, părăsind foarte ușor crezurile *modernist-avangardiste* pe care anterior le proclamaseră în mod fulminant.

Urmărirea cu fidelitate a *programelor literare* în hermeneutica pe care avem a o întreprinde este, de aceea, începând cu Macedonski²⁸ mai cu seamă, o *eroare fatală* pentru acuratețea și onestitatea demersului critic.

Poezia lui Macedonski e *wagneriană*²⁹ numai în teorie (nici măcar nu e o *anticipare* a ei, în vreun fel), la fel și lirica *avangardistă* a lui Ion Vinea sau cea a lui Ilarie Voronca.

În vremea comunismului, *libertatea de a trage cu pușca*³⁰ în Biserică și în credința religioasă – mai cu seamă în cea Ortodoxă – va determina o avalanșă de mistificări, în receptarea corectă și definirea tradiției literare românești, din încrengătura cărora nu am ieșit încă nici astăzi.

Tradiția religioasă (susținută de practica ei, pe care o mărturisesc destul de mulți scriitori români sau o lasă să se întrevadă) este cea care a impus formula literară și norma morală în literatura română pentru multă vreme și continuă să o impună în operele unor autori foarte importanți chiar în perioada modernă și postmodernă a istoriei noastre, cu toate că scriitorii caută să beneficieze la modul optim de suportul ideologico-literar al epocii, pentru a se plasa și a se menține în elita scriitoricească, și adeseori își camuflează adevăratele pulsuni interioare sub aspecte literare și stilistice care să le facă *invizibil* resortul spiritual.

E un război psihologic cu moda și cu ideologia artistică în vogă, care se vrea câștigat de credința scriitorului în forța sa de creație.

²⁸ Alexandru M. Macedonski: http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_Macedonski.

²⁹ Aluzie la muzica lui Richard (Wilhelm) Wagner:

http://ro.wikipedia.org/wiki/Richard_Wagner.

³⁰ Titlul unui celebru poem al lui Geo Dumitrescu, pe care îl puteți citi aici la nivel online: <http://atelier.liternet.ro/articol/1168/Geo-Dumitrescu/Libertatea-de-a-trage-cu-pusca-si-alte-poezii.html>.

Despre autor aici: http://ro.wikipedia.org/wiki/Geo_Dumitrescu.

Cu precădere, marii artiști și scriitori au tangențe profunde cu spiritualitatea și mistica, neechivoce, chiar dacă (sau poate tocmai de aceea) decenii de propagandă comunistă au condamnat *bigotismul obscurantist* și *misticismul*, precum și *dezorientarea* scriitorilor care au filosofat și au făcut *teologie obscurantistă* pentru uzul burgheziei, dezorientarea intelectualității antrenate în *fideism ieftin și alambicat*, care a dezvoltat *o cultură și o gândire în descompunere*³¹.

În același timp, este lesne observabilă absența unor accente nihilist-revoluționare profunde, *ivankaramazoviene*³², *camusiene*³³ ori *sartriene*³⁴, din literatura română, care să determine conceperea unor opere pe măsura *idealului măreț* ateist.

Pentru că, în comparație cu ce ar putea scrie un Ivan Karamazov român, literat, spre exemplu, avangardismul nostru literar poate fi catalogat drept o *operă de caritate* creștină, menită să zguduie conștiințele și inimile pietrificate spiritual.

În literatura română nu s-a născut încă niciun scriitor *mare* sau *genial* care să se afle în război deschis cu religia și spiritualitatea neamului său. Cel puțin, eu nu am identificat un astfel de scriitor.

Tendențele nihilist-profanatoare sunt de slabă intensitate. Aserțiunea noastră este valabilă în proporție covârșitoare mai ales în poezie (și motivația e una foarte serioasă), dar nici proza românească n-a căpătat niciodată un profil autentic *nitzschean*. Dumnezeu *n-a murit* pentru majoritatea scriitorilor români, nici măcar *nu trage să moară* (după expresia unui personaj eliadesc³⁵).

³¹ Cf. *** *Culte religioase în Republica Populară Română, București, 1949*, p. 15, apud. George Enache, *Ortodoxie și putere politică în România contemporană. Studii și eseuri*, Ed. Nemira, București, 2005, p. 385-386, nota 14.

³² *Ivan Karamazov*, un personaj de roman, creat de Dostoievski. A se vedea despre personaj: http://en.wikipedia.org/wiki/The_Brothers_Karamazov și despre autor: http://ro.wikipedia.org/wiki/Feodor_Dostoievski.

³³ Albert Camus: http://ro.wikipedia.org/wiki/Albert_Camus.

³⁴ Jean-Paul Sartre: http://ro.wikipedia.org/wiki/Jean-Paul_Sartre.

³⁵ Este vorba de nuvela lui Mircea Eliade, *O fotografie veche de 14 ani...*, în care Dumitru, un tânăr sărac *de la Dunăre*, refugiat în America, înfruntă dezarmant necredința unui fost *ilustru predicator și taumaturg* (de fapt, un escroc). Acest *doctor Martin*, pe numele adevărat Dugay, rezumă astfel ideologia deist-nihilistă a lumii moderne: „Dumnezeu s-a retras din lume, a dispărut. Pentru noi, oamenii, e ca și mort. Putem spune, fără urme de nelegiuire, că Dumnezeu a murit, pur și simplu, pentru că nu mai e cu noi, nu ne mai este accesibil. S-a retras, s-a ascuns undeva. Acel *undeva* nu face parte din lumea noastră, e ceva pe care filozofii îl numesc *transcendent*. Dar pentru noi, oamenii, *transcendența* e o formă a morții. Deci, dacă Dumnezeu a murit pentru noi, cum de mai poate omul să se mântuiască într-o Biserică?”. Răspunsul lui Dumitru

De asemenea, apetența pentru o simbolistică și o hermeneutică abisală în poezia modernă, a cărei interpretare – în cazul literaturii noastre *moderniste* – este *unisemantică* și nu *polisemantică*, este un reflex al literaturii vechi, al hermeneuticii teologice și patristice.

Eminescu și, în urma lui, poezia română modernistă, caută expresia abisală, care să exprime adâncurile de sens și de cunoaștere, irelevabile unei lecturi primare și superficiale. Însă aceasta este o consecință a mai bine de 16 secole de hermeneutică biblică, exprimată scriptic și oratoric în Biserica și apoi în literatura acestui neam.

Eminescu este cel care face din poezie un *codru de simboluri*, de litere mistice, așa cum este grădina cosmică, edenul universal, în tradiția patristic-bizantină, dar și în tradiția noastră literară medievală.

Și tot el stabilește antiteza profundă dintre *poezie*, ca imagine ideală a unui Eden fericit, și *proză* ca expresie a imanenței, a lumii reale, a decăderii umane:

„Dumas³⁶ zice că *romanul a existat totdeauna*. Se poate. El e metafora vieții. Priviți reversul aurit a unei monede calpe, ascultați cântecul absurd a unei zile, care n-a avut pretențiunea de-a face mai mult zgomot în lume decât celelalte în genere, extrageți din aste poezia ce poate exista în ele și iată romanul” (Cezara).

El operează o dihotomie irevocabilă, când separă *poezia* de *proză*, unde *proza* este înțeleasă în sensul de *tablou concret al vieții* și este *amară* (*Scrisoarea IV*), pentru că ea reprezintă teluricul decepționant, în comparație cu *poezia* care încearcă să recupereze Paradisul, Raiul pierdut.

Aceasta este poezia *ideală*, pentru că și la nivel poetic Eminescu operează cu distincții categorice, între viziunea lirică tradițională, fundamentată pe o credință solidă și pe idealuri imuabile, și viziunea modernă în care simbolul e aleatoriu, iar oamenii *numesc sânt, frumos și bine ce nimic nu însemnează* (*Epigonii*).

Marii poeți moderni concep poezia ca pe o recuperare a acestui *vizionarism esențial*, a *expresiei poetice abisale*

este: „Să vă dea Dumnezeu noroc, doctore Martin, spuse. Noroc și sănătate. Dar degeaba încercați să mă speriați dumneavoastră, cum că Dumnezeu ar trage să moară. Nu mă las eu așa ușor păcălit de o glumă...” cf. Mircea Eliade, *Proză fantastică*, vol. I, ediție și postfață de Eugen Simion, Ed. Moldova, Iași, 1994, p. 390.

³⁶ Alexandre Dumas - Dumas Davy de la Pailletier:

http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandre_Dumas.

(coincidente cu căutarea *poeziei pure* și a *limbajului poetic transempiric* în Occident, începând cu simbolismul și cu Valéry³⁷), dar simbolul nu e aleatoriu în poezia românească simbolistă și modernistă și nici polisemantic, ci e recuperabil într-o viziune hermeneutică unisemantică.

Absolut toți marii poeți (Bacovia³⁸, Blaga³⁹, Barbu⁴⁰, Arghezi⁴¹, Nichita⁴², Sorescu⁴³, etc.) se raportează numai la *un singur poet*, în mod esențial, și acesta este Eminescu⁴⁴.

George Gană⁴⁵ exprimă foarte bine acest lucru: „Un mare noroc istoric a făcut ca această generație literară de după război să cuprindă câțiva mari poeți, mai mulți decât oricare alta dinainte: Arghezi, Blaga, Barbu, Adrian Maniu⁴⁶, Philippide⁴⁷, Pillat⁴⁸, Vinea, Voiculescu⁴⁹.”

Dincolo de toate deosebirile de formație culturală, de opțiune estetică și de formulă poetică, ei au în spate o tradiție comună, în centrul căreia se află, pentru toți, Eminescu.

El este, va scrie unul dintre ei, Blaga, *marele copac din care toți ne tragem*. [...] Aceasta [opera lui Eminescu] nu mai reprezenta pentru ei *un model stilistic*, dar ilustra exemplar *o viziune asupra lumii* [...].

Ceva din spiritul eminescian se regăsește și la poeți din generațiile următoare, până la Nichita Stănescu și dincoace de el. Chiar pentru cei care n-au avut afinități cu acest spirit pe

³⁷ Paul Ambroise Valéry: http://ro.wikipedia.org/wiki/Paul_Val%C3%A9ry.

³⁸ George Bacovia, pseudonimul literar al lui *George Andone Vasiliu*: http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Bacovia.

³⁹ Lucian Blaga: http://ro.wikipedia.org/wiki/Lucian_Blaga.

⁴⁰ *Ion Barbu*, pseudonimul literar al lui *Dan Barbilian*: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dan_Barbilian.

⁴¹ *Tudor Arghezi*, pseudonimul literar al lui *Ion N. Theodorescu*: http://ro.wikipedia.org/wiki/Tudor_Arghezi.

⁴² Nichita Hristea Stănescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nichita_St%C4%83nescu.

⁴³ Marin Sorescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Marin_Sorescu.

⁴⁴ *Mihai Eminescu*, pseudonimul literar al lui *Mihail Eminovici*: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihai_Eminescu.

Opera sa, în 16 volume, ediția Perpessicius, poate fi consultată la nivel online aici: http://eminescu.petar.ro/opera_completa/index.html.

⁴⁵ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Gan%C4%83.

⁴⁶ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Adrian_Maniu.

⁴⁷ Alexandru I. Philippide:

<http://www.poezie.ro/index.php/author/0013261/index.html#bio>.

⁴⁸ Ion Pillat: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Pillat.

⁴⁹ Vasile Voiculescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Voiculescu. Puteți citi 82 de poeme ale autorului aici: <http://poezii.t2i.info/poeti/vasile-voiculescu/>.

nicio latură a lui, Eminescu a reprezentat *un reper axiologic*⁵⁰.

Lirica românească, avându-l în centru pe Eminescu, se situează, ideatic și vizionar, în tradiția textelor religioase cu caracter poetic și chiar în tradiția omileticii, a literaturii oratorice românești medievale (oricât de sceptici ar fi *scepticii*), infuzate adesea de un lirism ieșit din comun și caracterizate de o apetență deosebită pentru hermeneutică, pentru încriptări și decriptări de simboluri și mesaje, coborâte din tradiția bizantină a lecturii simbolurilor cosmice și a înțeleșurilor biblice.

Întâmplător sau nu, dezideratul poeziei românești e convergent – măcar în aparență – cu idealurile de abstractizare și *simbolizare* a limbajului poetic, practicate de poeții aparținând curentelor moderniste apusene.

Însă observațiile critice, în general, se cramponează numai de acest ultim aspect al literaturii noastre moderne.

Impresia mea este că marii poeți români moderniști, Blaga, Bacovia, Barbu și Arghezi, au profitat din plin de confuzia (incomprehensibilă pentru neinițiați) dintre teoriile literare și poetice specifice curentelor occidentale (*modernismul* și *avangardismul*) și datele tradiției conservate și exprimate simbolic și perifrastic (Arghezi preciza undeva, într-un articol teoretic, că *simbolismul* e vechi de când lumea).

Pentru începuturile literaturii române însă, este caracteristică atenuarea distanței dintre *poezie* și *proză* sau, mai bine-zis, lipsa unei *delimitări categorice* între cele două.

Avem o proză cu accente lirice, solemne și moraliste și o poezie cu inserție narativă – pentru că, tradițional, *narațiunea* bizantină nu însemna *proză*.

Mai mult decât atât, tradiția acestei confuzii a genurilor se păstrează până târziu, ca dovadă *proza lirică* a lui Mihail Sadoveanu, dar și *poezia narativă* a lui Ion Barbu, Tudor Arghezi, Marin Sorescu, revitalizarea *baladei* prin cercul literar de la Sibiu, etc.

Însă acesta este un reflex al literaturii vechi, din care fragmente dar și pagini întregi, atât din literatura oratorică religioasă (Antim Ivireanul, cu precădere), dar chiar și din cea *oratoric-istoriografică* (remarcabil de poetică este *Istoria ieroglică* a lui Dimitrie Cantemir), se pretează *poetizării*, reconfigurării lor sub formă de versuri, datorită ritmului

⁵⁰ George Gană, *Melancolia lui Eminescu*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 2002, p. 328-329.

interior și a lirismului profund, fără a mai lua în seamă *ritmul melodic* și *rima internă*, aleatorie sau nu.

Mircea Scarlat remarcă admirabil: „Echivalarea clasicizantă a poeziei cu rostirea în versuri a privat cultura română de recunoașterea câtorva secole de poezie scrisă. Căci, privită ca efort deliberat de obiectivare *în versuri* a lirismului, poezia cultă românească apare neaccidental abia începând cu primii romantici. Dar *Învățăturile lui Neagoe Basarab* sunt o dovadă că noi avem poezie *scrisă* încă din secolul al XVI-lea! În literatura română, versificația a pătruns și s-a dezvoltat independent de Poezie”⁵¹.

Proza lirică și poezia narativă, confuzia genurilor, cultivate până târziu, atestă, între multe altele, în opinia noastră, existența unor forme și a unei viziuni tradiționale asupra literaturii.

Însă, de multe ori, ele creează impresia abordării unor tehnici literare *moderniste* avant la lettre, eterizând opțiunea tradiționalistă a scriitorilor.

Cu forța sa vizionară remarcabilă, Eminescu este cel care trasează coordonatele esențiale ale polemicii dintre *tradiție* și *modernitate*, exprimate astfel: simbolism și hermeneutică abisală/cosmică *versus* literalism și realism profan.

Traiectului hermeneutic, care plasează natura cosmică sub pecete simbolică, îi vor rămâne fidel toți marii poeți moderniști, scriind sub umbrela ideologiei moderniste, având apanajul *simbolismului* modern, al tehnicilor poetice moderniste și al limbajului neobișnuit, fracturat, care tinde să spargă tiparele logicii și ale sintaxei normale revendicate de tronsonul literar *realist*.

Realismul este, de aceea, mai puțin tradițional, din perspectiva unei literaturi ortodoxe, care este profund simbolică și *hermeneutică*, care presupune abisalități psihologice și interpretative.

Proza sau romanul *realist* consemnează o distanță *morală* și *religioasă* a autorului față de evenimentele expuse, cel puțin în aparență.

Scriitorii români au avut multă vreme aversiune față de *realism*, înțeles ca *mimetism* și *descriptivism neutru* din punct de vedere moral, impersonal.

⁵¹ Mircea Scarlat, *Introducere în opera lui Miron Costin*, Ed. Minerva, București, 1976, p. 131.

De aceea romanul românesc realist-obiectiv s-a născut greu, neputându-se dispensa mai cu seamă de norma morală tradițională, pe care nici nu a părăsit-o definitiv, decât la nivel de artificiu stilistic, de dragul de *a se sincroniza*⁵² cu romanul vest-european (și poate că tot de aceea, *marele roman românesc* așteaptă încă să se nască).

În paralel cu acesta, a continuat să se perpetueze proza și romanul liric, precum și proza *magico-fantastică*, a protestului împotriva *realismului* (*pozitivist* prin esență).

În proză, proporțiile sunt mai echilibrate, în literatura noastră, între scriitorii care exhibă o viziune arhaică, tradițională asupra lumii (cei mai mulți au fost încadrați la *proză lirică*, *magică* sau *fantastică*) și cei care manifestă indiferentism religios (nu neapărat *ură sartriană* împotriva religiei, ci *dezinteres* sau *neimplicare teologică* și *religioasă*).

Însă firile poetice sunt cu preponderență fidele viziunilor determinate de locuirea în orizontul spiritual vizionar al revelației, mai ales poezii pe care studiile de literatură îi consideră *geniali*, chiar dacă adeziunea lor interioară față de ceea ce înseamnă *vizionarism* și *expresie abisală / metaforă revelatorie*, ca trăsături tradiționale ale literelor românești, nu este clar *determinată* sau *confesată public* cu obstinență.

În același timp însă, romanul *modern* și *subiectiv* ilustrează, ca și poezia lui Bacovia și a simbolistilor, aceleași crize interioare ale inadaptatului cu societatea *modernă*.

Avem aici paradoxul remarcabil al scriitorului *modern* care nu e decât paradigma inadaptării spirituale la lumea *modernă* (paradox firav sesizat de critica noastră, prea preocupată să exulte pentru că *avem* prozatori *moderni*). Așa încât arta *modernă* și *avangardistă* este adesea, paradoxal, cel mai virulent protest *anti-modernism*, ca realitate socială și spirituală.

Exigențele ideologice ale *sincronizării* cu Occidentul (autoimpuse sau impuse de epocă) reprezintă pentru scriitorii interbelici o mare presiune din afara esteticii și a literaturii, căreia trebuiau să-i facă față.

⁵² *Sincronizarea* e fenomenul literar prin care autorii români au încercat, în moduri personale, să desființeze decalajul dintre ei și literatura din Occident. Cel care a introdus termenul în literatura română este Eugen Lovinescu și el l-a văzut ca un fapt *profund pozitiv*, excluzând realitatea ca atare, aceea că nu se poate trece la o *altă literatură* fără ca *interiorul spiritual* al scriitorilor să fie *altul*.

A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Lovinescu.

Avem iarăși o generație *de jertfă*, cea interbelică, de la care se aștepta să creeze o literatură mare, sincronă cu literatura europeană.

Această presiune istorică e comparabilă cu cea pe care o resimțea Ureche⁵³, Costin⁵⁴ sau Dosoftei⁵⁵, când încercau să demonstreze că limba română e *aptă* pentru a fi instrumentată în conceperea unor opere de valoare.

Pașoptiștii au trăit mai puțin intens această *pasiune creatoare*.

Paradoxul *remarcabil* este însă acela că epoca socialistă, care, pe de-o parte, oprima literatura și arta, pe de altă parte însă, a creat *un culoar de relaxare* a constrângerilor estetice.

Nichita Stănescu, Marin Sorescu sau Marin Preda⁵⁶ nu mai creează în contratimp cu *sincronizarea*.

Ba chiar, în ciuda climatului existențial sufocant pe care îl presupunea comunismul, cred că marii creatori se puteau eschiva, totuși, mai ușor în fața factorului politic, care era unul exterior, extraliterar, decât să suporte presiunea unui anumit tip de *estetism* sau de *scriitură*, ceea ce reprezenta un *pat al lui Procust*⁵⁷ interior, mai stresant și mai nemilos chiar decât infernul politic.

Relaxați din partea concurenței literare cu o Europă *mult mai avansată* și nemaipreocupați să recupereze *handicapuri*, obligați, în același timp, să-și caute cu înfrigurare o tradiție peste care regimul trăsesse perdeaua, scriitorii se refugiază în trecut și au timp să contemple și să observe, din altă perspectivă, ceea ce nu se vedea din *maratonul*⁵⁸ interbelic.

În ce privește perioada amintită, dihotomia oarecum arbitrară între *moderniști* și *tradiționaliști* ne face și astăzi să ignorăm adevărata discuție despre actul literar interbelic, concentrându-ne exclusiv asupra tehnicilor literare, care constituie totuși o *formă superficială* de abordare a temei.

Ca să nu mai vorbim de faptul că, fără glumă, pe mulți nu știm unde să-i situăm – destui scriitori fac naveta între *tradiționalism* și *modernism*, în funcție de epocă și de optica critică.

⁵³ Grigore Ureche: http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Ureche.

⁵⁴ Miron Costin: http://ro.wikipedia.org/wiki/Miron_Costin.

⁵⁵ Sfântul Dosoftei al Moldovei: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Dosoftei>.

⁵⁶ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Marin_Preda.

⁵⁷ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Patul_lui_Procust.

⁵⁸ Graba scriitorilor de a se sincroniza cu Occidentul. Aluzie la modul în care s-a anunțat victoria bătăliei de la Marathon.

A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/B%C4%83t%C4%83lia_de_la_Marathon.

Dacă Arghezi era un *avangardist* pentru contemporani, acum e *modernist* cu indulgență (mai mult în virtutea limbajului poetic, dificil de înțeles din cauză că este *eliptizat*), în timp ce Blaga a evoluat invers: de la *tradiționalist* (E. Lovinescu) la *modernist*. „Pentru G. Călinescu⁵⁹, Ilarie Voronca era *tradiționalist*, ca și B. Fundoianu, în timp ce Aron Cotruș⁶⁰ era *modern*”⁶¹, etc.

Și dacă interbelicul este o epocă fascinantă prin efervescența sa creatoare și polemică, în schimb, cred că nume ca Nichita Stănescu, în poezie, sau Marin Preda, în proză, surclasează valoric această perioadă (nu *perioada* în întregime, ci pe *reprezentanții* ei, priviți comparativ).

Și explicația este, în parte, cea pe care am oferit-o anterior, că nu se mai simt angoasați de o competiție literară și estetică cu *marea literatură europeană*.

Cred că suntem încă *prea aproape* de ei și *prea marcați* de epoca nefastă comunistă ca să fim în stare să-i reperăm *obiectiv* și să-i *valorizăm adecvat* pe cei doi mari scriitori pomeniți.

Abia în anii '80 a reintrat pe scena literaturii române ambiția sincronizării, de data aceasta cu literatura postmodernă.

În ce-i privește pe postmoderniști, luați în general, ca fenomen, sunt o nouă generație *pașoptistă*, postmodernă, obsedată de *direcții literare la modă în Occident*, care e receptivă la stimuli literari contemporani, proveniți din zonele cu reputație civilizaționistă, dar care, ca *mental colectiv*, nu depășesc spațiul matricial carpatin.

Literatura și cultura română – ca și toată societatea românească – suferă prea mult (de la Ureche încoace) de ceea ce aș numi *complexul lui Zenon*⁶²: panica de a nu ajunge niciodată să întrecă broasca țestoasă⁶³, adică orizonturile pe care singură le distanțează de sine.

⁵⁹ George Călinescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/George_C%C4%83linescu.

⁶⁰ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Aron_Cotru%C5%9F.

⁶¹ Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*, op. cit., p. 163.

⁶² Zenon din Eleea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Zenon_din_Eleea.

⁶³ Sofismul lui Zenon la care facem referire aici se numește: *Ahile și broasca țestoasă* și are următorul conținut: „Ahile nu va întrece niciodată broasca țestoasă. El trebuie să ajungă mai întâi în locul de unde broasca țestoasă a plecat. În acest timp, broasca țestoasă va căpăta un avans. Ahile va trebui s-o ajungă din urmă dar, în acest timp, broasca țestoasă va profita și va face un nou mic drum. El se va apropia tot timpul de ea dar fără s-o ajungă vreodată”.

În studiul nostru am operat cu distincții inopinate, pentru că am privit operele literare din interiorul lor, și nu de la suprafața fenomenului, receptat prin prisma ideologiei literare sau a mărcilor estetico-stilistice.

Conceptul de *poezie* sau de *literatură tradițională*, definit din punct de vedere *estetic*, nu este neapărat *congruent* cu viziunea tradițională asupra textelor literare, ba dimpotrivă, cele două puncte de vedere asupra *tradiției*, pot să opereze delimitări surprinzătoare, după cum se va putea observa.

Neliniștile exprimate de poeți precum Eminescu, Blaga, Bacovia, Barbu, Arghezi, Voronca, Vineanu, Fundoianu, care determină temele majore ale poeziei lor, sunt de natură religioasă și gnostico-teologică (ne referim la *cunoașterea teologică* și nu la erezia *gnostică*) și ele vin în urma unei tradiții și nu ar fi existat sub această formă, dacă poeții ar fi trăit într-un climat spiritual eterodox. Vom detalia acest subiect pe parcursul lucrării noastre.

Ortodoxia integrează *tradiției* sale opere care denotă un fundament mental și vizionar tradițional, fără să se poticnească de calitatea *modernă* a limbajului sau a tehnicilor literare.

Dostoievski este foarte bine, în același timp, *un mare scriitor ortodox* și *un mare scriitor modern* – Blaga îl considera și *un poet liric al trăirii ortodoxe*⁶⁴ –, fără ca cele două concepte să intre în conflict.

În ce privește literatura română, *conflictul* acesta a fost gonflat și întreținut cu abilitate.

Asemenea, literatura *magico-fantastică* de la Sadoveanu⁶⁵ la Eliade⁶⁶ sau literatura *absurdă* a unui Eugen Ionescu⁶⁷ sunt creațiile unor spirite religioase profund neliniștite, cărora climatul spiritual autohton le imprimă o uriașă forță vizionară, care caută în *arhaicitate* ori în exfolierea *absurdului*, un continent taumaturgic literar pentru conștiința lor nefericită într-o lume antropocentrică și egocentristă.

Toate acestea sunt motive suficient de puternice pentru noi ca să ne determine să implicăm percepția tradițional-

⁶⁴ Lucian Blaga, *Trilogia culturii II. Spațiul mioritic*, Ed. Humanitas, București, 1994, p. 36: „Dostoievski n-a fost numai *un neîntrecut analist* al iadului și al raiului sufletesc, el n-a fost numai *un vizionar al mesianismului rusesc* sau *un dialectician ortodox* de incommensurabilă anvergură, ci și *un poet liric al trăirii ortodoxe*”.

⁶⁵ Mihail Sadoveanu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihail_Sadoveanu.

⁶⁶ Mircea Eliade: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mircea_Eliade.

⁶⁷ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Ionescu.

cultural-religioasă în aprecierea critică pe care trebuie s-o formulăm la adresa lor, fără a neglija esteticul.

De altfel, în aprecierile noastre, am luat în considerare ierarhiile literare așa cum sunt ele acceptate în acest moment, propunând doar examinarea și luarea în discuție, la modul foarte serios, a unei influențe masive a tradiției și a lăuntricului spiritual bizantin-ortodox – esențial în tradiția literară românească – în viziunea literară a unor scriitori și a unor opere majore ale literaturii române, influențe care au fost eludate conștient sau inconștient – din cauza ignoranței în materie de teologie și cultură ortodoxă a multor literați sau a afilierii lor unor curente și concepții nonreligioase, de care au ținut seama în mod programatic și – în opinia noastră – *neacademic*.

Evaluarea sau reevaluarea dimensiunii tradiționale a literaturii române a fost și este de multe ori *un deziderat imposibil*, deoarece evaluatorii privesc, în timp ce scriu, *exclusiv la viitor* și la perspectivele futuriste și nu sunt preocupați, decât într-un procentaj drastic diminuat, să-și focalizeze atenția *spre trecut* și să lase la o parte acea atitudine pe care Noica⁶⁸ (în *Pagini despre sufletul românesc*) i-o reproșă lui Cantemir, de *obiectivitate* rece și distantă, a *omului de știință* dublat de *omul modern din viitor*.

Ni se pare, de asemenea, esențial să nu trecem ușor cu vederea ce înseamnă aportul unei anumite *viziuni teologice* asupra lumii pentru conceperea unei opere literare.

Andrei Kuraev⁶⁹ remarcă faptul că viziunea creștină, care a transferat accentul de la *morala exterioară* a literaturii greco-latine păgâne la *interiorul psiho-spiritual uman*, a făcut posibilă apariția literaturii de tip subiectiv-confesiv și a literaturii psihologice, transformând *epicul* în *introspecție* și *datele istorice* în *evenimente interioare*, în conformitate cu importanța pe care o are în creștinism exercițiul duhovnicesc de sondare a abisurilor lăuntrice proprii.

Astfel, „lumea pe care oamenii au descoperit-o în forul lor interior s-a dovedit a fi *mai bogată* decât lumea exterioară.

Creștinismul consideră că ceea ce se petrece în sufletul omenesc este *mai semnificativ* decât ceea ce se petrece în jur. *Pentru că ce-i va folosi omului, dacă va câștiga lumea întreagă, iar sufletul său îl va pierde?* (Mt. 16, 26). [...]

⁶⁸ Constantin Noica: http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Noica.

⁶⁹ A se vedea pagina sa personală, în limba rusă: <http://www.kuraev.ru/>.

Istoria literaturii consideră însă că momentul de cotitură care a marcat trecerea de la *Antichitate* la *cultura europeană* îl constituie *Confesiunile* Fericitului Augustin⁷⁰. Scrisă la începutul secolului al V-lea, această carte are ca subiect viața lăuntrică a sufletului omenesc [ca avanpremieră pentru *literatura psihologică modernă*].

Personajele operelor antice sunt lipsite de evoluție interioară. Caracterul lor este sculptural, parcă dăltuit de la început în forma lui definitivă.

Se schimbă doar împrejurările, iar modificarea decorului produce jocuri de lumini, care scot în relief când o latură a personajului, când alta.

Predica evanghelică a pocăinței a îndemnat însă la schimbări lăuntrice ale omului. [...]

Îndemnul evanghelic la pocăință a hotărât că omul este eliberat de propria identitate, de propriul mediu și de propriul trecut⁷¹.

Curtius⁷² vorbește despre *prima istorie a literaturii universale* în redactarea Sfântului Isidor de Sevilla⁷³ și scoate în evidență aportul său la dezvoltarea literaturii europene medievale⁷⁴.

El afirmă că scrierile lui Isidor de Sevilla, cu precădere *Etimologiile* (*Etymologiae*)⁷⁵ sale, au ajuns să aibă o importanță deosebită pentru teoria literară.

Acestea constituie o *enciclopedie* care conține și o *scurtă istorie universală*.

Prin această recapitulare a istoriei universale, el continuă *istoriografia literară cronicărească* a Fericitului Ieronim⁷⁶.

Etimologiile conțin *in nuce*⁷⁷ istoria literaturii universale, dacă se combină notițele sale cronografice cu alte sale. Rezultă astfel primele sinteze de *teoria și istoria literaturii*, care au inspirat Evul Mediu apusean.

⁷⁰ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Augustin_de_Hipona.

⁷¹ Diac. Prof. Dr. Andrei Kuraev, *Daruri și anateme. Ce a adus creștinismul lumii*, trad. din limba rusă de Nina Nicolaevna, Ed. Sofia, București, 2004, p. 29-30.

⁷² A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ernst_Curtius.

⁷³ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Isidor_din_Sevilla.

⁷⁴ Ernst Robert Curtius, *Literatura europeană și Evul Mediu latin*, Ed. Univers, București, 1970, p. 520 ș. u.

⁷⁵ A se vedea: <http://en.wikipedia.org/wiki/Etymologiae>.

⁷⁶ Idem: <http://ro.orthodoxwiki.org/Ieronim>.

⁷⁷ Expresie latină: *in esență*.

Prin urmare, viziunea teologică nu este câtuși de puțin indiferentă pentru determinarea concepțiilor literare, a genurilor, a tehnicilor și a unei stilistici cu amprentă specială.

În literatura română este foarte evidentă *stilistica literară de tip bizantin-ortodox*, înscrisă în felul în care este percepută poezia cosmică, relația dialogică dintre *logosul uman* și *logosul cosmic*.

Poezia și literatura română, în general, are un caracter *tradițional*, în sensul respectării și chiar al venerării unei tradiții literare foarte vechi, începând cu literatura medievală.

Scriitorii novatori sunt adepții unor *revoluții de limbaj*, în timp ce *privirea contemplativă spre trecut* este recognoscibilă la toți marii noștri creatori literari, până în epoca modernă și postmodernă.

Nimeni nu s-a rupt de istoria, spiritualitatea și tradiția românească pentru a-și însuși concepții total străine acestui popor sau atitudini malefice la adresa modului său tradițional de a înțelege viața și, credem că, în adâncul ființei lor, ar fi resimțit aceasta ca pe un sacrilegiu.

Atâta timp cât tradiția creștină răsăriteană determină viziuni decelabile în mod fundamental în opera unui autor, teme și motive, viziuni poetice și literare care nu ar fi apărut niciodată într-un spațiu musulman, budist sau politeist și care denotă o diferență sensibilă chiar și față de arealul catolic și protestant al creștinismului occidental, ca să nu mai vorbim de scriitura unui ateu nihilist sau a unui satanist, nu avem cum să ignorăm această situație de fapt, chiar dacă ideologii diferite au făcut, decenii la rând, ca ea să fie ignorată.

Manuela Tănăsescu⁷⁸ publica, în 2009, *O istorie a literaturii române*, care s-a conturat pe parcursul unor cercetări întinse pe trei decenii și prin care afirmă, că răspunde apelului din 2005, apărut sub semnătura lui Mircea Anghelescu⁷⁹, Ioana

⁷⁸ Pseudonimul literar al *Emanuelei Athanasescu*:

http://ro.wikipedia.org/wiki/Manuela_T%C4%83n%C4%83sescu.

⁷⁹ De altfel, Mircea Anghelescu vede *specializarea literară* a viitorului în sens foarte larg, înțelegând perspectiva postmodernă, care are drept paradigmă esențială rețeaua virtuală: „Cred însă că studiul literaturii nu mai poate fi doar o *punere în evidență* a valorilor ei „estetice” sau „expresive”, nici o reconstituire a condițiilor care au generat-o; nici critica impresionistă, nici istoria literară clasică, fără a fi inutile azi, nu pot răspunde globalizărilor pe care le suferă toate procesele culturale din lumea de azi.

Studiul literaturii în această perspectivă, în școala generală deci, dar și în primele nivele ale învățământului universitar, ale cercetării, ar putea fi o punere în evidență a structurilor antropologice (umane, sociale, istorice, artistice) ale lumii, așa cum apar ele în textul literar.

Bot⁸⁰, Ștefan Borbély⁸¹ și Dan C. Mihăilescu⁸², care a pledat pentru studierea istoriei literaturii în contextul cultural și politic al unei epoci, iar nu exclusiv prin prisma unor restrictive *principii estetice*, care să impună o *optică exclusivistă* și adeseori *distorsionată* a unei opere sau a însăși *ideii de literatură*: „o istorie exclusiv *estetică* a literaturii noastre este, metodologic vorbind, o *fantasmă perimată*”.

În opinia celor menționați, „esteticul se dovedește a fi, și el, o *funcție de context*, cu determinări precise, personale, politice, ideologice și de altă natură, pe care o înțelegere integrativă a fenomenului literar se cuvine să le cuprindă, nu să le elimine”.

Consider că *elementul spiritual tradițional*, alături de *cel istoric*, formează o *determinare* esențială a fenomenului literar și că acesta nu poate exista decât sub o anumită amprentă vizionară religioasă, care trebuie identificată și studiată corect și fără mofturi.

Manuela Tănăsescu *răspunde*, așadar, „prin abordarea în primul rând a literaturii *vechi*”⁸³.

O perspectivă care nu mai agreează liniile trasate de *direcția estetizantă*: „Un *modern* prin definiție, G. Călinescu ne propune o abordare în răspăr: bine stabiliți în criteriile de azi, să privim spre *literatura* medievală ca spre marile bucăți de marmură brută din care viitori michelangeli vor ciopli capodoperele.

Ceea ce, în *Istoria...lui*, a și făcut. Dar azi modernismul a ajuns și el la apus, iar ideea că în artă (cel puțin) ar exista un *progres* de la *rudimentar* la *perfectiune* este o pură iluzie.

În fiecare text există un desen interior, o idee, o experiență; el este cel care interesează *masa* consumatorilor, aceștia caută experiența umană concentrată într-o operă, și a le răspunde (unde, cum și de ce) este, cred eu, sarcina acestui studiu.

Dincolo de el, toate celelalte specializări, vechi și noi, sunt licite și binevenite, dar pentru a conecta cercetarea literaturii la aceea contemporană a istoriei, a sociologiei, la științele politice și la realitatea culturală de azi cred că această revizuire este indispensabilă”, cf. Mircea Anghelescu, *Totul sau aproape totul începe în secolul al XIX-lea, și pînă nu vom înțelege acest lucru, nu vom putea să ne analizăm bine*, interviu acordat lui Daniel Cristea-Enache, în *Adevărul literar și artistic*, nr. 733, sept. 2004.

Adresa web:

<http://atelier.liternet.ro/articol/1800/Daniel-Cristea-Enache-Mircea-Anghelescu/Mircea-Anghelescu-Totul-sau-aproape-totul-incepe-in-secolul-al-XIX-lea-si-pina-nu-vom-intelege-acest-lucru-nu-vom-putea-sa-ne-analizam-bine.html>.

Mircea Anghelescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mircea_Anghelescu.

Daniel Cristea Enache: http://ro.wikipedia.org/wiki/Daniel_Cristea-Enache.

⁸⁰ Pseudonimul *Ioanei Both*: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioana_Bot.

⁸¹ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Etefan_Borb%C3%A9ly.

⁸² Saitul său personal: <http://www.dancmihailescu.ro/>.

⁸³ Manuela Tănăsescu, *O istorie a literaturii române (partea întâi)*, Ed. Saeculum I.O., București, 2009, p. 6.

Autonomia esteticului, ne dăm seama, nu a fost decât un caz special și trecător al *culturalismului* consubstanțial care ne definește. [...]

O istorie a literaturii române care exclude perioada veche este, desigur, fragmentară și lipsită de perspectivă⁸⁴.

Cam același lucru, în esență, am încercat și noi să facem în ultimii ani, radiografiind fenomenul literar românesc prin prisma unor mentalități cu valoare de tipar, punând în lumină amprenta cugetării și a literelor românești *vechi* asupra fondului de gândire și de simțire conținut de literatura considerată *modernă*.

Dacă Manuela Tănăsescu a pus literatura *în contextul istoric* – și *religios* în mod tangențial –, personal am considerat că elementul spiritual, specific acestui spațiu geografic și istoric, este *esențial* pentru literatură ca *produs* al spiritului omenesc.

Viziunea religioasă nu poate să nu-și lase o amprentă profundă asupra lăuntricității umane, a interiorității creatorului de literatură și artă.

Drept urmare, acest aport al religiosului tradițional – ținând seama de ceea ce spunea și Dan Horia Mazilu⁸⁵: *un temei obligatoriu – literatura Bisericii*⁸⁶ – la formarea literaturii române nu doar *medievale*, ci și *moderne*, nu poate să fie *superficial*, și nici nu ne poate rămâne *indiferent* la nesfârșit, ignorat de o cercetare literară atentă.

Un lucru a fost subliniat și socotit esențial de Manuela Tănăsescu și subscriem cu toată convingerea: textele în sine nu indică adesea ceea ce susțin studiile, mai ales cele din epoca *roșie*.

O parte din critica literară a încercat adesea, în trecut, să *europenizeze* (ar trebui să spun: să *vesteuropenizeze*) forțat mentalitățile, să inventeze un *fond* de gândire *liber-pansistă*⁸⁷ chiar și atunci când realitatea nu putea să confirme asemenea demersuri.

Despre tradiția și viziunea ortodox-bizantină a scriitorilor noștri nu se vorbește prea des, ca și cum aproape două milenii de istorie și cultură creștin-ortodoxă n-ar fi lăsat nicio urmă și ar fi putut fi *șterse cu buretele* sau *înghițite de*

⁸⁴ Idem, p. 9, 15.

⁸⁵ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dan_Horia_Mazilu.

⁸⁶ Este titlul capitolului I din cartea lui Dan Horia Mazilu, *Studii de literatură română veche*, Ed. Academiei Române, București, 2005.

⁸⁷ Este o expresie folosită de Caragiale în piesa *O scrisoare pierdută* și înseamnă: *liber cugetător*.

neant. Lucru de care eu însămi am fost convinsă și în care am crezut mult timp.

Nu mai cred, însă, că putem să continuăm a avea, prea mult timp de acum înainte, față de Ortodoxie, în cele mai înalte foruri universitare și academice, atitudinea românilor autoexilați, care refuză să își deconspire etnia.

Ideologiile *europenist-ateiste* (dacă nu cumva apelul la *Europa noastră* a fost și este doar un paravan pentru implementarea de idei și concepții străine de morala și filosofia tradițională și nu o *adeziune interioară* profundă și responsabilă) și cea comunistă au reușit performanța de a impune, nesilite de intervenții externe ostile, imaginea unei Româнии care a fost aproape 1800 de ani *terra deserta*⁸⁸ din punct de vedere spiritual și care a început să fie locuită *numai* în secolele XIX-XX.

Tonul pentru această atitudine nu a fost însă dat în perioada comunistă, ci în interbelic, prin E. Lovinescu, precedat însă și de alți teoreticieni din secolul al XX-lea, dar și de o atmosferă de secol XIX *semi-intelectuală* – aș zice *semidoctă* – de efervescență față de Europa și de rejectare a valorilor tradiționale, din partea tinerilor cu posibilități și cu pretenții, care ies peste graniță la studii, se întorc și formează pătura cărturărească a țării.

Din nefericire, cea mai mare parte a acestor tineri nu fac decât să acumuleze dispreț față de cultura și spiritualitatea țării lor, căzând în prosternație fără limite și fără rațiune critică în fața Occidentului.

Ne întrebăm sincer dacă sensibilitatea lor, ca și a acelor din ziua de astăzi, se manifesta în fața unei *înțelegeri* și *aprecieri reale* a valorilor culturale și de civilizație ale Occidentului sau, în mod exclusiv, în fața *prosperității materiale*.

Despre un asemenea *voiajor* în Apus, Creangă scrie, în *Amintiri*, că *se duce bou și se întoarce vacă*, iar Eminescu le reproșează unora ca aceștia că au *minte de oaie creată* și că nu sunt în stare să discearnă între *adevăr* și *ceea ce este calp* (*Ce a scos din voi Apusul, când nimic nu e de scos?*).

Intelighenția a fost și ea absorbită de apropierea culturală de Occident:

⁸⁸ Expresie latină: *pământ nelocuit*.

„Alexandru Duțu⁸⁹, pe bună dreptate, reproșează *pașoptismului* trecerea în umbră a unor veacuri întregi în care ne-am aflat sub influența culturii bizantine. [...] Sub amenințarea de *a dispărea pentru totdeauna* de pe harta continentului, pașoptiștii au îmbrățișat în totalitate formulele occidentale și, privind trecutul nostru cu astfel de ochi, au reușit să arunce odată cu *apa din copaie și copilul*”⁹⁰.

Lovinescu devine însă, în interbelic, vârful de lance împotriva tradiției și pune punctul pe *i* la adresa religiei și a Ortodoxiei, când lansează o direcție critică împotriva lui Nichifor Crainic⁹¹ și a curentelor *tradiționaliste*, uzând de pretextul – *ideologic* la rândul lui –, al *purificării* principiului estetic de alte impurități ideologice, al *modernismului*, evoluției culturale și *sincronizării* cu literatura europeană.

Teoretic însă, rejectând *definitiv* și *samavolnic* sensurile mistice și religioase în literatură, Lovinescu era cel puțin la fel de *ideolog* ca și Ibrăileanu, Iorga sau Nichifor Crainic, doar că nu în câmpul *tradiționalismului*, ci în cel al *modernismului*.

Estetica poetică sau literară nu exclude *mistica*. Dacă estetica este independentă de orice ideologie, atunci ea poate să îmbrace orice conținut ideatic, fie religios, fie ateu.

Numai că *estetica* a fost și este folosită ca un paravan fals pentru o ideologie care caută să contravină moralei și să dizolve urmele de religiozitate care au mai rămas, după decenii de depeizare spirituală, în poporul român.

În contextul discuției sale despre poezii *mistici* ai *Gândirii*, E. Lovinescu afirma, aiuritor pentru noi, nici mai mult și nici mai puțin, decât faptul că: „literatura românească – **ca și sufletul românesc** (subl. n.) – nu se recunoaște în acest misticism [ortodox]”⁹².

Este o afirmație de o vehemență uluitoare, având în vedere gravitatea subiectului, cu pretenții de sentință *definitivă* și *irevocabilă*, care învederează întreaga literatură și cultură română, neavând nimic de-a face cu libertatea de opțiune de care trebuie să se bucure atât *cititorii*, cât și *critica*.

Inutil să mai precizăm că renumitul critic nu își argumentează nicăieri afirmațiile, printr-o analiză amplă și

⁸⁹ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_Du%C5%A3u.

⁹⁰ Dan Horia Mazilu, *Studii de literatură română veche*, op. cit., p. 184.

⁹¹ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nichifor_Crainic.

⁹² E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane (1900-1937)*, postfață de Eugen Simion, Ed. Minerva, București, 1989, p. 41.

acritică, aplicată textelor literare și care să ofere probele irefutabile ale onestității sale *științifice*.

Ne-am propus, și din acest motiv, să întreprindem, în lucrarea de față, un studiu onest al textelor literare, pentru a investiga în ce măsură putem vorbi despre influența literaturii vechi și a surselor ortodoxe, mistice și isihaste, în literatura română, per ansamblu.

De altfel, cele afirmate de noi, într-o proporție destul de mare, țin de domeniul *evidenței* și nu *al speculației*. Evidență cu care nu mai suntem, însă, *obișnuiți*.

De altminteri, epoca modernă interbelică manifestă un interes cel puțin *egal*, ca valoare, atât pentru Occident, cât și pentru Orient (Ion Barbu, Mateiu Caragiale⁹³, Mircea Eliade), ceea ce denotă o perspectivă a cunoașterii *universalistă*, care nu se restrânge la orientarea spre cultura occidentală. Ba chiar, de multe ori, mai aproape pare *Levantul*⁹⁴ decât *Parisul*, inclusiv în literatură.

Studiul nostru se vrea unul care *să restaureze* și *să recupereze*, pentru public și pentru critica literară, *sensurile primare* ale textelor în sine, fără deviații circumstanțiale, speculative, care nu s-ar putea întemeia niciodată pe *text* și pe *contextul operei* și al *biografiei* unui scriitor.

Texte care am observat că nu se pretează atât de mult constructelor cu pretenții filosofice ale criticii, fie că e vorba de filosofia platonice, indo-brahmană (care sunt mai degrabă *teologii* decât *filosofii*, dar care sunt preferate sau bine tolerate de critică întrucât s-au infiltrat în sistemul filosofic și de gândire apusean încă din secolul al XIX-lea sau servesc unei anumite ideologii *culturaliste*) sau de filosofii germane (care nici ele, nu pot fi cu adevărat înțelese în afara arealului teologic protestant, luterano-calvin, în care s-au născut și de care sunt puternic ancorate).

De asemenea, tot Lovinescu *hotărăște* că nu există o tradiție literară românească, că scriitorii moderni nu se pot inspira din *Cazania* lui Varlaam, din *Psaltirea* lui Dosoftei, din cronică lui Ureche sau din versurile lui Miron Costin (în ce sens *nu pot să se inspire*? În mod cert, operele indicate *au inspirat* foarte mulți scriitori, într-un fel sau altul, începând cu epoca pașoptistă și până în postmodernism) și lansează ideea

⁹³ Mateiu Caragiale: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mateiu_Caragiale.

⁹⁴ A se vedea: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Levant>.

că „literatura noastră estetică nu începe decât odată cu veacul al XIX-lea”⁹⁵.

Cred însă că este o incomensurabilă diferență între *a lua în considerare valoarea estetică* a unei opere și *a absolutiza principiul estetic*.

Toată literatura noastră veche este, fără discuție, sensibilă la *estetica* discursului ei, numai că nu consideră principiul estetic *o formă fără fond*.

Privind lucrurile din această optică, afirmația lui Lovinescu este falsă. Și este falsă și pentru că problema *esteticului* primordial în artă, din perspectiva scriitorilor înșiși, rămâne discutabilă și după veacul al XIX-lea, în ciuda precizărilor teoretice ale lui Maiorescu.

Dacă Maiorescu declara, vorbind despre comediile lui Caragiale, că *morala este subordonată artei* (și cred, de altfel, că se referea la *morala socială* și *publică* a unei epoci și nu neapărat la *morală* în sens absolut), un Nichita Stănescu, ultimul mare poet modernist român, face candid precizarea că *arta este o culme a moralei*⁹⁶, fără să se sinchisească de faptul că afirmația lui contrazicea *decenii de luptă seculară*⁹⁷, care încercaseră să impună în mentalitatea critică *neutralismul etic* și *autonomismul estetic*.

Deși nu a încurajat *autonomia esteticului*, pentru că nu convenea propriei sale ideologii, comunismul s-a folosit fără îndoială de polemicile anterioare cu ajutorul cărora i-a fost mai ușor să impună *o viziune ateistă* asupra literaturii.

Pentru aspectele tradiționale ale literaturii s-a elaborat în perioada comunistă o critică *mitologică* și *filosofică* care a înglobat și aspectele esențiale, ortodoxe, ale operelor literare.

Acestea au fost împinse în perimetrul istoriei religiilor sau al filosofiei platonice (mai ales) și interpretate prin prisma *arhetipurilor* mitologice și a *idealității* platonice și plotiniene.

Asta atunci când nu era totul transferat la capitolul *concepții populare* și *folclor*. Nu sunt împotriva apropiierilor dintre *literatura cultă* și *folclor*, dar rejectez în mod vehement încercările de *originare* a literaturii culte medievale ori a literaturii *tradiționaliste* interbelice în folclor.

⁹⁵ E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane (1900-1937)*, op. cit., p. 42.

⁹⁶ *Antimetafizica*, Nichita Stănescu însoțit de Aurelian Titu Dumitrescu, Ediția a II-a, Ed. Alfa, București, 1998, p. 302.

⁹⁷ Nenea Nae Cațavencu, săracul (personajul lui I. L. Caragiale, din *O scrisoare pierdută*), pe care l-am parafrizat, este și pentru noi, ca și pentru alții, o fântână nesecată de expresii care au devenit *identitare* și au intrat în mentalul colectiv.

Așa încât, dacă ne conformăm unei viziuni critice cvasi-generalizate, de la Eminescu la Mihail Sadoveanu avem o seamă de scriitori care au toți *o viziune platonicească* asupra lumii și niciunul nu e ortodox și nu are nicio viziune sau vreun aspect fundamental legat de tradiția bizantină.

Contribuie la aceasta și formația intelectuală a multora dintre criticii noștri, absolvenți de Filologie clasică sau captivați de filosofia antică și *mai puțin* sau *deloc familiari* cu literatura medievală, Biserica sau teologia și spiritualitatea tradițională.

Credem că este elocvent faptul că opera celui mai mare poet român, Mihai Eminescu (Călinescu i-a fost al doilea *naș* și i-a schimbat numele din *Mihail* în *Mihai* – Tudor Vianu⁹⁸ îl numea, încă, *Mihail*), nu a fost *receptată* și *analizată* în contextul tradiției bizantine de niciun critic român, ci *exclusiv* doar de un exeget străin, italian, Rosa del Conte, care însă nu se poate disocia definitiv și impregnează de multe ori optica sa catolică în concluziile pe care le trage – ca de exemplu, în felul în care consideră tradiția mistică ortodoxă ca derivând din *filosofia platonicească* și *plotiniană*, pentru că *dogmele* creștinismului apusean au îmbrățișat rațiunea artotelic-tomistă și l-au dat pe Dumnezeu afară din lume și din raza vizuală a spiritului omenesc.

Măcar domnia sa îl integrează pe Eminescu unui spațiu creștin, observând, în același timp (spre rușinea noastră) că „îi lipsește României [...] o operă care *să examineze această poezie plecând din adâncul ei*, pentru a-i identifica sămânța germinativă unică, *sâmburele* din care și pe care a crescut vigurosul ei trunchi; așa cum *îi lipsește acel comentariu amănunțit la text, pe care noi îl considerăm indispensabil chiar și pentru cititorul român și care, fără să se suprapună peste cuvântul poetului, să fie o călăuză și o luminare a înțelegerii lui* (subl. n.)”⁹⁹.

Nu știi nici astăzi dacă am făcut progrese remarcabile în această direcție, cu toate că beneficiem de ediții și studii excelente, de la Perpessicius¹⁰⁰ și Tudor Vianu până la Ion Negoitescu, Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Ioana Em. Petrescu¹⁰¹, l-a care s-a adăugat recent cel al lui George Gană.

⁹⁸ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Tudor_Vianu.

⁹⁹ Rosa del Conte, *Eminescu sau despre Absolut*, op. cit., p. 28.

¹⁰⁰ Pseudonimul lui *Dumitru S. Panaitescu*: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Perpessicius>.

¹⁰¹ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioana_Em._Petrescu.

Prea adesea însă – și nu numai în cazul lui Eminescu –, n-am aflat doritul *comentariu amănunțit la text*, plecând din adâncul poeziei, care să nu *se suprapună peste cuvântul poetului* și care ar trebui să stea la baza edificiului critic.

Pe de altă parte însă, este foarte adevărat că nici *cuvântul poetului* nu mai este ce pare a fi, pentru că, între timp, am ajuns să vorbim o altă limbă română decât Eminescu și avem nevoie de dicționar pentru acest *cuvânt al poetului*, dicționar pe care ni-l pot oferi analiza surselor (multe dintre ele *bizantine* și românești medievale), a manuscriselor și o biografie veridică.

În ce o privește pe Zoe Dumitrescu-Bușulenga (*Maica Benedicta*, în ultimii ani de viață), studiul său din anii comunismului, *Eminescu – cultură și creație*, n-a putut integra, din păcate, o receptare din perspectivă *tradițională* a marelui poet, deși concluziile pe care le trage sunt adesea asumabile unei interpretări ortodoxe – spre deosebire de cele ale Ioanei Em. Petrescu.

Ultimele sale articole despre Eminescu, însă, ne îngăduie să afirmăm că alta ar fi fost direcția muncii sale de cercetare, dacă și vremurile ar fi fost altele.

Pentru conștiința critică românească însă, în cea mai mare parte a ei, Eminescu – ca gândire esențială – rămâne *un pelerin* între *filosofia germană* și *cea indică*, fără nicio legătură cu arealul spiritual carpato-danubian – în afara tangențelor cu folclorul, superficiale însă ca reper filosofic.

Cred sincer însă, că Eminescu și-ar fi ars, mai degrabă, în piața publică toate poeziile și manuscrisele, dacă ar fi știut că, prin ele, urma să devină *inamicul numărul unu* al spiritualității românești tradiționale și principalul denigrator al însăși *ideii de existență* a unei astfel de spiritualități și culturi profunde.

De multe ori, am avut impresia nefastă că citesc exegeze ale căror autori au urmărit să facă un expozeu de erudiție personală (incontestabilă, de altfel), de subtilitate psihologică și sociologică și de fantezie hermeneutică, iar nu să descopere *adevărul* despre un scriitor sau o operă literară, despre adevăratele teme, motive și concepții ale literaturii și ale scriitorilor noștri, care să deosebească trăsăturile acestui profil al culturii române.

Tocmai de aceea, în lucrarea de față, nu am dorit, în mod neapărat, *inventarierea* opiniilor critice, procedeu la care s-a apelat și se apelează prea des, considerat *științific*, dar al

căruia produs finit e un colaj care propune concluzii fabulatoriu argumentate, în liziera textului literar.

Nu am găsit, în istoria critică a literaturii române, subliniată *ideea continuității*.

Pentru acest studiu, am luat-o de la începuturi (de la Coresi) cu recitirea literaturii române și am constatat, cu uimire și stupefacție – pentru că nu m-a ajutat nimeni să înțeleg mai înainte – că în literatura noastră (ca și în toată istoria și cultura noastră), există o unitate indestructibilă la nivelul gândirii, al mentalităților, o continuitate necontrazisă (dacă evoluția acestei literaturi este privită în matca unei spiritualități unice, a unei atitudini vizionare nedezmințite), în mod fundamental, de nicio epocă.

Am aflat o uluitoare *unitate de atitudini identitare* românești și stilistic-vizionare, de gesturi care ne dovedesc o moștenire de conștiință, spirituală, inatacabilă, care ne fac să ne simțim *acasă* în istorie (ar trebui să ne facă să ne simțim astfel), să ne trăim istoria ca pe o biografie, asumându-ne *biografic* viața poporului din care facem parte, cu tot relieful său spiritual.

Sunt lucruri pe care nicio istorie literară nu le pune în lumină așa cum ar merita – ci doar arar, unele studii sau articole.

Sau poate, într-o anumită măsură, doar *Istoria* lui Mircea Scarlat, iar dintre lucrările mai noi, anunțată *Istorie* a Manuelei Tănăsescu, din care însă, deocamdată, nu a apărut decât primul volum.

S-ar părea, totuși, că lucrurile încep să se miște în această direcție, pentru că putem semnală aici și studiul lui Al. Andriescu, publicat în 2004, *Psalmii în literatura română*, și care merge pe ideea de a urmări *genul psaltic* (laolaltă cu influența *Scripturii* și a *Psaltirei* în literatura română, fără a fi un studiu exhaustiv, în această privință), începând de la mitropolitul Dosoftei și până în contemporaneitatea postmodernă.

Salutăm această abordare, pe care și noi am resimțit-o ca *un corector absolut necesar* la perspectiva critică generală în care majoritatea studiilor au impus optica fragmentaristă, insulară.

Mircea Scarlat, autorul singurei *Istории a poeziei românești*, consideră începuturile poetice în literatura română, după modele bizantine, nu de la *psalmii versificați* (cum se procedează de obicei), ci de la *poezia imnografică*, fapt cu care

suntem de acord, precizând doar că nici psalmii, chiar și *neversificați*, nu erau considerați *proză*, ei făcând parte din tradiția liturgică, fiind recitați și cântați.

El surprinde câteva lucruri esențiale, pentru a căror sesizare are toată admirația noastră, având în vedere vârsta sa tânără, dificultatea și complexitatea demersului său și epoca opacă în care scria și care făcuse ca lucrurile să fie și mai întortocheate și mai greu de descurcat.

În primul rând, se delimitează de *principiul strict estetic* și de Călinescu, care a denunțat *criteriul istoric* în stabilirea ierarhiilor, și a pus în loc *criteriul estetic*:

„Dar excesul contrar – absolutizarea valorii estetice – e și el *înșelător*. Căci absolutizăm criteriul *nostru* estetic, ceea ce duce la o atitudine implicit procustiană asupra operelor din trecut. [...]

Absolutizarea criteriului *nostru* estetic (care ne face să eliminăm din sfera poeziei marea majoritate a stihurilor cu care se deschideau vechile tipărituri) duce la falsificarea istoriei literare; neabordarea encomiasticii, să zicem, ar falsifica imaginea despre două veacuri din istoria poeziei românești”¹⁰².

Studiul diacronic nu e lipsit de virtuțile reliefării inclusiv a unor fapte estetice esențiale, privite din perspectivă evolutivă. „Istoriografia literară a fost, în parte, discreditată de autorii care o confundau cu *documentarismul pedant*”¹⁰³.

Onestitatea și atenția sa pentru descoperirea adevărului istoric și literar, acrivia științifică sunt de reținut.

Semnalându-i opera și citând acum din ea, vreau să-i aduc un omagiu pentru eforturile întreprinse în această cercetare, chiar dacă pozițiile noastre nu rămân totdeauna *coincidente* și chiar dacă perspectiva sa este cea a unui *tânăr modern*, atașat destul de mult ideologiei moderniste, tributار concepțiilor doctrinar-literare ale vremii sale (și nu suntem toți, cel mai adesea, chiar dacă vrem sau ne credem *distanțați*?), dar însetat de adevăr și înfruntând, nu de puține ori, nu doar *lacune documentar-istorice grave*, dar și concepții și precizări critice considerate *bătute în cuie*.

Reproduc, așadar, câteva dintre concluziile sale (pe segmentele în care m-am regăsit, ca optică critică și istorică), apreciind munca de clarificare pe care a făcut-o, un demers

¹⁰² Mircea Scarlat, *Istoria poeziei românești*, op. cit., p. 84.

¹⁰³ Idem, p. 29.

care nu doar că nu e *facil*, ci este cu mult *mai greu* decât s-ar putea crede¹⁰⁴.

Dar și pentru că, născut din școala critică și *estetizantă* a lui Nicolae Manolescu – dacă pot să mă exprim astfel – el nu poate fi *acuzat* că face parte dintre acei „istorici ai ideilor, *culturali*, mentaliști, bizantinologi, slaviști, imagologi...”¹⁰⁵ (precum Virgil Cândea, Dan Zamfirescu¹⁰⁶ sau Dan Horia Mazilu, cărora Eugen Negrici le-a găsit o *vină* în a se înscrie printre cele de mai sus) – în anumite puncte cheie însă, concluziile sale se întâmplă să fie în concordanță cu ceea ce, în cunoștință de cauză, susțin *vechiștii* sau *mentalist-tradiționaliștii*.

Cercetând sursele, Mircea Scarlat a conchis, corect, că „fondul cultural cel mai vechi este, la noi, cel *traco-getic*. Pe acest fond *originar* s-a suprapus – cu o determinantă forță modelatoare – *fondul latin*.

Toți savanții sunt de acord în privința acestei duble determinări a spiritualității noastre, ceea ce nu ne permite totuși, să vorbim și de o origine *daco-latină* a literaturii române.

Abia după părăsirea Daciei de către romani, creștinismul a adus aici o literatură ce va deveni curând *modelul* cel mai prestigios”¹⁰⁷. [...]

„Creștinismul a jucat la noi, pe lângă rolul de *modelator*, și un rol de *colporteur*.

Lucrul cel mai important pentru noi este că ne-a pus în legătură cu Bizanțul; și nu-i lipsit de semnificație faptul că, în fond, cultura bizantină era *greco-latină*; deși extrem de mediat,

¹⁰⁴ Ceea ce vreau să spun este că, încercând eu însămi să fac *critică literară*, m-am trezit, atât în ceea ce privește *literatura*, cât și *critica*, în mijlocul unei *naturi sălbatice*, al unui relief necunoscut, pentru care nu aveam nicio hartă.

Mai mult decât atât, totul mi se părea un relief *neidentificabil*, în care trebuia adesea să stabilesc singură care sunt *munții*, care *apele*, care *câmpiile*, care *dealurile* și care...*prăpăstiile*.

Mircea Scarlat chiar vorbea, în prologul *Istoriei* sale, de necesitatea ca un istoric literar să fie dublat de un *cartograf* și un *geolog*. Deși eu nu am pornit, ca el, de la fascinația pentru călătorii și aventură *spre* literatură (*ierarhia gusturilor* nu se discută dar, personal, o dezavuez pe cea pomenită), și, de multe ori, nici nu am ajuns la aceleași concluzii cu el, recunosc greutatea demersului științific pe care l-a întreprins și dificultatea majoră a orientării printre operele literare și critice.

Ultimele s-au adunat și se tot adună, de la pașoptiști și junimiști încoace și nu multe sunt lucrările care presupun (re)lectura *atentă* și *onestă* a literaturii, precum și exprimarea unui punct de vedere *imparțial*, ceea ce nu ar exclude deloc originalitatea.

¹⁰⁵ Eugen Negrici, *Iluziile...*, op. cit., p. 184.

¹⁰⁶ A se vedea: <http://biserica.org/WhosWho/DTR/Z/DanZamfirescu.html>.

¹⁰⁷ Mircea Scarlat, op. cit., p. 51.

contactul cu vechea cultură mediteraneană (existent în antichitate) se refăcea.

Așadar, în epoca de formare a poporului român, influența bizantină se exercită prin creștinism; altfel spus, Bizanțul *ne-a modelat* prin creștinism.

De aceea, modelele posibile le putem căuta în întreaga literatură bizantino-slavă; unele capodopere ale acesteia au fost găsite în copii manuscrise *numai* pe teritoriul românesc”¹⁰⁸.

El remarcă: „determinantă rămâne – pentru epoca veche – aria ortodoxă, conservatoare a tradiției bizantino-slave. Manifestările poetice în italiană [Petru Cercel¹⁰⁹], polonă [Miron Costin] și chiar cele în latinește [Nicolaus Olahus¹¹⁰] vor fi izolate și vor avea un pronunțat caracter ocazional”¹¹¹.

Autorul vorbește despre un „*filtru* deformativ românesc” care acționează categoric, valabil pentru toate epocile.

Observațiile lui Mircea Scarlat sunt apriate și concordă cu propriile mele concluzii, pe care le-am extras urmărind textele, după cum se va vedea pe parcurs.

De aceea nu mă dau în lături de a le readuce, cu această ocazie, în atenția cititorilor:

„În ciuda caracterului *izolat* și *circumstanțial* (în epoca veche) al influențelor occidentale, tocmai ele au fost, cel mai adesea absolutizate!

În abordarea istoriei culturale a românilor, calea cea mai facilă și, de aceea, cea mai bătută, este paralelismul cu dezvoltarea culturii apusene, cu ale cărei scheme și concept (*prefabricate* de gândire și interpretare) se poate lesne lucra.

Dar lucrul esențial este că noi, cel puțin până în secolul al XVIII-lea, ne-am înscris constant într-o tradiție care a ocolit Renașterea!

Neaderând la catolicism, noi nu puteam avea nici *umanism*, *Renaștere*, *baroc* sau *Reformă* în sensul consacrat al acestor termeni, care devin, în abordarea realităților noastre culturale, simple metafore.

Cultura română oferă celei europene un *experiment* istoric insolit: *o latinătate fără catolicism și fără Renaștere*. Această experiență culturală este originală și ea trebuie subliniată.

¹⁰⁸ Idem, p. 53.

¹⁰⁹ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Petru_Cercel.

¹¹⁰ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolaus_Olahus.

¹¹¹ Mircea Scarlat, op. cit., p. 56.

Departe de a (mai) vorbi, precum G. Călinescu, de *clasici întârziați*, vom înregistra ecourile dinafară ca simptome semnificative ale acestei experiențe inedite (experiență structural dintru început pe o rezistență al cărei efect este deformarea influențelor culturale; lucrul este vizibil și în coloratura națională a creștinismului românesc^[112])).

De aceea, pentru epoca veche, comparația cu Apusul nu este atât de *relevantă* pe cât s-a crezut; dimpotrivă, mai grăitoare ne apare neasimilarea lui Olahus în tradiția românească [literară și ortodoxă]. [...]

În privința influențelor – deseori semnalate, cu mare osârdie – se cuvine să fim extrem de atenți asupra caracterului lor mediat (factorii medierii sunt deseori mai importanți decât sursa modelului) și asupra *filtrului* deformativ prin care s-a făcut receptarea. [...]

Mai interesante decât influențele sunt – când există – eforturile deliberate de a rezista catolicismului (cu toate implicațiile sale) și culturii occidentale.

Un exemplu edificator îl oferă barocul, care, în forma occidentală reprezentativă (căci, se știe, n-a fost o mișcare omogenă), n-a avut vreo influență direct la noi, după cum clasicismul de care s-a vorbit în legătură cu scrierile românești din secolul al XVII-lea nu are decât tangențe întâmplătoare cu cel codificat de Boileau”. [...]

În Țările Române, în Evul Mediu, „se recepta o literatură de mare varietate și valoare. Mentalitatea literară a epocii medievale se exprimă prin *ceea ce se citește* (ascultă) și prin *ceea ce se traduce* (de fapt: *se prelucrează*).

Ceea ce frapează este marea capacitate de asimilare (deformatoare) în tradiția autohtonă; există opere baroce prelucrate în scopuri opuse scrierii lor. [...]

Aflată în proces de formare, cultura română se individualizează treptat, *conversând* fecund cu vecinii și revigorând tradiția deja existentă (ortodoxă).

Tradiția bizantină și cea slavonă se dezvoltaseră veacuri de-a rânduri în Moldova și Țara Românească. Bizanțul ne pusese în legătură cu o întreagă cultură antică...”^[113], etc.

Ceea ce a constituit o plăcută surpriză pentru mine, a fost să văd că Mircea Scarlat a observat că aceste *proprietăți*

¹¹² Lucrul este vizibil în coloratura națională a creștinismului în cazul tuturor națiunilor ortodoxe, ceea ce denotă că *oikumenele* bizantine a fost un protector supranațional, fără a fi asupritor.

¹¹³ Mircea Scarlat, *Istoria poeziei românești*, vol. I, op. cit., p. 57-59.

ale literaturii române *vechi* sunt comune și celei *noi*, moderne, că ele nu dispar odată cu epoca modernă, ci *se prelungesc* – cum ar fi fost foarte firesc să presupună (logic) și să urmărească și critica românească, în loc să propună *prăpăstii* istorice și culturale între *medievalitate* și *modernism*:

„O problemă mult mai spinoasă se ridică după înlăturarea regimului fanariot din Principate, când contactul din ce în ce mai strâns cu literatura Apusului a dus la previzibile (și, în multe cazuri, binevenite) influențe.

Ceea ce nu s-a subliniat îndeajuns este însă, în cazul marilor poeți, *characterul mediat* (subl. n.) al acestor influențe.

Mai dificil de reliefat, *filtrul* autohton de care vorbeam, a acționat și aici. [...]

...Din perspectiva culturii apusene, eclectismul acelei perioade este dezarmant, ceea ce impune nuanțări foarte atente și mai ales folosirea cu circumspecție a conceptelor criticii occidentale.

Terminologia istoriei curentelor literare din Apus nu este întotdeauna funcțională în abordarea literaturii noastre (subl. n.); mai mult chiar, ea este adesea generatoare de mari erori.

Stăruind în vechile prejudecăți, vom continua să-l analizăm pe Heliade drept *poet romantic*... și să ne mândrim cu faptul că Eminescu ar fi fost «*ultimul*» *mare poet romantic european*. [...]

Când vorbim despre prima fază a ecourilor romantice la noi, determinant nu este *modelul*, ci *filtrul românesc, procustian* (subl. n.)”¹¹⁴.

Mircea Scarlat vede funcționarea acestui *filtru procustian* până la simbolism (“Până la simbolism, curente literare apusene pot fi *referenți* în analogie și atât. Absolut necesară este însă, în fiecare caz, analizarea *filtrului* autohton, procustian”¹¹⁵), însă eu merg mai departe, pentru că nici din punct de vedere logic nu se poate accepta *defectarea* lui *bruscă*.

Știu că, odată *sincronizați* și intrați în curente moderniste, cu acceptul și adeziunea poezilor (a scriitorilor, în general) înșiși, e greu și riscant să nu le recunoști această *apartenență*.

Însă părerea mea, pe care o voi susține, în mod demonstrat, mai târziu, este aceea că, așa cum nu putem vorbi

¹¹⁴ Idem, p. 59-61.

¹¹⁵ Idem, p. 60.

de *umanism, renaissance, baroc, classicism* și *romantism*, în adevăratul sens al cuvântului, în cultura și literatura noastră, tot la fel nu vom putea suprapune cu adevărat, peste operele românești, nici conceptele de *simbolism, expresionism, avangardism, onirism, postmodernism, etc.*, în adevăratul lor sens, cu care s-au născut și au funcționat în Apus.

Iar *filtrul procustian* a funcționat și în epoca modernă și funcționează și în cea postmodernă, cu toată *sincronizarea* noastră.

Între literatura veche, care se termină în secolul al XVIII-lea, și cea care începe în secolele XVIII-XIX, cu poeții Văcărești, cu *Țiganiada* și apoi cu literatura pașoptistă, există o ruptură de nivel *formal*, al formelor literare.

Dar în ceea ce privește *identitatea spirituală*, nu *conștiința creștină* în sine se estompează, ci acrivia, *zelul* conștiinței creștine și *expunerea pur teologică* și *dogmatică* pe care o deosebim în literatura veche.

Ruptura stă nu în apariția *diletantismului religios* sau a *conștiinței spirituale diluate*, ci în *inversarea rolului* celor două fețe ale aceleiași conștiințe, cea *râvnitoare/zelotistă* și cea *novatoare* (deschisă și spre alte perspective, dar care nu e o noutate absolută în secolul al XIX-lea), pe scena culturală a țării, inversare care a lăsat Biserica Ortodoxă fără susținerea cărturărească obișnuită, în sensul unui sprijin *compact* și *viguros*.

Cred că Virgil Cândea exagerează când consideră că ultimele două secole (XIX și XX) de literatură și cultură română sunt *irrelevante* pentru ansamblul tradiției noastre culturale ortodoxe.

Și aceste ultime două secole, cu tot vâlmășagul de idei și concepții străine de această tradiție, care și-au *forțat* intrarea în gândirea românească, au încă *destulă relevanță* și literatura care le aparține încă nu poate fi *scindată* de matca spiritualității, a sensibilității și a cugetării tradiționale.

Începând cu secolul al XX-lea, s-a încercat și se încearcă în continuare *secularizarea literaturii*, prin evacuarea samavolnică a cugetării bizantin-ortodoxe din operele literare, chiar și forțând cele mai elementare limite ale logicii și ale receptării hermeneutice.

Însă adâncul conștiinței vechi românești este atât de departe de a se fi pierdut, încât, pentru cine vrea să fie onest, trebuie să recunoaștem că e nevoie de aplicarea cu amendamente a termenului de *ruptură*.

Cei care vor, cu tot dinadinsul, să fundamenteze cultura și literatura română fie pe *necredință* și pe *ateism demonic*, fie pe *filosofie antică* sau *brahmano-budistă*, în orice caz, pe teoria unei atitudini *antireligioase* și *antiecleziale* a majorității scriitorilor (și mai cu seamă a celor *mari*), aceia sunt cei care caută din răspuț să *ideologizeze literar* izolaționismul cultural și artistic, creând un fenomen colosal *modernist*, autonom, atât la nivel literar, cât și al mentalităților.

Opinia noastră, pe care o vom demonstra pas cu pas, este că, cel puțin în literatură, *modernismul* se oprește, în mare măsură, la suprafața estetică (ca și *umanismul* secolelor XVII și XVIII) și nu afectează *straturile de mare adâncime* ale unor atitudini profund înrădăcinate în mentalul și spiritualul colectiv.

Însă, chiar și în condițiile acceptării unei asemenea viziuni, *breșele* de conștiință creștină din literatura noastră modernă și chiar postmodernă sunt numeroase și semnificative, încât ne întrebăm cât are să mai dureze *defilarea* acestei ideologii așa-zis *moderniste* preponderente, bazate pe falsificări ale percepției critice asupra literaturii române.

Ne întrebăm, de asemenea, de unde *tradiție* platonicească și brahmană la un popor care n-a fost interesat de vreuna dintre ele timp de 16 secole și de unde cugetare platonicească și brahmană la niște scriitori care, cu Eminescu în frunte, le inventariază cu titlu de informație culturală, asimilând organic câteva idei în sistemul lor de valori?

Operele literare sunt departe de a fi capabile să ne semnaleză faptul că autorii lor și-au însușit, în mod profund, filosofia antică și modernă (despre care știau foarte bine că sunt *suprastraturi culturale superficiale* și *instabile*, formate în ultimele decenii de istorie), și că acestea le-au devenit mediu spiritual și cognitiv interior, în conflict cu toate reperele literare și spirituale vechi ale matricei stilistice autohtone.

De aici și dificultatea majoră pe care au întâmpinat-o permanent elevii și studenții români de a-și însuși formule critice care sună discordant cu gândirea și înțelegerea lor.

Optica critică prin care au fost siliți să privească spre literatura română i-a îndepărtat pe mulți de ea ca de o sumă de *basme* (termenul exact: *vrăjeli*), care nu dețin nicio cheie spre interiorul propriu sau spre cunoașterea datelor spirituale genetice ale neamului lor.

Această *poză* s-a profilat atât de mult în mediul cultural, încât nu multă lume își dă seama de falsitatea ei.

Astfel încât s-a creat o distanță considerabilă între conștiința multora, între interiorul lor unde, de multe ori, stă Hristos (vorbesc de o realitate constatată, care mi-a fost mărturisită foarte frecvent), și învălmășeala de concepții și atitudini *intelectualiste* sau nu, pe care și le însușesc artificial și epidermic, ca pe o suprapunere necesară supraviețuirii în lumea de astăzi, fără ca ele să exprime persoana umană, în afară, sau să o lămurească întrucâtva, în interiorul ei, asupra a ceea ce este, din punct de vedere spiritual.

Pur și simplu *se acceptă* și *se trăiește* cu aceste concepții – inclusiv la nivel literar și cultural – ca și cu niște date ale realității față de care nu se manifestă nicio atitudine, care nu formează cu adevărat o lăuntricitate, deși au pretenția de a fi *spirituale* – sau oamenii devin ființe dihotomice, personalități scindate interior, neînțelegând prea bine care este *sursa* atomizării lor interioare.

Este și aceasta o *diluare* a conștiinței creștine, dar ea nu este în mod neapărat în favoarea celor care susțin *ideologizarea ateistă* a culturii și literaturii române, chiar și din simplul motiv că *inerția spirituală* nu poate fi calculată ca avantaj nici măcar de tabăra anti-creștină.

La concluziile acestei cărți am ajuns, mărturisesc, nu fără o oarecare dificultate, pentru că mult timp conștiința mea, în care pătrunseseră adânc tezele înseminate de-a lungul anilor, a opus rezistență în fața a ceea ce eu însămi descopeream ca pe *un teritoriu virgin*.

Am stat adesea în cumpănă și am gândit și regândit de zeci de ori o anumită problemă, deși *soluția hermeneutică* mi se părea, în același timp, solid întemeiată.

Am căpătat însă, treptat, sentimentul – care nu e doar o *iluzie vanitoasă* sau o *concluzie triumfalistă* –, recitind literatura română, al *perpetuării* iar nu al *întreruperii*, al *continuității* și nu al *disocierii definitive de trecut*.

Am înțeles și că tendințele recuperatorii ale tradiției trebuie să pornească nu de la ideea de a căuta un *alter*¹¹⁶ spiritual necunoscut în trecut, ci de a ne afla *identitatea* noastră, în limitele căreia se manifestă și literatura modernă și

¹¹⁶ Cuvânt latin: *altul*. Aici: *un alt fel spiritual*, un alt mod de spiritualitate.

postmodernă, cu toate efuziunile ei protestatare tipice (*trendy*¹¹⁷) unei epoci sau altei.

Se scoate, cel mai adesea, în evidență numai *europenizarea*, modificarea mentalității în sensul *debizantinizării*, începând chiar cu cronicarii.

Dar mai niciodată nu se observă că, în condițiile occidentalizării alerte inclusiv a ideologiei literare (nu mai vorbim de *cutumele sociale*), rămâne întotdeauna un *fond* foarte puternic (bizantin-ortodox) care configurează într-un mod foarte specific creația literară, din interior, un ADN care îi formează un profil și trăsături individualizate puternic, dincolo de epiderma și, mai mult, de *machiajul* european, pe care scriitorii, începând chiar cu cei medievali și cu evocații cronicari, îl folosesc *conștient* și chiar cu *conștinciozitate*, adaptându-se la *stilul vremii*, dar simțind că *stilul* acesta nu afectează, în mod esențial, *conținutul viziunii* lor.

E de remarcat capacitatea lor de *adaptare* și *maleabilitate* în acest sens.

O flexibilitate nu mai puțin specifică spiritualității ortodoxe, de a trece prin epoci ostile ca trestia prin vânt, folosindu-se cu abilitate de impresia – falsă – a *umilinței* și *insignifianței*.

Pe de altă parte, marii poeți sau scriitori, nu numai moderni, exprimă, în primul rând, prin opera lor, o *căutare de sine* esențială – Salvador Dali¹¹⁸ sintetizează remarcabil acest adevăr, recunoscând că în toate tablourile sale nu și-a făcut decât *autoportretul*.

Ideea însăși a *sincronizării* (pe care Maiorescu o *acuza* în studiul *formelor fără fond*) ca obiectiv literar primordial – ca și cea a *estetizării pure*, cosmetizante – este contrară *spiritualității creatoare* și neagă o *necesitate ontologică* fundamentală a ființei umane care se exprimă prin artă.

Dacă este absurd să considerăm, cum ne sugerează un istoric ostil, Rösler¹¹⁹, că românii au părăsit această vatră antică de existență, timp de 1000 de ani, și apoi s-au întors, cu atât mai mult este absurd să acceptăm că acest popor a supraviețuit 18 secole fără cultură și literatură scrisă – chiar dacă aceasta nu corespunde conceptelor moderne – și *și-a revenit* din apatie în secolul al XIX-lea.

¹¹⁷ Cuvânt englez: *la modă*.

¹¹⁸ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Salvador_Dal%C3%AD.

¹¹⁹ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Teoria_lui_Roesler.

De altfel, literatura pașoptistă – considerată îndeobște ca *începutul literaturii moderne* – este în întregime fundamentată pe revalorizarea trecutului: spiritual, literar, istoric (*programul romantic* este un punct de sprijin, în acest sens).

Un popor *primitiv* nu ar fi supraviețuit invaziilor străine, atâtor presiuni colosale ale istoriei.

Deși nu avem dovezi documentare, timp de aproape un mileniu și jumătate, nu ni s-au păstrat cărți scrise în limba daco-română¹²⁰ (deși Ovidiu¹²¹ spune, în *Pontice*, că a scris un poem *în graiul getic și în metru latin*, iar în secolul al XIII-lea, papa Inocențiu al IV-lea¹²² nota că, *de aproape două veacuri, valahii din Dacia aveau tradusă liturghia în limba lor*) avem totuși o probă indubitabilă: existența noastră.

Și totuși, cum putem explica setea cu care, din secolele XV-XVI, românii încep să traducă *scripturile sfinte* în limba vernaculară, așa încât ajung să fie primul popor ortodox din sud-estul Europei care traduce *Biblia*?

Miron Costin, în prefața poemului său, *Viața lumii*, ne oferă un răspuns rezumativ pentru toată istoria: el și-a scris stihurile ca să demonstreze că limba română e destul de *coaptă* pentru a deveni *veșmânt poetic*, dar „nu numai aceasta, ce și alte dăscălii și învățături ar putea fi pre limba românească, de n-ar fi covârșit vacul nostru acesta de acum cu mari greotăți”¹²³.

„Românul medieval era convins că scrisul putea eterniza, putea nemuri, era trainic, putea *forța* veșnicia.

Cei ce fac însemnări pe cărți n-au nicio îndoială în această privință: *Scris-am eu, Dimitrie Bumbacilă cu mâna de țărână. Și mâna va putrezi dară scrisoarea în veac să va pomeni* sau *Această scrisoare am scris eu, Nicolae Dobrovoi [...] scris-am cu mâna de țărână, mâna aceasta va putrezi iară cuvintele acestea n-or mai putrăzi [...]*”¹²⁴, etc.

¹²⁰ Arheologia lingvistică ne vine în ajutor, cu probe concrete, precum termenii latini *a scrie*, *a număra*, *carte*, dacă e să ne referim și numai la aceste dovezi elementare.

¹²¹ Publius Ovidius Naso: http://ro.wikipedia.org/wiki/Publius_Ovidius_Naso.

¹²² A se vedea opera sa în *Patrologia Latină*:

http://www.documentacatholicaomnia.eu/01_01_1243-1254-_Innocentius_IV.html.

A se vedea întreaga colecție la nivel online:

[http://www.documentacatholicaomnia.eu/1815-](http://www.documentacatholicaomnia.eu/1815-1875_Migne_Patrologia_Latina_01_Rerum_Conspectus_Pro_Tomis_Ordinatus_ML)

[1875_Migne_Patrologia_Latina_01_Rerum_Conspectus_Pro_Tomis_Ordinatus_ML](http://www.documentacatholicaomnia.eu/1815-1875_Migne_Patrologia_Latina_01_Rerum_Conspectus_Pro_Tomis_Ordinatus_ML)
T.html.

¹²³ Miron Costin, *Opere*, vol. II, ediție critică de P. P. Panaitescu, EPL, București, 1965, p. 113.

¹²⁴ Dan Horia Mazilu, *Lege și fărâdelege în lumea românească veche*, Ed. Polirom, 2006, p. 132.

Oamenii aceștia erau iluminați brusc de *o revelație a secolului* sau moșteneau *o atitudine tradițională*?

Această carte a căpătat mai târziu forma actuală.

La început, au existat articole disparate, scrise pentru platforma noastră online¹²⁵ – tocmai pentru că, atunci când am pornit acest demers, am crezut că se va limita la *observații particulare*.

Pe parcurs, am încetat să mai cred în fortuitul observațiilor de acest fel și așa s-a născut conștiința unui întreg organic, ideea acestei cărți.

¹²⁵ *Teologie pentru azi*: <http://www.teologiepentruazi.ro/>.

ÎNCEPUTURILE POEZIEI ROMÂNEȘTI

Limba slavonă sau limba română?

La întrebarea din titlu, tendința este să se elimine din istoria literaturii române scrierile în slavonă, greacă, latină, polonă sau italiană, din epoca medievală, din motive lesne de înțeles dar nu și *ușor de acceptat*.

Literatura română nu este una grandioasă, ca număr al producțiilor – în ceea ce privește valoarea, discuția se nuanțează – și, prin urmare, un argument principal împotriva acestei opinii ar fi acela că nu este benefic pentru cultura noastră să lepădăm cu *generozitate* compunerile heteroglose (aparținând, unele, unor nume ca Miron Costin, Petru Cercel, Nicolaus Olahus) nici pe scriitorii alogeni (Stavrinos, Matei al Mirelor), pe motivul că studiul lor nu mai reprezintă un act de literatură, ci unul de cultură.

În condițiile în care alte literaturi, precum cea franceză – dar nu numai – se manifestă expansionist, nici literatura română n-ar trebui să-și caute impedimente pentru a-i integra în spațiul său atât pe scriitorii *antici* (Sfinții Nichita de Ramesiana¹²⁶, Ioan Cassian¹²⁷, etc.), cât și pe cei medievali, care nu sunt *români* dar scriu despre noi, împreună cu o întreagă literatură în veșmânt slav, de inspirație bizantină, precum și pe creatorii moderni ca Eugen Ionescu¹²⁸ sau Emil Cioran¹²⁹, care au preferat să-și scrie o parte din literatură în limba franceză.

De altfel, ultimii doi sunt resimțiți, mai degrabă, ca *scriitori români* și ca *asimilabili* literaturii noastre, decât autorii medievali care nu s-au manifestat literar (parțial sau integral) în românește, ceea ce mi se pare o judecată inechitabilă.

Dacă Eugen Ionescu e prezent în manualele școlare cu o piesă de teatru concepută în franceză, de ce n-ar fi și *Poema polonă*¹³⁰ (cel puțin teoretic) a lui Miron Costin?

¹²⁶ A se vedea: <http://www.scribd.com/doc/2517275/Sfantul-Niceta-de-Remesiana>.

¹²⁷ Idem: http://www.episcopiacaransebesului.ro/readarticle.php?article_id=19.

¹²⁸ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Ionescu.

¹²⁹ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Emil_Cioran.

¹³⁰ O puteți citi, la nivel online, aici: <http://www.bmb-on-line.ro/scripts/master.htm>.

Și aici am ajuns la o problemă *esențială* și *spinoasă*: cum *receptăm* și *interpretăm* literatura veche?

Pare-mi-se că nu *aloglosia* este fenomenul esențial în discuție, deși se prezintă ca *motivul principal* al excluderii din literatura română a producțiilor heteroglose.

Problema este falsă, pentru că studiul și comentariul literar nu se ocupă, în mod esențial, cu analiza *lingvistică*, a *fenomenelor de limbă*.

Acestea sunt *tangențial* puse în lumină într-o exegeză *literară* și nu ocupă *prim-planul* unui comentariu – cel puțin așa stau lucrurile în cazul studiilor aplicate poeziei și literaturii *moderne*.

Marii *stiliști* (Sadoveanu și Radu Petrescu¹³¹) nu sunt și cei mai mari prozatori ai literelor noastre.

Liviu Rebreanu este printre *cei mai mari romancieri*, dar are un *stil cenușiu* (Tudor Vianu).

Grandoarea unui scriitor nu e măsurată, în primul rând, în funcție de *aspectele lingvistice*, de *opțiunile de limbă* care modulează stilul. De multe ori, studiul lor este *opțional* în cercetarea unui critic.

Asemenea, studiul *literar* al poeziei lui Eminescu, Blaga, Arghezi, etc. nu învederează, în mod esențial, (ci doar *secundar* sau *episodic*) aspectele *strict lingvistice* sau *stilistice*, pentru că nu acestea sunt *determinante* și *fundamentale* pentru judecata critică.

Important este conținutul de idei, studiul mentalităților literare și extraliterare, polemica filosofică, discuția culturală.

Termenii în care se poartă această discuție pot constitui factori generatori ai unei anumite vectorizări a interpretării literare, dar nu *întotdeauna* și nu *neapărat*.

Analiza *literară* și analiza *lingvistico-stilistică* sunt, totuși, două lucruri diferite în comentariul modern.

Prima o include pe a doua dar depășește cu mult sfera acesteia.

În cazul operelor aloglose, suntem privați de cea de-a doua, dar ne rămâne studiul ideilor, dezbateră asupra mentalităților, ne rămân foarte multe lucruri de discutat și care aparțin sferei *literare*.

Noi nu privim niciodată strict *lingvistic* spre marii creatori și Eminescu nu mai este *Eminescu*, dacă susținem că la baza aprecierii noastre stă *enumerarea tropilor*.

¹³¹ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Radu_Petrescu.

Care studiu critic esențial despre Eminescu se raportează la acestea din urmă?

Și totuși, literaturii vechi i se aplică exclusiv asemenea *standarde*, care țin exclusiv de posibilitățile de receptare ale omului contemporan.

Citim și studiem literatura medievală așteptând ca să vină muntele la Mahomed, adică medievalii spre noi și nu facem efortul, cum ar fi normal, *să ne deplasăm noi spre ei*.

Din cauza acestei probleme, fals puse, *literatura română veche* și nu doar cea *aloglosă*, ci și cea în limba română, a rămas multă vreme ignorată de exegeza literară.

Rezultatul, la ora actuală, este că avem *mari poeți și povestitori* (și mă gândesc la Varlaam, mai cu seamă) în literatura medievală, care nu au fost analizați și comentați, acest eșec fiind motivat și de un alt impediment *major*, și anume *amprenta religioasă a gândirii* lor, care a fost decretată ca *neliterară* de o serie de critici.

În felul acesta *scăpăm* de foarte mulți scriitori nedoriți și neagreați...

Întorcându-ne la începuturile poeziei, dacă luăm în considerare doar ce s-a scris în limba română, atunci prima *poezie lirică* românească sunt *psalmii* alături de *imnele* și *rugăciunile* din primele traduceri ale cărților de cult.

Dan Horia Mazilu susține însă, și pe bună dreptate, că apetența pentru *structură ritmică* și pentru *versificare*, a primilor noștri traducători și, respectiv, a lui Dosoftei, trebuie să fi fost determinată de o tradiție veche, care să creeze *gustul* și *așteptarea*.

Această tradiție nu este *în limba română*, ci *în slavonă*, dar prezintă un aspect esențial, acela că a constituit forma artistic-literară în care s-au manifestat românii, în absența unei producții în limba vernaculară.

A nu o lua în considerare înseamnă *a sări peste etape* și a considera că *forma literară* a psalmilor traduși în română și *versificările* lui Dosoftei s-au născut *dintr-o dată*, fără să fi existat un orizont, o năzuință stilistică, un gust artistic pentru un anumit fel de manifestare spirituală, o preferință a unui tip de veșmânt pentru lăuntricul exteriorizat *literar*.

„Cu destulă întârziere, cercetătorii au băgat de seamă că în textele liturgice vechi slave (dar și în alte specii literare, aparent *prozaice*) există *o tehnică a versificației* bine pusă la punct, ajungând chiar până la subtile jocuri de rafinament prozodic.

Cercetarea organizărilor ritmice și metrice descifrate în felurite compuneri, a produs rezultate de care investigatorii fenomenului literar din această parte a Europei (de prelungire bizantină) trebuie să țină neapărat seamă.

Întârzierea cu care au fost observate aceste particularități de structurare ritmică (ținând de o *convenție* prozodică specifică) nu trebuie să ne surprindă.

Mult timp, până în secolul al XIX-lea, savanții au taxat imnografia bizantină drept *proză curată*.

Construit după niște reguli aparte, imnul bizantin era *scris continuu* (*scriptio continua*, ca, de altfel, toate textele poetice ale antichității), utilizând pentru *recunoaștere* un sistem particular de punctuație (ale cărui rosturi Al. Procopovici¹³² le-a înțeles la noi *înaintea* multor învățați), care, odată descifrat, a permis cercetătorilor să sesizeze, în fine, organizarea strofică.

Strofa imnică se baza pe ritmul silabic obținut prin efectul muzical dat de numărul egal al silabelor din aceeași strofă și de succesiunea regulată a unităților tone și atone¹³³.

În consecință, „în versul imnic și nu în psalmi trebuie căutate primele modele de *tehnică* și cele dintâi surse furnizoare de *figuri* pentru *poetii* Europei răsăritene, între aceștia și pentru stihuitoarii români”¹³⁴.

Și, „în plus, nu văd ce motive serioase ne mai pot îndemna, astăzi, să trecem cu vederea, pe întinderea câtorva secole, textele în versuri aparținând unor autori ca Filothei monahul¹³⁵ și Eusthatie de la Putna¹³⁶, Simion Dediulovici¹³⁷ ori Anastasie Crimca¹³⁸, pentru a-i pomeni numi pe cei mai însemnați”¹³⁹.

În opinia lui Mazilu, „alcătuirea primei tradiții poetice în spațiul românesc [...] s-a sprijinit pe depozitul întru totul stimabil al *imnografiei bizantine*”¹⁴⁰.

¹³² Alexe Procopovici: http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexe_Procopovici.

¹³³ Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. II, Ed. Universității din București, 1998, p. 10.

¹³⁴ Idem, p. 11.

¹³⁵ A se vedea:

<http://www.sfant.ro/sfinti-romani/monahul-filotei-imnograful-manastirea-cozia-4.html>.

¹³⁶ Idem: <http://biserica.org/WhosWho/DTR/E/EustatieDelaPutna.html>.

¹³⁷ Amintit aici:

http://www.encyclopedia-dacica.ro/webring/civilizatia/vechea_cultura.html.

¹³⁸ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Anastasie_Crimca.

¹³⁹ Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. II, op. cit., p. 8.

¹⁴⁰ Idem, p. 10.

Această „poezie românească de expresie slavă din veacurile al XV-lea și al XVI-lea”, având o „marcă bizantină” și constituind un „clasicism est-european” [o analogie terminologică arbitrară, pe care putem să o acceptăm sau nu], formează „o poezie lirică [care] este covârșitor *de inspirație* și *cu destinație religioasă*”¹⁴¹.

Între varietățile de imnuri, el distinge: canonul, stihira, condacul și icosul – „icoasele [împreună cu condacele alcătuiesc una din culmile lirice ale ritualului ortodox – *Marele Imn Acatist* [...] introdus în oficiere în veacul al VII-lea de patriarhul constantinopolitan Serghie I¹⁴²”¹⁴³.

În descendența acestei vaste *tradiții lirice* bizantine, spre sfârșitul secolului al XIV-lea, fostul logofăt al lui Mircea cel Bătrân¹⁴⁴, Filos, călugărit la Cozia sub numele de *Filothei*, creează – pe la 1394 – genul *pripealelor*, un ansamblu de imne în limba slavonă: *Pripeale la toate praznicele Domnului și ale Născătoarei de Dumnezeu și ale tuturor cuvioșilor Părinți, mari și Sfinți, marilor și vestiților Mucenici și tuturor Sfinților deosebiți*.

„*Pripealele (Pripēla)* lui Filothei, treizeci și trei la număr, urmau a însoți *psalmii aleși* ai bizantinului Nicephoros Vlemmidis. Călugărul român își măsoara astfel forțele cu autori consacrați. Izbânda lui a fost deplină, polieleul său a circulat în numeroase copii, a trecut în Rusia, a fost chiar tipărit de o imprimerie sârbească din Veneția, fiind introdus în oficiere¹⁴⁵”¹⁴⁶.

În secolele următoare, al XVI-lea și al XVII-lea, sunt demne de reținut: imnul compus de Simion Dediulovici, muntean ca și Filothei, scris întru lauda Sfântului Mihail Mărturisitorul, episcopul Sinadelor¹⁴⁷, imnele protopsaltului Eusthatie de la Putna și *Versul de plângere al omului căzut către sufletul său*, compunere slavonă aparținând lui Anastasie Crimca, *părintele spiritual* al lui Varlaam.

Galdi considera că „primul imbold [poetic] a venit, fără îndoială, din partea literaturii slavo-bizantine.

¹⁴¹ Idem, p. 9.

¹⁴² Al 61-lea patriarh al Constantinopolului:

http://ro.orthodoxwiki.org/List%C4%83_a_patriarhilor_de_Constantinopol.

¹⁴³ Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. II, op. cit., p. 11.

¹⁴⁴ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mircea_cel_B%C4%83tr%C3%A2n.

¹⁴⁵ În cadrul Utreniei ortodoxe.

¹⁴⁶ Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. II, op. cit., p. 12.

¹⁴⁷ A se vedea: <http://www.calendar-ortodox.ro/luna/mai/mai23.htm>.

Răsfoind textele religioase publicate de Coresi, suntem adeseori încântați de acele pasaje care pot fi citate și azi ca adevărate *poeme în proză*¹⁴⁸, însă el ia în considerare și semnificative *influențe liturgice* asupra poeziei populare, prin „participarea asistenței la cântarea sau recitarea unui text”¹⁴⁹.

Sub auspiciile nefaste ale comandamentelor politice ale vremii, Galdi ia mai adesea, din păcate, în discuție o influență *a poeziei folclorice* asupra *textelor religioase*, când logic ar fi să se analizeze fenomenul în sens invers.

Mircea Scarlat a refuzat chiar să se apropie de studiul *poeziei folclorice*, refuzându-i pe bună dreptate așa-zisa *însemnătate* sau *influență* asupra liricii culte: „folclorul nu oferă *cheia* pe care mulți au crezut că au găsit-o analizându-l. [...]”

Folclorul oferă numai iluzia că, analizându-l, ne mișcăm pe un teritoriu mai ferm, spre a cunoaște formele arhaice de poezie și practicile religioase păgâne, anterioare creștinismului; dar textele pe care le cunoaștem au fost modelate de creștinism! [...]

...Convenția literaturii noastre *scrise* (singura pe care o putem analiza cu documentele pe masă) a fost, la origine, modelată de creștinism, ceea ce nu-i scade cu nimic interesul. [...]

...După formarea poporului român și a limbii sale, modelul cel mai prestigios l-a constituit, la noi, literatura creștină.

Pentru o lungă perioadă (secolele IV-XVIII aproximativ), creștinismul a fost principalul modelator al culturii noastre scrise, singura pe care o putem analiza în chip pozitiv; să nu uităm că cele mai vechi texte folclorice pe care le avem ne-au parvenit tot pe cale *scrisă*, deci filtrate prin convenția literară a epocii în care au fost notate¹⁵⁰.

Prima poezie română (în limba română) se naște sub semnul *Psaltirei*.

Acest lucru n-ar trebui să ne mire prea mult. În ultimul timp s-a încercat ancorarea poeziei noastre medievale în surse clasice greco-latine.

Nu s-a ținut seama însă, adesea, de *mentalitatea* medievalilor noștri care moșteneau o mult mai veche concepție

148 Ladislau Galdi, *Introducerea în istoria versului românesc*, Ed. Minerva, București, 1971, p. 65.

149 Idem, p. 41.

150 Mircea Scarlat, op. cit., p. 48-49, 53.

creștină, specifică atât Apusului cât și Răsăritului, până la despărțirea lor în două Biserici diferite.

Astfel, după Sf. Isidor de Sevilla¹⁵¹ și alți Sfinți Părinți, „metrul cel mai vechi și mai nobil este *hexametrul* (*metrum heroicum*¹⁵²).

Primul care s-a folosit de el a fost Moise (Deut. 32), *mult înaintea lui Pherecydes*¹⁵³ și a lui Homer¹⁵⁴.

Imnuri spre lauda lui Dumnezeu a scris cel dintâi David, și *mult timp după el* Timothoe.

Primul epitalam îi aparține lui Solomon, de la care genul a fost preluat de păgâni. *Cântecele lui Solomon* sunt alcătuite – după Ieronim¹⁵⁵ – din *hexametri* și *pentametri*.

Isaia scrie proză retorică. Inventatorul cântecului de jale (*threnos*) este Ieremia, [iar] la greci – mult mai târziu – Simonide¹⁵⁶; chitara a fost inventată de către Tubal [...]; astronomia de către Avraam [...].

Primul istoriograf a fost Moise [Miron Costin se declară, ca *letopisețier*, în genealogia acestuia], apoi Dares¹⁵⁷ la păgâni, iar după el Herodot^{158,159}.

Asachi¹⁶⁰ se va revendica încă de la David, *dintâi profeta, cântător de imne sante*. La fel și Alexandrescu¹⁶¹.

Dar *David* ne va dăruî și prima poezie românească și pe primii poeți români, în limba română: Dosoftei și Miron Costin.

¹⁵¹ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Isidor_din_Sevilla.

¹⁵² Expresie latină: *metrum heroicum*.

¹⁵³ A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Pherecydes_of_Syros.

¹⁵⁴ Idem: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Homer>.

¹⁵⁵ Idem: <http://ro.orthodoxwiki.org/Ieronim>.

¹⁵⁶ Idem: <http://it.wikipedia.org/wiki/Simonide>.

¹⁵⁷ Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Darius_I_of_Persia.

¹⁵⁸ Idem: <http://en.wikipedia.org/wiki/Herodotus>.

¹⁵⁹ Ernst Robert Curtius, *Literatura europeană...*, op. cit., p. 520-522.

¹⁶⁰ Gheorghe Asachi: http://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_Asachi.

¹⁶¹ Grigore Alexandrescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Alexandrescu.

Psaltirea coresină și *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei

În ediția sinodală a *Bibliei din 2001*, diortosită de ÎPS Bartolomeu Anania¹⁶², s-a revenit la forma originală, *versificată*, a unor cărți din canonul biblic, între care și *Psaltirea*.

Opțiunea aceasta nu este *netradițională*, deși Biblia de la 1688¹⁶³ nu o accesează.

Versificarea la care mă refer presupune numai respectarea originalului și așezarea textului sub formă de versuri, nu și prozodia, ca în cazul *Psaltirei în versuri* a lui Dosoftei¹⁶⁴.

Esențial de precizat este că substanța acestui text profetic a fost dintotdeauna percepută ca fiind *profund poetică*.

De altfel, tipărirea *Psaltirei*, în vechime, era la noi tradițional însoțită de alte câteva *Cântări* din Scriptură: cele trei cântări al lui Moise, cântările Anei, mama lui Samuil, rugăciunea prorocului Avacum, cântarea celor trei tineri, cântarea Născătoarei de Dumnezeu.

Fapt ce sugerează că *Psaltirea* era percepută ca un *imn* către Dumnezeu.

În opinia lui Eugen Negrici, „psalmii [...] pot fi socotiți ca modelul fundamental, *arhimodelul*, abecedarul poezilor și al cititorilor de poezie. Ei cuprind toată gama de stări, de teme și de sentimente ale liricii, oferind tipare ritmice speciilor derivate ale *rugăciunii* și *imnului*.

Specia psalmului are reguli de concepere și de emisie bizare, o frenezie a mărturisirii, o sinceritate și o naturalețe a reacțiilor sufletești care o fac involuntar *modernă*”¹⁶⁵.

Inventarul *Psalmilor* care au circulat în perioada medievală, în limba română¹⁶⁶, cuprinde:

¹⁶² A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Bartolomeu_Anania.

¹⁶³ O puteți downloada de aici:

http://www.4shared.com/file/gE_QKDjx/Biblia_de_la_Bucuresti_1688.html.

¹⁶⁴ O puteți citi, în format integral, aici:

http://ro.wikisource.org/wiki/Psaltirea_%C3%AEn_versuri.

¹⁶⁵ Eugen Negrici, *Poezia medievală în limba română*, Ed. Vlad & Vlad, Craiova, 1996, p. 14.

¹⁶⁶ Cf. Idem, p. 14-15.

Psalmii din manuscrisele românești din prima jumătate a secolului al XVI-lea (*Psaltirea Scheiană*¹⁶⁷, *Psaltirea Voronețeană*¹⁶⁸, *Psaltirea Hurmuzachi*¹⁶⁹).

Psalmii reproduși integral sau fragmentar în tipăriturile coresiene (*Tâlcul evangheliilor*¹⁷⁰, *Molitvenic românesc* [1567-1568]; *Psaltirea românească*, 1570¹⁷¹, *Liturghierul românesc*, 1570¹⁷²; *Psaltirea slavo-română*, 1577¹⁷³).

Psalmi sau *fragmente de psalmi* (derivând, probabil, din *cartea de cântece* a calvinului Francisc David¹⁷⁴ sau din alte graduale ungurești) reproduse în *Fragmentul Teodorescu* (1570-73?) și în *Codicele Petrovay* (1672)¹⁷⁵.

Psalmi traduși de Nicolae Milescu¹⁷⁶ între anii 1661-1664 și folosiți în *Biblia de la București* (1688).

Psalmii din *Psaltiră ce se zice Cântarea a fericitului proroc și împărat David* (publicată de Simion Ștefan¹⁷⁷, în 1651).

Psalmii din *Psaltirea de-nțăles*...editată de Dosoftei¹⁷⁸, în 1680 și din *Molitvenic de-nțăles*, editat de același, în 1681.

Psalmii din *Biblia de la București* (1688) traduși de Nicolae Milescu și revizuiți, în parte, de Dosoftei.

Capodopera genului o reprezintă, indubitabil, *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei.

Odată cu el sau după el vor face și alții acest exercițiu: Miron Costin prelucrează *Psalmul 5* și îl introduce în *Stihuri împotriva zavistiei* (1671-1673), Ioan Viski (sau Ștefan Fogarași?) lasă în manuscris *Psalmii lui David* (1697), la fel și de la Teodor Corbea avem manuscrisul cu titlul *Psaltire*

¹⁶⁷ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Psaltirea_Scheian%C4%83.

¹⁶⁸ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Psaltirea_Vorone%C5%A3ean%C4%83.

¹⁶⁹ Date despre familia care a deținut-o:

http://ro.wikipedia.org/wiki/Familia_Hurmuzachi.

¹⁷⁰ A se vedea: <http://www.cimec.ro/Carte/cartev/talcul.htm>.

¹⁷¹ Idem: <http://cimec.ro/Carte/cartev/psaltirea.htm>.

¹⁷² Idem: <http://cimec.ro/carte/cartev/liturghier4.htm>.

¹⁷³ Idem: <http://www.cimec.ro/carte/cartev/psaltire3.htm>.

¹⁷⁴ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Francisc_David.

¹⁷⁵ Idem:

http://ro.wikisource.org/wiki/Istoria_folcloristicii_maramure%C5%9Fene/Primele_atest%C4%83ri_documentare.

¹⁷⁶ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Milescu.

¹⁷⁷ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Simion_%C5%9Etefan.

¹⁷⁸ Idem: http://www.romanianvoice.com/poezii/biblio/bib_dosoftei.php.

(elaborat între 1710-1720?), iar Ioan Prale¹⁷⁹ tipărește la Brașov, în 1827, *Psaltirea prorocului și împărat David*¹⁸⁰.

Dacă Dosoftei este „citorul poeziei lirice românești”¹⁸¹, traduceri anterioare i-au oferit acestuia materialul esențial pe care a lucrat și l-a prelucrat, procedeu pe care l-a aplicat și în traducerea, în românește, a cărților de cult ale Bisericii, *Liturghierul* (1679) și *Molitvenicul* (1681), traduceri care, și ele, păstrează o mireasmă poetică aparte, o urmă a exercițiilor îndelungi de versificare întreprinse de autor.

Psaltirea lui Coresi¹⁸² din 1577 are prestanță poetică pentru cititorul de astăzi, întărită de limbajul arhaic și neașteptat de plastic:

Psalmul 8

1. *Doamne, Domnul nostru,
că ciudatu [minunat] e numele Tău
pre tot pământul!
Că se luo mare frâmsețea Ta
pre mai sus [mai presus] de ceriu;*

2. *den rostul [gura] tinerilor
și sugători [a celor ce sug]
sfârșit-ai laudă,
derept dracii [vrăjmașii] Tăi
spârseși dracul și vrăjmașul.*

3. *Că văzu ceriul, lucrul deagetelor Tale,
luna și stealele ce-ai Tu urzit.*

4. *Ce iaste omul,
că pomeniși [pe] el?
sau fiul omului, că cearceți
el [îl cercetezi]?*

5. *Înmicșurat-au [pe]*

¹⁷⁹ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioan_Prale.

¹⁸⁰ Eugen Negrici, *Poezia medievală în limba română*, op. cit., p. 15-16.

¹⁸¹ Idem, p. 48.

¹⁸² Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu Psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*, text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, Ed. Academiei RSR, București, 1976.

*el cu neșchit ceva de îngeri,
cu slavă și cu cinste
cununat-ai [pe] el.*

*6. Pus-ai [pe] el spre
lucrul mânilor Tale.
Toate supus-ai supt
picioarele lui:*

*7. oi și boii toți,
încă și vita câmpilor,*

*8. pasărilor ceriului și peștii mării,
ce îmblă cărările mării.*

*9. Domne, Domnul nostru,
că minunatu e numele Tău
preste tot pământul!*

Psalmul 41

*1. În ce chip jeluiaște cerbul
la izvoarele apelor,
așa jeluiaște sufletul meu
cătră Tine, Doamne.*

*2. Însetoșă sufletul meu către Zeul
[cel] tare și viu;
când veni-voi și ivi-mă-voi
feaței Zeului?*

*3. Fură lacrămele meale
mie pâine zi și noapte,
când zicea mie [cel rău]
în toate zile: „io e Zeul tău?”*

*4. Acestea pomenii și vărsai
spre mine sufletul meu,
că proidii pren loc coperit minunat
până la casa Zeului. /.../*

9. *Fără-fund, fără-fundul
chem în glasul sloatelor Tale* ¹⁸³.

10. *Toate susurile Tale și undele
Tale preste mine trecură.*

11. *E în zi [și ziua] zise Domnul
meserearea [<miserere>, mila] Sa,
și noaptea cântarea Lui de [la] mine. /.../*

Psalmul 49

1. *Dumnezeul dumnezeilor
Domnul zise și chemă pământul.*

2. *De [la] răsăritul soarelui până la apus.
De [din] Sion dulce frâmsețea Lui.*

3. *Domnul aiavea [aievea] vine,
Dumnezeul nostru și nu tace.*

4. *Foc într-Îns[ul] aprinde-se
și demprejurul Lui bură mare.*

5. *Chemă ceriul de sus
Și pământul să judece
[pe] oamenii Săi.*

6. *Adunați Lui [pe] preapodobnicii
[cei asemenea/ preasemenea] Lui,
de ziseră zisa Lui de cumândare [jertfă].*

7. *Și spuseră ceriurile dreptatea Lui,
că Zeul județ [Judecător] iaste.*

8. *Auziți, oamenii miei, și zice-voiu vouă,
Israil și spune-voiu ție:*

183 Biblia 1989: Adânc pe adânc cheamă în glasul căderii apelor Tale.
Biblia 2001: Adânc pe adânc se cheamă în vuietul cascadelor Tale.

„Dumnezeu, Zeul tău sunt eu”.

*9. Nu de cumândările tale
oblici-voiu [te voi certa pe] tine,
toate arsele tale întru Mine sunt pururea.*

*10. Nu priimesc den casa ta vițel,
nece den turmele tale țap;*

*11. că ale Meale sunt toate vitele dumbrăviei,
vite în codri și boi.*

12. Cunoscui toate pasările ceriului.

*13. Să flămânzire nu voiu zice ție,
a Mea e toată lumea și plinul ei.*

*14. Au doară mănânc carne de junc
sau sânge de țap beau?*

*15. Junghie Zeului cumândare
laudă [jertfă de laudă]
și plătește susului [Celui de sus]
făgăduitul tău.*

*16. Chiamă-mă în zi de grija ta
și izbăvi-te-voiu și proslăvi-Mă-veri. /.../*

Ps. 101

*1. Doamne, auzi rugăciunea mea
și strigarea mea cătră Tine să viie.*

*2. Nu întoarce fața Ta de mine;
în ce zi tânjesc, pleacă cătră mine urechea Ta.*

3. În ce zi chemu-te, curând auzi-mă.

*4. Că periră ca fumul zilele mele
și oasele mele ca uscarea uscară-se.*

5. *Vătămat fuii ca iarba și
uscă-se inima mea,
că ultai să mănânc pâinea mea.*

6. *De glasul suspinilor mele,
lepiră-se oasele mele peliței mele.*

7. *Podobii-mă [m-am asemănat cu]
nesăturatul pustiiei.
Fui ca de noapte corb în turn.*

8. *Prevegheiu și fuii ca pasărea
ce însingură-se în zid.*

9. *În toată zi împutară-mi
dracii [vrăjmașii] miei
și ce lăuda-mă cu mine jura-se.*

10. *Derept ce cenușe
ca pâinea mâncai
și bearea mea cu
plângere mestecai;*

11. *de fața mâniei Tale și de urgiia Ta,
că rădicași, aruncași-mă.*

12. *Zilele mele ca umbra trecură
și eu ca fânul secaiu.*

13. *E Tu, Doamne, în veac
lăcuiaști [locuiești]
și pământea [pomenirea] Ta
în neam și în neam.*

14. *Tu întru înviere miluiși Sionul
că vreamia [este] să miluiești [pe] el,
că vine vremea.*

15. *Că dulce vrură șerbii
Tăi pietrele lui
și țărâna lui miluiră.*

16. *Și spăimânta-se-vor limbile
de numele Domnului,*

*și toți împărații
pământului de slava Ta.*

*17. Că zidește Domnul Sionul
și ivește-Se în slava Sa.*

*18. Și caută spre ruga plecaților,
și nu trecu rugăciunea lor.*

*19. Să se scrie acestea în neam altul
și oamenii ce se zidesc laudă Domnul.*

*20. Că pleacă-Se den naltul Sfinției Sale,
Domnul den ceriu spre pământ caută.*

*21. Să auză suspinele ferecaților.
Să dezlege [pe] fiii omorâți.*

*22. Spui în Sion numele Domnului
și lauda Lui în Ierusalim.*

*23. Când aduna-se-vor
oamenii denpreună
și împărații să
lucreaze Domnului.*

*24. Răspunse lui în cale vârtutea Sa.
Scăderea zilelor meale spune mie.*

*25. Nu rădica [mă lua pe] mine în
premierare [prima parte a] zilelor meale,
în neamul neamului anii Tăi.*

*26. Întru începute, Tu, Doamne,
pământul urziși,
și faptele mânilor Tale
sunt ceriurile.*

*27. Eale pier, e Tu lăcuiești,
și toate ca cămașa învechescu-se
și ca veșmânt învolbi-le și schimbă-se.*

28. E Tu Acela[și] ești și anii Tăi nu scad.

*29. Fiii șerbilor Tăi intra-vor
Și sămânța lor în veac derege-se.*

Ps. 103

- 1. Blagosloveaște sufletul
mieu [pe] Domnul.
Doamne Dumnezeu! mieu,
măritu-Te-ai foarte.*
- 2. În ispovedire și în mare frământare
învești-Te [Te îmbraci],
învestitu-Te-ai cu lumină ca în cămașă.*
- 3. Întinseși cerul ca piială,
coperiși ca apa mai susul lui;*
- 4. puse nuorii suirea Sa,
îmblă spre arepile vântului.*
- 5. Feace [pe] îngerii Săi duhuri și
slugile Sale foc aprins;*
- 6. urzi pământul în vârtutea Sa,
nu se va pleca în veac de veac.*
- 7. Fără-fundul [adâncul, marea]
ca cămașa învestirea ei,
spre codri stau ape.*
- 8. De apărutul Tău fugi-vor,
de glasul tunetului Tău
spământa-se-vor.*
- 9. Sui-se codrii și deștindu-se câmpii
în loc ce-ai urzit lor.*
- 10. Hotar puseși ce nu-l trecu
nece întorcu-se să coapere pământul.*

11. *Tremeseși izvoare în iazere,
pre mijloc de codri trec ape.*
12. *Adapă toate gadinele
[animalele] satelor,
așteaptă onagrii în seatea sa.*
13. *În aceia pasările
ceriului prămândesc,
de [din] mijloc
de piatră deade glas.*
14. *Adapă codrii despre susul Tău,
de plodul faptelor Tale
sature-se pământul.*
15. *Ce răsăriși pajiște vitelor
și iarbă în slujba oamenilor.*
16. *Să scoți pâine den pământ
și vinul veselește inema omului.*
17. *Unge fața ta cu unt [ulei]
și pâinea inema omului întăreaște.*
18. *Satură-se leamnele [copacii] câmpilor,
chedrii Livanului ce i-ai răsădit;
aciia pasările încuibuiră-se.*
19. *Erodiei vietoare vlăduiaște ei,
codrii înalți cerbilor,
piatra scăpare iepurilor.*
20. *Fapt-ai [făcut-ai] luna în vremi;
soarele cunoscu apusul său. /.../*
24. *Ieși omul în lucrul său
și în lucrul său până seara.*
25. *Că măriră-se faptele Tale,
Doamne, toate în mândrie fapt-ai.
Împlu-se pământul de faptele Tale.*

26. *Adecă marea mare și [în]tinsă;
acii gadine ce nu lă e măsură,
e viile [viețuitoarele] mici cu mari.*

27. *Aciia corabiile noată.
Zmeul cesta ce fapt-ai
să-și bată joc d-insul,*

28. *toate cătră Tine așteaptă
să dai mâncare lor în bună vreme.*

29. *Dând Ție, lor aduna-vor,
deșchizând Ție mâna toate
împlu-se de dulceață.*

30. *Întorcând Ție fața turbură-se;
iai duhul lor și pier
Și în țărâna sa toarnă-se [se întorc].*

31. *Tremeți Duhul Tău și zidi-se-vor
și noi-veri [înnoi-vei] fața pământului.*

32. *Fie slava Domnului în veac!
Veseleaște-Se Domnul
de faptele Sale.*

33. *Caută spre pământ și
face-l a tremura-se,
atinge codrii și afumă-se.*

34. *Cânt Domnului în viața mea,
cânt Zeului mieu, până sunt.*

35. *Să se îndulcească Lui cuvântul mieu,
e eu veselescu-mă în Domnul.*

36. *Cumplu-se păcătoșii de pământ
și fără-legii ca nefiind lor.
Blagosloveaște sufletul mieu,
[pe] Domnul.*

Am extras din *Psaltirea* coresiană câteva exemple, în care se remarcă rafinamentul poetic care însoțește relatarea actului creator al lui Dumnezeu și descrierea lumii, a universului pe care El îl creează, așezându-l sub stăpânirea omului. Vom regăsi această viziune în toată literatura veche, dar și mai târziu.

Acest rafinament poetic este o particularitate a *Sfintei Scripturi*, care mlădiază – prin aceste traduceri, necesare Bisericii – limba română și o formează după asemănarea cuvântului sfânt și după poezia frumuseții dumnezeiești imprimate în lume. Cu această frumusețe a harului Său, El a pecetluit făptura, universul, toate cele din cosmos, care sunt *faptele mâinilor Sale*.

Același rafinament extraordinar în sesizarea detaliilor frumuseții cosmice îl moștenesc și îl preiau atât Dosoftei și Antim Ivireanul, cât și Dimitrie Cantemir, dar și poeții romantici și moderni, care sunt conștienți de izvorul scriptural și bisericesc al *poeziei* cosmice pe care o transpun în versurile lor, cât și al *poeziei* limbii române, formate pe calapodul acestei gândiri.

Dumnezeu creează o lume fascinantă, luxuriantă, bogată în expresia vieții și a fenomenelor. Iar genialitatea *Scripturii*, adâncul inspirației dumnezeiești rezidă în aceea că expresia biblică nu este *barocă*.

Poezia *Scripturii* e o sculptură în cuvinte, într-o linie clară și pură, care înșurubează ochii cititorului în adâncul înțelesurilor, acolo unde acesta se pironeste asupra unei frumuseți cu mult mai uluitoare decât dacă s-ar încerca descrierea ei fastuoasă într-o cascadă de metafore și figuri de stil.

Simplitatea, pe care o vor redescoperi, într-o anumită măsură, poeții moderni, își are poezia ei sublimă, fără necesitatea unor *suplimentări expresive* care ar atrage atenția asupra limbii, dar nu și a *abisului semantic* și al *cunoașterii*.

*

Versificând *Psaltirea* (tipărită la Uniev, în 1673) – *Psăltire a svântului proroc David* –, mitropolitul Dosoftei al Moldovei nu doar *traduce* textul în românește (se va folosi, de

altfel, ca și în cazul cărților de cult, de traduceri preexistente), dar este, în același timp, *teolog* și *poet*.

Este *teolog* pentru că, fiind silit de necesități prozodice, el exprimă perifrastic sensul scriptural, oferind nu doar o *aproximare*, ci o *interpretare* în limitele cugetării și ale hermeneuticii ortodoxe:

„Dosoftei evocă, în chiar fila de titlu a tipăriturii din 1673, cele două *faze* pe care le parcursese elaborarea – îndelungată – a cărții: «*Psăltire a sfântului proroc David*, pre limbă rumânească [...], din svintele scripturi a Svinților Părinți, dascălilor Svintei Beserici, și de-acia pre verșuri tocmită în cinci ani foarte cu osârdie mare, de smeritul Dosoftei, mitropolitul de Țara Moldovei»”¹⁸⁴.

Metrificând psalmii, Dosoftei apelează la „amplificări ale textului biblic, care nu se găsesc în Kochanovski”^{185,186}.

El recurge la *svintele scripturi a Svinților Părinți* pentru *interpretare*, pentru o *perifrază dogmatică* în tradiția patristică a Ortodoxiei.

Și este *poet* nu numai pentru că reușește să construiască *rime* și *picioare metrice*, ci și pentru că *gândește poetic*: „Dosoftei întemeiază, cu această monumentală operă, *pre verșuri tocmită în cinci a[n]i foarte cu osârdie mare*, limbajul poetic românesc”¹⁸⁷.

Studiile asupra psalmilor versificați ai lui Dosoftei au scos la lumină destule fapte semnificative pentru înțelegerea motivațiilor și a procedeelelor sale literare. Nu intenționăm să le recapitulăm acum.

Remarcăm însă un aspect esențial, pe care l-a observat Dan Horia Mazilu, și anume modul în care concepe și realizează Dosoftei *versificarea*, subliniind că era vorba de un procedeu în esență *retoric*, instrumentat și de Cantemir în *Istoria ieroglică*, cu singura diferență că Dimitrie Cantemir păstrează *aspectul prozaic* în opera sa, nerecurgând la *idiograma versificată* a expunerii.

Mazilu demonstrează peremptoriu această mentalitate *retorică* (o *retorică* teologică) aflată sub umbrela *poeziei*,

¹⁸⁴ Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. I, Ed. Universității București, 1994, p. 410.

¹⁸⁵ Jan Kochanowski: http://en.wikipedia.org/wiki/Jan_Kochanowski.

¹⁸⁶ N. Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, prefață de Dan Horia Mazilu, bibliografii finale de Dan Simionescu, ediție îngrijită de Rodica Rotaru și Andrei Rusu, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1996, p. 191.

¹⁸⁷ Al. Andriescu, *Studiu introductiv la: Dosoftei, Opere I (versuri)*, ed. critică de N. A. Ursu, studiu introductiv de Al. Andriescu, Ed. Minerva, București, 1978, p. XVI.

exemplificând prin textele publicate de Dosoftei în paralel cu *Psaltirea* versificată, și anume: *Acatistul și Paraclisul Precistei*, *Canonul de la Sâmbăta Paștilor* și *Canonul la toți sfinții*: „o carte de poezie, deci, *Imnul Acatist*, introdus în oficiere de patriarhul constantinopolitan Serghie I, în veacul al VII-lea este – cu cele 12 condace și 12 icoase ale sale, fiecare icos fiind urmat de câte o litanie – o culme a innograției bizantine, cu autori faimoși într-un șir ce începe cu Chiril al Alexandriei¹⁸⁸ și se isprăvește cu Roman Melodul¹⁸⁹ și Andrei din Creta¹⁹⁰. [...]

[Dosoftei] *transcrie*, pe alocuri, versiunea în proză pe care lucra (tălmăcită de el sau rezultată, mai degrabă, din prefacerea unei traduceri mai vechi), modificând *ritmul* frazei și realizând chiar *rime*, obținute «prin simpla schimbare a topicii» (Mariana Costinescu¹⁹¹).

Fraza amorfă a tălmăcirii *translate* în acest chip capătă mărci ce o disting, înnobilând-o vădit:

Ms. nr. 540 B.A.R. :

Bucură-te că ai oborât din scaun pre muncitoriul cel fără de omenie;

Bucură-te că tu ești îndreptătoarea cea înțeleaptă a credincioșilor;

Bucură-te veselia a toate rodulele;

2. *Bucură-te că tu ești veselia a toate semințiile;*

Bucură-te ruga Giudețului [către Judecătorul] celui drept pentru păcătoși;

2. *Bucură-te că tu rogi pre Giudețul cel drept pentru păcătoși;*

Bucură-te iertarea a mulți păcătoși;

2. *Bucură-te că tu ești iertarea a mulți păcătoși [...].*

Acatistul Dosoftei:

¹⁸⁸ A se vedea: http://ro.orthodoxwiki.org/Chiril_al_Alexandriei.

¹⁸⁹ Idem: http://ro.orthodoxwiki.org/Roman_Melodul.

¹⁹⁰ Idem: http://ro.orthodoxwiki.org/Andrei_Criteanul.

¹⁹¹ Una dintre lucrările sale: *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, Editura Minerva, 1981.

Bucură-te că pre muncitoriul cel fără de omenie l-ai scos din boierie [...]

Bucură-te credincioșilor povață de curăție; [...]

Bucură-te tuturor rudelor [neamurilor] bucurie; [...]

Bucură-te a Giudețului drept rugătoare;

Bucură-te a păcatelor multă iertare...

[...] Cred că exercițiile ordonate de aceeași *deprindere ritoricească* au dus și la apariția pasajelor versificate din *Paraclisul* lui Dosoftei.

Deloc întâmplător, alcătuirea acestei cărți coincide (dacă nu cumva chiar precede), verosimil, cu șlefuirea *Psaltirii* în *versuri*.

Aranjând lungi fragmente ale versiunii în proză în «*structuri ritmate* și, de multe ori, chiar *rimate*» [...] Dosoftei își făcea, desigur, *mâna* :

*La loc de răotate
Plecat în neputințe
S(v)inția ta Fecioară
Să-mi trimiți sănătate
Schimbându-mă din boală /.../
O, prealuminte nuor,
A lui Dumnedzău Maică,
Pre ceia ce ne luptă,
Le dă durere multă,*

*Cu s[vâ]nta ta direaptă.
Vestită de putere,
Pre cei din grele scârbe
Le fii Fecioară dvorbă,
Pre cei din strâmbătate
Îi apără și-i scoate.*

[...] Rămân la părerea că aceste versuri din *Paraclis* au o semnificație aparte în ansamblul compunerilor în stihuri puse pe seama lui Dosoftei.

Pe lângă știrile pe care le oferă în legătură cu practicarea unor foarte utile exerciții, etape semnificative pe drumul deprinderii unui meșteșug ale căror rezultate se vor cristaliza, superb, în monumentală *Psaltire* – și apoi în celelalte, foarte multe, scrieri în versuri ale mitropolitului – ele ne dezvăluie două (cel puțin) construcții din *aparatul conceptual* ale

scriitorului: dominanta retorică sub care Dosoftei (ca și alți – cei mai mulți – condeieri ai acestui timp) își așază întreprinderea literară [...] și *mecanismul* pus în lucru spre desăvârșirea ei.

Sigur că acest *mecanism* nu poate fi despărțit – în cazul de față – de *harul autentic* al creatorului. Dacă eu operez aici această disociere, o fac doar din motive ce țin de *ierarhiile analizei*”¹⁹².

Cercetătorii, Mariana Costinescu și apoi Dan Horia Mazilu, au semnalat *poeticitatea* acestor alcătuiți, fapt care l-a determinat pe cel din urmă să înainteze (am văzut) ipoteza unor *exerciții de poezie* întreprinse de Dosoftei, metrificând, secvențial, *Acatistul* și *Paraclisul*, cel mai probabil înaintea șlefuirii *Psaltirei*.

Nu știu exact la ce s-a gândit D. H. Mazilu, dar bănuiesc că intuiția sa a mers pe acest traseu: dacă Dosoftei a tradus inițial *Psaltirea* din slavonă (având sub ochi însă și textul grecesc, latin și ebraic), în *proză*, apoi a versificat-o, dar a tipărit mai întâi varianta în versuri, înseamnă că ordinea tipăriturilor nu indică și ordinea impulsului și a exercițiilor sale literare.

În consecință, versificarea *Acatistului* și a *Paraclisului*, pornind de la modelele imnografice bizantine și de la excepționala lor poezie, putea să fie un exercițiu anterior și determinant pentru versificarea *Psaltirei*, chiar dacă cele două imne, tipărite – de altfel – odată cu *Psaltirea*, au rămas într-un stadiu de prelucrare *nedesăvârșit*.

Mitropolitul Dosoftei a încercat să urmărească poeticitatea originalului literar bizantin, după cum se poate lesne remarca și din lectura textelor alăturate ale *Acatistului Născătoarei de Dumnezeu* (Οἶκος ἁ / Icosul I), deși la Dosoftei textul are aspect continuu, *prozaic*, iar cezurile le-am identificat după original:

”Ἀγγελος πρωτοστάτης |
οὐρανόθεν ἐπέμφθη
εἰπεῖν τῇ Θεοτόκῳ τὸ Χαῖρε·

Καὶ σὺν ἁσωμάτῳ φωνῇ |
σωματούμενόν σε Θεωρῶν
Κύριέ
ἐξίστατο καὶ ἴστατο κραυγάζων

¹⁹² Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. I, op. cit., p. 407-410.

πρὸς αὐτὴν τοιαῦτα·

Χαῖρέ δι' ἧς ἡ χαρὰ ἐκλάμπει·
Χαῖρέ δι' ἧς ἡ ἀρὰ ἐκλείπει·

Χαῖρέ τοῦ πεσόντος
'Αδάμ ἡ ἀνάκλησις·
Χαῖρέ τῶν δακρύων
τῆς Εὐας ἡ λύτρωσις·

Χαῖρέ ὕψος δυσανάβατον |
ἀνθρωπίνοις λογισμοῖς·
Χαῖρέ βάθος δυσθεώρητον |
καὶ Ἀγγέλων ὀφθαλμοῖς·

Χαῖρέ Νύμφη ἀνύμφευτε·¹⁹³

*Înger de nainte de Dvoret, |
din cer trimis fu,
să spue Născătoarii de
Dumnezău bucuriia.
și cu fără de trup glas |
întrupându-Te vădzând,
Doamne,
să înspeima și sta strigând
cătră însa ca acestea:*

*Bucură-te, din carea bucuriia va străluci!
Bucură-te, prin carea blăstămul să va stinge!*

*Bucură-te, cădzutului Adam sculare!
Bucură-te, lacrămilor Evvei izbăvire!*

*Bucură-te, nălțame nelesne suită |
de cugete omenești!
Bucură-te, adâncime nelesne vădzută |
și de ochii îngerești! /.../
Bucură-te, nevastă nenevestită!*¹⁹⁴

¹⁹³ Cf. Ermanno M. Toniolo, *Acatistul Maicii Domnului explicat. Imnul și structurile lui mistagogice*, prezentare și traducere de diac. Ioan I. Ică jr, Ed. Deisis, Sibiu, 2009, p. 63-64.

¹⁹⁴ *** *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu*, Uniev, 1673, BAR, cota CRV 66, f. 5r-5v.

Mariana Costinescu remarca și alte structuri *ritmate* și *rimate* (le-a citat și Mazilu), indubitabil reușite *stilistice* și *literare* în comparație cu textele manuscrise:

*Bucură-te, că pre muncitoriul
cel fără de omenie
L-ai scos din boierie!
Bucură-te, credincioșilor povață de curăție!
Bucură-te, a Giudețului drept rugătoare!
Bucură-te, a păcatelor multă iertare! /.../
Bucură-te, că să buiguiră
Cumpliții cercetători!
Bucură-te, că să veștedziră
A basnelor scornitori!*¹⁹⁵

Ipoteza lui Mazilu însă ne orientează spre o altă sursă de inspirație a *poetului Dosoftei*, în ceea ce privește versificarea *Psaltirei*, spre izvoarele bizantine ale imnului, mai mult decât spre analogul poetic reușit (e drept, anterior) de Kochanowski și de posibilele modele occidentale luate în discuție în privința acestei întreprinderi poetice.

Exegeza literară a luat în considerare asemenea alăturări, dar a și constatat că Dosoftei nu-l pomenește niciodată pe Kochanowski (nici pe vreun alt poet versificator al *Psaltirei*, din cei care, începând cu Clément Marot¹⁹⁶, au făcut acest exercițiu dificil) și nici nu s-a inspirat din opera acestuia¹⁹⁷.

Simțul său artistic și poetic este nativ, dar și cult-complex, din moment ce „este interesat nu numai de *exactitatea* traducerilor, ci și de *expresivitatea* lor” și, chiar atunci când are de-a face cu proză extinsă, „năzuiește mereu să dea *formă poetică* materiei narative”¹⁹⁸.

¹⁹⁵ Mariana Costinescu, Versiuni din secolul al XVII-lea ale „Acatistului” și „Paraclisului Precistei” în vol. Studii de limbă literară și filologie, vol. III, Ed. Academiei RSR, București, 1974 (p. 217-239), p. 234-235.

¹⁹⁶ A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Cl%C3%A9ment_Marot.

¹⁹⁷ Cf. I. C. Chițimia, Dosoftei, „Psaltirea în versuri”, în *Crestomație de literatură română veche*, vol. II, coordonatori I. C. Chițimia și Stela Toma, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1989, p. 160-162.

Volumul se poate downloada de aici:

<http://www.archive.org/details/CrestomatieDeLiteraturaRomanaVechevol.2>.

¹⁹⁸ Mihai Moraru, Dosoftei, „Viețile sfinților”, în *Crestomație de literatură română veche*, op. cit. supra, p. 122.

Adăugăm aici că practica lui Dosoftei, de a imprima un ritm *poetic*, însoțit de metrică și rimă, icoaselor (uneori și condacele sunt *cadențate* astfel) s-a păstrat în Biserică și s-a transmis până astăzi, putând fi adesea reperabilă în unele acatiste. Există însă și cazuri excepționale, ca cel al *Imnului Acatist la Rugul Aprins al Născătoarei de Dumnezeu*, al lui Daniil Sandu Tudor, care este versificat în întregime¹⁹⁹.

Ierarhul care a versificat *Psaltirea* și a făcut pasul introducerii în cultul Bisericii a limbii române, prin traducerea

¹⁹⁹ Ieroschimonahul Daniil Tudor, *Scrieri I*, îngrijirea ediției și prefață de Alexandru Dimcea, Ed. Christiana, București, 1999, p. 23-60. Spre exemplu, *Condacul II* și *Icosul II* din acest *Acatist*:

Condacul II:

Precistă prea-mângâioasă,
Domnă Pruncă Cuvioasă!
Cu străina cuviință a cuvântului Tău cald
și chemarea cu priință dintru a minții rugăciune,
cea dintâi Tu ai intrat la pristolul de minune,
sfânta-sfintelor din om, locul nostru de smarald.
Cu îndrăznită înțelepciune,
Tu ai spart cercul robirii, cerc de moarte, cerc de somn
biruind blestemul firii, greul vieții noastre domn,
prin puterea curății, pentru care pururea
Celui ce ni te-a dat să-i rostim înflăcărat: Aliluia!

Icosul II :

Fecioară a neînseratului veac,
Sfântă Maică a Luminii!
Ascultă-ne și pre noi cei din păcat
netrebnicii fii ai tinii!
Preablândă, bună, preasfântă Fecioară
polata Domnului Iisus!
dezleagă-ne blestemul ce ne-nzăvoară
deschide-ne „calea de sus”.
Ca prin aprinsă descoperire,
arcana doritului Mire
și noi să putem așijderi cânta
așa cum Moisi dezlegat de sanda,
cu fața în vâpaia de rug,
fierbinte de har Ție Îți striga
unele ca acestea-n amurg:

Bucură-Te tulpină de lumină a Rugului nemistuit
Bucură-Te pridvorule de smirna prin care Dumnezeu S-a ivit
Bucură-Te inel al unui foc ce-i mai presus de cer
Bucură-Te dezlegare care topești tot lăuntricul ger
Bucură-Te toiag cu floare întru a inimii călătorie
Bucură-Te fir de răcoare izvorât în lăuntrica pustie
Bucură-Te parafă de jar în suflet pătrunsă
Bucură-Te zăpadă a minții de nicio patimă ajunsă
Bucură-Te măsura a opta a împărăției din noi
Bucură-Te învățătură scoasă din bucuria de apoi
Bucură-Te miare sărutată cu duhovnicească minune
Bucură-Te Mireasă urzitoare de nesfârșită rugăciune.

Liturghierului și *Molitvenicului* – dintr-un proiect mult mai vast, căci intenționa a transpune în românește și celelalte cărți de slujbă –, care a participat la traducerea *Bibliei de la București* (diortosind varianta lui Nicolae Milescu), a încercat să ne ofere și istoria Moldovei în versuri (128 de stihuri), inserată în prefața la *Molitvănicul de-nțăles* (Iași, 1681)²⁰⁰.

Versurile nu sunt lipsite de har artistic și putem extrage din toate aceste fapte concluzia unui exercițiu literar și de versificație în limba română îndelungat, practicat de Dosoftei, o abnegație care nu poate fi înțeleasă și explicată în absența unei tradiții literare și poetice, măcar că în *veșmânt slavon*, care să determine un asemenea gust și zel pentru această îndeletnicire artistică, chiar dacă ea nu se înscrie în cadrele plăcerii estetice pure.

Revenind la *Psaltire*, dorim să urmărim în psalmii versificați ai lui Dosoftei nu numai performanța *metrificării*, care este remarcabilă, dar și resorturile *lirice* și *retorice* (care țin de practica oratorică specifică omiliei și hermeneuticii bizantine), *poezia dogmatică* 201 și *poezia cosmică*, pe care am început să o urmărim în *Psaltirea coresiană*, și promovarea unei anumite concepții, proprie Ortodoxiei isihaste, care vor avea un viitor demn de remarcat în lirica românească, precum și alte câteva aspecte care nu au fost aduse în atenție anterior.

Universul este creația *ex nihilo* a Dumnezeuului treimic: *A Ta este, Doamne, lumea și pământul, / Ce le-ai împlut singur dintâi cu cuvântul* (Ps. 23, 1-2)²⁰².

E o precizare dogmatică rezonantă în concepția psalmilor: *Ce Tu, Doamne, ceriul și pământul / Le-ai făcut din voaie [de voia Ta] cu cuvântul /.../ Să fiți blagosloviți de Domnul, / Ce-au fapt ceriul, pământul și omul* (Ps. 113, 29-30, 61-62); *El au fapt ceriul cu cuvântul / S-au întărit tot pământul* (Ps. 120, 5-6).

Sau: *Ce-au poruncit sângur cu cuvântul / De s-au făcut ceriul și pământul* (Ps. 133, 13-14), etc.

Dumnezeu a gândit lumea din veșnicie și a adus-o întru existență atunci când a dorit, într-o armonie deplină, nemaexistând nimeni care să cunoască *sfatul* Treimii și gândul Său:

²⁰⁰ Cf. Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. II, op. cit., p. 148-152.

²⁰¹ Eugen Negrici (*Poezia medievală în limba română*, op. cit., p. 30) distinge *psalmi morali* și *psalmi dogmatici*.

²⁰² Urmărim textele reproduse în: Dosoftei, *Opere I (versuri)*, op. cit. supra.

*Cela ce-au pus stelelor măsură / Și numere careaș pre
făptură [care a dat nume stelelor], / Mare este Domnul de
tărie, / Și gândul Lui nime nu-i să-l știe (Ps. 146, 13-16); Că
Domnul au cugetat cu gândul / De le-au făcut [cele ce există]
și-I țin toate rândul [orânduiala, ordinea] (Ps. 148, 15-16).*

Hristos Dumnezeu este Lumină și Iubire arzătoare și,
într-o exprimare mistico-simbolică, are *sălașul în soare, / De
scripește și dă strălucire, / Ca un Mire când stă de purcede /
Dintr-a Sa cămară unde șede. /.../ Și nu-i nime să-I scape de
boare, / Să s-ascunză de Dâns la răcoare (Ps. 18, 13-16, 21-
22).*

Mirele acesta este însăși Frumusețea și Arhetipul
frumuseții umane, de Care nimeni nu se poate ascunde în
răcoarea neființei sau a nevederii Sale, nu se poate
autodesființa ontologic, ci doar se poate desfigura prin
refuzarea acestei asemănări cu El (vom vedea mai târziu
psihologia omului păcătos, sub *condeiul* lui Dosoftei):

*Limba în voi face condei de scrisoare / A scriitori
grabnic ce nu-i pre sub soare, / Cu cât ești de ghizdav
[frumos, minunat] să-Ț scriu în frâmsețe, / Că-ntreci pre toț
giunii cei din tinerețe (Ps. 44, 3-6).*

Creatorul acesta a făcut și lumea întreagă după chipul
Său ca frumusețe și lumină materială:

*Văz că-i tocmit ceriul de mânule Tale,
Cu toată podoaba, și-i pornit cu cale.*

*Ai tocmit și luna să crească, să scază,
Să-ș ia de la soare lucoare din rază.*

*Stele luminate ce lucesc pre noapte,
De dau cuviință, Tu le-ai urzât toate.
(Ps. 8, 9-12)*

*De la Tine zua luminează,
Și noaptea cu stelele dă rază.*

*Tu ai tocmit luna de dă zare,
Și soarelui i-ai dat de răsare.
Tu i-ai dat pământului frâmsețe,
De l-întoarce vara-n tinerețe.*

Primăvara-i de Tine făcută,

*Să plodească roua roadă multă.
(Ps. 73, 65-72)*

*Că mare Domn este Domnul /.../
Că-I este lumea pre mână,
Cu pământ și cu ce-i plină,
Și munții cu dealuri nalte
Supt cuvântu-I sunt plecate.*

*Și marea cu nalte valuri
A Lui este-n toate laturi.*

*Și de mâna Lui lucrată
Toată laturea uscată.
(Ps. 94, 11, 15-22)*

*Și Tu, Doamne, cu cuvântul
Dintăi ai urzât pământul,
Și ceriurile ce-s nalte
Sunt de mâna Ta lucrate.
(Ps. 101, 89-92)*

*Toate, ce vru Domnul a le face
Pre pământ și-n cer, le-au fapt cu pace,
În mări și pre la toată genunea,
De ș-au ivit Dumnezău minunea.*

*Suind nuori de preste hotară,
În ploi fece fulgere cu pară,
Dintr-a sale cămări scoțând vântul,
De-I face porunca și cuvântul.
(Ps. 134, 11-18)*

Creația aceasta este o *urzeală* desăvârșită, cu soare, lună, stele, munți *cu dealuri nalte* și mări *cu nalte valuri*, o lume nu doar *înaltă*, ci și *adâncă* de *genuni*, vie și dinamică, pe scena căreia se mișcă nori, *fulgere cu pară* și vânturi.

Dumnezeu, cu *mânule* Sale, a făcut *stele luminate*, pe care *Tu le-ai urzât toate* și – arghezian – *de mâna Lui lucrată* este *toată laturea uscată*, adică a pământului frâmsețe.

Luna *dă zare* nopții, am zice, amintindu-ne de Blaga, *cu largi fiori de sfânt mister...*

„DosoŢtei laudă lumea proaspătă, luminoasă, veselă chiar, plină de minuni, *edenică*...”²⁰³, trăsături care le vom regăsi aidoma la Antim Ivireanul şi care se vor imprima în textura literară a poeziei româneşti moderne şi o vor personaliza din interior.

Ni se confirmă şi de către alţi cercetători: „această *sacralizare* cosmică îşi va pune o pecete definitorie pe întreaga fizionomie a liricii româneşti”²⁰⁴.

Aceste versuri nu doar „vădesc un suflet cu ochii deschişi şi spre frumuseţile naturii”²⁰⁵, ci natura *paradisiacă* (în stare să fie avangarda frumuseţii paradisiace) este un corelativ al dogmelor teologice, care susţin crearea lumii de către un Dumnezeu care este Izvorul frumuseţii şi al curăţiei/fecioriei.

Ea este, totodată, o *prelegere cosmică* expusă permanent în faţa conştiinţei umane, care e un public întins pe tot pământul.

Când Immanuel Kant²⁰⁶ se arăta impresionat numai de *cerul înstelat de deasupra sa* şi de *legea morală din sine însuşi*, îşi descoperea amprenta teologică, fiindcă nu făcea decât să-l reformuleze pe Sfântul Pavel, care, mai întâi, a afirmat că universul este o *carte de înţelepciune* şi că *legea conştiinţei* sau *legea morală* se află dintru început în fiecare om, cultivat sau necultivat: *Cele nevăzute ale Lui se văd de la facerea lumii, înţelegându-se din fapte, adică veşnica Lui putere şi dumnezeire* (Rom. 1, 20); [...] *când păgânii care nu au lege, din fire fac ale legii, aceştia, neavând lege, îşi sunt lor şi lege* (Rom. 2, 14).

Epistola paulină către romani era, de altfel, preferata lui Luther²⁰⁷ şi, prin el, capătă o importanţă deosebită în aria protestantă de gândire, iar Kant nu avea cum să o ignore.

Eminescu putea afla la Kant şi Schopenhauer²⁰⁸ sau la romanticii germani o stilistică filosofică modernă, conformă cu spiritul vremii şi cu *răul secolului*, dar nu mai multă *filosofie* decât găsea în arhiva spiritualităţii proprii.

De aceea, ni se pare inconsistentă afirmaţia Zoei Dumitrescu-Buşulenga:

²⁰³ Manuela Tănăsescu, op. cit., p. 348.

²⁰⁴ Idem, p. 343.

²⁰⁵ N. Cartoian, op. cit., p. 192.

²⁰⁶ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Immanuel_Kant.

²⁰⁷ Martin Luther: http://ro.wikipedia.org/wiki/Martin_Luther.

²⁰⁸ Arthur Schopenhauer: http://ro.wikipedia.org/wiki/Arthur_Schopenhauer.

„În *imperativul categoric* kantian din *Critica rațiunii practice* i se părea că găsisese cheia acordării sale lăuntrice.

Adâncimile lumii morale, frumusețea și gratuitatea acelei norme universale sădite în noi, la fel de frumoasă ca cerul înstelat desupra noastră, i-au dat un punct de sprijin în univers, un reper al perfecțiunii interioare posibile”²⁰⁹.

În opinia noastră, Kant nu făcea decât să îi reamintească, eventual, de imperativul moral.

Cosmosul este prima sursă de cultură a omului, un interlocutor intelectual pe măsura rațiunii sale, prima sa Academie de teologie și filosofie, în timp ce în interior, conștiința sa este un nomocanon drastic.

Și în afară, și în sine însăși, ființa umană are *cărți* nescrise, busole sau repere negreșite spre adevăr.

Ne situăm într-o tradiție – pe care o urmărim acum la Dosoftei, dar de care nu ne vom despărți niciodată în poezia românească și care va naște cei mai mari poeți români, de la preromantici și Eminescu până în epoca modernă (de aceea și insistăm) – pe care o precizează Sfântul Ioan Hrisostom în *capul cărții*, mai înainte de a începe să comenteze *Evangelia*:

„Ar fi trebuit să n-avem nevoie de ajutorul Sfintelor Scripturi, ci să avem o viață atât de curată încât harul Duhului să fi ținut locul Scripturilor în sufletele noastre. Și după cum Sfintele Scripturi sunt scrise cu cerneală, tot așa ar fi trebuit ca și inimile noastre să fi fost scrise cu Duhul Sfânt. [...]

Dumnezeu n-a vorbit prin scrieri cu Noe, cu Avraam și cu urmașii lui, cu Iov și cu Moise, ci a vorbit cu ei față către față, pentru că a găsit curat sufletul lor.

Când însă întregul popor a căzut în păcate grele, atunci da, atunci a fost nevoie de scrieri, de table, de însemnarea în scris a tuturor faptelor și cuvintelor lui Dumnezeu”²¹⁰, și în epoca Vechiului Testament, cât și în cea a Noului Testament.

Asemănător își va formula discursul și Varlaam, în prefața *Cazaniei*, fundamentându-și demersul pe necesitatea transmiterii *scriptice* a înțelepciunii, în contextul declinului umanității și al decadenței istorice.

Ne aflăm la o distanță semnificativă de Apusul Europei care, după despărțirea de Bizanț, a instituit în cultura sa centralitatea Bibliei *scrise*, fundament pe care umanismul și

²⁰⁹ Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Eminescu - Viața*, ediție îngrijită de Dumitru Irimia, cuvânt înainte Dan Hăulică, Ed. Nicodim Caligraful, Mănăstirea Putna, 2009, p. 161.

²¹⁰ Sfântul Ioan Gură de Aur, *Scrieri III. Omilii la Matei*, col. PSB, vol. 23, traducere, introducere, indici și note de Pr. D. Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 1994, p. 15.

protestantismul l-a întărit acolo definitiv – numai o reconvertire religioasă îl mai poate zgudui.

Nu trebuie să înțelegem de aici că Orientul bizantin și est-european s-a concentrat pe o cultură *populară*. În niciun caz!

Același Ioan Gură de Aur scrie: *Acuzare celor care nu citesc Sfintele Scripturi* ²¹¹.

Nu e un îndemn, este o obligație, transmisă panpatristic, și care a străbătut la noi secolele și istoria: *Ispitite Pisaniia (Cercetați Scripturile* – In. 5, 39).

Pentru medievalii noștri, cel ce nu știa să citească era *dobitoc* (Ps. 48, 12) – și, în capitolul dedicat lui Dimitrie Cantemir, G. Călinescu sesiza, în *Istoria sa literară*, că boierii Costini îl apostrofau astfel pe Constantin Cantemir, care era iliterat.

Însă există un hiat între Occidentul catolico-protestant care absolutizează *Scriptura*, afirmând exodul lui Dumnezeu în cer și absența relațiilor Sale directe cu oamenii (a revelațiilor), și Răsăritul ortodox care posedă în continuare o *biblie cosmică*, pe lângă cea *scrisă*, precum și experiența mistică a contactelor revelaționale dintre Dumnezeu și oameni, apărută și întărită de curentul isihast sub îndrumarea unor mari gânditori mistici ca Sfântul Simeon Noul Teolog²¹² (sec. XI), Sfântul Grigorie Sinaitul, Sfântul Grigorie Palama²¹³ (sec. XIV), Sfântul Paisie Velicikovski (sec. XVIII) – ca să evoc doar câteva nume răsunătoare, dintr-o mare mulțime de susținători ai teologiei *vederii lui Dumnezeu*.

Aceste precizări sunt esențiale pentru a înțelege *poezia* lui Dosoftei și a urmașilor săi, efluviile de entuziasm ale lirismului care sesizează firele de lumină și de har ce străbat textura unei naturi și a unui cosmos, privit ca *spațiu securizant*, tocmai pentru că e contemplat în ingenuitatea sa.

Dosoftei urmează, în ce privește *urzirea* cerului și a luminătorilor cerești, tradiția traducerilor mai vechi ale *Psaltirei*, precum cele utilizate de Coresi, care precizează, chiar mai subtil, că Dumnezeu a *urzit* toate cu *degetele*: *Că văzu ceriul / vădzură cerurile, lucrul deagetelor Tale, luna și stelele ce-ai Tu urzit...* ²¹⁴.

Aceleași detalii le regăsim și în Cazania lui Coresi:

²¹¹ Idem, p. 545 ș. u.

²¹² A se vedea: http://ro.orthodoxwiki.org/Simeon_Noul_Teolog.

²¹³ Idem: http://ro.orthodoxwiki.org/Grigorie_Palama.

²¹⁴ Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577)*..., op. cit., p. 53.

Și împărți loră tocma (ce se zice, pre voia loră-șă lăă pre ei), ca un Iubitoriu de oameni și de feciori. Întocmai amu deade Dumnezeu oameniloră tuturoră înțelesu și samavolnicie [rațiune și voință liberă].

Deade loră soarele, luna, stealele, pământulă și totu ce e pre elă. [...] Iar celă fecioru mai mare și dreptă întru slava Domnului aceastea le primi. Văzu ceriulă și de bunătatea făpturiei cunoscu pre Ziditoriulă. «Văzu», zice, «ceriulă, lucrulă degeteloră Tale, luna și stealele ce Tu le-ai urzită».

Văzu amu lumea aceasta și mulțemi și proslăvi Domnulă, cela ce o au înfrumusețată²¹⁵.

Un alt poem creaționist, reprodus și comentat (fragmentar) de toate studiile dedicate lui Dosoftei, este psalmul 103.

El detaliază zilele creației și le relatează într-o reflectare poetică, chiar și în varianta neversificată, cu atât mai mult în transpunere poetizată:

*Să Te-mbraci cu mărturie,
Cu frâmsețe și tărie,
Că Tu Te-nvești cu lumină,
Ca soarele-n ză senină.*

*Și Ți-ai tins ceriul ca cortul,
De l-ai înfrâmșat cu totul,
Și i-ai pus deasupra ape,
Din tinsori să nu să scape.
Nuorii Ț-ai pusu-Ț scară,
Când vei să pogori în țară.*

*Caii Îț sunt iuț ca vântul,
De mărg unde Ți-i cuvântul,
Și ca gândul mărg de tare
Îngerii Tăi cei călare,
Și pedestrimea ca focul
Merge strălucind cu totul.*

*Tu-ntemeiez[i] cu cuvântul
De stă nemutat pământul.*

Tu i-ai datu-i de mainte

²¹⁵ Coresi, *Evanghelie cu învățătură (1581)*, publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, București, Atelierele grafice Socec & Co, Societate anonimă, 1914, p. 24.

*Prăpatea de-mbrăcămintе,
Și stă gata să te-asculte,
Să dea apa preste munte,
Și de svânta Ta poruncă
Va fugi din deal la luncă,
Că va merge detunată,
De glasul Tău înspăimată. /.../
Copacilor de pre câmpuri
Tu le dai sațau pre timpuri,
Și chedrilor din Livanul,
Ce-i răsădești pre tot anul.*

*Acolo vrabii ș-or face
Cuiburi, di-oe ședea cu pace,
Că le este rodionul
Povață, pus de la Domnul.*

*Cerbilor le-ai dat să salte
Pre munțai cu dealuri nalte,
Și iepurilor scăpare
Le-ai dat s-aibă supt stânci tare.*

*Luna ai făcut cu rază
Să crească-n vremi și să scază,
Și soarele ș-nmerește
Apusul ce odihnește.*

*Din tunic faceș noapte,
De ies gadinile toate.*

*Lupii urlă și scâncează,
Când spre vânat să gătează,
Să-ș ceie și să-ș răpască
De la Domnul să-i hrănească,
Până când răsare soare,
De mărg cineș la-nchisoare.*

*Și omul, fără de greață,
Iese-n treabă demineață,
De lucrează până-n sară,
Zi de iarnă și de vară.*

Pentru-aceea, Doamne svinte,

*Să fii mărit de mainte
De lucruri ce-ai făcut mare,
Cu sfat bun, cu așezare!*

*Pământul îi plin de fapte
Ce-ai făcut cu bunătate.*

*Și marea câtu-i de lată,
Și largă, și desfătă,
Într-însă să țin heri multe,
Jigăanii mari și mănunte.*

*Preste luciul de genune
Trec corăbii cu minune.*

*Acolo le vine toană
De fac chiții joc și goană.
(Ps. 103, 5-30, 71-112)*

Psaltirea este o *Biblie* în mic, chintesențiată, care repetă totul de la *Geneză* până la eshatologie (de aceea este cartea din canonul *Vechiului Testament* solicitată cel mai mult în cultul Bisericii), deși adesea într-o formă profetică umbrită, simbolică, care are nevoie de o hermeneutică înaltă și subtilă (fapt ce o face și mai *agreedabilă* hermeneuticii teologice ortodoxe), iar psalmul 103 este o *deuterogeneză*, o relatare a primelor șase zile ale creației, într-o altă formulă decât cea din primul capitol al *Facerii*.

Critica literară a remarcat pe drept cuvânt *poezia* acestui psalm, deși, cu toată amprenta personală imprimată de Dosoftei, ea este *în esență* scripturală.

Dosoftei nu face decât să-i *extrapoleze* semnificațiile și să-i aplice o *haină lingvistică* românească inedită – ceea ce nu-i scade câtuși de puțin din virtuțile de *poet*.

Se observă ordinea în care sunt create *faptele/făpturile*: *cerul și pământul* (cf. *Fac.* 1, 1), prin care Sfântul Maxim Mărturisitorul și alți Sfinți Părinți înțeleg: *lumea nevăzută* și *lumea materială*.

Dumnezeu este Creatorul și Soarele amândurora, Cel ce Se îmbracă *ca soarele-n zî senină* și care are *nuorii scară*, adică *slava dumnezeiască*, *harul* sau *energiile Sale necreate*, pe care o pot sesiza duhovnicește oamenii sfinți, *când vei să*

pogori în țară, când Se revelează lor: pe Sinai (Sfântului Moise – în timp ce poporul privea temător de departe), pe Carmel (Sfântului Ilie), pe Ermon și Tabor (Sfinților Apostoli), sau, aparte și individual, unei persoane anume, care vede numai cu *ochii inimii*, nedetectat de cei din jur.

Versurile acestea reproduc o altă hermeneutică patristică la *scara lui Iacov* (mai frecvent se consideră însă că o reprezintă simbolic pe Maica Domnului), adică *scara* pe care a văzut-o Sfântul Patriarh Iacov în vis extatic, care unea cerul cu pământul și pe care urcau și se pogorau îngerii Domnului (Fac. 28, 12: *Și a visat că era o scară, sprijinită pe pământ, iar cu vârful atingea cerul; iar îngerii lui Dumnezeu se suiau și se pogorau pe ea*).

Domnul are *îngerii drept cai...iuț ca vântul...și ca gândul* (nu e o expresie populară, de basm, părerea mea este că Dosoftei e creatorul, sursa primară, nu *imaginația populară*), și *pedestrime* [de îngeri] *ca focul...*, *strălucind cu totul*, zeloși să-I împlinească Lui *cuvântul*, porunca (*de mărg unde Ți-i cuvântul*). Aceștia sunt *cerul*.

Imaginile nu sunt doar *poetice*. Norii slavei lui Dumnezeu sunt *trăsura* sau *caleașca* Lui, zice Sfântul Ioan Gură de Aur, comentând pogorârea Sfântului Duh la Cincizecime.

Însă unde e vorba despre *nori* în *Scriptură*, avem, de fapt, o indicare a *slavei negrăite* a lui Dumnezeu, a luminii Sale dumnezeiești.

Niciodată *norii* nu stau în preajma îngerilor. Ei sunt un element definitoriu, extatic în *Scriptură*, care indică prezența lui Dumnezeu însuși: *pre denainte-Ț nuorii fac cale* (Ps. 17, 33).

Aidoma vorbește și în omiliile la Matei, comentând *Schimbarea la față*, când se întreabă de ce se aude glasul Tatălui din nor: „Așa Se arată totdeauna Dumnezeu! *Nor și negură împrejurul Lui* [Ps. 96, 2]; și: *Șade pe nor ușor* [Is. 19, 1]; și iarăși: *Cel ce a pus norii suirea Lui* [Ps. 103, 4]; și: *Nor L-a luat de la ochii lor* [Fapt. 1, 9]; și: *Ca Fiu al omului, venind pe nori* [Dan. 7, 13].

Glasul a venit din nor ca să creadă apostolii că glasul vine de la Dumnezeu. Și norul era luminos²¹⁶.

*Norii luminoși sunt întunericul supraluminos*²¹⁷ (Sfântul Dionisie Areopagitul) al slavei eterne a Preasfintei Treimi,

²¹⁶ Sfântul Ioan Gură de Aur, *Scrieri III. Omilii la Matei*, op. cit., p. 651.

lumină ce scripește... cu negură groasă de grea strălucire (Ps. 17, 27-28).

„Întunericul dumnezeiesc este *lumina neapropiată* în care se spune că *locuiește* Dumnezeu (cf. I Tim. 6, 16)”²¹⁸.

De aceea, Dosoftei o numește *scară* (urmărind cel mai probabil o altă interpretare patristică, ce nu mi-e cunoscută în mod deosebit), adică *scara* pogorârii lui Dumnezeu la om, atât înainte cât și după Întruparea Cuvântului, *revelația* Sa ca Lumină negrăită, pentru că Ființa lui Dumnezeu rămâne în veci necunoscută, nu numai oamenilor, dar și îngerilor, dar putem cunoaște (ba chiar suntem *obligați*, conform teologiei ortodoxe, să cunoaștem) *strălucirea feței* Sale, adică lumina/harul/energiile Sale necreate și veșnice.

Cunoașterea aceasta este echivalentă cu sfîntirea și îndumnezeirea umanului și pe ea o promovează toată literatura română medievală, de la Neagoe Basarab la Varlaam și Antim, Dimitrie Cantemir, Constantin Cantacuzino și Nicolae Milescu-Spătarul²¹⁹ (ultimul scrie și un tratat dogmatic, adresat catolicilor, despre *Steaua Răsăritului luminând peste Occident – Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens*).

Nu trebuie să ne mire prezența *mirenilor (laici)* în această enumerare: „Grigorie Palama a oferit descrierea ideală a trei variante de isihasm ca *adevărata filosofie* a Vieții creștinilor: un isihasm anahoretic pentru pustnici (*Lauda Cuviosului Petru Athonitul* din 1332-1333), un isihasm pentru monahii și monahiile din mănăstiri, urban chiar (*Epistola-tratat către monahia Xenii* din 1345-1346) și un isihasm laic pentru intelectuali (*Epistola-tratat către Ioan și Teodor filozofii* tot din intervalul 1345-1346)”²²⁰.

Dialogul Dumnezeirii cu umanitatea folosește și o altă *scară*, căci *îngerii sunt caii și pedestriimea* Lui – cu un alt termen, biblic, *oștirea* sau *taberele* Lui (Fac. 32, 1-2). *Biblia*

²¹⁷ Sfântul Dionisie Areopagitul, *Opere complete și scoliile Sfântului Maxim Mărturisitorul*, traducere, introducere și note de Pr. Dumitru Stăniloae, ediție îngrijită de Constanța Costea, Ed. Paideia, București, 1996, p. 248 (cap. II din *Despre Teologia Mistică*).

²¹⁸ Idem, p. 258 (*Epistola V, Către Dorotei liturgul* (diaconul)).

²¹⁹ A se vedea: <http://biserica.org/WhosWho/DTR/M/NicolaeMilescuSpataru.html>.

²²⁰ Ioan I. Ică jr., *Maica Domnului în teologia secolului XX și în spiritualitatea isihastă a secolului XIV: Grigorie Palama, Nicolae Cabasila, Teofan al Niceei*, Ed. Deisis, Sibiu, 2008, p. 198.

de la 1688 face o precizare în plus, individualizându-i ca *arhangheli*. În mod cert, Dosoftei nu se inspira din *folclor*²²¹.

Antim Ivireanul îi numește *care și căruțe*, desemnându-i pe îngerii ca un alt *vehicul*, creat – în afară de slava Sa necreată și veșnică – al deplasării lui Dumnezeu spre oameni, îngerii fiind *mărturia* slavei Lui coplesitoare, însoțitorii și escorta Lui împărătească, dar și *intermediari* între Dumnezeu și om: *de I-au fost lipsă de cară și de căruțe, ca să meargă undevaș, are El mult mai slăvite și mai laudate cară decât aceștia; că zice David, Psalm 17: „S-au suit pe heruvimi și au zburat; zburat-au pe arepile vântului”*²²².

În psalmul indicat și de Antim, vedem că Dosoftei păstrează aceeași *retorică teologică* în denumirea *activității* îngerilor (ca și în cazul altor precizări de acest gen): *Când ai să faci cale unde Ți-i cuvântul / Ai heruvimi gata de-s repez[i] ca vântul* (Ps. 17, 29-30).

²²¹ Așa cum, din păcate, eronat au crezut I. C. Chițimia (a se vedea: *Dosoftei, „Psaltirea în versuri”*, în *Crestomație de literatură română veche*, vol. II, op. cit., p. 162 ș. u.) sau așa cum încă mai crede Al. Andriescu.

De asemenea, ambii greșesc, în opinia noastră, când consideră că originalul biblic e mai *sărac* din punct de vedere expresiv decât transpunerea poetică a mitropolitului.

Ceea ce caracterizează prin excelență expresia biblică este concentrarea, laconismul simbolico-profecic și paremiologic-metaforic.

Extrapolarea *poetică* a sensurilor este posibilă tocmai datorită acestei concentrări care ascunde un abis semnat și care poate fi desfăcută apoi în parafrazări, prelucrări și interpretări cât de mari și întinse, după cum se dorește.

Al. Andriescu dezavuează, pe bună dreptate, curentul *etnicizant*, inițiat de N. Iorga și moștenit până la E. Negrici, care susține așa-zisa *românizare* a psalmilor lui Dosoftei, dar consideră pe mai departe valabilă *influența folclorică*, afirmând, spre exemplu: „Creatorul [lumii] este preamărit în mijlocul *minunilor* sale, cum spune inspirat Dosoftei, tălmăcind imaginile biblice într-o *limbă poetică de inspirație folclorică*, ce era capabilă, mlădiată de el, să le conserve și să le restituie nealterată, dacă nu îmbogățită, întreaga frumusețe.

În această *pictură naivă*, norii sunt *scară* la cer, creatorul își mână caii *iuf ca vântul*, *îngerii cei călare ca gândul mărg de tare*, *prăpastea de-mbrăcăminte* își pornește apa *detunată* de porunca lui Dumnezeu...”, etc, etc. , cf. Al. Andriescu, *Psalmii în literatura română*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2004, p. 24.

O astfel de perspectivă este cu totul eronată și este provocată de necunoaștere în domeniul teologiei mistice ortodoxe.

Însă, dacă specialiști de o asemenea ținută și care sunt de bună credință cad într-o asemenea capcană, nu mai trebuie să ne mai întrebăm mai mult despre cum s-au produs mistificările din critica deceniilor trecute, cu atât mai mult cu cât erau solicitate masiv și de intenții malefice.

Altfel, studiul lui Al. Andriescu este, din punct de vedere literar, solid și acrivic, și multe din precizările sale sunt foarte binevenite.

²²² Antim Ivireanul, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempele, Ed. Minerva, București, 1972, p. 105-106.

Asemenea zice și Varlaam: *Dumnedzău, cela ce nice început, nice svârșit n'are, carele iaste mai denainte decât toți vecii, îmbrăcat cu lumină neatinsă* [neapropiată – I Tim. 6, 16] și cu slavă negrăită, căruia nu-I trebuia nice ceriu, nice pământ, nice altă lume ca să-L proslăvească, că acestea toate le ave întru sine, și era mărit și slăvit deusebi de toată lumea, iară pentru mare mila Sa vru să-ș arate slava Sa lumiei, [slava] carea o ave mainte încă de ce nu era lumea, pentr'aceea întâiu făcu îngerii²²³.

Mai aproape, oarecum, de gândirea ortodoxă (ca și de Dumitru Stăniloae și chiar vorbitor puțin de limbă română), un teolog protestant existențialist, Jürgen Moltmann²²⁴ – deși, pe traiect catolico-reformat, confundă *ființa* cu *energiile*/lucrările lui Dumnezeu – afirmă că din veșnicie „Dumnezeu se hotărăște să-și descopere propria slavă. [...] În primul rând, Dumnezeu se hotărăște pentru Împărăție și mai apoi pentru creație. De aceea fundamentează împărăția creației, creația fiind promisiunea reală a împărăției”²²⁵.

Eroarea lui, din punct de vedere ortodox, este de a considera că „în slava Sa se descoperă propria-i viață și ființă, veșnice”²²⁶: în slava Sa se descoperă *viața* lui Dumnezeu dar nu *ființa* lui Dumnezeu. Ființa lui Dumnezeu rămâne pururea incomprehensibilă îngerilor și oamenilor.

Dacă *cerul* e plin de slava lui Dumnezeu și este populat de puterile îngerești, la începutul lumii, *pământul* este mai întâi acoperit de ape, adică are *prăpăstia de-mbrăcăminte* – pentru că, după cum am precizat, psalmul 103 urmărește ordinea celor șase zile ale creației.

Descoperindu-se apoi pământul de sub ape, la porunca lui Dumnezeu, *Și munții, și dealuri nalte / S-or ivi, și șesuri late* (Ps. 103, 31-32), în locul în care *sunt urzite*.

Pe lângă *poezia cosmică*, a *naturii sălbatice* (cu munți, ape, râuri, *hiare* – cerbi, iepuri, lupi care sunt *lei* în original –, păsări care *slobod cântece și glasuri*) există și o *natură domestică* (așa cum sunt și *hiare* sălbatice și *dobitoace* domestice – o precizare anticipativă împotriva teoriei evoluționiste) înțeleasă ca *utilitară*, utilă omului, care este și ea demnă de remarcat:

²²³ Varlaam, *Cazania* (1643), ed. îngrijită de J. Byck, Ed. Academiei RSR, București, 1966, p. 377.

²²⁴ A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/J%C3%BCrgen_Moltmann.

²²⁵ Jürgen Moltmann, *Dumnezeu în creație. O perspectivă ecologică asupra creației*, editori: Pr. Emil Jurcan și Pr. Jan Nicolae, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2007, p. 105.

²²⁶ Ibidem.

*Tu dai fânului să crească,
Dobitoacelor să pască,
Și crești pajiștea cea moale,
De scoate grâul din foale,
De-ș culeg oamenii hrană
Să le hie și pre iarnă.*

*Că scot pita cu sudoare
Să mănânce la răcoare,
Din pământ agonisită
Pre porunca Ta cea svântă.*

*Și le-ai dat vinul să-ș facă
Veselie, să le placă.*

*Cu oloi ²²⁷ să-ș netezască
Fața și să să-ncrăvască
Cu pâinea cea de mâncare,
Să să facă omul tare.
(Ps. 103, 55-70)*

Secvențe asemănătoare ca înțeles descoperim și în alți psalmi:

*Demineată când ieș[i], Tu dai rază,
Și de Tine cina să-mfrâmșază.
De Tine pământul să adapă,
Și de bișug nime nu să scapă.*

*Că părăul Tău, Dumnezeu, varsă,
De sațâu gătind tuturor masă.
Brazdele pământului le-mbată,
Să rodească secere bogată.*

*În ploi bune, vesele să crească
Vipturile [roadele] și să să mulțască.*

*Anul cu cunună l-nărocește
Și cu de tot bine l-îndulcește,
Câmpii de grăsâme să să împle*

²²⁷ Arhaism pentru *ulei*, dar pe care Eminescu îl păstrează în textele sale.

Și pustia grasă să să tâmple.

*În frâmsețe, dealurile nalte
Bucurie le-a-ncinge să salte.*

*Să-nvăscură oile, mieorii,
Și s-or veseli secerătorii
De zăpodii ce vor unda grâne,
Și toț vor cânta sătui de pâine.
(Ps. 64, 25-44)*

Omul este în centrul acestui univers și în atenția *primordială / aurorală* a lui Dumnezeu, care creează lumea pentru el și cu *raza* Sa îl priveghează încă de *demineată*.

Centralitatea omului în cosmos sau această postură de stăpân al lumii, în care omul este deschis continuu spre Dumnezeu și în relație cu El (contrar *antropocentrismului renascentist*), descoperă aici o rânduială divină, o stare de fapt, stabilită de Dumnezeu la originile lumii.

Ne întoarcem la *poezia cosmică*, pentru că ea va prilejui pagini de literatură remarcabilă, atât în perioada medievală, cât și în cea modernă.

Omul, pe care l-am văzut puțin mai devreme ca *lucrător* al pământului și beneficiar al roadelor lui, este și un *contemplativ*.

Țăran sau *păstor*, îndeletnicindu-se să *secere* sau ocupându-se cu *oile* și *mieorii*, el este chemat să fie și un *teolog* și *literat filosof*, care să citească *biblia cosmică*.

Nu trebuie să aștepte epoca modernă ca să *devină* contemplativ. Ilie Moromete²²⁸ are predecesori.

În orice epocă, la orice vârstă, a omului sau a istoriei, adevărul îi este accesibil – precizare pe care o vom afla și în *Istoria ieroglifică* a lui Dimitrie Cantemir, pentru care și pruncii *sub țâțele maică-sa sugători* sunt în stare să judece și să înțeleagă crearea lumii *ex nihilo* de către Dumnezeu.

Universul este *luminiscent* (Manuela Tănăsescu zice *radios*) și *reflectă* frumusețea și desăvârșirea dumnezeiască, având o *rațiune cosmică* sădită în el, care dialoghează cu omul, îi *povestește* acestuia (termenul aparține *Scripturii*), îi *narează* despre Creatorul lui:

²²⁸ Personajul principal din volumul I al romanului *Morometii* de Marin Preda.

*Cerurile spun*²²⁹ *fără-ncetare*
De slava Ta, Doamne, de cea mare,
Și facerea mâinilor-Ț svinte
Tăria dă-n toț vestea-nainte.

Zî din zî voroava izbucnește,
Și noaptea din nopate gând vestește,
Cât nu este graiuri să s-ascunză,
Sau cuvinte să nu să răspunză.
(Ps. 18, 1-8)

Cosmosul acesta e o Sheherezadă²³⁰ în stare să povestească o mie și una de nopți numai despre minunile lui Dumnezeu.

E o povestire sau o narațiune originară, care imprimă literaturii caracter animator, vivificator, un rol *dia-logic*, *logosific*.

Literatura cosmică o anticipează pe cea umană, e anterioară lui *Ghilgameș*²³¹, povestirilor din *Halima*²³² și întregii literaturi a lumii.

Aici nu se mai pune problema de *anterioritatea* sau *posterioritatea* Bibliei sau a concepțiilor iudeo-creștine față de alte epopei sau filosofii antice, pentru că există o *carte a cărților* cosmică pe care tradiția bizantină și ortodoxă o are pururea în vedere, sub aspect dogmatic, dar pe care catolicismul și protestantismul, instituind rațiunea scolastică (reprodusă ulterior și în filosofie prin argumentul *rațiunii suficiente*, al lui Leibnitz²³³) și, respectiv, centralitatea *Bibliei* scrise, au exclus-o din teologia lor.

Reflexul stilistic e o rază a teologiei dogmatice, pentru scriitorii noștri medievali, ierarhi sau cărturari mireni.

Vom avea prilejul să observăm această îmbinare dintre *teologie* și *poezie* cu prisosință și în capitolele care vor urma.

Literatura și poezia umană sunt secundare, în planul nașterii (cosmosul *precedă* omul) sau ca *act cultural*, dar sunt la fel de primordiale în percepția și reflectivitatea sa interioară (de aceea Eminescu și mulți dintre scriitorii noștri se întorc la

²²⁹ În *Biblia* ed. Bartolomeu Anania, 2001, este: *cerurile povestesc slava lui Dumnezeu* (διηγούνται = povestesc, descriu, cf. Ps. 18, 2, în *Septuaginta*).

²³⁰ A se vedea: <http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eeherezada>.

²³¹ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Epopeea_lui_Ghilgame%C5%9F.

²³² Idem: <http://biblior.net/istoria-literaturii-romane/literatura-eroica.html?page=2>.

²³³ Gottfried Wilhelm Freiherr von Leibniz:

http://ro.wikipedia.org/wiki/Gottfried_Wilhelm_von_Leibniz.

copilărie ca la o vârstă a simțirii harului și a convorbirii tainice cu el).

Poezia și povestirea cosmică au primordialitate, în ordine temporală, iar omul este *condeiul* harului și *narator reflector* al aceleiași frumuseți pe care o narează și oglinda cosmică.

Eminescu va reproduce magnific această percepție străveche vizionară (care n-are nimic de-a face cu platonismul sau neoplatonismul, este chiar antagonică în raport cu aceste teologii/filosofii), în poemul *O,-nțelepciune, ai aripi de ceară!*²³⁴:

*Și tot ce codrul a gândit cu jale
În umbra sa pătată de lumini,
Ce spun: izvorul lunecând la vale,
Ce spune culmea, lunca de arini,
Ce spune noaptea cerurilor sale,
Ce lunii spun luceferii senini
Se adunau în râsul meu, în plânsu-mi,
De mă uitam răpit pe mine însumi.*

Omul, posesor al unei duble naturi, materiale și spirituale, este creat după chipul Său, mai presus decât lumea întreagă (*puțân nu de-atocma cu îngeri în slavă* – Ps. 8, 17), pentru că *universul irațional* (*logos alogos*, cum îl numește Origen²³⁵) nu are conștiință ca să perceapă această asemănare, însă omul da.

Omul străbate treptele cunoașterii imediate și ale contemplației naturale, pentru a accede la o cunoaștere și o contemplație spirituală mai presus de acestea, insuflată de Dumnezeu:

„Când marele David, datorită credinței, a străbătut cu mintea, în Duh, prin cele văzute, ca prin niște uși încuiate, spre cele inteligibile, și a primit de la înțelepciunea dumnezeiască o oarecare înțelegere a tainelor ce pot fi ajunse de oameni, a zis: *Adânc pe adânc cheamă întru glasul căderii apelor Tale* (Ps. 41, 9).

Prin aceasta a indicat poate că toată mintea contemplativă care se aseamănă, din pricina invizibilității

²³⁴ Puteți citi întregul poem aici: http://ro.wikisource.org/wiki/O,-n%C5%A3elepciune_ai_aripi_de_ceil%C4%83!.

²³⁵ A se vedea: <http://en.wikipedia.org/wiki/Origen>.

naturale și a adâncimii și mulțimii cugetărilor, cu un *adânc*, după ce a străbătut toată orânduirea celor văzute și a ajuns în țara celor inteligibile, și apoi s-a ridicat și peste acestea prin mișcarea fulgerătoare a credinței, [...] invocă precum se cuvine înțelepciunea duhovnicească, sau *adâncul* cu adevărat de nestrăbătut prin cunoaștere [*imediată* sau *pur raționalistă*], ca să-i dăruiască *zvonul* căderilor Sale de apă, dar nu *căderile însele*; adică cere să-i dăruiască o oarecare *înțelegere a credinței*, care să-i facă cunoscute modurile și rațiunile providenței dumnezeiești referitoare la toate cele ce sunt [există]”²³⁶.

Treptele cunoașterii urcă spre *vederea lui Dumnezeu* (teoptia). Dorul de Dumnezeu din om este cel care dorește să vadă *fața Sa*, slava Sa, lumina Sa veșnică:

*Strigând mi-au venit-mi amețală,
Mi-au amurțit limba-n osteneală.*

*Ochii să tâmpiră de zăbavă [așteptare],
Dorind, Doamne, de svânta Ta slavă.
(Ps. 68, 7-10)*

*Cândva de-aș vedea-mă să-Ț prăvesc în față,
Să-m bucuri și mie sufletul de viață,
Inema și trupul să stea-n gânduri bune*

²³⁶ Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*, traducere din grecește, introducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 1983, p. 346. Reproducem, de la aceeași pagină, nota 440, și o parte din comentariul Părintelui Stăniloae:

„[...] Minteia noastră ca abis cheamă mereu abisul dumnezeiesc. [...] Iar din abisul dumnezeiesc se revarsă faptele Lui de iubire, darurile Lui, sensurile Lui, ca niște ape în avalanșă, pe care ființa noastră le primește lărgindu-se continuu.

Abisul acesta nu poate fi văzut, nici valurile iubirii Sale spre lume, și înțelesurile și motivele lor. Minteia noastră poate auzi numai *zvonul* acestor avalanșe, ecoul lor. Și aceasta, numai când a trecut dincolo de toate chipurile și *zvonurile* finite ale lucrurilor finite, care sunt produsele avalanșelor divine.

Zvonul acesta nu ne dă cunoașterea valurilor de iubire ale lui Dumnezeu, căci nu ne mijlocește pătrunderea în abis și nici avalanșa apelor Lui. Aceasta n-am putea-o suporta. Dar sesizarea *zvonului* apelor Lui e și ea o *cunoaștere* și o *trăire*. Și impresia a ceea ce se cunoaște și se trăiește e covârșitoare.

Căci abisul dumnezeiesc e totuși simțit din *zvonul* supraformidabil al valurilor Lui de putere și de iubire. *Zvonul* nu ne lasă numai cu o teologie negativă teoretică [*teologia apofatică ortodoxă*, cea care vorbește despre *întunericul dumnezeiesc*, este ceva diferit de *teologia negativă teoretică*, și care Îl definește pe Dumnezeu prin ceea ce *nu este*, prin negații: *nu este văzut, nu este materie, nu este circumscris în spațiu și timp*, etc.], ca la Evagrie Ponticul [eretic], cum socotește Hausherr sau chiar Hans Urs von Balthazar. Prin acest *zvon* vine totuși ceva din abisul dumnezeiesc la noi; avem totuși o anumită experiență a lui”.

*De Domnul, de Cel viu, cât să nu poci spune*²³⁷.
(Ps. 83, 7-10)

*Că la Tine este de viață fântână
Și-ntr-a Ta lucoare vom vedea lumină.*
(Ps. 35, 21-22)

Ființa umană se poate face părtașă, întru cunoștință,
luminii dumnezeiești și vieții Sale cerești, prin duh:

*Și Tu, Doamne svinte, îm trimiț lumină,
De-m luminez față cu rază senină.*

*Ș-al meu întunerec dobândește rază
Dintr-a Ta lucoare ce străluminează.*
(Ps. 17, 77-80)

*Cugetul în svințește, ochii luminează
Dintr-a Ta strălucoare de senină rază.*
(Ps. 12, 11-12)

Raza creatoare a luminii dumnezeiești (sesizabilă adesea și în iconografia ortodoxă) este cea care îl aduce pe om întru ființă, din *întunerecul* neființei, dar și cea care îl aduce din nou la viață, scoțându-l din *întunerecul* păcatelor, al infernului interior sau al Iadului propriu-zis.

Despre *raza* aceasta vom avea multe de discutat la Eminescu, unde *raza ta și geniul morții* este *raza gândirii cei eterne* și Îl reprezintă pe Cel ce este Izvorul vieții dar și Judecătorul căderii umane, pe care o pedepsește cu moartea, într-o înțelegere înaltă simbolică.

Isihasmul, remarcat și de studiile literare ca fiind învățătura spirituală fundamentală a *Învățăturilor* lui Neagoe Basarab, dar și a *Cazaniilor* lui Coresi și Varlaam – sursele de bază fiind identificate în omiliile lui Ioan Caleca și Calist Patriarhul, doi patriarhi isihaști, al doilea fiind ucenic al Sfântului Grigorie Sinaitul (din același Calist Patriarhul, Eminescu obișnuia să copieze sânguincios în caietele sale,

²³⁷ *Cât să nu poci spune* este foarte probabil o parafrază la *cuvintele de nespus* de la II Cor. 12, 2-4: „Cunosc un om în Hristos, care acum paisprezece ani – fie în trup, nu știu; fie în afără de trup, nu știu, Dumnezeu știe – a fost răpit unul ca acesta până la al treilea cer. Și-l știu pe un astfel de om – fie în trup, fie în afără de trup, nu știu, Dumnezeu știe –, că a fost răpit în rai și a auzit *cuvinte de nespus, pe care nu se cuvine omului să le grăiască* (subl. n.)”.

descoperind, într-o rugăciune a acestuia, cea mai bună cunoaștere și descriere – în opinia lui Eminescu – a naturii umane) –, se poate sesiza și în formula poetică oferită de Dosoftei *Psaltirei*.

Slava lui Dumnezeu (*strălucirea* feței lui Dumnezeu) sau lumina dumnezeiască este copleșitoare, este numită *negură* pentru că este *întuneric supraluminos*, după cum am precizat deja, mai devreme:

*Lumina scripește supt svinte-Ț picioare
Cu negură groasă de grea strălucoare.*

*Când ai să faci cale unde Ți-i cuvântul,
Ai heruvimi gata de-s repez ca vântul.*

*Pus-ai întunerec de-Ț ascunzi lumina,
Cu sălaș de ape ce-ai făcut cu mâna.*

*Și pre denainte-Ț nuorii fac cale,
Cu ploaie aprinsă curând [curgând] ca o vale.
(Ps. 17, 27-34)*

*Cine poate sta să vadă
De pre nourii cum dai rază?
Că de-atocma nu Ți-i nime,
Nice gios, nice-n nălțime. /.../*

*Cu neguri este Tavorul,
Ermonul i-i nalt pogorul.*

*Abi-așteaptă să Te vadă,
De pre dânșii 238 să dai rază...
(Ps. 88, 25-28, 51-54)*

Aceeași slavă dumnezeiască a fost văzută de departe de poporul lui Israel, pe muntele Sinai, și în *Vechiul Testament* (într-o înțelegere duhovnicească, *munții* semnifică *înălțimea vederii* și a cunoașterii).

Doar că, atunci „când Dumnezeu amenință, norul este întunecos, ca pe Muntele Sinai.

²³⁸ De pe munții Tabor și Ermon, pe care Hristos Și-a dezvăluit Apostolilor slava Sa dumnezeiască.

Că spune *Scriptura*: *A intrat Moise în nor și în negură; și ca aburul, așa se purta fumul* [Ieș. 24, 18].

Profetul David, vorbind de amenințarea lui Dumnezeu, spune: *Întunecoasă apă în norii văzduhului* [Ps. 17, 3]²³⁹. Sau:

*Pre denainte-I foc merge,
De arde cei fără lege.*

*Fulgerile Lui cu pară
Ard de să văd preste țară.*

*Pământul să-mplu de frică,
Munții să topesc de pică
Și cură ca nește ceară,
Văzând pre Domnul în țară.*

*Și de fața Lui cea svântă
Tot pământul să spăimântă.*

*Cerurile grăiesc toate,
De-I spun dreptatea-n gloate.*

*Și toți oamenii văzură
Slava Lui de să-ncrezură.
(Ps. 96, 11-24)*

Atât în *Vechiul Testament*, cât și în *Noul Testament*, adică atât înainte cât și după întruparea Cuvântului lui Dumnezeu, oamenii au văzut aceeași slavă veșnică a Treimii, cei cărora S-a revelat, pentru că mântuirea oamenilor a fost și este sinonimă cu îndumnezeirea lor:

„Sfântul Grigorie Palama operează cu o înțelegere mai subtil nuanțată a noțiunilor de *mântuire* și *îndumnezeire*, care îi permite printre altele să evite *un hiat* dintre Vechiul și Noul Testament și să afirme, din contră, *continuitatea teofaniilor* și *identitatea revelației* și a experienței ei îndumnezeitoare în cele două Testamente.

În întreaga istorie a mânturii, oamenilor li se descoperă aceeași slavă necreată a lui Dumnezeu văzută de patriarhi, profeți, Maria, apostoli, sfinți, într-un proces sinergic de urcuș

²³⁹ Sfântul Ioan Gură de Aur, *Scrieri III. Omilii la Matei*, op. cit., p. 651.

ascetico-contemplativ al omului și de pogorâre energetică a lui Dumnezeu”²⁴⁰.

Vederea luminii dumnezeiești cu ochii inimii, ai duhului, rămâne dezideratul aflat în centrul spiritualității ortodoxe, așa cum îl traduce Dosoftei în psalmii versificați, în descendența tradiției apostolice și patristice.

Ceea ce face posibilă această *revelare* sau *extaz mistic* este *paza inimii și a minții* de gândurile întinate, însoțită de rugăciunea neîncetată, *neptică* sau *veghetoare*:

*Pentru-aceea vă luați sama tot omul,
De vă rugați cu tot gândul către Domnul.*

*Și ferit să nu vă scape gând din minte,
Ce să prăznuiți în rugă cu herbinte.
(Ps. 75, 23-26)*

*Că vei zidi, Doamne svinte,
Sionul ca de mainte
Și Ț-vei ivi svânta față
Cu slavă și cu dulceață.*

*Că le vei căuta de rugă
Celor din pedeapsă lungă,
Și de dâns nu-Ț va fi greață,
[De cei] Ce să roagă cu dulceață. /.../*

*Și Domnul din ceri, dând rază,
Căută spre pământ să vază
Și s-auză de durere
Celor ferecați în here [fiare, lanțuri] /.../*

*Să-m dai veste și cu bine
Pentru zăle ce-am puțâne,
Și când îmi vei lua viața,
Mă rog, Doamne, să-Ț văz față.
(Ps. 101, 53-60, 67-70, 83-86)*

Pentru isihăști, există și *rugăciunea tăcerii* înaintea lui Dumnezeu: *Tu, Doamne, mi-ascultă / Ruga din tăcere* (Ps. 53, 7-8). „Tăcerea este taina veacului viitor”²⁴¹.

²⁴⁰ Diac. Ioan I. Ică Jr., op. cit., p. 196.

Dar versul lui Dosoftei nu poate să nu ne amintească *Psalmul* arghezian: *Ruga mea e fără cuvinte, / Și cântul, Doamne, mi-e fără glas. / Nu-ți cer nimic. Nimic ți-aduc aminte. / Din veșnicia ta nu sunt măcar un ceas. // Nici rugăciunea, poeate, nu mi-e rugăciune, / Nici omul meu nu-i, poate, omenesc. / Ard către tine-ncet, ca un tăciune / Te caut mut, te-nchipui, te gândesc.*

Ceea ce, în contextul epocii moderne, poate fi interpretat ca *nihilism* și *revoltă*, dacă e privit în matca sa tradițională, se descoperă a fi anihilare de sine și de egoul propriu, ascetică, și care se mai numește și *pocăință*, în aceeași tradiție, ignorată adesea de studiile literare.

Pentru conștiința ascetică ortodoxă, întoarcerea la *nihil* înseamnă întoarcerea la *materialul de creație* al lui Dumnezeu (avva Sofronie de la Essex²⁴²) și oferire de sine spre *remodelare* de către același Creator care l-a extras pe om din neființă și l-a destinat vieții și slavei Sale eterne.

Fără prea multă adâncire în subtilitățile teologice – măcar și teoretic, acestea ar fi trebuit să constituie o platformă de cercetare pentru determinarea particularităților poeziei sale –, Tudor Arghezi²⁴³ a fost transplantat din pământul culturii sale monastice direct în arealul teologiei protestante a lui Karl Barth²⁴⁴ și Paul Tillich²⁴⁵, pe care ar fi anticipând-o.

Vom reveni însă asupra acestei dezbateri la momentul potrivit.

Lumina lui Dumnezeu este slava nesfârșită a Bisericii sau Împărăției veșnice (*C-am îndrăgit, Doamne, a Ta svântă casă* [Biserică], / *Pentr-a ei frâmsețe să fie aleasă. / Cu slava Ta, Doamne, ce o luminează, / De dă cuviință și sloboade rază.* – Ps. 25, 17-20), dar este și focul cel nestins care arde veșnic pe cei necurați: *Să-i pui ca cuptoriul ce arde cu pară, / 'N vremea [arătării] feții Tale, când vei veni-n țară* (Ps. 20, 23-24), când vei veni, adică, pe pământ, a doua oară, la Judecată.

Dacă cerul material, sensibil, era o *urzeală* cu stele, împărăția cerului, cea spirituală, este *de mătăasă* (*sonorități argheziene* de felul acesta sunt arhiprezente în psalmii lui Dosoftei și ne orientează spre o decriptare mult mai fină și mai

²⁴¹ Sfântul Isaac Sirul, *Cuvinte despre sfintele nevoințe*, în *Filocala românească*, vol. X, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 1981, p. 474.

²⁴² Fericitul Sofronie Saharov: http://ro.orthodoxwiki.org/Sofronie_%28Saharov%29.

²⁴³ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Tudor_Arghezi.

²⁴⁴ Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Barth.

²⁴⁵ Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Paul_Tillich.

subtilă a *materialităților* – greșit înțelese și definite ca „cea mai groasă materialitate”²⁴⁶ – poetului modern: *Niciodată toamna nu fu mai frumoasă / Sufletului nostru bucuros de moarte. / Palid așternut e șesul cu mătăsă. / Norilor copacii le urzesc brocarte – Niciodată toamna*), fiind zidită prin urzeala rugăciunii neîncetate a ziditorilor (*dvoreți*) care înalță Biserica Lui, ale cărei pietre sunt ei înșiși:

... Șerbii toț ce sluiț pregiur Domnul,
Carii dvoriț la Domnul în casă [biserică],
În curțale cele de mătăsă.
Și noptăle țâind dvorbă lungă [cu Dumnezeu],
Vă rădicaț mânule pre rugă,
În locurile Lui cele svinte,
Cu rugăciuni la Domnul priimite.
(Ps. 133, 4-10)

Zice și în altă parte de *svânta Ta casă* [Biserică veșnică] care are *veșmânt de mătăsă* (Ps. 73, 13-14), ca și despre faptul că toată creația materială, sensibilă, va fi transfigurată la a doua venire a Domnului, și atunci cerul și pământul vor fi *ca haina ponosată și Li s-a destrăma făptura / Din hire* [fire], *ca vechitura. / Și li-i depăna ca tortul, / De să vor schimba cu totul* (Ps. 101, 95-100).

Este adevărat că se poate vorbi aici despre o asemănare cu ocupația tradițională românească a torsului și țesutului dar, în același timp, imaginile plastice ale lui Dosoftei nu sunt doar *simple figuri de stil*, inspirate de o *imaginație populară*, ci reprezintă, secundând referatul biblic, o dezvoltare, o detaliere imagistică a unei expresii a *Scripturii*, din psalmul 101, 27 (*Psaltirea* ne-versificată) care precizează că făptura mâinilor Lui, cerul și pământul, vor îmbătrâni și vor fi ca o haină veche, atunci când va veni Dumnezeu Cuvântul și va transfigura lumea aceasta și-i va judeca pe oameni.

Anticipăm, dar acest procedeu *literar*, prin care este extrapolată metaforic o sintagmă biblică, îl vom semna mai târziu la Cantemir și apoi la Eminescu și nu cred că greșesc dacă spun că *precedentul Dosoftei*, cu autoritatea lui ierarhică și eclasială, a îngăduit și a deschis calea pentru această *libertate literară* pe care și-au însușit-o ulterior și alți scriitori.

²⁴⁶ Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Ed. Paralela 45, p. 624.

Nu vom trece cu vederea nici o anumită libertate de limbaj, specifică lui Dosoftei, și care este înrudită cu *vorbirea naturală* (ca să folosim un eufemism) a lui Arghezi, autorul de *Psalmi* moderni, purtat în vecinătatea revoltei nihiliste tocmai din cauza nedescifrării corecte a limbajului său dur, coroziv, plin de asperități și pe deasupra, eliptic.

Dar la această discuție ne vom întoarce mai târziu.

Pe de altă parte, nu ne mai mirăm de Arghezi, când Dosoftei însuși, cât era el de mitropolit, a fost condus pe panta *laicizării* și a *secularizării*, pe care, pe traseu exegetic, vor aluneca și Miron Costin, Cantemir, cronicarii..., așa putea spune: *toți cu toții*.

Recent însă, cineva semnalează că, săvârșind versificarea *Psaltirei*, Dosoftei avea mai întâi de toate, înaintea ochilor, „turma pe care trebuia să o conducă” și că „nu e mânat în primul rând de rigori *prozodice*, ci de exprimarea cât mai adecvată a sensului creștin.

Desigur, pentru noi, azi, descifrarea este mai grea – multe conotații în mare parte s-au pierdut, cum ar fi cele ale *elementelor naturale* (cer, pământ, apă, izvoare, munți, diverse animale etc.), de aici impresia că prin unele adaosuri mitropolitul parțial ar fi laicizat textul”²⁴⁷.

Așa, spre exemplu, Eugen Negrici a considerat că *versificatorul*, „căutând rima la cuvântul *Ierusalimul*, el a trezit o imagine realistă de un umor involuntar, prin sunetul laic pe care îl conține: *Doamne svinte, păgânii veniră / În țara Ta de o răsăpiră /.../ Și feceră Ierusalimul / Ca o cramă când i să ia vinul* [Ps. 78, 1-2, 5-6]”²⁴⁸.

Numai că lăsarea *Ierusalimului ca o cramă* de către cei care îl dăruiește și-l jefuiesc, nu este o comparație metaforică născută de imaginația lui Dosoftei, această exprimare există în traduceri anterioare ale *Psaltirei* (*Psaltirea Șcheiană* și cea *coresiană*²⁴⁹) și se păstrează, ulterior, și în *Biblia* de la 1688²⁵⁰.

Manuela Tănăsescu, socotind că semnificațiile mistice și profetice ale *vinului* ar trebui să fie indubitabile, consideră că

²⁴⁷ Manuela Tănăsescu, op. cit., p. 332-333.

²⁴⁸ Eugen Negrici, *Poezia medievală...*, op. cit., p. 52.

²⁴⁹ Cf. Al. Andriescu, *Psalmii în literatura română*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2004, p. 20-22.

²⁵⁰ E drept că traduceri moderne renunță la această opțiune pentru o variantă *adaptată* la percepția unui public nerăbdător cu simbolurile adânci: „făcut-au din Ierusalim ruină” (Ps. 78, 1 – Biblia 1988).

În ediția Bartolomau Anania, 2001, se spune „făcut-au Ierusalimul colibă prădată”, cu precizarea, la nota de subsol, că sensul literal este „făcut-au Ierusalimul ca și cum ar fi fost o colibă a paznicului livezii (sau viei)”.

eroarea de interpretare a lui Negrici este „simptomatică pentru condiția receptării literaturii vechi: secularizarea a mers atât de departe încât a reușit să pună între paranteze o bună parte din zestrea noastră culturală, lipsindu-ne de o vastă moștenire și amputându-ne capacitatea de a o mai valorifica.

Astfel pierdem sensul cutremurător al profanării Ierusalimului, și, ca urmare a acestei păgubiri semantice, pentru noi, azi, lumea întreagă își pierde sacralitatea, nu mai este o *vie sădită* de mâna Domnului, cum află creștinii în fiecare duminică, ci se transformă într-o *crâșmă* la margine de autostradă”²⁵¹.

În același *simptom secularizant* aș integra și *folclorizarea abuzivă*:

„Nevoit să inventeze un limbaj poetic, Dosoftei va folosi în structura lingvistică a imaginilor elemente populare în primul rând.

Recunoaștem cu ușurință în psalmul 7, v. 41-42, din versiunea poetică a lui Dosoftei, un foarte cunoscut proverb românesc adaptat de circumstanță nevoilor versificării: *Cine va săpa groapă altuia să-l surpe, / Sângur ș-va cădea-n râpă și viața ș-a rupe*”²⁵².

Sursa lui Dosoftei nu este *paremiologia populară*, așa cum propunea Al. Andriescu – deși recunoaștea că imaginea se regăsește și în *Psaltirea Șcheiană* – ci *Scriptura*, în mod indubitabil: „Groapă a săpat și a adâncit-o și va cădea în groapa pe care a făcut-o” (Ps. 7, 15), „Săpat-au înaintea mea groapă și au căzut în ea” (Ps. 56, 9), „Cel ce umblă fără prihană va fi mântuit, iar cine apucă pe căi strâmbe va cădea într-o groapă” (Pilde 28, 18), „Cel ce sapă o groapă poate să cadă în ea” (Eccl. 10, 8), „Se cuvine oare a răsplăti cu rău pentru bine? Ei însă sapă groapă sufletului meu” (Ier. 18, 19), etc.

Sensul biblic este acesta: a *săpa groapa altuia* înseamnă a-i dori sau chiar a-i pregăti mormântul, moartea, dar Dumnezeu dejoacă planurile uneltitorilor. În niciun caz nu e *un proverb popular*.

Dar să mergem mai departe. Dumnezeu Se zidește însuși *ca o cetate* în cei ce se roagă (cf. Lc. 17, 21: *împărăția lui Dumnezeu este înăuntrul vostru*) cu nădejdea în mutarea din

²⁵¹ Manuela Tănăsescu, op. cit., p. 333-334.

²⁵² Al. Andriescu, *Studiu introductiv* la: Dosoftei, *Opere 1 (versuri)*, op. cit., p. XXXVII.

Ierusalimul cel de jos în cel de sus și din *mulțimea* de aici la *moșnenii* care au parte cu El:

*Mă veselesc de vestea ce-m vine,
De mă-mbie dreptii cu sine
Să-ntrăm cătră Dumnezău în casă,
La curtea cea svântă ce-ș aleasă.*

*Eram oarecând stând cu mulțime
În curtea ta, Ierusalime,
Ce și de-acum încă ni-om sui-ne,
De ne-a spori Dumnezău cu bine,
Cu moșnenii Tăi ce le ții parte,
Unde Te zidești ca o cetate.
(Ps. 121, 1-10)*

Dorul de Dumnezeu, care, în termenii *Scripturii*, este o *sete* a sufletului și a trupului, în același timp, o ardere a întregii ființe umane în dragostea pentru El, este descris și de Dosoftei în detalii aproape fiziologice, de un realism al suferinței interioare ce caracterizează această tensiune a așteptării vederii Sale, care stă – după cum se observă – alături de expresii mistice și simbolice care sunt total străine de sfera descriptivismului realist:

*În ce chip dorește cerbul de fântână,
Cându-l strânge setea de-l arde-n plămână,
Sufletul meu, Doamne, așa Te dorește,
Cu sete aprinsă, de mă veștezește.*

*Mișelul [sărmanul] meu suflet de Tine-nsătează,
De Domnul puternic și viu, să Te vază.*

*Cândva de-aș agiunge să Te văz în față,
Să-m astâmpăr de sete în trai de dulceață.*

*De-aceasta mi-i jele cu inemă arsă
Și ochii miei lacrimi în tot ceasul varsă, /.../*

*Unde-mi vine-aminte de svânta Ta față,
Mi se varsă-n suflet răceală de gheață,
De dor ce m-agiunge de svânta Ta casă
Și de corturi tinse în funi de mătăasă.*

Corturile sfinților în Rai, *tinse în funi de mătasă*, reprezintă o imagine mistică exprimată în termenii concreteții, dar care nu intenționează decât să constituie o realitate sugestivă, indicii simbolice către o hermeneutică anume.

În schimb, suferințele descrise mai sus sunt, în același timp, *lăuntrice* și *fizice*, reale și realist expuse, avându-și însă originea în durerea de natură spirituală.

Cele relatate în acest psalm țin, într-o înțelegere ortodoxă, de o anumită experiență mistică, însă nu mai intrăm în amănunte.

Reținem faptul că dorul de a-L vedea pe Dumnezeu, de a trăi revelarea Sa întru lumina necreată a harului Său, este unul sfâșietor și caracterizează în mod esențial spiritualitatea oamenilor de pe aceste meleaguri.

De aici și până la poetul *mâhnirilor abstracte*²⁵³, cum îl definea G. Călinescu pe Dosoftei, este o distanță semnificativă.

Dorul psalmistului este *foarte concret*, nu e *abstract*, așa cum slava lui Dumnezeu nu e o *abstracțiune*, ci o *realitate concretă*, chiar dacă *nematerială* – concretețea ei depășește infinit *umbra* materiei, a lumii care e *vis și părere*.

Tot la fel simbolurile mistice nu se pot încadra la *abstracțiuni*, pentru că sunt, de fapt, *vederi extatice*.

Isihastului i se indică să-și îndrepte cugetarea spre umilință și recunoașterea păcatelor, dar și spre amintirea Raiului și a Iadului, ca cele două alternative veșnice care îi sunt puse înaintea omului, spre alegere.

Descriind dorul său de Paradis, în parafraza pe care o face psalmilor davidieni, Dosoftei reușește să ne ofere o imagine a Raiului absolut tulburătoare – și se va putea face o comparație între aceasta și descrierile similare ca subiect pe care le prezintă Varlaam și Cantemir, pe care le vom reproduce într-un capitol viitor.

Spre deosebire de cei doi amintiți, dintre care Varlaam insistă pe starea de beatitudine a Sfinților, iar Cantemir asupra frumuseții *neputrede* a naturii paradisiace, Dosoftei ne reprezintă *curțile Domnului* într-o incredibilă notă de

²⁵³ „Dosoftei are acea curgere microasă a limbii, densitatea de lichid greu a frazei, materialitatea vorbei, care dau mireasmă mâhnirilor abstracte” – G. Călinescu, *Istoria literaturii române. De la origini până în prezent*, ediție nouă revăzută de autor, text stabilit de Al. Piru, Ed. Vlad & Vlad, Craiova, 1993, p. 49.

sensibilitate și gingășie (la care nu ne-am fi așteptat), subliniată prin comparații cu universul *neînsemnat* – care ne îndeamnă să reflectăm la predilecția lui Arghezi (îi putem enumera tot aici și pe Eminescu, Topârceanu²⁵⁴, Ion Barbu, Eugen Ionescu, ultimul debutând cu *Elegii pentru ființe mici*) pentru același tip de *atenție*, dar și la apetența, redirecționată, a poezilor prepașoptiști pentru *drăgălășenii* și diminutivări:

*Cătu-s de iubite și de drăgălașe
Șirurile Tale cele de sălașe*²⁵⁵!

*O, Dumnezeu svinte, că eu nice-n visuri,
Nice-n deșteptare nu-Ț uit de șiruri,
De le duce dorul mișelul meu suflet,
Și curțile Tale nu-m mai ies din cuget. /.../*

*Ca o vrăbiuță ce să încuibează
'N streșină de casă deaca să-nsărează,
Și ca turtureaua de cuib ce-ș gătează,
De de-abia așteaptă cu pui să să vază,
Așe mi-e de grijă să Te văz mai tare,
O, Dumnezeu svinte,-n jărtve la oltare [altare].*

*Că Dumnezeu Tu-m ești, și de-mpărăție
Nime nu-i ca Tine cuvântul să-ș ȋaie.
Ferice de-acela cine lăcuiește
În svânta Ta casă de Te proslăvește. /.../*

*Când va veni mare valea de plânsoare*²⁵⁶,
Când Domnul va face giudeț și strânsoare, /.../
*Atunce direpții tâlniș*²⁵⁷ *bun vor face*
Între lucruri svinte de îngeri cu pace.
(Ps. 83, 1-6, 11-20, 25-26, 29-30)

Sfinții – și sfințenia – sunt percepuți aici ca făcând parte din paradigma nevinovăției și a sensibilității absolute, a prunciei desăvârșite în ce privește răutatea.

²⁵⁴ George Topârceanu: http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Top%C3%A2rceanu.

²⁵⁵ Șirurile de sălașe constituie o parafrază la: „În casa Tatălui Meu multe locașuri sunt” (In. 14, 2).

²⁵⁶ *Valea de plânsoare* înseamnă *valea plângerii* sau *valea lui Iosafat*, în care va avea loc Judecata.

²⁵⁷ *Tâlniș* = *întâlniș*, *întâlnire* (?).

În *privești*ea oferită de Dosoftei, Raiul este locul neprihănirii, al inocenței inimii: *de nu vă veți întoarce și nu veți fi precum pruncii, nu veți intra în împărăția cerurilor* (Mt. 18, 3).

Despre mitropolitul Dosoftei, Ion Neculce afirmă că era *pre învățat, multe limbi știe: elinește, lătinește, slovenește și altă adâncă carte și-nvățătură, deplin călugăr și cucernic, și blând ca un miel. În țara noastră pe-ceasta vreme nu este om ca acela [...] că dzic oamenii că-i sfânt*²⁵⁸.

După caracterizarea lui Neculce, putem spune că Dosoftei a împlinit preceptul: *fiți dar înțelepți ca șerpii și nevinovați ca porumbeii* (Mt. 10, 16).

Dacă așa trebuie să fie sfinții și dreptii, pe de altă parte, psalmii urmăresc îndeaproape și psihologia păcătosului, a omului care se luptă cu Dumnezeu, teomah, care-i prigonește pe cei nevinovați și care se află, din punct de vedere caracterologic, la antipodul a ceea ce este omul credincios:

*Rădică-Te, Doamne, cu a Ta tărie,
Să să părăsească omul de mândrie /.../
Dară căce, Doamne, Te mutaș departe
La loc de nevoaie și de greutate,
Și pre necuratul lași de să dezmiardă,
De să sămețește pre mișel [sărman] și-l pradă?*²⁵⁹

*Sfatul și voroava ce fac necurațai
Tind sâlțe și lațuri să strice pe alțai. /.../
Că și păcătosul cu mult să fălește
În dezmiardăciune, căce-i prisosește.*

*Asuprele face, și-l grăiesc de bine*²⁶⁰,
Mânie pre Domnul cu rău ce-are-n sine.

*Și nu va să cerce să-ș afle folosul [sufletesc],
Ce stă-ntr-a sa pizmă-n tot ceas păcătosul.*

²⁵⁸ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. critică și studiu introd. de Gabriel Ștrempel, Ed. Minerva, București, 1982, p. 313-314.

²⁵⁹ Dosoftei urmărește cu fidelitate ideea psalmilor din Scriptură. A nu se deduce de aici vreo îndepărtare de filiera biblică și ortodoxă și vreo apropiere de cugetarea nihilistă. De asemenea, interogații *virulente* de genul acesteia, care sunt de fapt un tipăt către Dumnezeu, se pot regăsi nu de puține ori în *Scriptură* și prezența lor pledează pentru neîntemeierea catalogărilor *frugale* ca sceptici și nihilisti, pe baza unor exprimări similare, a unora din poezii sau scriitorii noștri moderni.

²⁶⁰ E lăudat de alții cel păcătos, pentru că e puternic și își permite să facă nedreptăți și să rămână nepedepsit.

*De toț dumnezăii mai presus să urcă*²⁶¹
Și căile sale pre [în] tot ceasul spurcă.

Vor lipsi din față-i a Tale giudețe,
Că-n svânta Ta lege n-a vrea să să-nvețe.

Și căce ș-va-nvince preste toț pizmașii,
Inema i-va zâce să nu-ș mute pașii
Din rudă de rudă până nu va face
Peste toată lumea vrajbă și nepace.

Gura i-este plină de amărăciune,
De blăstăm, de hulă și de-nșelăciune.

Supt limba lui este trudă și durere,
Și-n gândul său poartă să facă [altora] scădere.

Ascuns să supune-n leșnici cu bogațai,
Ca să viclenească, să nu-l prinză alțai.

Cearcă să găsească vreme pre-ndemână
Întru să ucigă pre cel fără vină.

Și cu ochii lacomi pre mișel [sărman] prăvește,
Ca leu în ogradă ascuns leșuiește,
Tupilă s-apuce și să căpuiască,
*Pre mișel să tragă-n laț și să-l smerească*²⁶².
(Ps. 9, 53-54, 59-64, 67-92)

Cred că este o primă conturare literară deosebită, în limba română, a *personajului negativ*, cu elemente de analiză care tinde spre mari adâncimi psihologice.

Păcătosul *fără de minte* amenință pe cel ce-și pune încrederea în Dumnezeu: *Zică cât le place ceia ce n-au minte,* / *De vor să mă sparie cu a lor cuvinte,* / *Să fug pre la munte cu pădure deasă,* / *Ca o vrăbiuță să mîi*²⁶³ [să rămîi] *fără casă* (Ps. 10, 2-6).

²⁶¹ Adică n-are niciun Dumnezeu.

²⁶² *Să-l smerească* în sensul: să-i facă rău sau chiar să-l ucidă.

²⁶³ Verb arhaic, pe care îl mai folosește însă Eminescu: Astfel ades eu nopți întregi am mas / Blând îngânat de-al valurilor glas (Fiind băiet păduri cutreieram).

Dar, în viziunea lui Dosoftei, fericirea și puterea nu țin de evidență: *Strâmbătatea cine o iubește, / Acela el sângur sufletul ș-urește* (Ps. 10, 19-20) și *Ce folos este de cinste / Omului fără de minte, / Ce-și dă firea omenească / Pre fire dobitocească* (Ps. 48, 39-42).

Dumnezeu, care-ndelung rabdă și tace (Ps. 9, 98), care *Milosu-i și-ndurat Domnul / Că rabdă-ndelung pre omul, / Și cu mila Sa cea mare / Ne ferește de certare. / Nu ne țâne-n veci mânie / Prin păcate, cu urgie...* (Ps. 102, 27-32), este însă înspăimântător atunci când Se mânie pe cerbicia umană – și Dosoftei ne procură din nou pagini impresionante de poezie:

*Piatră cu jăratec, cu foc împreună,
Cu multă tărie Domnul din ceri tună.*

*Da-ș-va de sus glasul, săgeț va trimite,
Greșiții să-ș moaie inemi împietrite.*

*Pre pizmaș goni-i-va cu fulgere multe
Și le va da spaimă cu săgeț mănunte.*

*Mările săca-va de s-a vedea fundul,
Apele fugi-vor de-a rămânea prundul,
De îngrozătură și de grea-nfocare
Ce-a să slobozească Domnul cu suflare.
(Ps. 17, 35-43)*

*Dumneză, din svântul Tău sălaș faci cale,
Când stolești către război oștile Tale. /.../*

*Când Te-ai pogorât la dânș într-acea țară,
Toate apele cu sânge să-nchegară.
Și cu urlete ploi mare vărsa tare,
De herbea undele-n bezne ca-n căldare.*

*Și din nuori mergea hreamăt și săgete,
Să-ngrozească eghiptenii, să să certe²⁶⁴.*

*Glasul tunetului Tău trăsniia-n roată,
De-Ț lumina fulgerile lumea toată.*

²⁶⁴ Să se pocăiască egiptenii.

*S-au strămutat de cutremur pământul,
Când ai tăiat cale-n mare cu cuvântul,
De-ai uscat într-însă vaduri în vânt mare,
Că Tu, Doamne, ai făcut cărări prin mare.
(Ps. 76, 31-32, 41-52)*

Psalmii încep o tradiție pe care o va urma Ecclesiastul, cea a denigrării deșertăciunilor lumești și a vanității umane.

Tema aceasta a făcut carieră în literatura românească.

Lumea și omul sunt mari minuni ale lui Dumnezeu, dar, în comparație cu Dumnezeu însuși, ele – parafrazând pe Eminescu – n-ajung nici umbra măreției Tale (Fata-n grădina de aur):

*Zălele cu număr mi-s la Tine-n palmă,
Nainte-Ț mi-i statul nice de o samă.*

*Că lumea aceasta-i ca o miză mică,
Omul, cât de-a hirea, este o nemică.*

*De vreme ce trece ca o umbră rară,
Zădar să trudește de zî până-n sară,
De ș-agonisește s-aibă și pre mâine;
Strânsura ce strânge nu ști cui rămâne.
(Ps. 38, 15-22)*

*Să te temi de zî cumplită,
Să nu-ț dea de călcâi smântă.*

*Cela ce ai bogăție,
Să nu stai în sămețâie,
Ni s-aibi nădejde-n frate [în rude],
Sau în om, la greutate.*

*Și cu ce schimb va da omul,
Să să schimbe de la Domnul?
Cu preț de răscumpărare
Sufletului, de pierzare?*

*Fi-i-va truda [munca veșnică] nencetată,
Că la iad nu va fi plată.
(Ps. 48, 13-24)*

*Nu-ntoarce, Doamne, pre omul
Să-l cuprinză-n jele somnul ²⁶⁵,
C-ai zâs să să-ntoarcă-n tină
Tot omul de supt lumină.*

*De i-ar fi viața [atât] de lungă
'Ntr-o mie de a[n]i s-agiungă,
Naintea Ta este scurtă
Ca cea zî de ieri trecută.*

*Și ca strajea cea de noapte
Îi sunt zălele lui toate.*

*Ca nește șegi, fără treabă,
I să trec a[n]ii cu greabă,
Ca otava ce să trece
De soare și de vânt rce,
De demineață-i cu floare,
Sara-i veștedă de soare,
A doua zî să usucă,
Ca-n cuptori când o aruncă. /.../*

*Și de svânta Ta lumină
Veacul nostru ne-nstrăină.
Zălele noastre le neacă
Urgia Ta și le sacă.*

*A[n]ii ni să trec cu grabă,
Ca o painjină slabă.
(Ps. 89, 9-26, 31-36)*

*Pleacă-Ț auzul spre mine
Și să-m hii, Doamne, cu bine.*

*Și la ce zî Ti-oi striga-Te,
Să-mi auz[i] de greutate,
Că-m trec zălele ca fumul,
Oasele mi-s săci ca scrumul.*

*Ca nește iarbă tăiată
M-este inema săcată,*

265 Să nu-l ajungă moartea fiind deznădăjduit.

*Că stă uitată de mine,
Ce-am uitat să mănânc pâine.*

*De suspinuri și de jele
Mi-am lipitu-mi os de piele.*

*De-atocma cu pelecetul,
Prin pustii petrec tot anul,
Și ca corbul cel de noapte
În petrec zălele toate,
Ca o vrabie rămasă
În supt streșină de casă.*

*Toată zua mi să strâmbă
Pizmașii miei, de-m fac scârbă,
Și ceia ce mă-mbunează
Fac giurământ să mă piarză.*

*Am mâncat pâine de zgură
Și lacrimi în băutură,
De fața mâinii Tale,
Ce mi-ai dat de sus la vale.*

*Mi-s zălele trecătoare,
De fug ca umbra de soare,
Și ca iarba cea tăiată
Mi-este vârtutea săcată.*

*Iară Tu, Dumnezeu svinte,
Tot ești din veci, de mainte,
Și petreci în rod de rudă,
Tu Te scoală fără trudă
De vei milui Sionul,
Și să-l cruț[i], că Tu-i ești Domnul. /.../*

*Că preste tot rod de rudă
Îț sunt a[n]ii fără trudă.*

*Și Tu, Doamne, cu cuvântul
Dintăi ai urzât pământul,
Și ceriurile ce-s nalte
Sunt de mâna Ta lucrate.*

*Acelea toate s-or trece,
Iară Tu tot vei petrece.*

*Și ca haina ponosâtă,
Când le-a hi vremea sosâtă,
Li s-a destrăma făptura
Din hire, ca vechitura.*

*Și li-i depăna ca tortul,
De să vor schimba cu totul.*

*Iară Tu, Dumnezeu svințe,
Tot ești Domn, ca și mainte,
Și trăiești pre așezare
Ca cela ce ești Domn tare.
(Ps. 101, 9-44, 87-104)*

*Și ca tatăl ce i-i milă
De hiii săi când li-i sâlă,
Așe nu să-ndură Domnul [nu e neîndurat],
Ce I-i milă de tot omul.*

*Că sânșur [însuși] ne ști de faptă,
Din ce ni-i hirea lucrată,
Ne ști că suntem din tină
Făcuț, de svânta Sa mână.*

*De ne-ar hi zălele multe
Ca iarba, tot ar hi scurte,
Și ca floarea ce să trece
De soare și de vânt rece,
De să destramă cu totul
Și nu-ș mai cunoaște locul.
(Ps. 102, 47-60)*

Mai multe din imaginile de mai sus (omul *trece ca o umbră rară*, îi *trec zilele ca fumul* și *ca umbra de soare*, ori *ca iarba sau otava*, zilele și anii omului sunt *ca floarea* și *ca o painjină slabă* – ca pânza de păianjen, etc.), specifice *Psaltirei*, *Ecclesiastului* și altor relatări scripturale, se vor regăsi și în poemul *Viața lumii* al lui Miron Costin, despre care vom vorbi puțin mai jos.

De asemenea, ele pot fi sesizate, într-o descendență scripturală nedezmănită, și în *Cazanii*, dar și la Dimitrie Cantemir (*Divanul*).

La fel, rezonantă în literatura veche este și tema *morții care nu alege*, pe care o va reproduce și poezia modernă, pașoptistă și romantică:

*Că măiestrul încă moare
Ca tot omul de supt soare.
Și nebunul cu buiacul
Vor peri de pre tot veacul.*

*Ș-averea de dâns rămâne
De o iau rude străine.*

*Cât să vor scoate din casă,
Numele li s-a uita-să,
Li s-a uita și mormântul,
Cât i-a-mpresura pământul.
(Ps. 48, 27-36)*

„De altfel, Dosoftei le este, s-a constatat, dascăl”²⁶⁶, în ceea ce privește această temă, multor autori viitori.

Tema o va aborda și Miron Costin, dar Cantemir va ilustra magistral această secvență finală din existența umană terestră, în *Divan* – vom vedea la timpul potrivit.

Îi va urma de aproape, ca viziune și sensibilitate, Arghezi, în poezia modernă. Nici Eminescu nu era străin de această cugetare:

*Vezi pe-un rege ce-mpânzește globu-n planuri pe un
veac,
Când la ziua cea de mâne abia cuget-un sărac...*

*Deși trepte osebite le-au ieșit din urna sorții,
Deopotrivă-i stăpânește raza ta și geniul morții; /.../*

*Poți zidi o lume-ntreagă, poți s-o sfărâmi...orice-ai
spune,
Peste toată o lopată de țărână se depune.*

²⁶⁶ Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, op. cit., p. 127.

*Mâna ce-au dorit scepstrul universului și gânduri
Ce-au cuprins tot universul încap bine-n patru
scânduri...
(Scrisoarea I)*

*Căci Fiecare vede că înțelepții mor, cum mor și cei
neînțelepți și nebunii, și lasă altora bogăția lor (Ps. 48, 10).*

Pentru că am amintit în câteva rânduri de Arghezi – se întâmplă de multe ori ca cititorul să rămână uimit, „presimțindu-l pe Arghezi sau pe Voiculescu”²⁶⁷ în poezia lui Dosoftei (se consideră, de altfel, că, între poeții moderni, în afară de cei evocați, mitropolitul mai are și alți „prozeliți declarați [...]: Ion Gheorghe²⁶⁸, Ioan Alexandru²⁶⁹ și chiar Nichita Stănescu²⁷⁰) –, reproducem mai jos câteva versuri dintr-un psalm mesianic, psalmul 21, care, din punct de vedere literar, sub pana lui Dosoftei, sună arghezian *avant la lettre*:

*Tu ești, Doamne, ce m-ai tras din mațe
Și maică-mea m-ai dat viu în brațe.
Și m-ai pus la sân de mi-ai fost viață,
Hrană și cu sațâu de dulceață.*

*Din matrice și din scăldătoare,
Și din fașe m-ai pus pre picioare.*

*Și din zgăul mării, Doamne svinte,
Tu-m ești Dumnezeu, și-Ț ad-aminte /.../*

*Giuncii și cu tauri mă-mpresoară,
Cu căscate guri, să mă omoară,
Ca leii ce apucă și zbiară,
Cu gurile rânjite, pre hiară.*

*Și ca apa fui vărsat afară,
Și oasele mi să rășchirară.*

Inema-n zgău mi să veștezește,

²⁶⁷ Eugen Negrici, *Poezia medievală...*, op. cit., p. 56.

²⁶⁸ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Gheorghe_%28poet%29.

²⁶⁹ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioan_Alexandru.

²⁷⁰ Al. Andriescu, *Studiu introductiv la: Dosoftei, Opere I (versuri)*, op. cit., p. LXXXIII.

Ca o ceară când să răstopește.

*Mi-i vârtutea ca hârbul de sacă,
Limba-n gingini lipită să neacă.*

*Și m-ai lăsat, Doamne,-n țărna morțai,
Și câinii mă-ncungiură cu toțai.
(Ps. 21, 31-38, 43-54)*

Al. Andriescu și Ion Negoïtescu au făcut aceleași observații și apropieri stilistice între *limbajul dur* al lui Arghezi și exprimarea lui Dosoftei.

Andriescu exemplifică prin psalmii 104 și 108, din *Psaltirea în versuri* și, respectiv, prin *Blestemele* lui Arghezi.

Astfel, în Ps. 104, Dosoftei scrie: *Izvorât-au broaște-n țara / De să va-ntr-înș pomeni ocara, / Că și la-mpăratul jucan haine, / Pren sicrie și pren toate taine.*

O viziune asemănătoare aflăm și la poetul modern:

Sobolii și viermii să treacă pribegi / Prin stârvuri de glorie întregi. / Să fete în purpură șoarecii sute. / Gângăanii și molii necunoscute / Să-și facă-n tezaur cuibare, / Sătule de aur și mărgăritare.

Asemenea, în Ps. 108 (care, profetic, se referă la Iuda Iscarioteanul), se spune: *Și ca măduha-n ciolane / Să să-mbrace, ca-n căftane.* Arghezi e foarte aproape: *Să-ți crească măduva, bogată și largă, / Umflată-n sofale, mutată pe targă*²⁷¹.

S-a remarcat, ca aspect prozodic, și faptul că „Arghezi, care a inovat cu atâta îndrăzneală, și în direcții atât de numeroase, limbajul poetic, nu se dă în lături să modifice în vers, întocmai ca Dosoftei și Eminescu altădată, accentul cuvintelor”²⁷².

Ion Negoïtescu era de părere că: „psalmii lui Dosoftei [...] au partea lor de merit într-o istorie a expresivității lirice românești.

Căci în ritmurile inițiate de dulcele mitropolit, și în acea limbă de vechime, în bătrâneștile lui contorsiuni de cuvinte, aveau să prindă glas, peste veacuri, în vremea noastră cea nouă, ritmurile unor poeți moderni.

Sunt, în poezia lui Tudor Arghezi și a lui V. Voiculescu²⁷³, anume asperități fie voite, ritmări ce în

²⁷¹ Cf. Idem, p. LXVIII-LXIX.

²⁷² Idem, p. LV.

²⁷³ Vasile Voiculescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Voiculescu.

sinuozitatea lor se apropie de un gen de aritmie superioară [...] care au fost pentru întâia oară încercate de duioasul nostru psalt.

Nu e însă mai puțin adevărat că Dosoftei exprimă și o simțire ce a revenit în poezia lui Arghezi și a lui Voiculescu: tânjirea, înconjurată de scârba păcatului, după Dumnezeu. Fiorul celest în magma terestră.

Vremea de viclenie sângeroasă, de pizmă și trădare, de ură și crimă, în care a trăit Dosoftei, are ceva din incertitudinea modernă, din neliniștea și scârba vremii [noastre]...

De aici vin *Blestemele* lui Arghezi, *Florile de mucigai*, gingașele lui buruieni [...]. De aici vine și silnicia verbală a lui Voiculescu, forajul disperat al versului, care se zbate să prindă dulceața plină de chin a simțurilor...²⁷⁴

Și tot la Dosoftei s-a patentat „verbul cvasi-modern, cu ritmul greu și abscons, ca [mai târziu] la un Adrian Maniu^{275,276}”.

Dosoftei află uneori, intenționat sau nu, soluții expresive extraordinare. Spre exemplu, în *zâle bătrâne* (Ps. 142, 18), Dumnezeu Și-a arătat *bătrâna bunătate* (Ps. 73, 44).

Poporul lui Israel, în pustie, își aduce aminte de *gingășitura* din Egipt, adică de *pepeni și slănină* (Ps. 77, 88, 90)²⁷⁷.

Iacov *păscu* [pe popor] *cu inemă curată / Și cu-nțelăpciune strecurată* (Ps. 77, 227-228).

Pilda și învățătura bună fac pe mulți să se convertească, *întinzându-ș mintea cătră Domnul* (Ps. 39, 13).

Omul drept, *Și la-ntunerec de ceață / Va vedea lucori de viață* (Ps. 111, 11-12), etc.

Chiar dacă vorbim de expresivitate *involuntară*, efectul este remarcabil și nu cred că trebuie să ne anesteziem tresăririle.

Până la urmă este meritul unei limbi românești vechi, pusă în valoare literară, care presupune semnificații adânci și conotații ramificabile ale cuvintelor.

²⁷⁴ Ion Negoitescu, *Scriitori moderni*, vol. II, op. cit., p. 11-12.

²⁷⁵ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Adrian_Maniu.

²⁷⁶ Ion Negoitescu, *Scriitori moderni*, vol. II, op. cit., p. 13.

²⁷⁷ E adevărat că *gingășie* sau *gingășitură* înseamnă *mâncare*, în limba română de atunci, așa cum în *Letopisețul* lui Ureche, *caili gingași* ai turcilor (în bălăia de la Podul Înalt), adică *îngrășați*, bine hrăniți, slăbesc neaflând decât iarbă pârjolită.

În *Biblia* de la 1688, *gingașii* (substantiv) înseamnă „mai marii cetății” (cf. Mihai Moraru, *De nuptiis Mercurii et Philologiae*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1997, p. 181).

Stilistic, Dosoftei împarte premiul cu o tradiție lingvistică și literară mlădiată spiritual, mai largă, dar nu trebuie să uităm că această tradiție e formată din *dvoreți* care își depun, fiecare, efortul într-o construcție în care fiecare piatră contează.

S-a vorbit, de asemenea, despre *libertățile* pe care și le permite Dosoftei în raport cu textul scriptural original, în sensul *etnicizării* – având în vedere că și el, ca și Varlaam, își considera opera *dar* limbii românești – dezbătându-se faptul, dacă nu cumva naționalismul a prevalat în fața respectării fidelității în traducere și chiar dacă nu a favorizat *laicizarea* sensurilor.

Răspunsul nostru la această problemă este acela că Dosoftei, versificând, în același timp este și *predicator* și se adresează unei *turme ortodoxe*, în fața păstoriților săi.

E un gest tipic, care – spre exemplu – îl determină pe Varlaam să *autohtonizeze* viața Sfântului Ioan de la Suceava²⁷⁸ și pe Antim Ivireanul să spună că Dumnezeu S-a născut într-o noapte de iarnă când *pământul și apele sunt înghețate de ger și de vânturile cele reci*²⁷⁹ (amănunte climaterice care nu sunt precizate în textele sfinte, deși poate că Antim știa ceva mai mult, pentru că, puțin mai târziu, în noaptea arestării Domnului – cunoaștem din *Evanghelii* –, Petru stătea, de frig, și se încălzea la foc în curtea arhiereului).

A fost remarcat, mai ales, modul în care au fost *autohtonizate* peisajul, instrumentele muzicale, animalele și păsările, etc.

Ele au fost *transformate* astfel, *familiarizate* pentru creștinii români, pentru a-i apropia de *Scriptură* și pentru a anula ininteligibilitatea, distanța spațială și temporală sau impresia că ar fi vorba de realitățile *străine* și îndepărtate care nu-i vizează.

Autorul este *un omilet* și *un teolog* – cred că cea de-a doua ipostază a părut destul de evidentă din cele expuse anterior – care *tălmăcește* Psaltirea în fața conștiinței unui auditoriu personalizat, român și creștin-ortodox, și care introduce învățături dogmatice și morale specifice Ortodoxiei

²⁷⁸ Un sait dedicat sieși: <http://sfantulioancelnou.ro/>.

²⁷⁹ Antim Ivireanu, *Opere*, op. cit., p. 196.

într-un *discurs* retorico-poetic, fără ca să altereze conținutul psaltic fundamental al textului²⁸⁰.

Când poetizează despre *urzirea* soarelui, a lunii și a stelelor, pe de-o parte, secondează fidel referatele scripturistice și patristice iar, pe de altă parte, configurează un spațiu familiar eclesial-cosmic, în care credincioșii se simt integrați și neapăsați de imensitatea infinitului: „emanațiile de lumină potențată, culese ca într-un vas de o biserică bizantină duc gândul la lumina originală făcută de Dumnezeu cu întâiul său cuvânt”²⁸¹.

Lumina are un rol esențial în spațiul eclesial ortodox, pe traseu dogmatic:

„Transcendentul care coboară ca să se arate [în revelarea luminii dumnezeiești], ca să se materializeze [în întruparea Domnului], e un gând metafizic [teologic] pe care-l surprindem de altfel și în funcția pe care, în arhitectura bizantină, spre deosebire de cea gotică, o are lumina”²⁸².

Mai multe versuri ne avertizează asupra locului pe care și-l asuma autorul, în mijlocul *Eclesiei*, personalizând profilului spiritual al auditoriului:

*În veci este Domnul de împărățește,
Slava lui și cinstea nu să obârșește.*

*Păgânii să pieie din svânta Lui țară
Să nu mai rădice în creștini ocară.
(Ps. 9, 115-118)*

*Că să poticniră de să răsturnară
Toț pizmașii noștri, călări și din cară.*

*Iară noi, creștinii, stăm fără cădere,
C-am făcut izbândă cu a Ta putere.
(Ps. 19, 27-30)*

²⁸⁰ Pe G. Călinescu însă nu părea să-l deranjeze *etnicizarea*: „Ortodocșii vor să închidă punctele de temelie ale creștinismului în mituri autohtone, coborând familia sfântă și pe apostoli pe teritoriul daco-român.

Lucrul nu-i nou, nici abuziv, ba chiar, contrar părerilor oponenților, de un firesc desăvârșit.

Fecioara doarme, în iconografia Europei de sus, în paturi gotice, înconjurată de servi și sfinți îmbrăcați medieval, iar în pictura italiană nu numai înveșmântarea este locală și istorică, dar toată legenda sacră se desfășoară în geografie italică sieneză, perugiană, venetă, după cum e cazul”, cf. *Istoria literaturii române...*, op. cit., p. 60.

²⁸¹ Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, op. cit., p. 70.

²⁸² Ibidem.

*În mijloc de beserică mare
Îț voi mulțami și-ntr-adunare.*

*Pominoace încă Ț-voi aduce,
Jărtve grase și colive dulce.
(Ps. 21, 93-96)*

*Aduceți colaci grămadă
În cinstita Lui ogradă
Și să vă-nchinaț tot omul
În curtea ce șede Domnul.
(Ps. 95, 37-40)*

Deși „pe Dosoftei Mitropolitul, ale cărui *bucine ferecate* (*Și buține ferecate / Lăsam prin sălci aninate* – Psalmul 136) au aninat sute de ani în sălciile tăcerii, l-a readus în sfera conștiinței lirice Ion Pillat²⁸³ [prima evocare a lui Dosoftei în poezia modernă], la o dată când roade depărtate ale psalmilor săi începură să-și trădeze răsfârngerile în opera unui Arghezi sau a unui V. Voiculescu”²⁸⁴, cu toate acestea, „Dosoftei este [...] *oglinnda primă* în care poezia română își poate iubi chipul”²⁸⁵.

În mod paradoxal, conștiința lirică modernă, cu hermeneutica ei specializată în a sparge mesaje poetice încryptate, de abia, ne deschide ochii asupra unei literaturi vechi cu care are în comun tocmai această dragoste pentru *lăuntricul aprofundat și hierofanizat literar*.

Deși s-au recunoscut în psalmii versificați și sonuri *preromantice*²⁸⁶ (el e *preromantic* avant la lettre sau *preromanticii* s-au inspirat din el?), totuși, „psalmii lui Dosoftei nu câștigă o semnificație propriu-zisă *poetică* decât târziu, în ambianța modernă, când trăsăturile de prim ordin ale liricii argheziene se desprind din oglindirea în apa aceea bătrână, sfințită de vechime ca și de har.

Și această oglindire, peste goluri de timpuri, prin pregnanța ei de alchimie a unor substanțe afine, este, în adevăr, zguduitoare.

²⁸³ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Pillat.

²⁸⁴ Ion Negoitescu, op. cit., p. 10.

²⁸⁵ Idem, p. 15.

²⁸⁶ I. C. Chițimia, Dosoftei, „*Psaltirea în versuri*”, în *Crestomație...*, op. cit., p. 170.

Ieșind din izolarea și praful documentelor, psalmii și-au transfigurat *painjina slabă*, în țesătură de aur; aninate în sălciile vremii moarte, buchinele își vor trimite prin veac, de câte ori dorul adie prin ele, desferecarea sonoră”²⁸⁷.

Dosoftei lucra în respect față de înaintași, „folosind vocabular de veche tradiție literară românească (existent în *Psaltirea Scheiană*, în *Psaltirea Hurmuzachi*, în *Coresi* etc.)”²⁸⁸, nu fără a face eforturi deosebite, „înlocuind chiar propriul vocabular din traducerea de mai înainte în proză”²⁸⁹, diortosindu-se singur, ca mai târziu Antim Ivireanul.

Deși propunea ipoteza că „metrica poeziei populare cu măsura de 5-6 silabe a influențat pe Dosoftei în versurile sale”²⁹⁰ – recunoscând însă că o influență mai profundă n-a fost documentată – Cartoian face el însuși precizarea că psalmii versificați au avut o circulație foarte mare în toate ținuturile românești și că o parte din acești psalmi „au pătruns în ciclul colindelor populare și se cântă până în vremurile noastre de copii care poartă cu steaua, pe ulițele satelor și orașelor, solia nașterii Domnului.

Din cântecele de stea, psalmii lui Dosoftei au fost introduși mai departe în țesătura dramei religioase populare a Vicleimului – cu deosebire psalmii 94 și 98”²⁹¹.

Prin urmare, ni se pare mai logic ca lirica folclorică să fie cea care a suferit influența creației culte a lui Dosoftei și nu invers, după cum atestă cazul amintit al colindelor și Vicleimului.

Liric și retoric în același timp, Dosoftei depășește un prag *psihologic* în literatura și poezia română, dovedindu-i și determinându-i, concomitent, aptitudinile.

*

Un experiment...

Am făcut, cu elevii unui liceu bucureștean, un experiment.

Și anume, le-am oferit, pe foi, câțiva *Psalmi* arghezieni.

²⁸⁷ Ion Negoitescu, op. cit., p. 24.

²⁸⁸ I. C. Chițimia, Dosoftei, „*Psaltirea în versuri*”, în *Crestomație...*, op. cit., p. 164.

²⁸⁹ Ibidem.

²⁹⁰ N. Cartoian, op. cit., p. 192, n. 1.

²⁹¹ Idem, p. 193.

Între aceștia am inserat însă, fără să-i avertizez, și o selecție din *Psaltirea în versuri* (1673) a Sfântului Dosoftei:

*A ta este, Doamne, lumea și pământul,
Ce le-ai umplut singur dintâi cu cuvântul.
Și toate din lume de Tine-s făcute,
Și i-ai dat podoabă de noroade multe.
I-ai pus așezarea pe mări și pe ape,
I-ai făcut temeiul tare, [nimeni] să nu-l sape.*

*Văd că-i făcut cerul de mâinile Tale,
Cu toată podoaba, și-i pornit cu cale.
Ai tocmit și luna să crească, să scază,
Să-și ia de la soare lucoare din rază.
Stele luminate, ce lucesc în noapte,
De dau cuviință, Tu le-ai urzit toate.*

*Doamne, nu mi-e inima măreață
Nici căutătura nu mi-e semeață
Nici n-am purces de-a mă suirea
În minuni mai sus decât mi-e firea.*

*Dintr-adânc ți-am strigat, Doamne Sfinte,
Și să-mi auzi glas de rugămintă.
Și-ntr-auzul tău, Doamne, să ajungă
Glasul meu cel ofilit de rugă.*

Rezultatul a fost acela că, în contextul limbajului inedit arghezian, nu s-a observat că *Psalmul* de mai sus – un colaj din opera Sfântului Dosoftei – nu se integra în peisajul poetic arghezian și că era, de fapt, un corp străin.

Am ajuns la concluzia astfel, că una este lectura unui *cititor obișnuit*, a unui student oarecare și chiar a unor critici reputați, pe care aceștia o fac literaturii vechi, și alta este lectura pe care și-o fac scriitorii, unii altora, indiferent din ce epocă.

Ba chiar, cu cât distanța temporală este mai mare, insașietatea scufundării în lectură și în descoperirea hermeneuticii complicate și a deliciilor stilistice, pe care contemporaneitatea le reprimă, este mai mare.

Sunt sigură că destule texte vechi i-au putut incita pe poeții și scriitorii noștri moderni la avangardism, la dislocare

sintactică, la încifrarea sensurilor sau, dimpotrivă, la un limbaj frust și direct, neconvențional și că nu putem înțelege literatura română *modernă* fără literatura română *veche*.

Viața lumii

Între 1671-1673, înainte ca Dosoftei să-și tipărească *Psaltirea în versuri*, Miron Costin²⁹² concepe poemul *Viața lumii* (130 de versuri).

Modelul *stihurilor* Miron Costin îl află la Homer și Vergilius²⁹³ și la *Sfinții învățătorii Bisericii noastre cum iaste Ioan Damaschin, Cozma* [Sf. Cosma de Maiuma, fratele vitreg al Sfântului Ioan Damaschin], *Theofan, Mitrofan, Andrei din Crit* [Sf. Andrei Criteanul]”, care *au scris cântările Sfinții Biserici, stihurile, canonile, antifoane, cu carile, ca cu niște pietri scumpe și flori neveștenite, au împodobit Biserica. Cu această pildă scrisu-ț-am și eu această mică carte, a căriia numile îi iaste „Viața lumii”, arătându-ți pre scurtu cum iaste de lunecoasă și puțină viața noastră și supusă pururea primejdiilor și primenelilor* [schimbărilor]²⁹⁴.

Balanța însăși a enumerării surselor înclină spre izvoarele *clasice* bizantine, în timp ce antichitatea greco-latină este evocată cu doar două nume mari.

Un izvor neindicat (sau indicat la final – *cu mărturie de la David prorocul, mai ales*) dar urmărit cu fidelitate este *Psaltirea*, ceea ce apropie mult demersul lui Costin de cel al lui Dosoftei.

Esențial de înțeles pentru noi este că *sfera poeziei*, într-o concepție tradițional-bizantină, se lărgeste foarte mult, de la psalmii amintiți mai devreme și interpretați ca *imn* (trebuie să se țină seama că psalmii erau incluși de mult în tradiția liturgică și că nu erau considerați *proză* și nu aveau nevoie neapărat să fie *versificați* ca să fie apreciați drept *poezie*), împreună cu alte *cântări* din *Scriptură*, la o serie foarte extinsă ca gen, de cântări folosite în cultul Bisericii Ortodoxe, dintre care Costin amintește câteva: stihiri, canoane, antifoane.

La acestea putem adăuga cele despre care vorbeam anterior, *Acatistele* și *Paraclisele*, pe care Dosoftei ajunsese să le *rimeze* aproape în totalitate, mărimuri, pripeale/pripeli (Filothei monahul, românul, rămâne în istorie ca inițiatorul acestui gen), laude, doxologii, luminânde, polieleie, etc.

²⁹² A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Miron_Costin.

²⁹³ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Publius_Vergilius_Maro.

²⁹⁴ Miron Costin, *Opere*, vol. II, ediție critică de P. P. Panaitescu, EPL, București, 1965, p. 113.

Dacă *Psaltirea*, versificată sau nu, era „carte de poezie”²⁹⁵, cărțile de slujbă ale Bisericii (*Molitfelnic*, *Triod*, *Penticostar*, *Ceaslov*, *Octoih*, etc.) sunt, adesea, covârșitor de poetice, sunt pline de cântări și de poezie, *dogmatică* și *lirică*.

Această *poezie* o vor presupune și insera în discursul lor și omiliile – Coresi și Varlaam într-o anumită proporție, Antim *cu asupra de măsură*.

Ceea ce remarcăm este că nu se vede o distincție între *poezie* și *proză*. Dar, mai bine zis, *nu există* proză în sensul în care definim și înțelegem noi astăzi *proza*. Nu putem să nu observăm că *tradiția poetică* românească este neobișnuită, în comparație cu cea occidentală. Acest inedit *original* îi va imprima și o direcție de dezvoltare *originală*, o va parafa din interior chiar și în momentele de *maximă sincronizare* a literaturii noastre cu Apusul.

S-a făcut deja și observația că, „în cazul lui Costin, nu trebuie să căutăm poezie numai în versuri, ci în *toată opera* sa. Perspectiva este curat lirică. De aceea, putem vorbi la el mai degrabă de o *atitudine lirică*, accidental obiectivată în scris...”²⁹⁶.

Enumerația de mai sus, din introducerea (*predoslovie*) lui Miron Costin la poemul său, ar trebui să ne ofere o imagine corectă în privința surselor spre care înclină opțiunile sale, dacă punem în balanță poezia antică și pe cea bizantină.

În ignoranță față de aceste precizări, o serie de studii au susținut, pe baza unor apropieri tematice și ideatice de versurile lui Costin, o filiație extinsă și cvasi-exclusivă din poezii latini – nici măcar Homer, amintit de autor, nu este sesizat cu vreo *contribuție*.

Dan Horia Mazilu le inventariază, deși atrage mai înainte atenția că tema *norocului nestatornic* (*fortuna labilis*) era „cultivată la noi, în descendența lui Ioan Chrisostom, încă de Neagoe Basarab și ale sale *Învățăături*”²⁹⁷.

Ovidiu a fost solicitat cel mai mult în aceste studii, „fără a fi, desigur, primul care a cugetat asupra fragilității și vanității existenței – tema apare în *Ecleziast*, la Plutarh”²⁹⁸ (*Ad*

²⁹⁵ Eugen Negrici, op. cit., p. 28.

²⁹⁶ Mircea Scarlat, *Introducere în opera lui Miron Costin*, op. cit., p. 136.

²⁹⁷ Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, op. cit., p. 96.

²⁹⁸ A se vedea: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Plutarh>.

Apollonium), Euripide²⁹⁹, Demetrius din Faler³⁰⁰, Tibul³⁰¹, Propertiu³⁰² ...³⁰³.

Personal, cred că tangențele țin de „un loc comun al gândirii europene” (Virgil Cândea), cum remarca și Mazilu³⁰⁴ – ori, cel mult, de o *contaminare* sau *suprapunere tematică* – și nu de o *filiație strictă*.

De altfel, nu *apropierile în sine* mă neliniștesc, ci reticența mea are în vedere faptul că majoritatea acestor studii nu urmăreau decât să demonstreze *caracterul umanist* al poemului, pe fundalul unei epoci căreia i se părea *normal* să facă operații plastice asupra literaturii române, remodelându-i trăsăturile.

Inutil să mai precizăm că, așa cum ar fi fost corect și *științific*, nimeni nu a căutat să cerceteze imnele marilor *imnografi* Ioan Damaschin, Cosma de Maiuma (sec. VIII), Andrei Criteanul (sec. VII), Theofan și Mitrofan, mitropolitul Smirnei (sec. IX).

De la primii trei ni s-au păstrat o seamă de cântări, unele foarte cunoscute în cultul ortodox (cum ar fi *Canonul cel mare* al Sfântului Andrei sau slujba înmormântării, unde o serie de cântări îl au ca autor pe Sf. Ioan Damaschin – citat și de Eminescu, în mai multe rânduri, ca motto al poemelor sale – și în care se găsesc destule referințe la caracterul fulgurant al existenței umane, în raport cu veșnicia).

Sf. Mitrofan a compus canoanele *Octoihului* dedicate Prea Sfintei Treimi și canoanele triadologice ale miezonopticii din duminici³⁰⁵, iar Sf. Teofan *imnograful*, ca și Sf. Iosif, este autor de triode și de alte cântări (de fapt, sunt doi Sfinți Iosif, din sec. VIII-IX, amândoi scriitori de cântări, unul episcop al Tesalonicului – în cărțile noastre e recognoscibil prin particula *chir* în față – și fratele Sf. Teodor Studitul, iar celălalt egumen și discipol al Sf. Grigorie Decapolitul³⁰⁶).

²⁹⁹ Idem: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Euripide>.

³⁰⁰ Opera sa:

http://books.google.ro/books?id=_meJRfpN7aIC&pg=PR5&lpg=PR5&dq=Demetrius+din+Falera&source=bl&ots=G5MLv6YQGg&sig=Pv6_S1Mt5I8kn49d5kVhw3WnwsK&hl=ro&ei=xFveS7_wKIqtOLPy0bWH&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=3&ved=0CBAQ6AEwAg#v=onepage&q&f=false.

³⁰¹ A se vedea: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Tibul>.

³⁰² Idem: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Proper%C5%A3iu>.

³⁰³ Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, op. cit., p. 97.

³⁰⁴ Idem, p. 98.

³⁰⁵ Cf. Prof. Dr. Badea Cireșanu, *Tezaurul liturgic al Sfintei Biserici creștine ortodoxe de Răsărit*, tomul II, Tipografia Gutenberg, București, 1911, p. 502.

³⁰⁶ A se vedea: <http://www.calendar-ortodox.ro/luna/noiembrie/noiembrie20.htm>.

Acești *scriitori de cântări* nu sunt însă deloc necunoscuți pentru medievalitatea românească.

În epilogul *Triodului* slavon tipărit de Coresi în 1578, sunt menționați ca autori: „dumnezeștii bărbați Damaschin și Iosif și Cozma și Teofan, inspirați de sosirea Sfântului Duh, ne-au predat nouă dumnezeieștile cărți numite *Triode*”³⁰⁷.

Pe de-o parte, exegeții noștri simțeau că trebuie să schimbe percepția – falsă – de *oamenii cavernelor* (exagerez, desigur, dar nu foarte mult) care apăsa asupra *medievalilor*, să-i smulgă din *întunericul* Evului Mediu (că doar, vorba lui nenea Cațavencu, *ieri obscuritate, azi lumină! ieri bigotismul, azi liber-pansismul! ieri întristarea, azi veselia!*) dar, pe de altă parte, sursa nobleții și a valorii literar-culturale era exclusiv Occidentul și descoperirea unor cugetări înalte sau a unei psihologii abisale și complexe în operele acestora trebuia *fatidic* argumentată prin ancorarea lor în *Renaștere* și *Umanism*.

Așa, de exemplu, Edgar Papu³⁰⁸ descoperea în Neagoe Basarab un „*hombre secreto*”³⁰⁹ al barocului” și susținea, cu citate, asemănarea dintre *Învățăturile* lui Neagoe către fiul său, Theodosie, și „sfaturile, tot pentru domnie, date de Don Quijote lui Sancho Panza”³¹⁰.

În felul acesta, putem integra aproximativ orice operă din cultura română nu numai în *Umanism* și *Renaștere*, dar și în orice altă arie de cultură și spiritualitate de pe globul pământesc – așa a și fost asimilat Eminescu, de studiile Amitei Bhose³¹¹, în filosofia budistă (concluziile sale au fost, în general, aprobate *fără reticențe*, ba chiar *cu entuziasm* de critica românească).

Sunt convinsă că, dacă ne apucăm să căutăm, o să descoperim similitudini cu literatura indiană, chineză, mayașă, etc.

Nu cred că există cultură sau literatură cu care să nu avem ceva în comun, pe care să îl scoatem în evidență, cu atât

³⁰⁷ Cf. Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tomul I (1508-1530), editat de Academia Română, București, Stabilimentul grafic J. V. Socec, 1903, p. 68-69.

³⁰⁸ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Edgar_Papu.

³⁰⁹ În spaniolă: un om ascuns. Aici: un tainic promotor al barocului.

³¹⁰ Edgar Papu, „*Învățăturile lui Neagoe Basarab*” în contextul *Renașterii*, în ****Neagoe Basarab (1512-1521). La 460 de ani de la urcarea sa pe tronul Țării Românești*, volum omagial publicat de Societatea Culturală „Neagoe Basarab” din Curtea de Argeș, Ed. Minerva, 1972, p. 358-359.

³¹¹ Un sait românesc dedicat sieși: <http://amitabhose.net/Biografie.asp>.

mai mult cu Europa Occidentală cu care, totuși, Răsăritul a fost *într-un cuget* timp de un mileniu.

Întorcându-ne la poemul lui Miron Costin, *Viața lumii* a fost, în opinia noastră, greșit înțeles și interpretat.

El este considerat – și studiat astfel – mai mult ca un *poem filosofic*, primul de acest gen din literatura română, considerându-se că reprezintă o *detașare* de gândirea ortodoxă și un început al *pătrunderii umanismului* în cugetarea românească – ca, de fapt, întreaga operă costiniană.

Premisele unei astfel de interpretări se află în catalogarea personalității autorului drept *umanistă*, pornindu-se de la faptul că și-a făcut studiile în Polonia, la colegiul iezuit din Bar, pe când tatăl său, boierul Iancu Costin, se afla acolo în exil împreună cu familia.

Receptarea aceasta se prevalează de faptul că a scris și versuri în limba polonă (o *Poemă* despre istoria Moldovei, destinată să facă lobby pentru țara sa la curtea regelui polon), precum și de elogiile adresate Antichității și apelurile la aceasta – nu atât în română, cât în textele redactate în poloneză (însă, când ești la Roma, trăiești ca romanii – la fel și Costin, scriind în poloneză pentru polonezi, respecta cutuma literară).

Se mai ia în considerare și profilul *clasicizant* al sintaxei și limbajului costinian (cu referire la *Letopiseț*).

Cred însă că, în ce-i privește pe cărturarii noștri, atât limbajul lui Dosoftei (*novator* și *neologizant* chiar, inclusiv în traducerea cărților de cult), cât și sintaxa lui Miron Costin și a lui Cantemir nu sunt opțiuni *umaniste* în sens strict, ci sunt opțiuni patriotice și erudite, ei simțind că au ceva de demonstrat în legătură cu standardele limbii române și cu instituirea acestei limbi vernaculare, cu drepturi depline, între limbile sacre și clasice, greacă, slavonă și latină.

Varlaam, Antim Ivireanul și Ion Neculce nu sunt frământați de aceste *pasiuni lingvistice*, iar Grigore Ureche e undeva la mijloc.

La acestea se adaugă faptul că poemul este scris pe un ton care *nu pare* să întrevadă un scop și un final fericit al lumii, într-o concepție luminoasă ortodoxă, ci e învăluit în unde de *măhnire* care lasă impresia impregnării autorului de percepția apuseană, neliniștită și tristă – cred că Virgil Cândea a greșit în acest caz, când a oferit această interpretare.

O aprehensiune de acest gen pierde cu totul din vedere faptul că autorul n-a intenționat să illustreze decât *secvențial*

tradiția și viziunea spiritualității sale, iar nu *exhaustiv*, atenția sa canalizându-se pe *deșertăciunea deșertăciunilor* și atât.

Opinia noastră este că aceste luări de atitudine sunt totuși pripite, ca și în cazul *pesimismului schopenhauerian*³¹² al lui Eminescu, favorizate fiind și de perioada comunistă și de studiile în vogă, care împărțeau medalii de *umanist* într-un mod ciudat (pentru noi, cei de astăzi) de *generos* și de *gratuit*.

Ele nu pot rezulta din premisele pe care ni le oferă poemul și nici studiile în străinătate nu ne pot conduce fără greș la concluzia că acestea l-au transformat, în mod inerent, pe Miron Costin într-un *umanist* convins.

Prin *umanism*, în esență, după cum înțelege toată lumea de fapt, percepem un concept compatibil cu *ateismul* și *agnosticismul*, care denumește o *ideologie* caracterizată prin antropocentrism, în care, în cel mai bun caz, Dumnezeu este *eliminat* din universul empiric și *claustrat* în transcendență, atenția literaturii și a științelor fiind îndreptată spre om, spre omul întors în antichitate, repăgânizat, spre omul necreștin sau cu totul lipsit de rădăcinile sale religioase, condus de rațiunea sa autonomă.

Bineînțeles că există și *nuanțe* ale *umanismului*, care nu se înscriu în definiția de mai sus.

Umanist este și teologul catolic olandez Erasmus din Rotterdam³¹³ (pe care îl omagia Nicolaus Olahus, la moartea sa), care, în ciuda criticilor la adresa anumitor scăderi ale clerului, rămâne un credincios fervent și neîndoit.

De asemenea, dacă vrem să extindem *umanismul* și *renașterea* (ca și *barocul*) la spațiul bizantin-ortodox, faptul în sine trebuie însoțit de precizări ample, pentru că simpla etichetare într-un fel sau altul predispozează la confuzii majore.

Aceste periodizări sunt specifice Apusului și nu se pot suprapune sud-estului european atât de ușor, „într-un spațiu de cugetare religios ortodox, cu minime și irelevante manifestări laice”³¹⁴, chiar subînțelegând contacte susținute, interferențe culturale și propunând *defazări recuperate*.

De altfel, *defazările* rezultă chiar din încercările de suprapunere a celor două istorii, operație nu tocmai corectă.

D. H. Mazilu insistă foarte mult pe *baroc* și cred că îl înțelegea nuanțat, dar trebuie să fiu de acord și cu Blaga: „Aparențele de similitudine cu barocul să nu ne înșele. O

³¹² Arthur Schopenhauer: http://ro.wikipedia.org/wiki/Arthur_Schopenhauer.

³¹³ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Erasmus_din_Rotterdam.

³¹⁴ Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*, op. cit., p. 189.

apropiere între *stilul bizantin* și *cel baroc* e principal imposibilă. Căci barocului îi lipsește tocmai substratul metafizic despre care vorbim: sentimentul transcendentului care descinde din înalt.

De altă parte în baroc se concretizează un sentiment care e cu totul absent în stilul bizantin: frenezia și voluptatea martirajului în vederea bucuriei și splendorilor cerești [cu accent pe *durere* – a se vedea panegiricele lui Bossuet³¹⁵ despre Francisc din Assisi³¹⁶ sau Teresa d'Avila³¹⁷], sentiment propriu bisericii fanatic-militante a conrareformei³¹⁸.

Erau scriitorii noștri medievali *umanști*?

Răspunsul nostru e acela că, înțelegând *umanismul* stricto sensu³¹⁹, cu adânci consecințe din punct de vedere teologic și existențial: nu, în niciun caz.

Tradiția literară bizantină era alta: „Creștinismul [...] și-a pus puternic amprenta asupra literaturii bizantine. Se știe ce loc important ocupa în Bizanț religia, cât de fastuoasă era pompa ceremoniilor, cât de mare influența Bisericii asupra spiritelor; se cunoaște interesul pe care îl arăta toată lumea discuțiilor teologice, respectul cu care erau priviți călugării, plăcerea pe care o simțeau mulți bizantini întemind așezăminte pioase.

Scrierile Părinților Bisericii, ale Sfântului Vasile, ale lui Grigorie din Nazianz, ale Sfântului Ioan Gură de Aur se bucurau de o admirație universală, erau studiate în școlile bizantine și serveau drept model scriitorilor.

E demn de remarcat faptul că singură teologia reprezintă jumătate din întreaga producție literară bizantină și că chiar puținii scriitori bizantini, chiar profani, au abordat la un moment dat, într-un fel sau altul, probleme teologice.

Și această atracție exercitată de chestiunile religioase, acest respect față de tradiția creștină și de autoritatea Părinților aveau să aibă, la rândul lor, consecințe destul de importante pentru literatură³²⁰.

Consecințe importante au și pentru literatura română.

³¹⁵ Jacques-Bénigne Bossuet:

http://en.wikipedia.org/wiki/Jacques-B%C3%A9nigne_Bossuet.

³¹⁶ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Francisc_de_Assisi.

³¹⁷ Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Teresa_of_%C3%81vila.

³¹⁸ Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, op. cit., p. 70.

³¹⁹ Expresie latină: *in sens strict/limitat/rigid*.

³²⁰ Charles Diehl, *Cugetarea bizantină și mișcarea ideilor la Bizanț*, în *** *Literatura Bizanțului*, antologare, traduceri și prezentare Nicolae-Șerban Tanașoca, Ed. Univers, București, 1971, p. 82.

Cărturarii și cronicarii români au fost oameni religioși, venind pe traseul creștinismului răsăritean, niște mireni devotați credinței lor.

Miron Costin, Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir, Radu³²¹ și Șerban Greceanu³²², Constantin Cantacuzino³²³ sunt, cu prisosință, creștini ortodocși autentici, cu o conștiință înaltă, cu o teologie profundă și cu o cunoaștere vastă scripturală și patristică, în stare să poarte discuții și controverse cu cele mai înalte autorități teologice ale vremii, din interiorul și din afara Ortodoxiei.

Mai puțin teologi (*zeloți* sau *polemiști*), Grigore Ureche³²⁴ și Ion Neculce³²⁵ nu sunt însă nici ei *agnostici*.

Mai pe larg ne propunem să vorbim în a doua parte a lucrării noastre de față, rezervată *prozei* (când și dacă Dumnezeu va îngădui să se scrie), în capitolul despre *cronicarii vremii*.

Precizăm aici doar faptul că Ureche ni s-a părut *mai umanist* decât Costin, dacă stăm și judecăm bunăvoința sa *ecumenică* față de catolici, sentimentele pro-unioniste (mă refer la unirea dintre ortodocși și catolici) și atitudinea sa rezervată (ca să nu zic *mefientă*) față de Sfântul Marcu al Efesului sau poziția favorabilă față de căsătoria dintre fiica lui Vasile Lupu și principele calvin Radziwił, pe care o încuviințează spre disperarea lui Costin, care se lamentează amarnic, întrebându-se *cu ce inimă* a putut Ureche face aceasta.

Și exemplele sunt mai multe, care ne relevă un Costin mult mai sever în respectarea disciplinei canonice și dogmatice ortodoxe, o inimă caldă și pătrunsă de durere și de milă profundă, de durere pentru decăderea moravurilor și disprețuirea moralei și de compasiune pentru soarta lumii și pentru cei care suferă nedreptăți cumplite.

La Ureche, considerat îndeobște mai *ortodox* și în marjele *tradiției*, nu am aflat atâta dragoste de oameni și nu înțeleg de ce cuvintele înlăcrimate ale lui Costin trebuie proiectate pe un fond neguros al spiritului frământat occidental, când ele pot fi interpretate foarte bine ca ecoul unui suflet profund compătimator.

³²¹ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Radu_Greceanu.

³²² Despre ambii frați Greceanu: <http://www.bmb-on-line.ro/biografii/15/biografie.htm>.

³²³ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Cantacuzino,_stolnicul.

³²⁴ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Ureche.

³²⁵ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Neculce.

Mircea Scarlat, de altfel, integrându-l pe Costin (cu toată factura *istorică* a operelor sale) în linia scrierilor *morale* românești ale secolelor XVI și XVII, a *cărților de învățătură* (Cazanii) și a *povestirilor folositoare* ori a culegerilor de genul *Floarea darurilor*, sesiza cu subtilitate: „Interesul scriitorului se îndreaptă în mod egal spre viața țării și spre viața lumii, fiecare ajutând la înțelegerea celeilalte. [...] *Viața lumii* nu este urmărită doar în poemul cu acest titlu, ci în toate operele lui Miron Costin”³²⁶.

Ne întâlnim în cazul acestui poem cu o variantă a disputei din *Divanul* lui Dimitrie Cantemir.

Asemenea poemului costinian, și opera lui Cantemir e considerată ca fiind *prima lucrare filosofică românească*, însă, dacă o citim cu atenție și fără preconcepții, observăm că e profund teologică, că are adânci racordări scripturale și patristice – vom vedea mai târziu.

Dacă vrem să comparăm poemul lui Costin cu *Divanul* lui Cantemir, remarcăm că ambele tratează o temă teologică, *deșertăciunea lumii*, cu o concluzie firească: *memento mori*³²⁷.

Și nu credem că este un hazard sau că Eminescu a scris poemul epopeic *Memento mori* în totală ignoranță față de tradiția românească veche, având aceeași temă, subliniată în subtitlu: *Panorama deșertăciunilor*.

Motto-ul poemului lui Costin este celebrul vers al Ecclesiastului: *Deșertarea deșertăciunilor și toate sunt deșarte* (scris și în slavonă: *Sueta suetsy, vseaceska sueta*).

În răspăr cu motto-ul, se spune adesea că tema poemului este *fortuna labilis* (a *norocului nestatornic*), deși aceasta nu caracterizează decât una dintre secvențele poemului – mai precis, un al treilea *tablou* al lumii și al existenței terestre, din cele cinci pe care credem noi că le putem deosebi:

1. viața ca *umbră și vis* sau ca *vis și părere* (înșelăciune),
2. lumea ca univers destinat *arderii și trasfigurării*,
3. viața nesigură guvernată de *norocul nestatornic* (echivalent cu *fortuna labilis*),
4. viața care sfârșește, în mod inexorabil, cu moartea (*ubi sunt?*³²⁸) și
5. moartea care nu alege.

³²⁶ Mircea Scarlat, Introducere în opera lui Miron Costin, op. cit., p. 50.

³²⁷ În latină: Adu-ți aminte de moarte!

³²⁸ Idem: Unde sunt?

Pe parcursul poeziei pot exista interferențe între teme și motive, dar credem că acestea sunt *capitolele* poemului.

În *predoslovie*, autorul afirmă că scopul redactării lui, pe lângă dovedirea virtuților limbii române e acela de a arăta că există cărturari și în neamul românesc.

Dar, și mai esențial decât atât, e acela că el vrea să plece *voia* locuitorilor acestei țări spre învățăturile Scripturii Sfinte: *și să fie spre învățături Scripturii mai plecate a lăcuiitorilor țării noastre voe. Citește cu bună sănătate și cât poți mai vârtos de primejdiile lumii să te ferești, cu ajutorul preaputernicului Domnului Dumnezeu. Amin*³²⁹.

Textul poemului este un melanj de parafraze scripturale și de alte dezvoltări ale unor teme și motive care își au originea tot în *Biblie*, al căror mesaj central se rezumă la avertismentul asupra deșertăciunii lumii și a *vicleniei* cu care ea ucide sufletele celor care iubesc *aparențele*.

Aparențe care sunt numai iluzia *perenității* celor pământești. Aceeași *viclenie* o va pune *dramatic* în scenă Dimitrie Cantemir (autor care, în capodoperele sale literare, dovedește un simț *dramatic* remarcabil, pe lângă cel *retoric*, ca și Eminescu), făcând din *lume* un personaj și interlocutor al conștiinței umane.

În cele ce urmează, vom scoate în evidență ideile principale ale acestui poem, care sunt esențialmente creștine, iar nu neapărat *umaniste*.

Viața omului pe acest pământ este *cumplită*, este *cu griji* și *primejdii*, durată ei scurtă făcând ca totul să pară un vis deșert: *A lumii cântu cu jale cumplită viața, / Cu griji și primejdii cum iaste și așa: / Prea subțire și-n scurtă vreme trăitoare. / O, lume hicleană, lume înșălătoare! / Trec zilele ca umbra, ca umbra de vară, / Cele ce trec nu mai vin...*

Asemănarea vieții cu o *ață subțire*, care se taie repede, ar putea fi inspirată din Eccl. 12, 5-7 („...fiindcă omul merge la locașul său de veci și bocitoarele dau târcoale pe uliță; mai înainte ca să se rupă *funia* de argint și să se spargă vasul de aur și să se strice ulciorul la izvor și să se sfărâme roata fântânii, și ca pulberea să se întoarcă în pământ cum a fost, iar sufletul să se întoarcă la Dumnezeu, Care l-a dat.”), dar și din alte locuri tradiționale.

Deși pare a fi o oarecare distanță între *ață* și *funie*, nu e atât de mare pe cât s-ar crede.

³²⁹ Urmărim: Miron Costin, *Opere*, vol. II, op. cit., p. 113-120.

Spre exemplu, ediția 1988 a *Bibliei*, la psalmul 138, 3, spune: „Cărarea mea și firul vieții mele Tu le-ai cercetat...”, dar în ediția 1688, *firul* este *funie*: „Cărarea mea și funea mea Tu ai iscodit-o...”.

În conștiința românească s-a păstrat expresia *funia vieții*, ca spre exemplu, în denumirea dată împletiturii colacilor, în unele zone ale țării.

Putem interpreta că Miron Costin a subțiat această *funie* până la *ață*, din necesități prozodice, obținând un efect convenabil, în acord cu ideea de fragilitate extremă a existenței.

Se mai vorbește, de asemenea, și despre un vers al lui Ovidiu³³⁰: *Omnia sunt hominum tenui pendentia filo*³³¹. Este posibil să se fi produs și o contaminare cu *firul* ovidian, deși Ovidiu nu e indicat de autor printre izvoare.

Mai există însă și o altă posibilitate de interpretare, care nu a fost luată în calcul, dar pe care o consider mai aproape de adevăr.

În același poem, ceva mai încolo, se spune: *painjini sunt anii și zilele noastre* – după Ps. 89, 10: „Anii noștri s-au socotit ca pânda unui păianjen” (*Biblia* 1988).

Dosoftei vorbește despre anii ca o *painjină slabă* și la fel se exprimă (fără adjectivul *slabă*) și *Psaltirea* coresiană și *Biblia* de la 1688.

Ața lui Costin ar putea fi extrasă din această *pânză*.

Ar putea fi, într-un mod deductiv, pentru că traduceri vechi, după cum vedem, nu pomenesc de *pânză*, deși termenul ἀράχνην din *Septuaginta*, înseamnă și *ca păianjenul*, dar și *ca pânda de păianjen*.

Pe cea din urmă variantă o preferă traducerea biblică (1988) atribuită, în mare parte, lui Gala Galaction³³².

Ediția *Bibliei* diortosită de Bartolomeu Anania³³³ ne dă o lămurire asupra textului grecesc al *Septuagintei*, pe care autorii medievali îl cunoșteau, de bună seamă.

Astfel, în *Biblia* 2001 se spune *anii noștri ca un păianjen și-au depănat povestea*, cu precizarea, la nota de subsol corespunzătoare, că „verbul *meletáo* înseamnă *a recita* sau *a declama fluent*, în curgere continuă, o bucată literară sau

³³⁰ A se vedea: http://www.giga-usa.com/quotes/authors/ovid_a012.htm.

³³¹ Cf. Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, p. 97.

Textul latin: *Toate lucrurile oamenilor atârnă de un fir* [subțire].

³³² A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Gala_Galaction.

³³³ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Bartolomeu_Anania.

oratorică. Păianjenul își deapănă firul cu mișcări curgătoare, dar pânza lui e plăpândă, fragilă”.

În concluzie, imaginea biblică este cea a anilor care se ȳtes precum un păianjen își deapănă firele pânzei.

Această interpretare sau percepție a *timpului* existențial s-a păstrat și în expresia *pânza vremii* – o variantă a poemului eminescian *Împărat și proletar* se numea *Umbre pe pânza vremii*³³⁴.

Nu este dificil de dedus că, dacă anii și zilele noastre sunt *păianjeni*, viața noastră e ca *firul* sau ca *ața* acestui păianjen (mai ales că *ața* în locul *firului* poate fi explicată și prin rațiuni de prozodie).

În afară de aceasta, ni se pare că există o diferență subtilă dar semnificativă între *firul* lui Ovidiu și imaginea poetică a lui Costin și Dosoftei.

Ovidiu ne avertizează că toate cele ale oamenilor stau atârinate de un fir: imaginea e urmărită pe *verticală*, pentru că esențială este *spânzurarea* de un fir.

Sensul avertismentului se referă la fragilitatea clipei, la momentul de primejdie, în care îți poți pierde viața, dacă firul se taie. Tema în care se înscrie e *fortuna labilis*.

La Miron Costin și Dosoftei, anii și zilele omului sunt ca un păianjen și ca un fir (*ață*) subțire și scurt, care se deapănă, curge, se *povestește*: imaginea se derulează pe *orizontală* (a vieții, referindu-se la durata existenței, efemeră), iar semnificația, subliniată – la Costin – de versurile următoare (întărită și de comparația cu *apa în cursul său*, care indică aceeași idee de curgere, desfășurare) este alta, aceea că toate sunt *visuri și părere*.

Suntem la o altă temă, predilectă Ecclesiastului, a *vieții ca vis*, ca durată efemeră. Această temă este expusă pe larg în prima secvență a poemului.

Imaginea *pânzei de păianjen* ca simbol al vanității o folosește și Antim Ivireanul, în dedicația³³⁵ la cartea lui Ion Cariofil, *Manual despre câteva nedumeriri* (Snagov, 1697):

„Cu acest prilej, el [Cariofil] a dizolvat și împrăștiat, cu claritate și concis, flecărerile și ineptiile celor cu păreri opuse,

³³⁴ Cf. Mihai Moraru, *De nuptiis Mercurii et Philologiae*, op. cit., p. 215.

Cartea în întregime o puteți accesa intrând aici:

<http://www.teologiepentruazi.ro/2010/04/25/de-nuptiis-mercurii-et-philologiae/>.

³³⁵ O puteți citi în integralitate aici:

http://ro.wikisource.org/wiki/Dedica%C5%A3ie_la_cartea_lui_Ioan_Cariofil,_Manual_despre_c%C3%A2teva_nedumeriri,_tip%C4%83rit%C4%83_la_Snagov,_%C3%AEn_anul_1697.

avea *unei pânze de păianjen*, iar părerea Sfintei noastre Biserici și hotărârea ca și judecata adevărului evanghelic, el le-a lămurit și confirmat”³³⁶.

Într-o scrisoare către Iacob Negruzzi³³⁷, Eminescu avea să scrie:

„Numai Dumnezeu mai poate descurca ce este omul.

Astfel, un individ care crede că se cunoaște bine pe sine, care-și urmează liniștit treburile lui or concrete, or abstracte, *țesături de painjăn* (subl. n.) filosofice sau poetice [...] el singur se trezește deodată că e alt om...”³³⁸.

Dacă pentru Costin, viața e *ca o ață*, la Eminescu *epocele se-nșiră ca măregele pe ață* (*Scrisoarea II*). În timp ce Nichita Stănescu vorbește despre *sfoara subțire / a vremii aceleia, / când totul se începea cu moartea...* (*Epilog la lumea veche*).

Prima constatare, aceea că *ața e prea subțire și-n scurtă vreme trăitoare* este imediat secondată de punerea în evidență a caracterului ipocrit și iluzoriu al lumii: *O, lume hicleană, lume înșelătoare!*

Iluzia nu este în acest caz – așa cum nu este nici la Eminescu, care se va inspira de la Dosoftei, Costin și Cantemir – *o maya budistă*, ci ea constă în halucinarea minții umane, în înșelarea celor care își pun speranțele în viața aceasta, când ar trebui să conștientizeze faptul că *Trec zilele ca umbra, ca umbra de vară; / Cele ce trec nu mai vin, nici să-ntorcu iară. / Trece veacu desfrânatu, trec ani cu roată / Fug vremile ca umbra și nicio poartă / A le opri nu poate. Trec toate prăvălite / Lucrurile lumii și mai mult cumplite.*

Motivul principal se regăsește în *Scriptură*, la Ps. 143, 4: *Omul cu deșertăciunea se aseamănă; zilele lui ca umbra trec.*

Dar și Varlaam scrie despre zilele omului care trec *ca o piatră din deal la vale când se răntună*.

Anii cu roată își află temeiul tot în *Psaltire*. Cu precizie ni-l indică Dimitrie Cantemir, în *Divan*, după cum observa și Mazilu: „*Roata lumii* (sau *roata vieții*), «închipuire» veche a norocului înșelător, adusă spre vremea modernă și de textele apusene și de cele răsăritene, este flancată, în Cartea a II-a a *Divanului*, (în paragraful 63: *Vârsta și norocirea lumii, ca roata când să învârtește*), de o sentenție, culeasă de la Psalmist

³³⁶ Antim Ivireanul, *Opere*, op. cit., p. 401.

³³⁷ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Iacob_Negruzzi.

³³⁸ Cf. Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Eminescu - Viața*, op. cit., p. 104.

(Psalm 83, sh. 14): *Dumnădzăul meu, pune-i pre dânsii ca roată...*³³⁹.

În locul sursei scripturale și bizantine, s-a preferat Horațiu³⁴⁰ – poemul *Ad Postumum: Eheu fugaces, Postume, Postume, / Labuntur anni, nec pietas moram. / Rugis et instanti senectae / Adferit indomitaque morti...*³⁴¹ – dar pe mine nu mă convinge.

Însăși personificarea lumii, pe care o practică și Dimitrie Cantemir în *Divanul*, este de sorginte biblică, neotestamentară mai ales.

Lumea aceasta este, în viziunea de esență bizantină a celor doi cărturari, o personificare negativă, a răutății și a stricăciunii, atunci când ea reprezintă acea masă de oameni care preferă să trăiască departe de Dumnezeu, care nu-L acceptă în viața lor.

Este lumea care îl are stăpânitor pe diavolul (cf. In. 12, 31), sau *veacul desfrânatu* (cf. Mt. 12, 39: Iar El, răspunzând, le-a zis: Neam viclean și desfrânat cere semn, dar semn nu i se va da...).

Comparațiile alese de Miron Costin, pentru a pune în evidență perisabilitatea lumii, sunt foarte concrete, foarte plastice.

Imaginea vieții ca o *ață subțire*, amintită mai sus, este dublată de aceea a anilor care aleargă ca o *roată*, a vremilor care se duc ca o *umbră* vapoasă și a lumii care trece *ca apa în cursul său*. Impresia creată este una foarte puternică, de rostogolire neostoită, de prăvălire, de lipsă de consistență și stabilitate.

Rusticitatea acestor imagini nu este de *factură populară*, ci este și ea o *secondare* a referatului biblic. Este vorba de termeni scripturali la origine și care au intrat în conștiința populară prin predica Bisericii și nu invers.

³³⁹ Dan Horia Mazilu, *Dimitrie Cantemir. Un prinț al literelor*, Ed. Elion, București, 2001, p. 27.

³⁴⁰ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Quintus_Horatius_Flaccus.

³⁴¹ Cf. Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, p. 98.

Textul latin: „Despre trecut:

Vai, [cum] fugiți timpuri trecute, timpuri trecute!/"

Cum ne scapă anii [pe sub degete], și evlavia ne apune [nici bunătatea nu e împiedicată să piară]!/"

Bătrânețea cu ridurile în mare grabă/"

Și cu multă silință ne poartă spre moarte...".

Același caracter *rustic* l-au semnalat mai mulți cercetători și în operele lui Varlaam, Dosoftei și Antim Ivireanul, cu precizarea că plasticitatea imaginilor avea amprentă biblică, o amprentă simbolică ce ascunde o hermeneutică profundă și ramificabilă semantic.

În *Cazania* lui Varlaam aflăm un pasaj semnificativ și având un mesaj identic cu cel costinian, în care autorul accentuează următoarele:

Călătoria noastră în ceastă lume iaste foarte sărguitoare, ca o apă rrepede ce curâ [curge³⁴²]. Așe și noi curâm [curgem] și ne apropiem de moarte, și dzilele noastre trec ca o umbră de nuâr fără de ploae. Ca corabiea pre mare ce o bate vântul spre margine, ca o piatră din deal la vale când se răntună [se răstoarnă] și nu să poate opri, așea merge de tare și viața noastră cătră moarte. Și noi simtem ca nește nemernici [străini] în ceastă lume (Din cazania la Duminica a treizecea)³⁴³.

Ceea ce am reprodus anterior din poemul costinian este aproape identic, doar că e un discurs expus într-o formulă versificată.

Și, de altfel, dacă Dosoftei este „cel mai strălucit *varlaamian*”³⁴⁴, Miron Costin poate nu e la fel *de strălucit*, dar *varlaamian* este.

Dosoftei era ierarh, ca și Varlaam, pentru el retorica omiletică presupunea și experiență practică, ceea ce nu este cazul pentru Costin.

Și mai departe continuă pe același ton: *Fum și umbră sunt toate, visuri și părere /.../ Spuma mării și nor supt cer trecător – îi va sugera lui Bolintineanu și Eminescu o comparație dintre omul umil și valul de spumă (Și ce îți pasă ție, sărmană, tristă humă, / Să știi ce te așteaptă când lumea vei lăsa? / Vezi tu pe fața mării trecând un val de spumă? / El e figura ta. – Conrad³⁴⁵) sau spuma nezărită (Scrisoarea I³⁴⁶), pentru că, dacă valurile sau marea se regăsesc la mulți scriitori medievali, în schimb, spuma mării îi aparține numai poeziei lui Costin.*

³⁴² Din lat. *curro, currere, cucurri, cursus* = a curge repede.

³⁴³ Varlaam, *Cazania*, op. cit., p. 334.

³⁴⁴ Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, op. cit., p. 484.

³⁴⁵ Primul cânt, din cele patru ale poemului, aici:

http://ro.wikisource.org/wiki/Conrad._C%C3%A2ntul_I._Ionienele.

³⁴⁶ Textul integral al poemului:

<http://www.romanianvoice.com/poezii/poezii/scrisoarea1.php>.

Exprimarea este calchiată, de fapt, după alte două versete din *Psaltire* – e vorba de Ps. 38, 8-9: „Dar toate sunt deșertăciuni; tot omul ce viază. Deși ca o umbră trece omul, dar în zadar se tulbură”.

Și parafraza continuă: *Zice David prorocul: „Viața iaste floare, / Nu trăiește, ci îndată iaste trecătoare”*. / „*Viarme sunt eu și nu om*”, tot acela strigă (cf. Ps. 102, 15: „Omul ca iarba, zilele lui ca floarea câmpului; așa va înflori. Că vânt a trecut peste el și nu va mai fi și nu se va mai cunoaște încă locul său”; și Ps. 21, 6: „Iar eu sunt vierme și nu om, ocară oamenilor și defăimarea poporului”).

Am văzut mai devreme și *poezia* lui Dosoftei, magnifică, corespunzătoare psalmului 102.

Viața este floare are însă o întemeiere mai extinsă în *Sfânta Scriptură*: „Omul născut din femeie are puține zile de trăit, dar se satură de necazuri. Ca și floarea, el crește și se veștejește și ca umbra el fuge și e fără durată” (Iov, 14, 1-2); „Tot trupul este ca iarba și toată mărirea lui, ca floarea câmpului!” (Is. 40, 6), etc.

Cantemir va face și el apel la această retorică în *Divan*, la comparațiile scripturale dintre ființa umană și *iarbă* sau *floarea câmpului*.

Dar și mai târziu, în *Memento mori*³⁴⁷, încercând să definească omul, Eminescu îl reprezenta astfel: *vezi icoana unui secol* [imaginea unei generații] *lângă chipul unei flori*.

Până aici este desfășurat primul gen de paradigmă a lumii: lumea ca ispită, ca realitate negativă, *lumea vicleană* (deșertăciune și înșelare: *vis și părere*) și *veacul desfrânat*.

Cea de-a doua ipostază a lumii este una *semi-nefastă* – aceleași ipostaze ale *lumii* se regăsesc, într-un discurs identic, și în *Divanul* cantemirean.

Avem o nouă reprezentare a lumii ca și creație a lui Dumnezeu, în care, însă, a intrat morbul păcatului și al stricăciunii și care există între hotare temporale bine delimitate de către însuși Făcătorul întregului univers.

O caracterizare sumară ar surprinde tabloul înfățișat de Costin în termenii următori: frumusețe perisabilă, splendoare destinată morții și transfigurării:

*Ceriul faptu [făcut] de Dumnezeu cu putere mare,
Minunată zidire, și el sfârșit are.*

³⁴⁷ Idem: http://ro.wikisource.org/wiki/Memento_mori.

*Și voi, lumini de aur, soarele și luna,
Întuneca-veți lumini, veți da gios cununa.
Voi, stele iscusite, ceriului podoba [podoaba],
Vă așteptă groaznică trâmbița și doba [toba].*

*În foc te vei schimosi, peminte [pământule], cu apa. /.../
Toate-s nestătătoare, toate-s niște spume.*

*Tu, Părinte al tuturor, Doamne și Împărate,
Singur numai covârșești vremi nemăsurate.*

Celelalte cu vreme toate să să treacă.

*Singur ai dat vremilor toate să petreacă.
Suptu vreme stăm, cu vreme ne mutăm viața...*

Acest episod secund al poemului urmărește referatul biblic, versetele profetice cu privire la *Apocalipsa*.

Conform *Sfintei Scripturi*, soarele, luna și stelele se vor întuneca la sfârșitul acestei lumi, iar pământul, cu mări și oceane, va arde și toate vor trece prin focul transfigurator, pentru că Dumnezeu va face *cer nou și pământ nou* (Ps. 101, 26-27; Is. 13, 10; 60, 19 ; Ioil 3,4; Mt. 24, 29; Mc. 13, 25; Apoc. 21, 1).

Descrierea costiniană are caracter cataclismic, urmărind să pună în evidență sensul spre care se îndreaptă lumea, faptul că decăderea ei se va sfârși printr-un *foc* poruncit de către Dumnezeu, care va curăți lumea învechită, perimată și o va reînnoi.

Călinescu îl considera pe Costin un „liric în înțelesul adevărat al cuvântului” și recunoștea în *Viața lumii* „un lirism al deșertăciunii, plin de mireasmă biblică” (iar mai apoi vorbește și de „adevărate imagini în stil bisericesc [ce] se desfășoară solemn”), adăugând însă, fără temei, că acest lirism biblic este „după anumite indicii, de *origine populară*”³⁴⁸.

Cum ar putea fi tema biblică de *origine populară* și de ce ar fi căutat un cărturar precum Miron Costin *interpretări populare* ale *Scripturii*, ne este însă destul de dificil să înțelegem.

³⁴⁸ G. Călinescu, op. cit., p. 47.

După cum vom vedea în cele ce urmează, la fel fundamentează renumitul critic și *Istoria ieroglifică*: pe *metafora țărănească* tratată cult.

De asemenea, va canaliza, în mod forțat, izvoarele religioase ale literaturii în delta folclorului popular, creând premisele pentru *folclorizarea* abuzivă din perioada comunistă a tot ceea ce înseamnă *temă* și *motiv religios* și *ortodox* în literatura română.

Deși există o patină cataclismică, tabloul lui Costin conține și câteva imagini care dezvăluie pecetea frumuseții dumnezeiești asupra universului zidit de către El.

Soarele și luna sunt contemplate ca *lumini de aur*, sunt *cununi* ale cerului, stelele sunt *iscusite* și *podoaba* tăriei. Ele arată amprenta Ziditorului asupra lor, felul în care au fost create: cu o desăvârșită delicatețe și frumusețe.

În *Paremiile preste an*, traducând din latină prorocia Sibilei Eritreia privind *Judecata finală* – temă comună lui Dosoftei și Lactanțiu³⁴⁹ – (și Nicolae Milescu scrie un tratat *despre sibile*), după o versiune a lui Eusebiu de Cezareea³⁵⁰, Dosoftei scria, de asemenea: *Fugi-va soarelui raza și a stelelor șireaguri, / A tot ceri lucă s-a rumpe, și acea de aur lună*³⁵¹ (*Effugiet solis iubar, astrorumque horae / Omne poli lumen solvetur et aurea luna*³⁵²).

Eminescu va continua această tradiție a lui Costin și Dosoftei, de a numi stelele *lumini de aur* și mai ales, *acea de aur lună*...

Mai mult decât atât, pornind de la aceste scrieri vechi, care sunt sursa acestui vizionarism ce încrîpțea într-o singură metaforă atât *geneza* cât și *eshatologia cosmică*, Eminescu va transforma calitatea aceasta de a fi de *aur*, caracterizând luminătorii cerești, într-un *superlativ absolut al frumuseții* și *virtuții* cosmice și umane, fapt pe care îl vom evidenția într-un capitol viitor.

Iscusirea stelelor portretizează, de fapt, măiestria Creatorului dumnezeiesc.

³⁴⁹ Cf. Mihai Moraru, *Acrostihul sibilin*, în *Crestomație de literatură română veche*, vol. II, op. cit., p. 186-187 și în *De nuptiis Mercurii et Philologiae*, op. cit., p. 129-130. Despre *Lucius Caecilius Firmianus*, alias *Lactanțiu*, a se vedea: <http://ro.orthodoxwiki.org/Lactan%C5%A3iu>.

³⁵⁰ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Eusebiu_din_Cezareea.

³⁵¹ Cf. Dosoftei, *Opere I (versuri)*, op. cit., p. 373 și 480-481.

³⁵² Cf. Mihai Moraru, *Acrostihul sibilin*, în *Crestomație de literatură română veche*, vol. II, op. cit., p. 184.

În traduceri vechi, care au supraviețuit până la *Psaltirea* lui Coresi și a lui Dosoftei, se vorbește, în Ps. 8, 3 spre exemplu, despre *urzirea* cu *degetele* lui Dumnezeu a cerului cu stele.

Aceasta este atitudinea ortodoxă – la care aderă pe deplin și Miron Costin –, căreia îi repugnă gnosticismul³⁵³, bogomilismul³⁵⁴, transcendentalismul³⁵⁵ și toată heterodoxia celor care consideră creația materială *rea* și *nedemnă* de a se atinge Dumnezeu de ea și Îl îndepărtează pe El de zidirea Sa, fie prin susținerea tezei unui *creator* intermediar, fie prin *exilarea* lui Dumnezeu în propria Sa transcendență.

Autorii noștri din vechime nu făceau *numai literatură*, ci și *dogmatică*, chiar și niște mireni precum Miron Costin, Dimitrie Cantemir sau Constantin Cantacuzino³⁵⁶.

Erau *teologi* de mare respirație și așa au fost mulți boieri și domnitori români din istoria noastră.

Probabil că, în timpurile noastre, nu se mai vede *pădurea* din cauza *copacilor* și *religiozitatea* acestor autori din cauza *prea multei evidențe*.

Poemul se desfășoară mai departe pe tema *norocului schimbător* (*fortuna labilis*, cum îl numeau anticii) și a instabilității acestei vieți:

*Vremea lumii soție și norocul alta,
El a sui, el a surpa, iarăși gata. /.../*

*Norocului i-au pus nume cei bătrâni din lume;
Elu-i cela ce pre mulți cu amar să afume.*

*El sue, el coboară, el viața rumpe,
Cu soția sa, vremea, toate le surpe.*

*Norocul la un loc nu stă, într-un ceas schimbă pasul.
Anii nu potu aduce ce aduce ceasul.*

*Numai mâini și aripi, și picioare n-are
Să nu poată sta într-un loc niciodinioare.*

³⁵³ A se vedea: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Gnosticism>.

³⁵⁴ Idem: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Bogomilism>.

³⁵⁵ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Transcendentalism_american.

³⁵⁶ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Cantacuzino,_stolnicul.

Imaginea ultimă, a *norocului cu aripi și fără picioare*, provine din *Alexandria*, fragmentul cu pricina fiind tradus de Miron Costin (*Graiul solului tătarăsc*).

Nici împărații nu își știu soarta, care multora le-a adus un sfârșit neașteptat, dureros și rușinos. Și oricât ar fi fost împărații de mari (*Xerxes*³⁵⁷, *Alixandru Machidon*³⁵⁸, *Artaxers*³⁵⁹, *Avgust*³⁶⁰, *Pompeiu*³⁶¹, *Chesar*³⁶², *Țiros* [*Cirus*³⁶³]), moartea le-a curmat tuturor viața: *Acu de-abia nume / Le-au rămas de poveste*:

*Unde-s ai lumii împărați, unde iaste Xerxes,
Alixandru Machidon, unde-i Artaxers,
Avgust, Pompeiu și Chesar? Ei au luat lume,
Pre toți i-au stinsu cu vreme, ca pre niște spume.*

*Fost-au Țiros împărat, vestit cu războaie,
Cu avere preste toți. Și multă nevoie
Au tras hândii și tătarii și Asiia toată.*

*Caută ce le-au adus înșelătoarea roată:
Prinsu-l-au o fâmee, i-au pus capul în sânge
„Satură-te de moarte, Țiros, și te stinge
De vărsarea sângelui, o, oame înfocate,
Că de vrăjmășia ta nici Ganghes poate
Cursul său să-l păzească”. Așa jocurește
Împărățiile lumea, așa le prăvălește.*

Motivul acesta, al lui *ubi sunt?*, îl atinge și Dosoftei, traducând prologul tragediei *Erofilii* (începutul secolului al XVII-lea), a cretanului Gheorghios Chortatzis³⁶⁴:

*Undi-s elinilor împărății, chesarii,
Și-a Râmului avguști, bogați, puternicii și tarii?
Înțălepciune unde li-i și minte lor cea plină,
Slava, scriptura ș-armele, vestiții dintr-Athină?
Lui Alexandru Machidon unde i-i vitejiia?*

³⁵⁷ Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Xerxes_I_of_Persia.

³⁵⁸ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_cel_Mare.

³⁵⁹ Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Artaxerxes_I_of_Persia.

³⁶⁰ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Cezar_August.

³⁶¹ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Cneus_Pompeius_Magnus.

³⁶² Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Iulius_Cezar.

³⁶³ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Cyrus_al_II-lea_cel_Mare.

³⁶⁴ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Georgios_Chortatzis.

*Undi-i cinste chesarilor, putere și dârjie
Cu care ei au biruit de-au stăpânit pre lume,
Și s-au vestitu-să supt ceriu lăîndu-și al său nume?*

*Unde li-i a haldeilor scripturs haldiiască
Ce gândiia fără moarte în lume să trăiască?
Și pentru-aceia siliia scriind toate războaie
Ce și ei încă și-au perit de vânt și de puhoaie.*

*Undi-i avere cea multă, mărire cea vestită
Acei țări ce gândie c-a sta fără de smântă?*

*Că avuîia tuturor, viața cu sănătate,
Vreme le duci la sfârșit și rămân des uitate.*

*Și cele ce apucați le pierdeți și de-a mână
Cele ce strângeți și zidiți să răsăpesc în tină.
Ca scânteile ci să stângu, slava voastră să treci.*

*Vi să rășchiră numele de soare, de vântu rece,
Și ca scrisoria pe năsăp, pre margine de mare,
Și cu spumele de pre pospai să trecu și-ncă mai tare...*³⁶⁵

Egalitatea în fața morții – în ultima secvență a poemului costinian –, era o temă specifică *Psaltirei* și parcursă și de Dosoftei – am văzut în capitolul anterior – iar la *ubi sunt qui ante nos*³⁶⁶ (subiect generos găzduit de literatura patristică și de toată literatura europeană medievală, apuseană și răsăriteană) va recurge și *Divanul* lui Cantemir și *Memento mori* al lui Eminescu.

Din nou, versurile lui Costin (*Moartea, vrăjmașă, într-un chip calcă toate casă, / Domnești și-mpărătești, pre nime nu lasă: / Pre bogați și săraci, cei frumoși și tare. / O, vrăjmașă, priiatin ea pre nimeni n-are*) au fost considerate ca inspirate din odele lui Horațiu: *Palida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas regumque turres*³⁶⁷.

Miron Costin putea solicita însă o sursă mai veche și mai apropiată de spiritualitatea sa, și anume *Psaltirea* (care i-a făcut *poeti* și pe el și pe Dosoftei).

³⁶⁵ Cf. Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, p. 123.

³⁶⁶ În latină: Unde sunt cei care au fost înaintea noastră?

³⁶⁷ Cf. Idem, p. 98.

Psalmistul, adresându-se fiilor oamenilor, *împreună bogatul și săracul*, le trâmbițează:

„Nimeni însă nu poate să scape de la moarte, nici să plătească lui Dumnezeu preț de răscumpărare, că răscumpărarea sufletului e prea scumpă și niciodată nu se va putea face, ca să rămână cineva pe totdeauna viu și să nu vadă niciodată moartea. Fiecare vede că înțelepții mor, cum mor și cei neînțelepți și nebunii, și lasă altora bogăția lor. Mormântul lor va fi casa lor în veac, locașurile lor din neam în neam, deși numit-au cu numele lor pământurile lor” (Ps. 48. 2, 7-11).

Și fiul său³⁶⁸, *Ecclesiastul*, avertizează asupra aceluiasi sfârșit al omului:

„Și dacă ar fi trăit de două ori câte o mie de ani și nu s-a bucurat de fericire, oare nu toți se duc în același loc? [...]

Căci ce are înțeleptul mai mult decât nebunul? [...] La tot ce își ia ființă i s-a hotărât numele de mai înainte; se știe ce va fi omul; el nu poate să intre în pricină cu cel ce este mai tare decât el. [...] Căci cine știe ce este de folos pentru om în viață, în vremea zilelor sale de nimicnicie pe care le trece asemenea unei umbre?” (Eccl. 6, 6-11)

Moartea curmă destinele omenești – lui Eugen Negrici i se părea că aude „cum se tânguie poemul în vaier de clopote cu glasuri mari și mici”³⁶⁹ –, pentru că *Dumnezeu au vârstat toate cu sorocul*, adică a hotărât, în înțelepciunea Sa, momentul sfârșitului fiecărui om, așa cum și pământului și universului întreg, li s-a stabilit, tot de către pronia divină, un sfârșit transfigurator.

Indiferent de rang sau de virtute, altfel spus, *pe toți ce-n astă lume sunt supuși puterii sorții / Deopotrivă-i stăpânește raza ta și geniul morții!* (*Scrisoarea I*).

Ideea morții care stăpânește destinele umane și pe care o întâlnim adesea în poemele lui Eminescu, ar putea fi inspirată și de aici, Costin oferindu-ne o dovadă pentru tradiționalitatea ei în gândirea românească: *Nici voi, lumii înțelepții, cu filosofia, / Hălăduiți de lume, nici theologia / V-au scutit de primejdii, Sfinți Părinți ai lumii, / Ci v-au adus la moarte amară pre unii. /.../ Cursul lumii ați cercat, lumea cursul vostru / Au tăiat*.

E aceeași tradiție bizantin-ortodoxă din care a extras Eminescu, cel mai probabil, și tema vieții ca *vis și părere*.

³⁶⁸ Sfântul împărat Solomon, autorul *Ecclesiastului*.

³⁶⁹ Eugen Negrici, *Poezia medievală...*, op. cit., p. 154.

Moartea este *vrăjmașă* a oamenilor, ea nu se împrietenește cu nimeni. Fericită este doar viața, care leapădă de la sine grija celor pământești și privește către cele cerești și nemincinoase.

De cei care își fac planuri multe pe acest pământ, în sensul că se gândesc la cum să înșele și să stăpânească sau de noi toți care ne facem gânduri deșarte, Dumnezeu își bate joc: *Cerul de gândurile noastre bate jocurie* (Ps. 2, 4: „Cel ce locuiește în ceruri va râde de dânșii și Domnul îi va batjocori pe ei!”).

În *Psaltirea* coresiană este *Acela ce vie [viază] în ceriu râde-ș de ei și Dumnezeu râde-ș de ei*³⁷⁰, iar în *Psaltirea* în versuri a lui Dosoftei *Domnul va râde de înșii / Și-i va mustra de ocară*³⁷¹.

Acest vers a fost socotit de către unii exegeți ca fiind o dovadă a caracterului *umanist* al poemului costinian și a *îndepărtării* autorului de cugetarea ortodoxă tradițională, fără a sesiza că era, de fapt, o parafrază din *Sfânta Scriptură*.

Versetul biblic spune altceva: Dumnezeu nu râde de oameni, ci râde, disprețuiește *gândurile deșarte* ale celor care se încred în mărirea lor și nu consideră că vor da socoteală pentru faptele lor.

Cred că D. H. Mazilu³⁷² – luând în calcul alte studii – s-a lăsat convins, interpretând versul costinian prin contaminare cu „*ludit in humanis divina potentia rebus*”³⁷³, în care se recunoaște motivul „arbitrariului divin”. Nu este, însă, cazul versului costinian.

Eugen Negrici a susținut și el că omul învederat de aceste versuri este „străjuit de cerul batjocoritor”, și că „poemul e scris în duhul întristat al atâtor poeți latini și medievali, laici și religioși. În felul în care contemplă Costin priverile convulsivă a lumii și cum se instituie în text un primat al imaginilor decrepitudinii, chiar ale putrescenței și ale morții hidoase, reconfirmăm în autor *un european* și, în structura imaginativă, *un barochist*”³⁷⁴.

Ulterior a făcut *retractatio*, afirmând că „absolut toate motivele poemului provin din *Ecclesiast*, din *literatura religioasă medievală* și din *vechii poeți latini*, iar spiritul lui

³⁷⁰ Coresi, *Psaltirea slavo-română...*, op. cit., p. 36.

³⁷¹ Dosoftei, *Opere I (versuri)*, op. cit., p. 12.

³⁷² Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol II, op. cit., p. 97.

³⁷³ În latină: Puterea dumnezeiască se joacă cu lucrurile oamenilor.

³⁷⁴ Eugen Negrici, *Poezia medievală...*, op. cit., p. 151.

este unul *eminamente creștin*, fără vreun *accent individualist*. Nu e de găsit altceva în poem decât o lungă lamentație pe tema universalității morții, cu o concluzie *firesc creștină*, aceea că singura consolare a omului este de a ajunge, fericit, în ceruri”³⁷⁵.

Concluzia (*Epilogul*) poemului costinian este că viața noastră este o ușă prin care trecem spre cele veșnice, că omul e cenușă și vierme (*În lut și în cenușă te prefaci, o, oame / În viiarme, după care te afli în putoare*) și că singurul lucru care contează este viața trăită în credință și fapte bune, care face să urmeze viața veșnică și fericită: *Una fapta, ce-ți rămâne, buna, te lățește, / În ceriu cu fericie în veci te mărește*.

Destule stihuri ne par o *metrificare* a predaniilor omiletice – și alegem să exemplificăm din maestrul în retorica religioasă bizantină, cel *cu rostul de aur*:

„După cum uneori e noapte, alteori e zi; uneori e vară, alteori e iarnă, tot așa și în viața omenească uneori e durere, alteori e bucurie; uneori e boală, alteori e sănătate. [...] Poți vedea că și sfinții au avut și dureri și bucurii. [...] Dacă îmbrățișăm virtutea, nimic nu va putea să ne întristeze. [...] Toate rămân pe pământ și numai faptele noastre bune călătoresc împreună cu noi”³⁷⁶.

Autorul însuși, Miron Costin, face la final un comentariu pe scurt al propriilor sale versuri, tâlcuind înțelesul lor, și din această interpretare reiese că poemul său nu are nicio legătură de profunzime cu *umanismul*:

Din toate stihurile să înțeleg deșărtările, și nestătătoare lucrurile lumii, și viața omenească scurtă, cu mărturie din David prorocul, mai ales. Adică, mai ales din Psaltire, după cum am și văzut.

Rosa del Conte se întreba: „în lumea occidentală, închisă în orgoliul tradiției sale clasice (predominant latine), cine oare, cu excepția *specialistului*, este în stare să-și imagineze ce comoară ascund manuscrisele slavone, grecești, românești a căror importanță, chiar și pentru studierea gândirii antice, ne îngăduie s-o intuim cataloagele de mai veche sau mai recentă editare?”³⁷⁷.

Dacă *lumea occidentală* se închide în orgoliul tradiției sale clasic-latine, *lumea românească*, care și-a pus în cap, începând cu epoca modernă, să se emancipeze de tradiția sa

³⁷⁵ Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*, op. cit., p.187.

³⁷⁶ Sfântul Ioan Gură de Aur, *Scrieri III. Omilii la Matei*, op. cit., p. 617-619.

³⁷⁷ Rosa del Conte, op. cit., p. 281.

bizantin-ortodoxă și să se ralieze total la o *conștiință latină* înainte de a stabili prea bine *ce se pierde atunci când se câștigă ceva* (l-am parafrazat pe H. R. Patapievici, *Omul recent*³⁷⁸), și-a însușit brusc vanitatea erudiției apusene și a căutat să nu mai vadă decât surse clasice și latine, respectiv *umaniste* și *renascentiste*, pentru literatura medievală.

Poemul *Viața lumii* al lui Costin este o ilustrare a acestui curent, în felul în care a fost interpretat. Interpretările *latinizante* i se potrivesc la fel de mult cum se potrivesc și limbii române corecturile propuse de *Școala Ardeleană*³⁷⁹ sau de Ion Heliade Rădulescu³⁸⁰.

Într-un articol restaurator la adresa personalității mitropolitului Simion Ștefan³⁸¹ (pe nedrept considerat *calvin* de Nicolae Iorga³⁸²), Virgil Cândea³⁸³ – deși rămâne fidel atributului de *umanist* delegat cărturarilor români – menționează câteva lucruri importante.

Cândea se referă aici la inițiativa traducerilor în limba vernaculară, dar părerea mea este că putem extinde aceste considerații peste *granițele* dezbaterii respective:

„Cât timp istoricii culturii, ai limbii și ai literaturii noastre, fideli pozitivismului și modelelor occidentale au refuzat să se situeze *înăuntrul* fenomenelor românești, să le caute adevăratele cauze și să le reconstituie modul propriu de desfășurare, explicațiile cele mai confortabile au părut *influențele* externe, în mod paradoxal tocmai acele influențe de care românii s-au păzit mai tare – *catolice* sau *protestante* [e și cazul *umanismului*].

Insuficienta cunoaștere a deosebirilor de tradiție și doctrină dintre Apus și Răsărit și ignorarea atitudinilor mentale specifice poporului nostru i-a împiedicat, astfel, pe acești specialiști să surprindă adevărata semnificație a efortului românesc, cel dintâi în spiritualitatea Europei de sud-est, de a tălmăci *Biblia* în limba vorbită [și nu numai].

Observația că *Ortodoxia este un cerc logic care nu poate fi înțeles decât din lăuntru* lui³⁸⁴ se aplică deopotrivă fenomenului românesc: el ni se dezvăluie, considerat din

³⁷⁸ O puteți downloada de aici: <http://www.scribd.com/doc/2535002/Patapievici-Omul-recent>.

³⁷⁹ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Ecoala_Ardelean%C4%83.

³⁸⁰ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Heliade-R%C4%83dulescu.

³⁸¹ Idem: <http://biserica.org/WhosWho/DTR/S/MitropolitulStefan.html>.

³⁸² Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Iorga.

³⁸³ Idem: <http://biserica.org/WhosWho/DTR/C/VirgilCandea.html>.

³⁸⁴ Cf. *Irénikon*, 1927, p. 91.

interior, mai repede și mai bine decât privit dinafara lui, printr-o prismă străină”³⁸⁵.

Aceste cuvinte, în linii mari, sunt aplicabile literaturii române *de la origini până în prezent*.

Miron Costin mai compune și alte versuri, unele *morale*, altele *istorice*:

Stihuri împotriva zavistiei

*Vacul tău n-are pace, zavistnice oame,
Colțul tău, plin de venin, piiere tot de foame,
Să muște pe cineva pururea râvnéște,
În ce chip ar ocări, pururea păzéște.*

*Bine au scris în Psaltire de tine prorocul:
„Zavistnicului ieste acesta norocul,
Gâtlanul lor, mormântul destupat cum cască.
Limbile loru gata tot să ocărască.
Să le fii giudeț, Doamne, din gânduri să cază
Ocări care făcu ei, pre sine să vază”.*

*Doao boale întru sine zavistnicul are
Una cându petréce rău, a doua, mai mare
Cându privéște pre altul că petréce bine.*

*Numele bun altuia, ca o moarte-i vine.
Aceasta niciodată boala nu-i lipséște,
În tot ceasul cu acéstea viiața-și pedepséște.
Dar ce gândești să faci? Să pierzi dreptatea?
Aceasta nu vei putea, bine-n răotatea;
Sau răul să faci că-i bun, nici aceasta poți face.*

*Deci așa viața ta nu mai are pace.
De la Dumnezeu nimeni fără daru nu ieste;
Ce nu mulțamești câtu ai, ci tot râvnești
Inima ta spre altul? Cine toate poate?
Nu toate are unul, ci cu toți toate:
Unul una și altul alta bunătate.*

³⁸⁵ Virgil Cândea, *Noul Testament în limba română ca act de spiritualitate și cultură*, studiu introductiv la *Noul Testament*. Tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, reeditat după 350 de ani cu binecuvântarea IPS Andrei Arhiepiscopul Albei Iuliei, Ed. Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Albei Iuliei, 1998, p. 38.

*Tuturor de Dumnezeu daruri sunt însemnate.
Care truda noastră cu gândul bun primește,
Dumnezeu gândului bun bine-i dăruiește*³⁸⁶.

Apostrof

*Cine-și face zid de pace, turnuri de frăție
Duce viață fără greață într-a sa bogăție.*

*Că-i mai bună dimpreună viața cea frățască
Decâtă răcă, care strică oaste vitejească.
Cine-i bogat de-avere pre lume-n tot omul,
De nu v-avea-ntru sine lăcuindă pre Domnulă,
Acela de-avuție sațiu nu mai vede.*

*De i-ar da toată lumea, elă totă nu să-ncrède.
Și de câtă mai multă strânge, mai multă să lărgéște
Și tot deșertă să vede-ntr-averea ce-i créște.
Deci nime-ntr-avere să nu să gândească.*

*Că va putea să să-mple, să să odihnească.
Iară-ntr-a cărui sufletă Domnulă lăcuiește,
Acela de nemică nu mai jeluiește.
Pentr-acéia totă omulă să nu să lenească,
Pre Dumnedzeu în sufletă să-și agonisască*³⁸⁷.

Compunerea lui Miron, preacinstirul mare-vornic de Țara-de-jos

*Neamulă Țărâi Moldovii de unde dă radză?
Din țara Italiei, tot omul să creadză.
Fliah întâi, apoi Traiană au adus pre acice
Pre strămoșii cestoră țări de neamă cu fericie.*

*Răsădit-au țărâloră hotarele toate.
Pre sémne ce stau în véci a să vedea poate.*

Elă cu vița cestui neamă Țara Rumânească

³⁸⁶ Miron Costin, *Opere*, vol. II, op. cit., p. 120-121.

³⁸⁷ Idem, p. 123.

Împlut-au, Ardealul totu și Moldovenească.

*Sémnele stau de să văd, de dânsulă făcute:
Turnul-Severinului să custe-n vremi multe.
Stremoșii Moldoveei adus-au în țară,
Pre ghețai cu sabiia scoțând din hotară.*

*Stau sémnele podului cu praguri cădzute
Și Turnul-Severinul de Seviră făcute.
Podul preste Dunăre-n Țara Rumânească
Le-au trecut-și oștile-n Țara Ungurească.*

*Pre cela pod au trecut Moldoavei stremoșii,
Bătând război cu dachii, a sasilor moșii³⁸⁸.*

Aceste versuri sunt reproduse rezumativ la începutul *Letopisețului* aparținând lui Miron Costin, ca *Stihuri de descălecatul țărâi*:

*Neamul țării Moldovei de unde să trăgănează?
Din țărâi Râmului, tot omul să creadză
Traian întâiu, împăratul, supuindu pre dahii,
Dragoș apoi în moldoveni premenindu pre vlahi.*

*Martor este Troianul, șanțul în țara noastră
Și Turnul Severinul, munteni, în țara voastră³⁸⁹.*

Semnificativ rămâne și faptul că poezia aceasta începe să aibă tradiție.

Cantemir își va însuși primele două versuri din *Viața lumii* în niște stihuri ale sale pe tema *vanitas vanitatum*³⁹⁰, pe care le va insera atât în *Divan*, cât și în *Istoria ieroglică*:

*A lumii cânt cu jale cumplită viață,
Cum se trece și se rupe, ca cum am fi o ață.
Tânăr și bătrân, împăratul și săracul,
Părintele și fiul, rude ș-alalt statul,
În zi de nu gândește, moartea îl înghite,*

³⁸⁸ Idem, p. 122. Versurile lui Miron Costin au fost tipărite în 1673, la sfârșitul *Psaltirii în versuri* a lui Dosoftei. E posibil să fie vorba de o traducere în română săvârșită de Dosoftei a unor versuri costiniene aflate, în original, în limba polonă.

³⁸⁹ Miron Costin, *Opere*, vol. I, ediție critică de P. P. Panaitescu, EPL, București, 1965, p. 5.

³⁹⁰ În latină: deșertăciunea deșertăciunilor.

Viilor rămași otrăvite dă cuțite.

*Țărna tiranul, țărna țăranul astrucă [înmormântează],
Izbânda, dreptatea, în ce-l află-l judecă,
Unii fericiți se zic într-a sa viață,
După moarte se cunoaște c-au fost sloi de gheață.*

Nicolae Costin moștenește aceeași temă a veacului nestatornic, compunând, înainte de 1712, o *Epigramă* care apare în *Ceasornicul domnilor*:

*Tu, Împărate tuturor, Doamne și Părinte,
Singur numai premenești vremile cumplite,
Care acmu, de câțiva ani privim cu ochii,
Vădzând slăvită de tot stingeria cu toții.*

*Pentru care la Tine suspinăm, săracii,
Strigând cu glas pre Tine, a lumii povață.
Întoarce-le spre Tine, domnitoria mare,
Cu care fă și țărâi parte milei Tale.*

*Iartă ale noastre, fără număr păcate,
Cu care de la Tine mult suntem departe,
Arată și spre domnul nostru mila sfântă
A Ta și cea bogată, în tot, Doamne sfinte.*

*Feriaște-l de primejdii, lumii viitoaria,
Cârmuindu-l cu mila cea feritoare.
A ta în fericita domnie cu pacia,
Sănătate și lungă fericită viață.
Robul Mării-tale³⁹¹.*

Exceptând rugăciunea pentru domnitor, stihurile acestea ale lui Nicolae Costin, puțin *primenite*, nu se deosebesc esențial de cele compuse, pe aceeași temă și cu același scop (a-L implora pe Dumnezeu să Se arate milostiv țării) în epoca *modernă* prepașoptistă și pașoptistă.

Și nu cred că este aici nicio *coincidență*.

³⁹¹ Nicolae Costin, *Ceasornicul domnilor de Antonio de Guevara*, Ed. Minerva, București, 1976.

POEZIA PROZEI MEDIEVALE

Antim Ivireanul: lirismul interior și motivațiile unei viziuni poetice asupra universului

„Apoi a fost adusă-n ființă, pentru cei muritori, lumea cea muritoare,

Când trebuia să ia ființă podoaba stelelor și crainicul lui Dumnezeu

Și prin podoabă și prin mărire și palatul chipului dumnezeiesc”³⁹².

Pentru perioada veche, Eugen Negrici ia în calcul nu numai *poeziile* în sine, cu structură strofică, versificată, ci și *fragmentele ritmate* sau *rimate*, cu o cadență lirică deosebită (rugăciuni, imne, etc. – autorul remarcă „productivitatea speciei”³⁹³ și subliniază că „rugăciunea răspunde vocației lirice”³⁹⁴), din textele liturgice sau din proza oratorică – Antim Ivireanul e remarcat pentru „calități stilistice”³⁹⁵ deosebite.

În afară de acestea, Călinescu extrăgea din *Istoria ieroglifică* a lui Cantemir „primele adevărate poeme române”³⁹⁶.

Vom ilustra așadar acest capitol, prin cei doi autori, Antim și Cantemir, deși *proza* românească medievală, de la omilii la cronografe, conține destul de multe *pasaje poetice* care ar merita o cercetare extinsă.

Făcând o comparație cu situația din Apus descrisă de Zumthor³⁹⁷, Manuela Tănăsescu afirmă următoarele: „în medievalitatea apuseană, *literatura scrisă* este dominată de poezie, pe când la noi ea se naște din proza istorică, care acolo,

³⁹² Din poemul *Despre lume*, în *Opere dogmatice* ale Sfântului Grigorie de Nazianz, traducere din limba greacă, studii și note de Pr. Dr. Gheorghe Tilea, Ed. Herald, București, 2002, p. 150.

³⁹³ Eugen Negrici, *Poezia medievală în limba română*, op. cit., p. 81.

³⁹⁴ Idem, p. 95.

³⁹⁵ Idem, p. 99.

³⁹⁶ G. Călinescu, *Istoria...*, op. cit., p. 42.

³⁹⁷ Paul Zumthor, *Încercare de poetică medievală*, traducere și prefață de Maria Carpov, Ed. Univers, București, 1983.

am văzut, are un rol modest [...] Poezia, proza *de delectare* etc. rămân la noi mult timp în seama transmiterii orale.

Pentru Occidentul consumator de literatură latină, trecerea la limba vernaculară, condusă în mare de *laicitate*, a însemnat și o *noutate* în cadrul sistemului poetic, pe când la noi această tranziție s-a produs de fapt sub aripa Bisericii, de către oamenii Bisericii [...].

Pentru noi, literatura în *limba romanică*, deși dezvoltată sub imboldul *democratizării*, este, de fapt, elitară, sobră, uneori sumbră, toată zestrea de specii și genuri a Occidentului lipsește, așa cum lipsesc poezii, jonglerii și mășcăricii – nici nu se poate concepe dezvoltarea parodiilor...³⁹⁸.

Poezia de care se vorbește mai sus este una *laică*.

Cu ea începe literatura apuseană în limba vernaculară.

Părerea noastră este și că literatura română începe tot cu *poezia* – iar nu cu *proza istorică* –, numai că nu cu același tip de poezie.

Este *poezia* pe care o sesiza Ladislau Gáldi³⁹⁹ (în studiul acestuia, apreciat de D. H. Mazilu, erau semnalate pasaje conținând *structuri ritmice* și care putea fi *versificate* din *Cazania a II-a* a lui Coresi, din *Cronica universală*⁴⁰⁰ a lui Mihail Moxa⁴⁰¹ și din *Cazania* lui Varlaam) și mai apoi Eugen Negrici, a textelor oratorice și liturgice, pe lângă cea a psalmilor.

Ceea ce ne determină însă a enunța această afirmație radicală este nu numai argumentul *ritmului și rimei*, al cadențelor muzicale, care ne face să detașăm rugăciuni și imne întregi, sub formă de *poezii*, din texte care nu se încadrează propriu-zis în sfera *poeziei* – deși *rugăciunile* prezente în omilia coboară dintr-o tradiție bizantină străveche a *imnului religios* care pare a fi în proză, dar are o structură *poetică* certă, cu elemente de metrică și prozodie –, este și faptul că aceste *poeme* propun și impun o viziune asupra lumii și a existenței și o contemplare simbolică și cosmică ce va deveni *tradiție* a unui anumit tip de *vizionarism liric* în literatura noastră, care se conservă și se transmite până târziu în poezia română modernă.

³⁹⁸ Manuela Tănăsescu, op. cit., p. 14-15.

³⁹⁹ Ladislau Gáldi, *Începuturile prozei ritmice românești*, în rev. *Limba română*, X/1961, nr.5, p. 462-473.

⁴⁰⁰ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Cronograful_lui_Mihail_Moxa.

⁴⁰¹ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihail_Moxa.

Nu *proza românească* – care va tinde spre *realism* din ce în ce mai mult – va tezauriza această structură liric-vizionară prezentă în omilii, ci *poezia*.

De aceea insist asupra acestui fapt – pe care îl voi detalia în curând – și anume că *omilia* românească, cu *marcă bizantină* (cum zice Mazilu), este una din sursele de inspirație ale poeziei românești de mai târziu.

Eminescu îl sesiza la superlativ pe Varlaam, afirmând că prin el Duhul Sfânt a vorbit pentru prima oară românește și – anticipez – tot Eminescu cred că a citit cumva unele prescrieri ale didahiilor lui Antim Ivireanul, pentru că cel puțin metafora *lunii ca stăpână a mării* nu am mai reușit s-o identific, până acum, nicăieri în altă parte, în afară de predicile antimiene (nici *Scriptura*, nici *Hexaemera* Sfinților Vasile cel Mare și Ioan Gură de Aur nu sunt sursa *primară*).

Tradiția poeziei românești nu se întemeiază numai pe *poezia* înțeleasă ca *structură prozodică* – sau nu s-a urmărit neapărat a se conserva o anumită *structură prozodică*, nu în această rezidă *tradiția poetică*, în primul rând –, ci, cu mult mai mult, pe *poezia interioară* și *vizionară*, care exprimă o *realitate poetică*.

De altfel, dacă psalmii erau *poezia unei teologii*, omiliile nu sunt decât o hermeneutică care *naratologizează* numai aparent această *poezie teologică*, prin amplificare, brodând însă discursul cu același fir, conservând o poezie sublimă ce caracterizează viziunea asupra lumii, pe fondul unui discurs retoric și moral.

De aici tonul *didactic*, *retoric* și *moral*, pe care Ion Negoițescu îl va remarca drept o trăsătură esențială a poeziei lui Eminescu, fiindcă el se va conserva în lirica românească până foarte târziu, de la, să zicem, Alexandrescu până la forma irecognoscibilă, *incognito*, a definițiilor apoftegmatice din versurile lui Nichita Stănescu.

De aceea, într-un mod cu totul neobișnuit și paradoxal, tradiția poeziei noastre culte și moderne nu trebuie căutată numai în *poezia* (propriu-zisă) clasic-medievală, ci și în *proză* – și nu doar în *rugăciuni* și *imne* extrase din *proză*.

Iar *proză lirică* întâlnim mai puțin în cronici (deși nici acolo nu e inexistentă), dar foarte adesea în predici, în *Cazanii* și *Didahii*.

De asemenea, două cărți foarte *poetice* ale acelei perioade sunt *Istoria ieroglifică* și *Divanul*, ale lui Dimitrie Cantemir.

Înainte de a ilustra, în mod mulțumitor, afirmațiile făcute, mai precizăm faptul că amândoi, și Antim și Cantemir, sunt și *versificatori* talentați.

Am reprodus, mai devreme, câteva stihuri cantemirene, și dacă ar fi să ilustrăm cele afirmate și prin Antim, cred că cel mai bun exemplu sunt versurile la stemă, din cartea sa dedicată lui Brâncoveanu, *Chipurile Vechiului și Noului Testament*, care sunt o reușită poetică a epocii, după performanțele lui Dosoftei și Costin:

*Făcut-au Domnul Dumnezeu toate din neființă
Și în ființă le-au adus cu multă biruință.*

*Și după aceea au zidit, luând pământ și tină
Pre omul cel dintâi, Adam, fără cuvânt de vină.*

*După asemănarea Sa făcu-i închipuire
Suflând asupra feții lui și duh de viață.*

*Adăugând din coasta lui, face, cu socotință,
Pre Eva, dându-i ajutoriu spre bună lăcuință.*

*Și dintr-aceștia amândoi mulți oameni să născură
Precum se vede luminat de-a rândul din „Scriptură”
/.../⁴⁰².*

Pentru autorii noștri medievali, *lirismul* era însă indisolubil legat de profunzimea viziunii asupra existenței și a interpretării acesteia, în tradiție religioasă-bizantină, și mai puțin de concepția clasic-antică a poeziei cu versuri având o structură metrică fixă. Încet-încet însă, și poezia înțeleasă ca *versificare* a căpătat tradiție.

După Dosoftei și Miron Costin, cei mai mari poeți ai începutului de secol XVIII românesc (sfârșitul secolului ne va aduce *intrarea în modernitate* și *sincronizarea* cu...poezia erotic-truverescă ce se manifestase în Europa de Apus cu aproape 700 de ani în urmă), sunt Antim Ivireanul și Dimitrie Cantemir, autori de versuri ocazionale, dar și ai unor opere în *proză* care debordează de *poezie* – e vorba, de fapt, de *oratorie* și de *retorică*, și nu de texte *prozaice* – un tip de *retorică* (zice Mazilu) care dădea naștere și *versificărilor* lui Dosoftei.

⁴⁰² Antim Ivireanul, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempele, Ed. Minerva, București, 1972, p. 241-242.

De aceea, urmărind demersul nostru, ne vom opri asupra lor, făcând din când în când trimiteri și la textele omiliilor lui Coresi și Varlaam, care vor fi și ele, fragmentar, convocate în sprijinul teoriei noastre.

Cantemir își tipărește *Divanul* la 1698 și se pare că sfârșește *Istoria ieroglifică* pe la 1705, dar manuscrisul ia drumul exilului împreună cu el și nu știm dacă au existat copii care să fi circulat, cum s-a întâmplat cu *Didahiile* lui Antim.

În ce-l privește pe Antim, prezența lui în Țara Românească e certă după 1691, însă datarea *Didahiilor* sale nu a întrunit o unanimitate de opinii.

Unii cred că ele au fost concepute după 1708, când ajunge mitropolit, alții sunt de părere că ar fi rațional să acceptăm ca, măcar o parte dintre ele, să fi fost compuse mai devreme, în vremea episcopatului la Râmnic sau chiar a stăreției la Snagov (și dacă ne gândim că *episcopul* Antim Ivireanul traducea și tipărea, pentru prima dată, *Liturghia* în românește, nu ne-ar fi prea greu să ne imaginăm că predica sa atingea un nivel retorico-teologic destul de înalt).

Deși, în ordine cronologică, ar trebui să începem cu *Divanul* cantemirean, credem totuși că e mai potrivit să deschidem această discuție pornind de la *Didahiile* lui Antim, pentru că aici putem urmări, în expunerea unui mitropolit și fin teolog, care era concepția, viziunea religioasă generală asupra universului și a vieții și cum se integrează temele și motivele pe care noi le considerăm *poetice* în această viziune, care aparține tuturor scriitorilor din epoca veche și se particularizează numai, în stilul fiecărui autor în parte.

Aceeași viziune religioasă o exhibă, în mod argumentat teologic, și cărțile lui Cantemir, așa încât ni se pare corect și obiectiv să pornim *dinspre Biserică* pentru a ajunge *la literatură* și nu invers.

Procedăm astfel și pentru că „*Didahiile* lui Antim Ivireanul au, într-un grad mai înalt decât în operele amintite [*Istoria ieroglifică* și *Psaltirea* lui Dosoftei] [...] o remarcabilă poliritmie, un joc neprevăzut al cadențelor.

Avem în vedere nu numai *variația ritmică* de la o predică la alta, ci, lucru cu adevărat izbitor, și pe aceea din interiorul unei singure predici. [...]

Organizarea ritmică a predicii ne duce la concluzia captivantă că autorul nu are doar *intuiția ritmurilor*, ci chiar *conștiința artistică* a valorii acestora⁴⁰³.

Poezia literaturii servește expunerii teologice și moral-filosofice, ceea ce duce nu la *alterarea* sau *anularea principiului estetic*, ci dimpotrivă, la *augmentarea* lui, prin adâncirea esențială a perspectivei interpretative.

Și, de altfel, *antecedente poetice* semnificative descoperim în retorica religioasă – pe care Antim o duce mai departe – în secolele anterioare, începând cu *Învățăturile* lui Neagoe Basarab, *Cazania* lui Coresi și, mai ales, a lui Varlaam, la care vom face și noi câteva trimiteri, pe parcurs.

Fără a discuta despre aceste pagini a căror calitate poetică este remarcabilă, nu putem înțelege poezia românească de mai târziu.

Pentru că lui Antim i-am dedicat un studiu amplu, care formează o lucrare separată, vom relua aici, numai în parte, problemele și soluțiile pe care le-am oferit acolo, atât cât să fie lămuritoare pentru cercetarea de față.

Așadar, un *poet* al literaturii noastre vechi este și Antim Ivireanul, mitropolitul care impregnează cartea sa de predici cu un lirism nezăgăzuit și unanim recunoscut de toți exegeții operei sale.

Vom pune în lumină acest *lirism interior*, detaliind, în cele ce urmează⁴⁰⁴, – sprijinindu-ne pe texte – *sensul creației universale* la Antim.

Antim este cel care a *descoperit*, în literatura noastră, pecetea frumuseții asupra creației, într-un mod major, fapt ce ne determină să îl considerăm – nu fără argumente solide – *un precursor* al lui Eminescu, prin eleganța și măreția viziunilor cosmice, prin simbolismul profund și hermeneutica abisală ce caracterizează aceste viziuni (mai multe, într-un capitol viitor).

Autorul nostru scrie, într-un pasaj pe care l-am putea considera un mic poem creaționist:

*Dumnezeu însă,
carele numai cu un cuvânt*

⁴⁰³ Eugen Negrici, *Antim – Logos și personalitate*, ediția a II-a, Ed. Du Style, București, 1997, p. 32.

⁴⁰⁴ Pasajele care urmează în acest capitol sunt selectate din teza noastră doctorală: *Antim Ivireanul – personalitate complexă a literaturii române*, pe care, sub titlul: *Antim Ivireanul: avangarda literară a Paradisului. Viața și opera*, am editat-o la nivel online și o puteți downloada de aici: <http://www.teologiepentruazi.ro/2010/03/10/antim-ivireanul-avangarda-literara-a-paradisului-via%C8%9Ba-%C8%99i-opera-2010/>.

*au făcut și au zidit toate lucrurile
 cele văzute și nevăzute,
 poate cu adevărat,
 cu a Lui preaputernicie,
 să facă stele mai luminoase
 decât acestea ce strălucesc pre ceriu
 și lună mai iscusită
 decât aceasta
 ce ne povățuiește noaptea
 și soare mai strălucitoriu
 și mai luminat decât acesta,
 carele stinge cu lumina lui
 toate celialalte lumini
 și ceriuri mai mari
 și mai largi în rotocolime
 și pasări mai cu dulce glasuri
 și flori mai cu multe mirosuri
 și copaci mai nalți și mai roditori
 și vânturi mai sănătoase
 și văzduhuri mai de folos
 și hiară mai multe la număr
 și mai de multe feliuri
 și mai multe lumi
 decât aceasta ce lăcuim
 poate să zidească
 în mărime și în meșterșug mai minunate...⁴⁰⁵*

Comentând, am putea spune că acest pasaj emană impresia de *armonie*, de *echilibru impresionant* al universului, care, prin înțelepciunea zidirii sale, arată pe Ziditor. Universul este smerit, oricât ne-ar părea nouă de „infini”, este limitat în „rotocolimea” lui, este supus Creatorului său.

Soarele și luna nu sunt „personaje” personificate la întâmplare, ci amândoi astrii sunt lumini care ne povățuiesc la Lumină, care ne învață să iubim lumina dumnezeiască: lumina mai presus de orice lumină – spre aceasta ne îndeamnă soarele, „carele stinge cu lumina lui toate celialalte lumini” –, lumina care ne luminează calea atunci când ne rătăcim în noaptea păcatului – spre aceasta ne învață luna „ce ne povățuiește noaptea”.

⁴⁰⁵ Antim Ivireanul, *Opere*, op. cit., p. 19.

Această tâlcuire ne-o lămurește, de fapt, tot Antim, într-o altă predică, la Sf. Ap. Petru și Pavel, unde afirmă că *soarele luminează ziua, că iaste și semnul darului, adică al celor dreپți, iar luna luminează noaptea, că iaste semnul păcatului*⁴⁰⁶, adică al celor care au nevoie de *lumina povățuirii*.

Dumnezeu ne-a făcut un mare dar: o lume, un univers frumos, care parcă ne veghează, ne priveghează.

Aceasta este o idee predominantă la Antim: soarele, luna, stelele, ne veghează, ca niște „ochi materiali” ai lui Dumnezeu, pururea deschiși asupra noastră. Ațintind spre noi acești ochi de foc, El ne lasă să înțelegem că ne privește totdeauna și ne poartă de grijă. Dumnezeu fiind *tot ochiu*⁴⁰⁷, a făcut luminătorii cerești spre a ne aduce aminte că El însuși este Lumină și Ochi atoatevăzător.

E o învățătură deosebită a lui Antim, despre pronia cerească, pe care o mai întâlnim și în cazania la Sfântul Nicolae, unde contemplăm tâmpla (catapeteasma) de argint a cerului –

*Așa au vorbit sfântul,
apoi, pe urmă,
după ce au ascuns soarele toate razele lui
și s-au stins de tot lumina zilei
între întunerecul nopții
și când ceriul,
de osteneală,
au fost închis spre somn toț ochii lui,
atâta cât nici luna nu priveghiia,
niciuna din stelele cele mai mici
avea deșchise tâmplele lor cele de argint,
atunce,
ca când ar fi fost nu făcător de bine,
ci ca un hoț,
aleargă cu mare grabă
la acea săracă de casă,
și aruncând în lăuntru /.../ mulți galbeni,
au gonit cu aceasta sărăciia
și tot răul
și tot cugetul necuvios
și au mântuit fecioria celor 3 fecioare*

⁴⁰⁶ Idem, p. 63.

⁴⁰⁷ Idem, p. 92.

dar și în predica la Sf. Ap. Petru și Pavel, unde Sf. Pavel este asemănat cu luna, despre care Antim spune că: *Multe feliuri de vrednicii, stăpâniri și puteri dau filosofii să aibă luna. Și întâi zic cum că luna iaste podoaba nopții, asămănătoare soarelui și stăpâna mării*⁴⁰⁹.

Această ultimă personificare ne aduce aminte de Eminescu.

Contemplând lumea astfel, „Antim va îmbrăca în poezie soarele și luna cu aproape două sute de ani înaintea marilor noștri poeți”⁴¹⁰, dar o face cu un scop anume.

El descoperă frumusețea ingenuă a universului, splendoarea lui, care provoacă o anamneză, o rememorare a frumuseții Paradisului, pentru că este în consonanță cu starea de spirit a omului, căci este un cosmos gânditor și o natură protectoare, așa cum am văzut în predica la Sfântul Nicolae.

După cum natura, mediul ambiant, nu era niciodată ostilă Protopărinților în Eden, ci le era supusă – conform referatului Genezei –, la fel și pe Sf. Nicolae îl ajută aștrii cerești, care își ascund lumina lor, pentru a trece cu vederea fapta Sfântului, căruia îi repugnau laudele.

Deși această lume este cea „căzută”, depreciață prin păcatul uman, ea și-a păstrat o parte din caracterul original, paradisiac.

În fragmentele citate mai sus nu se poate să nu observăm „caracterul priveghetor” al cerului ce, „de osteneală, au închis spre somn toți ochii lui”, cu care, se subînțelege, ne privește de obicei, cu mii de ochi aprinși; al lunii ce „ne povățuiaște noaptea”, ne priveghează, fiind „podoaba nopții” și „stăpâna mării”, a mării vieții noastre înviforate, într-o atitudine în același timp maiestuoasă și afectuoasă; al stelelor, care nu își mai deschid „tâmpalele lor cele de argint”, spre a nu mai vedea și a nu mai „cugeta” fapta cea bună a Sfântului, deoarece el nu vroia să fie cunoscută.

Trebuie să remarcăm „tâmpalele cele de argint” ca fiind o metaforă care ne trimite cu gândul la puritatea și nevinovăția creației, cât și la un îndemn subînțeles al lui Antim care se îndreaptă către oameni, sugerându-le a avea „tâmpale” sau

⁴⁰⁸ Idem, p. 52.

⁴⁰⁹ Idem, p. 59.

⁴¹⁰ Gabriel Ștrempel, *Antim Ivireanul*, Ed. Academiei Române, București, 1997, p. 203.

minte „de argint”, gânduri curate, înalte și prețioase, sau, altfel spus, a-și regăsi inocența primordială.

Ochii sunt tâmplele cu care contemplăm lumea.

De altfel, românescul *tâmplă* [=iconostas, catapeteasmă] și *a con-templa* provin din același izvor etimologic, din *templum*, însemnând *templu, biserică*.

Cerul cu catapeteasma de argint a stelelor sale reprezintă o imagine simbolică a Împărăției celei veșnice, în care strălucesc stelele gânditoare și pururea veghetoare ale sfinților.

Soarele însuși stinge cu lumina lui celelalte lumini sau își ascunde razele sale, el fiind lumina care cuprinde în brațele sale tot pământul și vede pretutindeni.

Vom observa și mai clar aceste semnificații puțin mai departe.

Universul întreg este un templu, plin de făclii gânditoare, o biserică a slăvirii lui Dumnezeu.

Și nu este astfel Biserica, cea spirituală?

Vom arăta detaliat pe parcurs că acesta este modul în care o percepe Antim și toată tradiția românească.

Observăm că, pentru Antim, soarele, luna și stelele erau *ochii gânditori* ai cerului, ochii lui *osteniți de priveghere*, ațintiți peste pământ și mare, și care, chiar „stelele cele mai mici”, deschid cugetării „tâmplele lor cele de argint”.

E o contemplație adâncă, pe care ne-o *încifrează* în metafore, ierarhul-poet sau, mai degrabă, ne-o *descifrează*, arătându-ne tainele creației.

Dumnezeu ne-a dăruit un univers rațional, după Chipul Cuvântului care l-a creat și care este însăși Înțelepciunea și Rațiunea. „Căci...privind la cer și văzând podoaba orânduirii lui și lumina stelelor, ne gândim la Cuvântul care le-a rânduie”⁴¹¹.

Un univers a cărui esență, deși alterată de căderea Protopărinților noștri, păstrează din plin frumusețea originară și prin evocarea căruia Antim vrea să ne trezească nostalgia, după Raiul zidit pentru om.

Frumusețea și raționalitatea universului evocă pe Creatorul său și ele sunt reflexe ale frumuseții luminii dumnezeiești.

Antim are predilecție pentru personificarea astrilor, a „luminătorilor cerești”, pentru că el gândește lumea ca pe o

⁴¹¹ Sfântul Atanasie cel Mare, *Scrieri*, col. PSB, vol. 15, traducere din grecește, introducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 1987, p. 81.

creație a Luminii, a lui Dumnezeu Cuvântul care este *Lumina lumii* (In. 1, 9; 8, 12).

Făcând o paralelă între iconografia răstignirii în care apar soarele și luna, și viziunea antimiană asupra celor doi aștri, Mihai Rădulescu⁴¹² realiza o observație extrem de pertinentă asupra faptului că lumina lunii este, de fapt, tot *lumina soarelui*, dar *reflectată*⁴¹³, în tradiția ortodoxă, ceea ce și Antim evocă: *luna iaste podoaba nopții, asămănătoare soarelui și stăpâna mării*⁴¹⁴.

Luna este, prin urmare, *un simbol* al prezenței nesesizabile a soarelui în nopte, și deci al prezenței lui Dumnezeu în lume, prezență reflectată de „lumina” lunii, adică de *frumusețea cosmică*.

De asemenea, după cum soarele se reflectă noaptea în lună, așa *se reflectă* lumina lui Dumnezeu în oglinda Sfinților Săi, care luminează apoi în lume și în noaptea necredinței omenești.

Această lume, dacă nu este înduhovnicită, atunci nu este decât un trup aproape inert, o materie goală și moartă, „netocmită”, ce nu are viață în sine, dacă nu primește viață de la razele harului dumnezeiesc, așa după cum luna nu are lumină proprie.

Iconografia bizantină conține această concepție, iar Antim excelează în a o încrîpa în metafore astrale, siderale, întrucât *metafora* este *icoana* scriitorului.

„Cuvântul personal a pus în fața noastră gândirea Sa sau chipul creat al gândirii Sale plasticizate, la nivelul rațiunii și al putinței noastre de exprimare, cu o putere creatoare pe care noi nu o avem”⁴¹⁵.

Noi contemplăm și admirăm universul și ne putem exprima bucuria și entuziasmul, pentru că de la început, acest univers imens a fost creat pe măsura conștiinței noastre.

Frumusețea universului izvorăște din faptul că el este „chipul gândirii Sale”: acest lucru îl vedem cu claritate la Antim.

⁴¹² A se vedea: <http://www.literaturasidetentie.ro/biografie.php>.

⁴¹³ Cf. Mihai Rădulescu, *Antim Ivireanul. Învățător. Scriitor. Personaj*, cu un „Cuvânt înainte” de P. S. Irineu Slătineanu, editat de Fundația „Antim Ivireanul” – Rm. Vâlcea, Ed. Ramida, București, 1997, p. 34.

⁴¹⁴ Antim Ivireanul, *Opere*, op. cit., p. 62.

⁴¹⁵ Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. 2, Ed. IBMBOR, ediția a II-a, București, 1997, p. 9.

Soarele, luna, stelele, pământul și toate câte sunt pe el, sunt imagini, expresii ale iubirii Sale pentru om, pentru care au fost create astfel.

Picturalitatea lui Antim în a surprinde aștrii cerești sau alte aspecte ale naturii, se datorează faptului că el înțelege aceste elemente ca fiind tot *icoane* ale frumuseții și iubirii dumnezeiești.

Dacă Antim alege să metaforizeze, să plasticizeze cuvintele și expresiile, atunci când vrea să surprindă frumusețea lumii, o face pentru a ne arăta că lumea este creată *în chip plastic*.

Dacă nu ar fi așa, nici noi nu am putea să materializăm cuvântul pentru a-l transforma în *rostire creatoare* sau în *operă de artă*, dăruindu-i capacitatea de a surprinde chipul adevărat al existenței.

Textul este *o icoană stilizată și interpretativă* a lumii iar lumea este *o icoană cosmică* a cuvântului dumnezeiesc, a ceea ce Antim numește *cuvântul cel de bună vestire*⁴¹⁶.

„După cum scrie Sfântul Nicodim Aghioritul⁴¹⁷, «zidirea este explicarea Scripturii, iar Scriptura este explicarea zidirii»⁴¹⁸.

Chipul tăcut al universului, în *înfrorătoare* – pentru unii, precum Pascal⁴¹⁹, dar și pentru toată modernitatea – lui imensitate este însă *o imagine cuvântătoare*, ba chiar *intimă* și *prietenoasă* pentru tradiția bizantină.

În lume totul este *logos*, totul este *cuvânt*, inclusiv *lumea însăși*. „Chiar tăcerea, pe care isihăștii o recomandau insistent, implică un acut simț al cuvântului, un respect deosebit față de nebănuitele lui capacități și, desigur, trebuința unei interpretări și definiri exacte”⁴²⁰.

Să ne amintim de Dosoftei: *Tu, Doamne, mi-ascultă / Ruga din tăcere*⁴²¹.

Făcând o analogie, tăcerea universului are nevoie de o interpretare exactă a *icoanei vii* care este *lumea*.

Universul este o creație a Cuvântului creator și un comentariu exhaustiv al Cuvântului divin, o icoană a textelor sfinte și, în virtutea acestei afirmații, înțelegem de ce „« picto-

⁴¹⁶ Antim Ivireanul, *Opere*, op. cit., p. 194.

⁴¹⁷ A se vedea: http://ro.orthodoxwiki.org/Nicodim_Aghioritul.

⁴¹⁸ Arhim. Daniil Gouvalis, *Minunile creației*, trad. din limba greacă de Cristina Băcanu, Ed. Bunavestire, Bacău, 2001, p. 167.

⁴¹⁹ Blaise Pascal: http://ro.wikipedia.org/wiki/Blaise_Pascal.

⁴²⁰ Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. I, op. cit., p. 56.

⁴²¹ Dosoftei, *Opere I (versuri)*, op. cit., p. 120.

poezia», «picto-literatura», în genere, au avut în Antim un practicant inventiv⁴²², deoarece el privea pictura ca pe o *imagine a celor scrise*, iar cele scrise, ca pe o *ilustrare* a unei realități foarte concrete.

Mai mult decât atât, „opera lui Antim se constituie ca o demonstrație a *capacității plastice* a limbii române”⁴²³, pentru că opera lui reprezintă o transpunere în inefabilitatea cuvântului, a plasticității care caracterizează materia universului, materie care a apărut la porunca lui Dumnezeu Cuvântul.

Acest chip al universului este „expresiv” și „luminos”, în fața sufletului și a „ochilor” minții; deși este material, se adresează inefabilității, componentei noastre spirituale.

Antim personifică foarte mult elementele acestui univers (soarele, luna, stelele, marea, pământul, etc.), tocmai pentru că ele sunt creațiile unei Rațiuni personale absolute și au fost astfel aduse în ființă, la existență, încât să vorbească rațiunii omenești.

Deși ele nu au ființă *rațională* și *volitivă*, sunt însă *personalizate* – iar în opera antimiană abundă personificările – prin unicitatea lor, prin frumusețea sublimă și prin pecetea harică, prin care pot să deschidă ochii conștiinței umane ca să-L cunoască pe Creatorul lor.

Pe de altă parte, faptul că întreaga creație are rostul ei și își urmează calea fără greș, fără „zăticneală”, faptul că ea priveghează e un îndemn la cugetare adâncă, la contemplație și la priveghere pentru om.

Iată, cele neînsuflețite și iraționale se ostenesc gândind, își epuizează rostul pentru care au fost create; tu, omule, ce faci? E o întrebare retorică, aflată în subsidiar, implantată cu multă perspicacitate de către autor.

Inima ascultătorului (a celui ce ascultă predica lui Antim Ivireanul), simte că iubirea aceasta universală se ostenește, se epuizează gândindu-și frumusețea și rostul, pentru a conduce pe om la înțelepciunea înțelegerii Celui care este Iubirea Însăși, a Celui care a făcut lumea „bună foarte” (Fac. 1, 31), nu numai pentru că e *foarte frumoasă*, ci și *foarte înțeleaptă*, adică plină de sens, demnă de iubit și de contemplat.

⁴²² Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. I, op. cit., p. 431.

⁴²³ Eugen Negrici, *Antim Ivireanul – Logos și personalitate*, op. cit., p. 7.

Antim insistă pe *luminozitatea universului* și pentru a sublinia caracterul *bun și frumos* al creației, observat și în cadrul acelui *kalokagaton*⁴²⁴ antic.

Omul poate conversa cu frumusețea cosmică pentru că lumina din univers vorbește luminii din el. „Logosul uman întâlnește în natură un alt logos.

Astfel, cunoașterea naturii este una *ana-logică* sau, mai bine spus, *dia-logică*, dialogală. [...]

În limitele acestei lumi, *omul personal* întâlnește pe *Dumnezeul personal*. Îl întâlnește nu *față către față*, ci *ascuns*, așa cum întâlnește pe poet în cuvântul poeziei sale și pe pictor în cuvântul culorilor sale”⁴²⁵.

După cum într-un poem sau într-o lucrare de artă ne întâlnim cu autorul și îl cunoaștem în parte – descoperindu-i sentimentele, aspirațiile, idealurile, opiniile, etc. –, ori în ce secol ar fi trăit și oricât de departe, la fel și pe Dumnezeu începem să-L cunoaștem din opera Sa, trăind experiența frumuseții indescritibile a acestui univers.

Această motivație adâncă se ascunde în spatele demersului estetic al lui Antim și a uriașului său efort lingvistico-literar, prin care a dăruit literaturii noastre o adevărată bijuterie oratorică.

Metaforele antimiene teologhiesc, de fapt, despre Dumnezeu, pe care Îl înțelegem și din contemplarea modului în care El a făcut lumea.

Dialogul iubirii dintre Dumnezeu și oameni are loc prin intermediul întregii creații, pentru că „raționalitatea exprimabilă a lumii” are „un Subiect care a gândit-o și a exprimat-o și care continuă să o gândească și să o exprime într-o flexionare continuu nouă, pentru subiectele create după Chipul Său”⁴²⁶, adică pentru oameni.

Dumnezeu a pus în lume și în lucruri *o gramatică* și *o literatură sublimă*. Universul este *un text imens*, *o poezie scrisă* într-o limbă a materiei, flexibilizată pentru sensibilitatea și conștiința noastră.

Antim vrea să confirme ascultătorilor săi faptul, că *citește o scriptură ascunsă* în toate lucrurile care au fost create, în frumusețea cosmică, având în vedere o hermeneutică universală.

⁴²⁴ În greacă: *frumos-bun*.

⁴²⁵ Christos Yannaras, *Abecedar al credinței*, trad. de Pr. Dr. Constantin Coman, Ed. Bizantină, București, 1996, p. 57.

⁴²⁶ Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, op. cit., p. 9.

După cum ne dăm seama, el nu face numai *hermeneutică* pe text, ci și o *lectură* a întregului cosmos, desfășurându-și privirea contemplatoare asupra întregii creații, într-o perspectivă holistică asupra lumii.

Descoperirea frumuseții universale⁴²⁷ este o revelație naturală, care face spiritul omenesc să vrea să leviteze către înălțimi spirituale.

„În vreme ce gândirea creatoare a lui Dumnezeu se actualizează și obiectivează în lume, mișcarea liberă a creaturii urmează calea inversă: lasă lucrurile create și caută pe Dumnezeu în El însuși, scopul său ultim. Lumea nu-și este suficientă ei înseși; n-a fost niciodată creată pentru ea însăși, ci pentru transfigurarea și îndumnezeirea creaturii prin cunoașterea Creatorului (Ioan 17, 3)”⁴²⁸.

Există o interdependență între *înțelegerea sensului universal* al lumii și *înțelegerea sensului uman* în lume: una o indică pe cealaltă.

Antim afirmă, într-o dedicație la o carte grecească (*Eortologhion*-ul lui Sevastos Kimenitul) tipărită în 1701:

*Începutul, mijlocul și sfârșitul, Stăpânul și Domnul tuturor ființelor, și simțitoare și înțelegătoare, este Făcătorul tuturor, Dumnezeu. Stăpânul însă și sfârșitul tuturor celor de sub lună este omul. Iar sfârșitul omului, pentru care s-a creat de Dumnezeu, este câștigarea și fericirea lui Dumnezeu însăși; fiindcă pentru om s-a făcut toată lumea aceasta, iar omul, se zice că s-a făcut de către Dumnezeu ca să dobândească pe Dumnezeu*⁴²⁹.

Aceasta demonstrează sensul *infin*it și, în același timp, *concentric* al creației, al cărei rezumat este omul, centrul și rațiunea oricărei existențe fiind însuși Creatorul ei.

Sensibilitatea lui Antim pentru poezia naturii, pentru poetizarea universului, nu este, deci, întâmplătoare. Ea vorbește oamenilor, după cum am spus, despre frumusețea Celui veșnic, precum se întâmplă și într-o cazanie la *Nașterea Domnului*:

Pruncul acesta,
care Se vârgulește în iasle,

⁴²⁷ În grecește, *ποίησις* înseamnă *lucrare, creație* și lucrarea de a crea universul este cea mai mare poezie. Ideea mi-a fost sugerată de către soțul meu, Pr. Dr. Dorin Octavian Picioruș, căruia îi mulțumesc.

⁴²⁸ Arhim. Sofronie, *Viața și învățătura starețului Siluan Athonitul*, trad. Pr. Prof. Dr. Ioan I. Ică, Ed. Deisis, Sibiu, 1999, p. 144.

⁴²⁹ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 405.

de ne vom ridica
ochii credinții noastre
Îl vom cunoaște făcând
tunete și fulgere în nori
și pre cer umbletul stelelor rânduind,
soarele și luna
de raze împlându-le
și mișcarea ceriului îndreptând
și toată greimea lumii
acest Prunc înfășat o cârmuiește ⁴³⁰.

Nu trebuie, deci, să vedem aici pe Antim ca fiind *un poet naiv* sau ca pe *un povestitor de basme*, ci ca pe *un teolog* foarte conștient (recunoaștem, de altfel, aici, și poezia lui Dosoftei), căci atunci când personifică, după cum am arătat, el face aceasta pentru a sublinia *caracterul rațional* al universului, amprenta personalizatoare pe care acesta a primit-o când a fost creat, logositatea lui.

Fiindcă, „dacă lumea a fost creată prin cuvânt, înțelepciune și știință și a fost împodobită cu toată rânduiala, e necesar ca Cel ce o conduce și a orânduit-o să nu fie altul decât Cuvântul lui Dumnezeu. [...]”

E Cuvântul care e altul decât rațiunea celor făcute și a toată creațiunea. E Cuvântul propriu și unic al Tatălui, Care a împodobit și luminează tot universul cu purtarea Lui de grijă⁴³¹.

Acestea arată dragostea lui Dumnezeu pentru întreaga fire și atenția cu care lumea a fost creată, nu *la întâmplare*, nu dintr-un *surplus de energie* al Divinității, cum susținea Blaga, ci *din iubire*.

El le-a creat pe toate numai prin cuvânt, dar Antim detaliază Geneza (în parte), pentru a ne arăta că Dumnezeu le-a și îmbrăcat cu frumusețe, că le-a înveșmântat cu haina iubirii Sale.

Astfel credem că trebuie înțelese expresiile poetice prin care se afirmă că El a făcut *tunete și fulgere în nori* și că *a rânduind umbletul stelelor pe cer*, iar *soarele și luna le-a umplut de raze*.

⁴³⁰ Idem, p. 199.

⁴³¹ Sfântul Atanasie cel Mare, *Scrieri*, op. cit., p. 75-76.

Rafinamentul metaforic la care ajunge oratorul nostru este urmarea subtilității și a fineții contemplative cu care este înzestrat⁴³².

Mai putem înțelege și că Dumnezeu a făcut toate lucrurile cu *multă migală* și cu *multă artă*, deși le-a făcut *numai cu cuvântul*. Sau, mai bine zis, pentru om ar fi fost nevoie de multă migăloasă lucrare pentru a crea ceva cu multă artă.

Când Antim prezintă cosmosul ca pe ceva desăvârșit din punct de vedere artistic, ca pe o bijuterie sau ca pe o „podoabă”, cum spune el adesea („podoaba lumii”), proclamă *atotputernicia* lui Dumnezeu, dar și *iubirea Lui* pentru lume.

Și, într-adevăr, Antim vorbește despre frumusețea universului ca despre *podoaba cea pământească și cea cerească*⁴³³.

Cuvântul „podoabă” este însă un calc lingvistic după limba greacă, fiind echivalentul termenului *cosmos*, care provine din *κοσμέω*, însemnând „eu împodobesc, înfrumusețez”.

În literatura noastră veche, *podoabă* devine sinonim cu tot ceea ce înseamnă frumusețe, armonie, cosmicitate, universalitate.

Dintr-o dată, numai urmărind etimologia cuvântului, observăm că „podoaba cea pământească și cea cerească” este o sintagmă care are conotații aparte.

Universul este perceput ca o podoabă, ca o creație plină de frumusețe, atât cel material, cât și cel spiritual sau, cu atât mai mult, cel spiritual.

Cosmosul este, în mod original, o „podoabă”, este configurat dintru început ca o arhitectură armonioasă și încărcată de frumusețe.

Astfel, luna este *iscusită*⁴³⁴, dar și omul...are *inima iscusită*⁴³⁵ și însuși sufletul omenesc este *iscusit, frumos*,

⁴³² A se vedea și Ps. 134, 6-7: Toate câte a vrut Domnul a făcut în cer și pe pământ, în mări și în toate adâncurile. A ridicat nori de la marginea pământului; fulgerele spre ploaie le-a făcut; El scoate vânturile din vistieriile Sale; Ier. 10, 12-13: Iar Domnul a făcut cerul cu puterea Sa, a întărit lumea cu înțelepciunea Sa și cu priceperea Sa a întins cerurile. La glasul Lui freamătă apele în ceruri și El ridică norii de la marginile pământului, făurește fulgerele în mijlocul ploii și scoate vânturile din vistieriile Sale, etc.

⁴³³ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 10.

⁴³⁴ Idem, p. 19. Verbul *a iscusî*, împreună cu derivatele sale, este unul din cuvintele limbii române remarcat de către Constantin Noica. A se vedea Constantin Noica, *Creație și frumos în rostirea românească*, Ed. Eminescu, București, 1973, p. 55-77.

⁴³⁵ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 218.

*minunat, vrednic*⁴³⁶ și *podoaba a darului celui dumnezeesc*⁴³⁷, fiind *zidirea cea mai iscusită a dumnezeieștii puteri*⁴³⁸.

Cuvântul *podoabă* este receptat de scriitorii noștri vechi ca *un superlativ absolut al frumuseții*, ca un termen complex, cu sensuri multiple, comprimând în sine o întreagă viziune, o filosofie a lumii aparte.

Se spune chiar, în limba veche, în *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Theodosie*, că „Dumnezeu făcu pre om după chipul și după podoaba Sa”⁴³⁹. *Podoabă* înseamnă aici, prin urmare, *asemănarea cu Dumnezeu*.

Acest termen, folosit și de Antim în multe contexte, ne ușurează înțelegerea unei cosmologii complexe, conform căreia universul este creat ca o podoabă de către Dumnezeu, este, în esențialitatea sa, frumos, încântător, demn de privit și de trăit în el.

Podoabă este, în sensul lui vechi, sinonim cu *lume*, întrucât „cuvântul *lume* în limba română vine de la cuvântul latin *lumen, luminis*, care înseamnă *lumină* și *podoabă*. Lumea se dovedește *lumină inepeizabilă*, deoarece în lucrurile ei descoperim, prin cunoașterea apofatică, noi sensuri ale acestora”⁴⁴⁰.

În fața frumuseții naturii, a lumii create de către El, nu poți decât să te înfiori. Antim mizează foarte mult pe aceste sentimente pe care vrea să le trezească în credincioșii săi: *înduioșarea* și *înfrorarea*, pentru că acestea aduc *iubirea* și *smerenia* în sufletele lor.

⁴³⁶ Idem, p. 146.

⁴³⁷ Ibidem.

⁴³⁸ Ibidem.

⁴³⁹ Cf. *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Theodosie*, text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă. Ed. Minerva, București, 1970, p. 246.

⁴⁴⁰ Drd. Liviu Stoina, *Valoarea frumosului în viața creștină*, în rev. *Studii Teologice*, seria a II-a, XXXIX (1987), nr. 6, p. 81, apud. Pr. Dr. Constantin Duțu, *Panegiricul ca formă a prediciei în trecut și astăzi...* (teză de doctorat), în rev. *Ortodoxia*, XLV (1993), nr.1-2, p.183, n.1394.

Același autor afirmă: „Întreaga făptură a lui Dumnezeu este o oglindă pentru strălucirea de dincolo de lume a Creatorului, încât «toate creaturile lui Dumnezeu cel întreit în Persoane, create *din nimic* (II Mac. 7, 29) văzute și nevăzute, organice și anorganice, însuflețite și neînsuflețite, formează un întreg unitar, armonios, frumos, *Cerul și pământul* (Fac. 1, 1), numit cu o expresie fericită, *cosmos* (ὁ κόσμος), adică *univers, lume, podoabă* sau *frumusețe* [subl. n.]». [...]

De aceea, așa cum afirmă Sf. Grigorie Palama (*Omilia 3*, P.G. 151, col. 332-333), lumea constituie un « reflex al frumuseții Sfintei Treimi [...]. Fiind realizarea planului din veci al Sfintei Treimi, ce are ca atribute esențiale atotperfecțiunea, bunătatea și frumusețea absolută, lumea creată, văzută și nevăzută, nu poate fi decât *bună și frumoasă*», cf. Ibidem.

Iar *iubirea* și *smerenia* sunt virtuțile cele mai mari, pe care el le propovăduiește deschis, aproape în fiecare predică.

Mitropolitul Antim Ivireanul a pus arta în slujba misiunii sale. Tocmai de aceea el nu este niciodată *un poet naiv* sau *un admirator romantic* al naturii.

Dar, în același timp, poezia textelor sale nu este *o simplă figură retorică* sau *stilistică*, ci *o izbucnire din interior* a sensibilității sale artistice și poetice. Altfel nu ar putea fi atât de *autentică*.

Toate fragmentele care vorbesc despre frumusețea lumii sunt, de fapt, o tâlcuire parțială la Geneză, la „cartea Facerii”, cum spune el.

De aceea, revine mereu în discursul său, ideea pe care am accentuat-o mai sus, că însuși Cuvântul a făcut pentru oameni o lume frumoasă și îmbrăcată în poezie, încă dintru început. În această lume, am văzut că totul vorbește rațiunii și iubirii noastre, totul este logosificat și este îmbibat de eros⁴⁴¹: nu numai pentru că sentimentele umane erotizează natura – după cum se vorbește despre literatura romantică –, ci, și pentru că avem de-a face cu un cosmos creat de la început ca un spațiu securizant, cu o natură erotizată de către Dumnezeu, adică astfel creată încât să poată să ne asume și să ne reprezinte afectivitatea, să ne interpreteze sentimentele, ca un actor cosmic – calitate pe care au sesizat-o și au pus-o în valoare mai ales poeții.

Natura a fost creată ca un mediu transparent pentru conștiința și erosul uman, un mediu compenetrabil în relație cu omul, căci o vedem plină de noimă și de har, adică prezentând un fundament rațional și spiritual.

Dumnezeu e Creator iubitor al întregii Sale zidiri, după cum învață Antim (interpretând o pildă din Evanghelia după Matei, în care un om avea doi feciori...⁴⁴²):

Precum un tată din cești pământești, fiind din sine bun și drept, are firească dragoste a iubi pre toți feciorii lui, tot într-o potrivă și a-i cinsti tot întocmai și a le împărți averia și bunătățile lui, tot într-un chip [...], așa iaste de bun și drept Tatăl tuturor, Dumnezeu, cât toate zidirile, ca niște faceri ale Lui le-au născut și bunătatea o face întocmai, la toate, după vrednicia a fieștecăruia.

⁴⁴¹ Nu vorbesc de acel *eros* înțeles denaturat, care, în mod frecvent, îi este opus lui *agape*, ci de *eros* ca iubire în general.

⁴⁴² Antim Ivireanul, *Opere*, p. 174.

*Drept aceia va să cinstească pre îngerii, ca pre niște zidiri mai aproape și fără de trupuri, ce strălucesc cu nemurirea, va să cinstească pre oameni ca pre niște chipuri ale Sale, va să cinstească și cele neînsuflețite, adică ceriul și pământul și toate câte-s pre dânsul*⁴⁴³. [...] *Și iarăș una câte una le-au cinstit cu oarecare podoabă ce le-au dat*⁴⁴⁴.

Prin aceste amănunte autorul subliniază *aplecarea* lui Dumnezeu asupra creației Sale, faptul că nu este un Stăpân *neîndurător* sau *nepăsător*, Care ar fi creat-o și apoi S-ar fi retras într-o transcendență absolută față de făptura Sa, atât față de cea neînsuflețită cât și față de cea înșuflețită și rațională.

Această idee o regăsim la Antim în mai multe predici, dar o întâlnim și la alți scriitori religioși, cum ar fi Varlaam (într-o cazanie care explică ce înseamnă „avuția” pe care a împărțit-o „un om” celor doi fii ai săi – în parabola fiului risipitor):

*Aceasta avuție le dede că-i făcu cu mente slobodă și într'un chip le dede suflet înțelegătoriu și fărâ de moarte; și împreună le dârui lumea și toate câte sânt [sunt] într'ănsă; și asemenea le întinse un acoperemânt: ceriul, și un sveștnic [unul pentru zi și unul pentru noapte]: soarele și luna aprinse în casa lor, și o masă le așternu: pământul; și ploae într'un chip le ploaă, cum celor direpți, așa și celor pângăroși*⁴⁴⁵.

Ca o paranteză, este interesant aici de observat că, la Mircea Eliade și la alți istorici ai religiilor, casa, locuința omenească, este *o imago mundi*⁴⁴⁶, dar în omiliile bizantine este tocmai invers, universul este de la început creat *ca o casă*, ca un spațiu protector pentru om, fiind expresia iubirii lui Dumnezeu pentru om.

În imensitatea și în diversitatea ei luxuriantă, lumea nu e, totuși, decât *un adăpost*, un loc în care omul să se simtă fericit, iubit și protejat.

Varlaam scria că această lume trebuie văzută atât cu „ochiul trupului”, cât și cu „ochiul minții”, pentru că este infinit mai subtil creată decât ni se pare nouă, fiind *materială* și *spirituală* în același timp:

Căci că deca iaste sănătos ochiul ce iaste în trupul nostru, veade chiar toate faptele: ceriul, pământul, munții, marea, înălțimea, adâncul, lumina, întunerecul și toate

⁴⁴³ Ibidem.

⁴⁴⁴ Idem, p. 175.

⁴⁴⁵ Varlaam, *Cazania* (1643), op. cit., p. 14.

⁴⁴⁶ În latină: *imagine a lumii/a universului*.

fealiurile copacilor și pomilor, fierilor și peștilor, toate ochiul le vede și le cunoaște.

Așa și mintea, ce se chiamă ochiul sufletului nostru, vede cele vădute și cele nevădute. Întăiu vede pre Dumnedzău, deci vede dvorba îngerilor, cunoaște fapta ce fără de moarte a sufletului său, după aceea alege cele netrecute deîn cele trecătoare. [...]

*Pentr'ace să cade a tot omul creștin să-ș ferească ochiul minții sale de gândurile păcatelor [...] Iară de va hi cu unele ca acestea orbit, tot trupul va hi întunecat; că cum iaste trupului ochiul cînste și frămsețe și lumină, așa și mintea ce curată iaste frămsețe și cînste și lumină sufletului*⁴⁴⁷.

Această viziune am întâlnit-o și la Antim, ascunsă însă în hățișul de metafore și alegorii, în profunzimea unor tablouri și a cuvintelor pastelate pentru a deștepta capacitatea de reprezentare și de iconizare a realității. Aici vedem însă, în mod explicit, *dualitatea complementară* a lumii.

De la *contemplarea naturii* mintea este obligată să se ridice la *o raționalitate mai înaltă* – lucru pe care Antim nu îl lămurește foarte bine, dar îl impune pe întreg parcurs al didahiilor –, care o face să conștientizeze adevărul despre esența nemuritoare a ființei umane, despre noblețea dar și despre nimicnicia ei⁴⁴⁸.

Observăm că este o teologie comună lui Antim și lui Varlaam: privirea aceasta spre frumusețea incomensurabilă și spre caracterul copleșitor al creației are ca scop *înțelegerea propriei alcătuiți și a propriului sens* în lume.

Este o pagină de cugetare profundă – și care nu este singulară – din *Cazania* lui Varlaam.

⁴⁴⁷ Idem, p.161.

De remarcat că *faptele*, în limba veche, însemna *toate lucrurile universului*, pentru că acestea sunt faptele Cuiva, Care le-a creat, adică ale lui Dumnezeu.

La fel și *faptă* era sinonim și cu *făptură, ființă, esență, alcătuire*, după cum se poate deduce din text.

Credem că Noica ar fi trebuit să adauge la cuvintele unice ale limbii române și pe acesta, al cărui înțeles creaționist s-a pierdut în limba contemporană.

Privite din această perspectivă, metafore ca „făptură de lumină” sau „făptură de zăpadă” capătă conotații încă și mai adânci, mai subtile.

⁴⁴⁸ „Omul nu este decât *o trestie*, cea mai fragilă din natură: dar este *o trestie gânditoare*. Nu e nevoie ca universul întreg să se înverșuneze împotriva lui pentru a-l zdrobi. Un abur, o picătură de apă, sunt de ajuns pentru a-l ucide.

Dar chiar dacă universul întreg l-ar zdrobi, omul tot ar fi mai nobil decât cel care-l ucide, pentru că el știe că moare și e conștient de avantajul pe care universul îl are față de el, din faptul că acesta nu știe nimic”, cf. Pascal, *Cugetări*, text integral, ediția Brunschvicg, trad. de Maria și Cezar Ivănescu, Ed. Aion, Oradea, 1998, p. 296.

Pasaje asemănătoare – ideatic – întâlnim și la Coresi, și chiar în interpretarea începutului aceleiași parabole a fiului risipitor, amintită mai sus:

Și împărți lorū tocma (ce se zice, pre voia lorū-șū lăasă pre ei), ca un Iubitoriu de oameni și de feciori. Întocmai amu deade Dumnezeu oamenilorū tuturoră înțelesu și samavolnicie [rațiune și voință liberă].

Deade lorū soarele, luna, stealele, pământulū și totu ce e pre elū. [...] Iar celū fecioru mai mare și dereptū întru slava Domnului aceastea le primi.

Văzu ceriulū și de bunătatea făpturiei cunoscu pre Ziditoriulū. «Văzu», zice, «ceriulū, lucrulū degetelorū Tale, luna și stealele ce Tu le-ai urzitū ».

Văzu amu lumea aceasta și mulțemi și proslăvi Domnulū, cēla ce o au înfrumusețatū⁴⁴⁹.

Ne uimește în aceste texte *migala* creației, impresionanta ei frumusețe și armonie.

În edițiile *Bibliei* din 1988 și 2001, se spune: „cerurile, lucrul mâinilor Tale, luna și stelele pe care Tu le-ai întemeiat” (Ps. 8, 3).

Semnificația expresiei coresiene⁴⁵⁰ „lucrul degetelor Tale” și a verbului „a urzit”, dar și sensul întreg al fragmentelor pe care le-am citat din vechile *Cazanii*, sunt în concordanță cu ceea ce am comentat deja, pentru că pun în lumină *atenția* cu care Dumnezeu a creat lumea.

Lucrarea „cu degetele” arată finețea Creatorului, cu care nu numai a făcut, dar a „urzit”.

De aici și din tot pasajul, se remarcă frumusețea și subtilitatea creației, dar și magnificele ei rațiuni întipărite adânc în însăși firea, în natura sa.

Dosoftei scria și el, traducând și versificând același verset din *Psaltire* :

*Văz că-i făcut ceriul de mânule Tale,
Cu toată podoaba, și-i pornit cu cale.*

*Ai tocmit și luna să crească, să scază,
Să-ș ia de la soare lucoare din rază.*

Stele luminate ce lucesc pre noapte,

⁴⁴⁹ Coresi, *Evanghelie cu învățătură* (1581), op. cit., p. 24.

⁴⁵⁰ Coresi folosea traduceri românești mai vechi ale *Apostolului* și *Psaltirei*.

Aceste imagini *antropomorfe* (să ne amintim însă că ele aparțin Vechiului Testament, când încă nu Se întrupase Fiul lui Dumnezeu și antropomorfizarea era cu totul interzisă) nu sunt *mitice*, ci *extrem de sugestive*.

Ele arată apropierea lui Dumnezeu de om și de creația Lui, faptul că aceasta este sfântă și desăvârșită și că Dumnezeu nu se poate *scârbi* de ea ca *necurată*, așa cum susțineau gnosticii, plotinienii sau bogomilii (și toți cei care, de-a lungul istoriei, au considerat că Dumnezeu *a avut nevoie* de un *intermediar* pentru a crea lumea).

Un Creator care a depus atâta iubire pentru fiecare detaliu nu Își va renega niciodată creația, în ciuda faptului că o parte din ființele raționale aleg să nu Îi răspundă la fel.

Am întărit cu exemple din *Cazania* lui Varlaam și din cea a lui Coresi, de la vechii noștri scriitori bisericești (și exemplele pot fi înmulțite), ideea de spiritualizare profundă a perspectivei poetice a scriitorilor religioși.

Dar, mai ales, am vrut să explicăm și mai mult – sprijinindu-ne pe reputația *Cazaniilor* – care este contextul tradițional al gândirii ortodoxe despre cosmos, despre lume, pentru ca cititorul (dacă este mai puțin familiar atmosferei interioare a Bisericii) să-l poată integra pe Antim acestui context.

Radu Albala⁴⁵² observa că Antim are o „grandioasă, hiperbolică viziune cosmică a unor galaxii” și că „este *liric* în evocarea unor fenomene ale naturii, și mai cu seamă în evocarea grandioaselor fenomene cerești, care îl emoționează, pare-se, cu deosebire”⁴⁵³.

Cu adevărat, el are o maiestooasă imagine de ansamblu asupra universului, complexă și armonioasă în același timp, care cuprinde și lumea văzută, și pe cea spirituală, la fel ca la Coresi și Varlaam, dar într-o descriere mult mai amplă și mai poetică.

Vrând să aflăm motivul pentru care acest cosmos îl emoționează și îl inspiră atât de mult, nu putem ajunge decât la semnificații mistice – pe care el însuși ni le descoperă, dacă facem o lectură atentă a *Didahiilor* –, foarte înalte ale

⁴⁵¹ Dosoftei, *Opere I (versuri)*, op. cit., p. 23.

⁴⁵² A se vedea: <http://www.humanitas.ro/radu-albala>.

⁴⁵³ Radu Albala, *Antim Ivireanul și vremea lui*, Ed. Tineretului, București, 1962, p. 113.

metaforelor și figurilor sale de stil, la semnificații religioase ale binelui și ale frumosului în lume.

„Un sens alegoric al predicilor lui Antim îl constituie lupta cu întunericul, înfruntarea, cu semnificație bine determinată, a beznei [bezna interioară, la nivel mental este consecința păcatului și a necunoaștinței] cu lumina.

Sub «lumina cunoaștinței de Dumnezeu», prin care se subînțelege și «lumina învățăturii», (soarele și luna sunt simboluri gravitând pe orbita celestelor revelații), «întunericul necredinței» și pâcla neștiinței se vor risipi⁴⁵⁴, scrie Florin Faifer⁴⁵⁵.

Același exeget recunoaște că „marea, soarele și luna, stelele «cu tâmpile lor cele de argint» sunt simboluri⁴⁵⁶ și, mai mult, că avem de-a face, în opera lui Antim, cu „o pădure de simboluri⁴⁵⁷”.

Vom vedea în continuare și alte semnificații simbolice ale acestor elemente naturale, diferite de cele pe care le-am relevat până acum.

Nu numai că lumea este *plină de sens* și *frumusețe*, dar este, cum am mai spus, ea însăși *o lumină*.

În predicile antimiene întâlnim nenumărate metafore, comparații și personificări ale luminii, iar însăși sfera semantică, în sens larg, a cuvântului *lumină* (împreună cu verbul *a străluci*, foarte frecvent în *Didahii*) este foarte mult solicitată.

Crearea lumii ca o lumină reprezintă *un autograf* al Autorului asupra creației Lui.

Dumnezeu este Lumină, Soarele dreptății, cum subliniază de nenumărate ori Antim, pe parcursul *Didahiilor* (pornind de la Mal. 4, 2; 3, 20):

*De vreme ce soarele cest simțitoriu,
când răsare și să înalță de pre pământ,
să face pricină și mijlocitor a multor bunătăți,
că întinzându-și razele,
luminează pământul și marea,
gonește și răsipește
toată ceața și negura,*

⁴⁵⁴ Florin Faifer, în: *Antim Ivireanul, Didahii*, postfață și bibliografie de Florin Faifer, București, Ed. Minerva, 1983, p. 230.

⁴⁵⁵ Un articol despre sine: <http://www.ziaruldeiasi.ro/opinii/faifer-florin-faifer~ni4jfb>.

⁴⁵⁶ Idem, p. 239.

⁴⁵⁷ Idem, p. 235.

încâlzește și hrănește
 toate neamurile dobitoacelor,
 și, în scurt să zic,
 toate le însuflețește
 și le înviază
 și pre toate împreună
 le bucură și le veselește,
 dar cu cât mai vârtos
 Soarele cel de gând al dreptății,
 Fiiul și Cuvântul lui Dumnezeu Tatăl,
 Domnul nostru Iisus Hristos
 (pentru care zice
 prorocul Malahie la 4 capete:
 «Va răsări voao,
 celora ce vă temeț de numele Mieui,
 soarele dreptății»),
 Carele S-au suit
 și au răsărit astăzi
 în muntele Thavorului,
 întinzând razele și strălucirile
 măririi dumnezeirii Lui⁴⁵⁸.

Dar și Maica Domnului este o lumină mare:

Aleasă iaste cu adevărat, ca soarele,
 pentru că iaste încununată
 cu toate razele darurilor dumnezeiești
 și strălucește mai vârtos
 între celelalte lumini ale ceriului.
 Aleasă iaste și frumoasă ca luna,
 pentru că,
 cu lumina sfințeniei, stinge celelalte stele
 și pentru marea și minunata strălucire,
 de toate șireagurile stelelor celor de taină
 să cinstește, ca o împărăteasă.
 Aleasă iaste ca revărsatul zorilor,
 pentru că ia au izgonit noaptea
 și toată întunericimea păcatului
 și au adus în lume
 zioa cea purtătoare de viață⁴⁵⁹.

⁴⁵⁸ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 74.

⁴⁵⁹ Idem, p. 19.

Îngerii sunt *lumini*: *îngerii sunt stele* ⁴⁶⁰.

Toți Sfinții sunt *lumini*: trupurile Sfinților vor străluci ca soarele întru Împărăția Părintelui lor ⁴⁶¹ și ei sunt pe lângă Hristos ca niște stele ⁴⁶². Sfântul Nicolae luminează ca o făclie aprinsă în casa Domnului ⁴⁶³.

Sfântul Petru este un alt soare de taină trimițând peste tot pământul razele darurilor și a facerilor de bine ⁴⁶⁴. Iar pe Sfântul Pavel l-a ales Dumnezeu ca luminând ca o altă lună luminată în lume, să răsipească întunerecul închinăciunii la idoli ⁴⁶⁵. Sfântul Constantin cel Mare au strălucit (ca) steaoa cea luminoasă ⁴⁶⁶.

Toți Sfinții Apostoli au răspândit credința fulgerund, nu zic, cu fulgerile săbiilor, celor ascuțite, ci numai cu strălucirile unei vieți bune ⁴⁶⁷, etc.

Sufletul omenesc însuși este o lumină ⁴⁶⁸: sufletul este mai luminat decât soarele ⁴⁶⁹ și apare ca o avuție care iaste mai cinstită decât toate avuțiile ce sunt ascunse supt munți, sau decât toate câte ocolește toată lumea; și acea frumoșe luminată a soarelui [cele trei fecioare din predica la Sf. Nicolae] iaste să-ș piarză lumina și podoaba [...]; nu voiu lăsa să se lipsească ceriul de stele frumoase ca acestia... ⁴⁷⁰.

Virtutea, la rândul ei, este o lumină: bunătatea să asemănă focului și iaste să meargă în sus, în văzduh, unde-i iaste matca, că Dumnezeu iaste foc mistuitoriu și pară de foc subțire ⁴⁷¹. Lumea întreagă respiră lumină.

Iată, deci, că nu numai zidirea sensibilă este inundată de lumină, fiind sub *supravegherea* astrilor cerești, ci cu atât mai mult cea spirituală este iradiantă de lumina cea mai înaltă, dumnezeiască.

Sursa acestei viziuni o putem identifica însă din timpuri foarte vechi, încă de la Sfântul Vasile cel Mare, care vedea soarele și luna ca *doi ochi de foc îngemănați pe cer*.

⁴⁶⁰ Idem, p. 124.

⁴⁶¹ Idem, p. 10.

⁴⁶² Ibidem.

⁴⁶³ Idem, p. 50.

⁴⁶⁴ Idem, p. 58.

⁴⁶⁵ Idem, p. 61.

⁴⁶⁶ Idem, p. 116.

⁴⁶⁷ Idem, p. 6.

⁴⁶⁸ Acest lucru era afirmat încă în *Vechiul Testament*. Spre exemplu, în Pilde 20, 27 se spune: Sufletul omului este un sfășnic de la Domnul; el cercetează toate cămările trupului.

⁴⁶⁹ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 146.

⁴⁷⁰ Idem, p. 51.

⁴⁷¹ Idem, p. 49.

Și tot el este izvorul comparației astrilor cu *sfeșnice*, din literatura noastră medievală (a se vedea Varlaam și Cantemir), întrucât Sf. Vasile este cel care precizează că Dumnezeu a creat luminătorii cerești, în ziua a patra, ca pe niște *lămpi* în care a pus să ardă lumina creată în ziua întâi. Și că, la fel, Sfinții sunt luminători și vehicule ale luminii dumnezeiești a lui Hristos⁴⁷².

Această hermeneutică s-a perpetuat în toată literatura patristică și bizantină⁴⁷³.

Dar să vorbim în continuare despre semnificațiile luminii, care se revelează de la sine, pe măsură ce ne adâncim în text, în interpretarea imaginilor seducătoare din punct de vedere literar și stilistic și a metaforelor revelatorii, care sunt nenumărate în paginile *Didahiilor*.

Citatele lungi considerăm că sunt *ilustrative* și *esențiale*, iar nu *de prisos*, pentru a ne însoți în această *cufundare* în logica antimiană.

Astfel, izvorul acestei lumini tainice, care împânzește tot universul este Dumnezeu, iar beneficiarul este omul – într-o *fabulă* mai puțin obișnuită, pe care am putea-o numi *Soarele și pământul*:

*Cine au văzut vreodinioară
între zidiri
atâta dragoste câtă iaste
aceia ce arată
soarele spre pământ,
că deși iaste
luminătoriu mare al ceriului
și împărat al tuturor stelelor,
iar lăsând celialalte stihii,*

⁴⁷² Cf. Sfântul Vasile cel Mare, *Omilii la Hexaemeron. Omilii la Psalmi. Omilii și cuvântări*, col. PSB, vol. 17, traducere, introducere, note și indici de Pr. D. Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 1986, p. 133-134.

⁴⁷³ În sprijinul acestei afirmații, putem aduce o mărturie de la Sfântul Simeon Noul Teolog (sec. XI): „Dumnezeu a făcut de la început două lumi: una *văzută* și alta *nevăzută*. Dar e un singur împărat al lucrurilor văzute care poartă în el trăsăturile celor două lumi, în latura cea văzută și cugetată.

Potrivit cu aceste două lumi, strălucesc doi sori: cel văzut cu simțurile și cel cugetat. Și ceea ce e soarele acesta în cele văzute și supuse simțurilor, aceea este Dumnezeu în cele nevăzute și neînțelese cu mintea. [...]

Precum cei doi sori își împlinesc în chip despărțit lucrările în cele două lumi, așa și în omul cel unul: unul luminează trupul, Celălalt sufletul și fiecare soare comunică lumina sa, prin participare, părții luminate de el, după puterea de primire a ei, fie în chip mai bogat, fie în chip mai sărac”, cf. *Filocalia Românească*, vol. 6, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, Ed. Humanitas, București, 1997, p. 56-58.

*îndrăgește
 și iubește mai mult
 pre smeritul acesta de pământ
 și spre dânsul are închinată
 toată pohta lui,
 spre dânsul
 luminează cu razele sale,
 spre dânsul
 împodobește cu toate feliurile de copaci,
 spre dânsul încununează cu florile,
 spre dânsul îmbogățește cu rodurile,
 pre dânsul hrănește cu lucrurile sale.
 Și, pentru ca să nu se depărteze
 de la el niciodată,
 face pururea
 o învârtejire împrejurul lui
 cu un umblet neconținut.
 Asemene aceștii pohte,
 sau, mai vârtos să zic,
 mai mult fără' de asemănare
 arată marele Dumnezeu
 Ziditoriul și Făcătoriul a toate,
 spre sufletul cel smerit
 și păcătos al omului,
 măcar că are în mâinile Lui
 toate marginile pământului,
 măcar că bunătățile noastre nu-I trebuie,
 după cum zice David [Ps. 15, 2],
 iar spre acest suflet
 are pusă toată
 dragostea Lui cea dumnezeiască;...⁴⁷⁴.*

Minunată imagine a soarelui, ca „împărat al tuturor stelelor”, al cărui „umbrel neconținut” supraveghează pământul, învâluindu-l în lumina care îl vivifică!

Autorul ne descifrează el însuși *analogia* cu Dumnezeu Creatorul și Proniatorul lumii, dar faptul în sine al *decriptării* alegoriei nu scade însă, cu nimic, din frumusețea și ineditul acestei fabule duhovnicești, ci o întregește cu sensuri mistice.

În fragmente de acest fel, intransigentul și *asprul* mitropolit își dezvăluie delicatețea, sensibilitatea și gingășia

⁴⁷⁴ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 211.

inimii sale, care exprimă atâta compasiune, încât să îmbrace tot universul în lacrima frumuseții poetice.

Comparația cu soarele o făcea și Varlaam:

*Cumu-i soarele de strălucește
toate câte-s pre supt ceriu
și toate semențiile omenești luminează,
cu mult mai vărtos Acela
carele iaste soarele cel svânt și drept,
ce luminiază nu numai trupurile den afară,
ce și sufletele din lontru,
ochii inimiei deșchide și mente deștaptă,
de cunoaște omul pre Dumnedzău
și binele de veci ce i-au gătat lui.*

*Deicea să cunoaște liubovul [iubirea]
ce are cătră oameni Domnul nostru Iisus Hristos
și dragostea ce nespusă,
că pretutindire îmbla
și în toate laturile călătorii,
prin cetăți și prin sate, de tămăduia
toate neputințele și boalele din oameni,
și cu ciudesele [minunile] ce făce
să lumina mente oamenilor
și să întorçe oamenii cătră Dumnedzău
și cătră pocâință⁴⁷⁵.*

În prelungirea unei tradiții eclesiastice foarte vechi, motivațiile lui Antim transcend, însă, simpla *admirație* a pitorescului naturii, după cum, depărtând vălul alegoric, semnaleză el însuși.

Interpretarea spre care indică Antim – iar noi ne permitem să împrumutăm cuvintele lui Varlaam –, ar fi că oamenii

*nu pute pricepe
că de sămt faptele lui Dumnedzău
atâta de luminate și frumoase,
cumu-i soarele și stelele,
dară cu cât mai vărtos
va hi Acela*

⁴⁷⁵ Varlaam, op. cit., p. 339.

*carele au dzis
și s-au făcut acestea!*

*Că de strălucește soarele atâta,
ce iaste zidirea Lui,
dară cu cât mai vârtos
va străluci Acela,
Ziditoriul!⁴⁷⁶.*

Urmărind finalitatea pedagogică a didahiilor, este lesne de acceptat această interpretare, pe care o vom regăsi, exprimată aproape identic, și în *Divanul* lui Cantemir.

Sursa teologică a unor astfel de imagini profund poetice este lesne observabilă și în contexte neteologice (sau care nu sunt *specific teologice*), în tradiția literară românească, ca spre exemplu, în interiorul unui roman istorico-fabulistic cum este *Istoria ieroglifică*.

Răsăritul de soare și apusul de soare sunt surprinse în imagini magnifice de Cantemir. Zorii dimineții se descoperă *când făclia cea de aur în sfeșnicul de diiamant și lumina cea de obște în casele și mesele tuturor să pune*⁴⁷⁷.

Iar noaptea cade *după ce părintele planetelor și ochiul lumii radzele supt ipoghei* [orizont] *își sloboade și lumina supt pământ își ascunde*...⁴⁷⁸.

Sunt demne de remarcat similitudinile dintre viziunea lui Cantemir despre *părintele planetelor* și cea a lui Antim despre *împăratul stelelor*, și dintre *ochiul lumii* cantemirean și imaginea astrilor ca niște ochi deschiși spre lume, din didahiile antimiene (sursa e vasiliană).

Făclia cea de aur are și ea întemeiere scripturală, dar și omiletică, în *lămpile* aprinse de Dumnezeu pe cer, în *casa* universului (*casă = biserică*), de care pomeneau *Cazaniile* lui Coresi și Varlaam, în timp ce *lumina care apune sub pământ* se regăsește aidoma, ca expresie, în Prohodul Domnului, care se cântă în *Vinerea Mare*, cu referire, evident, la Hristos.

Însă, simetria dintre viziunile solare ale celor doi mari scriitori ai medievalității noastre nu se oprește aici și ne dezvăluie, cu alte ocazii, apropieri surprinzătoare.

⁴⁷⁶ Idem, p. 397.

⁴⁷⁷ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ediție îngrijită de P.P. Panaitescu și I. Verdeș, studiu introductiv de Adriana Babeți, Ed. Minerva, București, 1997, p. 76.

⁴⁷⁸ Ibidem.

Pentru a marca momentul înserării și al începutului nopții, Cantemir reproduce aceeași scenă cosmică, ca și Antim: *după ce ochiul cerului să închidea și perdeaua nopții peste fața pământului să trăgea, [candelele] toate să aprindea [în templu]*⁴⁷⁹ – și ne amintim de pasajul din omilia la Sf. Nicolae.

În altă parte, scrie că *soarele cu a sa lumină toate stelele acopere și nevădzute le face*⁴⁸⁰, ceea ce ne provoacă din nou exercițiul anamnetic și ne trimite la imaginea antimiană cu soarele *carele stinge cu lumina lui toate celialalte lumini*, reproducă de noi la începutul acestui subcapitol.

Imaginea respectivă provine însă din *Hexaameronul* Sfântului Vasile:

„Pe cer sunt o mulțime nenumărată de stele, dar toată lumina lor, adunată la un loc, nu ajunge să risipească întunecimea nopții. Dar numai ce se arată la orizont soarele, acest luminător, dar, mai bine spus, chiar când este așteptat, înainte de a se ridica cu totul deasupra pământului a pus pe fugă întunericul, *a întunecat stelele cu lumina lui*, iar aerul din jurul pământului, ca până atunci era înghețat și dens, l-a topit și l-a împrăștiat”⁴⁸¹.

O regăsim nu numai la Antim și Cantemir, ci și la Nicolaus Olahus⁴⁸², în niște versuri compuse la moartea lui Erasmus de Rotterdam⁴⁸³: *Căci, după cum biruiește soarele stelele toate, / Astfel și el pe ceilalți tot învățați i-a-ntrecut*⁴⁸⁴.

De asemenea, într-un alt loc, Dimitrie Cantemir pictează în același stil alegorico-simbolic tabloul înserării: *ochiul cel de obște genele orizontului peste lumini își sloboade, [și] la locul orânduit să cobori*⁴⁸⁵.

Scopul instrumentării expresiilor plastice de către Antim este, așadar, ca de la lumina sensibilă să ajungem la lumina spirituală, după cum identic filosofează și Dimitrie Cantemir:

Căci pe cei ce socotesc că lumina acestei lumi este lumina cea adevărată, Domnul îi numește „orbi și călăuze ale orbilor” (Mt. 15, 14), mai ales pentru că lumina acestei lumi este întuneric, precum bine a cunoscut Iov (38, 19) că „noi în întuneric ne învărtim”. [...]

⁴⁷⁹ Idem, p. 131.

⁴⁸⁰ Idem, p. 178.

⁴⁸¹ Sfântul Vasile cel Mare, *Omilii la Hexaameron...*, op. cit., p.144.

⁴⁸² A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolaus_Olahus.

⁴⁸³ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Erasmus_din_Rotterdam.

⁴⁸⁴ Cf. Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, op. cit., p. 20.

⁴⁸⁵ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglică*, op. cit., p. 288.

*Nici să cauți vreo altă frumusețe sau vreo altă lumină mai frumoasă și mai strălucitoare decât cea dumnezeiască, pentru că tot El zice: „Eu sunt lumina lumii” (In. 8, 12)*⁴⁸⁶.

Dar comparația lui Antim are în vedere semnificații care se ramifică, absconse, ce nu ies la iveală decât dacă privim cu atenție în profunzimile discursurilor sale.

Imaginea soarelui care ocrotește pământul și îl face să rodească are un corespondent în realitatea spirituală, în felul în care Dumnezeu are grijă de *pământul* inimii și îl ajută să facă rod al credinței, căci omul trebuie să *aibă în loc de pământ dragostea, că acolo să va înrădăcina credința, ca un copaci și-ș va da roada sa la vremea sa, după cum zice David; că toți copacii și toate erburile, răzimând în pământ, cresc și să măresc și-ș dau roada, iar deaca nu razimă în pământ, să usucă și pier. Așa și credința, răzimând în dragoste, crește și să mărește și face toate rodurile bunătăților, căci pământul credinții iaste dragostea*⁴⁸⁷ iar *lăcașul ei* [al credinței] *iaste inima omului și viața ei, faptele cele bune*⁴⁸⁸.

Cu alte cuvinte, inima omenească este *pământul* iubirii, în care este aruncată sămânța cuvântului și din care crește rodul credinței.

Iată ce spunea iarăși Cantemir: „Lumea este ca o grădină și într-însa oamenii sunt ca florile, precum mărturisește Osie (14, 5): *Răsări-va Israel ca un crin sau Tot trupul este iarbă și toată slava lui ca floarea: iarba s-a uscat și floarea a căzut* (Is. 40, 7-8).

Omul este ca pomul și ca rodul, cu alte cuvinte ca fructele sunt faptele lui. Din pomul bun va ieși roadă bună [Mt. 7, 17] și la aceasta se adaugă cele ce urmează acolo unde se spune despre omul bun: *Și va fi ca pomul răsădit lângă trecerea apelor care își va da rodul la timpul cuvenit, iar frunza lui nu va cădea* (Ps. 1, 3 și Ier. 17, 8)”⁴⁸⁹.

Tocmai acest pământ al inimii este cel pe care îl „luminează”, îl „împodobește”, îl „încununează cu florile”, îl „îmbogățește cu rodurile” și îl „hrănește” Dumnezeu, „Ziditoriul și Făcătoriul a toate”, până când inima devine răi,

⁴⁸⁶ Dimitrie Cantemir, *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul*, text stabilit, traducerea versiunii grecești, comentarii și glosar de Virgil Cândea, postfață și bibliografie de Alexandru Duțu, Ed. Minerva, București, 1990, p. 267.

Pentru claritatea discursului, acolo unde ne interesează mai mult *mesajul*, am apelat și vom mai apela la traducerea lui Virgil Cândea din versiunea greacă a lucrării.

⁴⁸⁷ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 53.

⁴⁸⁸ Idem, p. 47.

⁴⁸⁹ Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 260.

grădină a desfătării, Eden haric, în care Dumnezeu locuiește și „umblă” (Fac. 3, 8), ca în Edenul primordial.

Urmarea acestei ocrotiri este că iubirea cerească se *împământenește* cu totul în om și acesta se transfigurează prin ea și devine mireasa lui Hristos și *logodnica* cea care *chiamă către sine pre iubitul său Mire*⁴⁹⁰.

Chipul nupțial al iubirii dintre Dumnezeu și om, în mijlocul raiului inimii, este o imagine ce dovedește încărcătura afectivă a textului, entuziasmul oratorului, izbucnind cu rezonanțe poetice nestăvilite, din adâncul conștiinței și al spiritului său, care nu-și poate cenzura fericirea.

Antim ne prezintă toată această concepție sub formă de parabolă, vrând să demonstreze că omul este un *microcosmos*, dar care Îl poate cuprinde în inima sa pe Creatorul cosmosului întreg.

După Sfinții Grigorie Teologul sau Grigorie Palama, „omul, ultimă creație a Divinității, este culmea, încheierea, desăvârșirea și însumarea a tot ceea ce Demiurgul a produs înainte, este macrocosmosul concentrat într-un microcosmos”⁴⁹¹.

Omul este o *lume* plină de taine, pe care toate tainele universului o oglindesc fără să o epuizeze.

S-ar părea că viziunea lui Antim este una *antropocentrică*, dar ființa umană, din perspectiva lui, este privită exclusiv în *relație*, ca ființă dialogică, în relația sa perenă cu Soarele și Logosul care o priveghează neconținut.

Umanitatea recunoaște, *citește* în univers un chip al propriei sale creări și ființări. Universul răspunde rațiunii umane, pentru că întrupează, personifică realități ale vieții și istoriei sale.

Prin intermediul acestui univers, Dumnezeu dialoghează cu omul sau omul învață luând aminte la comportamentul și firescul universal, în urma căruia, *ca să nu fie bucuriia și veseliia noastră în deșert, trebuie să cunoaștem cu ochii cei sufletești prăznuirea vremii aceștia, ca să nu ne zică și noao Prorocul: „Uliul pre ceriu au cunoscut vremea sa, turtureaoa, rânduneaoa și barza au cunoscut vremea venirii lor, iar norodul mieu n-au cunoscut Judecata lui Dumnezeu”*.

Că urât lucru va fi și necuvios, când păsările vor cunoaște vremea lor și după vremea aceia îș vor schimba lăcașurile sale.

⁴⁹⁰ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 113.

⁴⁹¹ Cf. Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. I, op. cit., p. 56.

*Iar noi, vremile cele rânduite de Sfânta Biserică, spre spăseniia sufletelor noastre nu le vom cunoaște*⁴⁹².

Căci „mântuirea, în viziunea mitropolitului Antim Ivireanul, este *cosmică*, ea include lumea, întregul univers, în care rolul central îl are omul, în calitate de *coroană a creației*”⁴⁹³.

Cosmosul întreg, cerul și pământul, sunt adevărate *cărți* spre înțeleptirea omului⁴⁹⁴.

„Pe binefăcătorul Dumnezeu poți să-L cunoști mai cu seamă după minunatele Sale creaturi, care nu lipsesc niciodată din fața ochilor tăi, ca să le vezi și după cum mărturisesc ele însele: *Cerurile povestesc slava Lui* (Ps. 18, 1) și se învață între ele, unele pe altele, să cunoască pe Dumnezeu și Ziditorul lor: *Ziua zilei spune cuvântul și noaptea vestește nopții știința* (Ps. 18, 2)”⁴⁹⁵.

Soarele, luna, aștrii cerești⁴⁹⁶, cât și celelalte elemente naturale, au valoare semiotică, fiind create ca niște semne ce indică *schimbarea vremilor*⁴⁹⁷, [...] *care făcând ageră firea omului, a (în)mulți faptele cele bune îl îndeamnă*⁴⁹⁸.

Universul apare ca un fel de *arhitext* (dar nu în sens platonice), un *proto-text* creat de Dumnezeu, o *proto-biblie*⁴⁹⁹.

Lecturând astfel tainele universului, omul se cunoaște pe sine însuși, descoperă de fapt tainele sale, ale comportamentului său ca făptură cugetătoare a lui Dumnezeu.

Așa percepe Antim Ivireanul lumea și caută să ne prezinte întreg cosmosul ca pe o *icoană* a Bisericii universale, și să o *picteze* astfel. Căci *Biserica aceea era închipuirea cerului*⁵⁰⁰.

Definiție care secondează cu fidelitate tradiția patristică:

⁴⁹² Antim Ivireanul, *Opere*, p. 108.

⁴⁹³ Pr. Drd. Ion Popescu, *Aspecte dogmatice în Didahiile mitropolitului Antim Ivireanul*, în rev. *Studii Teologice*, XLIII (1991), nr. 1, p. 114.

⁴⁹⁴ „...lumea aceasta n-a fost gândită în zadar, nici în deșert, ci pentru un scop folositor și pentru marea trebuință pe care o aduce celor ce există pe pământ, dacă lumea este într-adevăr o școală a sufletelor înzestrate cu rațiune și un loc unde se poate învăța cunoașterea lui Dumnezeu, fiind prin cele văzute și simțite în lume o călăuză a minții pentru contemplarea celor nevăzute, precum zice Apostolul, că «cele nevăzute ale lui Dumnezeu de la facerea lumii se văd, înțelegându-se din fapte» (Rom. 1, 20)”, cf. Sfântul Vasile cel Mare, op. cit., p. 77.

⁴⁹⁵ Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 266.

⁴⁹⁶ Fac. 1, 14-15: Și a zis Dumnezeu: Să fie luminători pe tăria cerului, ca să lumineze pe pământ, să despartă ziua de noapte și să fie semne ca să deosebească anotimpurile, zilele și anii, și să slujească drept luminători pe tăria cerului, ca să lumineze pământul. Și a fost așa.

⁴⁹⁷ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 108.

⁴⁹⁸ Ibidem.

⁴⁹⁹ Această hermeneutică aparține Sfântului Maxim Mărturisitorul.

⁵⁰⁰ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 42.

„Sfânta Biserică a lui Dumnezeu este *chip* și *icoană* a întregului cosmos, constatător din ființe văzute și nevăzute, având aceeași unitate și distincție ca și el”⁵⁰¹.

Cerul vizibil este doar *un chip sensibil* al Împărăției Cerurilor, un reper pentru omul nedesăvârșit, care are încă *gândul cel trupesc*⁵⁰², un reper destinat să îl ajute să privească dincolo de propria limitare.

Faptul că Antim concepe întreaga creație, cea văzută și cea nevăzută, ca o *arhitectură ecleziastică*, ca o *Biserică*, în care Hristos e Arhiereu și Dumnezeu, nu este o simplă *speculație* a noastră, ci este ceea ce ne relatează el însuși, într-o tâlcuire la III Regi 6, 5-6 (în *Cazanie la Vovedenie Bogorodițe*, adică la *Intrarea în Biserică a Maicii Domnului*):

*Vede-se în Sfânta Scriptură, la a treia carte a Împăraților, la al 6-lea cap, cum că Împăratul Solomon au făcut casa Domnului cu trei despărțituri; (...) [în] care beserică, despărțitura cea dintâi, unde sta norodul să închipuia ceriului carele stă deasupra noastră, unde iaste văzduhul și sunt acolo toate păsările cele zburătoare; iar a dooa despărțitură, unde sta arhieriei și preoții să închipuia ceriului al doilea, carele stă deasupra ceriului dintâi, unde sunt puterile cele cerești, adecă îngerii și sufletele dreptilor; iar a treia despărțitură, unde era Sfânta Sfintelor și intra într-un an odată numai arhierul, să închipuia al treilea ceriu, carele stă deasupra celui de al doilea, întru carele nu întră nimeni, făr' numai adevăratul Arhieru Hristos, Dumnezeul nostru*⁵⁰³.

Faptul că cele trei ceruri stau unul deasupra celuilalt, nu trebuie înțeles în sens *literal*, pentru că nu arată o suprapunere geografică, ci una *spirituală*.

Și dacă universul empiric este un templu de lumină, imitând modelul său spiritual, inefabil, cu atât mai mult este lumină *lumea care să chiasme trup, adecă Beserica lui Hristos*⁵⁰⁴.

După cum am văzut și vom mai avea prilejul să observăm mai departe, Antim citează sau parafrazează sintagma biblică ce afirmă că Dumnezeu este *Soarele dreptății*, în foarte multe contexte, fiind o imagine predilectă a

⁵⁰¹ Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia (Cosmosul și sufletul, chipuri ale Bisericii)*, introducere, traducere, note și două studii de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 2000, p. 15.

⁵⁰² Antim Ivireanul, *Opere*, p. 9.

⁵⁰³ Idem, p. 41-42.

⁵⁰⁴ Idem, p. 124.

ierarhului nostru, fapt care demonstrează o motivație interioară, intimă.

Așa cum predică autorul, Dumnezeu a creat soarele pentru om, dar El însuși coboară până la om și strălucește în acesta, atâta cât fiecare persoană manifestă permeabilitate în fața luminii Sale.

Pentru că Dumnezeu luminează mai mult ca un Soare interior, din adâncurile ființei umane, unde vine pentru a Se uni cu omul, prin Sf. Euharistie:

Au rămas toată zidirea uimită când Iisus al lui Navi au poruncit soarelui să stea pre cer, nemișcat, până va birui pre vrăjmașii săi; dară cu cât mai vârtos socotiți că s-ar minuna când aceștia Iisus ar zice soarelui, nu să stea nemișcat pre ceriu, ci să se pogoare din ceriu pre pământ.

Adevărat, înfricoșat lucru ar fi acesta, iar nu iaste nimic întru asemenare cu aceia ce face preotul în toate zilele, în Sfântul Jărtăvnic.

*El nu poruncește soarelui cestui ce să vede, ce pune supt datorie cu cuvintele lui și cu rugăciunea lui, pre Soarele cel de taină al dreptății, pre însuși Unul Născut Fiiul lui Dumnezeu, să Se pogoare din ceriu și supt întâmplările [forma] pâinii și a vinului să Se facă iară Jărtvă vie pentru ertăciunea păcatelor noastre*⁵⁰⁵.

Dumnezeu este pretutindeni în universului material și spiritual și este Soarele care îl înconjoară pe om cu atotprezența Sa, fără de Care acesta nu are lumină, dar Care strălucește nu numai din afara omului, ci mai ales în lăuntru ființei lui, în inima lui, unde Se pogoară cu toată dumnezeirea Sa și cu toată *văpaia dragostei*⁵⁰⁶ Sale pentru oameni și pentru lume⁵⁰⁷.

Iubindu-L pe Dumnezeu, omul privește cu *ochii* harului Său, care devin *ochii* săi, perspectiva, optica sa proprie⁵⁰⁸.

⁵⁰⁵ Idem, p. 169.

⁵⁰⁶ Idem, p. 83.

⁵⁰⁷ Căci „Împărăția lui Dumnezeu”, scrie Sfântul Siluan [Athonitul], „înseamnă a purta în inima noastră universul întreg și pe Însuși Dumnezeu, Creatorul lui”, cf. Arhim. Sofronie, *Din viață și din Duh*, trad. din franceză de Prof. Ecaterina Volocaru, Ed. Pelerinul, Iași, 1997, p. 21.

Despre Sfântul Siluan Athonitul a se vedea:

http://ro.orthodoxwiki.org/Siluan_Athonitul iar despre ucenicul său, Fericitul Sofronie Saharov: http://ro.orthodoxwiki.org/Sofronie_%28Saharov%29.

⁵⁰⁸ „Încă din prima zi, în frumusețea sa atotcuprinzătoare, întreaga creație a fost chemată să devină Împărăția lui Dumnezeu. Întreaga istorie a lumii este aici, în lumina acestei prime zile, între cuvântul și privirea lui Dumnezeu.

Ea este creată, ea nu este Dumnezeu, dar totuși între El și El, între cuvântul Său cel dinainte de a fi lumea și privirea Sa către lume, Dumnezeu a pus lumina lumii. Și la fel

Și privind prin iubire întreaga lume îi înțelege rațiunile și o îndrăgește, îi recunoaște meritele și frumusețea, la rândul său. Acesta este și modul în care Antim își îndeamnă ascultătorii să *privească* universul.

Credem că putem să înțelegem acum mai bine afinitatea lui Antim pentru metaforele *celeste*, predilecția pentru vizualizarea și *iconizarea* luminii (de fapt, icoana bizantină autentică are, întotdeauna, un fond de lumină predominant).

Nici nu se putea altfel, deoarece orice frumusețe și orice lumină, după cum am văzut, Îl arată în mod tainic pe Dumnezeu: „Când înalți, deci, privirea și privești frumusețea, măreția și folosul cerului, urcă-te atunci de la *cer* la *Creator* [...] și vezi și din crearea acestor stihii cât e de mare puterea Stăpânului tău!”⁵⁰⁹.

Căci Creatorul lumii este Dumnezeu Atotțiitorul, „Cel care ai făcut cerul și pământul cu toată podoaba lor”⁵¹⁰, „Cel ce locuiește în lumina cea neapropiată”⁵¹¹, „Cel ce numără mulțimea stelelor și dă tuturor numele lor”⁵¹², este Ziditorul „Care ai luminat ziua cu lumină de soare și noaptea ai strălucit-o cu raze ca de foc”⁵¹³, „Cel ce ai împodobit cerul cu stele, ca un Dumnezeu și prin Îngerii Tăi tot pământul luminezi”⁵¹⁴, „Soarele slavei, Începătorul luminii”⁵¹⁵, „Cel ce [...] prin Sfinții Tăi tot pământul luminezi, Ziditorule a toate”⁵¹⁶, „Cel ce ai răsărit lumii din Fecioară, Hristoase

ca un germen ce conține dezvoltarea viitoare a întregii plante, lumina poartă în ea desfășurarea universului.

Între cuvântul și privirea lui Dumnezeu, lumina avea să se dilate devenind vremurile și spațiile pe care le întinde, până ce ochiul omului pe această planetă ajunge să fie, datorită Cuvântului întrupat, însăși privirea lui Dumnezeu: altfel spus, până ce omul este capabil el însuși să vadă frumusețea lumii, să vadă cât de frumoase sunt toate.

În Geneză, omul este creat să fie privirea lui Dumnezeu către lume, în lăuntrul privirii lui Dumnezeu către lume. Între privirea lui Dumnezeu și chipul Său în om, se află toată creația. Și privirea omului care nu-L vede pe Dumnezeu, dar vede toată creația, este răspunsul creației către Dumnezeu, posibilitatea dialogului iubirii.

Omul nu-L poate vedea pe Dumnezeu, dar el poate vedea lumea așa cum Dumnezeu vede lumea, și aceasta este însăși iubirea lui Dumnezeu”, cf. Jacques Touraille, *La beauté du monde, icône du Royaume*, în rev. *Contacts*, XXXI (1979), nr. 105, p. 6. Traducerea din limba franceză ne aparține.

A se vedea cărți ale sale:

<http://www.decitre.fr/recherche/resultat.aspx?recherche=refine&auteur=Jacques+Touraille>.

⁵⁰⁹ Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omiliile la Facere (I)*, în col. PSB, vol. 21, traducere, introducere, indici și note de Pr. D. Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 1987, p. 62.

⁵¹⁰ *Rugăciunea regelui Manase*, v. 2.

⁵¹¹ I Tim. 6, 16

⁵¹² Ps. 146, 4.

⁵¹³ *Ceaslov*, ed. a II-a, Ed. IBMBOR, București, 1993, p. 138.

⁵¹⁴ Idem, p. 65.

⁵¹⁵ Idem, p. 68.

⁵¹⁶ Ibidem.

Dumnezeule, și fiii luminii printr-însa ne-ai arătat”⁵¹⁷, „Lumină fără de început și pururea fiitoare, în care nu este mutare sau umbră de schimbare”⁵¹⁸, „Lumina cea adevărată, Care luminezi și sfințești pe tot omul cel ce vine în lume”⁵¹⁹, „Cel ce trimiți lumina și porcezi și răsari soarele peste cei drepți și peste cei nedrepți, peste cei răi și peste cei buni, și cu lumina cea de ziuă luminezi toată lumea...”⁵²⁰, Cel pe Care „Pe Tine Te laudă soarele. Pe Tine Te slăvește luna. Ție se pleacă stelele. Pe Tine Te ascultă lumina. De Tine se îngrozesc adâncurile. Ție slujesc izvoarele. Tu ai întins cerul ca un cort. [...]”⁵²¹, „Lumina cea neînserată”⁵²² și „Părintele luminilor”⁵²³, după cum se spune în toate cărțile de cult ortodoxe.

De altfel, *Ceaslovul* din care am ales cele mai multe exemple – deși ele pot fi extrem de numeroase, din toate cărțile de cult și nu numai – a fost tradus din grecește și tipărit de însuși Antim, în 1715, iar cel actual – din care am citat – îi urmează îndeaproape.

Autorul nu credem că avea de ce să meargă *în altă parte* ca să-și caute *surse de inspirație*.

Am vorbit, mai devreme, de alegoria cerului *plin de ochi gânditori și luminători*, ca și *chip al Bisericii*.

Prin această retină uriașă a cerului se întrevede o altă lume, un loc sugerat de acest templu al „muzicii de sfere”, plin de armonie, de lumină și de pace, iar Antim este îndreptățit să considere bolta cerească – singura care urcă privirile noastre spre înălțimi inepuizabile de frumusețe – drept *reper*, pentru a face să se profileze înaintea noastră chipul inefabil al Raiului, *grădina Bisericii*⁵²⁴ și *cereasca cetate a fericirii*⁵²⁵.

Este lesne de observat faptul cum, chiar și acolo unde el nu compară în mod explicit pe Sfinți cu luminătorii cerești, aceștia din urmă au însă caracteristici ale blândeții sau ale vieții de suferință.

⁵¹⁷ Idem, p. 216.

⁵¹⁸ Idem, p. 12. Cf. Iac. 1, 17.

⁵¹⁹ Idem, p. 79.

⁵²⁰ Idem, p. 83.

⁵²¹ ****Molitfelnic*, ediția a V-a, Ed. IBMBOR, București, 1992, p. 32-33.

Pasajul acesta se regăsește și în *Învățăturile* lui Neagoe Basarab, a cărui sursă de inspirație s-a crezut, de către unii, în mod hilar, a fi Francisc din Assisi.

A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Neagoe_Basarab și:

http://ro.wikipedia.org/wiki/Francisc_de_Assisi.

⁵²² Cf. Înțel. 6, 12: Înțelepciunea este luminată și neînserată.

⁵²³ Cf. Iac. 1, 17.

⁵²⁴ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 35.

⁵²⁵ Idem, p. 113.

Faptul că cerul e *ostenit*, că luna și stelele *obosesc priveghind*, că soarele și luna încearcă din răspuțeri să-l *lumineze* și să-l *educe* pe om, sunt realități specifice Sfinților.

În cer sau pe pământ ei sunt lumini pline de bunătate.

Antim ne comunică, prin aceasta, că și Cerul spiritual are nenumărați *ochi*, care se roagă pentru oameni și îi priveghează permanent.

Acestea sunt *șireagurile stelelor celor de taină*⁵²⁶, adică cetele Sfinților și ale Îngerilor.

Pascal (contemporan cu Antim) spunea că Hristos este în agonie până la sfârșitul lumii.

La Antim vedem că Cerul Sfinților este în neîncetată osteneală, în priveghere și rugăciune, în agonie pentru lumea care mai are încă de luptat cu răul.

Acești *ochi duhovnicești neadormiți* sunt ca niște lacrimi de foc *în luciul lumii aceștia*⁵²⁷ și care îi redau adevăratul ei sens spre Lumină.

Ei sunt *Luceferi ce răsar* (cum zice Eminescu) și luminează lumea, pentru a le descoperi oamenilor calea spre nemurire și pentru a-i ajuta să-și regăsească adevărata vocație de a fi oameni cerești și fiii Luminii.

Eminescu, pe care tocmai l-am evocat, numea stelele *icoane* (în mai multe contexte – *Icoana stelei ce-a murit / Încet pe cer se suie*, din poemul *La steaua*; sau *ale stelelor icoane*, în *Memento mori*, etc.), recunoscând în ele reflexia frumuseții luminii veșnice.

Nespusa frumusețe a cerului și a boltei înstelate a inspirat dintotdeauna pe artiști, a impresionat pe filosofi (între care Kant a rămas celebru prin recunoașterea impresionabilității în fața cerului înstelat), a intrigat pe astronomi sau pe savanți.

Platonicienii și neoplatonicienii considerau aștrii cerești ca fiind existențe *însuflețite*, dar și Origen a crezut în această erezie, fapt ce s-a constituit într-unul dintre *motivele anatematizării* sale în secolul al VI-lea⁵²⁸.

Ei porneau de la antica idolatrizare datorită căreia „vechii locuitori ai Eladei nu credeau în alți zei, decât în aceia

⁵²⁶ Idem, p. 19.

⁵²⁷ Idem, p. 118.

⁵²⁸ A se vedea *motivele anatematizării* lui Origen în: Pr. Dr. Dorin Octavian Picioruș, *Traduceri patristice*, vol. 1, Teologie pentru azi, București, 2009, p. 59-64.

Puteți downloada cartea citată de aici:

<http://www.teologiepentruazi.ro/2009/10/19/traduceri-patristice-vol-1-2009/>.

pe care-i recunosc și astăzi mulți dintre barbari: soarele, luna, pământul, astrele și cerul.

Și, cum le vedeau pe toate mișcându-se și alergând, în veșnica lor cursă, pornind de la această însușire firească de-a *alerga (thein)* le-au dat numele de *zei (theoi)*”⁵²⁹.

În creștinism, cerul înstelat nu reprezintă însă *zeități*⁵³⁰, nu este idolatrizat, ci este doar o *fereastră*, translucidă pentru spiritul omenesc, prin care acesta poate întrezări *strălucirile Luminii cei neapropiate*⁵³¹, adică poate cunoaște, oarecum, pe Dumnezeu care este Lumină, din contemplarea lumii-lumină.

Ziua zilei spune cuvântul și noaptea vestește nopții știința (Ps. 18, 2), versetul pe care îl amintea și Cantemir în *Divanul* său, înseamnă tocmai aceasta: că luminătorii cerești comunică adevărurile cele veșnice atât celor înțelepți și lumnați la minte, ca *ziua*, cât și celor întunecați la minte sau mai puțin înțelepți, care sunt în *noaptea* neștiinței.

Și unora și celorlalți, frumusețea cerurilor limpezi ale zilei și splendoarea înstelată a nopții le transmit *cuvânt* și *cunoaștere, știință* despre Făcătorul tuturor.

Doar cunoscând tradiția noastră veche cu privire la această comunicare cosmică, Eminescu putea spune *O, ascultă numai-ncoace, / Cum la vorbă mii de valuri stau cu stelele proroace!* (*Scrisoarea IV*), imprimând dialogului cosmic caracterul de șezătoare, de cumințenie și înțelepciune străveche.

Am spus că, prin expresii plastice ale luminii și ale lumii, Antim face, cu „superrafinamentul său teologal”⁵³², o tâlcuire parțială la *Geneză*.

Câteodată însă această interpretare este foarte explicită, urmărindu-se o simbolistică aparte a creației primare (fiindcă există și o a doua recreare a lumii, înfăptuită prin Întruparea

⁵²⁹ Platon, *Opere III*, Ed. Științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 270.

⁵³⁰ „Despre astronomie se vorbește în Biblie atât de puțin, încât nici măcar nu sunt denumite toate planetele» - a remarcat încă Galilei.

În cartea lui Moise despre facerea lumii în cele șase zile, Soarele și Luna nu sunt numite. Cunoscând tradiția păgână («zeii nu sunt decât Soarele și Luna și planetele fixe» [Cicero, *Despre natura zeilor*, 2,80]), Moise vorbește de „luminătorul cel mai mare” și „luminătorul cel mai mic” (Fac. 1,16), ocolind cuvintele „Soare” și „Lună”. În acest fel, el profanează sacralitățile păgâne”, cf. Diac. Andrei Kuraev, *Daruri și anateme. Ce a adus creștinismul lumii*, trad. din limba rusă de Nina Nicolaevna, Ed. Sofia, București, 2004, p. 135.

⁵³¹ Antim Ivireanul, *Opere*, p.189. În contextul predicii sale, Antim se referă la lumina dumnezeiască, în care sălășluiesc Sfinții în Rai, dar noi am folosit sintagma mai degrabă în sens simbolic: dacă cerul este atât de luminos, cu atât mai mult se înțelege că el este creația Luminii.

⁵³² Eugen Negrici, *Antim Ivireanul...*, op. cit., p. 103.

Cuvântului; la început, cuvântul Cuvântului s-a întrupat și a devenit lume, materie, univers, iar a doua creație a însemnat de fapt o regenerare, o restaurare a creației, prin asumarea de către Fiul și Cuvântul lui Dumnezeu a trupului și a firii umane):

La capul cel dintâi al „Facerii” spune Moisi cum că Dumnezeu au făcut doi luminători mari: unul mai mare și altul mai mic; și pre cel mai mare, adecă pe soare, întru stăpânirea zilei, iar pre cel mai mic, adecă pre lună, întru stăpânirea nopții. Și pre aceștea, i-au făcut pentru întărirea trebuincioase chivernisiri a toată lumea.

*Și iarăși aceștia Dumnezeu, făcându-Se om, au pus alți doi luminători, pentru întărirea și întemeierea Bisericii: pre cel mai mare, adecă pre Petru, pentru ca să fie întru stăpânirea zilei a dumnezeieștii cunoștințe întru jidovime; iar pre cel mai mic, adecă pre Pavel, întru stăpânirea întunecatei nopți a închinării de idoli, la limbi, pentru ca să rășipească cu strălucirea minunilor și cu lumina învățaturii norii cei întunecați ai înșălăciunii*⁵³³.

Înțelesul acestui fragment este că Întruparea lui Hristos a însemnat înnoirea lumii, o nouă creație în Duh a lumii, spirituală, în urma căreia au fost așezați alți doi mari luminători, duhovnicești, Sf. Ap. Petru și Pavel, ca *un nou soare și o nouă lună*: Petru ca un soare pentru evrei, cei care erau luminați cu învățăturile cerești, care erau poporul ales, iar Pavel ca o lună pentru neamurile păgâne, care erau întunecate din pricina idolatriei, a politeismului.

Lumii materiale și omului trupesc îi trebuie aștri materiali, iar celei spirituale îi trebuie lumini spirituale.

Fiecare lume are nevoie de strălucirea luminii ei, proprie alcătuirii sale. Iar omul are nevoie de amândouă, pentru că, *fiind omu îndoit, adecă cu trup și cu suflet*⁵³⁴, are nevoie atât de lumina soarelui, dar și de lumina lui Hristos, cu atât mai mult, după cum am arătat deja.

Imaginea solară este, de multe ori, preferata lui Antim, soarele fiind *icoana* cea mai reprezentativă pentru realități spirituale, a căror măreție nu poate fi sugerată de niciun alt echivalent cosmic, aparținând universului empiric.

În această predică apologetică la Sfinții Apostoli Petru și Pavel – din care am citat mai sus – autorul face însă, implicit, prin termenii de comparație la care recurge și prin

⁵³³ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 57.

⁵³⁴ Idem., p. 71.

„surprinzătoarele rafinări ale imaginilor”⁵³⁵, și o apologie a frumuseții creației și, mai ales, a celor „doi luminători mari”, soarele și luna, dintre care:

iaste soarele vârf celoralalte stele și le covârșăște cu lumina pe toate și de la răsărit și pân’ la apus, tot pământul și unghiurile lui luminează, încălziaște, îngrașă și revarsă pretutindea razele lui. [...]

*Căldura soarelui are lucrare firească a dărui copacilor, erburilor, pietrilor scumpe și plodurilor pământului viețuitoare, umejoasă și îngrășătoare putere spre creștere*⁵³⁶.

Despre aceste semnificații ale luminii solare, am mai avut însă prilejul să discutăm. Reluările, sublinierile și specificațiile oratorului sunt însă bine venite, pentru noi, dându-ne posibilitatea să urmărim coeziunea internă a cugetării și a operei sale. Noutatea imagistică însă, deși întregește un sens cunoscut, este plină de ingenuitate și are o sensibilitate și un pitoresc propriu, irepetabil.

În ce o privește pe *regina nopții*⁵³⁷ – după expresia lui Eminescu –, luna, Antim îi conferă o demnitate imperială asemănătoare cu a soarelui (care stăpânește pământul), aceea ca *să stăpânească marea*⁵³⁸, adică marea vieții tulburate și valurile popoarelor care trebuiau să-și potolească furtuna patimilor și să fie prinse în mreaja cuvântului mântuitor.

Metafora aceasta, a *lunii ca stăpână a mării* nu am aflat-o decât la Antim și la Eminescu, ceea ce mă pune pe gânduri.

În *Scriptură* și în *Hexaameronul* Sfântului Vasile cel Mare și în poezia pașoptistă există numai *luna ca stăpâna nopții*, dar nu a *mării*.

Semnificațiile sunt asemănătoare, dar nu identice, și nu am descoperit încă nicio altă sursă, în afară de Antim, pentru această viziune poetică eminesciană.

E drept că Antim, cel mai probabil, a sintetizat, când a creat sintagma *stăpâna mării*, exprimările din *Hexaameronul* Sfântului Ioan Gură de Aur („Soarele a luat în stăpânire ziua, iar luna, noaptea, pentru ca unul, cu razele sale, să facă ziua mai strălucitoare, iar cealaltă, cu lumina ei, să risipească întunericul [...]

⁵³⁵ Dan Horia Mazilu, *Introducere în opera lui Antim Ivireanul*, Ed. Minerva, București, 1999, p. 101.

⁵³⁶ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 58.

⁵³⁷ Al 7-lea vers din *Scrisoarea I*.

Textul integral e regăsit aici: <http://romanianvoice.com/poezii/poezii/scrisoarea1.php>.

⁵³⁸ Idem, p. 62.

Atunci călătorul îndrăznește să plece în călătorie, corăbierul să dea drumul corabiei ca să străbată mările.⁵³⁹) și din cel al Sfântului Ambrozio al Milanului („Fecit ergo Deus haec duo luminaria magna. Possumus accipere non tam aliorum comparatione magna, quam suo munere, ut est coelum magnum, et mare magnum. Nam et magnus sol, qui complet orbem terrarum suo calore, vel luna suo lumine, nec solum terras, sed etiam aerem hunc et mare, coelique faciem.”⁵⁴⁰), însă Eminescu reproduce expresia (sublimată) antimiană întocmai, ceea ce nu putem accepta ușor ca o coincidență.

Și Cantemir, în *Divan*, va dezvolta metaforic această hermeneutică patristică, dar în alt sens decât Antim, dar Eminescu va prefera simbolismul chintesențiat expresiv al lui Antim.

Apelativul de *stăpână* îl considerăm transmis de Antim poezilor pașoptiști – atâta timp cât *Scriptura* sau cărțile numite *Hexaamera* nu folosesc substantivul *stăpână*, ci *stăpânire* sau verbul *a stăpâni* – întrucât îl descoperim inclusiv într-o traducere a lui Heliade⁵⁴¹, din 1826, a poemului *L'isolement*⁵⁴² de A. de Lamartine⁵⁴³, în care luna este *a umbrelor stăpână*.

Câțiva ani mai târziu, în 1847, după ce Heliade intră în „faza italianizantă”, întreaga poezie este retradusă în *limba regenerată*, iar luna devine *a umbrelor regină*⁵⁴⁴.

Cred că este elocvent acest exemplu pentru a sesiza caracterul *moștenit* al termenului *stăpână*.

Heliade reproduce, în *Mihaida*⁵⁴⁵, și o altă expresie antimiană, în legătură cu noaptea care-și face calea sa jumătate

⁵³⁹ Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilii la Facere I*, traducere, introducere, indici și note de Pr. D. Fecioru, col. PSB, vol. 21, Ed. IBMBOR, p. 83.

⁵⁴⁰ Sfântul Ambrozio al Mediolanului, *Comentariu la Hexaameron în 6 cărți*, în PL 14, col. 200C-200D.

Traducerea textului din limba latină îi aparține Pr. Dr. Dorin Octavian Picioruș:

„Astfel a făcut Dumnezeu acești doi *mari luminători*. Și noi nu putem să facem o comparație decât cu lucruri mai mari, după alcătuire, cum este cerul cel mare și marea cea mare. Căci [așa de] mare [este] soarele, care acoperă toată suprafața pământului cu căldura [sa], sau chiar luna cu lumina sa [luminează, străbate] nu doar întinderea pământului, ci și acest aer și marea și fața cerului”.

Ceea ce este interesant aici, e că substantivul latin *luminare, luminaris*, în sensul lui etimologic, înseamnă și *lampă*, și *făclie*, dar și *ferastră*, de unde apare și mai evidentă interpretarea teologică că aștrii cerești sunt *ferestre* către descoperirea, înțelegerea lui Dumnezeu, Creatorul și Lumina lumii.

⁵⁴¹ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Heliade-R%C4%83dulescu.

⁵⁴² Îl găsiți aici:

http://poesie.webnet.fr/lesgrandsclassiques/poemes/alphonse_de_lamartine/l_isolement.html.

⁵⁴³ A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Alphonse_de_Lamartine.

⁵⁴⁴ Idem: L.[adislau] Găldi, *Stilul poetic al lui Mihai Eminescu*, Ed. Academiei RPR, București, 1964, p. 32.

(o parafrază extinsă pentru miezul nopții), dintr-o didahie la Crăciun, ceea ce ne face, coroborând și alte asemenea *apariții* surprinzătoare, la care ne vom mai referi pe parcurs, să extragem concluzia unei circulații mai extinse, chiar și manuscrise, a scrierilor antimiene, decât ne-am așteptat.

În același timp, luna are și acea impasibilitate a frumuseții și purității, autorul îmbrăcând-o, cu eleganță poetică, în veșmântul diafan al inocenței, al nevinovăției ce plutește pe deasupra patimilor omenești necugetate:

*Între celelalte idiomata adecă alsăuiri ce are luna are și aceasta: când iaste plină să scoală asupra-i câinii, ca niște vrăjmaș, cu luptă și nu încetează a o lătra, neputând suferi lumina ei; și cu acestia toate, ia fiind curată și nevinovată, luminează și călătorește călătoria ei, fără de zăticneală*⁵⁴⁶.

După cum soarele luminează și încălzește pământul, luna luminează în întunericul nopții păcatului și este stăpână⁵⁴⁷ peste marea vieții, trecând cu serenitate peste *cumplitele valurile mării*⁵⁴⁸.

Marea nu este niciodată *calmă* în opera lui Antim, ci întotdeauna personifică *zbuciumul* vieții și al lumii în care a pătruns morbul păcatului și al haosului (după o tradiție străveche, de altfel).

Lumina lunii intră în antagonism cu întunericul și cu dezordinea, ea reprezentând o lume în care domnește pacea și armonia.

Cerul înstelat, soarele și luna sunt icoane ale unei frumuseți inefabile, ale unui *tărâm* aflat foarte departe, infinit de îndepărtat, de patimile celor pământești, o lume infailibilă

⁵⁴⁵ Idem: <http://ro.wikisource.org/wiki/Mihaida>.

⁵⁴⁶ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 62.

⁵⁴⁷ De fapt, termenul „stăpânește” arată tot un sens creaționist.

În creștinism, credința este că Dumnezeu a creat în prima zi lumina și a despărțit-o de întuneric (conform Scripturii). Ziua și noaptea au fost deci create înainte de a fi aduși la existență soarele, luna și ceilalți aștrii – lucru ce s-a întâmplat abia în a patra zi a creației –, care au fost făcuți ca niște vase spre a purta această lumină, ca niște lămpi, pentru luminarea pământului.

Soarele, luna și stelele nu sunt sursa primară a luminii, ci Dumnezeu, Cel ce a creat universul după chipul Său, fiind Lumina lumii (In. 1, 9), și a așezat „soarele spre stăpânirea zilei, luna și stelele spre stăpânirea nopții” (Ps. 135, 8-9).

Faptul că soarele stăpânește pământul și luna stăpânește asupra mării este o metaforă a lui Antim, care secondează referatul patristic, care pleacă de la ideea că soarele are, în natură, un rol covârșitor în a face pământul să rodească, iar luna își etalează splendoarea în oglinda nesfârșită a mării sau, în timp ce pământul este cufundat în somn, ea are o importanță aparte în a lumina calea celor ce navighează pe mare, ajutându-i să se orienteze.

⁵⁴⁸ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 62.

în fața atacurilor nebunești, dar și naive, ale celor ce „nu încetează a o lătra, neputând suferi lumina ei”.

Ca o completare a ceea ce spuneam mai devreme, că cerul înstelat are ca prototip Biserica⁵⁴⁹, a cărei lumină e, în primul rând, Dumnezeu, dar în care luminează și Îngerii și Sfinții care s-au făcut pe ei înșiși transparenți pentru această lumină dumnezeiască – deoarece *pre înger și pre om i-au făcut Dumnezeu după chipul Său, precum zice la capul cel dintâi al Facerii...*⁵⁵⁰ –, observăm că în această predică Antim își întemeiază întreg discursul pe ideea paralelismului între cei mai mari dintre Apostoli, Petru și Pavel, și cei „doi luminători mari”.

Astfel că *Petru au stătut în Biserică, ca alt luminător mare, pentru căci s-au arătat ca soarele luminând peste Biserica Celui Înalt. Iar Pavel au fost stătut luminătoriu mai mic, însă asămănător soarelui, cu lumina, cu strălucirea, cu bunătățile, cu vrednicia și cu slava*⁵⁵¹.

Și tot despre Sf. Petru scrie că *s-au arătat ca alt soare, luminând în casa Celui Înalt*⁵⁵², iar către amândoi Apostolii își îndreaptă rugăciunea, implorând: *căutați din ceriu, ca niște luminători mari tăriei cei de sus, spre noi carii șădem întru întunerecul și umbra morții. Mângâiați-ne pre noi, ticăloșii, cei ce șădem în valea plângerii...*⁵⁵³.

Această „vale a plângerii”⁵⁵⁴ reprezintă pământul unde a fost exilat Adam, dar poate fi interpretată și ca un relief spiritual, aflat undeva departe de cer, unde rămân cei ce nu se înalță *la mari și la înalte gânduri*⁵⁵⁵ și nici nu își fac *mintea lor muntele Thavorului*⁵⁵⁶ ca să vadă *lumina adevărată*⁵⁵⁷.

Nu numai Antim îndemna credincioșii (mireni!) să-și facă *mintea muntele Taborului*, Varlaam avea aceleași pretenții de la păstoriții săi, să se nevoiască spre a vedea fața Prea Sfintei Treimi:

Să ne curățim mintea noastră, să him gata cătră mătura Thaborului să ne suim, ca să vedem curat și chiar Svânta Troiță. Acolo [în lumina dumnezeiască] vom vede pre Fiiul în

⁵⁴⁹ Vezi și Ps. 77, 75: Și a zidit locașul Său cel sfânt, ca înălțimea cerului; pe pământ l-a întemeiat pe el în veac.

⁵⁵⁰ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 119.

⁵⁵¹ Idem, p. 62.

⁵⁵² Idem, p. 52.

⁵⁵³ Idem, p. 63.

⁵⁵⁴ Cf. Ps. 83, 7.

⁵⁵⁵ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 65.

⁵⁵⁶ Idem, p. 82.

⁵⁵⁷ Ibidem.

lumină închipuit [ca Lumină, cunoscând că El este Lumină], și *Părintele de sus mărturisind de Fiiul, și Duhul Svânt umbrând ca un nuâr*⁵⁵⁸.

Această vedenie nu trebuie înțeleasă ca o repetare a ceea ce s-a petrecut pe Tabor, ci simbolic, în sensul că cel care vede lumina dumnezeiască, în același timp cunoaște tainic Izvorul întreit personal al acestei lumini.

E adevărat că uneori poate părea că în textele lui Antim există un contrast puternic între *cer* și *pământ*, dar în esență nu este așa, pentru că acest pământ nu este damnat, nu este exclus de la transfigurare împreună cu omul.

Tocmai pentru că universul material nu este ceva negativ sau alterat cu totul prin păcatul omenesc, putem face referire la ipostaza lui de *creație a lui Dumnezeu*, care este și ea (creația materială) tot *un templu al harului*, după asemănarea lumii spirituale și împreună cu ea.

Pogorându-Se pe pământ, Dumnezeu întrupat a venit aici nu ca într-o *lume străină*⁵⁵⁹, ci în lumea creată de El ca o lumină și al cărei Mire este El, Cuvântul:

Făcându-ș noaptea calea sa jumătate eșit-au aici, în lumina aceasta a noastră (subl.n.), *ca un Mire din cămara Sa. [...] și preacuratul sângele Fecioarei, cu puteria Sfântului Duh, făr' de nicio sămânță de bărbat, zemislindu-se, s-au făcut trupul Domnului Hristos, Carele eșind la lumină*⁵⁶⁰, *ca Cea ce iaste Lumina cea adevărată, minunat au veselit tot neamul omenesc*⁵⁶¹.

Am plecat de la metafore antimiene în care era vorba despre lumina materială, despre aștrii cerești, pentru a ajunge la sensurile spirituale ale luminii.

A fost nevoie de acest *pelerinaj* la înțelesurile mai simple sau mai complexe ale metaforelor fotianice, pentru a înțelege de unde izvorăște frumusețea lor: din adâncul teologiei mistice a lui Antim⁵⁶².

⁵⁵⁸ Varlaam, op. cit., p. 475.

⁵⁵⁹ „Cuvântul era Lumina cea adevărată care luminează pe tot omul, care vine în lume. În lume era și lumea prin El s-a făcut, dar lumea nu L-a cunoscut. Întru ale Sale a venit, dar ai Săi nu L-au primit.” (In. 1, 9-11) Zice și Antim că *Întru ale Sale au venit Domnul, nu prin umbră, ci chiar și înfățișat să aduce, ca pre un jertăvnic pre pământ...* (Opere, p. 30).

⁵⁶⁰ Adică: *arătându-Se oamenilor*.

⁵⁶¹ Antim Ivireanul, Opere, p. 197.

⁵⁶² Voi ilustra această afirmație și printr-un mic text din Sf. Ioan Gură de Aur: „Binecuvântat este Dumnezeu. Iată, și pe pământ strălucesc stele, mai strălucitoare decât cele din cer. Pe pământ sunt stele din pricina Celui ce S-a arătat din cer pe pământ. Nu numai că pe pământ sunt stele, ci sunt chiar în timpul zilei. Aceasta este cea de-a doua minune.

„Cuvântul, cu forța-i de iradiere, este harul său și «mreața» de creator”⁵⁶³.

Ierarhul nostru propovăduiește, la fiecare predică, *deschis* sau *indirect*, că, deși Dumnezeu S-a arătat pe pământ *îmbrăcat cu blândețe și cu smerenie* ⁵⁶⁴, El este Cel ce „Întru strălucire și în mare podoabă Te-ai îmbrăcat. Cel ce Te îmbraci cu lumina ca și cu o haină” (Ps. 103, 2), El este Dumnezeuul slavei și al luminii.

Iar omul trebuie să Îl recunoască astfel, pentru a se face părtaș de *o frumoșete și de o dulceață strălucitoare ca aceasta* ⁵⁶⁵, a slavei Sale, devenind și el *beat de dragostea acei frumoșeti* ⁵⁶⁶.

Parafrazând același Ps. 103, 2, Eminescu va spune că Prorocul *cânta pe Împăratul în hlamidă de lumină (Memento mori)*.

Cu alte cuvinte, prin explorarea măreției acestui univers, mitropolitul Antim atrage atenția asupra măreției înfricoșătoare a Creatorului său, pe temeuri biblice și patristice evidente.

Autorul vrea să-și determine auditoriul *a se îndrăgosti* nu numai de frumusețea lumii, nu numai de împărăția creației, ci și de Împărăția veșnică, al cărui chip, deși *palid*, este și *universul empiric*.

Iar stelele din zi sunt mai strălucitoare decât cele din noapte. Căci acelea, când luminează soarele, se ascund; acestea însă, strălucind Soarele dreptății, mai mult luminează.

Ai văzut vreodată stele strălucind deodată cu soarele? Acelea dispar când va fi sfârșitul lumii acesteia; acestea vor lumina mai mult. Despre acelea zice Evanghelia că «stelele cerului vor cădea precum cad frunzele viei» (Mt. 24, 29; Is. 34, 4); despre acestea: «Dreptii vor străluci precum soarele în Împărăția lui Dumnezeu» (Mt. 13, 43)”, cf. Sf. Ioan Gură de Aur, *Cateheze baptismale*, trad. de Pr. Marcel Hanceș, Ed. „Oastea Domnului”, Sibiu, 2003, p. 58.

A se vedea, despre Părintele Marcel Hanceș și articolul nostru :

<http://www.teologiepentruazi.ro/2007/06/27/simon-magul-si-satana-la-sfantul-ioan-gura-de-aur-si-sfantul-amfilohie-de-iconium/>.

Și venind în zilele noastre, foarte asemănător se exprimă și Sf. Iustin Popovici, când afirmă că, privind din Împărăția lui Dumnezeu, din cer, nu se văd pe pământ „nici munții, nici mările nici orașele, nici zgârie-norii, ci omul.

Pentru că sufletul omului creat după chipul lui Dumnezeu este ca un soare pe pământ. Și fiecare dintre sorii aceștia este vizibil din cer. O, minune a iubirii lui Dumnezeu!

Acest minuscul pământ, un astru dintre cele mai mici, să cuprindă milioane de sori! Sub veșmântul de trup pământesc al omului strălucește soarele! Omul? Un mic dumnezeu în noroi”, cf. Sf. Iustin Popovici, *Om și Dumnezeu-Omul. Abisurile și culmile filosofiei*, Ed. Deisis, Sibiu, 1997, p. 110.

Despre Sfântul Justin Popovici, canonizat de către Biserica Ortodoxă Sârbă pe data de 2 mai 2010, a se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Justin_Popovici%C4%87.

⁵⁶³ Florin Faifer, loc. cit., p. 234.

⁵⁶⁴ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 107.

⁵⁶⁵ Idem, p. 14.

⁵⁶⁶ Ibidem.

Materia *străbătută* de fiorul spiritualității – lucru pe care îl vedeam reliefat și în *Cazaniile* lui Varlaam și Coresi –, este tocmai ceea ce face ca această lume să fie desăvârșită, atât pe cât poate să existe perfecțiune în materialitatea care nu este nici *infinită*, nici *imuabilă*, ci este supusă dezintegrării și transformării permanente.

De aici derivă și frumusețea metaforelor antimiene și sensul lor adânc, contemplativ, din reflecția lumii cerești în cea materială.

Este clar acum, cred, că și atunci când ne face să ne ridicăm ochii spre cerul de deasupra capetelor noastre, spre stelele care se văd, Antim ne îndreaptă privirea însă spre cele care nu se văd cu ochiul liber, spre strălucirea unei frumuseți necorupte, pure, eterne.

Nenumărate pagini încărcate de vizionarism, întâlnite în *Didahiile* lui Antim, întăresc impresia de ansamblu oferită de lectura *Cazaniilor* mai vechi, a unei sobrietăți conectate la tensiunea mistică a începutului și sfârșitului lumii.

Strălucirea cerului și a astrilor cerești are o forță primordială ce proiectează lumina spre a străbate istoria și a ne fixa ochii conștiinței în veșnicie, după ce *catapeteasma lumii în adânc s-au înnegrit / Ca și frunzele de toamnă toate stelele-au pierit*⁵⁶⁷, acolo unde cascada timpului încetează să se mai reverse și unde amintirea acestei existențe devine ștearsă, ca a clipei care a trecut.

De cele mai multe ori, direct sau indirect, în predici, cosmologia vizează eshatologia, căci toată creația e a Sa și mergem în veșnicie.

Atunci, la sfârșitul lumii, aștrii cerești își vor fi făcut *datoria*, aceea de a fi semne și *lămpi* ale lumii și, după cum poetic scria Miron Costin:

Ceriul faptu de Dumnezeu cu putere mare, / Minunată zidire, și el sfârșit are. / Și voi, lumini de aur, soareli și luna, / Întuneca-veți lumini, veți da gios cununa. / Voi stele iscusite, ceriului podoba, / Vă așteaptă groaznică trâmbița și doba. / În foc te vei schimosi, peminte cu apa /.../.

În locul astrilor, vor străluci *Sfinții ca soarele*⁵⁶⁸ și cu atât mai mult, *cu cât mai vârtos va străluci Soarele acesta al dreptății*⁵⁶⁹.

⁵⁶⁷ Sunt versurile binecunoscute din *Scrisoarea I*, de Mihai Eminescu, și care parafrazează versetele scripturale de la Isaia 34, 4, Matei, 24, 29 și Apoc. 6,12-13.

⁵⁶⁸ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 10.

⁵⁶⁹ Ibidem.

Antim Ivireanul pare a ne atrage atenția și asupra unui alt aspect: această lume materială este *o lumină*, este inundată de lumină, dinăuntru și din afara sa; cu atât mai mult lumea spirituală, este lumină, dacă ea este cu mult mai aproape de Dumnezeu, Cel ce e însuși toată Lumina lumii.

Prin predicile sale, el aduce în fața ochilor noștri și lumea nevăzută, care devine parcă mai *reală* vederii noastre spirituale („ochilor de gând”, cum ar spune el), decât cea immanentă, concretă.

Predicatorul și poetul Antim nu uită nici să scoată în evidență faptul că Dumnezeu a creat acest univers extraordinar, dar El *cu adevărat, cu a Lui preaputernicie*, [...] *și mai multe lumi decât aceasta ce lăcuim poate să zidească în mărime și în meșterșug mai minunate*, după cum scrie, în primul pasaj pe care l-am numit cosmogonic și de la care am pornit întreagă această discuție.

Universul are amprenta unicității, dar nu și a *neputinței* dumnezeiești de a crea altceva și mai minunat. Lumea aceasta nu reprezintă decât o picătură din puterea creatoare a lui Dumnezeu: „Și căutați, fraților, de vedeți cum zice și Sfântul Ioan Zlatoust pentru această lume deșartă și de nimic, că zice așa: «Că toată lumea aceasta stă înaintea lui Dumnezeu, cum stă o picătură de ploae în strașina unii case»”⁵⁷⁰.

Sau: „cât de mare este mărimea lumii înaintea ochilor lui Dumnezeu frumos arată Augustin când spune: "Mai mică este întreaga lume în ochii lui Dumnezeu decât un strop de apă față de întreaga mare””⁵⁷¹.

Căci pe de altă parte, vedem că universul, oricât de *luminos* (iradiind de lumină) ar fi – și oricâte universuri ar putea fi –, este cu mult mai puțin frumos, incomparabil, decât însăși Lumina care l-a creat, încât, „deși putem cunoaște pe Dumnezeu prin analogie cu lucrurile create, această cunoaștere este incompletă întrucât Dumnezeu este mai presus de orice asemănare.

El [Antim] arată că nu există nimic în lumea aceasta care să se poată asemana cu Dumnezeu. De aceea, în viziunea mitropolitului, cunoașterea lui Dumnezeu prin iubire este superioară oricărui alt mod de cunoaștere”⁵⁷²; căci este un răspuns la *dragostea cea fierbinte a lui Dumnezeu ce are către neamul omenesc, că pentru fierbințeala dragostei aceștia Ș-*

⁵⁷⁰ Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Theodosie, op. cit., p. 233.

⁵⁷¹ Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 317.

⁵⁷² Pr. Drd. Ion Popescu, art. cit., p. 111.

au schimbat fața înaintea ucenicilor ⁵⁷³ și strălucește întru Dânsul lumina aceea a măririi [...], întru care luminează toată făptura omenească, cea din afară, atâta s-au schimbat, cât obrazul Lui strălucii ca soarele și veșmintele Lui era albe ca zăpada.

Iar asămănarea aceasta o obrazului cu soarele și a veșmintelor cu zăpada, nu doară pentru aceea să asămânează cum că nu ar fi strălucit obrazul Lui decât soarele, sau veșmintele Lui nu ar fi fost mai albe decât zăpada, ci pentru că aici, în lume, nu avem noi alt nimic mai strălucitor și mai luminat decât soarele sau mai alb decât zăpada.[...]

Și nu numai lumina aceasta strălucii în obrazul lui Hristos, ce și o frumusețe oarecare și podoabă nespusă să arăta întru Dânsul, atâta cât de s-ar aduna într-un loc toată frumusețea și toată podoaba și cea pământească și cea cerească, nici într-un chip n-ar putea ca să veselească ochii și inimile celor ce ar privi spre dânsa, precum au veselit lumina aceea ochii ucenicilor lui Hristos.

Și această bucurie, preste fire a ucenicilor lui Hristos, nu din strălucirea luminii, ci mai mult din luminata frumusețe a Mântuitorului să făcea... ⁵⁷⁴.

Aceste mici fragmente vorbesc de la sine despre concepția lui Antim despre lume și creație. El simte nevoia să descrie pe larg, să expună cu toată elocința de care e în stare adevărul în care credea cu putere.

Acest ultim citat este o parafrază detaliată a unui singur verset, dar Antim nu își poate reține căldura inimii și nici dorința de a-i face pe oameni părtași la bucuria și înțelegerea sa mistică. Din preaplinul experienței sale spirituale, Antim exprimă atât cât îi permite *limba pământească* ⁵⁷⁵.

Pentru el este valabil adevărul că „poezia este o formă necesară a expunerii lui Dumnezeu. Nu-L poți expune pe Dumnezeu în cuvinte prea simple. Folosești lucruri mai adânci, metafore, imagini” ⁵⁷⁶.

Motivul este că „autoreferința Divinității nu poate fi analizată de către inteligența umană” ⁵⁷⁷ și „noi nu Îl putem

⁵⁷³ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 9.

⁵⁷⁴ Idem., p. 10.

⁵⁷⁵ Idem., p. 56.

⁵⁷⁶ Pr. Dumitru Stăniloae, în *Riscul de a fi ortodox*, interviuri realizate de Costion Nicolescu, Ed. Sofia, București, 2002, p. 54. A se vedea articolele lui Costion Nicolescu din *Formula AS*: <http://www.formula-as.ro/redactia/costion-nicolescu-91>.

⁵⁷⁷ Solomon Marcus, *Metafora, paradigmă comună științei și religiei, în Știință și religie, antagonism sau complementaritate?*, Ed. XXI: Eonul dogmatic, București, 2002, p. 240. Despre Solomon Marcus: http://ro.wikipedia.org/wiki/Solomon_Marcus.

reprezenta pe Dumnezeu altfel decât printr-un proces de mediere, o semioză, unde prezența metaforei este esențială.

Astfel, *metaforele* Divinității nu sunt o reprezentare *a posteriori* a lui Dumnezeu, ci singura *modalitate de urgență* a Dumnezeirii⁵⁷⁸.

Aceste metafore nu sunt *rodul fanteziei*, ci *descrieri* cât mai apropiate ale unor realități spirituale.

Pentru Antim Ivireanul Dumnezeu este lumină și El *în ceriu șade în scaunul slavei Sale și în cară de heruvimi*⁵⁷⁹, însoțit fiind, de miliarde de *lumini*: Sfinți și Îngeri, *întunerece și mulțime de îngeri*⁵⁸⁰ care *strălucesc cu nemurirea*⁵⁸¹, și care-și au lumina ființei și a harului tot de la El.

Astfel încât, chiar dacă soarele răsare și apune, noi suntem înconjurați, priviți și luminați permanent de lumina harului Său, care nu apune niciodată.

Mesajul lui Antim este că depinde de noi dacă vrem să devenim *ferestre* prin care El să pătrundă ca un soare în sufletele noastre sau vrem să ne opacizăm prin păcat. Un lucru e sigur: noi toți stăm în mijlocul unei *iradierii de lumină* și nimeni nu poate să se ascundă⁵⁸².

Omul care se depărtează de Dumnezeu nu face decât să intre în eclipsă spirituală. Pentru acea parte dintre îngeri și dintre oameni, care, conform voinței libere cu care au fost înzestrați, aleg *să nu graviteze* în jurul Soarelui dreptății și să nu se alăture în muzica sferelor îngerești, care cântă în coruri ierarhice slavă lui Dumnezeu, pentru aceștia existența nu se curmă, dar ea, prin propria lor opțiune, este privată de lumina și frumusețea vieții dumnezeiești, separându-se de simfonia cosmică, și devine întuneric, devine, lucru înfricoșător pentru conștiința creștină, *iad*.

Unui exeget al operei antimiene, anumite pagini îi aduceau aminte de Dante⁵⁸³ și considera că Antim „s-ar fi desfătat, desigur, citind terținele *Infernului*”⁵⁸⁴ dantesc, însă acesta pierde din vedere faptul că „singurul teolog important

⁵⁷⁸ Idem, p. 244.

⁵⁷⁹ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 32.

⁵⁸⁰ Idem, p. 4.

⁵⁸¹ Idem, p. 174.

⁵⁸² Însăși știința modernă afirmă că lumea este în esența ei *lumină*, materia având la bază particule de fotoni, la nivel subatomic.

⁵⁸³ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dante_Alighieri.

⁵⁸⁴ Florin Faifer, loc. cit., p. 234.

pentru Dante: Dante însuși”⁵⁸⁵ și că „Dante, ca poet, nu-și punea problema mântuirii Beatricei”⁵⁸⁶, pe când Antim își punea numai problema mântuirii semenilor săi.

„Grupate pe teme mari, peisajele agreate de Antim Ivireanul și în descrierea cărora el se lasă răpit cu întreg sufletul, sunt cele ale cosmosului, ale mării (sub toate aspectele ei) și ale iernii (cumplită).

În toate regăsim o mișcare de flux-reflux (în care se oglindește, în ultimă instanță, însăși bătaia inimii acestui mare trăitor), care le dă o ritmicitate pulsatorie, prin mijlocul căreia li se conferă, parcă, viață, mișcare în jurul căreia par a se înscrie în orbite planetare Cantemir⁵⁸⁷, Conta⁵⁸⁸, Blaga⁵⁸⁹ și care mișcare va apare a fi specifică stilului trăirii românești (dar și Ortodoxiei noastre, în care valuri mereu noi au reintrodus isihasmul ritmat de o mișcare similară a respirației). [...]

Măreț în descrieri, dar nu grandilocvent, el deschide calea unui Mihai Eminescu, căruia îi sugerează, credem a nu ne fi înșelat, mai multe idei importante”⁵⁹⁰.

Într-adevăr este remarcabilă aprehensiunea că ritmul unduitor, deal-vale, al peisajului și al vieții în spațiul mioritic, așa cum îl sesiza Blaga, la care se adaugă motricitatea fux-reflux a mării care ne străjuiește plaiurile, se contopește cu ritmul pulsati al rugăciunii lui Iisus, pe care o propovăduiește Antim.

Nevoitorii din toate veacurile și trăitorii isihăști au aflat în Țările Române un spațiu foarte prielnic pentru *săvârșirea desăvârșirii* lor (ca să îl parafrazăm pe Noica⁵⁹¹), agreabil și prin imprimarea unui ritm interior de către însuși peisajul local.

După Antim Ivireanul, un al doilea mare teolog și cărturar isihast *naturalizat*, îndrăgostit de limba română și de

⁵⁸⁵ Harold Bloom, *Canonul occidental. Cărțile și școala epocilor*, traducere de Diana Stanciu, postfață de Mihaela Anghelescu Irimia, Ed. Univers, București, 1998, p. 67. Despre Harold Bloom: http://en.wikipedia.org/wiki/Harold_Bloom.

⁵⁸⁶ Idem, p. 79.

⁵⁸⁷ Dimitrie Cantemir: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Cantemir.

⁵⁸⁸ Vasile Conta: http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Conta.

⁵⁸⁹ Lucian Blaga: http://ro.wikipedia.org/wiki/Lucian_Blaga.

⁵⁹⁰ Mihai Rădulescu, op. cit., p. 40-41.

⁵⁹¹ Constantin Noica: http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Noica.

țara noastră, va fi Sf. Paisie Velicickovski⁵⁹², care va genera impulsul renașterii isihaste la noi și în tot Răsăritul ortodox.

Punem punct acestui periplu în simbolistica vastă a luminii, la Antim (neepuizată însă), și în interpretarea tainei creației⁵⁹³, prin a arăta că el înțelege sensul omului ca fiind *îndumnezeirea*, adică *îmbrăcarea* în această lumină a lui Dumnezeu, în lumina harului, în lumina divină.

Entuziasmul cu care Antim propovăduiește vederea luminii dumnezeiești și iubirea sa pentru lumină, atât ca *energie necreată a Duhului*, cât și ca *energie creată*, ca *univers* (cosmos, lume), dovedește, credem, fără echivoc, faptul că era *isihast*.

Oamenii sunt creați pentru a năzui spre lumină, pentru a deveni ei înșiși niște lumini, după chipul Său.

Dar și oamenii trebuie să conlucreze cu Dumnezeu și *trebuie să facem mintea noastră muntele Thavorului* [Taborului], *ca să vie lumina adevărată să o vedem cu ochii cei de gând ai sufletului...*⁵⁹⁴.

Credem că opera lui Antim Ivireanul are o frumusețe stilizată de multe ori până la sublim, tocmai pentru că el privește lumea ca pe o plasticizare, ca o concretizare a gândului plin de iubire al lui Dumnezeu și, în același timp, ca pe o creație nesfârșită a Lui – Care a creat și creează în continuare o lume spirituală și materială în același timp.

Limbajul lui are plasticitatea pe care o are și universul în sine, este, concomitent, un limbaj *concret*, dar și *spiritualizat*, metaforic și realist, plastic și inefabil.

Cu alte cuvinte, arta, creația umană, pentru Antim, este un corespondent al creației dumnezeiești, care răspunde, care dialoghează cu eternul și cu frumosul integral.

⁵⁹² Puteți downloada de aici una dintre cărțile sale: <http://www.scribd.com/doc/24899362/Sfantul-Paisie-Velicickovski-Crinii-Tarinei-Sau-Flori-Preafrumoase>.

⁵⁹³ „Un întuneric de nestrăbătut acoperă întreaga creație și gândul omenesc nu poate în niciun chip să pătrundă în sensul ei fundamental, nici să înțeleagă de ce există lumea în acest fel și în această formă. Numai luminată cu lumina Dumnezeului-om Hristos, lumea ne deschide floarea ființei ei și, în ea, și sensul adevărat și valoarea ei. De aceea Mântuitorul a zis despre Sine Însuși: *Eu sunt Lumina lumii* (In. 8,12; 9,5). În Dumnezeul-om Hristos și în lumina Lui omul a deschis pentru prima dată ochii, a văzut lumina și a înțeles adevăratul sens al lumii”, cf. Sf. Iustin Popovici, op. cit., p. 124.

⁵⁹⁴ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 82-83.

Neagoe Basarab vorbea și el despre vederea luminii dumnezeiești, scriind fiului său, urmașilor săi la tron și boierilor, deci adresându-se nu unui mediu monahal, ca și Antim, de altfel: „Fie-ți drag a te ruga de-a pururea, și ți să va lumina inima și va vedea pre Dumnezeu”, afirmând și că „iaste trezvia putere bunătăților”, cf. *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Theodosie*, op. cit., p. 223-224.

Pentru el (ca și pentru ceilalți scriitori isihăști, ca Neagoe Basarab – și e adevărat că „Antim scrie ca Neagoe Basarab”⁵⁹⁵), arta nu are numai rolul de *a transcende*, de a ne transcende, ci și acela de *a surprinde* prezența în lume a frumosului nediscursiv, a frumosului logosific, având un sens și o logică supramundănă, explicată prin prezența lui Dumnezeu în lume, ca și Creator și Proniator al ei.

De exemplu, stelele pe care Antim le îmbracă atât de frumos cu poezie, sunt cele prin care Dumnezeu a chemat la credință toate neamurile, *căci rădică-ț ochii puținel și vei vedea pre ceriu stea noao, care mărturisește lumii nașterea Domnului*⁵⁹⁶.

Eminescu numea bolta înstelată *catapeteasma lumii*, iar Antim, cu adevărat, ne prezintă cerul ca pe o catapeteasmă, ca *o tâmplă de argint*, sugerând faptul că Dumnezeu a zidit universul plin de frumusețe, pentru ca, prin această catapeteasmă cosmică omul să intre la Dumnezeu, să ajungă la ideea de *Principiu Absolut al lumii* și de *Creator Atotputernic*, iar Dumnezeu să intre prin poarta sensibilității lăsată deschisă, înapoi, în inima omului.

Pentru aceasta, stelele au slujit la nașterea Domnului, căci au arătat pe Cel Care, fiind *Soare al dreptății ce au răsărit din pânțele Fecioarei*⁵⁹⁷, însă pentru noi *au închis razile strălucirii Sale*⁵⁹⁸ și S-a născut Prunc.

Stelele au arătat pe Soarele și Împăratul lor (cum zice Antim), pe Iisus, „Haina cea în chip de stea și preastrălucită”⁵⁹⁹, celor ce nu-L cunoșteau pe El Dumnezeu.

Antim așază înaintea „ochilor minții” această *catapeteasmă siderală*, pentru ca, prin iubirea de lumină și frumusețe, să înalțe ascultătorii cu gândul la Creatorul acestei armonii sublime, prin poezia naturii și prin arta cosmică, să-L privim pe Dumnezeu, Autorul ei.

Antim încearcă să facă să transpară prin această catapeteasmă a cerului și a astrilor cerești, frumusețea adevăratei lumi eterne. Descrierile antimiene au calitatea de a surprinde *evanescența* lumii de acum, dar și *adierea* unor zori ai luminii neînserate.

⁵⁹⁵ Dan Horia Mazilu, *Introducere în opera lui Antim Ivireanul*, Ed. Minerva, București, 1999, p. 124.

⁵⁹⁶ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 200.

⁵⁹⁷ Idem, p. 126.

⁵⁹⁸ Idem, p. 10.

⁵⁹⁹ Cuvioșii Teolipt al Filadelfiei și Nicodim Aghioritul, *Paraclisul și Acatistul Sfântului Nume al lui Iisus*, trad. de diac. Ioan. I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2001, p. 37.

Frumusețea cerului înstelat a lăsat-o Dumnezeu să fie ca un model pentru a înțelege frumusețea și atotputernicia Sa.

Prin stele a chemat Dumnezeu pe magi (numiți și *înțelepți* sau *filosofi*) – care reprezentau *înțelepciunea popoarelor* – la închinare și tot prin luminătorii cerești înțelege Antim Ivireanul să își înduioșeze auditoriul, îndemnându-l la credință.

Nenumăratele comparații între aștrii cerești și lumea spirituală, prezente în opera lui, ne conduc către această concluzie iminentă.

Dar nu numai lumea e o *catapeteasmă*, dincolo de care se află Raiul, pentru cei ce îl doresc, ci și *cuvântul alegoric* sau *tainic* al scriitorului, metafora antimiană este și ea o *catapeteasmă*, pentru frumuseți indescriptibile ale creației dumnezeiești, pentru lucruri inexprimabile sau greu exprimabile.

Pentru Antim, ca, de altfel, pentru toți scriitorii noștri medievali, timpul nostru este *anticamera veșniciei*.

Lumea în care trăim nu este decât o anticameră a „cămării de nuntă”, pridvorul Raiului și tinda Bisericii, în care omul stă, de când a fost alungat din Eden:

*Așa și Raiul
iaste zidit de Dumnedzău
sus la răsărit,
pre munți înalți și frumoși,
unde-s vânturi vesele,
nice foarte calde,
nice foarte răci,
și văzduh luminat.
Că Raiul stă mai sus de pământ,
ca o curte împărătească
mai sus decât alte case.
Iară pământul acesta
stă gios,
făcut numai pentru fieri
și pentru dobitoace,
unde fu gonit Adam,
pre carele și noi acmu lâcuim⁶⁰⁰.*

⁶⁰⁰ Varlaam, op. cit., p. 303.

Dar dacă pământul „făcut numai pentru fiare și pentru dobitoace” – cum zice Varlaam și cum afirmă Biserica – este atât de minunat, „dacă pridvoarele Sfintelor [adică universul sensibil] sunt așa, iar tindele Bisericii sunt atât de cinstite și de înalte, încât întunecă ochii minții noastre cu străfulgerarea frumuseții lor, cum vor fi Sfintele Sfintelor?”⁶⁰¹.

Vizionând frumusețea creației, omul își poate face o idee despre frumusețea lumii spirituale și eterne.

După cum magilor (și lumii întregi) *au arătat steaua pe Hristos, cum că S-au născut*⁶⁰² și L-au aflat pe Dumnezeu, la fel și Antim ne propune o *astronomie mistică*, o lectură a literelor de lumină, care să ne arate drumul înapoi spre Paradis, cel scris – am putea spune – *cu slove de stele*⁶⁰³.

Frumusețea și luminiscenta creației reprezintă astfel de indicatoare, în calea către veșnicie: Dumnezeu ne-a presărat drumul cu făclii, atât spirituale, cât și materiale, dar trebuie să nu ne rătăcim în noaptea păcatului. De altfel, această atitudine identitară creștină s-a păstrat în literatură noastră până târziu.

Poezia – ca *frumusețe* și *sesizare a frumuseții*⁶⁰⁴ – este un veșmânt necesar celui care Îl face cunoscut și Îl laudă pe Dumnezeu, pentru ca și acela să fie îmbrăcat în lumină și strălucire⁶⁰⁵, precum se cuvine a sta înaintea Împăratului celui vecinic⁶⁰⁶.

Omul este încoronarea creației și el recapitulează în sine frumusețea întregii creații⁶⁰⁷. În el luminează Dumnezeu ca un soare, cerul minții lui este iluminat de Aștrii înțelepciunii și ai sfințeniei, în timp ce pământul inimii lui este iubirea care rodește sub înrâurirea căldurii harice și a luminii dumnezeiești.

Pentru aceasta omul este un „macrocosmos în microcosmos”, deoarece întruchipează atât frumusețea spirituală, cât și frumusețea cosmică, a universului sensibil, empiric.

⁶⁰¹ Sântul Vasile cel Mare, op. cit., p. 84.

⁶⁰² Antim Ivireanul, *Opere*, p. 64.

⁶⁰³ Idem, p. 114.

⁶⁰⁴ De altfel, *estetică* vine de la αἰσθητικός, însemnând *sensibil*, cel care are facultatea de a simți și de a înțelege, inteligent, fin, subtil.

⁶⁰⁵ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 11.

⁶⁰⁶ Ibidem.

⁶⁰⁷ „Vrând să arăți, Cuvinte, o înțelepciune mai mare decât cea dintâi [cea prin care ai creat întreg universul], l-ai plămuit pe om din cele gândite și simțite ca pe o lume mare prin puterile lui în cea mică și ca epilog al cuvântului Tău care e toată lumea [universul], și l-ai pus în Rai ca închinător al Puterii Tale...”, spune o cântare bisericească, cf. Teolipt al Filadelfiei și Nicodim Aghioritul, op. cit., p. 29.

El este însă mai mult decât atât, chiar, și anume un *microteos* (după credința Sfinților Părinți), adică *un mic dumnezeu*, după asemănarea Creatorului Său.

Antim este un poet plin de culoare, ale cărui cuvinte au forță creatoare. El pictează în cuvinte pentru că el crede în *logositatea lumii* – în caracteristica sa esențială de a fi creație a Cuvântului prin cuvânt Său – cât și în capacitatea cuvântului de a fi *matrice rațională* a lumii.

Cuvântul, în inefabilitatea sa, este păstrător al icoanei primordialității. În el este prezervată imaginea universului incipient, prospețimea creației, el are adierea primăvărată a vieții și a existenței abia răsărite ex nihilo.

Lecturându-l pe Antim, poți sesiza, în cuvintele sale, tăria miresmelor din flori cu multe miroaturi ⁶⁰⁸, bogăția rodurilor îmbietoare ale pământului, dulcele glas ⁶⁰⁹ al păsărilor, lumina stelelor străbătând adâncul nopții cât și adâncul conștiinței umane în care se reflectă cu adevărat, toată lumina lumii, toată frumusețea ei.

Conștiința umană este *o materie transparentă* pentru această strălucire cosmică, o mare pe cât de adâncă, pe atât de translucidă, putându-se lumina până în cele mai ascunse profunzimi, un întuneric care se lasă aprins de lumina Dumnezeirii.

De la simbolistica stelară ne întoarcem către pământ și către *marea vieții*, pe care omul călătorește până ajunge la limanul odihnei veșnice.

Am văzut sensul lumii spre transfigurare, ne întoarcem acum la peisajul lumii actuale, definită metonimic de Eminescu drept *Marea și cu râurile / Lumea cu pustiurile*, în opoziție față de cealaltă lume, expusă mai sus, și definită astfel: *Luna și cu soarele, / Codrul cu izvoarele (Revedere⁶¹⁰)*.

Toposul mării cunoaște, de asemenea, o recurență deosebită în predicile lui Antim, ca în toată literatura veche.

Marea furtunoasă închipuiește, într-o predică, vremea cuprinsă între căderea omului și venirea lui Hristos, acel segment istoric în care erau *Părinții cei de demult* ⁶¹¹ *asemenea aceloră pre carii îi ia și-i învăluiaște furtuna cea de noapte pre mare și văd lumina oare unde, departe, într-un loc de*

⁶⁰⁸ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 19.

⁶⁰⁹ Ibidem.

⁶¹⁰ A se vedea poemul în integralitatea sa:

http://ro.wikisource.org/wiki/Revedere_%28Eminescu%29.

⁶¹¹ Aici autorul se referă la Sf. Proroci și Dreptii Vechiului Testament.

*nădejde pusă, spre care silesc ca să ajungă cei învăluiți; și adese cu ochii cătră dânsa privesc și pânzele le îndreptează ca să meargă (din cât pot) într-acolo; și aceia, de nu pot amintrilea, cu ochii și cu sufletul o cuprind*⁶¹².

Vom vedea puțin mai târziu că „pânzele” constituie, pentru Antim, o metaforă pentru credință, pentru dor, cu mult înaintea simoliștilor care utilizau în mod preponderent sugestia evaziuni și imaginea pânzelor ridicate ale corăbiilor părăsind porturile, purtate de idealuri și năzuințe dintre cele mai diferite.

Cu acest fragment, trecem de la *motivul mării*, ca element diluvian, la *marea furtunoasă* care i-a procurat lui Antim nenumărate fragmente de o relevanță poetică marcantă.

Recurența acestui tip de tablou în *Didahii* este demnă de reținut.

Marea ca *stihie dezlănțuită* – deși vom vedea că tot sensul alegoric este cel *esențial* – este un motiv preponderent în cele două predici la Sfântul Mare Mucenic Dimitrie, apărătorul de cutremur.

În această zi se citește pericopa evanghelică care amintește de potolirea furtunii pe mare de către Hristos.

Această pericopă îi oferă lui Antim prilejul ca să dezvolte două predici în care *motivul mării* apare foarte pertinent conturat.

În prima dintre ele, Antim se întrece pe sine în talentul său de *pictor și poet*:

*Mi se pare
ca și când ași vedea
în fața ochilor miei chipul ei,
de toate părțile să sufle vânturi mari,
să se strângă împrejurul vântului
nori negri și deși,
toată marea să spumege de mânie
și pretutindenea să se înalțe valurile,
ca niște munți.*

*Mi să pare că văz
corabiia apostolilor
că o luptă cu multă sălbăticie
turburarea mării:*

⁶¹² Antim Ivireanul, *Opere*, p. 110-111.

*de o parte o bat valurile,
de altă parte o turbură vânturile;
de o parte o rădică spre ceriu,
de altă parte o pogoară la iad.*

*Mi se pare că văz
pe fețele apostolilor
zugrăvită, de frică moartea:
unul să se cutremure,
altul să se spăimânteze;
unul să se turbure,
altul să strige
și toți cu suspinuri
și lacrimi să ceară,
cu rugămintă,
ajutoriu de la Hristos,
ce dormiia:
„Doamne, mântuiaște-ne că perim”. /.../*

*„Și să făcu liniște mare”,
zice Evanghelia.
Au încetat valuri,
au perit întunerecul,
s-au împrăștiat norii,
s-au smerit marea
și corabiia
întreagă și fără de nicio vătămare,
au ajuns la adăposteală⁶¹³.*

Tabloul mării în viziunea antimiană este unul *subiectiv*, *personificator* și *hiperbolizant* în același timp.

Autorul tușează, în manieră impresionistă, fondul întunecat al imaginii, printr-o pată de culoare aruncată în peisaj, sugerată de norii „negri și deși”, care se strâng „în jurul vântului”.

Antim Ivireanul pictează cu multă măiestrie. Printr-o sugestie vizual-cromatică introduce un tablou care se desfășoară, de la bun început, pe un fundal sumbru.

Dar, în timp ce această pată de culoare pare întinsă la întâmplare cu pensula pe fundal, o serie de alte elemente au însă o precizie și o concretețe a imaginii impresionantă,

⁶¹³ Idem, p. 156-157.

reliefând în mod aproape expresionist detaliile importante ce urmăresc a scoate în evidență atmosfera psihologică a scenei.

Cadrul general al furtunii este conturat prin epitetul „vânturi mari” și „nori negri și deși”, dar metaforele, personificările și comparațiile care urmează fac din Antim un adevărat precursor al limbii și al literaturii moderne.

Astfel, „toată marea să spumege de mânie și pretutindenea să se înalțe valurile, ca niște munți” este o imagine care rezistă cu brio la orice test al timpului, putând să concureze foarte bine cu scene asemănătoare din literatura noastră preromantică și romantică.

Acest tablou este marcat de senzația instabilității, redată prin verbe de mișcare – „să sufle”, „să spumege” – și prin imprimarea asupra naturii dezlănțuite a ideii de caracter sălbatic și monstruos, subliniat printr-un detaliu psihologic, ce vorbește despre „mânia” mării.

În fine, ceea ce duce la impresia de pietrificare a tabloului, de încremenire în mijlocul urgiei, este *metafora hiperbolică*: „pretutindenea să se înalțe valurile, ca niște munți”.

Nu există niciun colțișor de lumină și nicio rază de speranță nu se întrevide în desfășurarea acestui cataclism ce a pus stăpânire pe mare și a cărui dinamică totalizatoare e surprinsă printr-un adverb de loc și printr-o locuțiune adverbială de loc: „pretutindenea” și „de toate părțile”; încât evadarea din acest cadru cuprins de isteria furtunii este imposibilă.

După ce ne-a oferit datele mai importante ale dramei, Antim purcede la a-și muta obiectivul către ceea ce constituie miezul ei, la ceea ce este de fapt cu adevărat esențial, în centrul acestei scene, și anume, mica ambarcațiune prinsă în mijlocul furtunii.

În acest context larg, care cuprinde întreaga mare a Tiberiadei, autorul ne escortează privirea spre a o focaliza într-un punct din mijlocul mării.

Aici se petrece adevărata dramă a celor aflați în primejdie de moarte. Vedem, ca într-o pictură, exprimat dramatismul situației: „mi s-a părut că văz corabiile apostolilor că o luptă cu multă sălbăcie turburarea mării...”, etc.

Dar, depășind granițele realismului pictural și literar, întâlnim o frază care denotă cel mai bine starea de spirit a Apostolilor, ce pare a fi rostită ca din perspectiva lor: valurile și vânturile clatină corabia, încât „de o parte o rădică spre

ceriu, de altă parte o pogoară la iad” (o tehnică psihologică avangardistă pentru acele vremuri).

Vorbind în contextul literaturii medievale franceze, cineva spunea că „hiperbola nu intenționează *înșelarea* ci mai degrabă *clarifică* punctul de vedere și interpretarea autorului și intenționează să-l miște pe cititor prin impactul emoțional”⁶¹⁴.

Cu obișnuita-i tehnică a punerii în adâncime – al cărei maestru este – Antim ne transformă (fără să vrem) în specialiști ai artei vizuale, obligând retina imaginativ-mentală să diminueze câmpul vizual până la a cuprinde numai centrul acestui tablou, unde are loc spectacolul dramatic al luptei inegale dintre o barcă pierdută ca o coajă de nucă în mijlocul apelor și valurile amenințătoare, care o fac să penduleze între cer și iad.

Aici se află o primă sugestie care ne face să ne gândim la o posibilă alegorie: corabia suspendată între cer și iad.

Nu între cer și pământ sau între cer și adâncul mării, ci între cer și iad ca repere non-geografice, ca repere spirituale, ceea ce ne invită la a înțelege această remarcă drept o constatare care a modificat brusc planul, de la cel real la cel psihologic, schimbând pe negândite registrul, pentru a ajunge în planul conștiinței.

Că această schimbare de la real la psihologic s-a produs, ne-o dovedește fraza imediat următoare: „Mi s-a părut că văd pre fețele apostolilor zugrăvită, de frică, moartea...”.

În acest tablou excepțional realizat, verbul „mi s-a părut” – folosit de trei ori – inițiază de fiecare dată apariția unei noi perspective, atât în spațiu, în plan pictural, cât și în planul conștiinței, în plan spiritual.

De fiecare dată, el marchează schimbarea opticii: de la tabloul general al mării în furtună (creionat prin câteva elemente esențiale, relevante), la imaginea centrală, focalizată, a ambarcațiunii care e surprinsă de valurile uriașe și de vântul sălbatic și amenințată să se scufunde, și iarăși, de la această perspectivă la una și mai apropiată, mai particularizată, care dezvăluie „fețele apostolilor” imprimare de groaza morții, adică starea de spirit exteriorizată a acestora: „unul s-a scutremure, altul s-a spăimânteze; unul s-a turbure, altul s-a strige...”.

⁶¹⁴ Murphy James J., *Medieval eloquence*, Bekeley, Los Angeles, London, 1978, p. 242, apud. Pr. Dr. Constantin Duțu, *Panegiricul ca formă a predicii în trecut și astăzi* (teză de doctorat), în rev. *Ortodoxia* XLV (1993), nr. 1-2, p. 189, n. 1397.

Această înaintare de la *universal* la *particular* este o tehnică artistică foarte modernă pentru literatura română a acelor vremuri.

Antim dovedește calitatea sa de pictor sau de scriitor *omniscient*, descriind paloarea morții (mult mai simplu și mai expresiv zice Antim „moartea” în loc de „spaima morții”) „zugrăvită” pe chipul protagoniștilor acestei scene, după care înregistrează reacțiile acestora, de frică și de groază, reacții care fac ca tabloul – ce părea pietrificat –, să capete un dinamism neașteptat.

Ceea ce credeam că e numai o *fotografie* a bărcii cu o clipă înainte de a se scufunda, prinde viață, prin mișcarea personajelor care o animă, în speță a Sf. Apostoli care cer ajutor de la Hristos, „cu suspinuri și cu lacrimi”.

Devine evident că „dramatismul este augmentat de aceste prim-planuri individualizate cu finețe psihologică”⁶¹⁵.

Predicatorul repetă de trei ori formula: „Mi s-a părut că văd”, nu din *subiectivism*, ci pentru a-și transporta auditoriul în atmosfera încordată a acelei întâmplări, pe care încearcă să o povestească la o distanță de peste 1700 de ani de la petrecerea ei.

Prin această expresie – „Mi s-a părut că văd” – relatarea lui capătă un plus de autenticitate în ceea ce privește detaliile, ceea ce urmărește autorul nefiind însă reținerea acestora, ci crearea unei atmosfere în stare să rememoreze cât mai fidel evenimentul petrecut demult.

Trebuie să recunoaștem că tehnica lui Antim, concentrată în atât de puține fraze, este foarte bine gândită și își atinge scopul, acela de a ului și a impresiona prin măreție.

Dar punctul culminant al desfășurării acestui tablou nu coincide cu *apogeul furtunii*, ci dimpotrivă, cu *liniștirea* ei bruscă, printr-o minune.

Tot acest tablou a avut rolul de a sublinia o antiteză: aceea dintre violența furtunii și încetarea ei neașteptată, imediată, ca urmare a minunii înfăptuite de Hristos.

În punctul acela infim pierdut în mijlocul mării, în care se afla corabia așteptând să fie înghițită de valuri, în acel punct care a avut nevoie de largiri succesive ale perspectivei pentru a fi vizibil cu ochiul *normal*, se afla însă Hristos, iar prezența lui Dumnezeu a făcut ca situația să se schimbe radical și furtuna să dispară cu mult mai uluitor chiar și decât apăruse.

⁶¹⁵ Florin Faifer, loc. cit., p. 237.

Autorul marchează aceasta prin simple propoziții enunțative, foarte concise, enumerative și constatative, care conservă starea de șoc și de uimire fericită, de data aceasta, cu mult mai bine decât orice altă explicație suplimentară sau descriere: „Au încetat valuri, au perit întunerecul, s-au împrăștiat norii, s-au smerit marea și corabiia întreagă și fără de nicio vătămare au ajuns la adăposteală”.

Elementele care au creat cadrul inițial al acestei furtuni sunt cele care închid tabloul.

Antim depărtează din nou perspectiva, pentru a arăta că factorii distorsionanți și haotici, care au generat această dezordine în plan cosmic, au pierit.

Ceea ce constituie concluzia cea mai importantă este că Dumnezeu guvernează măreția lumii din orice punct al ei, fie cât de mic, ceea ce dovedește teoria matematică a lui Pascal despre Divinitatea ca o sferă ce are centrul pretutindeni și circumferința nicăieri.

În centrul acestui tablou am detectat o afirmație pe care am catalogat-o drept *alegorică*, ce înălța perspectiva de la un nivel real la unul psihologic și alegoric.

Mă refer la acea imagine a ambarcațiunii spânzurate între cer și iad. Putem spune că autorul nostru se deplasează subtil atât pe orizontală, cât și pe verticală, într-o mișcare voit cruciformă.

Vom vedea și de ce. Ceea ce doar sugera la mijlocul descrierii acestui tablou va decipta el însuși foarte curând, explicând alegoria lumii ca o *mare furtunoasă* care balansează „corabia” sufletului între cer și iad.

Pe de altă parte, tabloul este realizat din extrem de puține elemente, fiind foarte concis – chiar *laconic*, dacă am dori să înmagazinăm informații de pe urma acestei relatări – dar, într-un mod magistral, lasă impresia că a spus totul, că avem de-a face cu o *descriere impresionantă*, care nu omite nimic.

Am putea spune că Antim se folosește de un *clin d’oeil*⁶¹⁶, pentru că reușește să facă tabloul să pară că abundă în detalii, când, de fapt, el este de o uimitoare concizie, asemănătoare, în ceea ce privește *clasicismul* frazelor dăltuite în piatra limbii noastre vechi, cu portretul lui Ștefan cel Mare⁶¹⁷ făurit de Grigore Ureche⁶¹⁸.

⁶¹⁶ În franceză: *clipire de ochi*, folosit aici cu sensul de: *înșelare a ochiului*.

⁶¹⁷ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Etefan_cel_Mare.

⁶¹⁸ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Ureche.

Considerăm că Ștrempel⁶¹⁹ avea dreptate afirmând: „Mare descriptiv, mare zugrav al situațiilor pe care le redă în predici pentru ilustrarea tezelor sale, Antim ne apare ca un scriitor modern, cunoscător al tuturor procedeele artistice la îndemâna unui mânuitor de marcă al condeiului”⁶²⁰.

Scena impresionează prin *tonalități precise*, cât și prin surprinderea unor *trăsături esențiale*, atât în ceea ce privește furtuna, cât și reacția Sf. Apostoli.

Imaginile vizuale par a predomina asupra celor auditive, dar în realitate autorul este adeptul unor sugestii sinestezice cu mult mai profunde decât percepem la prima lectură.

Imaginea – *împietrită* parcă de groaza momentului – pare „amuțită” în neclintirea-i picturală (cu evidente sugestii psihologice din partea autorului), până în clipa finală, în care rugăciunea și strigătul Apostolilor – conjugate cu dinamismul mișcării lor spre Dumnezeu, care îi scoate din inerția morții ce se „zugrăvise” deja ca o pecete a imobilității și a neputinței, pe fața lor – reușesc să spargă această „gheață” a apatiei și a implacabilului, depășind momentul critic, de panică.

Rezultatul este că totul se liniștește, revine la normal, valurile, întunericul, norii dispar, iar marea se „smerește” – „splendidă expresie!”⁶²¹.

Apogeul furtunii nu ar fi lăsat să se întrevadă sfârșitul ei brusc, dar tocmai în aceasta constă minunea pe care vrea să o pună în lumină Antim.

Autorul nu insistă asupra *deznodământului minunat*, tocmai pentru a nu anula, prin cuvinte de prisos, impactul pe care l-a avut liniștirea bruscă a unui cataclism natural asupra conștiințelor ascultătorilor săi.

Imaginea furtunii rămâne, cu siguranță, un tablou clasic al literaturii noastre, prin stilizarea tehnicilor literare și picturale.

Unul dintre cei ce s-au aplecat asupra operei lui Antim a comparat acest pasaj cu versurile patriarhului poet armean Hersed IV Șnorhali (1102-1173)⁶²², din poemul „Iisus Fiul unic al Tatălui”, în care acesta încerca să descrie Parusia⁶²³.

⁶¹⁹ Gabriel Ștrempel: http://ro.wikipedia.org/wiki/Gabriel_%C5%9Etrempele.

⁶²⁰ Gabriel Ștrempel, op. cit., p. 202.

⁶²¹ Florin Faifer, loc. cit., p. 237.

⁶²² A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Nerses_IV_the_Gracious.

⁶²³ Mihai Rădulescu, op. cit., p. 27-28.

Însă în afară de faptul că versurile indicate formează un tablou cutremurător, nu mai aflăm altă asemănare intimă cu perspectiva lui Antim.

Eugen Negrici a urmărit fragmentele din Evangheliile care relatează acest eveniment și a observat că acestea nu furnizează atât de multe amănunte în ceea ce privește furtuna propriu-zisă.

Dacă în *Noul Testament* nu aflăm aceste detalii, există în schimb, în *Psaltire*, o prorocie ce surprinde cu acuratețe această întâmplare, și care este posibil să-i fi oferit lui Antim un punct de plecare:

„Cei ce se pogoară la mare în corăbii, cei care-și fac lucrarea lor în ape multe, aceia au văzut lucrurile Domnului și minunile Lui întru adânc. El a zis și s-a pornit vânt furtunos și s-au înălțat valurile mării. Se urcau până la ceruri și se pogorau până în adâncuri, iar sufletul lor întru primejdii încremenea.

Se tulburau și se clătinau ca un om beat și toată priceperea lor a pierit. Dar au strigat către Domnul, în necazurile lor și din nevoile lor i-a izbăvit. Și i-a poruncit furtunii și s-a liniștit și au tăcut valurile mării. Și s-au veselit ei, că s-au liniștit valurile și Domnul i-a povățuit pe ei la limanul dorit de ei” (Ps. 106, 23-30).

Considerăm că Antim a pornit de la acest text, pe al cărui schelet fundamental a dezvoltat o țesătură mai amplă în ceea ce privește descrierea fenomenului natural.

Este verosimil ca acest fragment biblic să-i fi permis să-și asume omnisciența auctorială, altfel imposibil de asumat în materie de evenimente evanghelice.

Se vede clar că ierarhul nu depășește hotarele pe care i le îngăduie Sfânta Scriptură, dar talentul său literar este evident prin sinteza pe care o face evenimentelor, prin gustul remarcabil pentru concizie și rafinament, prin care reușește ca aglomerarea de figuri de stil (epitet, metaforă, comparație, personificare, hiperbolă, imagini vizuale și auditive), într-un spațiu atât de strâmt, să nu fie supărătoare, ci acest amalgam foarte bine proporționat, să dea impresia întregului, a unei unități compoziționale fascinante.

Comparativ, putem admira efortul literar oarecum similar al mitropolitului Dosoftei, care a așezat în versuri *Psaltirea* și în care versetele din psalmul 106, citat anterior, sună astfel:

Carii împlă-n corăbii pre mare,

*De-și fac lucrurul peste genuni tare,
Acea i-au văzut de minune
Ce-au lucrat Dumnezeu în gemune.*

*Zisă de să fece vânt cu bură,
De rădică val de-necătură,
Până la ceri îi suia cu unde,
Și-i pogoria-n gios să-i afunde.*

*Sufletele lor în greutate
Să topiia beț de răutate [a mării],
Că-ș ieșiră și din țălăpciune,
De te lua de dânșii minune.
Și strigară la Domnul cu jele,
Și i-au scosu-i de la nevoi grele.*

*Vânturilor zisă de-ncetară
Și undelor de să alintară.
Și le păru bine că trecură
Valurile toate de tăcură.*

*Și i-au îndreptatu-i cu pace
Domnul, spre liniștea ce le place /.../ ⁶²⁴.*

Evident, Dosoftei a urmat relatarea scripturistică îndeaproape, pe când Antim s-a îndepărtat de simpla prelucrare a cuvintelor. El a creat un tablou destinat să țină în priză receptivitatea ascultătorilor săi.

Pe Antim, ca și pe Dosoftei, de altfel, nu îl interesează deloc marea ca *obiect de contemplație* în sine, ci efortul său literar și stilistic este consacrat unor *sugestii alegorice*, care ne apar într-o lumină mai clară, pe măsură ce parcurgem textul (sau textele).

De la înțelesul „literal” al pericopei, predicatorul trece aproape direct la cel „alegoric”, și de la sensul concret, la învățătura morală, căci:

*Cu adevărat, mare învățătură ni se dă noao cu aceasta,
pentru ca să luom pildă, să ne rugăm și noi lui Dumnezeu la
nevoile noastre cele de obște.*

*Lumea aceasta iaste ca o mare ce să turbură, întru care
niciodată n-au oamenii odihnă, nici liniște.*

⁶²⁴ Dosoftei, *Opere I*, op. cit., p. 248-249.

Corăbiile între valuri sunt împărățiile, crăiile, domniile și orașele, mulțimea norodului, polițiile, supușii, bogații și săracii, cei mari și cei mici, sunt cei ce călătoresc și să află în nevoie.

Vânturile cele mari ce umflă marea sunt nevoile cele ce ne supără totdeauna.

Valurile ce luptă corabiia sunt nenorocirile carele se întâmplă în toate zilele.

*Norii ce negresc văzduhul, fulgerile ce orbesc ochii, tunetele ce înfricoșază toată inima vitează sunt întâmplările cele de multe feliuri, neașteptatele pagube, înfricoșările vrăjmașilor, supărările, necazurile ce ne vin de la cei din afară, jafurile, robiile, dările cele grele și nesuferite, carele le lasă Dumnezeu și ne încungiu, pentru ca să cunoască credința noastră și să ne vadă răbdarea*⁶²⁵.

În acest fragment este cel mai bine ilustrat motivul lumii ca „vanitas vanitatum” (Eccl. 1, 2), ca *deșertăciune a deșertăciunilor* sau ca *mare în furtună*, în mijlocul căreia nimic nu poate fi stabil sau irevocabil, nimic nu are valoare imuabilă și totul se află sub amenințarea eroziunii și a aneantizării.

Aceste elemente discursive, haotice, care au intervenit ca un virus mortal în ordinea lumii, nu reprezintă însă *un destin implacabil* – așa cum era sensul moirei⁶²⁶ în antichitate – ci doar un mod prin care credința oamenilor este încercată, spre a afla *mijlocirea mântuirii*⁶²⁷, după modelul Sf. Apostoli care, *îndată ce au alergat și îndată ce s-au rugat, îndată au luat și ajutorul*⁶²⁸ iar Domnul [...] *pre toți i-au mântuit, pre toți i-au păzit; n-au lăsat să piară niciunul în turburarea mării*⁶²⁹.

Scopul pedagogic și învățătura morală spre care conduce oratorul ecleziastic este acela de a-și aduce auditoriul creștin – pe care îl poartă pe apele când line, când viforoase ale cuvintelor sale – la conștientizarea faptului că *Dumnezeu iaste Tată de obște al tuturor. Pre toț ne iubește ca pre niște adevărați fii ai Lui și nu poate răbda milostivirea Lui cea*

⁶²⁵ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 158.

⁶²⁶ Soarta, destinul. A se vedea:

http://www.mihaiigramatopol.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=62%3Amoira-simbolul-filosofic-al-destinului&catid=36%3Amitos&Itemid=78&limitstart=7.

⁶²⁷ Ibidem.

⁶²⁸ Idem, p. 157.

⁶²⁹ Ibidem.

*iubitoare de oameni să ne aflăm pururea în ticăloșii și în nevoi, ce numai așteaptă rugăciunea noastră; ia aminte să auză glasurile noastre; stă pururea cu urechile deschise, pentru ca să ne asculte, îndată ce vom chema numele Lui cel sfânt*⁶³⁰.

Iar în a doua predică la Sfântul Dimitrie spune Antim, în mod sublim, că *Domnul nostru și când doarme mântuiaște*⁶³¹.

Aceasta, poate, și ca răspuns pentru cei care obișnuiau și obișnuiesc să spună că Dumnezeu mai *doarme* câteodată și nu vede ce se întâmplă pe pământ.

Însă nu numai oamenii înglodați în responsabilități sociale, administrative sau politice au de suferit de pe urma înăspririi acestui vifor al vieții, ci și Sfinții trebuie să treacă prin „furtuna” torturilor și a prigonirilor de tot felul, după cum ne relevă un alt fragment, tot alegoric, în care *marea tulburată* este semnul muceniciei, iar *corabia* simbolizează sufletul ce are la cârmă credința:

Iată stau și mă minunez, cum putu fi aceasta, de s-au întâmplat astăzi să prăznuim 2 cutremuri de-o dată: unul ce s-au făcut în mare din depărtarea lui Dumnezeu, de draci, pentru ca să se îndrepteze puțină credință a ucenicilor, al doilea cutremur s-au făcut pre pământ, din sălbăticia și cruzimea inimilor lui Dioclețian și Maximian, părechea dracului, pentru ca să se adevereze credința cea multă a Sfântului, marelui Mucenic Dimitrie, a căruia preznuim cinstita pomenire.

*Că atât cutremur au făcut și atâtea valuri sălbatece au pornit asupra blagoslovitei corăbiei lui Dimitrie, cât siliia să între întru cele mai din lăuntru ale fericitului său suflet, să-l cufunde, neștiind turbații aceia de oameni, ca niște fiară sălbatece, cum că Dimitrie nu era corabie deșartă, ci avea catarg bun și corăbiiar vrednic și vetrile iscusite și cârmaci foarte învățat*⁶³².

Și după obiceiul său, Antim descifrează imediat alegoria:

*Catargul era cinstita Cruce,
întru carea să lăuda
că iaste pururea tare și nou
și poate să rabde
vânturile Duhului Sfânt, întru inima lui. /.../*

⁶³⁰ Idem, p. 160.

⁶³¹ Idem, p. 178.

⁶³² Idem, p. 180-181.

*Iar corăbiiariul iaste știut de toț
cum că altul nu era
numai însuș Hristos,
foarte învățat
întru călătoria cetății cei cerești,
căci de acolo iaste;
și moșia Lui iaste ceriul /.../.*

*Acesta însuș
era întru adâncul
sufletului lui Dimitrie lăcuiitoriu
și când îl vedea
puțin că să înfricoșa,
îi zicea:
„Dimitrie, tu ești oaia Mea
și foarte bine te cunosc,
că urmezi după Mine;
nu te teme,
că nu te va răpi nimeni din mâna Mea.*

*Și-ți voi da ție viață vecinică
și acolo unde vor
să pătrunză trupul tău cu sulițele,
Eu sunt:
loviturile tale le voi primi Eu
și nu te voi lăsa să aibi durori.
Aleargă curând,
că ai vreme bună.*

*Eu am umplut
vetrila credinții tale cei curate,
cu Duhul Mieu cel Sfânt.
Dimitrie, fă-te părtaș morții Mele,
că te voi face părtaș
și Învierii Mele;
cu Duhul lui Dumnezeu
petreci în patemi,
pentru aceasta fiiul lui Dumnezeu ești.*

*Nu voi lăsa să aibi
duhul robiei spre frică,
ci-ți voi da*

*Duhul moștenirei firești,
carele să mărturisească
cum că ești fiiul lui Dumnezeu și,
ca un fiu al lui Dumnezeu,
vei fi și moștean Lui
și moștean împreună cu Mine,
iubitul tău Hristos.*

*Fiiul Mieu, Dimitrie,
vezi Crucea?
În inima ta am înfapt-o.
Pre Crucea aceasta dormu somnul patemii,
a morții,
carea au mijlocit viața a toatei lumi;
ce m-au deșteptat
mila Preaputernicului Dumnezeu,
cu Înviarea,
pentru multa dragoste
ce am cătră tine
și cătră toată lumea.
Furtunele acestia
și cumplitele valurile
voiu înceta
și pre tine te voiu răpi din mijlocul lor.*

*Ce vino după Mine,
că am întors cârma
din partea cea slobodă a deșertăciunii,
spre frumusețile cele nemuritoare
ale Împărăției Mele.*

*Vino, prin moartea ta,
în viața cea vecinică,
să Mă vezi și să te veselești”⁶³³.*

Am vrut să redăm aproape integral acest text, pentru a nu corupe din *mireasma* și *frumusețea* lui originală, dar și pentru că ne-am dat seama că, dacă am vrea să selectăm numai anumite părți din acest tablou – poate încă și mai impresionant decât cel pe care l-am analizat mai sus –, am altera profund sensul dramatic al excursului antimian.

⁶³³ Idem, p. 181-182.

Alături de motivul alegoric al mării în furtună, care reprezintă – într-un veșmânt imagistic deosebit de sugestiv – represaliile pe care a trebuit să le îndure Sfinții Mucenici de la împărății păgâni, întâlnim și motivul corabiei ca *adăpost* și al *navigării liniștite*, în mod paradoxal, prin pătimire și prin torturi.

Acceptarea unei morți deosebit de chinuitoare reprezintă *navigarea în siguranță*, atunci când, în loc de catarg, se află Crucea și, în loc de cârmaci, Hristos, Cel răstignit și înviat, Care a trecut prin moarte și are putere să facă să treacă prin furtuna morții celei mai înfricoșătoare și pe următorii Săi.

Antim preferă ca, în locul relatării chinurilor prin care a trecut Sfântul Dimitrie, să capteze atenția ascultătorilor printr-o alegorie impresionantă, care să fie tangențială cu pericopa evanghelică a zilei, în intenția – foarte probabilă –, de a constitui și o interpretare originală a sa.

Marea furtunoasă devine simbol pentru două lucruri complet antagonice: pentru *lumea deșartă*, cât și pentru *moartea martirică*.

În timp ce *lumea* presupune un aspect pozitiv prin însăși ființarea sa și unul negativ prin finalitatea sa în moarte (datorită consumării vitalității ei prin păcat și autodistrugerii morale și spirituale), lucrurile stau exact invers în ceea ce privește moartea-martiriu, pentru că ea este un lucru negativ în sine, dar conține un aspect pozitiv, în ceea ce privește finalitatea sa în viață, în viața veșnică.

Am putea spune că, în amândouă cazurile, *marea tulburată* este, de fapt simbolul morții, al ispitei, al tentației corupătoare sau al probei de credință prin care trebuie să treacă atât cel ce se află în lume, cât și cel de pe pragul morții.

Comparația sufletului cu *o corabie* ține de o simbolistică creștină foarte veche, fiind o extensie a unui topos primordial ce privește Biserica în calitatea ei de *Trup al lui Hristos* și *corabie a mântuirii*, închipuită în Vechiul Testament de corabia Sf. Noe (și Antim vorbește – după cum am citat deja, puțin mai sus – de venirea *lui Noe celui adevărat, Iisus Hristos, carele ne-au mântuit cu corabiia trupului Său, de potopul păcatului celui strămoșesc*) și care îi face pe credincioși să traverseze cu bine marea vieții cea tulburată, aducându-i la țărmul Împărăției Cerești, la *liniștea*

dumnezeştii fericiri ⁶³⁴, această corabie fiind condusă de Hristos, *Cap ce iaste al Bisericii* ⁶³⁵.

Acest topos străvechi – sau la fel de vechi ca şi creştinismul – este adevărat şi de arhitectura bisericilor construite în formă de navă şi avându-L pictat pe cupola principală – pe „catargul Crucii”, cum ar zice Antim, adică pe axul central – pe Hristos Pantocrator.

Imaginile la care a recurs autorul au însă un deosebit farmec artistic şi literar, încât putem vorbi de o adevărată *poezie teologică*, în expresiile sale ⁶³⁶.

Antim concentrează chiar destul de multe învăţături dogmatico-morale în poezia absolut superbă a alegoriei sale.

Chiar şi puţine cuvinte ce pot părea *metaforice*, de genul „Pre Crucea aceasta dormu somnul petemii, a morţii, carea au mijlocit viaţa a toatei lumi”, au semnificaţii extrem de profunde.

Dacă privim cu atenţie chiar şi numai această formulare: „somnul patemii”, sublimă prin expresivitate şi dramatism, putem dezvolta mai multe teorii, făcând să ţâşnească, de aici, nebănuite sensuri şi potenţialităţi sugestive.

La prima vedere, ne vine în minte analogia pe care o fac Părinţii Bisericii între *somnul* pe care Dumnezeu l-a indus primului om, pentru a o crea pe femeie din coasta sa şi „somnul” pe Cruce al lui Hristos, în timpul căruia s-a născut, din coasta Lui împunsă, însăşi Biserica. Antim ar fi putut avea în vedere această hermeneutică biblică atunci când a numit răstignirea şi moartea lui Hristos: „somnul patemii”.

Pe de altă parte, autorul însuşi ne-a oferit, puţin mai devreme, un alt fir de interpretare, când a spus că „Domnul nostru şi când doarme mântuiaşte”.

Putem, deci, înţelege sintagma de mai sus, şi astfel: Dumnezeu nu doarme pe Cruce, dar în ochii lumii, El

⁶³⁴ Idem, p. 191.

⁶³⁵ Idem, p. 31.

⁶³⁶ Este interesant de observat afirmaţia unor mari reprezentanţi ai umanismului timpuriu în Occident: „Petrarca susţinea în scrisoarea către fratele Gherardo (Fam. X, 4 din 2 decembrie 1348 sau 1349) că *teologia nu este decât poezie al cărui subiect e Dumnezeu* (parum abest quim dicam theologiam poeticam esse de Deo [*puţin lipseşte să spun că teologia este poezie despre Dumnezeu]); iar *Sfânta Scriptură* ar fi tocmai evidenta manifestare a acestei *poetice de Deo*. Şi pentru Boccaccio *Sfânta Scriptură* este poezie, poezie sub care se ascunde o semnificaţie profundă, de origine divină“, cf. Agostino Pertusi, *Cultura bizantină şi primul umanism italian*, în *** *Literatura Bizanţului. Studii*, op. cit., p. 351-352.

Înainte însă de apariţia curentului *umanist* şi *renascentist* în Europa Occidentală, teologia ortodoxă remarcase de mult adâncă poezie a textelor sfinte.

A se vedea despre Francesco Petrarca: http://ro.wikipedia.org/wiki/Francesco_Petrarca.

„doarme” – adică e mort –, după cum și Sf. Apostoli Îl vedeau dormind în corabie, în timpul furtunii pe mare.

El „doarme” din două motive: pentru că a murit cu trupul pe cruce, și, pentru că, din dorința de a pătimi moartea „carea au mijlocit viața a toatei lumi”, numește moartea aceasta chinuitoare „somm”, adică *odihnă*.

Dumnezeu Se odihnește murind (ca om), adică mântuind lumea. Dar dacă, după trup și ca om, doarme în corabie alături de ucenici, iar pe cruce este mort, totuși, ca Dumnezeu, mântuiește chiar și dormind, sau, altfel spus, adevărul este că în același timp doarme și veghează și fiind mort, înviază pe cei morți.

Antim concentrează toate acestea într-o singură *sintagmă metaforică* – aș spune, după modelul imnelor bisericești care pot să restrângă în puține cuvinte poetice o enormă teologie.

„Vetrila⁶³⁷ credinții” care este umflată de Duhul Sfânt este iarăși o expresie poetică ce încrustează sensuri mistice și bogate potențialități de interpretare, într-o metaforă care este, chiar și pentru neinițiați, impresionantă prin forța imagistică, prin capacitatea de plasticizare a abstractului, a inefabilului.

Înainte de Eminescu și de Blaga, Antim a avut, în literatura noastră, poate cea mai mare putere de *concretizare a abstractului*, dar și o mare forță de abstractizare și de concentrare a ideilor în metafore și imagini sublime.

„Valurile sălbatece” și „cumplitele valurile” morții nu reușesc să scufunde sufletul care nu este „corabie deșartă” (pentru că Îl are în ea pe Hristos, precum corabia ucenicilor Lui) și care a schimbat direcția de mers „din partea cea slobodă a deșertăciunii”, adică de la acest „vanitas vanitatum” care este lumea, navigând către „frumosețile cele nemuritoare”.

Motivul *corabiei*, care este Biserica ce navighează către limanul mântuirii, este prezent încă din primele secole ale creștinismului.

El se regăsește în *Constituțiile Apostolice*⁶³⁸, precum și la autori din secolul II precum Sf. Ipolit al Romei⁶³⁹, Sf. Clement Alexandrinul⁶⁴⁰, Tertulian⁶⁴¹ sau Sf. Iustin Martirul și

⁶³⁷ Pânza corabiei.

⁶³⁸ A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Apostolic_Constitutions.

⁶³⁹ Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Hippolytus_of_Rome.

⁶⁴⁰ Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Clement_of_Alexandria.

⁶⁴¹ Idem: <http://www.tertullian.org/>.

Filosoful⁶⁴², la unii întâlnindu-se și simbolul *catargului* sau al *arcei* reprezentând crucea Domnului⁶⁴³.

Antim Ivireanul avea o bogată literatură creștină și bizantină pe care nu putea să o ignore. Originalitatea lui constă în sensul acordat interpretării și în stilul propriu al comentariilor, în expresivitatea și frumusețea limbajului creat de către el.

Într-un *Cuvânt de învățătură asupra omului mort*, Antim exprimă ceva asemănător cu ceea ce a afirmat în predica la Sf. Dimitrie, în legătură cu moartea grabnică a omului *ce s-au născut în baia Sfântului Botez, ce au supt laptele credinții, ce s-au hrănit în casa învățăturii dumnezeescului dar, ce s-au întemeiat cu puterea cinstitelor Taini...*⁶⁴⁴ și despre care afirmă

⁶⁴² Idem: http://ro.orthodoxwiki.org/Iustin_Martirul.

⁶⁴³ Sfântul Ipolit al Romei spune în *Tratatul asupra Antihristului*: „Marea este lumea. Biserica, aidoma unei corăbii scuturate de valuri, dar nescufundată. Ea are într-adevăr cu ea un cârmaci experimentat, pe Hristos. Ea are în mijlocul ei trofeul învingătorului asupra morții, ca și cum ar duce cu sine crucea lui Hristos. [...] Paramele ce leagă antena de vârful catargului sunt ca cetele profeților, martirilor și apostolilor care se odihnesc în împărăția lui Hristos”, cf. Jean Daniélou, *Simbolurile creștine primitive*, traducere în limba română de Anca Oprić și Eugenia Arjoca Ieremia, Ed. Amarcord, Timișoara, 1998, p. 58.

„În *Predici* [ale Sf. Clement Alexandrinul] și-n *Constituții* [...] se va remarca îndeosebi că spațiul de deasupra antenei este considerat ca ἀνάπαισος «locul de odihnă», în timp ce scara (κλίμαξ) ridicată până la antenă constituie un simbol al crucii ce permite credincioșilor să se înalțe la ceruri.

Astfel, diferitele etaje ale catargelor reprezintă un fel de *scară cosmică*. Așa cum a remarcat Dölger, imaginea lui Hipolit evocă scara care conduce în Rai din *Actele Martirice ale Sf. Perpetua*, 4, și de asemenea, *μικανή*, a lui Ignățiu din Antiohia (*Epistula ad Ephesios*, IX, 1), care se ridică spre înălțimi și care este crucea”, cf. Idem, p. 59.

De asemenea, „în *Prima Apologie*, Iustin enumeră un anumit număr de simboluri ale crucii. Printre ele [...] catargul pe corabie: «Nu se poate despica marea dacă acest trofeu care se numește pânze (ἱστίον) nu se înalță intact pe corabie » (*I Apologia*, LV, 3). [...]

Iustin cunoaște și el un simbolism al Arcei lui Noe ca *simbol al salvării*. El se dezvoltă într-un pasaj remarcabil din *Dialogul cu Tryfon*: «Dreptul Noe împreună cu alți oameni ai Potopului, adică soția sa, cei trei fii ai săi și soțiile fiilor săi formau numărul opt și ofereau simbolul celei de-a opta zile, în care Hristos a înviat din morți.

Or Hristos, primul născut al oricărei creaturi, a devenit, într-un sens nou, *conducătorul* unei alte rase, al aceleia care a fost regenerată prin El, prin apă, credință și prin lemnul ce conținea misterele crucii, la fel cum Noe a fost salvat de lemnul arcei sale, dus de ape împreună cu toți ai săi » (CXXXVIII, 1-2)”, cf. Idem, p. 63-64.

Tertulian scria: „În rest, barca prefigura Biserica, care, pe marea lumii, este scuturată de valurile persecuțiilor și ispitelor, în timp ce Domnul în răbdarea Sa pare să doarmă până-n ultima clipă când, trezit de rugăciunea Sfinților, stăpânește lumea și redă pacea alor Săi”, cf. Idem, p. 65.

Tertulian este cel care, în *De idolatria*, a afirmat: *Quod in arca non fuit in Ecclesia non sit*, ceea ce Sf. Ciprian al Cartaginei va exprima altfel: «Nu există mântuire în afara Bisericii», cf. Ibidem.

Jean Daniélou ne mai spune că „printre simbolurile descoperite în osuarele iudeo-creștine arhaice se află [...] și corabia. Și această corabie este, întocmai cum ne așteptăm, cu antena care taie catargul și-i dă forma unei cruci”, cf. Idem, p. 63.

Despre Jean Daniélou a se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Jean_Dani%C3%A9lou.

⁶⁴⁴ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 189.

că *n-au murit, ci doarme* ; [...] *de vreme ce credinciosul nu moare, iaste lucru adevărat că sfârșitul lui nu iaste moarte, ce adormire*⁶⁴⁵.

Și iarăși folosindu-se de aceeași alegorie a mării tulburate, scrie „poetul” Antim că *precum iaste mai norocit corăbiiariul acela, pre carele vântul cel tare îl aduce cu grabă la liniște, decât acela ce cu mare liniște, făr’ de vânt, călătorește, așa mai fericit iaste și cela ce fără vreme, de moarte grabnică să mută la liniștea dumnezeieștii fericiri*⁶⁴⁶.

Existența umană capătă din nou dimensiunea dramatică a nesiguranței perpetue ce însoțește traversarea unei mări, iar călătoria rapidă spre țărmul odihnei apare ca o soluție salvatoare și fericită, cu atât mai mult cu cât acest țărm de vis este *Împărăția lui Hristos*, care este *nevăzută și nepreceptă, iaste vecinică și nemutată, iaste nebiruită și făr’ de moarte, iaste cerească și sufletească, iar nu pământească și trupească...*⁶⁴⁷, unde cel sau cea care „se mută” își *deșchide mai vârtos ușa ceriului, a luminii cei adevărate*⁶⁴⁸ și *întru strălucirile luminii cei neapropiate* [stând] vede, *în toate zilele, și pre părinți și pre fii și verice alt au avut dorit în lume*⁶⁴⁹, privind atât spre Dumnezeu – în a Cărui lumină locuiește – , cât și spre pământ, unde se mai află cei iubiți.

Este un alt fel de *moarte creștinească* – alături de cea martirică, pe care am văzut-o mai înainte – dar care are aceeași finalitate, printr-o *dulce adormire*⁶⁵⁰.

Sfârșind această paranteză și întorcându-ne la predica din ziua Sfântului Dimitrie, Antim încheie acest excurs în tonul aceleiași alegorii ce presupune imagini marine, dar înălțându-l în simfonia unei rugăciuni pornite ca o revărsare a inimii sale adânci:

*Drept aceia și noi,
smeriții robii tăi,
Mare Mucenice Dimitrie,
te rugăm,
de vreme ce
într-atâta cinste te-a învrednicit Dumnezeu,
ca să te faci fiul Lui,*

⁶⁴⁵ Ibidem.

⁶⁴⁶ Idem, p. 191.

⁶⁴⁷ Idem, p. 183.

⁶⁴⁸ Idem, p. 189.

⁶⁴⁹ Ibidem.

⁶⁵⁰ Ibidem.

*și sfânta Lui dreaptă
să te ia și să te sue întru Împărăția Lui,
ca să te răsfeț cu fericirii îngeri,
cuvântul tău și rugăciunea ta poate mult.*

*Drept aceia
adu-ți aminte și de noi,
carii ne turburăm
în furtuna cea mare a vrăjmașilor
și în valurile deșertăciunilor celor lumești
și de doarme Dumnezeu,
adecă de se face ca cea ce doarme,
și nu va vrea să ne asculte,
tu ai multă îndrăzneală
ce-L deșteaptă
și te roagă Lui,
tu, cel vrednic,
pentru noi, cei nevrednici;
tu, cel iubit a lui Dumnezeu,
pentru noi, cei urâți,
pentru neascultarea
și nesupunerea poruncilor Lui;
tu, cel desăvârșit
priiaten al lui Dumnezeu,
pentru noi, vrăjmașii, pentru păcat.*

*Să înceteze furtuna
și să alineze valurile,
că iaste dator să facă voia ta.*

*Și fă această osteneală
ca să ne aduni în corabiia ta,
cea blagoslovită,
când va răspunde
Preamilostivul Stăpân
să stăm de față,
în zioa cea dulce a răsplătirii,
ca dinpreună să binecuvântăm
prealăudat numele Tatălui
și al Fiiului
și al Sfântului Duh,*

în veci. *Amin* ⁶⁵¹.

După cum ușor se poate observa, și acest text este foarte mult predispus la așezarea în versuri, o însemnată parte din opera sa oratorică se pretează la a fi *imnificată*, la a fi citită ca un imn.

Din nou, „furtuna cea mare a vrăjmașilor” și „valurile deșertăciunilor celor lumești” sunt metafore duhovnicești pentru ispitele care îl înconjoară pe om pe calea vieții pământești.

Într-o altă rugăciune, către Prea Sfânta Fecioară, Antim o numește *Fecioară prealăudată, nădejdia celor păcătoși și liniștea celor bătuiți de valurile păcatelor...* ⁶⁵², dar aceasta nu trebuie să ne mire câtuși de puțin, pentru că în rugăciunile ortodoxe se face adesea aluzie la „întreitele valuri ale păcatelor”, iar într-o binecunoscută cântare de la slujba de înmormântare, se spune: „Marea vieții văzând-o înălțându-se de viforul ispitelor, la limanul Tău cel lin alergând, strig către Tine...” ⁶⁵³.

Pornind tocmai de la interpretarea alegorică a minunii pe care a făcut-o Hristos, potolind furtuna pe mare, dar și a potopului relatat în Vechiul Testament, acest topos creștin al lumii ispititoare și al vieții încărcate de suferință, ca *o mare în furtună* sau ca *o revărsare sălbatică de valuri*, este la fel de vechi ca și creștinismul, însoțit de imaginea corabiei care este *Trupul lui Hristos*, adică *Biserica*, ce poartă în sine pe cei mântuiți.

Primele criptograme creștine redau această imagine, alături de simbolul mesianic al peștelui – ἰχθύς.

Revenind la imaginea Bisericii ca o corabie a mântuirii, amintim cu această ocazie încă o simbolică a mării învăluite de uragan, utilizată cu scopul de a ilustra dezordinea provocată de erezii:

Să tulbura liniștea cea besericească de dobitoceasca pornirea eresului arianesc și pravoslaviia credinții să lupta de valurile necredinții. Și la atâta nevoe au strălucit steoa cea luminoasă, blagocestivul Constandin. Și adunând la Nichea săborul cel lăudat, au potolit turburarea Besericii ⁶⁵⁴.

⁶⁵¹ Idem, p. 182.

⁶⁵² Idem, p. 21.

⁶⁵³ ****Molitfelnic*, ediția a V-a, Ed. IBMBOR, București, 1992, p. 206.

⁶⁵⁴ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 116.

Iar lumea (umanitatea) ca o mare tulburată de patimi apare și în expresia: *...ne turburăm pururea, pentru fieștece, ca valurile mării când le suflă vântul* ⁶⁵⁵, sugerând aceeași neliniște și instabilitate de care vorbeam puțin mai devreme.

Antim afirmă citând versete din Psaltire:

În mare se face cutremurul, pentru ca să cunoască toți că „a Lui iaste marea și El au făcut-o pre dânsa. Și uscatul mâinile Lui l-au zidit” [Ps. 94, 5].

Și încăș, să nu gândească lumea cum că numai pre pământ să ocolește puteria lui Hristos Dumnezeuul nostru, ce în toată zidirea, neocolit lucrează puterea Lui, ca a unui Stăpân: „Tu stăpânești puteria mării și turburarea valurilor ei Tu o îmblânzești” [Ps. 88, 10]⁶⁵⁶.

Acest din urmă verset biblic se referă însă atât la mare propriu-zis, cât și la umanitate, la mândria și orgoliul uman, după cum se poate înțelege din contextul mai larg al psalmului respectiv.

După cum am văzut, „marea tulburată” este, în marea majoritate a situațiilor, o *metaforă alegorică* pentru lumea nestatornică, pentru viața nesigură, pentru patimile sau pentru durerile vieții, cât și pentru suferința morții, dar poate fi și o alegorie pentru chinurile veșnice ale iadului sau pentru activitatea demonică.

Faptul că marea este o creație a lui Dumnezeu nu vine în conflict cu felul în care tulburarea ei este uneori provocată de demoni, așa cum explică Antim iscarea furtunii pe mare – sugerând că „furtunile” care însoțesc destinul uman au aceeași sursă nefastă:

Oare pentru ce să certe Hristos stihiile cele neînsuflețite și nesimțitoare: marea și vântul? Nu socotesc să fi certat Hristos stihiile, ci pre dracii aceia carii din depărtarea lui Dumnezeu lucrează unile ca acestia, spre ispita noastră. Și de pe ce mă încredințez cum să fie așa?

De pe cuvintele evanghelistului Marco, că au zis vântului: taci, cuvânt care era obicinuit Hristos să-l zică la draci, precum au zis în Capernaum la omul cel ce avea duh necurat și la omul ce au adus pre fiu-său și avea duh mut și surd, precum spune Mathei că tot cu acel cuvânt: taci, au certat vânturile și marea ⁶⁵⁷.

⁶⁵⁵ Idem, p. 80.

⁶⁵⁶ Idem, p. 177.

⁶⁵⁷ Idem, p. 179-180.

Marea este atât de des personificată, deoarece are nenumărate semnificații alegorice, presupunând o simbolistică deosebit de variată și mai ales, o simbolistică „umană”, legată de paralelismul care se face între elementul marin – caracterizat prin instabilitate și climat intempestiv – și sufletul omenesc sau universul uman, în general.

Mai mulți exegeți ai operei antimiene sunt de părere că pasiunea pe care o dovedește autorul pentru acest adevărat complex semantic și imagologic marin are în sine și o motivație intimă mai profundă, o componentă autobiografică, reprezentată de o posibilă reminiscență psihologică a presupuselor călătorii pe mare, pe care el le-ar fi făcut, pe când era purtat în robie sau, poate, în alte condiții.

Nu excludem această ipoteză, dar – în virtutea a ceea ce am încercat să demonstrăm mai sus, subliniind vechimea impresionantă a acestui topos marin și rezistența sa până în literatura modernă – considerăm că, indiferent dacă Antim a făcut aceste călătorii sau nu și indiferent dacă a trecut sau nu prin astfel de furtuni devastatoare, mitropolitul nostru era capabil de expunerea artistică a unor astfel de peisaje și nu avea nevoie, în mod neapărat, de o experiență personală care să îl inspire în descrierea acestui fenomen natural, deoarece avea în urma sa o enormă tradiție ortodox-bizantină, al cărei punct de plecare este chiar din primele veacuri creștine – dacă nu cu mult mai devreme, din perioada veterotestamentară – care asociază viața omului pe pământ cu o călătorie printr-o mare vijelioasă, al cărei singur *țarm* și *liman* este Împărăția cea veșnică a lui Dumnezeu, viața veșnică.

Deoarece nu este scopul nostru în lucrarea de față, nu insistăm în a mai prezenta exemple în acest sens, dar ele sunt fără de număr, în toate cărțile de cult și în literatura ortodoxă.

Un atare topos creștin putea fi cu ușurință impropriat și dezvoltat în mod poetic de autor, servind aceluiași Țeluri religioase ale ierarhului.

Varlaam avea aceeași concepție ca și Antim, scriind că:

*Marea iaste această
lume cu valuri multe.
Că această lume
cu adevărat să închipuiaște mârei,
că marea pururea
iaste cu frică și cu trudă,
fără pace și fără credință:*

*unde-i moarte,
acolo arată viiață;
când dă dulceață,
atunce amărăște.*

*Pururea iaste prinsa [în ea] schimbare
și furtuni de scrâbe
și valuri de lăcomii și necurății ⁶⁵⁸. /.../*

*Călătoria noastră
în castă lume
iaste foarte sărguitoare,
ca o apă rrepede ce curâ.
Așe și noi curâm
și ne apropiem de moarte,
și dzilele noastre trec
ca o umbră de nuâr fără de ploae.*

*Ca corabiea pre mare
ce o bate vântul spre margine,
ca o piatră din deal la vale
când să răntună
și nu să poate opri,
așa merge de tare
și viiața noastră cătră moarte. /.../*

*Călătorești în ceastă lume
cum ai înota
pre o mare cu valuri
și cu vânturi rele,
unde sămt în toate dzile
furtuni de scărbe.*

*De o parte bat valurile boalelor
și a neputințelor,
de altă parte
valurile năpâștilor și a sărăciilor,
de altă parte valurile nevoilor
ș'a greutăților celor mai mari ⁶⁵⁹.*

⁶⁵⁸ Varlaam, op. cit., p. 156-157.

⁶⁵⁹ Idem, p. 334-335.

Și tot el numește Iadul *marea cea de foc*⁶⁶⁰ și *matca focului de veci*⁶⁶¹, în timp ce omul, *deca trece luciul mării aceștia, atunci să izbăvește de toată ustenința și de toată frica. Cu bună nădejde să odihnește deciea, fără de nice o trudă, veselindu-se purure întru Împărăția ace de sus...*⁶⁶².

În același sens, în poemul *Viața lumii* al lui Miron Costin, de patru ori apare identitatea între deșertăciunea lumii acesteia și spuma mării: *Spuma mării și nor suptu cer trecătoriu / Ce e în lume să nu aibă nume muritoriu? /.../; Nu-i nimic să stea în veci, toate trece lumea, / Toate-s nestătătoare, toate-s niște spume. /.../; Pre toți [împărații] i-au stinsu cu vreme, ca pre niște spume. /.../; Ia aminte, dară, o, oame, cine ești pe lume / Ca o spumă plutitoare, rămâi fără nume*⁶⁶³.

Iar în predoslovie la *Letopisețul Țării Moldovei*, același autor mărturisea că *la acestu fel de scrisoare gându slobod și fără valuri trebuiește*⁶⁶⁴, notație în care este evidentă sinonimia metaforică dintre „valuri” și *cumplit aceaste vremi*⁶⁶⁵, pe care era nevoit să le trăiască. Și iarăși, în aceeași carte, se adresează cititorului cu aceste cuvinte: *Crede neputinții omenеști, crede valurilor și cumplitelor vremi...*⁶⁶⁶.

Peisajul marin al lui Antim se aseamănă, după cum s-a remarcat, cu „felul în care contemplă Costin priveliștea convulsivă a lumii”⁶⁶⁷.

Un mare poet al peisajului marin interpretat în același mod simbolic, cu aceleași semnificații, alături de Antim, Varlaam și Costin, este și Dimitrie Cantemir.

În romanul său alegoric terminat în 1705 (dar publicat abia în 1883), am aflat mai multe fragmente ilustrative ale acestui topos marin.

Un prim tablou se apropie foarte mult, ca demers stilistic și psihologic, de realizarea lui Antim:

Aședară, dulful cu corăbiiieriul vorovind și încă cuvântul bine nesfârșind, vântul crivățului dimpotriva căii corăbii a sufla, marea a să înfla și valurile ca munții a să rădica începură (căci și timpul iernii, când soarele din tropicul Himerinos spre tropicul Therinos să întoarce era).

⁶⁶⁰ Idem, p. 158.

⁶⁶¹ Ibidem.

⁶⁶² Ibidem.

⁶⁶³ Miron Costin, *Opere*, vol. I și II, op. cit., p. 115, 116, 117 și 119 din vol. II.

⁶⁶⁴ Idem, vol. I, p. 4.

⁶⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶⁶ Idem, p. 167.

⁶⁶⁷ Eugen Negrici, *Expresivitatea involuntară*, Ed. Universală, București, 2000, p. 51.

Corăbiierii, volbura carea asupra le vine și primejdiia carea în cap li să pune, vădzind, unii funele întindea, alții vetrilile strângea (ce groaza morți mintea uluiește și primejdiia fără de veste toate simțirile amurțește).

De care și bieții corăbiiieri cuprindzindu-să, unii la adânc, alții la margine mântuința arăta. [...] ...holbura corabiia a învârtiji și valurile pe deasupra a o năbuși începură, și așé, în mica ceasului, vântul cel de dulf sămănat din pufnet vivor și din stropitură gârle înlăuntrul și pe deasupra vasului izvorâră, carea, cu undele fierbând și amestecându-să, din fața apii în fundul mării să muta...⁶⁶⁸.

Remarcăm, de asemenea, și un alt fragment ieroglific, infiltrat (ca și antecedentul) de un lirism irepresibil:

*Că duhurile muritorilor
asemenea sunt
vânturilor clătitudinii aer,
carile și plăcut, și împotriva a sufla pot.*

*Inimile corăbii
pre nestătătoare lucrurile tâmplărilor
ca pe umerile mărilor plutesc,
sfârșitul lucrurilor liman,
întrarea la liman,
aflarea liniștii și scăparea
din furtună ieste /.../⁶⁶⁹.*

Acest fragment plin de poezie îl vom reproduce în întregime mai jos, când va fi vorba de *Istoria ieroglifică*.

Divanul lui Cantemir ne înfățișează, în mai multe ocazii, aceeași imagine ca și Varlaam, a lumii ca o mare pe care omul călătorește și se află permanent în primejdie:

Și ca cum cu vasul pre mare, așé în primejdie cu sufletul în trup ești, că dzice Eclisiasticul: „Carii vâslesc pre mare povestesc primejdiile ei” gl. 43, sh. 28).

Și Apostolul dzice: „Cu cât mai mult suntem în trup, ne înstreinăm de la Domnul (Corinth, Cartea 2 glav.5, sh. 6)⁶⁷⁰.

⁶⁶⁸ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, op. cit., p. 158-159.

⁶⁶⁹ Idem, p. 369-370.

⁶⁷⁰ Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 78.

Întorcându-ne la subiectul nostru, observăm că din literatura bisericească acest *topos marin* a trecut și în literatura cultă. Îl întâlnim în poezia preromantică și romantică.

Paul Cornea⁶⁷¹ remarca prezența acestui motiv la o serie de poeți precum Ienăchiță Văcărescu⁶⁷², Costache Conachi⁶⁷³, Nicolae Dimachi⁶⁷⁴, Iancu Văcărescu⁶⁷⁵, Gheorghe Asachi⁶⁷⁶, Zilot Românul⁶⁷⁷.

Și tot Paul Cornea observa foarte corect și faptul că semnificațiile *toposului acvatic* din literatura română nu corespund celor din literatura apuseană.

Comentând o poezie a lui Vasile Cârlova⁶⁷⁸, Eugen Simion⁶⁷⁹ aprecia că „*luntrea bătută de furtuni* este o imagine curentă în poezia timpului”⁶⁸⁰.

În poemul enunțat de criticul nostru, *Înserarea*⁶⁸¹, poetul accede din spațiul real, din *astă tristă vale* (echivalent cu „valea plângerii”), paradigmă a lumii amenințate de înnoptare, către dimensiunea ei surprinsă metaforic ca o mare în furtună, în care luntrea sufletului omenesc se simte pierdută: *Întocmai ca o luntre ce, slobodă, / Nu poate de furtune a mai găsi pământ*.

Într-un mod asemănător, Grigore Alexandrescu⁶⁸² exprima, în poemul *Candela*⁶⁸³, faptul că „Dumnezeu este limanul ultim, țărmlu spre care se îndreaptă corăbierul [...] când marea este primejdioasă.”⁶⁸⁴:

⁶⁷¹ Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, Ed. Cartea românească, București, 2008, p. 110-117. A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Paul_Cornea.

⁶⁷² A se vedea:

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ien%C4%83chi%C5%A3%C4%83_V%C4%83c%C4%83rescu.

⁶⁷³ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Costache_Conachi.

⁶⁷⁴ Idem: http://ro.wikisource.org/wiki/Autor:Nicolae_Dimachi.

⁶⁷⁵ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Iancu_V%C4%83c%C4%83rescu.

⁶⁷⁶ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_Asachi.

⁶⁷⁷ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Zilot_Rom%C3%A2nului.

⁶⁷⁸ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_C%C3%A2rlova.

⁶⁷⁹ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Simion.

⁶⁸⁰ Cf. Eugen Simion, *Dimineața poezilor. Eseu despre începuturile poeziei române*, postfața de Valeriu Cristea, ediția a II-a, Ed. Eminescu, București, 1995, p. 47.

⁶⁸¹ Găsiți aici întregul poem: <http://ro.wikisource.org/wiki/%C3%8Enserarea>.

⁶⁸² A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Alexandrescu.

⁶⁸³ Întregul poem: <http://ro.wikisource.org/wiki/Candela>.

⁶⁸⁴ Eugen Simion, *Dimineața poezilor. Eseu despre începuturile poeziei române*, op. cit., p. 94.

*Voi alerga la Tine în dureri și necazuri, / De oameni și de soartă când voi fi apăsător; / Astfel corăbierul, când marea e-n talazuri, / Aleargă la limanul ce-adeșea l-a scăpat*⁶⁸⁵.

Gheorghe Asachi vorbește despre *al vieții ocean* (în poemele *La patrie*⁶⁸⁶ și *La moartea părintelui meu*⁶⁸⁷)⁶⁸⁸, iar un alt poet care mizează foarte mult pe simbolul marin și pe feeria acvatică este Bolintineanu⁶⁸⁹, pentru care *O mare turburată [e] ca omul pe pământ (Elegie*⁶⁹⁰) sau *Goniți din mare-n mare, ferice cel ce-atinge / La port când ale vieții amari patimi le-nvinge (Virtutea)*.

Existența umană este ca o corabie fragilă: *Spre țărmul ce se perde în nopți și în ceață / Curând o să atingă al vieții-mi vas fragil (Scopul omului*⁶⁹¹); *Aici s-oprește vasul, dezbarcă pasagerii; / El ne recheamă viața – imagine-a durerii, / Ce-n calea-i înflorită ici, colo când și când / Depune călătorii pe câte un mormânt (Conrad)*.

La fel este și țara: *Aruncă [Doamne] o cătare asupra țării mele; / Ea este ca o barcă pe un ocean plutind / Când geme uraganul în noaptea fără stele, / Ce încă o suflare ș-o vom vedea perind (Invocație*⁶⁹²)⁶⁹³.

Heliade aprecia și el, în mod similar, că, pentru poet, *Ți-e vișoroasă calea, o mare de talazuri! / Și-ntr-însa ai să-ntâmpini ispite, piedici mii: / Dar ai de călăuză pe Domnul în necazuri, / Ce morții înviază și judecă pe vii (La un poet exilat*⁶⁹⁴)⁶⁹⁵.

În poemul *Pe malul mării*⁶⁹⁶ (din ciclul *Suvenire*), Vasile Alecsandri⁶⁹⁷ dezvoltă, comparativ cu starea sa interioară, sufletească, un tablou spectaculos al mării în furtună, din care remarcăm faptul că elementul peisagistic este valorificat numai ca un corelativ al celui spiritual.

⁶⁸⁵ Grigore Alexandrescu, *Poezii. Proză*, Ed. Minerva, București, 1985.

⁶⁸⁶ A se vedea: http://ro.wikisource.org/wiki/La_patrie.

⁶⁸⁷ Idem: http://ro.wikisource.org/wiki/La_moartea_p%C4%83rintelui_meu.

⁶⁸⁸ Gheorghe Asachi, *Opere*, ed. critică și prefață de N. A. Ursu, vol. I (versuri și teatru), Ed. Minerva, București, 1973.

⁶⁸⁹ Dimitrie Bolintineanu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Bolintineanu.

⁶⁹⁰ A se vedea: http://ro.wikisource.org/wiki/Elegie_%28Bolintineanu%29.

⁶⁹¹ Idem: http://ro.wikisource.org/wiki/Scopul_omului.

⁶⁹² Idem: <http://ro.wikisource.org/wiki/Invoca%C5%A3ie>.

⁶⁹³ Dimitrie Bolintineanu, *Opere III. Poezii*, ediție îngrijită, note și comentarii de Teodor Vârgolici, Ed. Minerva, București, 1982; și *Poezii alese*, ed. Minerva, 1984.

⁶⁹⁴ A se vedea: http://ro.wikisource.org/wiki/La_un_poet_exilat.

⁶⁹⁵ I. Heliade Rădulescu, *Poezii. Proză*, Ed. Minerva, București, 1977.

⁶⁹⁶ A se vedea: http://www.cerculpoetilor.net/Pe-malul-marei_Vasile-Alecsandri.html.

⁶⁹⁷ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Alecsandri.

În ultimele două strofe ale poeziei, apare aceeași imagistică marină, aidoma celei medievale și în consonanță cu secvențele poetice despre care am amintit anterior, în care sufletul omenesc este perceput ca o mică luntre plutind pe marea vieții:

*Cu-a sale pânzi umflate o mică luntrișoară / Pe luciul viu al mării de vânt se îngâna, / Și sub un cer albastru, ca lebăda ușoară, / Azi lin se legăna. // Dar vântul crunt, deodată, suflând cu vijelie, / Schimbă a mării față în munți îngrozitori; / Și-acum sărmana luntre pe-ntinderea pustie / Zdrobită, se zărește la fulgeri trecători!*⁶⁹⁸.

Aceeași alegorie, receptată însă sub auspicii mai favorabile ale vieții, se recunoaște și în poemul *Iahtul*⁶⁹⁹ (din ciclul *Mărgăritarele*).

Acest topos marin apare cu predilecție la Eminescu, unde marea are, de multe ori, același sens alegoric de *lume a deșertăciunilor*, ce „îneacă” toate idealurile sub valurile ipocriziei și ale indolenței.

E de ajuns să ne reamintim fie și numai poezia *Dintre sute de catarge*⁷⁰⁰ ..., dar o imagine identică întâlnim și în alte poeme, precum *Luceafărul*⁷⁰¹ (*Când valuri află un mormânt / Răsar în urmă valuri*), *Glossă*⁷⁰² (*Ce e val, ca valul trece*), *Scrisoarea I*⁷⁰³ (*oamenii cu inima smerită sunt ca spuma nezărită, iar soarta oarbă ca și vântu-n valuri trece peste traiul omenesc*), *Rime alegorice*⁷⁰⁴ (*Corabia vieții-mi, grea de gânduri / De stânca morții risipită-n scânduri, / A vremii valuri o lovesc și-o sfarmă / Și se izbesc într-însa rânduri-rânduri*), etc., etc.

Exemple mai numeroase vom oferi într-un capitol ulterior, în care vom vorbi despre confluența operei eminesciene cu viziunea cosmică a lui Antim și a tradiției literare românești și bizantine.

⁶⁹⁸ Vasile Alecsandri, *Poezii*, antologie, pref. și repere critice de Nicolae Manolescu, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1993.

⁶⁹⁹ A se vedea: <http://ro.wikisource.org/wiki/Iahtul>.

⁷⁰⁰ Idem: http://ro.wikisource.org/wiki/Dintre_sute_de_catarge.

⁷⁰¹ Idem: http://ro.wikisource.org/wiki/Luceaf%C4%83rul_%28Eminescu%29.

⁷⁰² Idem: <http://ro.wikisource.org/wiki/Gloss%C4%83>.

⁷⁰³ Idem: http://ro.wikisource.org/wiki/Scrisoarea_I.

⁷⁰⁴ Idem: http://ro.wikisource.org/wiki/Rime_algorice.

Eminescu era un admirator al literaturii și al limbii vechi și nu e de mirare că *a împrumutat* teme și motive binecunoscute în cărțile Bisericii⁷⁰⁵.

Va geme de patemi / Al mării aspru cânt... (Mai am un singur dor⁷⁰⁶): acest vers face analogia dintre cântecul valurilor pe timp de furtună și freamătul „marin”, pătimaș – dar și necruțător – al lumii, în opoziție cu *eu voi fi pământ / în singurătate-mi*.

Această analogie dintre marea zbuciumată de valuri și lumea răscolită de patimi este însă, în cazul poezilor români amintiți anterior (și i-am ignorat acum pe cei prepașoptiști, despre care vom dezbate mai târziu), una tipic creștină și bizantină, fiind moștenită din Vechiul Testament.

O vom întâlni chiar și la poezii noștri moderni. Și aici vrem să facem precizarea, absolut esențială, că inclusiv la marii poeți moderni, simbolști sau expresioniști, ca Blaga sau Bacovia⁷⁰⁷, acest *topos acvatic* nu are alte valențe decât cele ortodoxe, binecunoscute din literatura noastră veche.

Nu întâlnim nicăieri în poezia românească celebra temă a *evazionismului maritim* din literatura occidentală, care a făcut carieră mai ales în lirica simbolistă și care, în Apus, venea din tradiția iluministă a curiozității față de mirificul și exotismul terestru al unor coordonate geografice îndepărtate de Europa.

Dimpotrivă, în lirica românească, fie ea *romantică* ori *modernă*, acest topos este unul *simbolic*, în mod esențial, și nu *evazionist-exotic*, se dezvoltă pe un plan care își revendică o legătură *cu transcendența* și nu *în planul orizontal* al geografiei terestre.

Dacă la Bacovia, spre exemplu, întâlnim cel mai adesea *motivul potopului*, al ploilor diluviene de proporții biblice, atașat de motivul central al *claustrării* într-un insuportabil

⁷⁰⁵ Eminescu adesea cumpăra de la anticariate cărți vechi și cunoștea cronicile bizantine (conform acestora, spre exemplu, bătălia de la Nicopole a avut loc înaintea celei de la Rovine, așa încât nu mai putem vorbi de o „licență poetică” în *Scrisoarea III*), precum și cuprinsul unor volume omiletice vechi, din care transcria în caietele sale.

Îi citise pe Dosoftei și pe Varlaam și chiar se păstrează un volum din *Viețile Sfinților* a lui Dosoftei, adnotat de Eminescu, la *Biblioteca Universității* din Iași, care l-a cumpărat la cererea sa, cf. Dosoftei, *Opere*, op. cit., p. LXXV, iar despre Varlaam spunea că, prin el, *Duhul Sfânt a vorbit românește*, cf. G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, Ed. Hyperion, Chișinău, 1993, vol. II, p. 88.

A se vedea și vol. I din aceeași ediție, p. 404-412, cu privire la multiplele lecturi ale lui Eminescu din literatura veche.

Despre George Călinescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/George_C%C4%83linescu.

⁷⁰⁶ A se vedea: http://ro.wikisource.org/wiki/Mai_am_un_singur_dor.

⁷⁰⁷ George Bacovia: http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Bacovia.

mormânt sau infern interior, la Blaga, aceeași temă scripturală a diluviului revine, fără ipostaza ploilor, resimțit ca realitate spirituală interioară, în multe poeme din volumele *În marea trecere* și *Lauda somnului*, în care poetul constată că *Dăinuie veșnic potopul. / Niciodată nu voi ajunge / s-aduc jertfa sub semnul înalt / al curcubeului...// În mare rămâne muntele Ararat, / de-a pururi fund de ape, / tot mai adânc, / tot mai pierdut / fund de ape. (Pe ape*⁷⁰⁸*).*

Marea era și la Blaga, ca și la Antim și în literatura veche, un tablou alternativ la imaginea lumii – după cum putem constata chiar din primul volum –, un simbol al rătăcirii, al pierzării și al neregăsirii de sine, spirituale: *Eu / stau pe țărm și – sufletul mi-e dus de-acasă. / S-a pierdut pe-o cărăruie-n nesfârșit și nu-și găsește / drumul înapoi. (La mare*⁷⁰⁹*, din volumul Poemele luminii).*

Însă contemplația la malul mării presupune atât înțelegerea *zădărniciiei lumii și a peregrinărilor* epuizante sufletește, cât și *durerea incertitudinii* de a nu ști dacă poate ajunge la limanul cel lin și mult dorit în Biserica ortodoxă: *O, voi ajunge, voi ajunge / vreodat' pe malul / acelei mări, pe care azi / o simt, / dar nu o văd? (Scoica*⁷¹⁰*)*⁷¹¹.

În acest ultim poem, *Scoica*, în opinia Zoei Dumitrescu-Bușulenga, marea este „un simbol de adâncimi ale inimii”⁷¹², ceea ce constă iarăși un semn identitar ortodox evident.

Zoe Dumitrescu-Bușulenga – ne reamintește Mihai Rădulescu –, a discutat în mod comparativ, în studiul său magistral, *Eminescu. Cultură și creație*, despre *prezența mării și a elementului acvatic* la Eminescu, Blaga, Ion Pillat⁷¹³ sau Dan Botta⁷¹⁴.

Pornind de la acest studiu și de la constatările pe marginea dezvoltării *temei maritime* în opera lui Antim, precum și de la sesizarea că, în context diluvian, „el discută intim și aproape cald despre izvoare și jgheaburi, ca un țăran de la munte”⁷¹⁵, același exeget afirmă că atât Eminescu, cât și

⁷⁰⁸ A se vedea: http://www.poezie.ro/index.php/poetry/79551/Pe_ape.

⁷⁰⁹ Idem: <http://poezii.t2i.info/lucian-bлага/la-mare/>.

⁷¹⁰ Idem: <http://www.poezie.ro/index.php/poetry/27390/Scoica>.

⁷¹¹ Lucian Blaga, *Opera poetică*, cuvânt înainte de Eugen Simion, prefață de George Gană, ediție îngrijită de George Gană și Dorli Blaga, Ed. Humanitas, București, 1995.

⁷¹² Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Eminescu – cultură și creație*, Ed. Eminescu, București, 1976, p. 57.

⁷¹³ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Pillat.

⁷¹⁴ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dan_Botta.

⁷¹⁵ Mihai Rădulescu, op. cit, p. 28.

Blaga „pleacă și de la sat, dar și din spațiile mari” și că „întocmai aceasta este concluzia și pentru Antim Ivireanul”⁷¹⁶.

Trebuie să precizăm însă că formularea antimiană despre inițierea potopului o secondează pe cea scripturală (Fac. 7, 11; 8, 2), perspectivă care propune înțelegerea faptului că lumea este creată de Dumnezeu ca un spațiu intim pentru om, în care el să se simtă *familiar* cu întreaga creație iar nu *copleșit* de imensitatea cosmică.

Complexul de inferioritate în fața cosmosului și a galaxiilor infinite, a întinderilor fără sfârșit, precum este și marea, e un reflex psihologic uman postlapsarial.

Însă, după cum observa și Pascal, chiar și după cădere, omul nu este înjosit cu totul, fragilitatea „trestiei” este suplinită de faptul că e „gânditoare”, că e făptură rațională, după chipul lui Dumnezeu.

Predicile ortodoxe scot în evidență tocmai această *familiaritate a creației*, iar Antim, în asemenea momente, cu scop bine precizat, „este rustic și gospodar”⁷¹⁷.

Însă „dincolo de chipul romantic și de cel rural, Antim Ivireanul ascunde fața omului duhovnicesc și profund trăitor”⁷¹⁸.

De altfel, același sentiment de familiaritate cu universul, zidit de Dumnezeu în firea și conștiința umană, este cel care îi determină pe poeții romantici și pe Eminescu și, mai târziu, pe Blaga, să fie solidari cu natura și să nu cunoască trauma apuseanului în fața infinitului.

Peisajele poezilor moderni sunt și ele tot la fel de alegorice ca și cele ale lui Antim, în măsura faptului în care ele urmăresc reprezentarea unui peisaj și al unui univers interior, reliefat de munți, mări, codri sau izvoare, după cum ei au considerat că elementele creației pot să fie *purtătoarele de cuvânt* ale modulațiilor spirituale aparținând interiorului propriu.

Privindu-l pe Antim din punct de vedere strict literar, l-am putea numi un precursor al limbii și literaturii noastre moderne, în ceea ce privește unele tehnici anticipative și predilecția pentru anumite teme literare, ce vor avea un puternic ecou în contextul lumii moderne, cât și sensibilitatea deosebită pentru frumos și pentru măreție imagistică.

⁷¹⁶ Idem, p. 29.

⁷¹⁷ Idem, p. 28.

⁷¹⁸ Idem, p. 30.

Singurele stângăcii ale lui Antim țin mai degrabă de instabilitatea limbii înseși, de insuficienta ei dezvoltare ca limbă cultă, la acea vreme, autorul neputând dispune – precum în greacă sau în slavonă – de un material lingvistic șlefuit de un îndelungat și vast exercițiu scriptic.

Cred că începem să ne facem o idee destul de conturată despre faptul că poezia literaturii noastre vechi nu stă nu numai în *textele versificate*, ci și în *versurile fără rimă* și în *nucleele lirice* de o mare forță plastică și expresivă conținute în proza medievală.

Valoarea literară remarcabilă a *Didahiilor* Sfântului Antim, deși publicate încă din anul 1886, a fost remarcată, cu adevărat, în exegeze ample și serioase, de abia în ultima jumătate a secolului XX, având de depășit prejudecăți multiple în legătură cu *lipsa de originalitate* sau de *asumare auctorială*, precum și *lipsa intenției estetice*.

Preconcepții de care se lovește, de altfel, toată literatura noastră veche și, cu precădere, cea religioasă.

Noi am remarcat însă că bogăția stilistică, rafinamentul retoric, frumusețea plastică, abisul simbolic se nasc dintr-o concepție, cea creștină, care înnobilează materia și pământul, pe care îl contemplă în oglinda transfigurării sale finale, a îmbrăcării în odăjdiile sale veșnice, a transcenderii acestei condiții umile de acum.

De aici vine izvorul de entuziasm pentru frumusețea lumii, pentru splendoarea cerului, a pământului și a mării.

Mai amintim că, în studiul său despre Antim, din 1971, Eugen Negrici făcea o remarcabilă observație: „istoria literaturii noastre, fără să-și îndeplinească programul complet de valorificare, s-a cuprins de *un estetism prematur*. Mari tentative artistice au rămas neabsorbite, opere de o valoare autentică au rămas neobservate, deși receptarea lor nu solicită *abandonarea principiului estetic*”⁷¹⁹.

Considerăm că fragmentele selectate din didahiile antimiene sunt în ele însele *un discurs* mai mult decât elocvent în apărarea virtuților estetice și literare ale acestor pagini sacre.

Pentru ca demersul nostru să fie încă și mai bine receptat, vom transpune însă în versuri alte câteva pasaje din omiletica antimiană, renunțând la grafia arhaizantă:

Luna, stăpâna mării

⁷¹⁹ Eugen Negrici, *Antim Ivireanul...*, op. cit., p. 256.

*Multe feluri de vrednicii,
stăpâniri și puteri
dau filosofi
să aibă luna.*

*Și întâi zic cum că luna este
podoaba nopții,
asemănătoare soarelui
și stăpâna mării...⁷²⁰*

Icoana Maicii Domnului

*Aleasă este, cu adevărat,
ca soarele⁷²¹
pentru că este încununată
cu toate razele darurilor dumnezeiești
și strălucește mai vârtos
decât celelalte lumini ale cerului.*

*Aleasă este
și frumoasă ca luna⁷²²,
pentru că,
cu lumina sfințeniei,
stinge celelalte stele
și pentru marea
și minunata strălucire
de toate șireagurile stelelor
celor de taină
se cinstește,
ca o Împărăteasă.*

*Aleasă este
ca revărsatul zorilor⁷²³,
pentru că ea a gonit noaptea
și toată întunericimea păcatului
și a adus în lume
Ziua cea purtătoare de viață.*

⁷²⁰ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 59.

⁷²¹ Cf. Cânt. 6, 10 sau Apoc. 12, 1.

⁷²² Cf. Cânt. 6, 10.

⁷²³ Ibidem.

*Aleasă este,
că este izvor⁷²⁴
care
cu curgerile cereștilor bunătați [virtuți]
adapă Sfânta Biserică
și tot sufletul creștinesc.*

*Aleasă este,
că este chiparos⁷²⁵
care cu înălțimea covârșește cerurile
și pentru mirosul cel din fire
s-a arătat departe
de toată stricăciunea.*

*Aleasă este,
că este crin⁷²⁶,
că măcar de a și născut
între mărăcinii
nenorocirii celei de obște,
iară nu și-a pierdut niciodată
podoaba albiciunii.*

*Aleasă este,
că este nor⁷²⁷
care n-a ispitit
nicio greime a păcatului.*

*Aleasă este,
pentru că este Fecioară
mai înainte de naștere,
Fecioară în naștere,
Fecioară și după naștere
și este o adâncime
nepercepută a bunătaților
și o icoană însuflețită
a frumuseților celor cerești.*

Este o grădină încuiată⁷²⁸

⁷²⁴ Cf. Cânt. 4, 15.

⁷²⁵ Cf. Cânt. 1, 16.

⁷²⁶ Cf. Cânt. 2, 2.

⁷²⁷ Cf. Is. 19, 1.

⁷²⁸ Cf. Cânt. 4, 12.

*dintru care a ieșit
floarea cea neveștejită,
și fântână pecetluită ⁷²⁹,
dintru care a curs
izvorul vieții, Hristos ⁷³⁰.*

Logodna sufletului cu Mirele său

*Cu podoabe de fapte bune
logodnica cheamă către sine
pe iubitul Mire
zicând:
patul inimii mele
înfrumusețat este
cu florile doririlor dumnezeiești
și casa mea este
cu lemnele cele mirositoare
și nestricate ale
facerilor de bine
întemeiată.*

*Că pe acest sălaș
și Mirele bucuros se pleacă
și rămâne acolo până când
trece ziua
și umbra se pleacă ⁷³¹.*

Nașterea Domnului

*Și Fecioara a născut pe Fiul său
Cel Întâi Născut
și L-a înfășat pe Dânsul
și L-a pus în iesle,
pentru că nu aveau ei loc în casă.*

Că ce este mai minunat

⁷²⁹ Ibidem.

⁷³⁰ Antim Ivireanul, *Opere*, op. cit. p. 19-21.

⁷³¹ Idem, p. 113.

*decât
a zăcea în iesle
Domnul tuturor?
Și nu fu Lui alt loc în lume?
Ce este mai minunat
decât o mărire ca aceasta,
să fie aruncat
la locul dobitoacelor?*

*Și pentru că văd îngerii
pe Domnul cerurilor,
aruncat în gunoaie,
cântă: mărire lui Dumnezeu,
Celui din înălțime! /.../*

*Că era pe la miezul iernii,
când pământul și apele
sunt înghețate de ger
și de vânturile cele reci;
și Fecioara tânără și rușinoasă,
care nici din casă
nu era obișnuită a ieși,
și, fiind aproape de a naște,
purcede pe o cale grea
și cu anevoie ca aceasta.*

*Și, apropiindu-se de Betleem,
doară s-ar fi găsit
vreo casă cuvioasă,
ca să nască
Fecioara aceasta într-însa,
iar însuși
Iubitorul de sărăcie, Domnul,
a poftit
într-o coșare smerită,
ca să Se nască.*

*Și era noapte,
care noapte
era mai luminată decât soarele,
întru care a răsărit
Soarele Dreptății.*

*Făcându-și noaptea
calea sa jumătate,
ieșit-a aici,
în lumina aceasta a noastră,
ca un Mire
din cămara Sa;*

*ieșit-a, zic,
nădejdea tuturor vecilor,
bucuria Îngerilor,
mântuirea neamurilor,
scularea celor morți,
izvorul milei,
rădăcina vieții.*

*Ieșit-a Cuvântul Tatălui,
cu trup îmbrăcat,
din trupul Fecioarei;
ieșit-a gol,
pentru ca să ne îmbrace pre noi,
sărac,
ca să ne îmbogățească,
smerit
ca să ne înalțe la cer,
ca un Prunc,
ca să ne facă pre noi desăvârșiți
și să ne dea nouă
bucuria cea veșnică.*

*Precum căldura soarelui
trage aburul de pe pământ,
în sus
și de acolo să pogoară rouă
și face pământul
de rodește și să veselește,
așa și preacuratul
sângele Fecioarei,
cu puterea Sfântului Duh,
zămislindu-se,
s-a făcut trupul Domnului Hristos,
Care ieșind la lumină,
ca Cel ce este
Lumina cea adevărată,*

*minunat-a veselit
tot neamul omenesc;*

*și născându-L,
L-a făcut mai frumos
decât ar fi fost înfrumusețat
cu tot felul de daruri.
Că El este izvorul darurilor.*

*Făr' de nici o stricăciune
a fecioriei sale⁷³²
și făr' de nici o simțire de durere
a strălucit în lume
acest Sfânt Prunc. /.../*

*Că Pruncul acesta,
care se vârgulește în iesle,
de ne vom ridica ochii
credinței noastre
Îl vom cunoaște
făcând tunete și fulgere în nori
și pe cer
umbuletul stelelor rânduind,
soarele și luna
de raze umplându-le
și mișcarea cerului îndreptând
și toată greimea lumii
Acest Prunc înfășat
o cârmuiește.*

*Cine este Acela așa mic și așa mare,
așa smerit și așa înalt,
cât în iesle zăcând,
în cer cu glasuri
îngerești Se mărește?*

*Că ce este mai mic și mai smerit
decât a se naște în iesle,
care loc nu este al oamenilor,
ci al dobitoacelor?*

⁷³² A Preacuratei Fecioare Maria.

*Și ce este mai mare
și mai înalt
decât tot într-o această naștere,
pământul cu mare lumină
a străluci
și mulțimea oștilor cerești a cânta
și cetele Îngerilor
a se veseli cântând:
„Mărire lui Dumnezeu
întru cei de sus”?*

*Și umplând văzduhul de glasuri
dulci și mângâioase,
când, de la începutul lumii,
s-au mai auzit,
la nașterea vreunui om,
glasuri și cântări îngerești?* ⁷³³

Răstignirea Domnului

Hristos atâta dorea
de paharul acesta a-l bea,
cât acea puțină vreme
ce mai era
să treacă până a-l bea
Îi părea
că sunt mii de ani.

Căci cu setea
acestui pahar se lucra
mântuirea sufletelor omenești,
răscumpărarea lumii,
stricarea puterii diavolului,
înmulțirea credinței,
iertăciunea păcatelor
și slobozirea sufletelor.

Și atâta se bucura
de acestea,

⁷³³ Antim Ivireanul, *Opere*, p. 195-197, 199-200.

cât în locul bucuriei ce era
înaintea Lui,
răbda
Crucea de-L muncea
și bătaile de-L căznea
și spinii de-L încrunta
și durorile sufletului de-L chinuia,
de care chinuri asuda
sudorile cele crunte,
negândind
nimica de rușine.

Că de a părut lui Iacov
puțin 7 ani
a sluji pentru Rahila,
logodnica lui,
de dragostea ce avea
către dânsa,

dar unui Iubitor
mare ca Acesta,
cum nu i-ar fi părut
puține muncile și caznele,
cu care iubita Lui logodnică
o răscumpăra

și o curăța
pe dânsa cu scăldarea
neprețuitului Său Sânge
și foarte frumoasă,
făr' de nici o hulă
și întinăciune
*o făcea*⁷³⁴.

Luceafărul

*Păcatul cel dintâi și mai mare
decât toate păcatele este mândria,
pe care o a izvodit
și a născut singur Satana,*

⁷³⁴ Idem, p. 13-14.

*care era înger și
se numea Luceafăr,
pentru multa lumină ce avea;*

*care mândrie l-a surpat
și l-a pogorât,
cu toată ceata lui,
întru cele mai de jos
prăpăstii ale Iadului.*

*Și dintr-atâta lumină ce avea
s-au făcut decât toate negrețele
și decât toate întunericile
mai negru și mai întunecat
și are să se osândească
în veci nesfârșiți,*

*pentru că nu are tămăduială,
nici vindecare rana lui,
că fiind duh, nu are pocăință.*

*Și cu acest păcat al mândriei,
pentru multa lui invidie,
a înșelat și pe ticălosul Adam,
de l-a surpat din cinstea lui
și l-a dus la moarte
și l-a pogorât și pe dânsul în Iad.*

*Și precum păcatul mândriei
a avut putere
de a pogorât pe Luceafăr,
până la cele mai de jos
prăpăstii ale Iadului,*

*așa și bunătatea smereniei are
mai multă putere
decât mândria;
că a făcut pe însuși Dumnezeu,
Care este Făcătorul Luceafărului
și S-a plecat atâta,*

*cât a lăsat cerurile
și toată slava și lauda*

*ce avea de la toate Puterile Cerești,
de S-a pogorât pe pământ
și S-au făcut Om
și S-a smerit până la moarte,
după cum zice Fericitul Pavel,
moarte pe Cruce;*

*și S-a pogorât și până la Iad
de a scos pe Adam,
cu tot neamul lui
și l-a suit împreună cu Dânsul la cer,
unde a fost și mai înainte.*

*Iar Luceafărul n-a putut să se mai suie,
căci îl atârna păcatul în jos.*

*Că păcatul să aseamănă pietrei
și caută să meargă
la maica ei, în pământ,
de unde și este.*

*Iar bunătatea [virtutea] se aseamănă focului
și este să meargă sus,
în văzduh, unde-i este matca,*

*că Dumnezeu este foc mistuitor
și pară de foc subțire,
precum L-a văzut Proorocul Ilie ⁷³⁵.*

Cetatea cu 12 uși

*Pocăința aceasta este
cetatea cea minunată
în patru cornuri,
care avea 12 uși:*

*3 spre răsărit,
3 spre miazănoapte,
3 spre amiazăzi
și 3 spre apus,*

⁷³⁵ Idem, p. 49.

*pentru ca să poată
intra printr-însele toți,
și cei mici și cei mari,
bătrânii și tinerii
și fiecare după rânduiala sa
și după vârsta sa:*

*prin cele dinspre răsărit
să intre cei tineri
ca cei ce sunt la răsăritul vieții;*

*prin cele dinspre amiază
să intre bărbații
care să află la
mijlocul vârstei;*

*prin cele dinspre amiazănoapte
cei bătrâni,
cărora le este
sângele rece
și albiciunea zăpezii
o țin în barbă;*

*și prin cele dinspre apus
să intre,
fără de nicio deznădăjduire,
cei ce sunt
la sfârșitul vieții*

*și au amândouă picioarele în groapă
și sufletul în buze,*

*cărora milostivirea lui Dumnezeu
le va primi pocăința ⁷³⁶.*

⁷³⁶ Idem, p. 220.

Divanul sau poezia judecății

*Toți vom sta de față la Divanul lui Hristos,
Rom. 14, 10 – Biblia 1688.*

*De ce, atunci, se pune întrebarea, nu i-a învățat Hristos
pe Platon și pe Pitagora? Pentru că mintea lui Petru era
cu mult mai filosofică decât mințile acelor.*

Sfântul Ioan Gura de Aur, *Comentariu la „Faptele
Sfinților Apostoli”*⁷³⁷.

Caracterul liric și poetic al *Divanului* și, mai cu seamă, al *Istoriei ieroglifice*, nu mai sunt nicio noutate pentru conștiința critică și literară românească.

Mai înainte însă de a vorbi despre caracterul poetic al *Divanului*, este absolut necesar să facem o scurtă prezentare a cărții, a ceea ce reprezintă ea în peisajul literaturii și al culturii române.

Această introducere ni se pare esențială, pentru a specifica ambientul cugetării cantemirene și a nu lăsa exemplele de poeticitate, pe care le vom selecta din text, să plutească asemenea unor insule de semnificație pe o mare de obscuritate.

Titlul cărții, *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul*, trimite dintru început la două mari aspecte, tradiționale, ale creștinismului: conceptul eshatologic de *Judecată*, a cărei avanpremieră o reprezintă *judecarea* păcatelor și a patimilor lumii acesteia începând încă în veacul de acum, de către *mintea* omului *înțelept*, adică *sfânt*, și polemica împotriva ispitirii sau războiul cu gândurile, război

⁷³⁷ Cf. St. John Chrysostom, *Homilies on the Acts of the Apostles*, translated, with notes and indices, by Rev. J. Walker and Rev. J. Sheppard, revised, with notes, by George B. Stephens, în NPNF I, vol. 11, ed. de Philip Schaff, ed. comput., Sage Software Albany, USA, v. 01, 1996.

Pentru cei care definesc tradiția religioasă ortodoxă ca fiind *platonice* și *neoplatonică*, ar trebui, poate, revăzute invectivele pe care nu o dată Sfinții Părinți ai Bisericii le-au îndreptat împotriva lui Platon și a filosofilor antici.

De obicei, se citează numai acele surse sau fragmente în care este lăudată inițiativa lor filosofică, mai presus de ideologia idolatră a epocii lor, dar se ignoră criticile dure la adresa acestora.

Sfântul Ioan Gură de Aur, spre exemplu, are vorbe grele în ce-l privește pe Platon, pe care îl consideră *mai prost decât o muscă*, pentru că susținea metempsihoza – pe care și-o însușise, de altfel, direct sau indirect, din filosofia budistă.

duhovnicesc a cărui tactică este foarte greu de deprins, care cere multă asceză dureroasă, și care este expusă în foarte multe din cărțile patristice și isihaste, de largă circulație în Țara Românească și Moldova.

Decriptarea noastră merge în sensul clasic-tradițional pentru că nimic din interiorul cărții nu ne va lăsa vreo clipă să suspectăm că ar putea fi vorba de un *filosof* în sensul *modern* al cuvântului, de un *gânditor* neliniștit, dilematic, sfâșiat în conștiința sa.

Remarcă pe care o va face și Constantin Noica (*Pagini despre sufletul românesc*), cu privire la *Învățăături* și *Divan*, cărțile formativ-filosofice compuse de mireni pentru mireni, ale medievalității românești.

Prefața sau foaia introductivă precizează faptul că este o carte *întocmită din Vechiul și Noul Testament*, fiind Antioh Cantemir⁷³⁸ domnitor al Moldovei și P.S. Sava Mitropolit al Sucevei și Moldovei.

Autorul a reușit să-și tipărească lucrarea la Iași în 1698, imprimarea revenind ieromonahului Atanasie și monahului Dionisie.

Divanul lui Dimitrie Cantemir ni se pare a fi o carte parenetică, care face apologia virtuților ortodoxe capabile să-l conducă pe om la îndumnezeirea și mântuirea sa, la fel ca și *Învățăturile* lui Neagoe Basarab.

Numai că opera aceasta a lui Cantemir a fost concepută sub o formă aparte, ca o *parabolă* sau o *alegorie*, fapt care nu este *inedit* pentru domnitorul cărturar, întrucât va apela la aceeași strategie și în cazul *Istoriei ieroglifice* (1705).

Motivațiile, în ambele cazuri, nu țin numai de *literaturitate*. *Istoria ieroglifică* urmărea să camufleze oarecum identitatea personajelor istorice autentice, implicate în roman.

În ceea ce privește *Divanul*, dedicat de Dimitrie Cantemir fratelui său, Antioh, cartea era una de povață, de învățătură la adresa aceluia, concepută însă sub această formă alegorică, a unui dialog între *înțelept* și *lume*, pentru a evita umilirea lui Antioh, fratele său mai mare și domnul Moldovei, formulă care, în același timp, îi și oferea prilejul unei desfășurări intelectuale *ofensive*.

Literatura română veche a îndrăgit pareneza și în relativ scurt timp, a format o tradiție.

⁷³⁸ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Antioh_Cantemir.

După Neagoe Basarab, care ne-a lăsat prima operă românească de acest gen și o capodoperă din punct de vedere literar, au compus pareneze Matei al Mirelor, scriind în versuri grecești *Sfaturi către Alexandru Iliăș*, Mitropolitul Kievului, Petru Movilă⁷³⁹, care și-a dedicat lucrarea fratelui său și domnitorul Moldovei, Moise Movilă⁷⁴⁰, și Antim Ivireanul, care, ceva mai târziu decât Cantemir, a scris o pareneză tot în versuri grecești (ca și Matei al Mirelor) pentru Ștefan Cantacuzino⁷⁴¹, domnitorul Țării Românești.

Autorii amintiți de noi scriau însă având o incontestabilă autoritate *paternă* sau *eclesială*. Dimitrie Cantemir nu dispunea însă nici de una, nici de cealaltă, în raport cu fratele său.

Urmărind discuțiile despre identificarea unui model compozițional tripartit, Mihai Moraru⁷⁴² propune o altă direcție, descoperind în *Divan* intenția unei replici mirenești dată de Cantemir *Dioptrei* aparținând starețului ucrainian Vitalie de la Dubna (începutul secolului al XVII-lea, lucrare distinctă de cea bizantină și omonimă, din 1095, a lui Filip Solitarul, în care s-a identificat greșit o sursă a *Divanului*), care a circulat la noi în slavonă și în traduceri românești⁷⁴³.

Ar putea să fie în același timp o *replică* dată lui Vitalie și tradiției parenetice. Îi stătea în fire lui Cantemir să dea replici pe mai multe planuri deodată, inclusiv literare – după cum ne convinge cu prisosință *Istoria ieroglifică* –, dar și însăși tematica generoasă a operei cantemirene.

Oricum, Cantemir avea *ceva de demonstrat*. Și nu numai față de *cultură*, avea și un frate mai mare de convins, Antioh – mai slab înzestrat intelectual –, în favoarea căruia a renunțat o dată la tron, pentru ca mai târziu relațiile dintre cei doi să se răcească (ne relevă și *Istoria ieroglifică*).

După cum remarcă și Dan Horia Mazilu, „lista surselor, nemijlocite și mijlocite, este foarte lungă: *Gulistan*⁷⁴⁴ al persanului Al Saadi⁷⁴⁵, *Divanul* lui Hafiz⁷⁴⁶, *Istoriile* lui Herodot⁷⁴⁷, unele *dispute* din multele care mobilează literatura

⁷³⁹ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Petru_Movil%C4%83.

⁷⁴⁰ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Moise_Movil%C4%83.

⁷⁴¹ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Etefan_Cantacuzino.

⁷⁴² Idem: <http://www.teologiepentruazi.ro/cv-prof-dr-mihai-moraru/>.

⁷⁴³ Cf. Mihai Moraru, *De nuptiis Mercurii et Philologiae*, op. cit., p. 189-196.

⁷⁴⁴ A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Gulistan_of_Sa%27di.

⁷⁴⁵ Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Saadi_%28poet%29.

⁷⁴⁶ Idem: <http://en.wikipedia.org/wiki/Hafez>.

⁷⁴⁷ Idem: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Herodot>.

europăeană, *Dioptra* lui Vitalie de Dubna, *Personificările* lui Nicetas Choniates⁷⁴⁸ în prelucrarea lui Grigorie Palamas⁷⁴⁹, *Mărgăritarele* lui Ioan Chrisostom⁷⁵⁰, *Scara* lui Ioan Klimax⁷⁵¹, *Sfânta Scriptură* în latinește (sau un *Thesaurus biblicus*⁷⁵²), *Viața și petrecerea sfinților* a mitropolitului Dosoftei⁷⁵³, *Alixândriia* populară (dar și *Historia Alexandri Magni* a lui Quintus Curtius Ruffus⁷⁵⁴), *Istoria surpării Troiei*, *Viața Sfinților Varlaam și Ioasaf*⁷⁵⁵, *Venatio scientiarum* de J. B. Van Helmont⁷⁵⁶, deschis (de vreme ce nu se teme să traducă, în a treia parte a cărții sale, lucrarea antitrinitarianului Andreas Wissowatius⁷⁵⁷, *Stimuli virtutem, fraena peccatorum*⁷⁵⁸), subtil chiar (căci știe, pe urma lui Vitruvius, a medievalilor – din *Liber divinorum operum*⁷⁵⁹ – și a lui Leonardo da Vinci⁷⁶⁰, poate –, forma numărului sacru ce înscrie, în cerc, perfecțiunea micro și macrocosmică), solid așezat pe temeiurile unei cugetări ortodoxe, căreia îi va arăta statornicie toată viața.

Cantemir a fost [...] un gânditor ortodox (un *mistic* – ar zice apusenii), care a refuzat, însă, asceza [prin *asceză* D. H. Mazilu subînțelege aici *asceza în mănăstire*, pentru că *mistic* ortodox care să refuze asceza nu există – afirmația pornește, de fapt, de la Virgil Cândea. Asceza ortodoxă e întotdeauna dublă: interioară/mentală și fizică – a doua poate să lipsească,

⁷⁴⁸ Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Niketas_Choniates.

⁷⁴⁹ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Palamas.

⁷⁵⁰ Idem: <http://www.ioanguradeaur.ro/>.

⁷⁵¹ Idem: http://ro.orthodoxwiki.org/Ioan_Sc%C4%83rarul.

⁷⁵² Pentru download:

http://books.google.ro/books?id=v_JbAAAAQAAJ&printsec=frontcover&dq=Thesaurus+biblicus&source=bl&ots=0WvOTwtRC2&sig=ZnCD0BPx89-167KMXmx7tBjEsDE&hl=ro&ei=s9rnS7ynFNOCOM_0taUE&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CBYQ6AEwAA#v=onepage&q&f=false.

⁷⁵³ A se vedea:

http://ro.wikisource.org/wiki/Din_Via%C5%A3a_%C5%9Fi_petrecerea_svin%C5%A3ilor.

⁷⁵⁴ Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Quintus_Curtius_Rufus.

⁷⁵⁵ În format audio, în editarea noastră:

1. <http://www.trilulilu.ro/bastrix/00c4ad24162594>;

2. <http://www.trilulilu.ro/bastrix/9ba4e00e76b302>;

3. <http://www.trilulilu.ro/bastrix/9f6bf85e0f26dd>.

⁷⁵⁶ A se vedea: <http://www.spiritus-temporis.com/jan-baptist-van-helmont/>.

⁷⁵⁷ Idem: http://fr.wikipedia.org/wiki/Andreas_Wissowatius.

⁷⁵⁸ În latină: Stimularea virtuții, frâna păcătoșilor.

⁷⁵⁹ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Hildegard_von_Bingen.

⁷⁶⁰ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Leonardo_da_Vinci.

în anumite condiții – înțeleasă fiind ca un suport al celei dintâi –, dar prima niciodată]. [...]

Divanul... este, în aceeași vreme, cartea unui autor curajos, căci, așa cum a fost propusă cititorilor, cu text paralel în română și greacă, ea era destinată nu doar compatrioților, ci și unui foarte savant mediu al Europei de răsărit.

Era, putem spune acest lucru, un soi de *teză de doctorat* difuzată în vederea unei susțineri publice⁷⁶¹.

Autorul își numește cartea *a tinerețelor mele întâia născută roadă* sau *a osteninții mele răsădire și odrăslire* ca un *de floricele mănuncheaș*, pentru *miroseala* [înmiresmarea] voievodului⁷⁶².

Dedicația către Antioh dovedește că Ortodoxia, reflectată în mentalitatea autorului, nu era *refractară* față de descoperirile științifice, ci știa să se le însușească și să le încadreze în viziunea sa asupra lumii.

Dimitrie Cantemir preia aici teoria despre polii și axa pământului și o transformă într-o pildă duhovnicescă.

Autorul este cu totul relaxat în privința comparațiilor sale, fără să-i treacă prin cap că s-ar putea transforma cumva într-un nou Galileo Galilei⁷⁶³, împărtaşind soarta aceluia.

La fel procedează și Antim Ivireanul, comparând păcatul Sfântului Petru, de a se lepăda de Hristos de trei ori, cu petele de pe soare care se pot vedea numai prin telescop (prin *ocheane*, zice el), sau scriind despre magnetism și gravitație, flux și reflux, etc., în dedicația din *Noul Testament* de la București, 1703 (*Întoarce-se pururea magnitul către polus; zboară spre înălțime focul; pleacă-se în sânul pământului piatra; aleargă apele în brațele mării...*⁷⁶⁴) ori în prefața la *Viețile Paralele* a lui Plutarh (*chihlimbarul cu o ușoară frecare îndată-și dezvelește putere naturală atractivă...*⁷⁶⁵).

Dimitrie Cantemir introduce formule științifice în discursul său fără probleme, ca și evocarea lui Thales filosoful⁷⁶⁶, printre citate din *Psaltire*, *Ecclesiast*, *Pilde*,

⁷⁶¹ Dan Horia Mazilu, *Dimitrie Cantemir. Un prinț al literelor*, op. cit., p. 12.

⁷⁶² Dimitrie Cantemir, *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul*, text stabilit, traducerea versiunii grecești, comentarii și glosar de Virgil Cândea, postfață și bibliografie de Alexandru Duțu, Ed. Minerva, București, 1990, p. 11- 12.

⁷⁶³ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Galileo_Galilei.

⁷⁶⁴ Antim Ivireanu, *Opere*, op. cit., p. 406.

⁷⁶⁵ Idem, p. 409.

⁷⁶⁶ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Thales_din_Milet.

Cartea Esterei, Cântarea cântărilor și alte cărți din canonul biblic.

Însă aceasta este o practică veche în apologetica ortodoxă, care nu poate provoca *uimire* decât celor care sunt intoxicați fie de mistificările ateist-comuniste din veacul trecut, fie de o viziune scolastică asupra științei și religiei, ce operează cu dihotomii multiple și separații categorice la nivel teoretic, dar care au fost și rămân străine atmosferei autentic ortodoxe de cugetare.

În *Carte către cetitoriu*, avem ceea ce în literatură se numește *topos*, și anume obiceiul din tradiția ortodoxă și românească de a considera cartea sau predica drept *o masă* întinsă ascultătorilor.

Dimitrie Cantemir folosește aici o *metaforă* care e de fapt o pildă bisericească de origine neotestamentară. Am mai vorbit cu privire la acest subiect, în cartea noastră despre Antim Ivireanul⁷⁶⁷.

Pilda biblică este cea a înmulțirii pâinilor și peștilor.

Hristos întindea masă și pentru suflet, și pentru trup, hrănind mulțimile mai întâi duhovnicește.

De aceea s-a păstrat în tradiția bizantină această imagine, de a chema oamenii la un banchet (altul decât cel platonician), la o petrecere spirituală, care a și devenit un simbol foarte iubit și întrebuințat de ierarhii și cărturarii români.

Îl folosesc și contemporanii lui Cantemir, frații Radu și Șerban Greceanu în prefața traducerii *Mărgăritarelor* hrisostomice, cât și Antim în omiliile sale.

Călinescu identifică însă cea mai apropiată sursă în *Banchetul* lui Platon⁷⁶⁸, a cărui „formă otomană” ar reprezenta-o *Divanul*⁷⁶⁹.

Așa încât, după heretisirea⁷⁷⁰ tradițională, cele trei *cărți* (capitole mari) ale operei cantemirene sunt întruchipate ca trei *mescioare* întinse cititorului, *spre a sufletului dulce gustare*⁷⁷¹.

În același timp, sunt și *trei luminoase și neprăvuite oglinde*⁷⁷², în care cel care citește trebuie să cuprindă

⁷⁶⁷ Idem:

<http://www.teologiepentruazi.ro/2010/03/10/antim-ivireanul-avangarda-literara-a-paradisului-via-%c8%9ba-%c8%99i-opera-2010/>.

⁷⁶⁸ Câteva amănunte: http://ro.wikipedia.org/wiki/Banchetul_%28Platon%29.

⁷⁶⁹ G. Călinescu, *Istoria...*, op. cit., p. 37.

⁷⁷⁰ Salutarea.

⁷⁷¹ Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 13.

⁷⁷² Ibidem.

reflectarea adevărului întreg despre sine și despre univers și lume.

Conjugalitatea sensurilor *reflectării* și *reflecției* reprezintă un perpetuum al gândirii *filosofice* românești.

Cele trei capitole urmăresc să reproducă în ochii *cetitorului* (singularul îl putem interpreta fie *literal*, fie *metonimic*) tentațiile lumii și virtuțile sufletului.

Conținuturile celor trei *trătăjei* (cărți, capitole), precizate de autor, ne luminează dintru început în privința intențiilor sale.

„Tânărul cărturar își construiește cartea începând cu o *gâlceavă*, continuând cu maxime comentate și terminând cu o expunere pe puncte ce este mai puțin sistematică decât s-ar fi dorit”⁷⁷³.

Cartea sa este o *scară* (având ca posibil model ideal *Scara Sfântului Ioan Climax*⁷⁷⁴) cu trei trepte, urmărind un scop formativ pentru lectorul/lectorii ei, care uzează de *trepte* literare, prnind de la o structură *dramatico-retorică* spre o expunere pur retorică și sapiențială și ajungând la sistematizarea discursului.

Nivelul de la care pornește este semnificativ pentru noi, pentru că acesta este treapta de jos, a celui neinițiat, care poate să aibă intenții bune și virtuți latente, și căruia i se înfățișează ceea ce isihasmul numește *războiul gândurilor*, adică mulțimea ispitelor care i se întind omului în această etapă a existenței sale (*ale lumii, adică a trupului, nebunii și rele, sufletului stricătoare și de tot omorătoare pofte*⁷⁷⁵) și răspunsul pe care acesta, dacă este *înțelept*, trebuie să-l ofere *lumii*, spre respingerea ispitirilor ei.

Se începe așadar nu de la om, nu de la pregătirea lui *teoretică*, ci de la situația practică, de la contextul existențial concret. Omul are în față panorama lumii (*panorama deșertăciunilor*, cum avea să-l subintituleze Eminescu poemul epopeic *Memento mori*) și autorul purcede la examinarea acestei realități. Ne situăm așadar, pentru început, în mijlocul unei operații mentale de exfoliere a exponatelor realității, pentru a face și a pronunța *judecata* între *aparență* și *esență*. Anatomia realității va fi deci subiectul *cărții* întâi.

Treapta a doua îi oferă celui care a învățat să *citească* literele lumii confirmarea și înaintarea în înțelepciune care

⁷⁷³ Alexandru Duțu, *Postfață* la: Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 381.

⁷⁷⁴ Scărarul.

⁷⁷⁵ Alexandru Duțu, *Postfață* la: Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 381.

vine de la *martori și mărturii* ⁷⁷⁶, prin care el se întărește în virtute.

Pentru ca, în a treia parte, prin ascultarea de *dumnădzăieștile porunci* ⁷⁷⁷, și sufletul și trupul să fie conduși pe calea mântuirii și a intrării în veșnicie.

În opinia lui Virgil Cândea, structura tripartită „este pur formală: substanța operei este consumată în Cartea I; Cartea a II-a este numai suma *sholiilor* la cea dintâi (ea putea fi imprimată la fel de bine ca note în subpagină); iar Cartea a III-a este un împrumut străin, traducerea lucrării lui Andrea Wissowatius: *Stimuli virtutum ac fraena peccatorum*, Amstaelodami, 1682 – scriere evident independentă de *Divanul*, căreia i se atribuie funcția de conciliere a unor teze împăcate de fapt încă de la sfârșitul primei părți. Autorul a urmărit deci structura *teză-antiteză-sinteză*. [...] Piesa principală rămâne Cartea I”⁷⁷⁸.

În afară de cele trei mese, autorul întinde cititorului și două *păhară*, pahare adică, din care acesta să-și aleagă: fie *păharul vieții*, care, deși e *nedrăgăstos pre denafară*, acesta *viață drege* ⁷⁷⁹, după cum semnaleză Evanghelia (Mt. 26, 27, Mc. 14, 23, Lc. 22, 20, I Cor. 10, 4), fie *păharul morții*, asupra căruia tot *Scriptura Sfântă* avertizează că e plin de otravă, deși are *plăcută poleială* ⁷⁸⁰ (Ier. 25, 16; 25, 15-16, Ps. 106, 27; 10, 6; 74, 8, Apoc. 16, 19; 14, 10).

Referințele scripturale oferite de autor sunt luxuriante pentru o carte pur filosofică.

Celor două pahare simbolice le corespund alte două mese simbolice, *masa necurății* și *masa curății*.

Pe mese se află *tot niamul de poamă: iaste poama vieții, iaste poama morții, iaste pâinea vieții, iaste pâinea morții – care vii vrea, acelea vei mânca* ⁷⁸¹.

Cantemir semnează acest cuvânt către cititor astfel:

Voitoriu-ți de bine, Ioan Dimitrie, Constantin-Voievoda, indicându-ne – ni se pare nouă – intenția de adresare către o

⁷⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷⁷ Ibidem.

⁷⁷⁸ Virgil Cândea, în *Studiu introductiv* la: Dimitrie Cantemir, *Divanul*, EPL, București, 1969, p. X-XI.

⁷⁷⁹ *A drege* înseamnă a potrivi la gust. Se *dregeau* mâncărurile sau băuturile. *Dregătorie* însemna *treapta* sau *demnitatea potrivită*. Iar *a drege viața* înseamnă a o potrivi după gustul vieții veșnice, a-i adăuga ingredientele care să o facă proprie pentru gustul și frumusețea eternității.

⁷⁸⁰ Dimitrie Cantemir, *Divanul*, ed. 1990, op. cit., p. 14.

⁷⁸¹ Idem, p. 15

persoană precisă, deși se poate deduce, dacă dorește cineva, și un sens colectiv al pronumelui la persoana a II-a singular.

Rămânem însă la părerea că lucrarea îi era dedicată în principal lui Antioh.

Acesta era îndemnat să nu se oprească numai *la lectură*, ci să atingă și *nivelul practic* al ascezei duhovnicești:

*Acestea dară cercând, citind și ispitind, nu numai cu citiala să rămâi, că până nu le vii duce la praxes, folosințe nu-i, precum frumos Svântul adeverește, Grigorie...*⁷⁸².

Ceea ce ne conduce și la alte concluzii. Prima este că Dimitrie Cantemir nu putea îndemna la împlinirea acestor nevoițe ascetice și nici nu și-ar fi dat osteneala să le descrie cu atâta rigoare și efort, dacă nu credea în ele și dacă nu le verificase el însuși, măcar în parte, exersându-le.

De altfel, *practica* privegherilor de noapte, spre exemplu, este confesată și mult mai târziu, de poezia pașoptistă.

De aceea, nu sunt de acord cu presupunerea mai veche a lui Virgil Cândea, aceea că „nu suntem în fața roadelor unor meditații pioase, a rezultatelor zbuciumului lăuntric sau a căutărilor unui tânăr chinuit de problemele vieții morale”⁷⁸³.

Prezumția aceasta încearcă să *acomodeze*, ca și în cazul lui Neagoe Basarab, o biografie desfășurată într-o epocă și un climat zbuciumat cu imaginea noastră tabloidizată despre asceză și sfințenie.

Nu cred că putem face afirmații atât de *categorice* și *definitive* asupra preocupărilor morale și a vieții lăuntrice acestor personaje istorice, exclusiv pe temeiuri circumstanțiale, și consider că e nevoie să lăsăm loc unor interpretări mai nuanțate.

De asemenea, nu sunt de acord nici cu certificarea impresiei, de către Virgil Cândea, că ar exista o conciliere între *Înțelept* și *Lume*.

Personal, nu pot să mă hotărâsc *când* sau *unde* ar avea loc această *conciliere* și *în ce ar consta ea*.

Argumentul așa-numitei *concilieri* e dinamitabil, pentru că în citatul oferit de Cândea nu vedem precizată decât aceeași idee centrală a cărții, de supunere a lumii și instrumentare a ei spre mântuire: *de va putea cineva cu întriagă înțelepciune și cu bună socotială, în lume fiind, pe lume să chivernisască și*

⁷⁸² Idem, p. 16.

⁷⁸³ Virgil Cândea, în *Studiu introductiv* la: Dimitrie Cantemir, *Divanul*, EPL, 1969, ed. cit., p. XIX.

*sufletul nebetejit să-și păzască, frumos și minunat lucru ar fi, de vreme ce și oamenilor și lui Dumnădzău ar fi plăcut*⁷⁸⁴.

Nu văd aici în ce ar consta „soluția laică”⁷⁸⁵, diferită de cea *religioasă*, ascetică.

A doua concluzie este aceea că, dacă la sfârșitul secolului XVII și începutul secolului XVIII, o *beizadea* scria în așa fel către fratele său și domnitorul țării, într-o carte *dedicată* (cu sinceritate sau nu, aceasta nu ne propunem să deliberăm acum), și, pe deasupra, cu puțin timp înainte de el și cu puțin timp după, alți autori, precum Petru Movilă și Antim Ivireanul, dădeau același – în esență – sfaturi unor domnitori români, atunci Neagoe Basarab este cu certitudine autorul *Învățăturilor* către Theodosie, pentru că tiparul de gândire este identic (Dan Horia Mazilu semnală că *Antim scrie ca Neagoe*) și vizează formarea voievodului după modelul biblic regal însoțit de împărații creștini ai Imperiului Roman și conservat apoi numai în *Imperiul Roman de Răsărit*.

Așadar, *Înțeleptul* din opera lui Dimitrie Cantemir nu are nimic de-a face cu *filosofia umanistă*, cu filosoful sau cărturarul umanist din Occident, în speță cu filosoful fără Dumnezeu al lumii moderne.

Acest *înțelept* este, așa cum o arată etimologia cuvântului *filosofos*, un iubitor de înțelepciune, dar nu de *înțelepciunea omenească*, pe care o lepăda Sfântul Pavel ca fiind *nebunie* înaintea lui Dumnezeu (citată de Cantemir), ci de *înțelepciune dumnezeiască*.

Înțeleptul lui Dimitrie Cantemir este *un teolog* sau *un om duhovnicesc*, care judecă și condamnă lumea (căci de aceea se numește *Divanul*, fiind judecată lumea și poftele ei), pentru că, așa cum spunea tot Sfântul Pavel, *omul duhovnicesc judecă tot și pe toți, dar pe el nu-l judecă nimeni*.

Aflându-se deci la *divan*, la ceasul judecății, *înțeleptul*, cunoscând că lumea a fost creată frumoasă și bună de către Dumnezeu, îi recunoaște acesteia esența bună a aducerii sale întru ființă precum și frumusețea dumnezeiască imprimată în ea, dar se dezice de ea ca întruchipare a nenumăratelor modalități de ispitire spre păcat a sufletului omenesc.

Între Dumnezeu și lume, între viața veșnică și cea vremelnică, între calea strâmtă și cu chinuri și calea cea largă, plină de desfătări și păcate (care se termina cu moarte veșnică),

⁷⁸⁴ Cf. Idem, p. XIII.

⁷⁸⁵ Idem, p. XXVII.

înțeleptul alege pe Dumnezeu, viața veșnică și calea cea strâmtă.

Între poruncile lui Dumnezeu și îndemnul lumii la desfrânare, la avariție, la ucideri și la toată răutatea, înțeleptul alege poruncile făcătoare de viață și leapădă ca pe un putregai toata ispita lumii cea îndemnătoare spre păcat.

Toata cartea, care este o conversație a înțeleptului cu lumea și o respingere din partea acestuia a argumentelor, considerate *demonice*, despre împărăția acestei lumi și despre fericirea pământească, este întemeiată scriptural și patristic într-un mod covârșitor.

Citind-o, ne-am gândit la lupta interioară, la lupta cu gândurile, cu atacurile demonice, pe care o poartă necurmat cei ce vor să se curățească de patimi, fie clerici, fie mireni, și ni se pare că filonul *isihast* și *filocalic* al cugetărilor cantemirene este unul evident.

Îndreptătirile pe care le-au aflat mulți în a considera aceasta carte ca fiind una de *extracție filosofico-umanistă* sunt superflue, atunci când sunt așezate față în față cu *solida* și *greaua teologie* care alcătuiește *temeiul*, esența acestei opere.

Lumea, pe care o personifică și o face să vorbească în cartea sa Dimitrie Cantemir, exprimă mai degrabă punctul de vedere al *filosofiei* din zilele noastre, iar nu *înțeleptul*, care reprezintă viziunea bizantin-ortodoxă asupra lumii.

În ceea ce privește partea a treia a cărții, în care Cantemir traduce lucrarea unui teolog unitarian (antitrinitarian), D. H. Mazilu precizează: „*Stimuli virtutem...* este o carte sociniană⁷⁸⁶ de morală [...], însă, în același timp, și un tratat de soteriologie, dar care îndrumă spre mântuire prin manevrarea unor concepte acceptabile pentru toate confesiunile.

Wissowatius nu *apasă*, altfel spus, închip particular în această carte pe doctrina sociniană, ci proclamă credința în Iisus Hristos, *urmarea lui Hristos*, a dispozițiilor sale drept cale sigură spre mântuire.

Cunoașterea acestor porunci și împlinirea lor este esențială. Iată-l pe Cantemir traducând *ponturi* care nu-l deranjau deloc (căci nu cereau decât urmarea *Sfintei Scripturi*)⁷⁸⁷.

Și adaugă că Dimitrie Cantemir era un *filosof ortodox* în stare să scrie o lucrare intitulată *Loca obscura in Catechisi*, în

⁷⁸⁶ A se vedea: <http://en.wikipedia.org/wiki/Socinianism>.

⁷⁸⁷ Dan Horia Mazilu, *Dimitrie Cantemir. Un prinț al literelor*, op. cit., p. 39.

care a izolat „*infiltrările* reformate introduse de Teofan Prokopovici în *Pervoie učenje otrokom* (carte ce va fi tradusă și în românește)”⁷⁸⁸.

De altfel, că epoca lui Cantemir gândea în acești termeni, ai unei contraofensive teologice pe toate planurile, ne-o dovedește Antim Ivireanul:

„Nu-i vor lipsi, zice, lui Dumnezeu, ostașii care i se cuvin (*Epistola a V-a* lui Synesius⁷⁸⁹) în Biserici; adică, nu au lipsit și nici nu vor lipsi vreodată în orice împrejurare ostașii Domnului din ceruri, neînfricații luptători ai Sfintelor Biserici ale lui Dumnezeu, și înflăcărații înțelegători ai adevărului, ca și biruatorii și purtătorii de trofee împotriva oricărei falange de eretici și în contra oricărei alte rătăcirii grecești [eline, păgâne] și ateiste, *înarmați nu numai cu arme convingătoare și cu dovezi ale sfintei și divin inspiratei Scripturi, ba chiar și cu raționamente logice și de neînvins, înfailibile și de necombătut, folosindu-se în toate de adevărul însuși, fie ca refugiu, fie ca apărător* (subl. n.)”⁷⁹⁰.

Ne întoarcem la problema noastră, și anume la ilustrarea caracterului liric al multor fragmente ale *Divanului*⁷⁹¹.

Dimitrie Cantemir stabilește, ca și scriitori ierarhi, diferența între condiția umană paradisiacă și cea pământească.

El pune în paralel *Raiul* și *pământul*, pornind nu de la pământ, în ascensiune spre Paradis, ci invers, de la imaginea *moșii noastre ceii vecinice... precum au cântat Poeticul, adecă: „Cu cinste prăvește, minte, ceriul...”*⁷⁹², pogorându-se apoi la viziunea asupra lumii.

Raiul, către care ochii inimii omului trebuie să privească, este descris astfel:

*Deci aceea bogată,
dumnădzăiască milă,
pre [om] facerea și plăzmuirea
alor Sale mâni
până în săvârșit a să prăpădi
și a pieri
nevrând,
și cu acest mijloc alt pământ*

⁷⁸⁸ Idem, p. 41.

⁷⁸⁹ A se vedea: <http://en.wikipedia.org/wiki/Synesius>.

⁷⁹⁰ Antim Ivireanul, *Opere*, op. cit., p. 400.

⁷⁹¹ A se vedea și Artur Silvestri, *Poezia „Divanului”*, în rev. *Luceafărul*, 1973, 16, nr. 35, 1 sept, p. 6.

⁷⁹² Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit, p. 23.

*și alt ceriu nou
 i-au giuruit,
 al cărui pământ
 florile neveștedzitoare,
 pomii și poamele neputredzitoare
 și în toate timpurile
 peste măsură dând roada sa
 și, al căruia ceriu,
 la măsură căldura soarelui
 și la măsură frigul gerului;
 și mai vârtos acolo
 arșiță și secetă nu va fi
 și iarna va lipsi
 și soarele nu va apune,
 căci noapte nu să va face;*⁷⁹³

În comparație cu Paradisul, cu lumea spirituală, frumusețea pământului este *palidă*.

Cantemir se referă mai mult la vegetație și la clima Raiului, la condițiile de existență și la aspectul etern pe care îl vor căpăta universul și toate cele ale sale, în timp ce înaintașul său, mitropolitul Varlaam, era mai sensibil la percepția interioară a oamenilor, a Sfinților, și la modificările profunde survenite în conștiința și în cunoașterea lor, în conformitate cu noua lor stare, cu transfigurarea lor întru veșnicie (*ameliorăm unele aspecte fonetice, care împiedică lectura unui cititor obișnuit, pentru a observa fluența și frumusețea limbii lui Varlaam*):

*Întăiu să va arăta mărirea trupurilor noastre,
 că vor hi neputrede și luminate
 mai vârtos decât soarele,
 și ne vom veseli în veci
 vădzând frămsețele noastre și cinstea
 întru carea vom petrece
 în mijlocul îngerilor,
 și vom audzi cântarea lor
 cea dulce și frumoasă.*

Dup' aceea vom vedea iarăși

⁷⁹³ Idem, p. 22-23.

*binele și dulceața vieții ceii de veci,
și Fața cea luminată
a Tvorețului [Ziditorului] nostru,
care o dorescu și îngerii să o vadză,
și iarăși scaunul lui Dumnedzău
cu mare cuviință așternut
și de lumină frumoasă
și neatinsă
încungiurat,
întru care lumină sămt [sunt]
vistierele a toată bucuria.*

*Și precela scaun
vom prăvi pre Dumnedzău
întru mărire și întru slavă mare.
Și deacolo
vor izvorî noă izvoarăle
tuturor bunătăților.*

*Atunce sufletele și inimile Direpților
să vor împlea de bucurie
și de dulceața
liubovului [iubirii] lui Dumnedzău,
și să vor sătura de hrană neputredă
și vor hi veseli de beția
băuturii ceii dumnedzăești,
dintru carea să vor împle de înțelepciune
și de știința tainilor celor dumnedzăești
neștiute.*

*Dup' aceea vor vedea locurile cele minunate
și curțile cele luminate
a Împăratului ceresc,
unde iaste tot veselie și bucurie
și cântări neîncetate.*

*Acolo iaste viiață fără de moarte
și cununi gătate
celora ce biruiesc pohtele și păcatele,
și celora ce să trudes
pentru Dumnedzău.
Sămt [sunt] paturi de odihnă vecinică,
cu lumină așternute.*

*Acolo nu sãmt suspinuri,
nice lacrãmi,
cã va șterge Dumnedzãu
toate lacrãmile dintr'ochii lor
și-i va împlea de blagoslovenie
și de veselie,
și de tot bișugul...⁷⁹⁴.*

E un poem *paradisiac*, acest scurt fragment în proză din cazaniile lui Varlaam.

Spre deosebire de Varlaam, Antim a insistat pe simbolistã, pe încrustarea în imagologia sa celestã și astralã a presimțirii veșniciei.

Natura sa are caracter prefigurator – și aici se aseamãnã cu Eminescu –, pe cãnd Varlaam (și cazaniile lui Coresi) ne confruntã direct cu revelația Raiului.

Observãm o mișcare, cu cãt ne apropiem de conștiința omului modern, de la *catafatic* cãtre *apofatic*, de la orizonturile mistice larg deschise cunoașterii și înțelegerii cãtre o tãnuire în adâncul sufletului a simțirii duovnicești și a revelației, care începe sã fie din ce în ce mai mult zãlogitã în *metafore poetice*.

Revenind la *Divan*, printr-o strategie bine instrumentatã, Cantemir insereazã în discursul *Lumii* tema frumuseții creației, pe care aceasta o folosește drept tentație oferitã *Înțeleptului*, pentru a-l abate spre esteticul teluric, lipsit de transcendență.

Și, pentru cã tot am vorbit în capitolul anterior despre semnificațiile aștrilor cerești – aceleași, de altfel, și în lucrãrile lui Cantemir – remarcãm aici cum *Lumea*, mai înainte de epoca modernã, încearcã o *desemnificare modernã* a cosmosului și o fixare a atenției contemplative exclusiv asupra cortinei fenomenologice, expusã plăcerii estetice fãrã urmãri morale.

Cãci, în timp ce *Înțeleptul* cautã lumina *Soarelui celui neapus sã dobândeascã*⁷⁹⁵, *Lumea* îi rãspunde cã și ea posedã *frumoasã luminã...*, adicã soarele și luna, denudate de orice simbolisticã, deși lumea folosește, în descrierea lor, *poezia Scripturii*: *aceste doaã lumini mari, carile Dumnãdzãu puternicul, una spre luminarea dzilii și alta spre luminarea nopții, mi li-au dat*⁷⁹⁶ (cf. Fac. 1, 16; Ps. 135, 7-9).

⁷⁹⁴ Varlaam, *Cazania*, op. cit., p. 94-95.

⁷⁹⁵ Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 23.

⁷⁹⁶ Ibidem.

Avea dreptate D. H. Mazilu să remarce: Cantemir „respinge hedonismul modernat [*moderat* din perspectiva noastră] propus de *Lume*, dar nu înainte de a-l *examina* și de a *masca* sub vorbe scripturistice un hedonism de-a dreptul păgân”⁷⁹⁷.

Cugetul teluric, pus pe seama *Lumii* în această dispută, nu recuză faptul că cei doi aștri sunt creația lui Dumnezeu, dar caută să redirecționeze atenția *Înțeleptului*, pentru ca *frumusețe drăgăstoasă să prăvești și lucrurile să-ți slujești*⁷⁹⁸.

Însă acesta refuză filosofia pleziristă (hedonistă) și utilitaristă a lumii – după cum, ceva mai încolo, respinge și patima erotică, *muieriasca frumusețe, carea ca focul sau ca marea iaste de cumplită*⁷⁹⁹.

Această frumusețe a lumii nu este lipsită de *stilistica* ei, de o poeticitate înțeleasă numai la nivel *estetic*, pe care o remarcăm în stăruința cu care *Înțeleptul* este îmbiat să admire peisajul de natură: *când lumina soarelui cu nuori sau cu neguri să acopere, dzici că vremea iaste melanholică sau tristă și cu vremea a ta voie să strică; și încă lipsind luna noaptea, călătoriu, câtă a primejdii frică porți...*⁸⁰⁰.

Nu e nimic eronat în pretenția *Lumii*, dacă judecăm după teoria literară modernă.

Și totuși, în ciuda imaginilor plastice pe care *lumea* le face să se desfășoare înaintea ochilor, autorul *Divanului* nu aderă la o astfel de stilistică deteologizată.

Frumusețea lumii nu este impresionantă dacă nu este contemplată *subtil* și *profund*. Cantemir înțelege și admite *poezia* ca *semnificație adâncă*, nu ca *material*.

Observând evoluția culturii noastre vechi în lumina acestei distincții, putem să înțelegem de ce nu avem o practică poetică solidă și îndelungată, care să conceapă *poezia* exclusiv ca *prozodie*, insistând asupra perfecțiunii metrice.

Putem, de asemenea, înțelege, de ce dispunem, în schimb, de o suită de opere în *proză* (majoritatea *retorice*), în care se pot distinge destule fragmente poetice, *ritmate* și *rimate*, dar, mai ales, destule fragmente care au o calitate poetică remarcabilă, care pot fi caracterizate printr-un lirism interior excepțional.

⁷⁹⁷ Dan Horia Mazilu, *Dimitrie Cantemir. Un prinț al literelor*, op. cit., p. 26.

⁷⁹⁸ Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 23.

⁷⁹⁹ Idem, p. 79-80. Se referă la frumusețea feminină care aprinde patima erotică.

⁸⁰⁰ Idem, p. 23.

Și nu cred că am greși dacă am considera aceasta nu drept o *prefigurare* a caracterului poeziei noastre moderne, ci drept un *caracter asumat* ulterior, *conștient* dar *tacit*, de poezia modernă.

Răspunsul *Înțeleptului* la invitația de a contempla lumea la modul exteriorist și egoist, este cel al teologiei bizantine tradiționale, pe care l-am aflat și de la Varlaam și Antim, anume acela că frumusețea lumii este pedagogie prin care, din *faptele Cuvântului* care sunt *așé de frumoase*⁸⁰¹ se înțelege frumusețea Creatorului: *cu cât Cel mai frumos, mai ghizdav [minunat], mai luminos va fi?*⁸⁰².

Cantemir va relua această perspectivă în partea a doua a cărții: *Mai cu de-adins pre Dumnădzău de bine făcătoriul, de pre ale Sale minunate fapte a-L cunoaște vii putea, carile pururea în privala ochiului tău nelipsite sunt și precum eale singure Îl mărturisesc: „Ceriurile povestesc slava lui Dumnădzău” (Psalm 18, sh. 1). Și eale înde eale, una pre alta, pre Dumnădzău Făcătoriul și Ziditoriul ei a cunoaște învață: „Dzua dzilei [spune] cuvânt și noaptea nopții vestește pricepere (Psalm. 18, sh. 2)*⁸⁰³.

Și adaugă autorul: *Nice altă frumusețe sau lumină mai frumoasă și mai luminoasă decât cea dumnezeiască să cerci...*⁸⁰⁴, ceea ce ne convinge că îi era familiară teologia isihastă, a vederii luminii divine, care înseamnă pregustarea veșniciei și a Raiului.

Tot în primele capitole ale cărții, aflăm un fragment în care autorul face apologia sfințeniei, fiind un encomion la adresa tuturor Sfinților, dar mai cu seamă a mucenicilor și a sihaștrilor, în care deosebim adesea construcții ritmate și rimate, dar și un farmec liric aparte:

Lumea:

*O, blestematule, ticăitule
și nimică cunoscătoriule!
Dară patriarșii, prorocii,
apostolii, mucenicii și alți svinți,
au nu cu toții în mine au lăcuit?
Au nu cu toții cu mine s-au slujit?*

⁸⁰¹ Idem, p. 24.

⁸⁰² Ibidem.

⁸⁰³ Idem, p. 71.

⁸⁰⁴ Idem, p. 72.

*Dară de vreme ce aceia
cu toții să numesc fericiți,
pre carii eu în mine,
ca într-un săcriu,
ca pre niște odoare scumpe i-am păzit,
căci tu atâtea de mine
nevrednice cuvinte îmi grăiești
și necuvioasă răspunsuri îmi răspunzi?*

Înțeleptul:

*Ai, ce lătrătoare
și de minciuni spuitoare ești!
Dară tu,
pre aceia ce-s mai sus pomeniți
svinți
au din tine să fie îi socotești?
Au cu tine să fie slujit gândești?
Dară că ei – o, fericiții – întâi de tine
și de dulcele tale lepădându-să,
al fericirii titlul și-au agonisit
și acei întru pomenire
de trei ori fericiții
nu numai de tine,
ce și singuri de sine
s-au lepădat,
porunca Bunului lor Învățătoriu
păzind,
unde zice: „Cine va
să vie după Mine
să se lepede de sine” [Mt. 16, 24]
și până într-atâta te urâse că
când le dzicea cineva că vor să moară,
adică să iasă din tine,
atunci bucurie nespusă
și nepovestită le venia
și pre lângă acea fericită
și nu în zadar bucurie
ori fie ce feliu de cumplită,
otrăvită
și nemiloasă moarte
în samă nu băga;
ce unii intrând în foc,*

*ca cum ari întra în roaă,
 alții în ger și în ghețuș,
 ca cum ari întra în căldură
 și în feredeu [scăldătoare],
 alții cu vine de bou bătuți
 ca cum ar fi
 cu daruri dăruți,
 alții de coadele
 a cai sirepi și nemoliți,
 cu iute alergătură târâți
 și pre a ulițelor pietre șpârcuiți,
 ca cum ar fi
 în primblări și priveriști îmbla
 și a altora,
 a mulți, alte multe
 fără măsură cumplite
 și nesuferite
 pedepse pătimii.
 Și pentru această nemică
 nicicum să scărândăviia [zăbovea],
 ce mai vârtos cu dragă inemă
 și vesel suflet
 către dânsule
 (adică către munci) alerga.
 Și pentru ce așe?
 Pentru ca
 cu un ceas mai înainte
 din tine să iasă
 și la țenchiul [sfârșitul] cel ce
 din a lor cuconie [pruncie]
 a agiunge
 siliia să agiungă.*

*Așijderea săhaștrii
 (o, norociții,
 că partea cea mai bună ș-au ales),
 carii pentru a ta
 de urât urâciune
 prin strașnici munți,
 fără de soții [însoțitori],
 sînguraticii numai fugind
 și prin gaurile
 adâncelor vârtoape*

*într-un loc cu jiganiile veninate
și cu fiarele cumplite
a petrece ascunzindu-să.
Și pentru ce aceasta?*

*Pentru căci bine socotiră
că mai cumplită,
mai vrăjmașe,
mai veninoasă gadină [fiară]
decât tine nu va fi
și mai vârtos
ca urâta și,
de tot întregul cu mintea ⁸⁰⁵,
hulita ta grozăvie
să nu prăvască,
carea slabilor de fire,
trupeștilor ochi,
oarece frumsețe a avea să pare ⁸⁰⁶;
cu carea cei mai mulți,
prin amăgeala necunoștinții,
rău să amăgesc.*

*Iar ei
(o, de tot rostul de trei ori lăudați)
mai bine prin gauri a lăcui,
de foame a muri,
și de sete a să topi
au ales
decât în tine a lăcui,
[decât] cu bunurile tale
a-și petrece
și cu desfătărilor tale
a-și sminti
neprețăluitele sale
osfințite suflete.*

*Pre carii tu, o, clevetitoare,
nebuni să fie fost
îi cu bârfala numești.
La a căroră nebunie,
cu toții cu osârdie lui Dumnădzău
să ne rugăm,*

⁸⁰⁵ De tot întregul cu mintea = sihastrul, sfântul.

⁸⁰⁶ Ochilor trupești li se pare că lumea este frumoasă.

*ca și pre noi părtași să ne facă
și pre noi nebuni
și fără socotială
să ne socotești. /.../*

*Ah, fățarnică și pulbere, ce ești, lume!
Dară cădz bine știi tu
că dragostea
pe toate învins și biruiaște [I Cor. 13, 13].
Cărea în inima unuia ca aceuia
întrând și cuprinzând-o,
adecă cea deplină
și adevărată dragoste [de Dumnezeu]
toate acelea carele
mai sus mi le-ai pomenit ⁸⁰⁷
cât sunt de rele, cumplite
și de strașnice,
toate în blânde, bune
și plăcute să întorc.*

*Când flămândește și însătoșază,
prin adevărata și deplina dragoste
de toată hrana dulce
și de toată băutura bună
să îndăstulit satură;
pripăcul cel fierbinte
și ardind pălitoriu
și gerul cel iute
și vrăjmaș înghețătoriu,
în vântul cel de primăvară
și în revărsatul zorilor
suflă să întoarcă
și spre a trupului
și a cărnii slabului om
spre îndemână să primenesc;
gângăniile, jigăniile,
fierile cele vrăjmașe și cumplite
blânde și domolite
i să fac,
cât și picioarele îi sărută
și încă și slujbă îi fac;*

⁸⁰⁷ Lumea prezentase în detaliu suferințele sihaștrilor în pustie.

pentru ca să
într-un cuvânt dzic,
toate acelea ce împotrivă
și rele sunt,
următoare, ascultătoare
și bune să fac.

Căci că acel deplin Bine
(adecă Dumnădzău)
cu dânsul [cu sfântul sihastru] pururea iaste,
și El de față fiind,
nice una îi lipsește [Sfântului]⁸⁰⁸.

Toate amănuntele de mai sus despre viața Sfinților mucenici sau sihaștri sunt oferite de *Scripturi* și de *Viețile Sfinților*.

Explicațiile cu privire la posibilitatea de a rezista la intemperii și condiții de viață extreme, inumane, despre dragostea de Dumnezeu și harul Lui care preschimbă natura din *ostilă* într-un *mediu ospitalier* și animalele din *sălbatic* în *domestice* și *slujitoare* Sfinților, se regăsesc însă nu doar în *Viețile Sfinților* ci, mai ales, în cărțile de învățătură ascetică.

Așa încât, se vede că autorul a accesat o foarte bogată literatură patristică, pe lângă *Sfânta Scriptură*, care i-a folosit spre alcătuirea acestui compendiu de viațuire creștină.

Pe Sfinții amintiți mai sus, autorul îi pomenește nominal în partea a doua a cărții, oferind, implicit, și izvoarele din care s-a inspirat: *Pre Pavel*⁸⁰⁹, *de trei ori fericitul, din valurile mării și lui și tuturor corăbiilor viiață dăruind, la ostrovul Milita l-au mântuit, și acolo veninoasa, muscându-l, vipere, cevași măcar nu l-au dodeit (Faptele Apost. gl. 28, sh. 4, 5). Lui Macarie Eghipteanul*⁸¹⁰, *în pustie, 2 pui de leu îi sluja (caută la „Prologul a trei Sfinți Sirghie, Righin și Theofil”, carii prin atâtea multe și cumplite ale părții Răsăritului jigăanii atâta loc au îmblat și fără sminteală s-au întors la Ierusalim, meseața [octombrie]).*

*Așijderea pentru patriarși, mitropoliți, episcopi, ai Săi Sfinți Vasile*⁸¹¹, *Grigorie*⁸¹², *Ioan Zlatoust*⁸¹³ și alalți, precum

⁸⁰⁸ Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 33-35.

⁸⁰⁹ A se vedea: http://ro.orthodoxwiki.org/Apostolul_Pavel.

⁸¹⁰ Idem: <http://www.calendar-ortodox.ro/luna/ianuarie/ianuarie19.htm>.

⁸¹¹ Cel Mare: http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_cel_Mare.

*Sveti Nicolaiu*⁸¹⁴, *Spiridon*⁸¹⁵ și *beztrebărnicii* [doctori fără de arginți] *Panteleimon*⁸¹⁶, *Cozma, Damianos*⁸¹⁷, *carii slăvite și de laude vrednice au lucrat minuni*.

*Așijderea Sfinții Lui mucenici și mucenițe. Dar pentru de tot lăudații stâlpnici, carii iarna frigul, vara pripăcul în toate dzilele vieții lor au purtat și au răbdă; vara dară vântul credinții aburându-le și iarna a dragostii către Dumnădzău veșminte îmbrăcând*⁸¹⁸.

Divanul ni se pare a fi un îndreptar, urmărind același scop ca *Învățăturile*, dar care pune la bătaie toate mijloacele de persuasiune spre a îndemna la fidelitate față de conștiința creștină, într-un început de veac XVIII care începea să sufere influențe și sugestii pe care secolul XVI le ignora, totuși, liniștit.

Cartea a fost considerată una filosofică și umanistă din cauza bibliografiei abordate de autor, care conține multe nume de filosofi, dar s-a pierdut din vedere faptul că materia textului o constituie argumentarea susținută exclusiv pe *Sfânta Scriptură*, citatele filosofice având strict rolul unui supliment, nesemnificativ în plan ideatic, menit să întărească ceea ce era deja o certitudine, nu să argumenteze propriu-zis.

Cugetările adunate de autor – alături de cele ale *Scripturii* și de ale teologilor – din înțelepții antichității (Thales, Seneca⁸¹⁹, Horațiu⁸²⁰, Virgiliu⁸²¹, Ovidiu⁸²², Cicero⁸²³, Plutarh⁸²⁴, etc), – „întru totul creștinizate”⁸²⁵ – dar și din înțelepciunea orientală (Saadi, Hafiz), sunt reproduse pentru a susține morala evanghelică, cu exemple din cultura universală.

⁸¹² Teologul: http://ro.orthodoxwiki.org/Grigorie_Teologul.

⁸¹³ Sfântul Ioan Gură de Aur: http://ro.orthodoxwiki.org/Ioan_Gur%C4%83_de_Aur.

⁸¹⁴ Sfântul Nicolae al Mirelor Lichiei: <http://sfnicolae.wordpress.com/>.

⁸¹⁵ Sfântul Spiridon al Trinității:
http://ro.orthodoxwiki.org/Spiridon,_Sf%C3%A2ntul.

⁸¹⁶ Sfântul Mare Mucenic Pantelimon:
<http://www.calendar-ortodox.ro/luna/iulie/iulie27.htm>.

⁸¹⁷ Sfinții, făcătorii de minuni fără de arginți, Cosma și Damian: <http://www.calendar-ortodox.ro/luna/noiembrie/noiembrie01.htm>.

⁸¹⁸ Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 86.

⁸¹⁹ A se vedea: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Seneca>.

⁸²⁰ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Quintus_Horatius_Flaccus.

⁸²¹ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Publius_Vergilius_Maro.

⁸²² Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Publius_Ovidius_Naso.

⁸²³ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Marcus_Tullius_Cicero.

⁸²⁴ Idem: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Plutarh>.

⁸²⁵ G. Călinescu, *Istoria...*, op. cit., p. 37.

Aproape toate citatele se referă la *patimi* și *virtuți umane*, la cele ce sunt demne de urmat și la cele ce trebuie evitate, pentru o existență virtuoasă, despre care puteau vorbi și înțelepții, convocați de Cantemir pentru a-și susține discursul moral și diatriba împotriva *lumii*.

Dacă ținem să-i aplicăm operei eticheta *umanistă*, trebuie să avem în vedere că ea se încadrează la nivelul de argumentație suplimentară introdusă într-un discurs de teologie morală (pentru că punctul de plecare e întotdeauna *Scriptura*).

Este *umanismul* tipic patristic și creștin, care prețuiește cultura dar o subsumează soteriologiei.

Acel *umanism* care, de la Sfântul Pavel – care le vorbea grecilor de poezii și filosofia lor, ca îndreptar spre înțelepciune – la Sfântul Iustin Martirul și Filosoful⁸²⁶ (în secolul al II-lea, considera că nu există o incompatibilitate totală între creștinism și filosofia antică și că Hristos, ca Logos Absolut, recapitulează și desăvârșește logosul existent în diferite tradiții filosofice și religioase), la Sfântul Vasile cel Mare (sec. IV – acesta, într-o predică adresată tinerilor, recomanda lectura și receptarea selectivă a literaturii antice), Sfântul Fotie cel Mare⁸²⁷ (sec. IX, autorul *Bibliothecii*, în care recenzează toate marile opere ale antichității) și până la Erasmus de Rotterdam (sec. XVI), prevede instruirea prin tot ceea ce e bun, frumos și adevărat din cultura universală.

Substanța cărții este un expozeu strict scriptural, receptat printr-o hermeneutică specific patristică și bizantină – deși nu este citat, dintre Sfinții Părinți răsăriteni, decât Sfântul Grigorie Teologul (de Nazianz).

Și, cu toate că îl pomenește mai des pe Sfântul Augustin⁸²⁸, faptul în sine nu denotă o simpatie sau o opțiune *umanizantă* (în sensul de autonomizare a rațiunii) sau *catolicizantă* a autorului, pentru că cel puțin într-o situație, Cantemir are un discurs polemic dur față de *suplimentările* dogmatice operate în Apus și respinse de Răsărit, mai precis împotriva dogmei *papistașilor* despre *purgatorium*, pe care, consideră el, nu o mărturisește „nice Biserica Răsăritului, nici altă *Svintă Scriptură*”⁸²⁹.

⁸²⁶ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Iustin_Martirul_%C5%9Fi_Filozoful.

⁸²⁷ Idem: http://ro.orthodoxwiki.org/Fotie_cel_Mare.

⁸²⁸ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Augustin_de_Hipona.

⁸²⁹ Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 49.

Cât despre știința de tip *umanist*, cred că ne putem lămuri destul de lesne că Dimitrie Cantemir nu este adeptul ei, măcar din câteva pasaje.

Autorul ne anunță, spre exemplu, *că nebun s-au făcut tot omul de știință (Ierem, gl. 10, sh. 14)*⁸³⁰.

Între teorie și practică, alege practica ascetică: *Că „Cine-m dzice pre Dumnădzău cum cunoaște și învățăturile Lui nu păzește, mincinos iaste” (Ioan, Cartea 1 gl. 2, sh. 4; caută și Ierem. Gl. 22, sh.15, 16).*

*Pentru Dumnădzău, nu atâta știința cea privitoare [teoretică], pre cât cea practicească a ști, nevoie a pune trebuie; căci aceasta mai vârtos decât aceia a Lui cunoștință înainte ne aduce și aceasta folosește, ca pre Dânsul cunoscând, să [Îl] iubim, ca să ne iubim de la Dânsul [ca să fim iubiți de El]*⁸³¹.

Pentru a evita superbia și încrederea în sine, *singur științii inimii tale crede*⁸³². Către știința inimii se reorientează Pascal, dar și romantismul francez, în Apus.

În altă parte, Cantemir exclamă: *Cât, dară, de frumos și de mângâios lucru iaste înțelepciunea!*⁸³³, dar ne și lămurește care *înțelepciune*, căci îndeamnă: *cunoaște frumoasa înțelepciune, adecă fapta bună*⁸³⁴.

Într-un capitol viitor, o să vedem că Noica îl ceartă pe Neagoe Basarab pentru acest fel de cunoaștere, care nu e *căutare și incertitudine*, ci dorință de contemplare a luminii dumnezeiești (teoptia), ignorând – intenționat sau nu – că și Cantemir expunea exact aceeași concepție: *...Înțelepciunea lumii nebunie iaste lângă Dumnădzău (Cartea 1, Cor, gl. 3, sh. 19). Adecă lumina soarelui lumii [înțelepciunea lumii]..., înaintea Mielului (carile Soarele dreptății iaste), adecă înaintea dumnădzăieștii lumini, întuneric și noapte iaste*⁸³⁵. [...] *De vom în lumină (adecă în svințenie) îmbla, precum „Dumnădzău iaste în lumină”, obștire avem împrumut (Ioan, Cartea 1 gl. 1, sh. 7). Pre Dumnădzău iubind, obiceiile noastre să îndreptăm, ca curați cătră [Cel] Curat a merge și Lui a plăcea să putem...*⁸³⁶.

⁸³⁰ Idem, p. 68.

⁸³¹ Idem, p. 131.

⁸³² Idem, p. 108.

⁸³³ Idem, p. 134.

⁸³⁴ Ibidem.

⁸³⁵ Idem, p. 105.

⁸³⁶ Idem, p. 132.

Acest fapt ne dovedește că domeniul bibliografic nu este accesat decât în măsura în care se integrează *sferei* ortodoxe de gândire. Ceea ce nu era o noutate pentru scriitura de tip bizantin și mai ales pentru secolul în care creează Cantemir.

De altfel, Ortodoxia consideră ca fiind *pedagog către Hristos* atât frumusețea universală, cât și filosofia și înțelepciunea antică și tocmai de aceea, când *Umanismul* a readus-o în actualitate pe aceasta din urmă, ideea a fost asimilată organic în spațiul ortodox, după cum însuși *Divanul* o probează:

Cuvântul lui Dumnădzău, carile prin bărbați de dumnădzăiescul Duh luminați iaste însemnat, cu dragoste și cu toată nevoița citește și procitește sau răscitește. [...] După sfintele slove, ca printr-o primblare și a minții înnoire, și alte cărțicele a citi nu strică, carile ca niște sufletești însănătoșitoare și alcătuite doftorii sunt.

Precum dintre păgâni nu nevrednici oarecarii de a să citirea sunt: Țițero, „Pentru slujbe”; a lui Seneca (unele); a lui Plutarhus, „Obiceinice”; a lui Epictitos⁸³⁷, „Enhiridion”; a lui Isocrat, „Învățătură către Dimonic” i proci.

Așijderea, dintre creștini nu puținei, precum Thoma Cămpițius [Thomas a Kempis⁸³⁸], „Pentru urmarea lui Hristos”, a lui Erazmus, „Enhiridion”, „Pentru oștianul creștin”, „Ethica Crellii hristiiana” i proci.

Cuvină-să și cade-să dară creștinului ca albina să fie, carea miiare din multe feliuri de flori culege și fieteunde a strânge gătind șie cele folositoare. „Toate de ispitit și de cercat; carile sunt bune, acelea de ținut” (Thesal., Car. 1, gl. 5, sh. 21) 839.

Divanul era de altfel un exercițiu juvenil menit să demonstreze aprehensiunea și capacitatea tânărului prinț de a asimila informația cultă transmisă de învățătorul său, căci Constantin Cantemir „aduse din Muntenia pe călugărul Ieremia Cacavela, om de mare doctrină [teolog, dogmatician], de la care Dimitrie primi lecții de literatură și filozofie [doar literatură și filozofie?]”⁸⁴⁰.

Fundamentul acestei culturi rămâne însă, pe mai departe, în tradiție bizantină, *Scriptura Sfântă* și hermeneutica

⁸³⁷ A se vedea: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Epictet>.

⁸³⁸ Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_%C3%A0_Kempis.

⁸³⁹ Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 154.

⁸⁴⁰ G. Călinescu, op. cit., p. 35.

patristică ce oferea interpretarea ei: „cultura rămânea orientală, adică exclusiv religioasă.

Când Dimitrie Cantemir veni domn, se îmbracă iar cu veșmintele țării și nu se gândi deloc să cultive poezia, teatrul, să facă școli cu preocupări literare.

Venerația lui pentru Cacavela rămânea intactă. E chiar curios ce vechi este în unele privințe acest viitor membru al Academiei berlineze.

Ideea de *literatură* în sens occidental avea să străbată greu. *Trebuia s-o pregătească alunecarea înceată a moravurilor* (subl. n.), și pentru asta nu era de ajuns ca puțini să meargă în Apus, ci ca acest Apus să descindă aici”⁸⁴¹.

Cantemir nu enumeră cărțile patristice mai sus, după *Sfânta Scriptură* (care e o *primblare și a minții înnoire*, nu o lectură monotonă sub auspiciile lui *mysterium tremendus*⁸⁴²), pentru că ar fi fost prea multe și, pe de altă parte, tradiția patristică se subînțelege, în studiul biblic, pentru orice conștiință ortodoxă.

Biblia nu poate fi concepută în afara Tradiției și a Părinților, iar Cantemir nu face decât să citească *Scriptura* cu optica și instrumentele hermeneuticii tradiționale, fără nicio derogare. Dacă împrumută ceva din altă parte, împrumută asimilând și menținându-se în linia cugetării bizantine.

Se remarcă de altfel, în construcția discursului, inserarea unor teme și motive arhicunoscute ale literaturii bizantine și românești, precum: *deșertăciunea deșertăciunilor, ubi sunt?*, lumea ca *vis și părere*, etc.

Cu o vehemență hrisostomică – pe care o evoca și Neagoe –, după ce înșiruie toți împărații cei mari ai lumii, în descendența pedagogiei patristico-ascetice (Sfinții Antonie cel Mare⁸⁴³, Macarie cel Mare, Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare, etc.) care recomandă cugetarea la moarte, dar și a lui Dosoftei și Costin (*Unde iaste Chiros și Crisors? Unde iaste Xerxis și Artaxerxis...? Unde iaste Alexandru marele...? Și să nu te mai, pentru alții vechi și minunați a grecilor împărați, întreb, ce pentru acești mai de curund: unde iaste Constantin marele, ziditoriul Țarigradului?*

Unde iaste Iustiniian...? Unde iaste Dioclitian, Maximiiian și Iuliian, tiranii cei puternici și mari? Unde iaste Theodosie cel Mare și Theodosie cel Mic?

⁸⁴¹ Idem, p. 61.

⁸⁴² În latină: taină înfricoșătoare.

⁸⁴³ A se vedea: http://ro.orthodoxwiki.org/Antonie_cel_Mare.

Unde iaste Vasile Machidon și cu fiiul său Leon Sofos...? Unde sunt împărații Romii...⁸⁴⁴), Cantemir înfățișează un tablou sinistru, cutremurător, al nimicirii măreției împărătești, care sună a jelanie funebră, a bocet:

*Schiptrul lui altuia l-am dat;
avuțiile și bunurile lui
căroră n-au silit să le câștige
am împărțit;
puterile și strășniciile lui
cu patru scânduri
în a pământului pânțece
li-am legat;
caii și carăle lui
pre câmpuri li-am fărâmat,
călăreții lui, dialuri
și pedestrașii lui, pe șăsuri,
hulturii și alte
ale ceriului paseri i-au mâncat
și li-au cu pământul alăturat;
șanțurile lor s-au împlu cu gunoiu
și zimții cei frumoși
de pustietate s-au răsipit;
dobitoacele lui,
masă întinsă jigăniilor
li-am făcut,
gardurile viilor lui,
focului
și strugurii lor,
de piciorul strein s-au călcat,
livezile și pomii lor
cei cu roadă dulce
de toată săcurea
și de toată mâna
care n-au răzsădit
s-au tăiat;
țiitorile lui cele iscusite
curve cetății li-am făcut;
florile grădinilor lui,
degetele streine li-au cules
și nasul celui necunoscut*

⁸⁴⁴ Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 27.

*li-au amirosit;
palaturile lui
sălașe boaghelor și puhacelor [bufnițelor]
li-am premenit.
Iată dară că aceasta iaste dreptate...*⁸⁴⁵

Aceasta este zestrea lumii: *dzestrele tale ca nourul și ca umbra nuorului*⁸⁴⁶.

Nu numai împărații au această soartă cruntă, dar și cetățile mari ale lumii – imaginea va fi utilizată de Bolintineanu, în *Conrad*, cât și de Eminescu, în acea panoramă a civilizațiilor din *Memento mori* – precum Alexandria, Memfis sau Babilonul⁸⁴⁷.

Și tot Eminescu *împrumută* de la Cantemir și cele *patru scânduri* : *Mâna care-au dorit sceptrul universului și gânduri / Ce-au cuprins tot universul încap bine-n patru scânduri...* (*Scrisoarea I*).

Lumea este *părere deșartă și vis de nălucire*⁸⁴⁸ (o altă imagine semnalată adesea în literatura veche precum și la Eminescu), dar încearcă să-l convingă pe *Înțelept* de concretețea ei benefică, pentru a-i zdruncina idealismul. Însă autorul reușește în aceste rânduri să ne facă portretul unui *personaj* foarte avar, un fel de Hagi Tudose⁸⁴⁹ *cosmicizat*:

*De vreme dară ce până într-atâta
tărie nădejde ai și pre multe
viitoare și fiitoare te întemeiezi,
și nu pe cele ce vedzi,
ce cele ce audzi crezi,
căci dară cu ale mele lucruri
în toate ale tale lucruri
și chivernisele te slujești?*

*Întăi dară, căci în mine lăcuiești?
Căci hrana și bucatele mele mănânci?
Căci pâinea și bivșugul țarinilor mele strângi?*

⁸⁴⁵ Idem, p. 29.

⁸⁴⁶ Ibidem.

⁸⁴⁷ Cf. Idem, p. 77.

⁸⁴⁸ Idem, p.44.

⁸⁴⁹ A se vedea: <http://ro.wikisource.org/wiki/Hagi-Tudose>.

*Căci roadele poamelor mele culegi?
Căci cu hainele mele te învești
și încingându-te te învălești?
Căci vaca mea mulgi?*

*Căci miiarea albinelor mele strângi?
Căci cu boul meu pământul meu ari?
Căci cu sămințile mele samini?
Căci cu corabiia mea pre mare
și cu calul meu pe uscat îmblî?* ⁸⁵⁰

Replica *Înțeleptului* se înscrie perfect în descendența retoricii patristice – de altfel, se pot considera „operele Părinților Bisericii – modele de retorică și de mare lirism [...], însemnând exerciții spirituale și favorizând dezvoltarea unei gândiri abstracte”⁸⁵¹ –, susținând că Dumnezeu l-a așezat stăpân peste lume:

*...cu ale Lui puternice mâni m-au frământat,
și după aceasta, suflându-m
cu Duhul Său, m-au însuflețat,
dzicând: „Adam, zidirea mâinilor Mele!”*

*Și după asămănarea Lui
și preste toate câte fiitoare în lumea
– în tine adecă –
stăpân și domn m-au înălțat,
toate pre mână și pre samă mi-au lăsat:
oile, boii, încă și peștii mării
și altele și „cu oarece puținel
mai gios decât îngerii m-au încununat [Ps. 8, 6]
și cu un cuvânt să-ți dzic,
pre mine stăpân – pre tine slugă,
pre mine poruncitoriu –
pre tine ascultătoriu
a fi au poruncit,
și în voie lăsându-mă,
precum mi-a fi voia,
așé să mă cu tine slujăsc* ⁸⁵².

⁸⁵⁰ Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 44-45.

⁸⁵¹ Manuela Tănăsescu, op. cit., p. 125.

⁸⁵² Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 45-46.

Condiția umană e paradoxală, *nefericită* și *fericită* în același timp, pentru că și omul e paradoxal: *muritor*, dar și doar *cu puțin mai jos de înger*.

Însă, un pamflet așa de dur și de comprimat poetic, la adresa avariției și a vanității vom regăsi, în literatura modernă, doar la Tudor Arghezi⁸⁵³, într-un *Psalm (Vecinul meu a strâns cu nendurare)*, în care poetul parafrazează parabola biblică a bogatului care visa să-și facă hambare mai mari când l-a surprins moartea.

Arghezi compune o diatribă având savoare omiletică combinată cu un limbaj modern, la adresa celui bogat și avar, a *vecinului* care se crede atotstăpânitor – ca și *Lumea* din opera lui Cantemir – *vecin* și cu Dumnezeu, dar e ajuns curând de moarte, precum *împăratul* pe care l-am văzut mai sus:

*Vecinul meu a strâns cu nendurare
Grădini, livezi, cirezi, hambare.
Și stăpânirea lui se-ntinde-acum
Pân' la hotarele de fum.
Soarele-apune zilnic și răsare
Într-ale sale patru buzunare.*

*Văzduhu-i face parte din avut
Cu-al zalelor de stele așternut.
Luând și lumina-n țarcul lui de zestre,
O potcovi și-o puse în căpestre.*

*Din cer ia fulgeri, din pământ grăsimi,
Adâncuri înmulțind cu înălțimi,
Și fostul meu vecin de țarm se ține
Vecin de-o vreme, Doamne, și cu Tine.*

*Urechea lui, închisă pentru graiuri,
Cu scamă s-a umplut, de mucegaiuri.
Gingia moale, înțărcată, suge,
Ochiul pornește blând să se usuce,
În pântec spini, urzici și aguride
Dau știri de betesugul ce-l ucide.*

⁸⁵³ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Tudor_Arghezi.

*Creștetul gol poți să-l încerci
Puhav subt pipăit, ca pe ciuperca.
Și-i șubred ca o funie-nnodată,
Cu căpătâiu-n barca înecată.*

*Doamne, așa obișnuit ești, biet⁸⁵⁴,
Să risipești făptura Ta încet.
Prefaci în pulbere mărunță
Puterea dârză și voința cruntă.*

*Faci dintr-un împărat
Nici praf cât într-un presărat.*

*Cocoloșești o-mpărăție mare
Ca o foiță de țigare.*

*Dintr-o stăpânire semeață
Ai făcut puțină ceață.
Zidind, schele-nalte și repezi ridici,
Încaleci pe lespezi cât munții, melci mici.*

*Păretele-i veacul pătrat,
Și treapta e veacul în lat,
Și scara e toată vecia.
Și când le dărâmi, trimiți clipa
Să-și bată aripa
Dedesupt.
Musca mută a timpului rupt.*

De la măreție până la moarte și decădere nu e decât un pas, o clipă, atât de infimizeală, încât Arghezi nici nu semnalizează în vreun fel trecerea de la o stare la alta – doar prin faptul că începe o altă strofă.

Este de luat în seamă coerența de mentalitate între doi scriitori din două epoci care par foarte îndepărtate, cea a lui Cantemir și cea a lui Arghezi...

Vom mai avea însă prilejul, mai târziu, să observăm și alte similarități, frapante, cu lirica lui Nichita Stănescu de astă dată, într-un alt capitol al cărții.

⁸⁵⁴ Dumnezeu e numit aici *biet*, pentru că așa Îl cred oamenii mândri, ca fiind *nepuținicos* să răsplătească cruzimea și vanitatea lor. Acest *biet* Dumnezeu e Cel care dă fiecăruia moartea pe care o merită, și care e cumplită pentru cei avari.

Istoria ieroglifică: o viziune tradițională asupra existenței sau ilustrarea temelor majore ale literaturii medievale

*Celor ce multe lumânări
în citirea cărților topesc,
ochii trupului
la vedere se tâmpesc.*

*Iar celora ce niciodată
pe slove au căutat,
măcar că vederea ochilor
mai ascuțită și-au păzit,
însă neștiința în întunericul
și în tartarul necunoștinței
i-a vârât.*⁸⁵⁵

Spre deosebire de *Divan*, *Istoria ieroglifică* este o lucrare proteică, având un fond narativ-istoric. Conceperea sa pare a fi motivată de o primară intenție cronicărească, dincolo de care, însă, discursul retorico-poetic este perfect echilibrat ca importanță și semnificație.

Dacă pentru Călinescu este „opera literară viabilă a lui Cantemir”⁸⁵⁶, Nicolae Manolescu⁸⁵⁷ o consideră „prima operă literară românească în deplinul înțeles al cuvântului”⁸⁵⁸.

Primul o cataloghează drept „adevărat *Roman de Renard* românesc, însă cu scopuri polemice”⁸⁵⁹, considerând că „lui Cantemir îi place să spună istorii, anecdote și are limbușia lui Creangă”⁸⁶⁰ în debitarea zicătorilor populare⁸⁶¹, al doilea este de părere că „ceea ce ne captează interesul rămâne tot plăcerea povestirii unor extraordinare peripeții, ca de *Halima*. [...] partea rezistentă artistic e tocmai aceea de narare a unor uimitoare întâmplări dintr-o lume a animalelor și păsărilor construită după modelul celei omenești”⁸⁶².

⁸⁵⁵ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, op. cit., p. 64.

⁸⁵⁶ G. Călinescu, op. cit., p. 38.

⁸⁵⁷ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Manolescu.

⁸⁵⁸ Nicolae Manolescu, *Istoria critică* ..., op. cit. p. 80.

⁸⁵⁹ G. Călinescu, op. cit., p. 38.

⁸⁶⁰ Ion Creangă: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Creang%C4%83.

⁸⁶¹ G. Călinescu, op. cit., p. 41.

⁸⁶² Nicolae Manolescu, op. cit., p. 80.

Manolescu mai distinge *descrieri* și *portrete*, care întregesc aparatul literar, dar și „un uriaș duh comic” care străbate cartea, remarcând intenționalitatea, fericit definită ca „benignă satirică”⁸⁶³, a lui Cantemir.

Sunt de acord cu faptul „nu există o obscuritate propriu-zisă” și nici „rațiuni esoterice” în *Istoria ieroglifică*, ci mai mult „jocuri [nu l-aș lua în sens ludic] de om cultivat și inteligent”⁸⁶⁴.

Pe lângă *istorii* și *anecdote*, Călinescu descoperea și *poeme*, „numeroase *elegii*” – *elegii căielnice și trăghicești* – pe care însă le vede fundamentate pe o „tratare cultă a metaforei țărănești” și le aude curgând într-o „cadență populară” și anunțându-l astfel pe... Eminescu⁸⁶⁵ (nu e de mirare că Manolescu abdică de a mai căuta *elegii* prin *Ieroglifică*).

Nu neg că există o plăcere narativă esențială în text, dar tot la fel de esențială este și plăcerea *filosofică* – o *filosofie* și o *retorică teologică*, la fel ca și în *Divan* – conjugată cu plăcerea *poetică*.

De altfel, *conjugarea* dintre acestea două este aprofundabilă până la *confundare*, după cum remarcă Dan Horia Mazilu, punând în lumină și identitatea *operațională* dintre lucrările lui Cantemir și Dosoftei, fapt deosebit de esențial pentru a înțelege *unitatea* de gândire/mentalitate și a modului de raportare la un *text literar*, a celor doi mari scriitori medievali, deși poate părea – unei cercetări superficiale – că operele la care ne referim sunt foarte *diferite*:

„În textul *Paraclisului* [tipărit la Unieș odată cu *Psaltirea*, în 1673], Dosoftei versifică la un moment dat un fragment destul de întins – aproape trei pagini, precedate de alte câteva file cu text versificat doar în parte –, dar nu marchează grafic stihurile.

La fel va proceda, peste câteva decenii, Dimitrie Cantemir în *Istoria ieroglifică*, carte în care – opinia Manuela Tănăsescu⁸⁶⁶ – pagini întregi pot fi transpuse în vers liber.

Mai mult, în năzuința [...] de a contura structurile ritmice și rimate (care accentuează evident muzicalitatea textului – Manuela Tănăsescu), Cantemir face dovada unui har aparte. El *versifică* extrem de ușor –

⁸⁶³ Ibidem.

⁸⁶⁴ Ibidem.

⁸⁶⁵ G. Călinescu, op. cit., p. 41-42.

⁸⁶⁶ Manuela Tănăsescu, *Despre „Istoria ieroglifică”*, București, Ed. Cartea Românească, 1970, p. 188.

Că iată, în ceastă seară
 Inorogul la prundiș să coboară,
 la ușile a toate potecile
 dulăii stau gata să pună zăvoară,
 toate intrările și ieșirile lui
 viteji vânzători
 și neosteniți gonitorii
 tare le străjuiesc
 și vârtos le păzesc – ,

dar această stihuire nu-și poate ascunde *proveniența* retorică.

Întreaga scriere este așezată, de altfel, de Cantemir, sub semnul deprinderii virtuților artei de a scrie și de a vorbi împodobit. Declarația sa este categorică: «A triia și cea mai deadins pricină ieste că *nu atâta cursul istoriei în minte mi-au fost, pre cât spre deprinderea ritoricească nevoindu-mă* [subl. n.] [...]»⁸⁶⁷.

Deprinderea ritoricească născând *poezia*, devine dificil de susținut că, în primul rând, „lui Cantemir îi place să spună istorii” (G. Călinescu) și „ceea ce ne captează interesul rămâne tot plăcerea povestirii unor extraordinare peripeții” (N. Manolescu).

Aceste două afirmații țin exclusiv de opțiunea critică particulară a celor doi istorici ai literaturii române sau de opțiunea de lectură a cititorului modern și postmodern, dar nu reprezintă și intenția primordială a autorului.

Plăcerea esențială literară a lui Cantemir este *poezia retorică* sau *retorica poetică* și nu istoria sau narațiunea. „Foarte multe din textele în versuri ale lui Dosoftei, întinsele pasaje rimate și ritmate din *romanul* lui Cantemir dovedesc dominanta retorică sub care acești scriitori își așezau întreprinderile lor literare, dezvăluie solidaritatea lor cu modelele mentale și cu principiile estetice ce funcționau în Europa de est atunci și mai târziu»⁸⁶⁸.

De altfel, „căutarea firului genetic comun prozei și poeziei, spre care năzuiesc exegeze contemporane, nu reprezintă o *inovație*, ci o *revenire*.

⁸⁶⁷ Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. I, op. cit., p. 408.

Pentru citatul din Cantemir, vezi *Istoria ieroglifică*, op. cit., p. 3.

⁸⁶⁸ Idem, *Rectind...*, vol. II, op. cit., p. 117.

Întreaga Antichitate, de la Platon și până la alexandrini, avea destul de clară conștiința *unicității* mesajului literar, a artei care se opune global non-artei.

Poezia, istoria și filosofia se opuneau global limbajului cotidian. [...] Evul mediu... reprezintă etapa hotărâtoare în care proza oratorică devine proză *poetică*, numită și receptată ca atare. [...]

Sintagmele *sermo simplex*⁸⁶⁹ și *sermo metricus*⁸⁷⁰ (sau *sermo rhetoricus*⁸⁷¹) numesc pe tot parcursul evului mediu polii opuși ai prozei, așa cum fuseseră stabiliți de Cicero⁸⁷².

Și tot în evul mediu, „exercițiul *perifrazei*, adică transpunerea prozei în versuri și invers, creează o specie necunoscută, proza ritmată și rimată”⁸⁷³, în care recunoaștem că s-a exersat și Dimitrie Cantemir.

Astfel încât, „cuvântul *prosa* a ajuns să însemne în evul mediu orice compoziție bazată pe ritm, chiar când este vorba de o poezie propriu-zisă!”.

În jurul anului 1000, „proza ajunge să fie *metrică, ritmică, mixtum compositum*”⁸⁷⁴ și *prozaică* [E. R. Curtius⁸⁷⁵].

Înregistrarea tuturor variantelor prozodice pe care amestecul de proză și vers le-a creat în epoca medievală este practice imposibilă.

Viziunea antică trece numai în datele ei fundamentale în epoca medievală. Mai culti și mai sensibili decât anticii, scriitorii medievali utilizează cu scop estetic conștient ambiguitatea distincției poezie-proză, scoțând efecte nebănuite din inserturile intenționate ale unei categorii în cealaltă”⁸⁷⁶.

În afară de acestea, „poemul în proză reprezintă registrul elevat al prozei literare și... pe teren estetic el se opune vizibil speciei destinate apropierei de realitatea lingvistică imediată, adică *romanului* [narațiunii]”⁸⁷⁷.

Istoria lui Cantemir nu e decât tardiv subsumabilă genului românesc, în virtutea plăcerii estetice a modernilor și a

⁸⁶⁹ În latină: *discurs simplu*.

⁸⁷⁰ Idem: *discurs metric*.

⁸⁷¹ Idem: *discurs retoric*.

⁸⁷² Mihai Zamfir, *Poemul românesc în proză*, Ed. Atlas, București, 2000, p. 15, 18. Din păcate, autorul nu are în vedere, în cartea sa, nici *tradiția bizantină*, nici *literatura medievală românească*.

⁸⁷³ Idem, p. 18.

⁸⁷⁴ În latină: *compoziție mixtă*.

⁸⁷⁵ A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Ernst_Robert_Curtius.

⁸⁷⁶ Mihai Zamfir, *Poemul românesc în proză*, op. cit., p. 19.

⁸⁷⁷ Idem, p. 40.

(in)capacității lor de a recupera o carte veche pentru gustul secolului.

Cantemir scrie însă conștient o carte în care oferă măsura profunzimii sale de cugetare, a interesului istoric și moral, și a talentului său artistic și literar.

Mai mult decât atât, *Istoria ieroglifică* ne-a făcut impresia atingerii unei maturități a expresiei teologico-filosofice, care era mai mult tatonată în opera anterioară, fiindcă aici am descoperit fragmente mai subtile și mai complexe (din punct de vedere al profunzimii gândirii, al intimizării cu această gândire și al expresiei eliptic-metaforic-sapientiale) decât cele ale *Divanului* – și se va vedea mai jos.

În cele ce urmează, nu facem decât să ne conformăm acestei opțiuni *poetizante* (dominante) a autorului *Ieroglificei*, adoptând *formula lirică*, în locul celei prozaice, prima fiind cea care i se potrivește cu mult mai bine acestei opere. Ne vom prevala, ca și anterior, de rima interioară și de cezurile pe care fraza ni le indică de la sine.

De altfel, într-un mic volum, intitulat *Cartea de recitare*, Nichita Stănescu⁸⁷⁸ scria despre poezie:

„Nici rima, nici ritmul nu sunt altceva decât farduri. Poezia se folosește de ele, cum se folosește și de cuvinte, numai din răsfăț și din întâmplare. **Adevărata istorie a poeziei românești e cu totul altceva decât aceea care ia în considerație numai volumele de versuri** (subl. n.)”.

El considera că poezia românească începe cu adevărat din literatura veche (din cauza nefastei epoci comuniste exemplifică numai prin Neculce și Cantemir teoria sa, nu și prin scriitorii ierarhi, deși nu cred că i-au rămas indiferenți) și declara cu tărie că există, spre exemplu, în *Istoria ieroglifică*, fragmente de poezie care fac din Cantemir „primul și cel mai mare poet român” și „un mare înaintaș al lui Eminescu, Arghezi, Blaga, Barbu, Bacovia, un mare înaintaș egal cu urmașii săi și deci mai tulburător”⁸⁷⁹.

Nichita a extras și a *poetizat* mai multe astfel de fragmente, depășind ideatic aria *eleghiilor* semnalate – și acelea valabile – de Călinescu.

Pe urmele demersului său, am transformat și noi în poezie câteva pagini din romanul cantemirean, scoțând în evidență și sensurile *filosofiei* sale.

⁸⁷⁸ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nichita_St%C4%83nescu.

⁸⁷⁹ Nichita Stănescu, *Cartea de recitare*, Ed. Cartea Românească, București, f. a., p. 11-13.

Vom urmări să punem în lumină unitatea tematică a operelor medievale, motiv pentru care vom organiza și fragmentele *ieroglifice* în funcție de temele centrale ale literaturii noastre vechi, care se regăsesc și în istoria alegorică a lui Cantemir – ca și în *Divan*, de altfel.

„Acest mod de gândire [medieval] era ilustrat de recurența unor teme și motive majore ca *memento mori*, *fortuna labilis* (instabilitatea destiului), deșertăciunea tuturor lucrurilor și caracterul distructiv al timpului”, precum și „ideea de *theatrum mundi*”^{880, 881}. Le-am reperat (parțial) anterior în literatura noastră veche, le vom regăsi ilustrate, în parte, și în *Istoria ieroglifică*.

Pe lângă aceste teme, enunțate mai sus, o vom remarca însă și pe cea, esențială pentru aria noastră spirituală, a *cosmosului ca o carte, ca biblie*. Ele configurează subiectele de interes pentru strategia literară a epocii. De asemenea, temele *morale* devin o recurență.

Dacă Miron Costin scria versuri asupra *zavistiei*, Cantemir va avea în vedere și alte astfel de *subiecte*, precum arghirofilia, starea bahică, concupiscenta, etc.

Vom decela, de asemenea, din textul *Istoriei cantemirene* și câteva fragmente care continuă să ateste, pe lângă cele semnalate în *Divan*, propensiunea autorului pentru cugetarea tradițională.

Datorită dificultăților sporite pe care le presupun atât sintaxa preferată de Cantemir, cât și formula alegorică a textelor, vom adapta puțin textul pentru lectura unui cititor postmodern, renunțând la grafia arhaică și la fonetismele moldovenești, pentru o lectură mai lină și mai clară.

Dar nu numai din această cauză, ci și pentru a observa caracterul atât de *modern* al enunțului cantemirean, structura poetică a frazelor și impresia de anticipare a *poeziei gnoseologice* și a *limbajului ermetizant*, încât pare, de multe ori, că autorul a avut o intuiție genială despre *poezia viitorului*.

⁸⁸⁰ În latină: teatrul lumii sau lumea ca teatru.

⁸⁸¹ Matei Călinescu, *Cinci fețe ale modernității (modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism)*, traducere de Tatiana Pătrulescu și Radu Țurcanu, posfață de Mircea Martin, Ed. Univers, București, 1995, p. 28.

Istoria ieroglifică: o viziune tradițională asupra existenței sau ilustrarea temelor majore ale literaturii medievale

Epopoea literaturii și literatura cosmică

*Pentru aceasta și într-acest chip
a celor vechi și fericiți eroi numere [nume]⁸⁸²
(căci fericirea adevărată
cu cât se vechește,
cu atât mai mult se fericește),
care de atâția mii de ani
și până acum
din iscusite condeiele scriitorilor,
din tocmite versurile
stihotvorților [poetilor],
din împodobite vorbele ritorilor
și din dulce cuvântare a tuturor gloatelor
bună pomenirea numelui
nici s-a părăsit,
nici în veci se va părăsi.*

*Care lucru
vie icoana vrednicelor sale [lor] suflete
și deplin pildă
următorilor săi [urmașilor lor] este
(căci toată omenia și vrednicia omenească
într-aceasta se plinește,
ca pe neputincios să ajute
și neștiutorului nu numai cu cuvântul,
ci mai vârtos cu fapta
pildă aievea să se arate).*

*Acest lucru singură înțelepciunea firii
pe toți învață,
cu îndemnările sale pildă ni se arată de față,
câte părți are, toate în slujba
și ajutorarea tuturor le întinde.*

⁸⁸² Din lat. *nomino, nominare* = a numi, verb ce reprezintă etimonul lui *a număra*, întrucât literele alfabetelor vechi (ebraic, grec, latin, slav etc.), aveau și valoare numerică.

*Soarele tuturor*⁸⁸³
nu același ochi caută,
nici pe unii încălzește
și despre alții aceasta tăgăduiește.

Ploile, precum stâncile umezesc,
așa semințele dezvelesc,
lujerele răcoresc,
copacii înfrunzesc,
florile, iarba și toată pășunea
și otava înverzesc
și toate în neamul și chipul său,
una spre îndemnarea alteia
neobosit se nevoiesc
și fiecare periodul plinirii sale
a plini se silesc.

De care lucru aievea este
(că fireanul firii a urma se cade),
iar alminteri
cine firii se împoncișază [se împotrivește],
pe Făcătorul firii
în meșteșug necunoscător arată.

Nici vreau, prietene, cu numele firii,
*mulțimea pătimirii să înțelegi*⁸⁸⁴
(că toată pătimirea grozavă
neprietenă, iar nu prietenă
*este firii)*⁸⁸⁵.

Pentru autorul *Istoriei ieroglifice*, icoana faptelor celor bune este pilduitoare pentru oameni, aceea care *se pictează* în cărți (și aici Cantemir are în vedere toate cărțile umanității), se scrie de către „condeiele scriitorilor” în versuri epopeice sau se povestește în cuvântări „împodobite” oratoric sau se rememorează de către popoare.

⁸⁸³ Dumnezeu face să răsară soarele și peste cei răi și peste cei buni și trimite ploaie peste cei drepti și peste cei nedrepti (Mt. 5, 45).

⁸⁸⁴ Să nu înțelegi cumva că patimile iraționale, de care s-a îmbolnăvit omul după căderea sa din Rai, fac parte din firea umană.

⁸⁸⁵ Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, op. cit, p. 86.

Așa încât faptele cele bune nu pier, ci rămân înscrise în amintirea popoarelor.

Cantemir concepe *literatura* ca pe o oglindă și icoană a frumuseții, care transmite oamenilor, drept pildă, faptele bune, spre păstrare și anamneză.

Aceeași învățătură morală se citește nu numai din cărți, ci și din universul întreg. Căci această icoană a frumuseții este identificată nu numai în operele umane, ci și în opera lui Dumnezeu, în însăși *epopeea firii*, în *cartea* pe care Dumnezeu a înscris-o în cosmos, în toate lucrurile din univers.

„Înțelepciunea firii” înseamnă *Cartea cosmosului*, rațiunile firii pe care Dumnezeu le-a sădit în toate cele create de El.

Aceasta este o *filosofie* care aparține exclusiv creștinismului și este identificabilă în toate cărțile Evului Mediu românesc, ca și în spațiul apusean.

O descoperim la scriitorii ierarhi – cu prisosință la Antim Ivireanul – și nu numai la ierarhi.

Cantemir o reactualizează și o expune pe larg în *Divan*, dar iată că îi găsește spațiu și în istoria sa alegorică, în care autorul dorește să fie un cronicar dublat de un teolog/filosof, gânditor, un Constantin Cantacuzino și un Miron Costin sau Radu Greceanu, la un loc.

Patimile nu fac parte din firea umană, ele sunt împotriva firii. De aceea, patimile și păcatele omenești nu pot constitui o pildă pentru ceilalți, așa cum se întâmplă cu faptele bune.

Ele nu pot fi *icoane* și modele de urmat. Firea celor create de Dumnezeu, care sunt inanimate și iraționale, nu îndeamnă la a se săvârși răul, ci descoperă ochilor contemplativi și filosofici ai minții umane armonia terestră și ordinea cosmică.

Natura lucrurilor, universul în întregime dezvăluie o armonie, un sens și o raționalitate adâncă. Patimile iraționale și păcatele omenești tăgăduiesc raționalitatea și armonia cosmică, pe cele care mărturisesc sufletului omenesc despre raționalitatea și nemurirea sa. Păcătuiind împotriva firii, omul greșește împotriva Creatorului ei și al lui (*cine firii se impozișază* [se împotrivește], *pe Făcătorul firii în meșteșug necunoscător arată*).

Patimile și păcatele omenești sunt împotriva naturii umane, *neprietene firii*, ele nu au fost sădite în firea umană la crearea sa, ci sunt un adaos al voinței libere, care poate înclina spre rău, a creaturilor raționale.

Rezultă așadar că răul nu se află în firea celor create și că oamenii care îl săvârșesc, fac aceasta împotriva firii și, implicit, împotriva Făcătorului firii – în opinia autorului acestor rânduri.

Adevărul învederat până și pruncilor

*Cine lucrul cel mai aieva
decât razele soarelui cunoscut
nu-l va cunoaște? /.../*

*Acestea dară, /.../
cei din cuiburele încă cu fulgi pușori
și cei încă
sub țâțele maică-sa sugători
a judeca vor putea,
și statul cel mai fericit
decât toată fericirea
precum ca râul se va pogori
și ca puhoiul va năbuși
și cele în lume nesimțitoare
a simți și a se pricepe
vor pricepe...⁸⁸⁶ /.../*

*Deci oricine ar fi acela
care acelei nepovestite fericiri⁸⁸⁷
părtaș a fi ar pofti,
întâi trebuie ca nu numai a trupului,
ci și a sufletului mâni
totdeodată să întindă
și nu numai cu ale trupului picioare,
ci și cu ale sufletului aripi
să alerge și să zboare*

*(că alminteri, leneșilor osteneala
și pizmătarilor lipsa și căința va rămânea). /.../*

*Lucrul ce întâi la lumină n-au fost,
Dumnezeu, din ne a fi [neființă],
la a fi [ființă] îl aduce.*

⁸⁸⁶ Cei care sunt prunci la răutate primesc înțelepciune de la Dumnezeu.

⁸⁸⁷ Nepovestita fericire a Raiului sau a Împărăției cerești.

*Iar lucrul ce odată la ființă a ieșit,
le neființă nici Dumnezeu
nu-l poate⁸⁸⁸ aduce⁸⁸⁹.*

Adevărul despre care vorbește Cantemir, care este *mai avieva decât razele soarelui* și pe care și cei *sub țâțele maică-sa sugători* îl cunosc și îl înțeleg, este acela că această lume e creația lui Dumnezeu și că Dumnezeu a creat-o *din nimic*, ex nihilo, aducând-o de la neființă la ființă (*din a ne fi la a fi*).

Este o învățătură teologico-dogmatică esențială și, de altfel, ultima strofă este grea de teologie, pentru că este expusă nu numai dogma despre aducerea întru ființă a universului, ci și aceea despre imposibilitatea ca acest univers să se întoarcă înapoi în neființă.

Aceasta este percepția creștină tradițională în cultura română și tocmai de aceea – după cum se va vedea – vom avea mult de discutat asupra versurilor eminesciene căroră li s-a imprimat o asemenea interpretare (despre omul și universul care se întorc în neființă), care contravine viziunii românești consacrate de toată literatura medievală – având în vedere faptul că Eminescu avea lecturi și cunoștințe temeinice din această literatură.

Eminescu a cunoscut foarte bine aceste învățături transmise prin Biserică dar și prin literatura veche și ne vine foarte greu să fim de acord că a ales să creadă în ceva contrar doctrinei neamului său, el, care vroia să fie întru totul *dac* și scria nu doar în manuscrise, ci până și în țărâna din curtea spitalului în care a murit: *Iesus Christus rex dacoromanorum*⁸⁹⁰.

Sensul lumii este *spre transfigurare* și nu *spre neființă*, în concepția ortodoxă și a textelor noastre medievale. Lectura *cărții / bibliei cosmice* unifică interior ființa umană și o conduce către centrul existenței și Creatorul ei:

„Astfel Dumnezeu care e în măsură infinită mai presus de totul, fiind totul în toate, va fi numai El singur văzut de cei curați la înțelegere, când mintea, culegând contemplativ sensurile lucrurilor, va ajunge la Dumnezeu însuși, ca la cauza,

⁸⁸⁸ În sensul că *nu dorește*.

⁸⁸⁹ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, op. cit., p. 114-115.

⁸⁹⁰ În latină: Iesus Hristos este Împăratul daco-romanilor.

începutul și scopul ultim al nașterii și devenirii tuturor și ca la sânul adânc și nedepărtat al întregului cuprins⁸⁹¹.

Toate lucrurile din univers sunt *litere cosmice* sau *cuvinte (logoi)* care dialoghează cu umanitatea, vectorizând rațiunea (*logos*) umană către cunoașterea originii și a sensurilor ultime ale ființei, după cum afirmă tradiția spirituală patristică („pretutindeni în istoria creației este semănată în chip tainic dogma teologiei”⁸⁹²) și după cum vedem și mai departe, în periplul nostru pe continentul *ieroglific*:

Paradigma soarelui și a celorlalte trupuri cerești

*Totul dară,
orice fire firește [în mod firesc] lucrează,
pricina săvârșitului⁸⁹³
peste socoteala și simțirea ei este. /.../*

*Așijderea, cele firești
toate în sferă⁸⁹⁴ se întorc
și sferei firește sfârșit nedându-se,
iată că nu pentru odihna sfârșitului,
ci pentru veșnica clătire⁸⁹⁵
de la neclătitul Clătitor⁸⁹⁶ se clătește.*

*Soarele, luna, cerul
și alte trupuri cerești toate,
din început
și cu mare repeziciune aleargă,
însă nu cu acea socoteală [scop, rațiune],
ca doară vreodinioară
la doritul țenchiu [capăt, țel]
și sfârșit ajungând,
să se odihnească,
căci așa (precum s-ar putea zice),
încă de mult ar fi cunoscut,
precum firește la sfârșit să ajungă,*

⁸⁹¹ Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia (Cosmosul și sufletul, chipuri ale Bisericii)*, op. cit., p. 14.

⁸⁹² Sfântul Vasile cel Mare, *Omilia a VI-a din Omilii la Hexaemeron*.... op. cit., p. 133.

⁸⁹³ Cauza atingerii scopului.

⁸⁹⁴ Sfera = orbita.

⁸⁹⁵ Clătire = clătinare, mișcare.

⁸⁹⁶ Dumnezeu.

*peste puțină îi este
și precum până acum
în vreun punct al sferei lucrării sale
loc de stare n-au aflat,
așa și de aici înainte în vecii vecilor,
precum nu va putea,
de mult nădejdea i s-ar fi curmat,
fără numai când Clătitorul firii
(Cel ce în clătire nehotărâtă și neodihnită o ține),
după a Sa slobodă și puternică voie
vreodată a o clăti ar părăsi⁸⁹⁷.*

*Așadar, toate lucrurile firești,
cu una și singură a soarelui paradigmă,
precum se cade
a se înțelege se pot.*

*Că precum soarele
de la punctul Racului
până la punctul Capricornului,
se suie și se pogoară
și în tot anul,
măcar că
toate locurile umblării sale
negreșit atinge și cercetează,
însă nici curgerii sfârșit a face,
nici odihnei a se da
poate,
fără numai cât cu apropierea
și depărtarea sa
de la locurile ce privește,
mutările și schimbările vremilor
pricinuiește,
și aceasta afară din toată
socoteala și simțirea sa.*

*Într-acest chip
și cursul a toată fapta
nepărăsit atomurile schimbându-și,
toate cele dintru început chipuri*

⁸⁹⁷ Planetele și-ar înceta mișcarea în univers numai dacă Dumnezeu, Cel ce le mișcă, ar decide aceasta.

nebetajite și nepierdute păzește.

*De unde aievea [adevărat] este
că țenchiul sfârșitului
nu în socoteala fireștilor ⁸⁹⁸,
ci într-a Izvoditorului și
Pricinuatorului firii este. /.../*

*Cu acest mijloc mare lumină [a minții]
celor ce cu înțelegerea [rațiunea] se slujesc
a lumina poate
și ascuțită sabie
împotriva celor ce
pe Ziditorul tuturor
a tăgădui nebunește îndrăznesc,
în mână să ia,
de vreme ce deosebirea zidirii
și a Ziditorului ⁸⁹⁹
dintr-acesta chiar
a se cunoaște poate.*

*Căci Ziditorul,
după înțelepciunea și puterea Sa,
zidirea săvârșind,
de lucru Se odihnește ⁹⁰⁰ și,
ca un deplin în putere Stăpân,
o dată numai poruncind,
din veci și până în veci zidirea
ca o slujnică după poruncă
nepărăsit aleargă.*

*Deci precum toate celelalte,
câte sub cer zidiri se află,
din [de] Ziditor se deosebesc,
căci socoteala nu a sfârșitului,
ci a poruncii numai au,
așa una ⁹⁰¹ numai Ziditorului său
mai aproape și a se asemăna se zice,
căci precum a poruncii firească socoteală,*

⁸⁹⁸ A celor ce sunt așezate în fire.

⁸⁹⁹ Deosebirea între *firea veșnică* și *necreată* a Ziditorului și *firea creată*, limitată, a celor zidite.

⁹⁰⁰ Cf. Fac. 2, 1-2.

⁹⁰¹ Firea rațională.

*aşa a sfârşitului fericirii şi nefericirii,
a binelui şi a răului său chibzuială
şi adevărată hotărâre
a cunoaşte poate*⁹⁰².

*Şi aceasta măcar că nu din
fireasca sa vrednicie,
ci oarecum împotriva şi peste fire*⁹⁰³,
*o înţelegere mai mult decât firească
şi dumnezeiesc şi ceresc oarece
(căruia suflet înţelegător îi zicem),
în sine străluminează,
care, peste cele fireşti hotare
ridicându-l [pe om]
la cele metafiziceşti, ithiceşti [etice]
şi theologhiceşti cunoştinţe
îl povăţuieşte.*

*Aşadar, din cele înainte pomenite
a culege putem, ca orice zidire
ithiceşte
din-ceputul lucrului
socoteala [raţiunea] sfârşitului ar avea,
aceea Ziditorului său
cu partea înţelegerii*⁹⁰⁴
*să se asemene...*⁹⁰⁵.

Neclătitul Clătitor este Nemişcatul, Imuabilul, Dumnezeu a cărui fire dumnezeiască este veşnică şi neschimbătoare, Cel care pe toate le mişcă.

După Sfântul Atanasie cel Mare, „...Înţelepciunea lui Dumnezeu [Hristos], purtând tot universul ca pe o liră şi împreunând cele din aer cu cele de pe pământ şi pe cele din cer

⁹⁰² Firea înzestrată cu raţiune nu are un traseu *predestinat* de Dumnezeu, aşa cum au corpurile cereşti sau cele nucleare, ci ea singură îşi stabileşte traiectoria, alegând între bine şi rău.

⁹⁰³ Darul raţiunii şi al liberei voinţe este numit aici „oarecum peste fire”, ca un dar deosebit, pentru că firea creaţiei împlineşte porunca lui Dumnezeu, Creatorul ei; numai firile înzestrate cu raţiune şi voinţă liberă au, tot din darul Lui, capacitatea de a nu face voia Lui, de a alege răul, dacă asta îşi doresc.

⁹⁰⁴ Dacă raţiunea planetelor era să se învârtă permanent pe traiectoria lor cosmică, pentru om, creatură cu fire spirituală, raţională, raţiunea existenţei şi a sfârşitului, a desăvârşirii sale, este să ajunge asemenea cu Dumnezeu, Creatorul său.

⁹⁰⁵ Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, op. cit, p. 326-327.

cu cele din aer și unind întregurile cu părțile și cârmuindu-le toate cu porunca și voia Sa, alcătuiește o singură lume și o unică rânduială frumoasă și armonioasă a ei, El însuși rămânând nemișcat, dar toate mișcându-le, prin crearea și orânduirea lor, după bunăvoirea Tatălui”⁹⁰⁶.

Paradigma soarelui este valabilă pentru toate lucrurile din univers, pentru toate făpturile create care nu au rațiune și care se mișcă *în sferă*, pe *orbita* adică a traiectului lor continuu, care nu are sfârșit în lumea aceasta.

Soarele, ca toate corpurile cerești, se mișcă potrivit poruncii pe care Dumnezeu a sădit-o în firea sa, mai presus de rațiunea sa, pentru că rațiunea sa nu înseamnă cugetare și voință liberă, ca în cazul îngerilor și a oamenilor, ci este rațiunea stabilită de Dumnezeu, aceea ca aștrii să lumineze pământul și să determine schimbarea vremii (*cf.* Fac. 1, 14).

Nici Antim, nici Cantemir nu adoptă perspectiva heliocentrică. Pentru ei soarele se învâрте în jurul pământului.

Am văzut alegoria simbolică a lui Antim (un fel de fabulă *întoarsă* – aici *fabula* iese din definiția clasică a genului *minor* sau *inferior*), în care pământul era omul, iar soarele care îl înconjură cu lumina și căldura sa și îl priveghea neconținut era Dumnezeu – cu alte cuvinte, Dumnezeu *Se învâрте* în jurul omului, îl circumscrie, *face pururea o învâртеjire împrejurul lui cu un umblet neconținut*, fiind Creatorul și Proniatorul său (o concepție *antropocentrică* a medievalilor noștri – și ierarhi –, pe care o semnalăm și la Dosoftei, și care nu este *umanistă*, ci *tradițional-bizantină*).

Aici, la Cantemir, soarele, ca planetă, este *paradigma* mișcării, a vieții, a vitalității cosmice, deși planetele nu au suflet și rațiune proprie – așa cum le atribuia Platon și, după el, Origen și Plotin.

Raționamentul lui Platon era acela că, fiind soarele, luna și stelele atât de frumoase, este o impietate să consideri că nu au suflet.

Vechiul și Noul Testament, mozaismul și creștinismul au renegat din totdeauna această concepție, pe care o amendau dur (ca și pe cea zoroastriană⁹⁰⁷).

Porunca lui Dumnezeu, în privința lor, este foarte clară: *Sau, privind la cer și văzând soarele, luna, stelele și toată*

⁹⁰⁶ Sfântul Atanasie cel Mare, *Scrieri*, col. PSB, vol. 15, traducere din grecește, introducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 1987, p. 79.

⁹⁰⁷ A se vedea: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Zoroastrism>.

oștirea cerului, să nu te lași amăgit ca să te închini lor, nici să le slujești, pentru că Domnul Dumnezeuul tău le-a lăsat pentru toate popoarele de sub cer (Deut. 4, 19).

S-a remarcat că, în cartea Genezei, Moise nici măcar nu le dă nume astrilor cerești, ci îi numește *luminătorul cel mare* (soarele), *luminătorul cel mic* (luna) și *stelele*.

Ei sunt doar vase, în care, în ziua a patra, Dumnezeu a pus lumina creată în ziua întâi, ca să lumineze pământul și să determine regimul ciclic diurn/nocturn și pe cel sezonier.

De aceea, toată tradiția bizantină, în care se înscriu *Cazaniile* lui Coresi și Varlaam, îi numește *lămpi* sau *făclii* / *candelabre*, așezate de Dumnezeu în *casa* / *biserica* universului pe care a creat-o pentru om.

Cantemir reține acum o altă particularitate, din această *icoană universală*, pe cea semnalată de Sf. Atanasie, și anume *dinamismul ciclic* pe care Dumnezeu îl imprimă în cosmos.

Paradigma soarelui este imaginea ideală a mișcării care se execută în mod revolut și în lipsa unei rațiuni de sine a executorului, ceea ce demonstrează existența Creatorului care a gândit-o și i-a stabilit o rațiune subiacentă.

Pentru a-și ilustra *paradigma*, Cantemir trece de la soare la *atomi*: la nivel microbiologic sau micromolecular, viața urmează aceleași legi ale existenței ca și la nivel macrocosmic. Ca și planetele și galaxiile, atomii se mișcă după traiectoria stabilită lor de Dumnezeu.

Faptul de a-și urma traiectoria este în firea planetelor sau a atomilor, în rațiunea lor de a exista, dar nu sunt stabilite astfel de către ele însele, pentru că nu au rațiune liberă, de sine stătătoare, ci arată un Creator (*Izvoditorul* și *Pricinuitorul firii*) care le-a gândit și le-a rânduit în felul acesta.

Deosebirea dintre zidire și Ziditor, dintre creație și Creator, se poate înțelege din felul cum soarele și astrii cerești își împlinesc rațiunea lor de a exista, urmându-și traiectoriile cosmice, fără ca să aibă rațiune determinantă în însăși firea lor.

Observațiile *astronomice* sau *biologice* sfârșesc în concluzii *teologice*, care sunt *mare lumină celor ce cu înțelegerea se slujesc*, firilor raționale.

Pricepem acum de ce Cantemir a ales *paradigma soarelui*: pentru că *lumina* soarelui dialoghează cu *lumina* rațiunii umane. Fiind soarele *luminătorul cel mare*, el poate naște *mare lumină* în mintea umană, dăruindu-i strălucirea înțelepciunii.

Soarele, dacă nu este *simbol* al lui Dumnezeu însuși, este *un purtător de cuvânt* al lui Dumnezeu, o trâmbiță luminoasă a filosofiei, sau, cum va zice mai târziu Heliade despre aștri, *focare arhicentre de raze*, puse pe firmament *drept candelă de aur* și cărora *lumină vă e vocea, prin ea vorbiți vederii* (*Anatolida sau Omul și forțele*⁹⁰⁸) – vederii naturale și vederii rațional-spirituale.

Demnitatea solară cea mai impunătoare este aceea de a fi *reprezentatul simbolic* al Lui. Cantemir îi imprimă o dublă hermeneutică, soarele fiind *un simbol* al Dumnezeirii, dar și o *paradigmă* a mișcării *orbitale* a lucrurilor în univers, paradigma dinamismului vital universal.

Prin aceasta din urmă, el indică însă tot rațiunea divină / înțelepciunea dumnezeiască, fiindcă semnifică *lumina* ascultării de Dumnezeu, a supunerii: Dumnezeu *o dată numai poruncind, din veci și până în veci zidirea ca o slujnică după poruncă nepărăsit aleargă*.

Iar aceasta este *icoana cosmică* / *paradigma* expusă vederii și rațiunii umane. Omul, care *Ziditorului său mai aproape și a se asemana se zice* și în care *străluminează* – spune autorul – *o înțelegere mai mult decât firească* [liberul arbitru îl înalță pe om peste ceea ce este *firesc* pentru celelalte fapte, a împlini rațiunile lui Dumnezeu sădite în ele] *și dumnezeiesc și ceresc oarece*, este chemat să înțeleagă din mișcarea de rotație a soarelui, că *țenchiul* lui este ca *Ziditorului său cu partea înțelegerii* [sufletul spiritual] *să se asemene*.

Dacă celelalte creaturi împlinesc voia lui Dumnezeu *din fire*, omul, tot *din fire*, este liber să îplinească sau nu voia Lui, să se asemene sau nu cu El. Dar *firea* lucrurilor, a căror paradigmă e soarele, îi descoperă că *firesc* este să asculte, *firească* este *asemănarea* cu Arhetipul divin, întru care și la care a fost chemat.

La scriitorii noștri din vechime, dragostea pentru simbolism și pentru o hermeneutică universală este esențială, de aceea sunt și greu îngurgitabili apetitului nostru modern pentru *de-semantizarea* realității.

Adică, pentru aplecarea noastră spre *realism* și *divertisment*, și nu spre *interpretarea sensurilor* și a

⁹⁰⁸ A se vedea:

http://ro.wikisource.org/wiki/Anatolida_sau_Omul_%C5%9Fi_for%C5%A3ele.

simbolurilor, a rațiunilor pe care Dumnezeu le-a pus în univers.

Adevărata *filosofie* a celor vechi era gândul care se întorcea pururea spre rosturile lumii și spre rosturile proprii, care adâncea infinit și abisal înțelegerea vieții și a universului.

Nu printr-o explorare care se extinde *geografic* și *cosmic*, la modul realist, fenomenologic (ceea ce aparține viziunii catolice și protestante asupra cunoașterii, mai pe scurt, apusului, în timp ce orientul se păstrează în matca lui tradițională contemplativă), ci prin racheta gândului și a înțelegerilor harice, care erau trimise pe orbite tot mai îndepărtate ale lăuntricității și ale spiritului.

Din mișcarea de revoluție a corpurilor cerești, Cantemir expune concluzia conform căreia acestea urmează o traiectorie cosmică stabilită din veci de Creatorul lor, traiectorie care nu se modifică și nici nu există un scop final sau un capăt al acestei mișcări. Această mișcare, Cantemir o numește *sferă*, un echivalent a ceea ce noi numim *orbită*.

Ideea de *sferă* implică însă și sugestia echilibrului cosmic și a armoniei acestei evoluții orbitale, care nu se dezechilibrează niciodată, care e susținută întru mișcarea și scopul său de legea originară care i s-a dat și de harul lui Dumnezeu care pompează viața în universul Său și îl susține în ființă.

Spre deosebire de firea irațională, existențele raționale au o destinație a vieții lor, aceea ca, departajând binele de rău, cunoscând cele metafizice, morale (etice) și teologice, să ajungă la desăvârșirea asemănării cu Ziditorul lor.

Dimitrie Cantemir nu afirmă nimic diferit de Antim Ivireanul, contemporanul său, și nimic contrar învățăturilor ortodoxe și bizantine, ci dimpotrivă, le secondează cu fidelitate.

Antim insera în omiliile sale aceeași *filosofie* cu privire la contemplarea scenei cosmice ca o icoană și oglindă a Împărăției veșnice și a cerului ca o lectură a creativității și iubirii dumnezeiești.

La această hermeneutică *incita* Psaltirea, Biblia.

Filosofia isihastă a tăcerii

*...Lupul partea cea mai multă
a vremii tăcerii da*

*[căci tăcerea capul filosofiei este,
și încă toată cinstea înțelepciunii
mai mult într-însa se sprijinește,
de vreme ce aplos a grăi
de la maice
și de la mance ne deprindem
frumos și mult a vorbi,
toate școalele, mai prin toate locurile
(nu cu puțină pagubă a tot muritorul!),
pe canoane [legi retorice] ne învață.*

*Iar înțelepțește a tăcea
și vremea vorbei puține și grele
prea la puțini vedem
și învățătura tăcerii
undeva măcar în lume
a se profesui nu auzim.*

*O, fericita tăcere,
ca totdeauna
cu tăcerea ascultăm
și învățăm
orice ar fi de învățat
și pururea din fântâna tăcerii
cuvântul înțelepciunii au izvorât.*

*Că cine tace mult,
mult gândește,
și cine mult gândește
mai de multe ori
ce-i mai cuvios nimerește.
Acela dar, ce
ce-i mai de folos au nimerit,
zic că,
de va grăi, va grăi mai negreșit]⁹⁰⁹.*

Cantemir denigrează aici retorica goală, subliniind antiteza dintre *barocul expresiei* și *liniștea interioară* a sufletului, tăcerea adâncă pe care omul spiritual și-o agonisește prin înțelepciune, liniștea contemplativă și gânditoare.

⁹⁰⁹ Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, op. cit, p. 83.

Dacă Dosoftei înălța către Dumnezeu cuvintele tăcerii (*ruga din tăcere*), cuvintele inimii care strigă lăuntric, Cantemir cunoaște și el, tot pe filieră isihastă, că există vreme pentru discurs, dar și *vremea vorbei puține și grele*, precum și timp pentru *înțelepțește a tăcea*.

Nu e ceea ce se spune la Pilde 17, 28 („Chiar și nebunul, când tace, trece drept înțelept”, care s-a păstrat în popor sub formă de proverb: „Dacă tăceai, înțelept rămâneai”), ci despre o altfel de *tăcere*, care ține de sihăstria inimii și de a-ți da răgazul ca Dumnezeu să-ți răspundă: rugăciunii, chemării, neliniștilor, interogațiilor. Este tăcerea iubită de isihăști sau *pacea lui Dumnezeu care covârșește orice minte* (Filip. 4, 7). De aceea, *fericita tăcere*...

Autorul deplânge faptul că, dacă există școli de retorică multe, nu există în schimb nicio școală care să te învețe reculegerea, adâncirea în sine, contemplația, retragerea de sine din risipirea în multe lucruri ale lumii.

Remarcăm imagini plastice deosebite, ca *fântâna tăcerii* – imagini poetice care, nu în puține cazuri, răsar din contexte *practice*, ca să spunem așa, având ca fundament concretețea experienței, chiar dacă e o experiență spirituală. Nu le putem numi *abstracțiuni pure*, ele nu sunt *abstracte* decât dacă le contemplăm stilistic și renunțăm, momentan sau definitiv, la o hermeneutică aplicată.

A se observa că scriitorii vechi nu iubeau podoaba stilistică pentru ea însăși, ci pentru scopul moral și spiritual cu care era folosită.

Să nu ne facem însă iluzii că în poezia română modernă vom afla *abstracțiuni pure*: în ciuda a ceea ce se afirmă de obicei, lirica noastră modernă și postmodernă este, în cea mai mare parte, *unisemantică* și nu *plurisemantică* și învederează aceeași experiență concretă (sentimentală, spirituală, etc.) care exclude onirismul fulminant sau abstract.

*Giudețul [judecata] sufletului cu trupul
și despre ce înseamnă „suflet filosof”*

*Acestea de la Vulpe cu toții auzind
și precum [că] adevărul așa este înțelegând
(că la mintea spre înțelegere gătată
mai tare pătrunde cuvântul adevărului*

*decât prin moale grosimea trupului
ascuțită simceaoa [sabia] fierului),
ziseră: „Dară cine între noi poate fi acela
care mai mult sufletul în filosofie să-și fi crescut
și după pravile el trupul să-și fi scăzut?*

*(Că [căci] cu anevoie este cineva
trupul în toate pe larg
și de sațiu să-și hrănească
și sufletul de poftele trupești
nebetejit să-și păzească),
(că precum în hrana slobodă
trupul se îngroașă
și se îngrașă,
așa de post trupul vitionindu-se [slăbind],
sufletul se subție
și învârtoasă [se întărește])
(căci foamea la trup moarte firească,
iar la suflet viață cerească
aduce) ⁹¹⁰. /.../*

*(căci obișnuiți sunt cei adevărat vrednici
vredniciile sale [lor] de priveala ochilor
și [de] lauda gurilor a-și ascunde)
(ce [căci] precum focul
în piatra mai vârtoasă
și în fierul mai îndesat ascuns fiind,
dintr-aceleași
și mai tare lovindu-se, scânteiază,
așa și sufletul plin de vrednicie,
pe cât mai mult se acoperă,
pe atât mai tare se descoperă) /.../*

*(căci sufletul filosof asupreală nu are,
de vreme ce toată asupreală suferind
precum să i se facă asupreală nu simte) ... ⁹¹¹.*

⁹¹⁰ Idem, p. 68.

⁹¹¹ Idem, p. 70.

Ierarhia vredniciilor umane este ierarhia darurilor

*Firea așa de înțelepțește
pe toți la darurile sale ș-au îndemnat,
cât pe unii în cuvânt,
iar pe alții în lucru,
pe unii în poruncă,
iar pe alții în ascultare,
pe unii în stăpânire,
iar pe alții în supunere,
vrednici, putincioși și suferitori
i-au arătat.*

*Așijderea, unii în gramatică
și alții în poetică,
unii în logică,
iar alții în ritorică,
unii în cea ithică [etică, morală],
iar alții în cea fizică filosofie mai isteți,
și unii într-ună,
iar alții într-altă învățătură și meșteșug
mai vestiți și mai fericiți,
după a firii orânduială au ieșit
(că ce unul Dumnezeu dăruiește
și orânduiește
toată lumea nici a lua,
nici a clăti poate). /.../*

*(că împărăția firii,
precum are domni, senatori,
deregători și orânduitori,
așa are și plugari, și morari,
și portari, și chelari)⁹¹².*

Este limpede că morala și filosofia precizate de Cantemir sunt *profund tradiționale* și *religioase* – cred că precizările hermeneutice sunt de prisos.

Ele nu ies din canoanele bisericești. Nu există inflexiuni *eterodoxe* sau *umaniste* (în sensul pe care s-a pedalat la noi în comunism, de viziune antropocentrist-umanistă și de primat al

⁹¹² Idem, p. 69.

intelectului *pur*) în această operă, după cum nu există nici în *Divan*.

Ierarhia minților și a demnităților / virtuților umane este o temă veche în literatura ortodoxă și va fi o preocupare constantă și pentru Eminescu, fiind și subiectul celor cinci *Scrisori*.

Tema instabilității *fortunei*

Vremea schimbătoare și norocul trecător

*Au nu știi (că agonisita numelui
mai mult cu îndrăzneala
decât cu sila
se dobândește?)*

*Au nu pricepi
(că scânteia amnarului,
până a nu se stinge iasca aprinde,
iară stingându-se,
a doua și a treia lovitură poștește?)
De care lucru, noi acum,
vreme de treabă și după poftă aflând,
cum vom putea vremea prelungind,
darul norocului
în para focului
să aruncăm?*

*Că bine știi,
(că pe cât este de iute la curgere
punctul vremii,
încă mai iuți sunt
mutările lucrurilor în vreme)
și nu trebuie cineva a te învăța,
de vreme ce,
(precum chipul norocul,
mii de mii de obraze să fi având,
și în mii de mii de feluri
pe muritori
în tot ceasul să fi măgulind,)
adeverit ești. /.../
(Că ce dă vremea,
nici avuția, nici nevoița
poate cumpăra.)*

*Iară câte primejditoare
 în vremea viitoare mi-ai pomenit,
 acestea încă nu tăgăduiesc
 (că cine vreodată
 norocul sub lacăt
 și norocirea în ladă
 și-au încuiat?
 Sau cine tot cu acea fortună
 în viață s-a slujit,
 de care vreodată
 să nu fie necăjit?)
 Ci a muritorilor
 mai mult aceasta le este hirișia [năravul]
 (ca în ziua norocului
 să-și arate vârful cornului,
 iară în ziua nenorocului,
 de nevoie,
 să sufere șiscoaterea ochiului). /.../*

*O, fortună bună
 (de este în lume vreuna
 adevărat bună),
 cum și tată, și maică, și soră,
 și frate fortunei rele ești,
 care până într-atâta
 pe muritori buiguiești,
 îmbeți și înnebunești,
 cât și spre tabăra adevărului
 desfrânate oștile
 nebunelor sale socoteli
 a-și slobozi nu se rușinează⁹¹³.*

Vremea schimbătoare și norocul trecător sunt teme majore ale literaturii române vechi. Le întâlnim cu prisosință în omiliile mitropoliților Varlaam și Antim, precum și la Miron Costin, atât în poemul *Viața lumii*, cât și în *Letopisețul* sau în *De neamul moldovenilor*.

Aici le aflăm ilustrate sub forma aforistică și simbolică a *Istoriei ieroglifice*, demonstrând unitatea de gândire și de mentalitate a scriitorilor noștri din vechime.

⁹¹³ Idem, p. 97-98.

Pe aceeași temă însă, Cantemir scrie nu numai *proză ritmată*, ci creează versuri pe o partitură costiniană (căruiă îi aparțin primele două versuri), pe care le inserează atât în *Divan*, cât și în *Istoria ieroglică* – și cred că avem aici o dovadă palpabilă a perpetuării unei *tradiții poetice culte*:

*A lumii cânt cu jale cumplită viață,
Cum se trece și se rupe, ca cum am fi o ață.*

*Tânăr și bătrân, împăratul și săracul,
Părintele și fiul, rude ș-alalt statul,
În zi de nu gândește, moartea îl înghite,
Viilor rămași otrăvite dă cuțite.*

*Țărna tiranul, țărna țăranul astrucă [înmormântează],
Izbânda, dreptatea, în ce-l află-l judecă,
Unii fericiți se zic într-a sa viață,
După moarte se cunoaște c-au fost sloi de gheață ⁹¹⁴.*

Toposul mării

Iscarea furtunii

*Așadar, sub toată noaptea soarelui ⁹¹⁵,
în ce învelit
și cu ce să fiu legat
nepricepând, tare mă chinuiam.
Iar după ce cu ziua nopții
și cu întunecarea soarelui,
ochii mi se luminară,
precum în vetrela unei corăbii
învelit
și cu funiile împleticit
să fiu cunoscul.*

*Că eu, poate fi,
de rândunele fugind,
de pânza corăbiei m-am fost lipit,
în care vreme și corăbierii*

⁹¹⁴ Idem, p. 194.

⁹¹⁵ Noaptea soarelui = eclipsă.

vetrila a strânge s-a fost tâmplat.

*Eu, dară, așa în vetrilă boțit
și corabia fără vânt
(căci mare liniște era),
pe valurile moarte săltând,
vorba corăbierului
cu a dulfului ascultam. /.../*

*Corăbierul zise: „Bre, hei,
porc peștit și pește porcit, dulce,
aceste pufnete cui,
lăudându-te, le arăți?
Au vânt semănând,
stropii apei
în loc de grăunțe arunci?”*

*Dulful răspunse:
„Adevărat, eu vânt semăn
și stropii
în loc de sămânță în corabie arunc.
Însă pufnetul meu
în furtună întorcându-se,
stropii în gârle curătoare
se vor întoarce
(că sămânța vântului
și grăunțul apei
moartea corăbiei este). /.../*

*Eu vântul am semănat
și grăunțele apei
în corabie am aruncat,
iar cine va secera
și cine a treiera
vremea va alege...” /.../*

*Așadară, dulful cu corăbierul vorbind
și încă cuvântul bine nesfârșind,
vântul crivățului
dimpotriva căii corăbiei a sufla,
marea a se umfla
și valurile ca munții a să ridica
începură (căci și timpul iernii,*

*când soarele din tropicul Himerinos
spre tropicul Therinos se întoarce
era).*

*Corăbierii, volbura care asupra le vine
și primejdia care în cap li se pune,
văzând,
unii funiile întindea,
alții vetrilele strângea
(ci [dar] groaza morții mintea uluiește
și primejdia fără de veste
toate simțirile amurțește).*

*De care și bieții corăbieri
cuprinzându-se,
unii la adânc,
alții la margine
mântuînța arăta. /.../
...volbura corabia a învârteji [a învârti]
și valurile
pe deasupra a o năbuși
începură,
și așa, în mica ceasului,
vântul cel de dulf semănat
din pufnet vișor
și din stropitură
gârle înlăuntrul
și pe deasupra vasului izvorâră,
care, cu undele fierbând
și amestecându-se,
din fața apei
în fundul mării se muta...⁹¹⁶.*

În acest prim *poem* ieroglific pe această temă, am sesizat un amănunt incitant. Anume, am remarcat prezența unor metafore destul de neobișnuite, concretizate în imagini de o plasticitate perplexantă, extrem de modernă pentru acea perioadă: *sămânța vântului și grăunțul apei*.

Ineditul lor m-a impresionat imediat, dar trebuie să mărturisesc că nu le-am descoperit sursa decât întâmplător.

⁹¹⁶ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, op. cit., p. 158-159.

Re-răsfoind *Divanul*, mi-au căzut dintr-o dată ochii, iluminator, pe cuvintele următoare: *Precum adevărat Osie grăiește: „Vânt sămănară și vivor [vifor] săcerară”* (gl. 8, sh. 7)⁹¹⁷.

Un verset scriptural, care vorbește despre *semănarea vântului* și *secerarea viforului*, i-a inspirat lui Cantemir metaforele pe care le-am semnalat, într-un context care nu implică *Scriptura* – din literatura cultă și din recurența omiletică a intrat și în conștiința populară, căci adesea se spune despre omul care nu caută să facă ceva bun, că *seamănă vânt și culege furtună*.

Și poate că nu ne-am fi oprit asupra acestui amănunt (care ne face să ne gândim că nu este un exemplu singular), dacă nu am fi descoperit același procedeu anterior la Dosoftei, dar și la Eminescu, după cum se va vedea în capitolele dedicate poetului, și anume *plasticizarea metaforică* a unor versete sau a unor afirmații patristice.

Am văzut că Dosoftei, pornind de la imaginea impusă de *Psaltire*, a lumii care se va învechi ca o haină (Ps. 101), precum și de la cea a *urzirii* cerului de către Dumnezeu, creează, în antagonism, o altă imagine plastică, a lumii sau împărăției netrecătoare, a Paradisului ca o cetate sfântă din *veșmânt de mătăasă* (Ps. 73, 13-14).

Ceea ce ne determină, în contextul larg al analizelor noastre, să reflectăm cu toată seriozitatea și să reconsiderăm părerea încetățenită în critica românească, pe urmele lui Iorga și Lovinescu, anume că *literatura teologică* nu poate fi decât aridă și clasificabilă la categoria *neliterar* și, cu atât mai mult, *nepoetic*.

Dimpotrivă, am aflat mai multe argumente care nu doar că infirmă această opinie, dar, mult mai mult decât atât, întemeiază *poeticul* pe semnificații și pe o hermeneutică biblico-patristică, în absența căreia nu ne-am putea bucura de *lirismul* și de *poetizarea* multor texte din epoca modernă pe care le recenzăm.

Literatura istoriografică, *Letopisețele*, nu conțin această stilistică amplă și seducătoare, precum textele religioase, la care se adaugă neobișnuita *literatură istorică* și *filosofică* a lui Cantemir, care are o latură *oratorică* esențială – ca și *Divanul* – și nu e, în orice caz, exclusiv *filosofică* și / sau *istorică*.

⁹¹⁷ Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 76.

Am remarcat, de asemenea, puncte comune cu descrierea mării înviforate la Antim Ivireanul, cum ar fi: *marea a se umfla și valurile ca munții a să ridica* sau *groaza morții mintea uluiește*, precum și corabia care *din fața apei în fundul mării se muta*.

Le-am enunțat, cred, și anterior, în capitolul dedicat lui Antim.

Vom avea, de asemenea, surpriza să constatăm că imaginea valurilor care se înalță *ca munții*, când marea e în furtună, se va transfera în paginile de poezie ale poeților cu care sfârșește secolul XVIII și începe secolul XIX.

Însă ilustrarea temei *mării* continuă cu alte fragmente tulburătoare:

Marea și furtunile vieții

*Duhurile muritorilor asemenea sunt
vânturilor clătitudinii aer
care și plăcut și împotrivă
a sufla pot.
Inimile corăbiei
pe nestătătoare lucrurile tâmplărilor
ca pe umerele mărilor plutesc,
sfârșitul lucrurilor liman,
intrarea la liman,
aflarea liniștii și scăparea din furtună
este.
Deci precum adesea s-a văzut că
cu nepaza cârmaciului
și cu lenevirea corăbierilor,
acum în sânul limanului intrați fiind,
aceia pat,
de care între groaznice
unde valurilor au scăpat.
Într-acest chip și lucrurile voastre,
ca un vas de multe valuri
și din multe părți izbit și zdruncinat,
acum la limanul adăpostirii
și la liniștea odihnirii
să fi ajuns socotesc.
Cea mai multă primejdie,
precum se vede, a trecut.*

*Rămas-a acum în adăpost,
pentru paza vișorului,
fierul să se arunce,
pânzele să se învelească,
funiile să se întărească
și vasul, cu nerumpte odgoane,
la margine legându-se,
să se sprijinească*

*ca nu cândva, dinspre uscat
vișorul duhurilor⁹¹⁸ fără veste scornindu-se,
iarăși mările odată călătorite
și valurile mai dinainte trecute⁹¹⁹
a le pofti să silească,
unde de nu cea de tot prăpădanie,
însă cea mai rea decât cea dintâi primejdie,
poate să se [în]tâmpie⁹²⁰.*

*Iată, deoparte, Inorogul
singur cârmaci,
singur vasul voii sale
încotro a-l porni știe și poate,
care, în liman intrând,
cu ce odgon și la ce stâncă
vasul s-ar lega
singur din sine voii
și alegerii noastre a lăsat.*

*Deci despre această parte
fără de presupunere sunt
că în adăpostul odihnii
vasul inimii sale,
fără nicio primejdie,
cu groase odgoane,
cu tari funii și la credincioase locuri
se va lega,
unde,
neclătinat rămânând,
vișor cât de repede,*

⁹¹⁸ Vișorul duhurilor rele, ale demonilor.

⁹¹⁹ Adică păcatele și patimile pe care le-am depășit, pentru care ne-am pocăit.

⁹²⁰ Cf. Mt. 12, 45: Atunci se duce [demonul] și ia cu sine alte șapte duhuri mai rele decât el și, intrând, sălășluiesc aici și se fac cele de pe urmă ale omului aceluia mai rele decât cele dintâi.

*furtună cât de mare
și volbură cât de năprasnică
a-l mai urni nu va putea.
Că mai lesne este vântului
o mie de odgoane a rupe
și o mie de fiare a smulge
decât
sufletului de cinste purtător
din cuvântul dat
a se întoarce⁹²¹.*

Corabia vieții și înțelepciunea veghetoare

*Cu mintea și sfatul unuia,
a multora viață a se păzi
și din viitoarele primejdii a se feri
ispita din toate zilele
arătătoare
și mărturisitoare ne este.*

*Precum cu bună chiverniseala
unui navarh,
din nesățioase droburile mării
multe suflete
la limanul liniștii scapă*

*(căci acela
bun cârmuitoriu a fi se zice și este
care din liniște furtunile socotește⁹²²
și din furtună liniștea agonisește).*

*A cărui dulce vorbă în liman
și vrednică laudă pe uscat
și căzută mulțumire
de la feciori pentru părinți,
de la părinți pentru feciori,
prin toate casele și adunările,*

⁹²¹ Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, op. cit, p. 369-370.

⁹²² Care se pregătește pentru atacurile ispitelor și ale patimilor atunci când încă nu este sub asediul lor.

*nu otravă,
mă crede numelui,
ce tare antifarmec [antidot]
tuturor hulelor este*⁹²³.

Cantemir ilustrează acest *topos maritim* în pagini de o mare plasticitate, adâncime hermeneutică și de un impresionant lirism. Despre *toposul mării* și simbolistica lui în literatura noastră veche, de asemenea am vorbit mai pe larg în capitolul despre Antim Ivireanul.

Dimitrie Cantemir dovedește, prin fragmentele de mai sus, că împărtășește aceeași viziune, religios-literară, cu Sfinții Ierarhi Varlaam, Dosoftei și Antim și cu Miron Costin.

Am putea adăuga aici, clarificator, și un pasaj din *Divan* (deși semnificațiile alegorice din textele de mai sus, fie au sursă religioasă evidentă, fie nu se pot interpreta decât prin apelul la o astfel de sursă), în care *Înțeleptul* i se adresează *Lumii* astfel:

*Adevărat, acest subțire
și de mulți oameni necunoscut meșterșug,
de la sirene
(acestora moldovenii
„fete de mare” le dzic)
l-ai luat;
carile, cu ale sale frumoase,
cuvioase
și mângâioase viersuri,
pre săracii de corăbiiari
nebunindu-i îi adormu,
și așé – precum spune fabula –
eale în corabie sărind,
îi îmbrățășadză
și în fundul luciului mării
afundându-i îi coboară
și fără veste îi îniacă.*

*Ce tu,
decât sirinile tot mai de rău făcătoare,
căci eale trupul,*

⁹²³ Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, op. cit, p. 86.

*iară tu sufletul
îneci.*

*Însă înțeleptul călătoriu ce face?
Își vârtos
urechile sale astupă,
ca nu cumva
glasul sirinelor audzind
să să ațipească,
și așé prin a lor cântece,
ca când n-ari audzi cântece,
trece;
și dintru acea
de viață primejditoare meștersugire
cu amăgeală scăpând,
fără poticală,
hălăduiaște⁹²⁴.*

Pe lângă motivul mării, cel al sirenelor apare la Eminescu în *Glossă* : *Ca un cântec de sirenă, / Lumea-ntinde lucii mreje; / Ca să schimbe-actorii-n scenă, / Te momeste în vârtej.*

Tema morală

Complotul lupilor la apus de soare

*Iar când făclia cea de aur
în sfeșnicul de diamant
și lumina cea de obște
în casele și mesele tuturor se pune,
Lupul și altă soție [tovarăș] își cercă
și pe altul ca sine află /.../*

*Deci, după ce părintele planetelor
și ochiul lumii
razele sub ipoghei [orizont⁹²⁵] își sloboade
și lumina sub pământ își ascunde,*

*când ochiul păzitorului se închide
și a furului ca a șoarecelui se deschide*

⁹²⁴ Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, op. cit, p. 37.

⁹²⁵ Literal: sub pământ.

*(că toată fapta grozavă și ocărâtă
precum cu întunericul se acoperă și se ascunde
socotește,*

*măcar că și noaptea are lumina sa,
precum și pădurile urechi
și hudițoși pereții de piatră
și adâncă peștera de vârtoapă
la vedere ascuțiți ochi au),
lupii împreună
spre locul știut se coborâră ⁹²⁶.*

*Patima beției sau povestea Sfintei Iudita transformată în
parabolă*

*De multe ori ce nu biruiește omul
biruiește pomul,
și împărați care toată lumea în robia lor au adus,
pe aceiași,
alminterea nebiruiți fiind,
vinul în robia sa i-a răpit
și beția cu mâna muierii i-a biruit ⁹²⁷.*

Pedagogia sărăciei

*Foamea în toate zilele
muritori a fi ne învață
și este o boală care nedespărțit tovarăș
tuturor părților trupului
și pururea se află de față ⁹²⁸.*

*Nu-l vestește nicio aură, nu-l urmează nicio coadă de
cometă... ⁹²⁹*

*Nici nebunul coarne, nici înțeleptul aripi are,
de pe care de înțelept sau de nebun să se cunoască /.../*

⁹²⁶ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, op. cit., p. 76.

⁹²⁷ Idem, p. 80.

⁹²⁸ Ibidem.

⁹²⁹ Titlul nostru este o parafrază la *Elegia întâia*, a lui Nichita Stănescu. A se vedea:
http://ro.wikisource.org/wiki/Elegia_%C3%AEnt%C3%A2ia.

*Că alminterea, mulți înțelepciunea cuvântului îndestul
au,
iar de lucrul ei prea lipsiți sunt,
și dimpotrivă,
mulți de pompa și frumusețea cuvântului sunt depărtați,
iar faptele îi arată precum cu înțelepciune a fi
încoronați ⁹³⁰.*

Gura slobodă

*Gura desfrânată
mai tare aleargă decât piatra din deal răsturnată,
pe care un nebun cu piciorul
poate a o prăvăli
și o mie de înțelepți a o opri
nu pot ⁹³¹.*

Înțelepciunea și teatrul lumii

*Cine în lume este atât de înțelept
căruia altă înțelepciune să nu-i trebuiască?
Cine între muritori
este atât de învățat căruia
mai multă partea învățăturii să nu-i lipsească?
Cine în tot teatrul acesta
este atât de ascuțit la minte
care vânt să socotească a altora cuvinte? ⁹³²*

Fântânile de sânge și fecioara din lapte (arghirofilia și patima erotică)

*...cu tată-meu împreună adesea
fântânile cele de sânge ⁹³³
la rădăcinile munților vrăjbii*

⁹³⁰ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, op. cit., p. 82.

⁹³¹ Ibidem.

⁹³² Idem, p. 83.

⁹³³ *Fântâni de sânge înseamnă izvoare de bani.*

izvorătoare cercetam.

*Munții aceștia, departe,
în țara ce se cheamă Pizma,
se află, spre partea răsăritului,
pe marginea oceanului în sus,
spre crivăț,
și în jos, spre amiazăzi,
în lung și în lat
atâta de mult se trag,
cât cei ce nepărăsit drumul care
pe la rădăcinile lor merge
au ținut
zic precum până la oceanul apusului⁹³⁴ ocolesc
și ca un zid jur împrejur
toată rotunzeala pământului⁹³⁵ îngrădesc⁹³⁶. /.../*

*Laptele, după descântec,
îndată se încheagă
și mădularele unul de altul
a se lega începură.*

*După aceea,
vinele peste oase întinzându-se
toate părțile trupului
a se clăti
și subțirea peste dânsule
pielicioară a se lipi
văzum⁹³⁷.*

*Și așa, îndată
o fecioară ghizdăvă [împodobită]
și frumoasă
dinainte-ne în picioare stătea,
care cu ochii săgeta,
cu sprâncenele arcul încorda⁹³⁸,*

⁹³⁴ Oceanul apusului = moarte.

⁹³⁵ Rotunzeala pământului = inima omului.

⁹³⁶ Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, op. cit, p. 279.

⁹³⁷ Imaginile sunt inspirate din profeția lui Iezechiel despre învierea morților (Iez. 37, 7-8).

⁹³⁸ Metafora aceasta, a ochilor și sprâncenelor ca *un arc erotic* ce săgetează inima e de găsit și la poeții prepașoptiști și pașoptiști, precum și la Eminescu. Având în vedere că Dimitrie Cantemir a plecat cu manuscrisul în Rusia și el nu a circulat la noi până la publicarea lui, în 1883, trebuie să ne gândim la sursa biblică directă (Pilde, 6, 25: *Nu*

*cu fața sânge vărsa,
cu buzele inima spinteca,
cu mijlocul viața curma,
cu statul morții ridica,
cu cuvântul zilele
în cumpănă măsura,
cu răspunsul
sufletul de la mormânt înturna,
iar cu singur numele Biruinții,
toată frumusețea
biruia și covârșea. /.../*

*Tatăl meu,
în nerupt lanțul dragostelor legat
și așa de tare înfășurat
văzându-mă, zise:
„Bozul [zeul] dragostei, o, fiule,
fiul Afroditei este,
pe care nu după micșorimea vârstei
(căci pururea copil este),
ci după tare arcul ce trage
și ascuțită săgeata
ce în fिकाți înfige
cei ce-l măsoară îl cunosc.*

*Ci cât spre această
a ta de curând scornită patimă
lucrul ar pofti,
fii cu bună inimă,
că acela ce cu cuvântul
și cu meșteșugul farmecului necromandii ⁹³⁹
din lapte fecioară
a face a putut,
din fecioară spre pofta nevestirii
inima a-i pleca
cu mult mai lesne va putea. /.../*

dori frumusețea întru inima ta și să nu te vâneze cu genele ei), devenită însă tradițională și pe care o citează și Sf. Nicodim Aghioritul, într-o carte din care Eminescu a metrificat o parte din pedagogia sa.

⁹³⁹ Necromandie = necromanție, deși Cantemir nu folosește termenul chiar în sensul nostru modern.

Cantemir însuși explică acest termen astfel: „Vraja care se face asupra trupurilor moarte; la toate limbile [popoarele] în loc de păcat se ține”.

Fecioara aceasta ia naștere în mod fabulos, din descântecul necromandiei asupra lapteului, dintr-un descântec pentru reîncarnarea unui duh, a unui om mort.

*Și așa, ea ochii de la pământ
 ridicându-și,
 ca lumina soarelui în stele
 oglindă frumuseților ei mă făcu
 și în mine
 pe sine
 și în grozăvia mea
 frumusețea ei a vedea
 i se părea
 (că ochii dragostelor nu ce este,
 ci precum le place văd)⁹⁴⁰.*

Între temele ilustrate mai sus, *theatrum mundi* este mai puțin prezentă în operele medievalilor noștri, dar nu mai puțin creștină, încreștinată fiind de epistolele pauline și apoi de omiliile patristice: „metafora spectacolului de teatru este una veche.

Prin intermediul ei, lumea, viața și istoria au fost definite a fi drept *un teatru al zeilor*⁹⁴¹.

Platon a numit omul o jucărie în mâna lui Dumnezeu; și aceasta este, într-adevăr, cel mai bun lucru care poate fi găsit la el.

Lumea este teatrul, în care oamenii, conduși de Dumnezeu, își joacă rolurile atribuite, indiferent de faptul că ei ar fi sau nu aceasta conștienți [...]. Deoarece în societățile antice teatrul era forumul a tot ceea ce era public, tot ceea ce era important ca eveniment, a fost reprezentat în cadrul lui; nu doar jocuri și triumfuri, ci chiar și execuții.

De aceea, *Sf. Apostol Pavel* a numit martiriul propriu apostolului drept *teatru (privești)* pentru lume (I Cor. 4, 9) [termen care se regăsește foarte adesea în relatările martirice, în *Viețile Sfinților*, precum și în cântările închinare mucenicilor].

Clement al Alexandriei a descris modul în care martiriul creștin *primește în teatrul (privești) lumii cununa biruinței*.

Începând de atunci, metafora *theatrum mundi* a devenit în tradițiile europene un bun universal⁹⁴².

⁹⁴⁰ Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, op. cit., p. 280-281.

⁹⁴¹ Cf. E. R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, München, 1948, p. 148 ș. u.

⁹⁴² Jürgen Moltmann, op. cit., p. 374.

O vom descoperi și în tradiția răsăriteană, pe linie vasiliană sau hrisostomică, Sf. Ioan Gură de Aur predicând despre lumea ca *scenă de teatru* și *vis*, pe care trebuie să o contempli *filosofând cu privirea* asupra nestatorniciei sale:

„Nu cumva poate din cele ce vedem rămâne ceva pentru totdeauna? Nimic, ci numai sufletul din noi [...] **Viața aceasta este o scenă de teatru și vis**, căci precum când se ridică cortina pe scena teatrului toate se risipesc și toate visurile zboară când se arată raza luminei, tot așa și acum [...] toate se strică, toate se nimicesc și dispar”⁹⁴³.

Foarte probabil să îl fi citit și Eminescu: *Privitor ca la teatru / Tu în lume să te-nchipui* (Glossă).

Dimitrie Cantemir numește *theatru* adunarea celor două *soboare*, a celor două *monarhii*.

La această adunare, *fără veste, în mijlocul teatrului, jiganiia carea Vidră să cheamă, cu mare obrăznicie sări.... Ori: neamul Liliiecilor în teatrul lumii [în priveliștea lumii] de mare și nesuferită rușine i-au dat...*⁹⁴⁴.

Alegoriile și retorica textelor cantemirene aprofundează de la sine sensul moral al acestor excursuri literare – pe care le-am reprodus mai sus – absolut remarcabile.

Dacă în subcapitolul anterior descopeream urmele lui Cantemir în lirica lui Arghezi, iar mai târziu ne vom opri asupra unor coincidențe surprinzătoare cu poezia admiratorului său nedisimulat, Nichita Stănescu, pentru moment vrem să reproducem observațiile lui Ion Negoitescu, remarcând sonori blagiene inconfundabile în opera despre care vorbim:

„În lupta dintre *Inorog* și *Corb*, Cantemir gândește câteodată liric, în rotiri ample, de traiectorii în declin, spre cercul de obscuritate pe care a căzut și pasărea moartă a sufletului dintr-o poezie a lui Blaga (ori poate se întâlnește la această fântâni și călătorul cu dorurile stinse, care suspină în poemele lui Adrian Maniu):

*Căci de multe ori pasărea înaltă și tocmai peste nouri
ridicată,
În fundul beznei necunoștinței pogorându-se, cade.*

⁹⁴³ Sfântul Ioan Gură de Aur, *Explicarea Epistolei pastorale de la I Timotei*, traducere din limba elină, ediția de Oxonia, 1861, trad. Arhiepiscop Theodosie A. Ploșteanu, București, ed. Atelierele grafice Socex & Co., Societate anonimă, 1911, p. 143.

⁹⁴⁴ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, op. cit., p. 36 și 163.

În alte situații, declinul se interiorizează până la ermetism; sigiliile misterului, ca o pecete pe inimă, pe marea ei boală sacră, lasă numai jalea să cânte, cu ton discret, de alegorie pur spirituală:

*Plecatu-s-au cornul Inorogului,
Împiedicatu-s-au pașii celui iute,
Închisu-s-au cărările cele neumblate /.../*

*Ce mângâiere i-a mai rămas? Niciuna.
Ce sprijineală i-a mai rămas? Niciuna.
Ce prieten i se arată? Niciunul.
Munți, crăpați!
Pietre, vă sfârâmați!... [...]*

*...Stelele să nu scânteieze,
Nici Galateea să nu lumineze;
Tot dobitocul ceresc glasul să-și soboadă,
Fapta nevăzută, plecându-și, să vadă...
Cloșca, puii-și risipească,
Lebăda lira-și sdrobească...
...Racul, în coaja neagră să se primească;
Capricornul, coarnele să-și plece;
Peștii, fără apă să se înece...*

Paradisul faunic răsună parcă de bocetul destrămării:

*...Lebedele, cântecul de pe urmă al morții cântau;
Păunii, de răutate ce vedeau, în gura mare se
văitau...*⁹⁴⁵

Din punct de vedere poetic, producțiile lui Cantemir rivalizează cu cele mai strălucite poezii ale literaturii române moderne și Nichita nu exagera când îl compara cu cei mai mari poeți moderni.

După cum se poate observa, limbajul cantemirean pare adesea modernist-avangardist sau postmodernist, *avant la lettre* (ca să nu mai vorbim de prezența în operă, semnalată de critică, a tehnicilor *moderne* și *postmoderne*, a autoreflexivității, intertextualității și metaromanului – referința

⁹⁴⁵ Ion Negoitescu, *Scriitori moderni*, vol. II, op. cit., p. 24-25.

în text la *Istoria ieroglifică* și explicarea titlului⁹⁴⁶), dar de fapt este, paradoxal, unul foarte vechi și propriu cărților religioase.

Cuvintele sunt adăpate la izvoare semantice care descoperă temeliile lumii, axa verticalității ei virtuoză, țelurile existenței, de aici muzicalitatea, profunzimea și belșugul semnificației, poeticitatea incomensurabilă a expresiilor.

Se remarcă, așa cum am încercat să scoatem în evidență, o filosofie pur ortodoxă în cel mai *modern* și mai *neconvențional* limbaj cu putință.

Cantemir e creator de limbaj, creator de stil, creator de genuri literare, în poate cea mai greu catalogabilă operă a literaturii române. E poet, moralist, teolog – susținător al teologiei isihaste –, istoric, filosof, paremiolog, fabulist, romancier...

Din punct de vedere teologic și filosofic, expune o viziune în perfectă consonanță cu toată tradiția ortodox-bizantină a medievalității românești, fără a erupe câtuși de puțin din limitele acestei tradiții.

Erudiția lui nu e neapărat *tipic renașcentistă*, ci se află, mult mai probabil, pe linia *bibliofiliei bizantine* (remarcabil rămâne efortul, în secolul IX, al Sfântului Fotie cel Mare, de a inventaria critic toată literatura clasică antică într-o lucrare amplă intitulată *Miriobiblon* sau *Bibliotheca*), într-o Europă de Răsărit ortodoxă care era foarte recalcitrantă în privința raporturilor ideatice cu Occidentul și în care un Cantemir nu vroia să aibă de-a face cu *slobodă limba atheistului spre blăstăm*⁹⁴⁷.

După toate acestea, Cantemir este totuși atent la *estetica* limbajului său – ca și contemporanul său, la fel de *plurivalent*, Antim Ivireanul –, fără a fi dominat exclusiv de interesul estetic.

Are, fără dubii, conștiință auctorială. Și toate aceste trăsături ale personalității și ale scriiturii sale infirmă teoria lui Lovinescu despre debutul literaturii române, pe scena istoriei, abia în secolul XIX, precum și convingerile că *estetica modernă* și *tradiționalismul ortodox* stau automat în două bărci diferite, care merg, fiecare, în alt sens.

Dimpotrivă, această operă a lui Cantemir (a cărei *filosofie ortodoxă* este amplu expusă în *Divanul*, dincolo de orice echivoc) ne dovedește, fără putință de tăgadă, cum anume se poate crea o lucrare *modernă*, asimilabilă planului

⁹⁴⁶ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, op. cit., p. 67 și 329.

⁹⁴⁷ Idem, p. 112.

laic al literaturii, preluând toată imagologia creștină tradițională (cele câteva similitudini semnalate anterior cu Antim – și mai mult în lucrarea noastră despre mitropolitul ivirean – sunt elocvente pentru a stabili sursa teologic-religioasă a *poeticii* cantemirene) și *desemnificând-o* în aparență, pentru a o aclimatiza interesului istoric și *narativ* (în sens larg).

Însă Cantemir nu are sentimentul *desacralizării* literare, ci pe cel al *continuității*, al propagării și infuzării substanței ideatice creștine în materia istoriografică și literară.

E un scop susținut de înseminarea, fragmentară dar deliberată, a unei cugetări teologice profunde, identice cu a *Divanului*, în mai multe pasaje semnificative din text, dintre care am semnalat și noi câteva mai sus.

E un *procedeu* observabil cel mai bine la Cantemir, dar aceeași idee generală despre *cum se scrie istorie / literatură* o au și cronicarii.

Critica literară are adesea în vedere și urmărește, în poezia și literatura *modernă*, numai procesul de *laicizare* a imaginilor și simbolurilor, fără să-și fi pus serios problema dacă existența unui material *lingvistic-metaforic* creștin în interiorul textului literar nu cumva modifică esențial, din interior, concepția despre lume, dacă nu cumva este un factor premeditat de prezervare a unei identități și a temeliilor vizionare străvechi, într-un context european modern și (post)modern în care se încearcă denuclearea vechii civilizații europene de spiritul ei creștin și o fisiune la nivel spiritual cu scopul de pulverizare a creștinismului din conștiința europeană.

Și Cantemir nu e singurul care infirmă *estetismul* lovinescian, mai sunt și Varlaam (pe care Eminescu îl desemnează ca *primul organ al Duhului Sfânt* în limba română, iar în istoria noastră critică Manolescu recunoaște că e *un povestitor egal cu Neculce*), Dosoftei, Miron Costin, Antim...

Eminescu vorbea despre *zilele de-aur a scripturelor române (Epigonii)*, Sadoveanu, deși îl prezenta pe Neculce drept maestrul său în arta literară, îi recunoștea lui Antim Ivireanul primatul stilistic în toată literatura veche – limba română în care a scris Antim este „poate cea mai frumoasă dintre a tuturor cărturarilor țării”⁹⁴⁸, iar Nichita Stănescu îl

⁹⁴⁸ Mihail Sadoveanu, *Limba povestirilor istorice*, comunicare făcută la Academia R.P.R., publicată în rev. *Contemporanul*, nr. 6 / 346 din 11 febr. 1955, p. 3.

propulsa valoric, fără rezerve, pe Cantemir, ca *poet*, deasupra întregii poezii române moderne, calificându-l subtil ca *mai tulburător*.

Sunt aspecte peste care s-a trecut prea ușor și care trebuie investigate mult mai atent decât până acum.

Alte exemple de poezie din proza medievală...

Ion Neculce, *O seamă de cuvinte și Letopisețul*⁹⁴⁹:

Ștefan-vodă cel Bun

*Ștefan-vodă cel Bun
multe războaie au bătut.*

*Și așa să aude
din oameni véchi și bătrâni, că,
câte războaie au bătut,
atâte mănăstiri cu biserici au făcut*⁹⁵⁰.

*

Visul lui Petru Rareș înainte de a fi domn

*Și piste noapte
au visat un vis,*

*precum dialul
cel di căia parte de Bârlad
și dialul cel di-ncoaci
era de aur,
cu dumbrăvi cu totul.*

*Și tot sălta,
giuca
și să pleca,
să închina lui Rareș*⁹⁵¹.

⁹⁴⁹ *Poezia* lui Neculce a fost remarcată mai întâi tot de Nichita Stănescu, în aceeași *Carte de recitare*, amintită anterior.

⁹⁵⁰ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. critică și studiu introd. de Gabriel Ștrempel, Ed. Minerva, București, 1982, p. 162.

⁹⁵¹ Idem, p. 169.

*

Sfetnicul de domn rău

*Sfetnicul de domnu rău,
pentru cinstea ce aré,
orbit de răutate fiind,*

*gândeşte
şi-i paré că nemereşte,
şi pe urmă mai rău să gréşeşte,
că pe urmă răul
cel mai maré şi osânda
cade în capul lui.*

*Că lacrămilé săracilor
nice soareli,
nici vîntul nu le poate usca,
după cum dzică şi Isus Sirah,*

*că ruga smeritului
nuori în cer pătrunde ⁹⁵².*

*

În aşteptarea războiului

*Atuncea oastea moschicească,
cum mergea înşirată
pre de ceasta parte de Prut,*

*iar tătărâme era
pre de căia parte,*

*trecusă de coada oştii moschiceşti
în sus.*

*Pre câmpu
să vedea focurile ca stélele ⁹⁵³.*

⁹⁵² Idem, p. 356-357.

⁹⁵³ Idem, p. 569.

POEZIA PREPAȘOPTISTĂ ȘI PAȘOPTISTĂ

Între Anacreon⁹⁵⁴ și imnul religios

„Văcăreștii nu par să aibă idee de poezia românească scrisă mai înainte”⁹⁵⁵. *Nu par*, dar s-ar putea să aibă. O idee sau chiar mai multe idei.

Epoca lor prepașoptistă e una de prefaceri sociale și de schimbări istorice. În mod paradoxal, Europa de Vest își face simțită prezența la noi mai întâi prin grecii fanarioți și prin ruși (semnificativ, prin *orientali ortodocși*).

E un contact intermediat, prin care facem cunoștință propriu-zis nu *cu Europa*, ci *cu aspecte din ea*, cu reproduceri seducătoare.

Poeții pașoptiști au și mai mult o idee despre poezia anterioară, după cum vom vedea în capitolul următor.

Ideea aceasta nu stă însă, neapărat, în structuri poetice fixe, care să fie preluate din tradiția medievală, cât în *experiența și viziunea de profunzime* asupra lumii.

Și nu numai ei, dar și Eminescu, despre care se consideră prea ușor că „limba veche îi va părea, *din rațiuni polemice* (subl. n.), înțeleaptă și bogată ca un fagure de miere”⁹⁵⁶. Eminescu nu pune însă *rațiunea polemică* înaintea *rațiunii*.

În general, la capitolul care trebuie să facă trecerea de la *medieval* la *modern*, studiile și istoriile literare oferă senzația unei perpetue investigații în căutare de *veriga lipsă din lanțul trofic* al literaturii române. Se remarcă totuși o evoluție în ce privește fenomenul de receptare a literaturii vechi, inclusiv pe linie *estetizantă*.

În timp ce Lovinescu o excludea definitiv din orice ecuație critică – „îi întoarce spatele” (E. Negrici) –, Călinescu face pasul de a-i acorda câteva capitole în *Istoria* sa literară, desemnându-i totuși un statut minor și un rol periferic, dar manifestându-se pe alocuri entuziast, ca în cazul lui Antim Ivireanul.

Nicolae Manolescu merge mai departe în sens recuperator, criticând – spre exemplu – imperturbabilitatea

⁹⁵⁴ A se vedea: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Anacreon>.

⁹⁵⁵ Nicolae Manolescu, *Istoria critică...*, op. cit., p. 23.

⁹⁵⁶ Ibidem.

glacială a lui Iorga în fața *Istoriei ieroglifice* sau remarcând calitatea de povestitor al lui Varlaam, pe care – fapt destul de semnificativ pentru depășirea unui anumit *prag critic* – îl așază solemn pe același soclu cu Neculce.

De asemenea, Manolescu încearcă să mai domolească apele și amendează o parte din avânturile *umaniste* și *clasicizante*, în raport cu literatura veche și pașoptistă, ale ultimelor decenii, ținând seama fie de *trendul descendent* al acestei opinii, fie sesizând *abundența exagerărilor*.

Ritmul de înaintare este totuși timid și obstrucționat de credința înrădăcinată că literatura veche învederează un domeniu teologic și moral dominant și care rămâne, deocamdată, neagreat la nivelul general al percepției exegetice.

El ajunge la concluzia că, între poezia veche și Văcărești, „tradiția cultă autohtonă se pierduse”⁹⁵⁷.

Manolescu vede tradiția poetică – precum Călinescu – începând și sfârșindu-se la Costin și Dosoftei, creând o distanță temporală mai accentuată între *medieval* și *modern*, considerând probabil *nesemnificativă* poezia (*propriu-zisă* – *versuri la stemă* sau alte *stihuri ocazionale*) secolului al XVIII-lea și neluând-o în seamă nici măcar pe cea *imnică* pe care o semnalează E. Negrici în opera lui Antim sau poezia *Istoriei ieroglifice* – de asemenea adusă în atenție de studiile literare (Manuela Tănăsescu, Dan Horia Mazilu).

Între primele decenii ale secolului al XVIII-lea și ultimele decenii ale aceluiași secol, ni se pare greu de pierdut o *tradiție literară cultă*.

Manolescu mai găsește o urmă în faptul că, în prima jumătate a secolului al XX-lea, „poezia tradiționalistă și ortodoxistă își înfige rădăcinile în stratul gros al folclorului obiceiturilor”⁹⁵⁸.

Mai exact, tradiția ortodoxă și bizantină s-a *pierdut*, nu are nicio continuitate în poezia cultă, și cel mult s-a perpetuat într-un anumit tip de folclor, de unde s-au inspirat *gândiriștii*, în timp ce poezia cultă pașoptistă s-a născut *ex nihilo*, la contactul cu aerul cultural din Occident.

Vom vedea însă că tradiția poeziei culte medievale nu se pierde nicăieri, ci se recuperează foarte normal și în pașoptism și în lirica eminesciană, chiar dacă, de la o epocă la alta, *se schimbă stilul*.

⁹⁵⁷ Idem, p. 23, 84.

⁹⁵⁸ Idem, p. 25.

În secolul al XVIII-lea, „se poate observa, cu destulă ușurință, dezvoltarea unor gemeni viguroși de cultură românească în toate cele trei principate. Semnificativă este, în primul rând, înmulțirea tipăriturilor românești”⁹⁵⁹.

Secolul este plin de cărțurari și tipografi și „pe lângă aspectul pur cantitativ al răspândirii cărților tipărite în limba română, apare ca o consecință naturală și preocuparea constantă pentru îmbogățirea lexicului, pentru mlădierea limbii, pusă în situația de a deveni un mijloc de expresie literară, de a exprima o gamă din ce în ce mai largă de idei, cu din ce în ce mai multă precizie și nuanțare”⁹⁶⁰.

Cărțurarii sunt în cea mai mare parte clerici – preoți, monahi sau ierarhi –, care lucrează, ca și în trecut, la edificarea unei limbi literare și tot ei sunt agenți ai înnoirii, ai modificărilor lexicale în pas și în raport cu timpurile.

Ei introduc neologisme, acolo unde se simte nevoia, orientându-se nu atât spre slavonă și greacă, cât spre latină și limbile romanice⁹⁶¹.

Orientarea aceasta, precum și apelul la neologisme, data de pe vremea lui Dosoftei, Miron Costin, Antim sau Cantemir și nu reprezenta o inovație absolută. Ea se înscrie, mai degrabă, într-un proces firesc de evoluție a limbii și literaturii române.

Exagerările neologice de mai târziu ale unui Bolintineanu sau Heliade sau ale Școlii Ardelene țin de personalitățile autorilor respectivi, deși nu ne putem reprimă constatarea că tentația de a deveni *creator de limbă* o nutriseră mai înainte Dosoftei și Cantemir și că ea nu e *un fenomen epuizat* în literatura română nici măcar după perioada romantică, încât putem spune că se înscrie – oricât de paradoxal – în *specificul românesc*.

„Dovada concludentă a preocupărilor pentru dezvoltarea limbii este și necesitatea, resimțită în epocă, a unor gramatici.

Dimitrie Eustatievici⁹⁶² justifică opera sa prin faptul că gramatica este indispensabilă pentru studiul retoricii, filozofiei și, mai ales, pentru traduceri (fapt care probează creșterea numărului lor), căci, spune el, *a toatei învățături începutul este grammatica*.

⁹⁵⁹ Mircea Angheliescu, *Preromantismul românesc*, Ed. Minerva, București, 1971, p. 31.

⁹⁶⁰ Idem, p. 31-32.

⁹⁶¹ Cf. Idem, p. 32.

⁹⁶² A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Eustatievici.

Faptul că mai multe capitole speciale sunt dedicate prozodiei și versificației (*Pentru prozodie, Pentru stih, Pentru ritm, Pentru tehnologia prozodiei*), ca și în gramatica ulterioară a lui Macarie, nu se datorește probabil numai modelelor urmate, ci și faptul că se ajunge la conștiința necesității învățării unor reguli de versificare, că poezia, câtă și de ce calitate era, începe să fie simțită ca un fenomen literar cu individualitate distinctă și cu legi proprii”⁹⁶³.

Nu numai că *începe să fie simțită, ci era simțită de mult ca un fenomen literar*, acum se stabilește numai traiectoria ei prozodică în matca unei noi configurații, trecându-se de la regulile metricii silabice și tonice, proprii tradiției bizantine și conservate în poezia (de-a dreptul *poezie*, fără niciun eufemism) troparelor și a cântărilor de cult (*Triod, Penticostar, Octoih*, etc.) la prozodia modernă, drum pe care îl deschiseseră, atât teoretic cât și practic, Dosoftei și Costin.

Românii, beneficiind de moștenirea bizantină, au o *dublă tradiție poetică*, pe care o preciza foarte bine Miron Costin în prefața poemului *Viața lumii*: pe de-o parte tradiția și metrul clasic, al lui Homer și Vergiliu, pe de altă parte metrul bizantin, al marilor poeți imnografi ai literaturii bizantine, ca Roman Melodul, Mitrofan al Smirnei, Ioan Damaschin, Cosma de Maiuma și mulți alții.

Cărturarii noștri vechi au pendulat între cele două, sau, mai bine zis, le-au mixat într-un mod original.

Mircea Anghelescu, în studiul său asupra curentului preromantic, care, altfel, e foarte laborios și bine documentat, ca și Virgil Cândea și ca mai toată critica noastră literară din secolul trecut, mai ales cea din vremea opacă a socialismului – care impunea samavolnic ajungerea la concluziile unui *umanism, iluminism și raționalism* ce trebuiau să justifice, într-un final, evoluția istorică spre *ateism* și spre ideologia *omului nou* comunist –, interpreta orice apel la *educație și rațiune*, din textele secolului al XVIII-lea, ca o influență *iluministă*, ceea ce credem că este exagerat.

Intersectarea cu optica iluministă e aleatorie, pentru că cele două comandamente care presupun apelul la rațiunea stăpânitoare asupra patimilor și la învățătură și lectură, fără de care omul *se aseamănă dobitoacelor celor necuvântătoare*, se înscriu într-o neîntreruptă tradiție biblică și patristică.

⁹⁶³ Mircea Anghelescu, *Preromantismul românesc*, p. 32-33.

Un exemplu este în *Sinopsisul* mitropolitului Iacob (Iași, 1757): *învățătura este asemenea cu florile cele mirositoare, care cu mirosul învățăturii tămăduiește toate ranele cele trupești. [...] și iarăși în ce chip depărtându-se soarele de crugul zilei să face întuneric, așa și învățătura fiind depărtată de ticălosul acela om să află la întunerecul necunoștinții și mai scurt este orb* ⁹⁶⁴. Limbajul, ca și *filosofia*, nu diferă întru nimic de cel al secolului al XVII-lea sau al începutului de secol XVIII.

Faptul că *practica* n-a urmat întotdeauna aceste comandamente scripturale și că am traversat și vremuri de decadentă (și literatura Bisericii e prima care le deplânge) este cu totul altceva.

Însă *Filocalia* începe cu *dezbaterea despre rațiune* a Sfântului Antonie cel Mare: „Oamenii se socotesc raționali. Însă pe nedrept, pentru că nu sunt raționali. Unii au învățat cuvintele și cărțile vechilor înțelepți.

Dar raționali sunt numai aceia care *au sufletul rațional*, pot să deosebească ce este binele și ce este răul, se feresc de cele rele și vătămătoare sufletului și toată grija o au spre cele bune și folositoare sufletului. [...] Omul cu adevărat rațional are o singură grijă: să asculte de Dumnezeuul tuturor și să-I placă”⁹⁶⁵.

Îndemnul la *rațiune*, așa cum este el interpretat în textele românești, nu are datele specifice *rațiunii iluministe*, decât, poate, doar în mod coincident.

Umanismul și *Iluminismul* au ajutat, probabil, la amplificarea acestui mesaj, dar nu ele l-au născut, așa după cum, în secolul al XVI-lea, curente protestante *au grăbit* traducerea cărților sfinte în românește și introducerea limbii vernaculare în cult, dar n-au constituit *un mobil prim* și *fundamental*, ci mai degrabă *un pretext* și *un instrument*. De altfel, toată literatura veche este puternic amprentată de un caracter *reflexiv-contemplativ* exemplar.

Literatura românilor denotă conștiința *identității* și reflexe foarte puternice în virtutea acestei conștiințe *subterane*, care își imprimă caracterul asupra unor fapte de suprafață, fără să-l denumească.

⁹⁶⁴ Cf. Idem, p. 35.

⁹⁶⁵ *** *Filocalia*, vol I, ed. a II-a, tradusă din grecește de Pr. Stavr. Dr. Dumitru Stăniloae, Institutul de Arte Grafice „Dacia traiană” S. A., Sibiu, 1947, p. 3.

Nu există, în literatura noastră, o mișcare spre *alteritate* ca depozitare de orice fapt identitar, ci doar *deplasări*, *precizări* și *poziționări* în spațiul conștiinței de sine.

Părerea noastră este că mediul spiritual, ortodox-bizantin, a creat și creează atmosfera propice pentru *distanțări* și *reveniri* în interiorul unei *matrici* specifice, care oferă un sentiment profund de stabilitate și de confort interior, pe fundalul căruia se pot derula și furtuni.

Spiritul continuității îl remarcă și pașoptiștii și îl cităm pe Heliade:

„Eclezia posedă o bibliotecă a sa mare și prețioasă. Din străbunii noștri traduseră cărțile ei toate, fără niciun titlu, fără niciun salariu și, cum am zis, nu cerură de la noi nici a le fi recunoscători, căci nu-și lăsară nici numele în capul cărților. [...] însă adevărații noștri dascăli nici titlul acesta [de luminători ai națiunii] nu cutezară a și-l însuși și avem de la dâșii toate cărțile Eccleziei într-un eclecticism din dialectele națiunii ce deveni limba unitară a Eccleziei, legământul ce unește pe românii din toate părțile.

În această limbă apoi vorbiră și scriseră Mironii, Urechii, Grecenii, Cantemirii, Văcăreștii-Ianache, Slătineni George, Clainii⁹⁶⁶, Șincaili⁹⁶⁷, Petri-Maiorii⁹⁶⁸, Țichindeli⁹⁶⁹, până la Veniamini și Grigorii, până la Beldimani [a se remarca faptul că nu se face nicio diferență între scriitori eclesiali și cei *laici*].

De la această limbă plecând, continuă înainte I. Văcărescul⁹⁷⁰, G. Lazăr⁹⁷¹, Poteca⁹⁷², Asachi⁹⁷³, Marcovicii, F. Aronii⁹⁷⁴, Negruzzi⁹⁷⁵, Alecsandri, Laureanții, Maioreșii⁹⁷⁶, și toți scriitorii și poeții mai noi al căror nume le tăcem, pentru

⁹⁶⁶ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Inocen%C5%A3iu_Micu-Klein.

⁹⁶⁷ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_%C5%9Eincai.

⁹⁶⁸ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Petru_Maior.

⁹⁶⁹ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_%C5%A2ichindeal.

⁹⁷⁰ Idem:

http://en.wikipedia.org/wiki/Ien%C4%83chi%C5%A3%C4%83_V%C4%83c%C4%83rescu.

⁹⁷¹ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_Laz%C4%83r.

⁹⁷² Eufrosin Poteca: http://ro.wikipedia.org/wiki/Eufrosin_Poteca.

⁹⁷³ Gheorghe Asachi: http://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_Asachi.

⁹⁷⁴ Florian Aaron: http://ro.wikipedia.org/wiki/Florian_Aaron.

⁹⁷⁵ Constantin Negruzzi: http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Negruzzi.

⁹⁷⁶ Titu Maiorescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Titu_Maiorescu.

că, contemporani ai noștri fiind, sunt poate unii și de față aci cu noi”⁹⁷⁷.

E adevărat că ponderea traducerilor și gustul pentru literatura clasică, fie antică, fie franceză, devin semnificative în secolul al XVIII-lea, dar sunt determinate tot de cărturarii eclesiali, cel mai adesea.

Ei formează o garanție și un filtru pentru *noua cultură*, și probează receptivitatea și deschiderea orizontului spiritual românesc, apt să asculte și să asimileze și alte *glasuri*, atâta timp cât politic și social, *oikumenele* bizantin nu mai exista și Țările Române trebuia să se integreze spațiului european.

Cu toată amenințarea cenzurii abjecte, Mircea Anghelescu remarcă destul de corect că „realități specifice și aceleași tradiții culturale impun o cale proprie iluminismului românesc, îngemănând principiul continuării tradiției cu preluarea ideilor iluminismului european într-o sinteză originală.

Într-adevăr, spre deosebire de Occident, unde iluminismul se caracterizează în primul rând prin *intenția polemică* la adresa Bisericii, a tradiției religioase, opunându-i o interpretare naturalistă, raționalistă a omului și a naturii, la noi iluminismul nu se îndreaptă *direct* împotriva Bisericii...

Aceasta în primul rând pentru că o parte însemnată a intelectualilor timpului erau ei înșiși clerici sau de formație clericală, iar cei mai mulți dintre laici fuseseră și ei educați într-o tradiție religioasă puternică, explicabilă prin aceea că ortodoxismul a însemnat forma de supraviețuire, la un moment dat [de fapt, cam întotdeauna, nu doar *la un moment dat*], a sentimentului național, la noi, ca și la popoarele vecine din Balcani.

[...] ...Nu o dată vehiculul noilor idei este chiar instrumentul de cult – cartea bisericească sau predica unor preoți iubitori de cultură (Sava Popovici⁹⁷⁸ din Rășinari, de pildă) [fapt care ne face să ne întrebăm cât de *noi* erau *ideile noi* și dacă nu cumva ele erau interpretabile în sens tradițional și în asentimentul moralei tradiționale, așa încât să fie însușite fără dificultăți]. [...]

În acest sens este cunoscută figura *cărturarului iluminist* (subl. n.) care a fost episcopul Chesarie de Râmnic⁹⁷⁹, cititor al

⁹⁷⁷ Ion Heliade Rădulescu, *Critica literară*, ediție, prefată, note, glosar și indice de Aurel Sasu, Ed. Minerva, București, 1979, p. 302-303.

⁹⁷⁸ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Sava_Popovici_Barcianu.

⁹⁷⁹ Idem: <http://biserica.org/WhosWho/DTR/C/ChesarieDeRamnic.html>.

gazelor străine, al scriitorilor antici și al filozofilor francezi”⁹⁸⁰.

Influența clasicismului și a filosofiei franceze este probată prin exemplul prefetelor lui Chesarie la *Minee* (cele 12 volume, câte unul pe fiecare lună), întrucât atât Chesarie, cât și succesorul său, episcopul Filaret, folosesc *Enciclopedia* franceză, pentru aceste prefete, din care extrag mai ales informații despre istoria antică (începând cu *Mineiul* pe decembrie).

Aceste exemple ne dovedesc însă că nu adevărata ideologie iluministă pătrunde în cultura și în literatura română, ci acele ecouri care sunt asumabile gândirii conservatoare și care sunt considerate fertile pentru dezvoltarea culturală.

Chesarie folosește cronografele bizantine pentru istoria veche și nu face decât să actualizeze anumite date și informații, acolo unde avea lacune istorice, din *Enciclopedia* franceză și din alte surse mai noi.

Altfel, aceste prefete se încadrează perfect în tonul și în ritmica interioră a *filosofiei* medievale, cu binecunoscutele ei refrene (*memento mori* și *vanitas vanitatum*), dar și cu descrierile cu substrat simbolic:

*O, veacuri, veacuri, ce învechești lucrurile și prefaci stările! Pravilă [datorie, regulă, poruncă] veche dintâiu iaste dată în toată lumea ca să nască și să moară, ca să ia înceapere și sfârșit toată lumea. Stăpânul al tuturor n-au voit să fie niciun lucru stătătoriu...*⁹⁸¹, etc (mai mult din acest text vom reproduce puțin mai departe).

O, minunată lună a lui martie, plină de dulceața văzduhului, încurionată cu flori de bucurie, arătătoare de minuni, descoperitoare de taine dumnezeiești!

Pre dânsa râmleanii cei neluminați [romanii păgâni] o cinstia cu ramuri și cu flori, iar strănepoții lor (din liniia cărora și noi ne tragem), după ce s-au luminat [s-au încreștinat], i-au încununat zilele cu flori de pomenirile sfinților.

Dar ce nedreptate! Limbile [neamurile păgâne] ce întâiu până într-atâta nu te-au cinstit, de florile tale ceale duhovnicești s-au împărtășit [simbolic]; iar strănepoții râmleanilor celor întâiu ai tăi cunoscători, de-abia aceste flori duhovnicești le vedea, căci numai numele sfinților le știa.

⁹⁸⁰ Mircea Anghelescu, op. cit., p. 41.

⁹⁸¹ Prefața *Mineiului* pe ianuarie, Râmnic, 1779, în *Predoslovii*, antologie și cuvânt înainte de Tudor Nedelcea, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1994, p. 116-117.

Veacul de acum împreună cu altele și aciașă nedreptate de la români au rădicat, și toate florile sfinților, ce întru tine, ca întru un rai s-au sădit, iată întru aciașă carte pre înțeles s-au descoperit.

*Poarta cărții iaste deșchisă: cine va vrea să intre să culeagă florile ceale duhovnicești, de a lor mireazmă să să împărtășească și pre sfinți să-i slăvească*⁹⁸².

Pentru începuturile poeziei în secolele XVIII-XIX, Mircea Anghelescu amintește câteva texte care au surse vechi medievale, retoric-religioase, în care se discern cu ușurință temele biblice recurente, ale morții și vanității lumii (așa-zisele *ecouri laicizante* mi se par superflue sau pur și simplu inexistente) sau vestitul *ubi sunt?*:

*Văzut-au vulturi zburând
Sau prah către nori suind,
Pește în apă înotând
Ceva cărare lăsând?
Așa omul pătimește,
Pruncul nici n-apucă a crește,
Cel tânăr se vestejește,
Că pe toți moartea-i topește...
(Jalnica Cântare la morți)*⁹⁸³

*Mor și tarii împărați
Chiar craii cei minunați.
Unde-i acel lăudat
Alexandru împărat?
Unde-i Neron cel tiran?
Unde-i Dioclețian?*⁹⁸⁴

Tema morții este esențială și permanent accesată și va deveni, de asemenea, o temă fundamentală a liricii eminesciene și a poeziei române moderne.

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea sunt remarcați poeții Alecu Văcărescu⁹⁸⁵ și Ioan Cantacuzino.

Primul scrie o poezie în linie *anacreontică* cu, zice-se, influențe petrarchiste, iar lirica celui alt ar sta sub semnul

⁹⁸² Prefața *Mineiului* pe martie, în *idem*, p. 128-129.

⁹⁸³ Cf. Mircea Anghelescu, op. cit., p. 59.

⁹⁸⁴ Cf. *Idem*, p. 60.

⁹⁸⁵ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Alecu_V%C4%83c%C4%83rescu.

versurilor lui Young, din care a tradus (reverendul Edward Young⁹⁸⁶, poet preromantic și autorul ciclului *Night Thoughts*⁹⁸⁷).

Societatea și-a adaptat vestimentația la moda europeană și poeții și-au schimbat *garderoba poeziei*.

Ceea ce nu presupune automat metamorfoza cugetului și a mentalităților, al căror strat de adâncime se știe că e foarte dificil de modificat și că secole întregi sau chiar milenii nu pot înăbuși acele viziuni sau perspective adânc înrădăcinate.

Substanța tematică și ideatică a poeziei vechi nu se dizolvă în acidul prefacerilor sociale, ci se perpetuează într-un mod coerent și lesne de presupus, în forma noii lirici *preromantice* și *romantice*.

O dovadă e reprodusă de Mircea Anghelescu, care devansează începuturile romantismului în literatura română, cu câteva decenii, stabilindu-i originile de la encomionul ierodiaconului Gherasim Putneanul, adresat lui Ștefan cel Mare (așa numitul *testament* al lui Ștefan), „ignorat până astăzi de istoria literaturii noastre, deși e vorba de un text care – alături de alte câteva, precum prefetele lui Chesarie Râmniceanu sau miscelaneele lui Gherasim Clipa⁹⁸⁸ –, împinge începuturile meditației filosofice și ale prozei lirice preromantice românești cu cel puțin un sfert de secol înapoi, la sfârșitul secolului al XVIII-lea”⁹⁸⁹.

Iar encomionul lui Gherasim are, pe deasupra, multe în comun cu *Viața lumii*, a lui Miron Costin, și cu vechile teme ale literaturii medievale (mai ales predilectul motiv al *Psaltirei* și *Ecclesiastului*: *vanitas vanitatum*) ca să declarăm pierdută tradiția:

*Toate faptele lui Ștefan sunt minunate, toate darurile lui covârșitoare. Dar, cu toate acestea, ce au rămas? Au numai un nume deșărt? Au numai o gândire de lucruri mari, dar care au fost și s-au trecut? Așa este că toate lucrurile lumii sunt deșarte, o umbră, un vis, o apă care curge și nu se poate opri, nici a să întoarce, și toate putrejuniei supuse? Unde-i Chirus, groaza lumii? Unde-i Alexandru, care au răsturnat Persia?*⁹⁹⁰, etc.

⁹⁸⁶ Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Edward_Young.

⁹⁸⁷ În engleză: *Gândurile nopții*.

⁹⁸⁸ A se vedea: <http://www.teologiromani.org/C/GherasimClipa.html>.

⁹⁸⁹ Mircea Anghelescu, *Mistificațiuni. Falsuri, farse, apocrife, pastişe, pseudonime și alte mistificații în literatură*, Ed. Compania, București, 2008, p. 57.

⁹⁹⁰ Cf. Idem, p. 59.

Mihai Zamfir⁹⁹¹ preciza, încă din 1981, discutând, în contextul epocii pașoptiste, despre *poemul în proză* sau *meditațiile în proză*, începând de la Asachi, și despre *poezia înaltă* reprezentată de elegia lamartiniană (*meditația*), faptul că „ar fi greu de presupus o creațiune atât de egală cu ea însăși, izolată de orice formă anterioară.

Unul dintre elementele puse la contribuție nu putea fi decât proza *înaltă* a epocii anterioare, adică oratoria religioasă.

Vestigii ale frazei clasice, amintind figuri ce descind dintr-un îndepărtat *cursus* antic, se găsesc...în meditațiile noastre romantice.

În textele scrise imediat după 1830, ele nu ajungeau decât datorită tradiției dicursului din epoca imediat precedentă⁹⁹².

Aici îi menționează pe Antim Ivireanul, care „se află la începutul unui glorios șir”⁹⁹³, și pe Chesarie de Râmnic.

Zamfir citează, din prefața *Mineiului* pe ianuarie din 1779, un paragraf care „poate fi considerat o probă autentică de evoluție stilistică a prozei înalte [proza poetică] în secolul al XVIII-lea”⁹⁹⁴:

O veacuri, veacuri, ce învechești lucrurile și prefaci stările! Pravilă veche dintâi iaste dată în toată lumea ca să nască și să moară, ca să ia începere și sfârșit toate lucrările. Stăpânul al tuturor n-au voit să fie niciun loc stătătoriu [indestructibil, din cele empirice]. Toate câte vezi și te minunezi, prin prefacere au că se duc la pierzare sau la oareșicare schimbare.

Vezi acel soare lipsește [câteodată, nu e vizibil pe cer], luna pătimizește și scade, stelele cad; pogoară-te de la cele din ceriu și te uită la aier: acesta se prefacă în tot ceasul și vine de se face vânt nor și ploaie; pogoară-te la ape: dintr-acele mari gârle ce le numim noi pururea curgătoare, unele cu totul s-au uscat, altele au schimbat mătcile și drumurile; însuși ochianul [oceanul], lucrul firii cel mare și tainic, aci de furtuni se înalță, aci se smerește, și când lipsesc furtunile, nu lipsesc de la dânsul vărsările și cele înapoi curgeri [fluxul și refluxul]; crește și se micșorează în toate zilele pe alocurea, încât poate

⁹⁹¹ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihai_Zamfir.

⁹⁹² Mihai Zamfir, *Poemul românesc în proză*, ediția a II-a, Ed. Atlas, București, 2000, p. 69.

⁹⁹³ Ibidem.

⁹⁹⁴ Ibidem.

*cineva și să hotărască cum că iaste odată să se usuce și să se aducă într-o neîntință totul*⁹⁹⁵.

Între paranteze fie spus, această *readucere la neîntință a totului*, dacă o vom căuta și o vom găsi și în alte astfel de meditații religioase, reprezintă încă o dovadă că tema sinonimă din opera lui Eminescu este o coerență tradițională și nu un import filosofic.

Mihai Zamfir apreciază că astfel de formule vor fi reproduse în *meditațiile romantice* prepașoptiste și pașoptiste și că „tiparul stilistic este... ușor de recunoscut”, deși, ca un compromis făcut ideologiei și cenzurii comuniste (după cum ne avertizează autorul, în 2000 a reeditat cartea sa din 1981, fără modificări), afirmă că reproducerea va fi „caricaturală” și că „suflul ei nu va mai fi religios”.

Aprecierii ni se pare exagerată și circumstanțială, cu atât mai mult cu cât el însuși citează fragmente din Asache și Gusti, care nu sunt nici pe departe caricaturale și nici lipsite de suflu religios:

Zile fugătoare! Ani repezi! Cu nerăbdare așteptăm începutul anului, înturnarea primăverii înflorite și, iată, suspinăm: anul, primăvara au trecut! Cele ce până a nu veni numărăm lună, an – după ce au trecut le numim minute.

Copilul cere timpul juniei, junele oftează după vârsta bărbăției; prea iute vine timpul, repede ajunge vârsta, și nu târziu cu întristare aruncăm ochii în trecut ca într-un vis [alt motiv eminescian, al vieții ca vis, preservat de secole în cultura română].

Astă stăruință a muritorilor este nemărginită, deși cursul oamenilor este mărginit. Despre lucrările și jucăriile lor s-ar cuveni a giudeca că nu-i moarte pe lume. Vedem trecând din viață verguri, juni și bătrâni.

*Ni se pare că numai aceie, iar nu și cii rămași sunt muritori, ca ostașul carile văzând spre dreapta și spre stânga căzuți companionii săi cântă viers de biruință ca cum numai el ar fi câștigat faima triumfului (Gh. Asachi, *Meditație*, *Albina românească* XVI [1844], n. 1, 2, ian., p. 1-2).*

Am trecut prin mijlocul țintirimului și era de tot pustiu, m-am oprit puțin lângă un mormânt și m-am simțit pătruns de o adâncă cugetare. Eram pe lume și față-n față cu nimicnia lumii. Eram singur și toate acele ce mă încongiura sta nemișcate și mute. Lumina cea slabă a zilei de abie străbătuse

⁹⁹⁵ Cf. Idem, p. 70.

în acest deșert al odihnei și lucoarea [termen arhaic, specific lui Dosoftei] *sa cea albindă, furișată de printre nori, luneca de pe o cruce pe o piatră, pe o movilă goală de mormânt.*

Aura dimineții cea răcoroasă se legăna pe deasupra acestor lăcașuri pașnice și peste simbolurile cele religioase îngânând un murmur misterios (D. Gusti⁹⁹⁶, *Sâmbăta moșilor, Albina românească*, XIX, [1847], nr. 38, 15 mai, p. 149-150).⁹⁹⁷

De altfel, Nicolae Manolescu descoperă o continuitate între *cântecul popular* sau cântecele de lume și perpetuarea temelor specifice acestora până în poezia modernă, la Eminescu, Arghezi, Ion Barbu, Nichita Stănescu – deși este evident că între cele două formule poetice nu există decât *o apropiere de atmosferă și de interes* față de o anumită situație existențială, iar nu *o tradiție poetică structurală*, strictă.

Dar nu reușește să descopere niciun fel de continuitate între Dosoftei sau Costin, între tradiția veche și lirica română modernă.

El urmărește, de fapt, parcursul inițiat de Lovinescu și Călinescu – pentru cel din urmă, „pilda lui Costin și a lui Dosoftei n-a făcut școală”⁹⁹⁸ și singura influență *literară* a psalmilor lui Dosoftei constă în integrarea unora dintre ei în folclor sub formă de colinde. Nemaivorbind de tipăriturile lui Coresi, inclusiv *Psaltirea*, care, în opinia sa, „au o valoare estetică nulă”⁹⁹⁹.

Cum anume *tema erotică, versul argotic sau cântecul de mahala* pot avea *estetică și tradiție*, iar *religiosul* niciodată?

Am impresia că s-a trasat cumva direcția unei cariere critice impresioniste, bazate pe *sentimentul* că teologicul și mai ales *teologicul ortodox*, ca să îl parafralez pe Noica, (*teologie* care *se bucura* de un dispreț total, din partea intelectualității, la începutul secolului al XX-lea, până când, pe la jumătatea secolului, a ajuns și la noi vestea despre catolicii și Occidentul care au început să-și revizuiască fundamental atitudinea față de mult hulitul, până atunci, Imperiu Bizantin și moștenirea lui literară ortodoxă) nu are în niciun fel capacitatea de a genera și motiva acte de cultură și literatură: „Ceea ce, dintr-un explicabil bovarism, istoricii au numit până acum *literatură*

⁹⁹⁶ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Gusti.

⁹⁹⁷ Mihai Zamfir, *Poemul românesc în proză*, p. 62-63.

⁹⁹⁸ G. Călinescu, *Istoria...*, op. cit., p. 49.

⁹⁹⁹ Idem, p. 8.

religioasă, nu are nicio legătură cu *creațiunea*, oricât de minimă...”¹⁰⁰⁰.

De ce *literatura religioasă* nu poate să aibă *tradiție* și *continuitate*, dacă *argoticul* reușește această performanță?

Cu atât mai mult cu cât sfera acestui *religios* cuprinde *cam tot* ce înțelegem prin *spiritualitate* și *cultură* în istoria noastră veche și acoperă *destul de mult* din istoria modernă și contemporană – trebuie să avem în vedere, așa cum avertiza Matei Călinescu, faptul că „mulți autori dintre cei mai importanți, numiți *moderni*, sunt de neînțeles în afara tradiției iudeo-creștine, pe care continuă să o reprezinte, indiferent cât de deviant”¹⁰⁰¹.

Dan Horia Mazilu respingea categoric *opțiunea folclorizantă* aplicată pe spații largi ca alternativă poeziei românești medievale:

„Mi se par cel puțin lipsite de temei și evident neinteresate de realitatea concretă a *întregii* producții literare românești, acele încercări exegetice care, căutând să stabilească începuturile poeziei culte românești, nu admit să coboare (și asta în ultimul timp), în fixarea limitei de început a fenomenului, sub secolul al XVIII-lea (cu greutate mare este uneori admisă și a doua jumătate a veacului al XVII-lea). Mă îndoiesc că propusa compensație folclorică, reprezentată – se zice – printr-o literatură bogată și diversă, funcționează exemplar pe spațiul subordonat al unui întreg gen”¹⁰⁰².

Mazilu făcea aceste precizări pentru că s-a încercat *nașterea* poeziei religioase culte din folclor și...încercarea ei înapoi în folclor. Însă, folclorul s-a născut prin imitarea unei experiențe culte și nu invers.

Discuția aceasta puteam să o susținem mai devreme, în capitolele despre Dosoftei sau Miron Costin, dar am preferat să avem mai întâi o panoramă semnificativă asupra poeziei *vechi*, pentru a înțelege mai bine termenii acestei dezbateri.

Chiar dacă poeții prepașoptiști scriau poezii *de lume* (dar unii compuneau și imne religioase sau chiar, ca Vasile Pogor¹⁰⁰³, poeme vaste despre vedeniile schimnicilor), nu înseamnă că nu citiseră *Psalmii* lui Dosoftei, așa după cum,

¹⁰⁰⁰ Idem, p. 9.

¹⁰⁰¹ Matei Călinescu, op. cit., p. 63.

¹⁰⁰² Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, op. cit., p. 8.

¹⁰⁰³ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Pogor.

dacă Miron Radu Paraschivescu¹⁰⁰⁴ nu scrie ca Eminescu, nu înseamnă că nu l-a citit.

De asemenea, dacă poeții Văcărești scriu „la un secol și mai bine după Dosoftei și Costin”¹⁰⁰⁵ (ceea ce nu reprezintă totuși o prăpastie istorică), acest lucru ne poate conduce la concluzia relaxării climatului ascetic, la nivelul societății, în materie de ceea ce poate fi scris și exprimat – deși știm foarte bine că Alexandrescu, Eminescu, Nicolae Filimon¹⁰⁰⁶ și alții (după Văcărești), acuză degradarea moralei, în descendența lui Miron Costin, și *moliciunile* (termenul le aparține și este preluat din sfera Ecclesiei) în care trăiesc contemporanii și îndepărtarea de practica ascetică tradițională – dar nu ne lasă, însă, a concepe distanța de la Dosoftei-Costin până la prepașoptiști și pașoptiști ca o sincopă în plan poetic.

Manolescu afirmă, extinzând opinia lui Dimaras despre literatura neogreacă la realitatea românească: „în sânul *moliciunii*, pe malurile Dâmboviței și ale Bahluiului, s-a născut și poezia românească a epocii moderne”¹⁰⁰⁷. Însă, *moliciunea* aceasta este *parțială*, nu e *totală*.

Putem vorbi de *începutul* liricii moderne, deși, în același timp, epoca poate fi socotită și ca o perioadă de tranziție, atâta timp cât discutăm de o poezie, cea neoanacreontică, care – după cum Manolescu sesizează – are caracter *medieval-feudal* și puternic *popular*, fiind destinată nu *publicării în volume* și *prezervării* ei în biblioteci (autorii înșiși nu le consideră publicabile), ci *declamării* ei, însoțite de lăutari și acorduri din scripcă, sub ferestrele veneratei.

E *poezia populară* sau *folclorul* boierilor, cu singura diferență că avem și numele autorului, în comparație cu creația populară orală.

Mai degeabă putem considera perioada prepașoptistă ca una în care coexistă poezia de tip anacreontic, *trubaduristică* (apropierea de spiritul trubadurilor și de cel al liricii arabe o face tot Manolescu și are dreptate) și poezia care nu face decât să continue temele binecunoscute ale literaturii române vechi: versificarea unor pasaje din viața Mântuitorului (Vasile Aaron) sau din viețile Sfinților (Vasile Pogor), zbuciumul și deșertăciunea vieții, critica moravurilor, frumusețea peisajelor

¹⁰⁰⁴ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Miron_Radu_Paraschivescu.

¹⁰⁰⁵ Nicolae Manolescu, op. cit., p. 25.

¹⁰⁰⁶ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Filimon.

¹⁰⁰⁷ Nicolae Manolescu, *Începuturile literaturii artistice. Prima poezie lirică*, Ed. Gramar, București, 2007, p. 9.

naturale și cosmice, etc., alături de care apare și o poezie de dragoste care nu e blamabilă, care laudă iubirea manifestată în cercul conjugal sau care aspiră la conjugalitate.

În legătură cu poezia inspirată de Anacreon, s-a remarcat faptul că acest tip de manifestare poetică „nu mai existase în Europa din secolul XII.

Iată-o reînviată în mediul românesc de la 1800, sub chipul unui *cavalerism oriental*...”¹⁰⁰⁸.

Europa (apuseană) secolului XII era cea a despărțirii religioase (1054) de Imperiul Roman de Răsărit, a separării de Ortodoxie.

În secolele XVIII-XIX, aceeași distanțare, la nivel de morală socială numai, de aceeași Ortodoxie, provoacă același tip de poezie.

Dar e de remarcat că, mai înainte românilor, grecii fanarioți sunt cei care se occidentalizează și se depărtează de spiritul religios al tradiției lor (să fie și acesta un motiv pentru care Eminescu i-a detestat?) – ei, care veneau din inima fostului Imperiu ortodox (mă refer la Constantinopol), acum *otomanizat* în mare măsură.

Poezia neoanacreontică este o lirică aparținând unor poeți care „veneau, ca și trubadurii, după o epocă de dogmatism religios, cunoscând o eliberare similară”¹⁰⁰⁹.

Nu e interesant că momentele de *permisivitate* religioasă produc manifestări artistice similare, la o distanță de aproape 700 de ani? Nu e însă la fel de interesant că societățile în care se nasc simt apoi nevoia să le reprime *libertatea*?

Nici lirica truverilor nu are o continuitate propriu-zisă în poezia clasică și modernă, franceză și europeană, deși ceva prelungiri în mentalitatea renescentistă se pot, până la urmă, contoriza.

E un anumit tip de poezie, care are o doză de farmec și sensibilitate. A atras atenția prin ineditul absolut și picant al unor detalii sentimentalist-erotice, o noutate în poezia românească *cultă*.

Însă nu poate fi considerată ca debutul unei noi mentalități și a unui nou spirit poetic, greco/fanariot-levantin combinat cu emancipare occidentală, în stare să dea tonul și să amprenteze esențial lirica românească ulterioară – vom vedea

¹⁰⁰⁸ Idem, p. 10.

¹⁰⁰⁹ Idem, p. 9-10.

că Ion Barbu¹⁰¹⁰ o desconsideră, cu toate că e autorul unui ciclu așa-zis *balcanic*.

Mai întâi de toate pentru că nu are o tradiție cultă – și nicio continuitate imediată – și este un fenomen gregar în esență, o exprimare *trendy* și o *reproducere* a poeziei neogrecești la modă, cu „versurile sale făcute spre a fascina pe femeile din Fanar”¹⁰¹¹, inspirate, la rândul lor, din „*mica poezie franceză* din secolul XVIII, cu parfumul ei lasciv de budoar.

Aceasta pătrunsese la noi și direct și constituie una din cauzele relativului *prost gust* al epocii. Din exemplul de mai sus se vede că Apusul a fost și *corupător*, nu doar *stimulator*, după cum Răsăritul a reprezentat nu pur și simplu *un model de imobilism*, ci și *un focar însemnat* al unora din noile idei”¹⁰¹².

Era prima noastră poezie *laică*? În primul rând, de la Simion Dediulovici până la Dimitrie Cantemir avem o mulțime de *laici* (sau *mireni*) care concep o poezie *religioasă*, ca teme și viziune.

În al doilea rând, Dan Horia Mazilu trage, din anumite informații, concluzia existenței unei *poezii culte laice* în evul mediu, dar care are alte coordonate decât cea de mai târziu, numită *neoanacreontică*: „Va fi existat la noi [în secolele XV-XVI] și o poezie cultă de predominanță laică (la dimensiunile pe care le putea achiziționa atunci *laicul*)? Probabil, deși manuscrisele nu au conservat prea multe dovezi. Această poezie, preofesată de menestreli veniți de aiurea și de autohtoni, trebuie să fi închipuit o *epică de curte* brodată în jurul faptelor combatante. Din mediul acestor profesioniști (cu locul lor – ne spune Nicolae Costin – în ceremonialurile aulice: «Vedem și până astăzi, la mesele domnului, cântând lăutarii cântecele domnilor trecuți cu nume bun, iar cu ocară celor răi și cumpliți») provine cu siguranță acel *Cântec al lui Ștefan Vodă*, compus probabil în slavonă, care a circulat întâi la noi și a trecut apoi la vecinii de la nord și est [...].

Este de crezut că vor mai fi existat și alte asemenea alcătuiri poetice. Unele surprize pot să se afle încă prin marile sbornice, la noi sau prin alte locuri”¹⁰¹³.

¹⁰¹⁰ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dan_Barbilian.

¹⁰¹¹ C. Th. Dimaras, *Istoria literaturii neogrecești*, apud. Nicolae Manolescu, *Începuturile literaturii artistice. Prima poezie lirică*, op. cit., p. 8.

¹⁰¹² Nicolae Manolescu, *Începuturile literaturii artistice. Prima poezie lirică*, op. cit., p. 8.

¹⁰¹³ Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, op. cit., p. 9. A se vedea și p. 134-137.

Remarcăm – în tradiția semnalată de Mazilu – și existența, în același secol XVIII și în aceeași epocă fanariotă în care descoperim poezia ucenicilor lui Anacreon, a *cronicilor rimate*, un gen care „devenise pasiunea secolului al XVIII-lea. [...]

Ele sunt *literatură* și nu o *literatură minoră*, exponentă a mentalității păturilor intermediare. Ele constituie însăși literatura reprezentativă a secolului al XVIII-lea românesc”¹⁰¹⁴.

De asemenea, ele aparțin aceluși curent „care e immanent spiritualității noastre și nu este rodul unei înrâuriri sau al vreunui transplant”¹⁰¹⁵ ideologic-artistic.

„Aceste texte” – consideră și Mazilu –, „care i-au plăcut, totuși, lui G. Călinescu, se adună, cred, în cea mai importantă specie a literaturii române din secolul al XVIII”¹⁰¹⁶.

Întrebarea care urmează logic este: de ce punem atât de mult accentul pe *neoanacreontici*? Ca să vedem dacă descind din vreo tradiție (și care anume) și, mai ales, dacă vreo tradiție descinde din ei.

Pe de altă parte, nu toți *prepașoptiștii* sunt și *anacreontici* sau nu toate producțiile lor se integrează în această categorie. Însă cred că am vorbit deja prea mult în marginea textelor și a venit timpul să ne apropiem și de conținutul lor.

Ienăchiță Văcărescu este autorul unei gramatici și al celebrului testament literar: *Urmașilor mei Văcărești! / Las vouă moștenire: / Creșterea limbii românești / Ș-a patriei cinstire*. Pentru el, poezia înseamnă *cugete frumoase, cu poetice faceri* (*Și ce voiesc cum poci s-arăt? Am glas? Muză, grăiește*).

Gramatica e subiect de poezie pentru Ienăchiță, însă ceea ce ne-a atras nouă atenția este că aceste versuri se încadrează perfect în logica și în metrica *versurilor la stemă* ori a scurtelor poezii cu rol de prolog sau de epilog din literatura medievală (chiar și limba are accente arhaice, tipice modelului vechi):

*Gramatica e meșteșug ce-arat-alcătuire,
Și toți printr-însa pot afla verice povățuire.
S-a scrie încă într-ales cu reguli arătate,
Pă toți învață d-a le ști fără greșală toate.*

¹⁰¹⁴ Eugen Negrici, *Poezia medievală în limba română*, op. cit., p. 169-170.

¹⁰¹⁵ Idem, p. 170.

¹⁰¹⁶ Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, op. cit., p. 172.

*Și versuri înmeșteșugite arată d-a să face,
Siliți-vă a o-nvăța sau faceți cum vă place.*

Ca ritm și logică poetică, versurile lui Ienăchiță nu se deosebesc esențial de cele ale lui Miron Costin sau Antim Ivireanul:

*Neamul țării Moldovei de unde să trăgănează?
Din țărâi Râmului, tot omul să creadză
Traian întâiu, împăratul, supuindu pre dahii,
Dragoș apoi în moldoveni premenindu pre vlahi.*

*Martor este Troianul, șanțul în țara noastră
Și Turnul Severinul, munteni, în țara voastră.
(Stihuri de descălecatul țărâi) ¹⁰¹⁷*

*Precum cei streini doresc moșia să-și vază
Când sunt într-altă țară, de nu pot să șază
Și ca cei ce-s pre mare, bătuți de furtună
Și roagă pe Dumnezeu de liniște bună,
Așa și tipograful de-a cărții sfârșire
Laudă neîncetată dă și mulțemire.
(la finalul Evangheliarului românesc de la 1697) ¹⁰¹⁸*

*Patru sunt râuri den Raiu ce cură
Precum grăiaște Sfânta Scriptură.
Patru Evanghelii den ceriu ne tună
Și la credință pre toți ne adună.
Patru sunt semne tot îndoite
Și ale țării foarte slăvite,
Cu care semne să-ncoronează
Domnul Constandin, tot omul <să> crează....
(versuri la stemă, Noul Testament, 1703) ¹⁰¹⁹*

În mod cert, primul Văcărescu cunoștea și urma modele poetice medievale. Poate nu întotdeauna, dar este o certitudine că nu îi erau necunoscute.

Chiar modul, devenit tradițional, de a combina versurile, în felul acesta acesta,

¹⁰¹⁷ Miron Costin, *Opere*, vol. I, op. cit., p. 5.

¹⁰¹⁸ Antim Ivireanul, *Opere*, op. cit., p. XII.

¹⁰¹⁹ Cf. Gabriel Ștrempel, *Antim Ivireanul*, op. cit., p. 129-130.

*Și omul, fără de greață,
Iese-n treabă demineață,
De lucrează până-n sară,
Zî de iarnă și de vară. /.../
Preste luciu de genune
Trec corăbii cu minune.
Acolo le vine toană
De fac chiții joc și goană.
(Ps. 103, 95-98, 109-112)*

se regăsește în lirica prepașoptistă la Ienăchiță Văcărescu, Vasile Aaron, Ioan Barac¹⁰²⁰, Barbu Paris Mumuleanu¹⁰²¹, Iancu Văcărescu¹⁰²².

E un element care poate părea *periferic* sau *nesemnificativ*, dar este o evidență capabilă să ne semnaleze *tradiția*, chiar dacă deviată ca intenție tematică.

Cu Ienăchiță Văcărescu începe și sarabanda erotismului liric în literatura română cultă (*lirică erotică*, anonimă, a existat și în evul mediu¹⁰²³, doar că e prea puțin reușită și stârnește un interes minim – catalogată drept „cântece curvești și drăcești” de autori precum Mihail Moxa¹⁰²⁴ sau de Gheorghe Radovici, tipograful *Catavasierului* tradus de Antim și propus ca *poezie și cântare recomandată*).

Numai că Ienăchiță se păstrează, cel mai adesea, în limitele poetice ale unui amor grațios, suav. Mai mult o sugestie volatilă a unei suferințe amoroase, lipsită de *ohțături* apăsate și de detaliile operațiilor pe cord deschis, pe care alții se vor întrece să le ofere cu excesiv simț dramatic.

Și, anticipând, pot spune că, dacă această poezie este prima noastră lirică *modernă*, atunci ea nu e aproape deloc *ermetică* și *simbolică*, dar este, în schimb, dezabuzant de realist-descriptivă și insistent de *retorică* – dar o *retorică suprasaturată* de interogații și repetiții, a solitudinii în avalanșe.

Lirica erotică înseamnă altceva decât *cugete frumoase, cu poetice faceri* și vine dintr-o altă sursă decât cea tradițional românească, respectiv de la Anacreon prin Hristopoulos, Sakelarios, Vilaras sau Psalidas.

¹⁰²⁰ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Barac.

¹⁰²¹ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Barbu_Paris_Mumuleanu.

¹⁰²² Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Iancu_V%C4%83c%C4%83rescu.

¹⁰²³ Vezi Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, p. 128-134.

¹⁰²⁴ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihail_Moxa.

Dar, dacă nu are o tradiție directă, o oarecare practică – și mă gândesc la „cântările curvești de iubire” acuzate de Mihail Moxa (monah la Mănăstirea Bistrița din Oltenia) pe la 1620 – tot are în societatea românească.

Vom vedea că Eminescu, versificând instrucțiunile ascetice ale lui Nicodim Aghioritul¹⁰²⁵, o numește *cântare dulce, veche, care te-nchină dezmierdării și inima-ți bărbată devine de muiere*, pentru care, recomandarea este: *o taie chiar cu sila de la a ta ureche*.

Primul nostru poet care se aventurează să compună în românește versuri de dor are mai întâi o pudoare *simbolistă* vizavi de sentimentul în sine:

*Într-o grădină,
Lâng-o tulpină,
Zării o floare ca o lumină.*

*S-o tai, să strică!
S-o las, mi-e frică
Că vine altul și mi-o rădică.*

Alegoria se poate ilumina totuși printr-o sugestie subtilă:

*Tu ești puișor canar!
Nu te hrănești cu zahar,
Nici măcar cu cânepioară,
Ci hrăpești o inimioară
Ce-ai făcut-o jertfă ție!
Ce-ai cu ea de gând nu știe!!*

Sau:

*Într-un copaci zarișor,
Un șoim prin în lățișor
Strigă amar ciripind,
Norocul său blestemând.*

*Multe păsări am vânat,
Și-mi zicea șoim minunat;
Iar aici laț fiind întins,
Cum am dat, pe loc m-am prins!*

¹⁰²⁵ Idem: http://ro.orthodoxwiki.org/Nicodim_Aghioritul.

*De inimă, nu de cap!
N-am nădejde să mai scap.*

Grădina, floarea sau pasărea întrețin un substrat paradisiac, dincolo de nefericirea sau jalea care pot să tulbure acest paradis.

Sursa imagologică poate fi socotită creștină, deși putem remarca această trăsătură și în lirica truveră sau arabă. Doar că, în ciuda asemănărilor, nu le putem cataloga pe ultimele două drept *surse* propriu-zise ale poeziei noastre preromantice.

Părăsind însă acest fel de poezie, care nu iese din lanțurile simbolismului și ale unui anumit tip de psihologism al dragostei, care construiește un habitat izolat, un spațiu al amorului sau al inimii zdrobite, Ienăchiță Văcărescu este și poetul care pune început versurilor înfățișând sentimente denudate și sângerânde:

*Zilele ce oi fi viu
vrednic aş vrea ca să fiu,
Oftând, ca să te slăvesc,
dar cum poci să îndrăznesc?*

*Iscusit aş trebui
să fiu, să poci zugrăvi
Chipul tău care dă rază
soarelui, şi-l luminează.*

*Oi putea oare vreodată,
păn' nu merg pe lume-ailaltă,
Măcar pe scurt să-ţi vorbesc,
să vezi cum mă chinuiesc?*

*Oftările-mi sărcinează
pieptul, viaţa-mi scurtează,
Răpaus, viaţ-oi avea
numai Stixul când o vrea.*

Numai că, tocmai acum, când credeam că ne-am despărțit definitiv de literatura *veche*, intervine un paradox nașteptat și care se va prelungi și în poezia și literatura proletcultistă.

În poezia de mai sus există câteva versuri *ciudate*, pe care numai o lectură superficială le poate asimila fără probleme liricii erotice. Și aici vom lărgi puțin discuția la mai mulți poeți ai acestei epoci.

Chipul tău care dă rază / soarelui, și-l luminează reprezintă o parafrază din *Psaltirea* în versuri a lui Dosoftei: *Văz că-i făcut ceriul de mânule Tale, / Cu toată podoaba, și-i pornit cu cale. / Ai tocmnit și luna să crească, să scază, / **Să-ș ia de la soare lucoare din rază.** / Stele luminate ce lucesc pre noapte, / De dau cuviință, Tu le-ai urzit toate* (Ps. 8) ¹⁰²⁶.

Imagistica este de sorginte biblică, iar expresia poetică îi aparține în mod cert lui Dosoftei și o putem regăsi și în alte părți: *De la Tine zua luminează, / Și noaptea cu stelele dă rază* (Ps. 73) ¹⁰²⁷, etc., etc.

Numai că sensul de mișcare al *razei*, originea și traiectoria sa se modifică. Nu luna își ia raza de la soare sau noaptea de la stele și toate de la Dumnezeu, ci soarele este iluminat de chipul iubitei.

Elemente care ținneau în mod tradițional de manifestarea religioasă își schimbă sensul, urmărind *ca să te slăvesc*, nu *pe Dumnezeu, ci pe femeie*.

În această epocă de relaxare dogmatică și morală, de *eliberare*, poezia aceasta *pre-modernistă* nu diferea, ca atitudine, de arta renascentistă, care își permitea să immortalizeze chipurile iubitelor sau ale altor personaje dragi (adesea era vorba și de autoportrete) în tablouri care erau menite să înfățișeze persoane sfinte.

În lipsă de inspirație, recurgi la ce poți avea la dispoziție, iar poezia neoanacreontică în limba română avea ca model niște versuri neogrecești, poezie clasică și o tradiție religioasă pe teren lingvistic și poetic autohton.

La același artificiu vor recurge, fără mustărări de conștiință, *cântăreții* epocii comuniste, când, peste noapte, se vor trezi că trebuie să compună *imnuri de laudă* partidului și conducătorului ¹⁰²⁸.

Encomionul și poezia religioasă devin modele *acceptabile* atunci când, fie femeia iubită, fie *iubitul conducător*, trebuie asigurați de dragostea și de stima nemuritoare a *poeților*.

¹⁰²⁶ Dosoftei, *Opere 1 (versuri)*, op. cit., p. 23.

¹⁰²⁷ Idem, p. 167.

¹⁰²⁸ A se vedea: Eugen Negrici, *Poezia unei religii politice*, Ed. PRO, București, 1995 și, de același autor, *Literatura română sub comunism. Poezia*, vol I, Ed. PRO, 2006.

De altfel, „strategia reutilizării imaginarului, arhetipurilor, limbajului, ceremonialului creștin *interzis* ori doar *refulat* este comună – susține Jean Sironneau¹⁰²⁹ – tuturor religiilor politice europene, moderne”¹⁰³⁰.

De prisos să facem precizarea că nu s-a cerut și nu s-a dat vreun acord de undeva pentru acest *împrumut*, pentru acest *subtil* furt intelectual, petrecut în dauna avutului spiritual religios și a imaginii religiei ortodoxe, care se trezește acum terfelită pentru că a oferit un *model*¹⁰³¹.

Cuvântul *a oferit* nu este însă tocmai cel care trebuie..., iar *importatorii* erau magnificii denigratori ai doctrinei și ai moralei religioase.

Odată procedeul brevetat, după Ienăchiță Văcărescu reproducerea imaginii cu pricina capătă ambitus.

Alecu Văcărescu reia aproximativ identic versurile tatălui său: *Chipul tău e ce dă rază / Soarelui și luminează. Costache Conachi exersează și el pe aceeași partitură: Cu a fețai tale rază / Soarele s-asămenează (Nume).*

Sau: *La obrazul ce firește / Cer cu stele-nchipuiește / Urmează să să robească / Orice fire omenească, / Căci ochii ce săgetează / Ca luceferii cu rază... (Nume).*

Mai târziu, deplângând moartea iubitei sale, Alecsandri recurge și el la acest procedeu, la această portretizare hiperbolică și cosmică, anulând însă tendința idolatră și recontextualizând-o religios:

Și cât vei fi departe, ca mine te gândește / Că tu ești a mea viață, că soarta ne iubește, / Că cerul ne păstrează ferice viitor. // Gândește /.../ Că orice fericire, că orice dulce bine / Din ochii tăi de rază, îmi vine de la tine, / Precum lumina vine din cerul înălțat. (Despărțirea).

¹⁰²⁹ O carte a sa în română: <http://www.esotera.ro/carte-milenarisme-si-religii-moderne-1473.html>.

¹⁰³⁰ Cf. Ioana Bot, „Mihai Eminescu, poet național român” – istoria și anatomia unui mit cultural, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2001, p. 65.

¹⁰³¹ O altă mostră de uzurpare a gândirii religioase este și aceea pe care o acuză Eugen Negrici: „Grandioasa moștenire culturală iudeo-creștină a înrăurit arii întinse ale civilizației europene și americane, dând un anume chip mitic speranțelor, angoaselor, visurilor noastre. [...]”

Ne imaginăm astfel lucrurile și pentru că ne-am bucurat – ca să spunem așa – din copilarie de complicitatea formatoare a religiei: gândim epocile importante literare ca pe *vârste de aur* – epoci ale patriarhilor –, îl vedem pe Maiorescu ca pe *aducătorul tablelor legii*, pe Iorga ca pe *omul providențial* al culturii române, aducem ofrande anuale câtorva sfinți ai literaturii, în frunte cu *Sfântul Eminescu*”. (*Iluziile literaturii române*, op. cit., p. 19.) E de vină însă *gândirea religioasă sau constructul culturalist* care pastișează după toane?

Nu este însă acesta singurul exemplu – în epoca prepașoptistă – de prelucrare a unor expresii și sintagme religioase, de *reconvertire* a tradiției – deși, în sens strict stilistic, putem socoti acest fenomen în beneficiul recunoașterii unei tradiții poetice și a *valorificării* poeziei culte medievale.

Alecu Văcărescu scrie *La obrazul ce mă-nchin*: *Nu-i gălesc niciun cusur / pă razile lui mă jur. /.../ Așa lui m-am închinat / de când l-am întâmpinat!*

Sau: *Oglinda când ți-ar arăta / Întreagă frumusețea ta, / Atunci și tu, ca mine, / Te-ai închina la tine. // N-ar fi mijloc să te privești / Asemenea după cum ești / Și idolatrie / Să nu-ți aduci tu ție.*

Poetul pretinde iubitei să nu aibă încredere în oglinda mincinoasă, ci în ochii lui: *Crede-i săracii când îți spun / Că numai ție să supun / Și că le ești din fire / A lor dumnezeire.*

„Adorata” întrece toată lumea în frumusețe (*Singură ești numai una, / Care ai luat cununa / Darurilor de la fire / Mai pă sus dă omenire! – Cât e ziua de frumoasă*), iar poetul este căznit, neavând vină (*Cum nu socotești vreodată*) și suferă o mucenie întreagă */.../ și dă voie să trudește! Și să bucure arzând! /.../ Ș-a răbda dureri și chinuri, / Patimi, focuri și suspinuri*, cu stoicism.

Iadul însuși devine loc de proclamare a dragostei: *Și în iad și fiteunde / Voi striga, făr-a ascunde, / Că tu ești amorul meu! (Cine are piept să poarte).*

Diversitatea torturilor amoroase devine prodigioasă și probabil că trebuia să fie astfel, într-o societate și o epocă în care „rafinamentul” și „creativitatea” în materie de adevărată tortură ajunseseră la un apogeu și domnițele nu puteau fi lăsate să creadă că ele ar fi avut mai puțină *forță* decât bărbații care suspinau, însoțiți de lăutari, sub ferestre.

Dimpotrivă, *cucerirea* se baza pe *iluzie*. Cea cucerită trebuia să creadă că ea e cea care posedă o *forță de seducție impresionantă*, în stare să determine *dorința de cucerire* a bărbatului.

Așa încât *dă lacrimi vărs pâraie / Cu groaznică văpaie, / Și sufletul îmi iese / Dă ohtături adese! // Un ceas nu văz odihnă! / Nu dorm vreodată-n tihnă, / Durerile-mi sunt hrană, / Și mângâieri la rană! // Mă arz peste măsură! / Slăbesc fără căldură! / Sunt bolnav în picere, / Și mor făcând tăcere. // Când nu te văz am chinuri, / Și când te văz, leșinuri; ... (Dă nu mă crezi pă mine).*

Robia și *lanțurile* dragostei sunt aproape nelipsite din astfel de versuri. *Schingiuirile* sufletului sunt însoțite de sugestia imagologică a spațiului carceral, pentru și mai mult realism.

Același Alecu Văcărescu compune însă și o *Satiră*, în care imaginea iubitei cunoaște o metamorfoză esențială:

*De sirene
Cu lungi gene
Ce fac bărbaților cazne și scene,*

*Oratori
Și retori
Ar fi trebuitori,*

*Pentru a arăta
A picta
Și ca într-o oglindă a prezenta,*

*Josnica lingușire
Și pervertire
Ce are sexul femeiesc din fire.*

*Te amăgesc,
Te rătăcesc
Și pân' la urmă te zăpăcesc.*

*Dragostea curată
În furtună turbată
Și ură pe dată-i preschimbată.*

*Mai bine omul să șadă
Și să vadă
Dacă nu poate să prevadă,*

*Mințile să se învețe
Și cu povețe
Altădată să fie mai istețe.*

*Și mă iertați
Câți cugetați
Că scriu satiră, nu vă mirați.*

*Nenorocitul
Și nedreptățitul
De mine, eu sunt pățitul.*

Nicolae Văcărescu, fratele lui Alecu, scrie și el: *În rai fără tine e moarte, e gheață! / Ș-în iad lângă tine e bine, e viață! / Ș-în iarnă cu tine sunt toate-nflorite, / Ș-în vară când nu ești, sunt toate pierite.*

Chiar dacă și lui capriciile femeii iubite îi provoacă *noian* *dă* *întristare*, e totuși mai reținut decât fratele său în descrierea simptomatologiei amoroase, pe care Alecu a reprodus-o *naturalist* până la aspectele clinice.

Dacă Ienăchiță îl parafraza pe Dosoftei, Nicolae Văcărescu ne dovedește că citise *Viața lumii* a lui Miron Costin: *Un pic dă nădejde d-aș ști c-o să-mi vie, / Și traiul mai dulce că poate să-mi fie, / Atunci și viața mi-ar fi dar mai scumpă, / Și ața ce-o trage n-aș vrea să să rumpă. /.../ D-amor... nu e vorbă, dar nici dă viață, / S-au săvârșit toate!... ah, rupe-te, ață! (Un pic dă nădejde d-aș ști c-o să-mi vie).*

Expresia costiniană ni se pare urmată cu destulă fidelitate ca să-l mai implicăm pe Ovidiu în discuție.

Nu numai *viața ca o ață* e aici o imagine poetică reprodusă din tradiția literară veche, dar și *S-au săvârșit toate!* reprezintă, de fapt, ultimele cuvinte ale Domnului pe Cruce.

Paradoxală împletire dintre *poezia de dragoste* și *religiozitate!*

Foarte ciudată este, în același sens, și definiția *amorului* pe care o dă Conachi, după ce ne obișnuisem să înțelegem versurile *neoanacreontice* ca leagăn al erotismului și al artei secularizate: *Iubindu-te sâmpț ființa sfânt veacului viitori, / Căci raiul din ceea lume pe pământ este amori (Cine are gust, să-mi creadă).*

Se pare că, totuși, oamenii aceștia nu trăiesc dragostea numai cu gândul la satisfacția de a culege *un fruct interzis*, nu o interpretează numai ca *fraudă* și *păcat*.

Pasiunea lor nu e întotdeauna *patimă cenzurată* de legea creștină, este, câteodată sau pentru unii dintre ei, și sentiment perceput ca una din formele iubirii, pe care Dumnezeu o dăruiește oamenilor.

Așa va înțelege și Apostol Bologa dragostea sa pentru Ilona, dacă traversăm rapid pe un alt continent al literaturii române.

Conachi este, de altfel, poetul care n-a încredințat tiparului și publicului larg poemele sale – un semn de pudoare semnificativ, dacă nu și de umilință.

Poezia erotică a lui Conachi are, în general, aproximativ aceleași trăsături cu a celor enunțați până acum. Iubita este *dulce lumină* la care *ochii mei să-nchină* și *îngerul meu cel de viață* (Robirea). Sau: *Tu numai supt cer ești una, / Care ai luat cununa / De duh, de grai, de blândeță / De nuri și de frumuseță. /.../ Pentru c-a ta stăpânire / Covârșește peste fire (Tu numai supt cer ești una); Duhul tău ce legiuește / Pravili ce lumea primește / Robește cu biruință / A sâmtârilor ființă (Nume), etc. Ea e stăpâna, iar el o slugă ce te slăvește (Poclon).*

Sunt și versuri mai îndrăznețe, ca acestea: *Și tu îmi faci chip cu blândețe / Spre sânul cel de albețe* (Robirea).

Altele au o neprevăzută idee de abstracțiune nichitiană, incipientă, în *sânul* realității celei mai concrete: *Aerul ce aburește / Dintr-un sân ce izvorăște / Nuri, blândeță și dulceață / Morților încă dă viață.*

La Conachi întâlnim în mai multe rânduri o anumită imagine poetică, pe care anterior am descoperit-o în *Istoria ieroglică* a lui Cantemir (sursa primară fiind *Pilde* 6, 25: *Nu dori frumusețea întru inima ta și să nu te vâneze cu genele ei*), cea a ochilor și sprâncenelor ca un arc ce aruncă săgețile privirii și ale dragostei: *A ochilor tăi ivală, / Cu blândeța ce ne-nșală, / Năvălind cuprinși de gene / Săgetează din sprâncene (Nume); La obrazul ce firește / Cer cu stele-nchipuiește / Urmează să să robească / Orice fire omenească, / Căci ochii ce săgetează / Ca luceferii cu rază / Supt două arce-nghinate / Inimile țân legate (Nume); Amoriul, ca și ostașii, / Să-narmează, să pornește, / Dar nu rănește vrăjmașii, / Ce pre cei care-i iubește. / La săgeți fieră nu are, / Ce lumini de ochi și gene, / Arcul de îngemănare / Este din două sprâncene /.../ (Amoriul, ca și ostașii).*

Asemenea zicea și Alecu Văcărescu: *Ochii tăi arme nu poartă, / Mă mir dar cu ce săgeată?! / Îmi dau trudă, nevoie, / Și pedeapsă peste fire (Chipul tău e ce dă rază).*

Densusianu¹⁰³² remarcă faptul că poetul Conachi nici nu și-a publicat versurile, nici nu avea ambiția de a fi scriitor – atitudine care se va transfera și pașoptiștilor, mulți dintre ei dezinteresați să facă din *scris* o *profesie* – și că „ceea ce scria

¹⁰³² A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ovid_Densusianu.

era mai mult un jurnal intim versificat”¹⁰³³. Definiția se poate extinde și în cazul celorlalți *poeti* neoanacreontici.

Poeziile sale erotice au „monotonia acelorași confesiuni sentimentale”¹⁰³⁴, sunt „nesfârșite game tânguitoare”¹⁰³⁵, dedicate unui șir de *nume*, toate aparent demne de a li se închina *ca la Dumnezeu* – adevărat „politeism”¹⁰³⁶ – dar, în același timp, toate admirate ca niște „păpuși frumoase” și fără suflet¹⁰³⁷.

Tot Densusianu sesiza pertinent că acest *jurnal intim versificat* „nicăieri nu se vede că ar fi fost direct influențat de poetul grec [Anacreon].

Asemănările între ei ar fi numai în aceea că amândoi au cântat iubirea, dar deosebirea se poate vedea bine din felul cum se înfățișează lirismul lor; [...]

Dacă poate fi vorba de influență greacă asupra lui Conachi, aceasta trebuie căutată aiurea, în prelungirile târzii și degenerate ale lirismului grec, în poezia mai nouă, orientalizată, care a pătruns și la noi, deșteptând emulații poetice”, la „alt Anacreon”, „Anacreonul modern [...], acel Atanase Christopulos”, spre care „se îndreptau aceia care, fără să fie poeți, căutau ușoare derivative intelectuale pentru viața lor de sibariți”^{1038, 1039}.

Ne întoarcem la întrebarea noastră fundamentală: se poate considera că acest tip de lirism, *neo-anacreontic* sau nu, constituie *începutul poeziei române moderne*?

Singurii care, în epocă, aveau conștiință *literară*, erau tot autorii cronicilor în versuri – dintre care istoria critică, la momentul actual, îl reține mai ales pe Ștefan Fănușă, cunoscut ca *Zilot Românul*.

Conachi versifică și dedică versurile femeilor de care se îndrăgostește, până când face experiența unei iubiri profunde, pentru *Zulnia* (de fapt, Smaranda Donici, soția unui prieten, pe care o ia în căsătorie la câțiva ani după ce rămâne văduvă), trăind apoi, destul de curând, și drama morții ei.

Poetul face diferența între iubirea pătimașă *ca focul acela înherbântător / Ce-l fulgeră și-l aprinde numai aprigul*

¹⁰³³ Ovid Densusianu, *Opere*, IV, ediție critică de B. Cazacu, Ioan Șerb și Florica Șerb, Ed. Minerva, București, 1981, p. 409.

¹⁰³⁴ Ibidem.

¹⁰³⁵ Idem, p. 410.

¹⁰³⁶ Ibidem.

¹⁰³⁷ Cf. Idem, p. 411.

¹⁰³⁸ Sibarit = persoană bogată, care trăiește în lene și desfrâu.

¹⁰³⁹ Ovid Densusianu, *Opere*, IV, op. cit., p. 413.

amor și iubirea curată *cu para acea lină* [expresie biblică, cf. Ieș. 3, 2, sugerând iubirea dumnezeiască, dăruită de Dumnezeu], *acea dulce la sâmtări*, / *Ce, viind din potrivirea ce pot avea două firi*, / *Trage, pleacă și supune pe om fără vicleșug* / *La o sângură ființă de curat prieteșug*. / *Prieteșug, dar din ceriuri, hazul* [bucuria] *sufletelor mari*....

O distincție esențială, operată de conștiință și care va constitui destul de des un subiect de dezbatere în poezia și literatura noastră, la fel ca și reproșul adus femeii, nu doar nestatornică, dar și glacială și narcisistă, care, *dorind o proslăvire de la toți fără sfârșit*, / *Nici iubește, nici urăște pe nimea desăvârșit* (*Jaloba mea*).

Femeia observă că i se făurește un cult (*Am iubit-o pân' la suflet și în nebunia mea / Dumnezeu, noroc și lume pentru mine era ea*) și nu protestează, ci dimpotrivă, se desfată cu adorația *slujitorilor* ei.

Poate de aceea, mai târziu, Eminescu va vorbi de *al patimilor rug* și de faptul că nu vroia să aducă, ca jertfe acestui idol, *al gândurilor sânge și sufletu-n cântare-mi* (*Când te-am văzut, Verena...*¹⁰⁴⁰).

Conachi însuși ajunge să dezavueze „diletantismul sentimental, nestatornicia”¹⁰⁴¹ și – în reproducerea lui Saint-Marc Girardin¹⁰⁴² – îl vedem „judecând foarte aspru moravurile de la noi: *Am luat de la ruși desfrâul [...], de la greci lipsa de cinste..., de la turci indolența; de la polonezi divorțul*”, astfel încât apare „ca stigmatizator al deprinderilor noastre, ca apărător al virtuților [...]: *Încă din tinerețe am cinstit și iubit datinile și faptele virtuose*”¹⁰⁴³.

Este la fel de aspru însă și cu civilizația occidentală, neprimind sincronizarea formelor fără fond: „Ce trebuie să fie la noi *civilizația*?...Moralul, moralul și iar moralul, căci ce ar folosi să știm câte sunt în văzduh, în cer, pe pământ și în mări, când am înstrâmbătăți, am jefui, am prigoni, am învrăjbi, adică ne-am face mai răi decât am fost?”¹⁰⁴⁴.

Critică insistând „asupra mării rătăcirii a acelora care s-au lăsat duși *de ideile nepipăite a metafizicei, adică a zgomotului de cuvinte fără de fapte*”¹⁰⁴⁵.

¹⁰⁴⁰ A se vedea:

http://ro.wikisource.org/wiki/C%C3%A2nd_te-am_v%C4%83zut,_Verena...

¹⁰⁴¹ Ovid Densusianu, *Opere*, IV, op. cit., p. 413.

¹⁰⁴² A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Marc_Girardin.

¹⁰⁴³ Ovid Densusianu, *Opere*, IV, op. cit., p. 414.

¹⁰⁴⁴ Cf. Idem, p. 416.

¹⁰⁴⁵ Idem, p. 415.

Ne amintim că și pentru Cantemir, adevărata filosofie era *fapta bună*.

Între civilizația franceză și cea germană, Conachi preferă modelul celei de-a doua, pe care o apreciază ca fiind mai morală.

În domeniul lingvistic, „era partizanul formulei tradiționaliste, în sensul că ținea să se păstreze limbei noastre caracterul fixat de veacuri”¹⁰⁴⁶, dar accepta și neologismele cu moderație, căci, zicea el, „cu cât gândirea minții își întinde crugul ideilor și le lămurește, cu atât și limba merge sporind”¹⁰⁴⁷.

La moartea soției, poezia de dragoste a lui Conachi se desparte de caracterul șăgalnic și ludic și capătă brusc sensuri mult mai profunde (inspirându-i chiar lui Eminescu un vers din *Floare albastră*¹⁰⁴⁸):

*Sufletul de trup departe, pe nășălie răstignită,
Încă cu ceva podoabe de-ale lumii asuprită,
Fața ta pare că râde liniștită de păcate
Și lumea, care te perde cu vederi înlăcrămate.*

*Nu nurii, nu frumsăța, nu zâmbirea, nu gurița,
Nici ochii acei ca mura, nici statul cel ca mlădița
Ce o cinste, o credință, o legiuită iubire
Jălește și pomenește pentru a ta proslăvire. /.../*

*Fumusăță, nur și haz,
V-ați dus din vederea mea,
Căci au zburat la cer azi
Soțâia ce vă avea.*

*Nu gustul, nu desfătarea,
Nici placul cu bucuria,
Ce dragoste și-ngroparea
De-acum souvenir să-mi fie.*

*Ba, de-acum nu spre plăcere, nu spre gust, nu spre
iubire,
Privindu-te supt icoane în potop de tânguire,
Ochii mei, săracii ochii, privind a ta răstignire,*

¹⁰⁴⁶ Idem, p. 417.

¹⁰⁴⁷ Cf. Ibidem.

¹⁰⁴⁸ A se vedea: http://ro.wikisource.org/wiki/Floare_albastr%C4%83.

Tot să plângă, dar să plângă pentru a ta mântuire.

*Ba, draga mea, nu în starea frumuseții feței tale,
Nici în floarea frăgezâinii pe a tinereții cale,
Nici în mândra veselie de covârșiri trecătoare,
Nici în zădarnica fală a slavei amăgitoare,
Ci de gropa ta aproape în năsalie răstignită,
Cu pâza morții pe față, ca-ntr-un alcov adormită,
Ochii mei, săracii ochii, cu-a lor lacrimi necurmăte,
Să-ți ceie de la cer milă și iertare de păcate.*

*Ah, te-ai dus, dulce lumină, din zarea ochilor mei,
Unde-i viața, unde-i mila ce izvora dintr-ai tăi!
Toate s-au sfârșit, dar moarte măcar cu cruzămea sa
Legăturile iubirii n-au putut desființa. /.../*

Subiectul poeziei este acum legământul său marital, dincolo de orice echivoc, dragostea sa eternă care nu se mai hrănește cu *frumusețea feței*, ci cu *rugăciunea pentru mântuirea ei*.

Ultimele versuri ne aduc însă inevitabil aminte de: *Și te-ai dus, dulce minune, / Ș-a murit iubirea noastră...*

Alte două poeme (*Pentru ce îți ungi, femeie, fața?* și *Cine are gust, să-mi creadă*), fără să fie contextualizate tragic precum cel anterior, ne fac cunoștință cu un alt Conachi – decât cel despre care, poate, tragem concluzii pripite, totuși, citindu-i declarațiile învăpăiate –, insensibil și critic la frumusețea artificială și care nu e o revărsare în afară a spiritului.

Nu mai putem vorbi, în aceste condiții, în poezia sa, de *un simplu erotism exacerbat*, de un joc amoros ignorant față de consecințele morale.

Dimpotrivă, dragostea se manifestă față de o frumusețe feminină care este, în același timp, *armonizare* a trăsăturilor fizice cu cele caracterologice și spirituale:

*Pentru ce îți ungi, femeie, fața cu atâta ghileală [pudră]
Și îți murdărești obrazul cu băcan [roșeață] și cu
văpsală?*

*Și de ce ți-încingi grumazul cu petre strălucitoare
Și îți umezești zuluții cu ape mirosătoare?
Mai bine-ai purta de grijă să câștigi acele daruri*

*Cu care să faci podoabă la a sufletului haruri*¹⁰⁴⁹.
Dacă vrei să te iubească bărbatul tău cu credință
Și de voiești înțeleptăi să-ți caute cu umilință,
Uită-te de vezi pe mere ce roșală strălucește
Și trandafirii pe carii nici zugrav nu-nchipuiește
Firea s-au silit a face acea vie zugrăvală
Ș-a lor dulce frumusețe vesălește, iar nu-nșală.
Lasă, dar, fățărnicia ș-a obrazului schimbare,
Căci frumuseța firească robește pre om mai tare.

*

Cine are gust, să-mi creadă că amoriul l-am slăvit
Nu în ranguri, nu în neamuri, ce în omul iscusit.
Adevăr, ce au a face titlurile omenesci
Pe lângă o rază numai a podoabelor firești?

Un aer măcar asupră, o picătură de nuri
*Nu le dobândește omul din rang sau de-nvățăture*¹⁰⁵⁰.

Maica firea, ca s-arate că nimic nu poate fi
Mai presus de-a sale daruri acolo unde-a voi,
De multe ori să coboară pân' la cei mai proști vecini
Și sădește viorele și toporași lângă spini.

*Ah, ibovnică*¹⁰⁵¹ *slăvită, căci ești din proști [simpli]*
muritori

Și-ai ieșit ca trandafirul între celelalte flori,
Ce ochi pot să te privească și dreptate să nu-mi dea
Că-ți închin pentru iubire neam și rang și viața mea?
Printr-a ta dulce suflare din patimi m-am rădicat
Gustând para ce aprinde numai amoriul curat.
Iubindu-te sâmpț ființa sfânt veacului viitori,
Căci raiul din ceea lume pe pământ este amori.

¹⁰⁴⁹ Cf. I Tim. 2, 9-10: ...asemenea și femeile, în îmbrăcăminte cuviincioasă, făcându-și lor podoabă din sfințenie și din cumințenie, nu din păr împletit și din aur, sau din mărgăritare, sau din veșminte de mult preț; ci, din fapte bune, precum se cuvine unor femei temătoare de Dumnezeu.

¹⁰⁵⁰ Aici nu cred că este exprimat un dispreț la adresa învățăturii, ci o simplă constatare, a faptului că nu se poate deprinde caracterul nobil și frumusețea spiritului din învățătura pe care o parcurgeau cei din clasa înaltă doar pentru că puteau avea acces la ea.

¹⁰⁵¹ Ibovnică se prea poate să nu însemne neapărat *amantă*, în sensul în care îl înțelegem noi astăzi, ci pur și simplu *femeie iubită*, care poate fi și soția, pentru că mai încolo afirmă că i-a închinat *neam și rang și viața mea*.

Am insistat asupra acestor versuri pentru că ele sunt familiare, pe de-o parte, mentalității vechi, literaturii medievale, care nu apreciază frumusețea pentru ea însăși, ci numai frumusețea ca dar al lui Dumnezeu (iar dacă poetul nostru zice *fire*, această *fire* e subînțeleasă ca darul și creația Sa), iar pe de altă parte, pentru că ele sunt premergătoare unei anumite etape din poezia de dragoste a lui Eminescu, care pune față în față frumusețea feminină și deșertăciunea umană.

Până aici am văzut o poezie de dragoste la granița dintre erotismul antic anacreontic, *idolatru*, și iubirea virtuoasă, *amorul legitim*.

Sarea și piperul îl fac versurile deocheate, care stârnesc mai degrabă interesul postmodernilor decât reversul moral, numai că acestea nu vor stabili *prea curând* o tradiție în poezia română.

Poate doar, în termenii paradoxului, *una târzie...*

Pierzându-și soția iubită,

*Amor, la a ta putere de-acum nu mă mai închin,
Na-ți și arc, na-ți și săgeată, na-ți și ghimpul cu venin,
Căci la invalizi ca mine ele nu se mai cuvin...
Mergi și du-te de la mine, frumușelelor să spui
Că acela ce prin versuri le-au slăvit în viața lui
Acum este un scheletu răzemat de cârja lui.
(Amor, la a ta putere...)*

Iancu (Ioan Ienăchiță Alexandru) Văcărescu¹⁰⁵² e poetul care, privit evolutiv, din perspectivă literară, face trecerea de la neoanacreontici spre Cârlova și întrucâtva spre Heliade (printr-un imn religios intitulat *Adevărul*).

Romantismul sau *preromantismul pașoptist* revarsă, odată cu el, primele adieri:

*N-am să scap, în piept port doru
Piste ape, piste munți;
Văz că piste mări Amoru,
Când o vrea își face punți.*

*La Carpați mi-am adus jalea,
Lo am vrut s-o hărăzesc;
Răsunetu, frunza, valea,*

¹⁰⁵² A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Iancu_V%C4%83c%C4%83rescu.

Apele mi-o înmulțesc. /.../

*Binișor mă ia de mână
Ș-într-o clipă m-aflu eu
În crângșor, unde-o fântână
Curgând face eleșteu.*

*Pe [a] aceluia undă lină
A nopții făclie stând
Îndoită da lumină
Din oglinda-i s-întorcând.*

*Pe cer, mii de mii de stele
Semănate străluceau;
La câmp focuri de surcele
De departe văpăiau.*

*Briliant vărsa cu fală
Al fântânei viu susur;
O tăcere, o luceală
Preste tot domnea-mprejur. /.../
(Primăvara amorului¹⁰⁵³)*

Remarcând că poemul anunță o direcție viitoare a poeziei românești, nu putem însă a nu sesiza că *a nopții făclie* sau *luceala* au evidente rezonanțe medievale.

A nopții făclie e o imagine care se regăsește identic la Cantemir (*Istoria ieroglifică*), provenind din omiliile românești (Coresi și Varlaam) și bizantine care vorbesc despre aprinderea luminătorilor cerești (Fac. 1, 14) ca niște *lămpi* (λαμπάς, -άδος) în *casă* (însemnând *cosmos*, dar și *biserică*).

Iar *luceala* este un derivat din verbul *a luci*, amplu utilizat în omilii, și mai ales din dosofteiana *lucoare* [lumină], asociată cu razele lunii și stelelor.

Această sensibilitate față de frumusețea și puritatea naturii, față de ingenuitatea cosmică, am aflat-o anterior mai ales în *Didahiile* lui Antim, dar putem afirma cu certitudine că ea reprezintă o caracteristică a cugetării românești-bizantine și a modului de a se manifesta și de a se raporta la univers al celor vechi. Numai forma poeziei este una *modernă*.

¹⁰⁵³ Poemul integral: http://ro.wikisource.org/wiki/Prim%C4%83vara_amorului.

Tonalitățile *muzicale* încep să fie nostalgice, în avanpremiera lui Cârlova și Eminescu, însă putem califica această nostalgie nu doar ca lamartinian-romantică¹⁰⁵⁴ (și aceea era de esență creștină, de altfel), ci și, vălurită metaforic și poetic, ca fiind un reflex al dorului nostalgic ortodox de transfigurare a materiei și a lumii, identificat la nivel omiletic în toată literatura veche și expus concis de Sf. Pavel:

„Pentru că făptura așteaptă cu nerăbdare descoperirea fiilor lui Dumnezeu. Căci făptura a fost supusă deșertăciunii – nu din voia ei, ci din cauza aceluia care a supus-o – cu nădejde, pentru că și făptura însăși se va izbăvi din robia stricăciunii, ca să fie părtaşă la libertatea mării fiilor lui Dumnezeu.

Căci știm că toată făptura împreună suspină și împreună are dureri până acum. Și nu numai atât, ci și noi, care avem pârga Duhului, și noi înșine suspinăm în noi, așteptând înfierea, răscumpărarea trupului nostru” (Rom. 8, 19-22).

Luna care se reflectă în undele lacului reprezintă o premieră poetică, amplificată ulterior de Eminescu la scara *infinitalui*, până acolo unde lacul devine ocean, iar luna un *semn* abisal.

De asemenea, analogia dintre *focurile* stelelor și cele de pe câmp se poate remarca *anterior* în *Letopisețul* lui Neculce, când descrie momentul de acalmie al taberei ruso-moldovene, dinainte de lupta de la Stănilești (*Pre câmpu să vedea focurile ca stelele*¹⁰⁵⁵) și *ulterior* la Bolintineanu (*tresare lina Propontide /.../ Scânteind la focul stelelor splendide – Mehrube*) și la Alecsandri (*Luncă, luncă, dragă luncă! rai frumos al țării mele, / Mândră-n soare, dulce-n umbră, tainică la foc de stele! – Lunca din Mircești*¹⁰⁵⁶).

Însă lirica acestei epoci nu înseamnă numai *versuri de dragoste*, cum spuneam și undeva anterior, ci și poezii conținând teme și motive *clasice*, adică perpetuate în mod tradițional din literatura religioasă a epocii vechi.

Ca să nu mai lungim vorba prea mult, ne-au atras atenția două motive, foarte des solicitate în perimetrul religios al literelor vechi: cel (simbolic) al mării furtunoase și cel al veacului nestatornic, intim legat de *vanitas vanitatum*.

Primul dintre ele poate fi ilustrat prin poezii scrise de Conachi (*Lumea*), Dimachi (*Piima lui Neculai Dimachi asupra*

¹⁰⁵⁴ Alphonse de Lamartine: http://ro.wikipedia.org/wiki/Alphonse_de_Lamartine.

¹⁰⁵⁵ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, op. cit., p. 569.

¹⁰⁵⁶ Poemul în integralitate: http://ro.wikisource.org/wiki/Lunca_din_Mirce%C5%9Fti.

vistieresii *Anica Roset*), Vasile Pogor (*O satiră veche*), Vasile Fabian-Bob¹⁰⁵⁷ (*Moldova la anul 1829*).

Ca și în omiliile lui Varlaam și Antim sau ca în *Divanul* lui Cantemir, poemul lui Conachi înfățișează același tablou sumbru al lumii ca o mare cuprinsă de uragan, în care omul se luptă să supraviețuiască:

*Pre marea lumii această lată,
În care omul cu ah înoată,
S-au cunoscut că nu poate să fie
Nici un lucru cu statornicie,
Căci atunci când s-arată mai lină
Și veselește cu vro pricină,
Îndată furtună să scornește
Și, după ce văzduhul negrește,
Întregi munți de valuri înspumate
Umflă din prăpăstii adâncate.*

*Și, vărsând, soarbe în adâncime
Orice putere, orice mărime.
Nenorocit omul să uimește
Înțelegând că se prăpădește,
Fără a nădăjdui mântuire
În vârtejul acel de peire.*

*Stâncile i să par a fi moarte,
De maluri văzându-să departe,
Și holburile neînfundate,
Mormăituri de ape tulburate.*

Secvența poetică de mai sus ni se pare o parafrază la fragmentul antimian analog ca temă, pe care l-am comentat la timpul potrivit, cu atât mai mult cu atât apare și precizarea metaforică pe care o evidențiam la Antim, cea a valurilor înalte ca niște munți:

*Mi se pare ca și când ași vedea în fața ochilor miei
chipul ei [al mării], de toate părțile să sufle vânturi mari, să se
strângă împrejurul vântului nori negri și deși, toată marea să
spumege de mânie și pretutindenea să se înalțe valurile, ca
niște munți*¹⁰⁵⁸.

¹⁰⁵⁷ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Fabian-Bob.

¹⁰⁵⁸ Antim Ivireanul, *Opere*, op. cit., p. 156.

Exemplul lui Conachi nu este singular, pentru că și Vasile Fabian-Bob recurge la același artificiu stilistic, scriind despre mări ca niște *măguri viforoase* (*măgură* este un arhaism pentru *munte*), de asemenea într-un context simbolic și religios, în care imploră de la Hristos izbăvirea pentru țara sa:

*Oare când scăparea lumii cu o frunză de măslin,
La noi încă pân-acum într-un veac mai prefăcut
De pototpul altor rele, să străbată n-au putut?
Și-o corabie ce poate, fără cârmă, când pe mări
Au rămas după furtună părăsită la-ntâmplări?
Cele **măguri viforoase** fumegând tot ploaie cer
Și-ngână cu a lor neguri mersul norilor pe cer.*

În aceeași poezie amintită anterior, Conachi se jalește cu tonul și cuvintele lui Miron Costin: *O, lume, lume amăgitoare,
/ Ce te-nvârtești din stare în stare / Și undești pe om ca o
vicleană, / Spune-mi de ce ești așa tirană?*

Imputările la adresa *lumii* sunt după tiparul *Divanului*, chintesente în mod inspirat:

*Pruncii, născându-se, lacrimi varsă,
Tinerii per cu inima arsă,
Vârstnicii viețuiesc cu suspinuri
Și bătrânii să topesc în chinuri.*

Dimachi navighează pe marea sentimentelor și încearcă să-și păstreze busola rațiunii și să se direcționeze cu *cârma minții*, dar pierde de inimă arsă: *pi a stării lumii valuri cu cârma minții înot, / Câtând să zăresc limanul, din primejdii să mă scot; / Alerg cu pânzele întinsă pe luciul cel de foc* [iarăși un împrumut din Dosoftei], */ Pe mare ace aprinsă a viclianului noroc*, etc.

Sigur că în literatura veche, toposul mării nu era aplicat pe un subiect erotic, dar asta înseamnă că vorbim de *un transplant semantic*, nu și de *absența filiației* la nivel literar.

Vasile Pogor scrie despre *corabia Moldovei*, a cărei zdrobire nu e motivată de viforele din afară, ci de furtunile gâlcevilor politice din interior:

*Dar zdrobirea sa aceasta n-a să-i vie despre stânci,
Nici de viforele mării cei amară și adânci,
Ci numai din neunirea celor ce o cârmuiesc,*

*Care-n loc să o păzească, șed în ea și se sfădesc.
În corabia Moldovei cer cârmaci să fie toți,
Când într-însa nu se află muși [marinari] îndestui și
piloți.*

*Vîfor fiind, toți aleargă, și la cârmă năvălesc,
Iar corabia în prada luciului părăsesc.*

*Valul vine... covârșește... Cine scoate apa, nu-i,
Cum a trage la frînghie nu se cade nimănui.
Vîntul suflă... volburește, nime nu adună pânzi
Scipții crișnă fără treabă, pîn' se strică a lor dinți.*

*Unii hoisa, alții ceala, toți numai de cârmă trag
Și făr' a sei [a se sili] s-o îndrepte, de dânsa se țin șirag.
Până când, de silă multă și pe aceea o rump,
Și apoi rămân să-noate fără lucrul cel mai scump.*

Deșertăciunea celor trecătoare apare de asemenea
subliniată în mai multe ocazii.

Matei Milu scrie:

*O ani și vremi curgătoare,
De ce nu stați într-o stare?*

*Când cu îmbișugate fericiri,
Când cu o pre cumplită goniri.
De ce cu nestatornicii
Și viclene fățarnicii,
De ce cu tirăanii vă armați?
După ce cu milă vă arătați,
Vă arătați cu milostiviri,
Ca răul să fie mai cu simțiri.*

Destule versuri medievale (ca să mă refer numai la
versuri în sine) sunt superioare (dacă ne gândim numai la
Dosoftei, Miron Costin sau Antim) sau cel puțin egale, ca
reușită estetică, cu multe poezii din producția aceasta
modernă.

Simplitatea și deseale imperfecțiuni denotă nestăpânirea
acestei arte a versificației și, credem noi, faptul că era privită
ca netradițională, ca o îndeletnicire circumstanțială.

De-abia pașoptiștii *recuperează* formula poetică conjugând-o cu idealul religios și național.

Însă mergem mai departe, pe firul nostru, spre a demonstra că, adeseori, dacă nu erau *ohtături de dragoste*, poeziile acestei epoci erau *exerciții de versificare pe teme și motive tradiționale*, ceea ce e o dovadă pertinentă că literatura medievală nu era *necunoscută* sau *necitită*.

Conachi dezvoltă, în *Despărțare*, tema vanității și a morții:

*La ce-am agiuns, vai de mine,
Moarte strig, moarte nu vine;
Nu-mi trebuie, nu voi lume,
Ah, moarte, la acest nume
Ochii ș-au pierdut vederea,
Gura s-o-nchis spre tăcerea,
Obrajii în veștejire,
Mâinile în neclintire,
Pieptul într-o nemișcare,
Sufletul în nesuflare,
Spun că pentru despărțare
Moare omul cu sâmbăre.*

Sau tema fortuna labilis: *Noroace, noroace, / Lasă-mă în pace, / Că nu poci trăi. / A ta răutate / Sufletul nu poate / A mai suferi.*, etc.

Iancu Văcărescu abordează și el problema timpului care trece și a vremii schimbătoare, a fericirii nestatornice, în *Ceasornicu îndreptat*:

*Tu, care vremea ne spui că trece,
Ne-aduci aminte des, moartea rece,
Vino acum, ia-nvățătură,
Schimbă nedreapta a ta măsură!*

*Știi ticălosul om ce puține
Poate să aibă ceasuri de bine.
Când dar asupra-i răul se scoală,
Când stăpânește război sau boală,
Vezi sărăcie, necaz, durere
Când vezi primejdia în putere,
Atunci fă anul d-un sfert să fie,
Ș-ăl sfert să treacă, să nu mai vie!.*

În epoca aceasta se compun și imne religioase. Aminteam undeva mai devreme de unele dintre ele.

Iancu Văcărescu scrie, anunțându-i pe Bolliac¹⁰⁵⁹ și pe Heliade (chiar dacă nu în ceea ce privește metrica), poemul *Adevărul*.

Elementele esențiale, ca și în cazul lui Heliade, sunt mărturisirea credinței, exprimarea explicită a adevărului dogmatic și moral al Bisericii.

Iancu Văcărescu înfățișează atmosfera unei liturghii pascale ortodoxe, într-o biserică cu hramul Sfântului Ioan Botezătorul, la care poporul se adună de la poalele muntelui, din orașe și din văi (într-o scenă înfățișată într-un prolog *dramatic* ca, mai târziu, în *poemele dramatice* ale lui Eminescu):

*Făclii ca mii de stele
Lucesc împrăștierte;
Trec focuri eteree,
Trec șărpuind ca fulgeri,
E cât se poate dulce
Al aerului suflet;
Preastrecurat seninu;
Frumoasă limpezeală;
Pare că ziuă este,
Când miezul nopții sună.*

Rolul artelor este următorul, precizat într-un context eclesiastic-liturgic:

*Văd mândru-nțelese
Frumoasele arte;
Jos pleacă genunchiul,
Sus inima-nalță;
Pe nori de tămâie
Se urcă cuvântul,
Ca jertfă plăcută
Petrece la Sfântul
A rugii citirea:
Vestind adevărul!
Pre om luminează.*

¹⁰⁵⁹ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Cezar_Bolliac.

Urmează, în cadrul aceluiași poem, o *Rugăciune* și apoi expunerea *Adevărului*.

Rugăciune

Stăpâne al luminii!
Eu văz în adevăr
Voința Ta cea sfântă!
Pre om bogat dorit-ai!
Slobodă i-ai dat mintea!
Cei nesupuși poruncii-Ți
Lui dai ticăloșia.
Din calea nebuniei
*A lor mă voi abate*¹⁰⁶⁰.
Întru înțelepciune
Voi da eu slavă Ție!
Cât mă iubesc pre mine
*Atât iubesc pre oameni*¹⁰⁶¹.

*Vistierul Tău e vremea*¹⁰⁶²,
N-oi pierde-o eu nici mie,
Nici altora n-oi pierde-o!
Cu dreptii ș-înțelepții
Cu drag m-oi înțelege,
Sărac să nu se afle
Și rob a nu fi nimeni!

Tu, Doamne, mă ferește
De orice tiranie!
Dă-mi întru cuget viața,
În el dă-mi nemurirea.

Din când în când, versurile au sonorități cunoscute, moderne. Unele au rezonanțe bacoviene: *Așa voi face / Pre fiii mei să simță / Un gând electric / De iubire!!!*

Altele par a răspunde interogațiilor lui Blaga: *Când învălit în adevăr / Va străluci ca soare, / Pe Dumnezeu / În sine va simți! / Și lutul său, ușor / Va ști să-l poarte; /.../ Și*

¹⁰⁶⁰ Cf. Ps. 13, 1, nebunia este necredința.

¹⁰⁶¹ Cf. Mt. 22, 39.

¹⁰⁶² Cf. Ef. 5, 16.

omul are / În plămada lui / Plămada a lumine / Lumina
voastră / Se va aprinde / Din lumina mea ¹⁰⁶³; / Veniți să
ardem veșnic / Ca lumina, / Și-n veci să luminăm!

Sau, arghezian, poetul susține: *D-ăst cearcăn al greșalei
/ E toată istoria. / Doresc ca floarea minții / A fi nemuritoare, /
Și rodu-i să ne fie / Pâine, de totdeauna...*

Un alt poet, ca Barbu Paris Mumuleanu – pe care
Eminescu îl amintește în *Epigonii* –, în poemele sale, își
descoperă credința în Dumnezeu, după ce debutul său poetic,
pe la 1817, fusese tot *anacreontic*.

Într-o poezie intitulată *Omul*, în conformitate cu credința
sa, meditația asupra naturii umane este următoarea:

*Omul este cea mai mare taină, lucru de mirat: /
Pătimizește, stăpânește, este rob, este-mpărat, / Născocoște, să-
ngâmfează, umblă, s-arată semeț, / Vine ceas de se smerește al
său duh aer măreț /.../ Când s-arată-nțelept foarte, când
nebun spulberător, / Cât este omul de mare! Cât e iar de
ticălos! /.../ Gânduri mintea câte-ți schimbă toate sunt făr de
folos! / Una tu numai slăvește, într-aceasta aibi temei, / **Aibi
în minte-ți nemurirea, lasă, fugi d-alte idei!***

„Și Iancu Văcărescu am văzut că fusese ispitit să pună
filozofie în versurile lui, dar Mumuleanu, oricât ar rămânea în
urma contemporanului său ca talent literar, arată mai
pronunțate predispoziții pentru așa ceva și accentuează această
notă în poezia noastră, așa că poate fi privit, întrucâtva, ca un
precursor al lui Alexandrescu și Eminescu, care, din felul cum
vorbește în *Epigonii* despre acest modest înaintaș, se vede că
nu-l privea cu disprețul cu care alții l-au înconjurat.

Pornit spre un vag pesimism, atenuat cele mai de multe
ori într-o *dulce melanholie*, Mumuleanu căuta mângâieri în
credință”¹⁰⁶⁴.

El compune imne de preaslăvire a lui Dumnezeu:

*Noaptea, Pocăința, Cântare lui Dumnezeu și Amor către
Dumnezeu, din care cităm și noi câteva versuri: Cine m-au
făcut, ce putere? / Nu Tu, naltă prevedere? / Negreșit Tu,
Veșnicie / M-ai tras din nimicnicie! / Ah, voință! Ah, iubire! /
Cunosc a Ta-ndatorire, / Și m-aduc singur pe sine, / Jertfă,
arderii pentru Tine, / Ție mă cunosc dator, / Pentru Tine voi să
mor.*

¹⁰⁶³ Poetul se configura pe el însuși ca un *luminător* al noilor generații, care *cuget am de
înger*.

¹⁰⁶⁴ Ovid Densusianu, *Opere*, IV, op. cit., p. 457-458.

„În unele păreri dânsul se întâlnește cu Conachi, dar îi este superior acestuia prin cercetarea mai adâncă a păcatelor noastre, prin străbaterea mai în larg a criticei lui agere, necruțătoare, și prin tonul vehement în care vorbește”¹⁰⁶⁵.

Densusianu sesiza caracterul *prozaic*, *didactic* și *moralist* al versurilor lui Mumuleanu, ceea ce ni se pare o coerență istorică, de la care nu se vor dezice, multă vreme de acum înainte, nici alți poeți români.

Iar cu privire la influența lamartiniană, am remarcat formularea lui, care mi se pare foarte precisă și corectă, și nu doar atât, ci și aplicabilă întregii noastre poezii preromantice: „mai ales în *Meditațiile* lui Lamartine, dânsul găsisese ceva ce se potrivea cu sufletul său”¹⁰⁶⁶.

Găsisese ceva ce se potrivea cu sufletul său, nu prelua prin automatism, nu imita *sincronizându-se*, nu reproducea starea de spirit și nici ideile lui Lamartine, ci adapta o tonalitate poetică *modernă* la propria sa condiție.

Într-un alt poem, *Noaptea*, Mumuleanu definește poetul ca fiind cel care priveghează și cugetă la înțelepciunea lui Dumnezeu, contemplând lumea și vorbind în rugăciune cu Creatorul său și a toate lucrurile.

„Meditația pe morminte, pe care romantismul o preia într-o formă mai suplă și mai puțin raționalizată decât cea introdusă în secolul al XVIII-lea de Gray, Hervey și Young, e abordată de Mumuleanu în spiritul vechii literaturi omiletice.

Sforțându-se să desfolieze viața de orice iluzie, el vrea să umilească trufia oamenilor și să fortifice în ei imboldul spre virtute. În treacăt e evocat vechiul motiv ovidian *ubi sunt*:

*Unde e sila [puterea] lui Xerxes?
Solomon ce s-a făcut?
Unde este Alecsandrul?...
Ca un vis toți au trecut,
Tot aici se mărginește,
La toate aici hotar;
Toate ce lucrează omul,
Sunt deșert, sunt în zadar!*”¹⁰⁶⁷.

¹⁰⁶⁵ Idem, p. 460.

¹⁰⁶⁶ Idem, p. 456.

¹⁰⁶⁷ Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, Ed. Cartea Românească, 2008, p. 332.

Nu credem că *Învățăturile* lui Neagoe Basarab, poemul lui Costin sau *Divanul* lui Cantemir erau ignorate.

Alte versuri, care pe Densusianu îl făceau să se gândească la Eminescu, pe mine mă fac să mă gândesc la Miron Costin, mai întâi:

*Vremea nalță și ridică,
Vremea face, vremea strică,
Vremea suie și coboară,
Vremea surpă și doboară,
Vremea schimbă și prefăce
Și războaiele și pace.*

(*Vremea – alt chip*)

În timp ce alte acorduri – pe aceleași teme omiletice medievale – îl pregătesc pe Heliade: *Ființa ta și schimbarea nu ți-e dat ție să știi, / Al tău Arhitecton știe unde-i să te muți, să fii, / Datoria ta dar este p-al tău Stăpân să-L mărești, / Joacă rola ce-ți e dată aici cât vremelnicești (Omul).*

O să ne mai întâlnim cu *rola* aceasta și cu motivul *lumii ca teatru* și la Eminescu, însă precedentul acesta într-o poezie religioasă ar trebui să ne facă să cugetăm asupra corelațiilor autohtone ale multora dintre temele și motivele poeziei eminesciene, care au fost extrase din alte sfere filosofice, fără o atentă analiză și discuție asupra germenilor bizantini și românești.

Meditații *preromantice* sunt și următoarele două poezii ale lui Conachi, scrise la Slănic, contemplând natura și sensul vieții, la o distanță de aproape trei decenii, prima datând din 1819, ceea ce cred că spune ceva important despre *meditație* ca fenomen în bună măsură autohton și persistent, antecedent influenței lamartinienne sau *adaptat* inflexiunilor europene, ca tânguire pe tema *nestatorniciei*:

*Muritor, ce vii aicea, viața să-ți mai prelungești,
Ia sama că-n toate celea periciunea ta găsești.
Munți să pornesc, stânci să sfarmă, izvoară și curg și
sacă,
Copaciul crește și cade, părăile petre-neacă.
Mușchiul, ce calci cu piciorul, este iarba din vechime,
Strălucitor putregaiul au fost copaci cu mărime.*

*Cărări vezi pe petre roasă, urme de om însămnează,
Găsești pământ ars de focuri, la vatra ta cugetează.*

***Lumea stă pe o schimbare, toate trec și mor și cher,
Dar și moartea este viață pentru cei care o cer.***
(Burghiuzul ot Slănic din 819, avgst.3)

*Adeseori în pustiiul acest de munți ocolit
Gândul meu zburând colindă a lui împregiur câmpesc
Și mai nimic nu găsește să fi rămas nezmintit
Din ceea ce-au fost odată în ceea ce azi prăvesc.*

*Stâncile ce face vârfuri pe poale sfârmate stau,
Colnicele costișate în râpe largi s-au schimbat,
Urieșii din pădure din cenușa lor fragi dau
Și apele plimbăreață de ici-colo s-au mutat.*

*Toate stau pe o schimbare de la cer pân' la pământ,
Căci schimbare face viața feluritelor ființi.
Contenesc, dar, de-a mă plânge că ce-am fost acum nu
sunt*
*Și că cale mi-i aproape cătră alte lăcuinți.
(După 27 ani. Tot Slănicul, 846, iulie în 2)*

Un poet remarcabil – poate cel mai talentat din această perioadă –, este Vasile Fabian-Bob.

În spirit destul de ortodox, acesta observă că lumea în care trăiește se manifestă nu în cadrele fîrescului, ci ale anormalității, mai pe scurt, că s-a întors lumea cu susul în jos (nu știu dacă se inspiră din acel *le monde à l'envers*¹⁰⁶⁸ al medievalului apusean – deși ideea supraviețuiește din poezia lui Vergiliu), imaginând poetic o lume anapoda, *smintită*, exact pe dos decât cum a fost creată de Dumnezeu:

*S-au întors mașina lunei, s-au întors cu capu-n gios
Și merg toate dinpotrivă, anapoda și pe dos,
Soarele d-acum răsare dimineața la apus
Și apune despre sară cătră răsărit, în sus.*

¹⁰⁶⁸ În franceză: lumea cu susul în jos.

*Apele, schimbându-și cursul, dau să-ntoarcă înapoi
Ca să bată fără milă cu izvoarele război;
S-au smintit să vede **firea lucrurilor** ce la vale
Aflându-se din vecie, urmă pravilelor sale.*

*Ș-au schimbat se vede încă și limbele graiul lor;
Că totuna va să zică di mă sui sau mă pogor.
Toate pân' acuma câte se părea cu neputință
Ieșind astăzi la ivală, vor putea ave credință;
Vreme multă n-a să treacă, ș-a ara plugul pe mare,
La uscat corăbierii nu s-or teme de-necare;
Ce-a să zic-atunci pescariul, când în ape curgătoare
Îi va prinde mreața vulturi și dihanii zburătoare;
Ce-a să zică vânătorul când, în loc de turturele,
Nevăzând nici câmp, nici codru, va pușca zodii și stele?*

*Nătărăule ce umbli pe a ceriului fațadă,
Zisu-mi-au ieri noapte luna, tâlnind-o la promenadă:
Suma veacurilor scrise pentru tine-n acest loc
S-au deșirat de pe crugul soarelui cel plin de foc.*

*Iar di ești vreo comită rătăcită dintre stele
Și umbli fără de noimă, ieșită din rânduiele,
Ce zăbavă peste vreme te ține calea cerească,
De îngâni cu migăiele armonia îngerească?*

*Dacă ești planită nouă, și nu ții tovărășie
Colindând pe lângă soare în sistema ce să știe,
La depărtarea căzută te întoarce pe o cale,
Și nu ieși nebunește pe hotarul sferei tale
Cutezători mai aproape, vei fi ars de multă pară,
Vei să degeri dimpotrivă de te vei depărta iară.*

*Iată Aurora vine cu veșminte luminate
Alungând spaimele nopței, peste clima depărtate;
Iară steaua Afroditei [Luceafărul] vărsând rouă și răcoare
Deschide cu-a sale raze porțile sfântului soare.*

*Vra nuș'ce să mai zică și d-abia numa-ncepură,
Când un nor venind cu ploaie îi spală vorba din gură.
(Moldova la anul 1821)*

Ulterior, după câțiva ani, reapar motive de optimism, de speranță, care îl determină pe poet să descrie reîntoarcerea universului și a lumii în matca sa originară.

Dumnezeu, Creatorul lumii, este Cel care poate să oprească nebunia istoriei și să o direcționeze pe un făgaș normal:

*Cât era mașina lumii întoarsă cu capu-n gios,
Mergera toate dinpotrivă, anapoda și pe dos.
Iată că d-acum răsare soarele la răsărit,
Și apune cu zâmbire, despre sară, la sfînșit.*

***Luna, stelele, și câte planite umblă pe ceri,
Au intrat ca din vecie iar în scrisele lor sferi,
Și stihiiile rîd toate, bucurându-se văzînd
Că armonia cerească întocmită de curînd
Le aşază-ntr-o unire dîndu-le sfînte măsuri
Și le pune iar la cale după vechile Scripturi.***

*Într-o nouă atmosferă ce din veacuri cu noroc
Se deșiră de pe crugul soarelui cel plin de foc.
Iată că răsar pe roata pămîntului întocmit
Ca din morți la înviere noroade ce-au fost pierit,
Iată marea și uscatu stau în hotarele lor,
Deschise pentru viața făpturilor tuturor,
Apele, păzîndu-și cursul, n-au să-ntoarcă înapoi,
Ca să bată fără milă cu izvoarele război,
Nici munții țin vîrfuri-nalte să-și surpe stîncile-n văi,
Peste munca și sudoarea lăcuiitorilor săi.
Toate pînă acuma câte nu se putea pe pămînt,
Ieșind astăzi la ivală pot să aibă crezămînt.*

*Au trecut, să vede, vremea cînd ara plugu pe mări,
La uscat corăbierii n-avea frică de-ncercări,
Au trecut ș-acele zile, spaima nopței cînd umbla
Ziua mare, la lumină, fără a se rușina.
Astăzi păstoriu să culcă fără frică lângă oi,
Și cu fluieru la gură uită grijă și nevoi.*

*Ce-a să zic-acum păstoriu cînd în Prutul cel curat
Nu-i va prinde mrejea vulturi și dihănii de zburat;
Ce-a să zică vîânătoriul cînd în loc de turturei,
Văzînd iarăși cîmp și codru, n-a pușca zodii și zmei*

*Mira-si-vă și plugariul, când vara la săceriș
Vor sta spice-naurite pe mărăciniși scăiș.*

*Dumnezeule, de unde peste niște țări așa
Să răvarsă cu-ndurare așteptată mila Ta?
Să răvarsă și ni află înnecați în lăcrămări,
Ca copiii fără maică, cătând urme de cărări.*

*Lăsând urma părințască moldovanu amăgit
Au intrat în căi străine și de-atunci au rătăcit,
Că-s căile înverzite pe unde cei vechi călca,
Și-n pământu cel de astăzi nu-ș cunoaște casa sa.*

*Au tunat la miază-noapte și săgeata au zburat
Spărgând cetăți întărite peste munți au fulgerat.
Spuneți munților voi toate, și văi care v-ați deschis,
Spăimântate dinaintea trăsnetului cel trimis,
Acolo neșters rămâne sângele atâtor bărbați
Cu carele ne vedem și noi azi răscumpărați.*

*Împărate preamărite, nu-ți întoarce fața Ta
De la neamul care giură că în veac nu va uita
Faptele milostivirei ce reverși neamului său
Cu nespusă îndurare din slava tronului Tău.*

*Cu lacrimi udăm țarina pământului dobândit,
Ce-l vedem de-mpărăteasa [Maica Domnului] pavăză
astăzi umbrit.*

*Cu lacrimi de mulțumire urma Ta o sărutăm,
La icoana feții Tale, din inimă noi săltăm,
Cu gurile amorțite glăsui nu îndrăznesc,
Și ce poate biata limbă cu tot graiu omenesc!
Când inima leșinată dup-atâtea nedreptăți
Să despică de durere la a Tale bunătăți? /.../*

*Tinde, tinde, Milostive, puternică mâna Ta
În noianul fără margini să perim nu ni lăsa!*

*Tinde mâna și ni scoate la limanul arătat,
Cu cea biată luntrișoară, ce de valuri s-a sfărmat
Căci așa, din așa haos, numai vârtutea brațului Tău,
Sprijinită de puterea unui singur Dumnezeu,*

*Atunci mântui ni poate, când [odată] cu traiul ticăit
Vom dezbrăca și veșmântul veacului nepocăit.
(Moldova la anul 1829)*

Am putut *asculta* ecouri eminesciene, cu o ureche încremenită de emoție, de multe ori în aceste versuri – și nu ne referim numai la *s-au întors mașina lumei* sau la *suma veacurilor scrise*. Fără îndoială că forța plastică a expresiilor sale poetice este unică pentru această perioadă.

Ordinea universului, creat de Dumnezeu cu *sfinte măsuri* și urmând *pravilelor sale*, este adevărată de *armonia îngerească* din *scrisele lor sferi*, ale planetelor (ne evocă *sferile* lui Cantemir), dar și de ordinea celor pământești.

Când pământul o ia razna (în sensul că oamenii o iau razna), atunci întregul cosmos este afectat, iese *din rânduiiele*, și vom urmări această subordonare, a cosmosului față de ființa umană, explicit și implicit, într-un periplu din istoria poeziei românești, într-un capitol ulterior din această carte.

E sigur că, înaintea *Luceafărului*, Vasile Fabian-Bob este primul nostru poet care se închipuie o *comită rătăcită dintre stele* sau *planită nouă* care *îngâni cu migăiele armonia îngerească* și care nu trebuie, însă, a *ieși nebunește pe hotarul sferei tale* / *Cutezători mai aproape, vei fi ars de multă pară, / Vei să degeri dimpotrivă de te vei depărta iară*.

E însăși esența problemei care îl va măcina pe Eminescu: *Luceafăr* sau Icar cu *aripi de ceară*?

Heliade, pe de altă parte, se văzuse *meteor de groază, comet preafioros* (*Destăinuirea*) în fața oamenilor, conținând un *foc strein și rece* pentru locuitorii acestui pământ perceput ca *vale a plângerii*.

Nichita Stănescu va încerca să o rezolve amiabil: *Nu-l vestește nicio aură, nu-l urmează nicio coadă de cometă* (*Elegia întâia*): nici înger, nici demon nu este poetul, ci om din *neamul dedalizilor*.

Soluția nu iese din *hotarul sferei* ortodoxe de gândire.

Poezii preromantici: *toate-s vechi și nouă toate*

„În secolul al XIX-lea, lirismul
s-a caracterizat prin căutarea,
într-o lume abrutizată, *decăzută*,
a unui ideal de acurateță
morală și estetică”.

Ion Negoïtescu¹⁰⁶⁹

Deși secolul al XIX-lea este acela în care a pătruns în mod masiv ideologiile apusene seculariste și atee în societatea și în cultura românească, primii scriitori ai României moderne rămân *esențialmente creștini* în operele lor.

Atât conținutul ideatic cât și limbajul instrumentat de către ei, cu tot aspectul neologistic, dovedesc o încă destul de mare intimitate cu credința neamului lor și cu tradiția spiritual-culturală a țării.

Suntem convinși că nu ignorau nici ecourile luptei de rezistență contra catolicizării sau a calvinizării forțate a românilor din Moldova și Transilvania, din secolul trecut, împotriva cărora Biserica lor Ortodoxă a acționat ca un catalizator etnic și național.

Heliade nota undeva: „politica cea mai mare ce s-a făcut vreodată în Țara Română a fost în epoca de literatura Eccleziei române, când, de la Matei Basarab¹⁰⁷⁰ până la Constantin Brâncoveanu¹⁰⁷¹, s-au tradus în limba română cărțile Eccleziei, în prețuia regimului fanariot. Acele cărți ne-au conservat limba și naționalitatea, căci altfel rămâneam mai rău decât românii din Macedonia”¹⁰⁷².

Nici măcar promotorii cei mai de seamă ai modernizării societății și ai occidentalizării instituțiilor, precum Kogălniceanu¹⁰⁷³ sau Maiorescu, nu sunt adepții eterogenismului cultural și literar.

¹⁰⁶⁹ Ion Negoïtescu, *Scriitori moderni*, vol. I, Ed. Eminescu, 1996, p. 55.

¹⁰⁷⁰ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Matei_Basarab.

¹⁰⁷¹ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Br%C3%A2ncoveanu.

¹⁰⁷² Ion Heliade Rădulescu, *Critica literară*, op. cit., 1979, p. 191.

¹⁰⁷³ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihail_Kog%C4%83lniceanu.

Perioada pașoptistă a fost egal interesată de *europenizare*, ca și de *recuperarea* și *promovarea identității* culturale și naționale (de altfel, nu altceva vedeau că se întâmplă în Occident, unde fiecare națiune era interesată să-și cultive identitatea și valorile):

„Deschiderea către izvoarele culturii moderne și apusene, mai ales către izvoarele romantice, ar fi putut degenera cu ușurință în simplu import cultural și în improvizație fără fundament.

S-a simțit atunci nevoia întăririi legăturilor cu întregul trecut al poporului și cu vechea lui cultură, pe care noua fază trebuie s-o continue, adaptând-o la împrejurările sociale apărute între timp”¹⁰⁷⁴.

Dacă prima parte a secolului XX a înregistrat dueluri ideologice pe tărâm literar, preocupate de *cum trebuie să se scrie* și mai puțin de precizarea *esenței* tradiției sau a modernismului (*sincronizarea* e totuși un concept vag și pur teoretic, căruia de-abia scriitorii înșiși i-au dat un contur inteligibil), în schimb, epoca comunistă a trecut direct la *reconfigurarea* etapelor și a mentalităților literare.

Scriitorii, mai ales cei din literatura veche, și apoi cei din secolele XVIII și XIX, inclusiv marii clasici, nu au fost evaluați pentru ei înșiși, mesajul lor nu a fost ascultat în mod real, ci au fost distorsionați și analizați cu instrumentele unei ideologii și prin prisma unor curente de gândire străine lor și astfel crezurile și adevărurile ființei lor au fost desfigurate, după bunul plac al celor care rescriau istoria și redefiniu cultura română.

Dacă poeții *moderni* nu introduc în poemele lor concepte teologice, la modul în care o făceau cei vechi, sau nu lasă să transpară cu aceeași claritate un mobil religios-moral al versurilor, aceasta nu ne dă dreptul să gândim preconcept și să ne instalăm într-un refuz categoric și definitiv al oricărei reflecții sau hermeneutici asupra acelor aspecte care ar putea să ne dezvăluie fapte *neșteptate*, raportat la constructul cultural negativist și izolaționist în privința literaturii vechi.

În același timp, ne întrebăm cu seriozitate: într-o atmosferă continental-europeană maladivă, peste care plana, odată cu revoluția franceză, umbra deicidului, într-un context social și religios care promova, din vest către est, separația între *cler* și *popor* (*laos*), ce ar trebui să remarcăm mai

¹⁰⁷⁴ *** Tudor Vianu despre Eminescu, ediție alcătuită și prefăcută de Vasile Lungu, Ed. Minerva, 2009, p. 280.

degrabă, faptul că anumiți stimuli au pătruns și în societatea românească sau că, în ciuda acestor ample mișcări și schimbări de mentalitate pe fundalul istoriei europene, românii nu dau, în literatura lor, *semne de afectare* la un nivel de profunzime?

Micea Anghelescu delimita, de altfel, o primă perioadă a acestei epoci preromantice, pe care o stabilea între anii 1810-1840, a cărei *modernitate* nu se remarcă decât prin câteva trăsături destul de firave:

„Această perioadă este în mare o etapă de descoperire sau de redescoperire a esențelor proprii literaturii, a lirismului, a individualității și a sentimentelor individuale; s-a observat de mult că scriitorii noștri contemporani cu romantismul european al anilor 1830, cititori și imitatori ai acestui romantism, nu sunt însă și ei romantici autentici, ci adevărata „experiență interioară a romantismului” [Ș. Cioculescu¹⁰⁷⁵] le-a rămas, în bună parte, străină.

Sub presiunea factorilor externi și dată fiind imposibilitatea saltului în literatură, această perioadă nu va recepta direct romantismul literaturii occidentale contemporane, ci se va adresa în primul rând preromanticilor, etapei precedente din occident: Young, Gray, Gessner, Delille, Millevoye, Léonard, etc., iar când va citi romantici contemporani, ca Lamartine sau chiar Hugo, îi va citi în general pentru ceea ce este *pre-romantic* în ei, îi va recepta trunchiat, așa cum va traduce și adapta Iancu Văcărescu pe Lamartine...

Este semnificativ și faptul că una din temele obligatorii ale preromantismului european [...], *tema anotimpurilor, poezia descriptivă* a naturii văzute într-un ciclu complet [...] este [...] practic necunoscută preromantismului nostru”¹⁰⁷⁶.

Și nu ne miră, pentru că *poezia anotimpurilor* este simbolică în medievalitatea românească și poezii români nu simt atașament față de descriptivismul *exterior*, neutru.

Despre această *natură*, absolut esențială pentru poezia romantică – și de aceea prelungim puțin această dezbatere introductivă – Heliade scria, referindu-se la Mumuleanu, ceva esențial însă pentru înțelegerea opticii poezilor pașoptiști:

„Am zis că pretutindeni vede cineva în scrierile acestea geniul poetului și pretutindeni se văd strălucitoare dovezi de minunatul și frumosul nostru pământ, carele bogat în producțiile sale materiale poate produce cu îmbielșugare și

¹⁰⁷⁵ Șerban Cioculescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eerban_Cioculescu.

¹⁰⁷⁶ Mircea Anghelescu, *Preromantismul românesc*, op. cit., p. 133-134.

geniuri și talente de tot felul: căci acolo unde natura cea fizică e frumoasă, e frumoasă și natura morală; căci aceasta își are începutul său însuși în firea Dumnezeirei care se slăvește în duh și în materie, în vecinica și întreaga Treime”¹⁰⁷⁷.

Teza despre *minunatul și frumosul nostru pământ* este medievală, ca și relația dintre natura fizică (cosmică) și cea morală. Renunțăm la a mai deschide aici o paranteză, dar vom reveni puțin mai târziu asupra subiectului.

Mircea Anghelescu făcea observații apriate privind absența unor *tablouri de natură tulburătoare*, cu descrieri detaliate, în lirica pașoptistă:

„Poetului român, peisajul îi este cunoscut și familiar dintotdeauna; născut și crescut în mijlocul naturii, chiar la oraș, unde largile curți adăpostesc o vegetație abundentă și adesea sălbatică, obișnuit cu plimbările, conviețuind firesc cu elementele naturii pe care învață de mic să le folosească, peisajul nu i se relevă la un moment dat ca o dimensiune necunoscută.

El îi este statornic apropiat și prietenos, din lipsa distanței efective decurgând și imposibilitatea emoției pe care o produce suprimarea ei, lipsa impresiilor adânci și tulburătoare pe care le-a produs *reîntoarcerea* la natură a poezilor occidentali, și tot de aici cadrul oarecum domestic, familiar, neprotocolar al relațiilor sale cu natura”¹⁰⁷⁸.

Și mai târziu, în nuvelele lui Mircea Eliade, reîntoarcerea la familiaritatea cu natura este condiția regăsirii identității eroilor (faptul este foarte evident în *Șarpele*, dar și în alte nuvele).

Natura este, în Apus, tabloul grandios-sălbatic care contextualizează suferința spirituală a poezilor și martorul mut al pesimismului.

În absența unui adevărat dezechilibru interior și a unei profunde dezorientări spirituale a poezilor noștri pașoptiști, aceste dimensiuni lipsesc din lirica lor.

Și nu numai din lirica lor, ci și, ulterior, din cea a unui poet *modern, pesimist și nihilist* ca Eminescu (și cităm mai mult din Vianu¹⁰⁷⁹, pentru că observațiile lui ni se par semnificative):

¹⁰⁷⁷ Ion Heliade Rădulescu, *Critica literară*, op. cit., p. 317.

¹⁰⁷⁸ Mircea Anghelescu, *Introducere în opera lui Gr. Alexandrescu*, Ed. Minerva, București, 1973, p. 27.

¹⁰⁷⁹ Tudor Vianu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Tudor_Vianu.

„Leopardi¹⁰⁸⁰ și Vigny¹⁰⁸¹, cei doi mari poeți ai pesimismului european, și-au nutrit amarnisul lor sentiment de viață din conștiința unei singurătăți fără leac în mijlocul naturii.

Poate că în poezia europeană, pesimismul nu era decât *consecința ultimă și fatală* a acelei dezintegrări din rostul firesc al lucrurilor, în care Schiller¹⁰⁸² vedea caracteristica de căpetenie a inspirației moderne. [...]

Sentimentul solitudinii [ontologice, al *neprezenței* lui Dumnezeu, care se perpetuează în lirica expresionistă, la Rilke¹⁰⁸³, Trakl¹⁰⁸⁴, Hölderlin¹⁰⁸⁵, etc.] împerecheat cu conștiința demnității umane [care seamănă uneori cu o resemnare vanitoasă] alcătuiesc trăsăturile de căpetenie ale pesimismului apusean.

Aceste două trăsături lipsesc însă din compoziția sufletească a lui Mihail Eminescu.

Nu auzim niciodată în plângerile poetului nostru glasul care să blesteme *vitregia naturii*, nici strigătul de revoltă și orgoliu al omului sporit în conștiința de sine.

Astfel de accente lipsesc din opera sa. [...]

Reacția lui Eminescu este alta, și în ea se declară însușirea sa de om al pământului nostru, al acestui pământ răsăritean. [...]

Renunțarea era mai potrivită cu felul poetului nostru decât revolta. [...]

Ceea ce trebuie recunoscut ca o trăsătură de *dulce pasivitate* (subl. n.) în reacția morală a lui Eminescu față de rigorile destinului, de refugiu în meditație, de aspirație către mângâierile calde ale iubirii îmblânzește în definitiv un pesimism a cărui asprime ar fi crescut cu îndărătnicia împotrivirii.

Blândețea relativă a pesimismului eminescian provine însă și din faptul că el nu se nutrește niciodată din acel otrăvit izvor din care și-au scos alimentul deznădejdiei și complementul acesteia – energia protestului eroic – unii dintre poeții și filozofii pesimiști ai Apusului.

¹⁰⁸⁰ Giacomo Taldegardo Francesco di Sales Saverio Pietro Leopardi: http://en.wikipedia.org/wiki/Giacomo_Leopardi.

¹⁰⁸¹ A se vedea: http://fr.wikipedia.org/wiki/Alfred_de_Vigny.

¹⁰⁸² Johann Christoph Friedrich von Schiller: http://ro.wikipedia.org/wiki/Friedrich_von_Schiller.

¹⁰⁸³ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Rainer_Maria_Rilke.

¹⁰⁸⁴ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Georg_Trakl.

¹⁰⁸⁵ Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_H%C3%B6lderlin.

Natura nu este *dușmana* muzei lui Eminescu. Plângerile omului nu rămân fără ecou în *marile ei spații înghețate*. Ea nu se arată plină de cruzime față de ființa omenească [...].

Natura îi este prietenă poetului nostru. [...] Eminescu devine un cântăreț al frumuseților firii. [...] ...Ea îi este un mediu prielnic și familiar. [...] ...El opune neliniștii umane pecetea naturii. [...]

Dacă ne întrebăm, acum, cum ni se înfățișează universul văzut al lui Eminescu, găsim că poetul nostru nu este *un pictor al formelor*, ci un *pictor al luminii*”¹⁰⁸⁶.

Toată această desfășurare de afirmații este cunoscută conștiinței publice românești, cu atât mai mult criticii.

Mai puțin adusă în atenție spre deloc este însă sesizarea mai veche a lui Vianu că aceste caracteristici *despart* lirismul romantic românesc de cel apusean.

Ele vin în prelungirea viziunii românești medievale și ortodox-bizantine despre funcția primordială a cosmosului protector și despre frumusețea naturii ca *logos convorbitor* și *prietenos* cu omul.

Tudor Vianu n-a specificat și acest aspect, dar urmărind textele comparativ, a susținut vehement (și nu o dată) că modelele europene nu i-au fost necesare lui Eminescu și că influența poeziei romantice apusene n-a fost substanțială sau decisivă asupra constituirii universului liric eminescian.

Observațiile lui Tudor Vianu sunt pertinente, după cum vom sesiza și mai târziu în lucrarea noastră.

Poate că ne-am depărtat momentan de subiectul poeziei pașoptiste, dar era esențial de subliniat, acum, coerența de viziune poetică, spirituală și culturală, între generații de creatori întinse pe mai multe secole, din evul mediu până în modernism.

Pașoptiștii reprezintă o etapă de tranziție, dar care instituie *formele* noii literaturi, turnând în ele (și făcând să încapă) *fondul* vizionar tradițional.

Munca lor a fost de a *directiona apele* unui râu zgomotos, al atmosferei romantice, într-o *matcă veche*.

O influență mai mare asupra configurării *naturii* în operele pașoptiștilor au avut-o Lamartine și Young (bineînțeles, și alții pe lângă ei, emanând idei și o atmosferă înrudite), ambii *poetri religioși preromantici* (ultimul fiind și pastor), de la care românii au împrumutat câteva motive

¹⁰⁸⁶ *** Tudor Vianu despre Eminescu, op. cit., p. 64-68.

esențiale: al nopților, al ruinelor și al plângerii pe morminte, împreună cu atmosfera de *melancolie*.

Acestea au fost adaptate însă la sensibilitatea, viziunea și la nevoile spirituale particulare ale locuitorilor acestui Orient/Bizanț creștin.

În epoca (pre)romantică pașoptistă, lucrul cel mai evident este că poeți precum Vasile Cârlova, Gheorghe Asachi, Cezar Bolliac, Ion Heliade Rădulescu, Grigore Alexandrescu, Dimitrie Bolintineanu sau Vasile Alecsandri au atenția întoarsă spre tradiție, spre istorie și spre cosmosul creat de Dumnezeu plin de frumusețe.

Ei sunt scriitori-*profeți* în tradiția *profetico-poetică* a umanității și a creștinismului.

Mircea Anghelescu sesiza „remarcabila unitate tematică a poeziei acestei perioade; indiferent de evoluția ulterioară, de înclinațiile temperamentale, de cultură, de posibilități artistice, toți poeții – cu rari excepții – cultivă acum o poezie a melancoliei, a tristeții..., a izolării, cântă ruinele, mormintele, peisajul singuratic, caută să-și sondeze sufletele tulburate de sentimente de o amploare și de o acuitate nemaîntâlnite până acum”¹⁰⁸⁷.

Tulburările lor nu au însă intensități cataclismice.

Efervescența cu care generația secolului al XIX-lea, fuge în trecut, contemplă ruinele cetăților și ale mănăstirilor și plânge în cimitire și pe mormintele străbunilor (Young și Lamartine, prin atmosfera religioasă a liricii lor, le oferă pretextul și imboldul poetic), este, credem, o dovadă a faptului că intrarea României în epoca modernă nu i-a făcut să-și uite credința sau să și-o renege, de dragul unei *superioare* filosofii iluminist-voltairiene (pe care Alexandrescu o critică dur într-o *Epistolă*) sau a unor concepții seculare ale vremii, nu i-a alienat, nu i-a înstrăinat de religie și istorie, ci i-a făcut să se alipească, cu disperare, de tradiția prin care simțeau că se păstrează nealterată, neatomizată, însăși ființa lor, cea individuală și cea națională.

Această jale esențială după un bun pierdut a născut poezia poate cea mai autentică și mai reprezentativă pentru această perioadă, denumită în istoria noastră literară ca a *meditațiilor filosofice*, în care s-au remarcat Cârlova (*Ruinurile Târgoviștei*, *Înserarea*, *Păstorul întristat*, *Rugăciunea*), Grigore Alexandrescu (*Trecutul. La Mănăstirea Dealului*,

¹⁰⁸⁷ Mircea Anghelescu, *Preromantismul românesc*, op. cit., p. 136-137.

Umbra lui Mircea. La Cozia, Răsăritul lunei. La Tismana, Mormintele. La Drăgășani, Anul 1840, Candela, Prieteșugul, Întristarea, Întoarcerea), Ion Heliade Rădulescu (*Destăinuirea, O noapte pe ruinele Târgoviștii, etc.*), Bolintineanu, etc.

Pentru pașoptiști, care gândesc, în mare parte, în prelungirea concepției medievale, poezia nu înseamnă *versificație*: „Versificația dar nu este *poezie*, nu este esenția unui ideal, ci *o formă metrică*, în care se cuprind regulile de muzică prin care se pot face versurile, ca să fie în adevăr versuri”¹⁰⁸⁸.

Același Heliade sublinia, în asentimentul cugetării bizantine, că „versul în limba română a însemnat și înseamnă mai mult *cântare*, și nu fiecum, ci *cântare frumoasă*, voce dulce și armonioasă.

Iată și expresiunile populare și generale: *Omul acesta e cu vers; are vers frumos, – vers îngeresc*”¹⁰⁸⁹ – definiții în care recunoaștem cu destul de multă ușurință filiera imnografiei și a poeziei liturgice, întrucât „cărțile bisericești..., psalmii și prorocii sunt o poezie din cele mai înalte”¹⁰⁹⁰.

Modelul poetic fundamental e Biblia: „Tot e poezie în Biblie, imne, ode, epopee, dramă, elegie, satiră, și peste tot o aspirație către perfecțiune, profeție cu un cuvânt.

La o asemenea poezie nu încap nici trohei, nici iambi, nici iambi, nici dactili [...], nu încap niște versuri în regulă, și cu atât mai puțin o proză. [...]

Ceea ce la alți popoli era vers, în profeții sau poezii lui Israel naturalmente a devenit verset...”¹⁰⁹¹.

Din nou avem o dublă tradiție europeană pusă la contribuție, cea a prozodiei clasice și cea biblică și creștină, imnică și *profetică*, ultima oferind substanța lirică de profunzime a textelor poetice.

Mai înainte de poezie dar și odată cu ea se dezvoltă și *meditațiile în proză* (despre care am adus vorba și mai devreme), continuând tradiția prozei poetice medievale, remarcabile mai ales în oratoria religioasă.

Proza lirică va da naștere *poemului în proză*, în genul căruia poate fi încadrată *Cântarea României*, a lui Alecu Russo.

¹⁰⁸⁸ Ion Heliade Rădulescu, *Critica literară*, op. cit., p. 195.

¹⁰⁸⁹ Ibidem.

¹⁰⁹⁰ Idem, p. 467.

¹⁰⁹¹ Idem, p. 230.

Analizând *proza lirică* în cartea sa, Mihai Zamfir ignoră, din păcate, cu desăvârșire, literatura bizantină și medievală românească, dar stabilește câteva fapte esențiale: originea prozei poetice în antichitate și prelungirea ei în evul mediu, în strictă legătură cu oratoria și oralitatea, precum și antagonismul cu *proza narativă*: „poemul în proză” este „o entitate stilistică ce se opune [...] în special, prozei narative”¹⁰⁹².

Pentru Mihai Zamfir, „ceea ce vagul termen de *proză poetică* acoperă este o succesiune neîntreruptă de eforturi, dispuse în larg evantai cronologic, care începe cu cadența oratorică ciceroniană, trece prin eforturile medievale de găsire a unei *ars dictamini*”¹⁰⁹³ și se propagă până în romantism.

„În acest lanț continuu, apariția *poemului în proză* [*romantic* și apoi *simbolist*] nu înseamnă decât o verigă [...]. Sintagma *proză poetică* a început să fie utilizată curent la sfârșitul secolului al XVIII-lea și are o semnificație strict denominativă.

Tendința fundamentală fusese ilustrată în alte epoci și alți termeni” când „aceste forme estetice [...] serveau discursului oratoric sau religios...”; pentru că „formele de proză poetică au vădit întotdeauna vocația discursului retoric și în genere a tot ceea ce este legat de oralitate”¹⁰⁹⁴.

Liviu Papadima¹⁰⁹⁵ face un inventar amplu și concret a ceea ce se repercuta ca *poetic* în conștiința pașoptiștilor, insistând pe dificultatea de a stabili distincția de gen dintre *poezie* și *proză*¹⁰⁹⁶.

Dacă Ienăchiță Văcărescu părea că pusese lucrurile în ordine, stabilind în *Gramatica* sa că „poetica iaste aceea ce arată a să face stihuri”, foarte curând Heliade îl contrazice, scriind în 1832, în *Curierul românesc*, că „Nici *rima*, adică potrivirea sau împerecherea versurilor, nici *numărul silabelor* nu pot să facă *Poezia*”¹⁰⁹⁷.

Între cei doi nu este însă o distanță *istorică* sau *estetică*, ci una *de atitudine* și *de profunzime* a perspectivei. Primul oferea o definiție didactică, al doilea se referea la esența poeziei.

¹⁰⁹² Mihai Zamfir, *Poemul românesc în proză*, op. cit., p.7.

¹⁰⁹³ Idem, p. 13.

¹⁰⁹⁴ Ibidem.

¹⁰⁹⁵ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Liviu_Papadima.

¹⁰⁹⁶ Liviu Papadima, *Literatură și comunicare. Relația autor-cititor în proza pașoptistă și postpașoptistă*, Ed. Polirom, 1999, p. 60-77.

¹⁰⁹⁷ Cf. Idem, p. 64.

Dacă „*vers* și *viers* sunt semnalate din 1646 și 1649, iar *stih* încă de la Coresi, în 1563”, în schimb „*proză, prozaic, prozator* figurează... abia de la 1829 înapoi”¹⁰⁹⁸.

Proza pașoptistă cuprinde învederate pagini de poezie, clasificate, în funcție de temă, de către Liviu Papadima, astfel: în primul rând peisajele de natură („cerul nocturn e obligatoriu încărcat de *poezie și mister*, stelele împrăștie o *lumină foarte brillantă și plină de poezie*” (N. Filimon)¹⁰⁹⁹ – *poezia* aceasta e un transcript din literatura medievală, actualizat lingvistic), apoi frumusețea feminină, amorul, visul (asupra caracterului său *romantic* rămâne să negociem), tot ce ține de Evul Mediu, Orientul.

Ascendentul poeziei, chiar și în proză, este explicat prin aceea că „*poezia are privilegiul de a încorpora în forma cea mai pregnantă sensibilitatea romantică ce marchează prima parte a secolului al XIX-lea*”¹¹⁰⁰.

La aceasta cred însă că se adaugă și puternica și ireprimabila componentă medievală a caracterului literaturii *preromantice*, la noi ca și în alte părți ale Europei. Iar în parafa medievalității românești se înscrie, la loc de frunte, lirismul contemplativ și retoric.

Meditațiile poetice, așa cum apar ele concepute, reprezintă doar versificarea sau *analogul* unor meditații în *proză* sau a unei proze poetice în sine.

Un poet ca Alexandrescu, spre exemplu, ne oferă mărturia exprimării în versuri a ceea ce, în mod similar, notase în *proză*, în urma pelerinajului său la mănăstirile din Olt.

Și cred că procedeul trebuie considerat valabil și pentru ceilalți poeți, autori de *meditații poetice*, indiferent dacă aceste notații preliminare apar într-o formă *scriptică* sau nu. (Putem adăuga, la aceste fapte, și versificarea, de către Bolintineanu, a lucrării numite *Cântarea României*.)

Dar să urmărim textul lui Alexandrescu:

„Impacienți dar de a vizita teatrul [*teatru* e folosit aici cu sensul lui antic și medieval de *privești*, loc demn de privit] atâtor întâmplări mari, a vedea locul nașterii atâtor bărbați demni de comemorare, ne pornirăm curând de la Slatina și sosirăm la 7 ore pe marginea Oltului [...].

¹⁰⁹⁸ Ibidem.

¹⁰⁹⁹ Idem, p. 68.

¹¹⁰⁰ Idem, p. 72.

Aci [...] ne ocuparăm privind un măreț apus. Soarele înconjurat de nori vineți avea o față sângerată și forma în unde o coloană de aur ce se părea că iese dintr-un vulcan de flăcări.

Apoi, când fu aproape a se ascunde, norii rămași deasupra-i, subțiindu-se și întinzându-se ca o pânze de păianjeni, îi formară o diademă strălucită de diferite culori.

Valurile, cu o șoaptă înecată, se sfărâmau de mal, și *tăcerea misterioasă ce domnea împrejur predispunea sufletul la cugetările melancolice care ne coprinseră* (subl. n.), când după puțin umblet sosirăm la locul numit Drăgășanii, loc cunoscut de iubitorii petrecerilor pentru dealurile lui și calitatea vinurilor, iar de amicii omenirei nefericite, pentru moartea atâtor atleți ai libertății grecilor.

Noapta ne ascundea vederea obiectelor, dar cerul era limpede și stelele scânteietoare păreau a-și aținta căutătura spre câmpul de răzbel [Peisajul va fi detaliat *poetic* în poezia *Mormintele. La Drăgășani*].

Din când în când, câte unul din acele focuri care călătoresc în spațiu se desfăcea din tărie, lăsând dupe dânsul o urmă luminoasă [fenomenul *stelelor căzătoare* este reprodus și de Alecsandri, în pastelul *Noaptea*, unde cerul scutură *din a lui poale lungi și răpizi meteori*].

Pare a fi relatarea unui *fenomen real* și încă nu știu în ce măsură poate fi pus în legătură cu *obsesia Zburătorului* sau a *Luceafărului*, care apare la Vasile Fabian-Bob, Bolintineanu, Heliade și Eminescu], și se cobora a vizita batalionul sacru prefăcut în țărână.

A doua zi cercetarăm cu de-amănuntul locul acela: nicio urmă nu arăta că aici au fost începutul luptei pentru libertate; plugul a trecut peste oasele grecilor, și sângele lor nutrește semănăturile; o singură cruce înnegrită de timp e monumentul ce îl arăt locuitorii carii au fost martori întâmplărilor de atunci.

Simbol al păcei, ea unește subt umbra sa pe turci și pe creștini, care se odihnesc împreună în liniștea morții, marele împăciutor al patimilor și sfârșit al luptelor omenești”¹¹⁰¹.

Asfințitul de soare, căderea nopții și spectacolul stelar, alături de tăcerea născătoare de *melancolie*, par a fi *sentimente* romantice, pe care ușor ne-ar fi să le punem pe umerii lui Young și Lamartine și să ne vedem de treabă mai departe.

¹¹⁰¹ Gr. Alexandrescu, *Poezii. Proză*, op. cit., p. 214-215.

Ne încurcă însă câteva amănunte. Primii poeți (în proză) ai aștrilor și ai cerului înstelat sunt Antim și Cantemir, după cum am arătat mai sus.

Primul poem în proză, *laic*, apare în *Istoria ieroglifică*, iar prima punere în legătură a peisajului celest cu *melanholia* datează din perioada apariției *Divanului* (termenul în sine, *melanholia*, fusese folosit și de Nicolae Milescu).

Ne permitem să reamintim pasajele, deși le-am citat deja undeva anterior: *când lumina soarelui cu nuori sau cu neguri să acopere, dzici că vremea iaste melanholică sau tristă...*¹¹⁰²; la răsăritul soarelui, *făcliia cea de aur în sfeșnicul de diiamant și lumina cea de obște în casele și mesele tuturor să pune*¹¹⁰³, iar la apus *părintele planetelor și ochiul lumii radzele supt ipoghei [orizont] își sloboade și lumina supt pământ își ascunde...*¹¹⁰⁴.

La timpul potrivit am făcut și cuvenitele semnalări ale izbitoarelor similitudini cu omiliile lui Antim – deși Antim nu e singurul care poate fi invocat, căci imaginea atât de plastică a răsăritului nu este decât o evidentă parafrază a comentariilor patristice uzuale în *Cazaniile* românești, la pericopa evanghelică a *fiului rătăcitor*.

Argumentul publicării târzii a *Istoriei ieroglifice* nu este valabil, pentru simplul motiv că Dimitrie Cantemir nu făcea decât să reproducă, în *romanul* său, *laicizând* fără să *desacralizeze*, sintagme și expresii metaforice care purtau o evidentă amprentă religioasă și care, în literatura omiletică a vremii, erau o constantă – și e de ajuns să aruncăm o privire spre *tablourile* înfățișând panorame celeste ale lui Ilie Miniati – ca să nu mai vorbim de literatura patristică veche, care putea constitui neîndoiește o sursă, dificil însă de detectat pentru cititorii zilelor noastre.

Întorcându-ne la discuția noastră, adnotările sub formă de *proză poetică* ale lui Alexandrescu pot să ia forma poeziei (ceea ce înseamnă că instinctul e *liric*, dar nu *poetic-prozodic*), dovadă stând, cum anunțam deja anterior, poemul *Mormintele. La Drăgășani*, din care reproducem, spre exemplificare, câteva strofe:

*Când vizitam odată locașurile sfinte,
Mărețe suvenire din vremi ce-au încetat,*

¹¹⁰² Dimitrie Cantemir, *Divanul...*, op. cit., p. 23.

¹¹⁰³ Idem, *Istoria ieroglifică*, op. cit., p. 76.

¹¹⁰⁴ Ibidem.

*Eu mă oprii pe valea bogată în morminte,
Unde atâți războinici ai Greciei slăvite
Strigarea libertății întâi au înălțat.*

*Ziua de mult trecuse; natura obosită...
Se odihnea: nici zgomot, nici cel mai ușor vânt;
Nimic viu: eram singur în lumea adormită,
Și stelele deasupra pe lunca părăsită
Luceau ca niște candelă aprinse p-un mormânt.*

*Din vreme-n vreme numai, de dincolo de dealuri
Părea c-auz un sunet, un uiet depărtat,
Ca glasul unei ape ce-neacă-ale ei maluri,
Sau ca ale mulțimei întăritate valuri,
Când din robie scapă un neam împovărat.*

*Și ochii-mi s-ațintară pe semnul mântuirii [crucea]
Ce singur se înalță în locul de suspin,
Protector al durerii, nădejde-a suferinței,
Labarum [steag] vechi al luptei, simbol al biruinței,
Prin care-a-nvins barbarii creștinul Constantin. /.../*

Același fenomen literar se poate depista și în cazul poemului *Răsăritul lunii. La Tismana*, care a fost mai întâi notat în jurnal:

„Seara începuse a da obiectelor o culoare fantastică, dar în fața noastră, spre răsărit, o lumină roșiatică vestea apropierea lunii; peste puțin o văzurăm licurind ca o stea depărtată, ca o făclie, care se aprinse în deasa întunecime a copacilor ce acopăr muntele.

Apoi un glob ruvinos se văzu legănându-se printre frunzele desfăcute de vânt și, înălțându-se puțin, aruncă o rază piezișe pe rămășițele unei zidiri ce se vede pe coastă, apoi deodată arătându-se deasupra stejarilor celor mai înalți, ca pe un pedestal de verdeță, lumină peștera sfântului [Nicodim de la Tismana¹¹⁰⁵], turnurile mănăstirii, potecile tainice și stâncele din față, în vreme ce o parte a pădurii, rămasă în umbră, făcea să se auză un uiet fioros, asemenea cu zbieretul depărtat al hiarilor sălbatice.

Am văzut de multe ori răsăind și apuind luna, dar niciodată acea priveliște nu mi-a făcut atâta impresie. Tăcerea

¹¹⁰⁵ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicodim_de_la_Tismana.

acestei cetăți unde odată răsună zgomotul armelor, întinderea pustiului, *singurateca lună ce se înălța melancolică pe câmpiile cerului* mi se părea a înota în atmosferă ca un fanal [felinar] aruncat pe nemărgirea oceanului; *toate umplea inima de melancolie și deștepta ideea unei vieți petrecute în singurătate, în sânul naturei*”¹¹⁰⁶.

Poezia urmează îndeaproape însemnările, consemnând un proces de versificare de aceeași natură cu procedeul obișnuit de Dosoftei, Costin, Antim, Cantemir...

Poezia e un *sentiment* și nu o formă, oricât de clasică, de prozodie:

*Decât în frumoasa noapte când plăpânda-i lină rază
A iubitei mele frunte cu vii umbre colora,
O priveliște c-aceea ochii-mi n-au putut să vază,
Lun-așa încântătoare n-am avut a admira.*

*Și întâi, ca o steluță, ca făclie depărtată,
Ce drumețul o aprinde în pustiuri rătăcind,
În a brazilor desime, în pădurea-ntunecată,
Printre frunze clătinate, am zărit-o licurind.*

*Apoi tainicele-i raze dând pieziș pe o zidire,
Ce pe multe se ridică, locaș trist, nelocuit,
Mângâie a ei ruină cu o palidă zâmbire,
Ca un vis ce se strecoară într-un suflet pustiit.*

*Apoi glob rubinos, nopții dând mișcare și viață,
Se-nălță și, dimprejuru-i dese umbre depărtând,
Pe-ale stejarilor vârful, piramide de verdeață,
Se opri; apoi privirea-i peste lume aruncând,*

*Lumină adânci prăpăstii, mănăstirea învechită,
Feudală cetățuie, ce de turnuri ocolită,
Ce de lună colorată și privită de departe
Părea unul din acele osianice palate*

*Unde geniuri, fantome cu urgie se izbesc:
Și pustiul fără margini, și cărarea rătăcită,
Stânca, peștera adâncă, în vechime locuită
De al muntelui sfânt pustnic ce sărmanii îl iubesc*

¹¹⁰⁶ Gr. Alexandrescu, *Poezii. Proză*, op. cit., p. 250. Sublinierile ne aparțin.

*Erau dulci acele ceasuri de extaz și de gândire:
Șoaptele, adânci murmure ce iau viața în pustii,
A mormintelor tăcere ce domnea în mănăstire,
Loc de zgomot altădată, de politici vijelii.*

*Noaptea, totul astei scene colosală de mărire,
Două nobile instincte cu putere deștepta;
Unu,-a cerului credință, altu,-a patriei iubire,
Ce odată-n aste locuri pe strămoși îi însufla.*

*Munții noștri-au fost adesea scump azil de libertate,
Și din vârful lor românii, torent iute, furios,
S-aruncau; mulțimi barbare pentru pradă adunate,
Lei sosind, era la fugă ca un cerb rănit, fricos. /.../*

*Cu trufie craiul ungur către țară-naintează
Sunt plini munții de oștire, sună zalele de fier;
Pintenii lucesc; la lună săbiile scânteiază;
Basarab încheia pacea cum vrăjmașii lui o cer*

*Dar românii nu vor pacea, nu vor trista umilință
Ce asupra-le aduce un necinstitor tractat:
Ura lor e nempăcată; în a lor crudă dorință
Cuprind munții, închid drumul ungurului spăimântat.*

*Astfel e atunci omorul, cât ostașul încetează
Obosit, și riga singur cu puțini scapă fugind;
Strălucitele-i veșminte le aruncă el de groază,
Plânge și în a sa țară se întoarce blestemând.*

*Niciodată astă lună ce înoată în tărie,
Ca fanal purtat de valuri pe a mărilor câmpie,
Mai mult număr de cadavre de atunci n-a luminat,
Niciodată mândru vultur ce-n văzduh se cumpănește,
Acel domn al atmosferei ce un veac întreg trăiește,
De o pradă-așa bogată încă nu s-a-ndestulat. /.../*

Valabilă pentru toată generația pașoptistă, de altfel, era
rejectarea profesionalizării poetice și literare.

Același Alexandrescu se confesa: „Idea de a face o
carte sau o broșură mă umplu de fiori, necunoscute oamenilor

fericiți care n-au căzut niciodată în ispită de a se numi *autori*”¹¹⁰⁷.

Forma versificată, cu imbold din traduceri lamartiniene ale lui Heliade (1830), nu reprezintă decât un veșmânt prozodic pentru cugetări vechi, pe tema trecerii timpului și a vanității lumești (așa cum se întâlneau încă, spre sfârșitul secolului XVIII, la un Gherasim Putneanul sau la episcopul Chesarie, în prefața *Mineiului* citat undeva mai sus), în conjuncție cu exaltarea epocii medievale și a personalităților sale dominante, sfinții și voievozii.

Alexandrescu continuă tonul plângerilor costiniene și care am văzut că n-au cunoscut niciodată sincope în poezia românească:

O! cum vremea cu moartea cosesc fără-ncetare! / Cum schimbătoarea lume fugând o rennoiesc! / Câtă nemărginită pun ele depărtare / Între cei din morminte și acei ce doresc! //
Unde atâți prieteni plăcuți de tinerețe? / Unde-acele ființe cu care am crescut? / Abia ajunși în vârsta frumoasei diminețe, / Ca ea fără-a se-ntoarce, ca dânsa au trecut! (Meditație).

La Bolintineanu, despre care vom vorbi mai târziu, recurența acestor refrene este semnificativă. Astfel de cugetări cuprind însă și *Meditațiile poetice* (1830) ale lui Heliade:

Te iubesc, scumpă, dar de ce trece / Grabnica vreme iute la zbor? / Ia, și ne zice că-e trecător / Tot, ș-îl împinge la mormânt rece! //
P-ale ei aripi trecem și noi; / Pă nesimțite, ah, tinerețea / Zice: Adio!... și bătrânețea / Ne-arată drumul plin de nevoi. /.../ Ah, și trec toate, n-aștept și zbor: / La vânturi frunza cea fugătoare, / La mare unda cea plângătoare, / Omul la moarte mai grăbitor (Elegie I. Trecutul).

În lirica lui Bolintineanu observăm adesea cezuri neașteptate, inegalitatea versurilor și imperfecțiune metrică – fapte care țin de tehnica poetică și care i-au fost reproșate – dar motivația ne-o oferă el însuși, și anume confuzia dintre *poezie* și *proza poetică*, ecou medieval pe care el încă îl receptează cu intensitate, pentru că îl vedem pe Conrad (o *mască* pentru Bălcescu, dar și un posibil avatar poetic al său, ca mai târziu avatarii literari ai prozei eminesciene) în ipostaza de poet în proză (sau *reflexiv poetic*):

Iubea să facă versuri deși prea rar le scrie: / A strânge arta-n reguli, credea că-i o sclavie [dezavuarea poeziei ca metrică]. / Era poet el însă în suflet și scria / În proză

¹¹⁰⁷ Idem, p. 209.

pitorească (subl. n.) *tot ceea ce simțea. / El trece toată noaptea sub domele tăcânde, / S-asculte armonia naturii îmbătânde.*

Istoria și folclorul, pe care pașoptiștii le recuperează (Bolintineanu, Alecsandri, Negruzzi, Heliade), sunt componente ale tezaurului spiritual, infuzate de elementul religios și inseparabile de acesta, deși nu excludem din discuție nici influența romantismului european, în explicarea acestor efuziuni.

Însă această influență, ca și, anterior, cea a *umanismului* medieval sau a curentelor moderniste de mai târziu, se pliază pe cutele unui suflet care receptează ceea ce îi este propriu, împrumutând acea mânășă stilistică, acea vestimentație care să îi vină bine, dar prezervându-și identitatea și fizionomia lăuntrică.

Confluența în sine dintre Răsărit și Apus, identificarea toposurilor compatibile e posibilă datorită rădăcinilor spirituale comune.

Gheorghe Asachi, fiul preotului Lazăr Asachievici (om de încredere al mitropolitului Veniamin Costachi, călugărit după moartea soției sub numele de *Leon Asachi*), este o personalitate cu o cultură bogată, care trăiește o perioadă în Italia și îl admiră pe Petrarca, dar rămâne afiliat învățăturii tradiționale.

Într-un poem ca *Încrederea în Dumnezeu*, el se declară convins că: *Învins nu este / Cel ce-n Dumnezeu crede! / Că în credință / Puterea șede; / Ea patria scapă / Când este-a pieri! Căci strigătele de durere ale celor asupriți Domnul aude / din tron de stele.*

Dacă istoriografia noastră veche se revendică de la Sfântul Moise (așa cum afirmă Miron Costin și Constantin Cantacuzino), Gheorghe Asachi revendică poezia și o legitimează de la Sfântul David Psalmistul, *dintâi profeta, cântător de imne sante* (în poemul *Pleiada*), – iar Heliade pe *Biblie* în întregime.

Este o bună dovadă a unei conștiințe needulcorate: mai înainte de a scrie, poeții se asigură că gestul lor nu este un păcat.

Fundamentarea poeziei lor *romantice* pe *Psalmii* Sfântului David confirmă faptul că ei se conformau unui mod de a *face poezie*, al secolului lor, dar că nu se adaptau interior unei viziuni de import, ci rămâneau conservatori în ceea ce privește *conținutul ideatic* al poeziei.

Și aici aflăm răspunsul la întrebarea: care este legătura între Dosoftei sau Miron Costin și poezia cultă a secolului XIX? Legătura e *Psaltirea*. Și legătura aceasta nu se oprește nici aici, pentru că practica *psalmilor moderni* își va găsi ecou la Macedonski¹¹⁰⁸, Blaga, Arghezi... .

Pentru Asachi, poezia are o finalitate morală, urmărind să-i învețe pe oameni credința în Dumnezeu și virtutea cea înaltă: *Spre virtute versu-mbie, despre rele face ură, / Fermecându-ni adapă d-o înaltă-învățătură (La patrie)*¹¹⁰⁹.

Ulterior, „între „plăcuta” „ghirlandă de flori plăpânde, june”, care încoronează fruntea tânără a cântăreților iubirii, și „falnica cunună” de pe „fruntea cea umbrită de bucle de argint” a poetului profet intonând cântecul sublim al neamului, poezia eminesciană optează, programatic, pentru cea de a doua.

Vocația poeziei nu e, așadar, *plăcutul*, ci *sublimul*...¹¹¹⁰, notează Ioana Em. Petrescu, adăugând că *Epigonii* denotă o „nostalgie a vârstei organice și profetice a poeziei, când scrierile au valoarea sacră de *scripturi*”¹¹¹¹.

Poezia lui Vasile Cârlova, „primul poet român modern prin sensibilitate și expresie”¹¹¹² – în opinia lui Densusianu, Ibrăileanu¹¹¹³ și Cioculescu –, trecut la cele veșnice la numai 22 de ani, este plină de *milă*, de *tristețe* compătimitoare și de *blândețe*, sentimente profund creștine:

„De lucruri, Cârlova se apropie totdeauna cu *milă*. O tristețe fundamentală, care n-atinge, totuși, proporțiile disperării, însoțește demersul său liric.

O *tristețe* și o *blândețe* care vor să ocrotească o realitate fragilă”¹¹¹⁴, realitate unei lumi căreia îi trăiește evanescența și îi presimte crepusculul. Poetul se reculege în fața trecutului țării sale și contemplă natura în acord cu propriile-i trăiri.

¹¹⁰⁸ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_Macedonski.

¹¹⁰⁹ Gheorghe Asachi, *Opere*, ed. critică și prefată de N. A. Ursu, vol. I (versuri și teatru), Ed. Minerva, București, 1973.

¹¹¹⁰ Ioana Em. Petrescu, *Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică*, ediție îngrijită și prefătată de Irina Petraș, Ed. Paralela 45, 2005, p. 33-34.

¹¹¹¹ Idem, p. 35.

¹¹¹² Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, Editura didactică și pedagogică, București, 1971, p. 12. Despre Vladimir Streinu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Vladimir_Streinu.

¹¹¹³ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Garabet_Ibr%C4%83ileanu.

¹¹¹⁴ Eugen Simion, *Dimineața poezilor*, op. cit., p. 42.

Eugen Simion apreciază că este vorba de o *scriere* ca o *plângere* și de o „realitate interioară” nedeterminată de „contactul cu universul din afară”¹¹¹⁵, ci proiectată asupra lui.

Se poate spune și așa, dar se poate interpreta și în felul în care Ion Negoïtescu înțelegea tristețea fundamentală a cosmosului în poezia lui Eminescu, care nu e o reflecție a interiorității poetului.

Cred că este un loc de întâlnire, între *logosul* uman și *logosul* cosmic, între *nostalgia* umană și *nostalgia* cosmică după restaurarea făpturii în frumusețea și puritatea sa originare.

Spre această hermeneutică ne direcționează și alte simboluri din poezia lui Cârlova, care au reverberații adânci în conștiința bizantin-ortodoxă a literelor românești tradiționale.

Remarcăm, împreună cu Eugen Simion, o „euforie a *dulcelui*”¹¹¹⁶ în poemele sale: întristarea e dulce, mila e „vecină cu extazul”, izvoarele, râurile, lumina soarelui, chipul păstoritei, somnul pământului, primăvara, toate sunt *dulci*, o *jale dulce* stăpânește panorama lumii contemplate ca o *tristă vale* (*Înserare*).

Cum ar fi zis Bolintineanu: *ochiul vede dulce...*

Cârlova face, în poezia română, figură de Lamartine, pentru că e capabil să poetizeze *starea de spirit*.

Nu e ușor însă, pentru noi, cei moderni, a decela cât de mult se ascunde, în spatele acestei *melancolii romantice*, jalea medievală, plânsul biblic și profetic, care continuau să existe, să subziste în adâncurile spiritualității românești și să coexiste alături de dorința de emancipare politică și socială, care purta *mască* (nu în sens peiorativ) europeană.

Vom reveni la această discuție puțin mai jos, când un alt autor pașoptist, Costache Negruzzi, ne va lămuri în termeni neechivoci asupra a ceea ce scriitorii noștri din epocă înțeleg prin *melancolie*.

Întorcându-ne la Cârlova, *trista vale* ne duce iminent cu gândul la *valea plângerii*, specifică psalmilor, indicând *pământul* ca loc de exil pentru oameni (*patria* este Raiul, să nu uităm – o afirmă și Heliade, în *Anatolida*, destul de limpede: părăsind Edenul, *expatriat e omul...*), topos suficient solicitat de literatura medievală și retruvabil, cu sensul tradițional, inclusiv în poezia *simbolistă* a lui Macedonski.

În ce privește epitetul *dulce* și coreletivul său, *plăcutul*, ar trebui să se știe faptul că sunt doi termeni care fac parte din

¹¹¹⁵ Ibidem.

¹¹¹⁶ Idem, p. 44.

vocabularul isihast curent și al descrierilor mistice – E. Simion are dreptate să perceapă, intuitiv, o *vecinătate cu extazul*.

În orice fel de discurs teologic, prezența unor sintagme de genul „dulcele Iisus”, „dulcele Hristos”, „lumina cea dulce a lui Hristos”, „dulceața luminii dumnezeiești”, „dulceața harului”, „dulceața pustiei” (anahoretice), etc., duc la identificarea autorului, în mod indubitabil, ca *isihast*.

Din experiență personală, pot să spun că nu am auzit și nu am citit niciodată un *ne-isihast* (nepracticant al rugăciunii inimii) care să apeleze la acest epitet.

E o marcă de identificare dincolo de eroare.

Textele vechi, de la Coresi la Dosoftei, de multe ori nici nu mai folosesc termenul *har* – nu zic *har dulce* –, ci îl înlocuiesc cu *dulceață*, dovedind o amprentă isihastă puternică și o *practică* îndelungată, pe aceste tărâmurі, a ortodoxiei isihaste – D. H. Mazilu se declara de acord, în acest punct, cu Părintele Dumitru Stăniloae, în stabilirea unei *arhaicități venerabile* a isihasmului românesc pe temeuri lingvistice.

Cârlova și, după el, Eminescu (dar și ceilalți poeți pașoptiști), vor solicita foarte mult acest epitet, aparținând sferei mistice a limbii române (interesant faptul că e un cuvânt latin, conservat într-o formă aproape aidoma cu a etimonului său, și care, împreună cu *sihastru* sau cu toponimul *Râmeți*, termeni de asemenea arhaici, ne avertizează asupra vechimii practicilor *eremitice*).

Iar eu refuz să cred în coincidențe, în asemenea situații.

Dimpotrivă, cred că amândoi erau familiari cu literatura patristică tradițională și cu scrierile medievale românești.

Poemele *Păstorul întristat* și *Înserarea* recuperează o imagine a cosmosului așa cum o păstrează tradiția ortodoxă.

Remarcăm mai ales, în *Înserarea*, o ipostază a lunii (și o viziune, implicit, a astrilor cerești) așa cum apare ea la Antim Ivireanul – în două predici, la Sfinții Apostoli Petru și Pavel și la Sfântul Nicolae –, ipostază pe care o va înfățișa Mihai Eminescu în ciclul *Scrisorilor* (mai ales în *Scrisoarea I*) și în care ea apare ca simbol al unei Lumini gânditoare, ca reflexie în lume a Gândirii și Înțelepciunii veșnice: *luna, vremelnică stăpână* urcă pe cer *c-o frunte mai blajină*.

De asemenea, în prelungirea unei tradiții îndelungi creștine și bizantine, Dumnezeu este numit *Soare*, în poemul *Rugăciune*.

Tot la Eminescu ne duc cu gândul și imagini precum *grămezile de stele*, cea a zefirului ca *umbra de frumos*, termeni

ca a râului *murmură* sau cugetarea profundă pe care o provoacă *negura mâhnirii*.

Ceea ce demonstrează că aceste atitudini, preluate din tradiția liturgică și oratorică, bizantină și românească, constituie fondul adânc și reverberant al poeziei romantice românești și al lui Eminescu și că există o înrudire cu mult mai profundă între Eminescu și predecesori (Asachi, Cârlova, Bolintineanu, Heliade), între *spiritele românești* (cum susținea Eugen Ionescu), decât între Eminescu și Goethe¹¹¹⁷, Novalis¹¹¹⁸, Schiller¹¹¹⁹, Byron¹¹²⁰, etc.

Ion Negoitescu a subliniat această tradiție, afirmând: „...fără temei rămâne și susținerea după care el [Eminescu] ar fi creat limba poeziei noastre: au întocmit-o și i-au dat șlefuire un Asachi, un Heliade, un Alexandrescu, un Bolintineanu, un Alecsandri; în schimb, Eminescu i-a dăruit o altă potență lirică, în care el a concentrat, într-un amalgam scăldat de valori noi, realizările lor. Aproape toate viziunile sale își au originea în osmozele romantice anterioare...”¹¹²¹.

Și Ioana Petrescu era de acord cu această poziție¹¹²², considerând că universul poetic eminescian este „puternic ancorat în spiritualitatea pașoptistă”¹¹²³.

În *Ruinurile Târgoviștii*, poem construit pe tema costiniană a curgerii timpului și a deșertăciunii trufiei umane, Cârlova susține vehement (lucru pe care îl fac toți poeții) că își află alinarea în credința sa, lepădând vanitatea lumii: *Eu unul, în credință, mai mult mă mulțumesc / A voastră [a zidurilor] dărâmare pe gânduri să privesc, / Decât zidire înaltă, decât palat frumos, / Cu strălucire multă, dar fără un folos.*

Iar în poemul *Rugăciune*, reclamă mântuirea pentru patria sa, arătând că țara sa *cu lacrimi l-a Ta ființă / În veci închine recunoștință, / Să glăsuiască numele Tău, / Urmând*

¹¹¹⁷ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Johann_Wolfgang_von_Goethe.

¹¹¹⁸ Idem: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Novalis>.

¹¹¹⁹ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Friedrich_von_Schiller.

¹¹²⁰ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Gordon_Byron.

¹¹²¹ Ion Negoitescu, *Poezia lui Eminescu*, ediția a IV-a revăzută, Ed. Eminescu, București, 1994, p. 8.

Într-o notă prezentă pe aceeași pagină, se precizează și faptul că: „Apropierile pe care autorul le face între Eminescu și romanticii germani ai primei perioade, ori diferiți poeți și filozofi nu presupun întotdeauna o influență directă, ci adeseori o simplă comunitate spirituală”.

¹¹²² Ioana Em. Petrescu, op. cit., p. 33-35.

¹¹²³ Idem, p. 24.

*întocmai voinții Tale, / Cerând și râvna inimii sale / A-i fi spre
pază la orice rău*¹¹²⁴.

Lui E. Simion i se părea că „sensibilitatea lui Cârlova nu este făcută pentru jeluirea profetică”¹¹²⁵, concluzie la care l-ar fi putut aduce câteva versuri interpretate printr-o acustică modernă, în care sună constant refrenul laicizării.

Căci, în *Ruinurile Târgoviștei*, poetul afirmă: *Nici muzelor, cântare, nici milă voi din cer, / O Patrie a plânge cu multă jale cer.*

Cuvintele *nici milă voi din cer* ne-ar pute convinge de distanțarea modernă dintre Dumnezeu și om, însă nu cred că aceasta este interpretarea corectă.

Ceea ce poetul susține aici este faptul că, în rugăciunea sa, primează dragostea pentru neamul său, iar nu binele personal. Un fel de: *jalea unei lumi, Părinte, / Să plângă-n lacrimile mele* (O. Goga¹¹²⁶, *Rugăciune*¹¹²⁷).

Sau, în *idiom* modernist: *poetul ca și soldatul nu are viață personală* (N. Stănescu, *Poetul ca și soldatul*¹¹²⁸) și lacrima lui *nu e lacrima lui*, ci este *lacrima lucrurilor* (*Poezia*, din vol. *Necuvintele*).

De altfel, puțin mai devreme evocam rugăciunea lui Cârlova către Dumnezeu, ca dovadă că această comunicare cu *Absolutul* nu era blocată, nici anulată de sentimentul părăsirii, al solitudinii religioase.

Pentru a face mai multă lumină asupra receptării *lamartinismului* și a *melancoliei romantice* în spațiul românesc, este interesant să ne oprim la un poem intitulat chiar *Melancolie*, aparținând lui Costache Negruzzi, și în care autorul ne deconspiră, într-o manieră aproape didactică, percepția pașoptistă asupra acestei *stări de spirit* care a motivat nașterea romantismului și rațiunile pentru care a fost adoptată de poeții români, deși – vom vedea – nu cu sensurile manifestării ei în Europa de Apus, ci *interpretată* și *tradusă* prin sensibilitatea și spiritualitatea poezilor autohtoni.

Melancolia este, după Negruzzi (care exprimă nu doar un punct de vedere individual, ci optica poetică a epocii sale) *dar ceresc trimis în lume din sânul lui Dumnezeu*, o manifestare spirituală în singurătate.

¹¹²⁴ *** *Poezia română clasică*, ediție îngrijită de Al. Piru și Ioan Șerb, cuvânt înainte de Al. Piru, col. BPT, Ed. Minerva, București, 1976.

¹¹²⁵ Eugen Simion, *Dimineața poezilor*, op. cit., 43.

¹¹²⁶ Octavian Goga: http://ro.wikipedia.org/wiki/Octavian_Goga.

¹¹²⁷ Întregul poem: http://www.romanianvoice.com/poezii/poezii/rugaciune_og.php.

¹¹²⁸ Idem: http://www.poezie.ro/index.php/poetry/54825/Poetul_ca_%C5%9Fi_soldatul.

Este un fenomen spiritual de reclusiune benevolă, de sihăstrie în mijlocul naturii, contemplând un univers capabil să rostuiască, adânc compătitor, cu omul.

Negruzzi spune *melancolie* și *melancolic*, dar și *melanholic*, cu un termen atestat la Cantemir, în *Divan*.

Sihăstria și reculegerea în mijlocul naturii formează tiparul *melancoliei* pașoptiste: Cârlova, Alexandrescu, Negruzzi și alții o concept în termeni identici.

Cu totul alta va fi situația la Eminescu: imaginea-simbol a *melancoliei* sale este *biserica-n ruină* – biserica înțeleasă ca efigie cosmică dar și biserica sufletului uman.

La pașoptiști e mai mult *toamnă*, *asfințire*, *desfrunzire* – noaptea înseamnă *priveghere*, cugetare și contemplare.

La Eminescu vine *iarna* și *noaptea*, cu semnificații dramatice, pentru că și Eminescu e o conștiință mult mai pătrunzătoare și mai lucidă, în comparație cu *preromanticii*.

Definiția melancoliei se deduce cu destul de multă ușurință și claritate din discursul negruzgian: melancolia înseamnă conștientizarea suferinței și a pătimirilor personale, din motivații diverse, și adâncirea în această contemplare interioară, în sine, a nefericirii, până la identificarea, recomandată de creștinismul oriental, cu umanitatea universală și recunoașterea întru sine a condiției umane umile, mizere, stare care produce, paradoxal, pace, *plăcere* și liniște:

*Căci plăcerile sunt multe care vin din bucurie,
Însă nu puține are și dulcea melancolie;
Ș-un om simțitor alege, decât agere clătiri,
Pe ale melancoliei liniștitele uimiri.*

*Îl privești cătând să afle în al artelor locașe
Nu icoane renumite, pomeniri mândre, trufașe,
Ci tabloul melanholic unde-un june-amorezat
Stă jălind pe străini țarmuri de iubita-i depărtat;
Sau un tânăr ce suspină într-o singurătate,
Suferind pentru-a sa țară, pentru drept și libertate. /.../*

*Iată lina primăvară începu a ne zâmbi;
Mii de flori însmaltă câmpul revărsând a lor miroase,
Iar zefirii printre frunze cu-a lor aripi răcoroase
Răspândesc un dulce sunet pe natură-nveselind,
Și la glasul lor făptura se resimte înviind.*

*Dar decât acel lux mare a naturei înflorite
Preferăm mai bine umbra celor rădiuri liniștite;
Acolo în încântare sub frunzișul nepătruns,
Inima își dezvălește sentimentul său ascuns.*

*Când copaci plecând asupra-ți a lor frunte despletită
Îți întovărășesc pașii pe-o cărare mult iubită;
Când zefirul care-n șesuri de abia răsuflă lin,
Printre frunze se aude ca un geamăt de suspin;
Toate chem la reverie, toate plec la îndurare
Și-n răcoarea acea dulce inim-află stămpărare.*

Ceea ce descrie Negruzzi mai sus e un reflex edenic, al gestului postlapsarial al primului om, care se ascunde în răcoarea serii (Fac. 3, 8) la umbra copacilor din grădina Raiului, pentru a afla adăpostul căinței pentru regretele sale.

Inima poetului pașoptist, condusă de natură mnemotehnic, cu plăcere-și amintește trecutele suferiri, pentru că le acceptă ca o compensație a căderii umane.

Pârâul cu-a sa murmură și cu undă gemătoare și salcia cu cosițele-i răsfirate în apa lui sunt menite să reconstituie comuniunea om-cosmos: *Noi iubind compătimirea ce ei vor a ne-arăta, / Aflăm vie mulțumire lângă dâșii a ofta.*

Panorama cerului în asfințit este un motiv de profundă meditație melancolică, când ochii însetați de lumină (ca ai lui Apostol Bologa) caută soarele și norii *d-azur și aur*, reținând această lumină în suflet chiar și după ce ea a apus: *Steaua zilei ostenește tânjitoarele-mi vederi; / Ochiul meu muiat în lacrimi află mai multe plăceri / Când pe nori d-azur și aur căutând se obosește / Lumina ce nu se vede, dar tot încă se simțește.*

Vom descoperi curând și în Bolintineanu un văzător al luminii care nu se vede. Epoca pașoptistă încă simte, în noaptea lumii, lumina pe care Eminescu o va mai vedea doar prin ferestrele lunii și stelelor.

Dacă primăvara, cu natura *înviind*, înseamnă *lux mare a naturei înflorite*, explozie luxuriantă a vieții în datele genetice ale unui cosmos paradisiac, care e greu de suportat pentru conștiința omului care caută umbra copacilor și *murmura* îndurerată a râului în consonanță cu starea sa de spirit, în schimb, *toamna suferind* este potrivită cu-al său chin.

Există o corespondență între *muritorul melancolic* și *natura murind* care face *toamna veștedă și tristă* să aibă *frumuseți*.

În fine, motive de *melancolie* oferă poetului vederea *monumentelor părăsite*, adică panorama vanităților lumii (și recunoaștem că e o *melancolie* medievală), dar și contemplarea unei mănăstiri, *sfânt azil de pocăință* (după cum munții sunt *scump azil de libertate* în versurile lui Alexandrescu), unde *suflete viteze, părăsind al lumii greu, / Își petrec restul vieții lăudând pre Dumnezeu. / Gândul lor fugind din lume este numai vecinicia, / Când îi văd [pe monahi], un nou preț are în ochiu-mi melancolia, / Judecând că-n lumea asta ne e dat să suferim...* .

Această *melancolie romantică* mi se pare profund metamorfozată de un sentiment și o spiritualitate tradiționale.

Aidoma, purtătoare de *melancolie* este și vederea unui *jalnic țințirim*, care este o *cucernică privire* și o *icoan-înavuțită* pentru poet.

Acest poem poate fi privit ca o cheie hermeneutică în descifrarea *sentimentului* care însoțește poezia *ruinurilor* din opera lui Cârlova, Alexandrescu sau Heliade. Justificarea *melancoliei* este autohtonizată și ortodoxizată și nu are sensul pierderii sau al îndepărtării de Dumnezeu.

Asemenea scrie și Bolliac: „Dulce tăcere! [...] Tu verși în tinerele inimi acea dulce melanholie, ce adoarme cumpletele furii ale nenorocirii; [...] O, cât este de plăcută întristarea ce tu aduci!...” (*Meditația II*)¹¹²⁹.

Bolliac, care se confundă cu *poetul-profet* sau *Creștinul-Poet* cuprins de *delirul de profet* (*La muza mea*), consideră că și contemplația și meditația sa poetică urmează și se poate apropia de exemplul sihastrului, retras în peșteră de munte:

*Eu mă unesc cu tine: îmi place să privesc
Aceste vârfuluri albe, mai nalte decât norii,
Pe care schinteiază câte odată sorii,
Ce din câmpie-afundă deloc nu se zăresc!*

*Îmi place s-ascult râul mugind într-un abis;
Îmi place-a privi brazii în formi de piramide,
Moliftul și cu tisa, ce malurile-nchide,
Ce tari cetăți în aer, spre cer numai deschis!*

¹¹²⁹ Cezar Bolliac, *Scrieri I. Meditații. Poezii*, ediție, note și bibliografie de Andrei Rusu, prefată de Mircea Scarlat, Ed. Minerva, București, 1983, p. 13.

*Îmi place s-ascult vântul tunând din mal în mal,
Îmi place să văz capra sărind din piatră-n piatră,
Îmi place s-aprinz zeada pe o întinsă vatră
Și cerbul p-o sprânceană să-l văz fără rival. /.../*

*Eu aș dori cu tine aci să viețuiesc,
Să-mpărtășesc cu tine și gândul și vorbirea, –
Ast dar cu care cerul dotează omenirea,
Și care anticriștii pe buze ni-l zdrobesc. /.../*

*Oricum, ermit ferice, de încă ești p-aci,
Eu strig și-ți doresc pace; iar de-ai ajuns cu bine
În corul cel de îngeri, mă trage și pe mine,
Mă trage, căci e timpul a nu mă mai munci.
(Ermitul)*

Meditația lui Alexandrescu, sub *al nopții cer prea dulce* (din poezia *Întristarea*), denotă aceeași atitudine:

*Scârbit peste măsură
De zgomotul cetății,
Eu caut în natură
Un loc făr' de murmur,
Supus singurătății.*

În această *singurătate*, poetul cugetă la condiția umană (*Ca Fenix făr' de moarte / Se naște-a mea durere /.../ Fandomă plângătoare, / Eu trec această lume / Ca frunza plutitoare / Ce saltă până moare / Pe țarm fără de nume*) și privegherea lui se termină, firesc, în rugăciune către Dumnezeu, implorat să Se coboare, pentru a-i alina suferințele, *din bolta de mărire, Cel ce este*

*Ființă făr' de nume!
Ce păsării dai zbor,
Ce mărilor dai spume,
Ce omului dai lume
Și apelor izvor!*

Pașoptiștii au îmbrățișat romantica întoarcere la natură (dar nu ca *un refugiu vanitos* în solitudine și sălbăcie), pentru

că rețineau din tradiția lor proprie că „natura, creația este o carte infinită, plină de mistere [...].

Natura fu primul și marele instructor al oamenilor primitivi [a nu se citi în sens *evoluționist*, care îi erea străin lui Heliade] ...”¹¹³⁰.

La Ion Heliade Rădulescu, didacticist și moralist, versificând aproape în permanență un discurs retoric, remarcăm optica sa estetică, concepția despre artă și poezie care nu pune arta pe același pedestal pe care o așază concepțiile apusene ale vremii sale:

„Poezie sau ποιησις va să zică facere, creație. Creatorul a toate, Dumnezeu, este primul și Atotpotentul [Atotputernicul] poet. Creația sau poezia sa este universul întreg.

Poezia cea mai sublimă și veră este aceea ce se exprimă prin fapte.

Dumnezeu prin fapte [*faptele* lui Dumnezeu înseamnă, la Dosoftei și Varlaam, *făpturi*, *creația* lui Dumnezeu] și-a exprimat și își exprimă cugetările [e vorba de concepția ortodox-bizantină conform căreia universul creat este *gândul* lui Dumnezeu din veșnicie transformat în lucrare, materializat, plasticizat]. [...]

Bietul om copiază numai cât poate faptele Marelui Poet, Dumnezeu, și cu cât prin fapte se apropie de Dumnezeu, cu atât poezia lui este mai sublimă”¹¹³¹.

Mesajul său *estetic* către confrăți este acesta:

„Cântați, poeți, pe Dumnezeu, natura întreagă, amorurile cele sacre [iubirea conjugală], înălțați pe femeie la gradul ei predestinat de la început [de la facerea lumii], cântați pe toți bărbații cei mari, înălțați-i de model înaintea posterității, înălțați virtutea prin tragediile voastre și flagelați numai și numai viciul, iar nu pe om, în comediile și satirele voastre, și veți deveni suveranii tuturor politicelor.

Ocupați-vă *cât simțiți în voi darul de sus, vocația preoției* (subl. n.), ocupați-vă de vera teologie, de vera morală, de știința educațiunii, însurați-vă și deveniți părinți de familie, simțiți amorul conjugal și patern în inimile voastre; simțiți durerea părinților când își pierde copiii [...] și fiți siguri că prin științele tributare, la vocațiunea voastră de preoți, prin ocupațiunile demne de înalta voastră misiune, veți face politica cea mai divină”¹¹³².

¹¹³⁰ Ion Heliade Rădulescu, *Critica literară*, op. cit., p. 237.

¹¹³¹ Idem, p. 193-194.

¹¹³² Idem, p. 182.

Regăsim aici vechea concepție bizantină, care unifica rolul politic cu cel eclesial și în care scriitura avea vocație omiletică.

Punând în taler frumusețea creației divine cu cea a creației umane, Heliade Rădulescu îi acordă toată demnitatea primei dintre acestea, după cum se poate vedea în poemul *Anatolida sau Omul și forțele*:

*Adam duce pe Eva în leagănul d-aproape
De flori și de verdeață. Niciun talam vreodată
Din stanțele regale augustelor mirese
N-avu atâta artă, nici adornare [împodobire] simplă
Cu-atâta maiestate, decor mai admirabil.*

*Flori, vițe în festoane, **cum nu produce arta,**
În toată abondanța în toată frumusețea
Suav decora bolta, păreții și intrarea,
Extazia vederea și încânta mirosul. /.../*

***Atoatecreatorul, Principiul frumuseței,**
A fost decoratorul când a plantat Edenul.*

Remarcabil e faptul că și Eminescu va susține același lucru, în poemul *Icoană și privaz*, cu o precizare esențială, în plus, subliniind concepția modernă care aduce în discuție un asemenea subiect și o astfel de comparație (pe care cei vechi nu o făceau, considerând că omul privește spre Dumnezeu ca spre icoana sa și își primește de la El, Începătorul frumuseții, inspirația):

*Aceasta e menirea unui poet în lume?
Pe valurile vremii, ca boabele de spume
Să-nșire-ale lui vorbe, să spuie verzi ș-uscate
Cum luna se ivește, cum vântu-n codru bate?*

*Dar oricâte ar scrie și oricâte ar spune...
Câmpii, pădure, lanuri fac asta de minune,
O fac cu mult mai bine de cum o spui în vers.*

*Natura-alăturată cu-**acel desemn prea șters**
Din lirica modernă – e mult, mult mai presus.*

Parafrazând rugăciunile și psalmii Utreniei, Heliade compunea următorul poem, într-un stil, de confesiune religioasă sub formă lirică, inițiat de Iancu Văcărescu, în care va scrie și Coșbuc:

*Cântarea dimineții
Din buzi nevinovate
Cui Altui se cuvine,
Puternice Părinte,
Decât Ție a da?*

*Tu ești Stăpân a toate,
Tu ești Preabunul Tată;
A Ta putere sântă
Făptura ține-ntreagă,
Ne ține și pe noi. /.../*

*Cu toții dară, Ție
Cântăm cântare nouă;
În flacăra unirii
Întindem mâini la Tine,
Rugăm să ne-nsoțești.*

*Ne luminează mintea
Să Te cunoaștem, Bune,
Să știm că ne ești Tată,
Să Te cântăm mai bine
Ș-așa să ne-mpăcăm.*

(*Cântarea dimineții*, din vol. *Meditații poetice*, 1830)

Într-un alt poem, din 1835, închinat martirilor și eroilor greci și intitulat: *Odă la pavilionul grecesc*, Heliade apără credința ortodoxă și îi critică în termeni duri pe catolici și chiar „ecumenismul” vremii sale sau mai bine-zis propaganda catolică și politica de catolicizare a ortodocșilor, dusă de papă în numele „unirii” creștinilor:

*Scoală-Te, Doamne, scoală-Te, Împărate!
Trăiască numele Tău, trăiască mântuirea!
Trăiască mântuirea, mântuirea cea sfântă
Evangeliei Tale, care ai binevestit-o! /.../*

*Ai Iadului negri-nger creștini se zic acuma
Ș-în superstiții schimbă a lui Hristos credință.*

*Din ceruri exilata, osândita trufie
Își face drum și intră în sfintele altare,
D-acolo destinează creștina înfrățire;
Ura se încuibează în simplele noroade,
Satan se-mpelițează în iezme mai spurcate,
Care cu toate jură din temelii să surpe
Sfânta, mântuitoarea a cerului credință [ortodoxă].*

*Se uneltesc sisteme; spre-a lui Iisus ocară,
Antihriștii acuma iezuiți se numiră
Și întru al Lui nume apostoli ai minciunei
Se-mpărăștie în lume și amăgesc noroade,
Le pregătesc spre slujbă și vecinică robie. /.../*

*Unde ești Tu, Stăpâne? Și câtă Ți-e răbdarea?
La câți stăpâni spre slujbă Ți-ai părăsit făptura?
Vestește-Te, să piară ai cerului potrivnici
Și adu-ne-n pământul făgăduinței Tale.*

*Tu ești păstorul nostru, și lumea, a Ta turmă;
Unește-o în pășunea de Tine preursită.
Nu cu de fier toiege, ci însuși cu-a Ta lege
Fă-ne ca să ne paștem sub umbra Crucii Tale.*

*Pe dâns-a ridicat-o norodul ce cânt astăzi,
Și chiar după povața-Ți iată-l în mântuire.*

*Fă-l, Stăpâne, de pildă la câți nu cunosc legea-Ți
Și fă-l ca să-l cunoască toți care au călcat-o.*

*Unește-l cu-al Tău nume, și tare-i va fi dreapta,
Crește-l întru dreptate și nalță-l întru slavă.*

*Iar tu, Cruce Preasfântă, armă fulgerătoare,
Tu ești a morții groază și-a tot răului spaimă,
Norodu-nchinat ție în veci nu se învinge:
E Mihail Arhanghel, armat întru tărie,*

*Ce cu Satan se luptă și curățește cerul.
Oricine te ridică își află mântuirea*¹¹³³.

Același caracter mesianic se întâlnește și în poezia lui Grigore Alexandrescu și este similar celui, de mai târziu, al lui Octavian Goga.

Aflându-se în fața Mănăstirii Dealu, Alexandrescu îi deplânge (în poezia *Trecutul. La Mănăstirea Dealului*) pe *nevrednicii* contemporani care *trăind în moliciuni / se laud cu mari fapte făcute de străbuni* și dorește ca râvna iubirii pentru Dumnezeu și pentru țară să devină ca un nou *stâlp de foc* (cf. Ieș. 13, 21) pentru neamul românesc, care să îl conducă la mântuirea sa ca popor:

*A! facă Providența ca-naltul sentiment,
Ce-nchină vitejiei mărețul monument,
Ce-alege pe-nălțime al nemuririi lor,
Să fie nouă cârma, coloana cea de foc,
Coloana ce odată din țara de exil
Pe calea mântuirii ducea pe Israil!*

Pomenirea Sfinților Nifon al Constantinopolului¹¹³⁴ (părintele și învățătorul Sfântului Neagoe Basarab) și Nicodim de la Tismana, mijlocită de amintirea lor foarte vie în locurile în care au trăit, este prezentă și în poemele *Trecutul. La Mănăstirea Dealului* și *Răsăritul lunei. La Tismana*.

Ce înseamnă mănăstirile, pentru conștiința pașoptiștilor, ne precizează Bolintineanu: *Atena are templuri, Egiptul piramide, / Frumoasa Ionie dărmături splendide / Ce-arată îndestulare și-o mare avuție, / Dar ale tale urme, o, dulce Românie, / Acele monumente numite monastiri / Sunt urme de mărire, de dalbe străluciri* (Oda I).

În poemul lui Alexandrescu, *Mormintele. La Drăgășani*, evocat deja anterior, ne-au atras atenția versurile: *Și stelele deasupra, pe lunca părăsită / Luceau ca niște candelă aprinse p-un mormânt*.

Asocierea dintre *aștrii cerești* și *candelele* (sau lumânările) pe care le aprindem la morminte au o sugestie cu mult mai adâncă, aceea că cerul Sfinților veghează și se roagă neîncetat atât pentru cei vii, cât și pentru cei adormiți.

¹¹³³ I. Heliade Rădulescu, *Poezii. Proză*, Ed. Minerva, București, 1977.

¹¹³⁴ A se vedea: <http://www.calendar-ortodox.ro/luna/august/august11.htm>.

Privind crucile de pe morminte, Alexandrescu se gândește la martirii care luptau atunci pentru eliberarea de sub jugul păgân, turcesc:

*Și ochii-mi s-ațintiră pe semnul mântuirii
Ce singur se înalță în locul de suspin,
Protector al durerii, nădejde-a suferinței,
Labarum vechi al luptei, simbol al biruinței,
Prin care-a-nvins barbarii creștinul Constantin.*

*Și mă gândeam l-acea ce umbra-i învelește,
La Grecia modernă ce ei au sprijinit:
Căci jertfa pentru nații la cer se primește,
Căci sângele de martiri e plantă ce rodește*

*Curând, târziu, odată, dar însă nelipsit.
Precum cei dintâi preoți ce crucea o purtară,
Din peșteri, din pustiuri, săraci, disprețuiți,
În circ, amfiteatruri, puterea înfruntară,
Pe purpura romană credința așăzară
Și-nvinseră pe idoli în Capitol slăviți,*

*Așa sângele-acelor ce-aicea se jertfiră
Născu p-ai libertății vestiți răzbunători;
Parnasul și Olimpul cu fală se priviră,
Când flotele barbare zdrobite le zăriră,
Și flacăra din ele suindu-se la nori.*

Despre privegherea cea de noapte și rugăciunea în fața Icoanei în fața căreia arde candela, același poet scrie (în poezia *Candela*):

*Numai religioasa a candelii lumină
Aprinsă de credință, și limpede și lină,
Lucește înaintea Icoanei ce slăvesc.*

*Emblemă-a bunătății, mângâietoare rază,
Ea parcă primește și parcă-nfățișează
Rugăciunile noastre Stăpânului obștesc!*

*În minutele acelea când sufletul gândește,
Când omul se coboară în conștiința lui,
Ca unei inimi care cu noi compătimente
Frățeștii ei lumine durerea mea supui. /.../*

*Dumnezeu ce de față pe Cruce Se arată,
El, Care-a a nedreptății e pildă de-ngrozit,
Îmi spune că-naintea-I se va vedea odată
Cel ce nedreptățește cu cel nedreptățit. /.../*

*Întunecimea nopții care încă domnește,
Ca un om ce cu viața se mai luptă murind,
Se-mprăstie cu-ncetul, treptat se risipește
Și-n umbra dimineții se pierde-ngălbenind.*

***Se desfășor în ochii-mi minunile zidirei;
Credințe se deșteaptă în omul rătăcit;
Și-nalță a ei rugă cu imnul mulțumirei,
La Cel ce după noapte și zi ne-a dăruit.***

*Iar tu, candelă sfântă, a căreia vedere
Îmi aduce aminte atâtea năluciri [imagini, amintiri],
Îmi vei fi totdeauna rază de mângâiere,
Vei ști deopotrivă și fapte și gândiri.*

*Voi alerga la tine în dureri și necazuri,
De oameni și de soartă când voi fi apăsât;
Astfel corăbierul, când marea e-n talazuri,
Aleargă la limanul ce-adesea l-a scăpat.*

După cum se vede, chiar și din aceste puține exemple, poezilor noștri nu le erau necunoscute nici teologia ortodoxă, nici cărțile de cult și nici asceza și practica rugăciunii.

Contemplarea frumuseții cosmice, a *minunilor zidirei*, meditația asupra naturii are drept finalitate *deșteptarea credinței în omul rătăcit*.

E o *filosofie* străveche, pe care o recapitula în acea vreme Sf. Nicodim Aghioritul (1749-1809), într-un manual pus la contribuție și de Eminescu:

„Încă și zidirea însăși a tot ce se vede este pusă înaintea celor văzute ale lui Dumnezeu. Iar cu un meșteșug ca acesta mintea suindu-ne de la zidiri la Ziditor și de la Scripturi la Cel ce le-a grăit, ne pare a zice tuturor puterilor sale și tuturor simțurilor sale cuvântul lui Isaia: *Veniți să ne suim în muntele Domnului, în casa Dumnezeului lui Iacov, ca El să ne învețe căile Sale și să mergem pe cărările Sale* (Is. 2, 3).

Acesta este scoposul înainte povătuitor și sfârșitul pentru care, precum am zis, a zidit Dumnezeu ferestrele

organelor simțurilor, ca să ne facă mintea privitoare la zidirea simțită și tainică, cea gândită, ca să vadă în zidiri pe Ziditorul, ca în ape soarele, cum filosofează Teodor al Ierusalimului”¹¹³⁵.

Apele reflectoare ale luminilor cerești le vom descoperi peste tot în lirica lui Eminescu.

Poeții pașoptiști aveau conștiința, după cum spune Alexandrescu, că *sufletul nostru, ca raza de soare, / Ce-și arenceputul mai sus de pământ, / Deși luminează a sa închisoare, / Își află în ceruri izvorul cel sfânt (Reveria)* și că *omul care crede, și omul ce așteaptă / De-o sfântă mângâiere în veci e însoțit; / Pacea va fi cu dânsul; el va lua răsplată, / Căci a nădăjduit (Cimitirul)*.

În opinia noastră, Ioana Em. Petrescu greșeste profund când susține că „poezia romantică românească din epoca pașoptistă este modelată și ea [ca și tot romantismul european, după cum pretinde autoarea] de această viziune, esențial platoniciană, a lumilor.

Așa și apare comentată opera unui Bolintineanu în epoca postpașoptistă de către Radu Ionescu, scriitor binecunoscut lui Eminescu: «Viața noastră este un lung exil în care întâlnim numai suferințe [...].

Sufletul nostru obosit voiește câteodată să-și ia zborul din astă realitate, din astă închisoare tristă, ca să mai revadă idealul, patria sa cerească...»¹¹³⁶.

Comentariul acesta poate fi atribuit unei viziuni platoniciene doar dacă este decontextualizat istoric și cultural și dacă nu se ține seama că toată literatura medievală, toate cazaniile și didahiile discută exact în aceeași termeni.

Închisoarea tristă este cea din Ps. 141, 7 (*Scoate din temniță sufletul meu, ca să laude numele Tău, Doamne. Pe mine mă așteaptă dreptii, până ce-mi vei răsplăti mie*), pentru toată tradiția veche literară, așa după cum *idealul* sau *patria cerească* nu sunt decât sinonime neologice pentru *țenchiul* / *sfârșitul* / *săvârșitul* sau *moșia cerească* de care amintesc întruna cărțile vechi.

Nimic din lirica pașoptistă nu ne face să discernem că ar putea fi vorba aici despre *lumea ideilor* platoniciană sau despre vreun alt concept filosofic străin cugetării românești

¹¹³⁵ Cuviosul Nicodim Aghioritul, *Paza celor cinci simțuri*, versiune diortosită a traducerii românești din 1826, tipărită la Mănăstirea Neamț prin osteneala Arhimandritului Dometian, Ed. Anastasia, București, 1999, p. 42.

¹¹³⁶ Ioana Em. Petrescu, op. cit., p. 23.

tradiționale, pe care o aflăm chintesențiată la Dimitrie Cantemir:

De vreme ce Prorocul temniță o numește [Ps. 141, 7] și adevărat așé iaste și împotriva lumii Apostolul învață: „nu iubiți lumea, nici cele lumești” (Cartea 1, Ioan gl. 2, sh. 15). Lumea dară temniță iaste omului, așé trupul temniță iaste sufletului...¹¹³⁷.

Oricâte deviații s-ar putea contoriza de la tradiția religioasă și culturală românească, tot nu se poate trage concluzia *înstrăinării* pașoptiștilor de spiritul creștin, ortodox și național.

Chiar dacă aceștia se familiarizează cu literatura antică și clasic-europeană, ei nu absolutizează cultura europeană și nici vreo filosofie particulară în detrimentul religiei autohtone, pe care o prețuiesc ca pe tezaurul de spiritualitate, literatură și cultură al nației lor.

O idee despre eclectismul religios-filosofic care era subordonat conștiinței creștine ne oferă versurile următoare ale lui Bolliac (rezumând o problemă care îl va frământa și pe care o va versifica și Eminescu, doar că sub o pecete metaforică mult mai greu penetrabilă, în *Memento mori* și nu numai):

*Nu e niciun om, Stăpâne, ce n-a avut dumnezeu.
Nu pot să Te înțeleagă, pentru asta n-ai un nume.
Înțelepții toți Te cată: Brahma, Odin, Prometeu;
Dar ne este scurtă mintea, nu poate pătrunde-n lume.*

*Te-au aflat însă, Te crede;
Dar nu Te pot înțelege,
Căci e-adâncă a Ta lege!
Moisi, și el Te vede:
Dar nu spune ce fel ești.*

*Zoroastru, Minos, Solon, Socrat și cu Ciceron,
Se mir și ei cu plugarul ce simte tainile Tale,
Vede nencetat efectul în toate muncile sale,
Se gândesc, – unde trăiești?
Dar s-opresc toți cu Newton.*

Stoicii cei tari și mândri, Pitagori cum ș-ai de-n jur;

¹¹³⁷ Dimitrie Cantemir, *Divanul...*, op. cit., p. 81.

*Democrit care își râde, Eraclid care ne plânge;
Din Platon ce ne mângâie, până-n crudul Epicur;
Luther și Calvin, Saint-Simon; Mahomet ce cere sânge,
Când p-ascuns și când de față,
Când numind, când fără nume,
Cum că astă mare lume
Are un Stăpân ne-nvață,
Care trebuie-a-L slăvi.*

*Și baza voinței Tale fiecare a simțit:
„Omul, omului să facă aceea care dorește
Să-i facă și lui iar omul” [cf. Lc. 6, 31]. Nimeni nu
tăgăduiește
Cum că, Stăpâne, ai voit
Omul a fi fericit.
(Rugăciunea)*

În *Memorialul său de călătorie*, în urma pelerinajului la mănăstirile oltene, Alexandrescu face uneori observații ironice pe seama neștiinței unor călugări, pe care Ioana Em. Petrescu le apreciază undeva drept *satiră iluministă*.

Părerea noastră este că, pe lângă tonul epocii, autorul vizează niște *oameni ignoranți* (și la fel se întâmplă în toate cazurile de acest fel din scrierile pașoptiste), și nu *haina monahală* în sine.

Nu sunt *ignoranți* pentru că sunt *monahi*, ci sunt niște *monahi ignoranți* (precum cel care credea că *Traian a purtat război cu Mircea*), pentru că erau vremuri de decădere a vieții monahale în tot Răsăritul balcanic, de la Athos până în Țările Române, după multe veacuri de stăpânire otomană.

Alexandrescu, care a locuit în tinerețe la Mitropolie, la unchiul său, părintele Ieremia, dacă ar fi vrut să compună satire voltaireiene¹¹³⁸ și iluministe, anticlericale și antireligioase, ar fi avut și prilejul și materialul necesar, dar nu a avut astfel de impulsuri.

Dimpotrivă, poetul, care se roagă smerit lui Dumnezeu în poemul *Rugăciunea*, își manifestă dezaprobarea față de necredința și blasfemiile lui Voltaire într-o altă poezie intitulată *Epistolă*.

¹¹³⁸ A se vedea: <http://en.wikipedia.org/wiki/Voltaire>.

Către Voltaire, unde critică aluziv „religia naturală” a lui Rousseau¹¹³⁹ și susține că *Sfânta Scriptură* este izvorul de inspirație al culturii și al literaturii europene:

*Dar spune-mi, te rog, Voltaire, tu ce folos ai aflat,
Deși al lezei vrăjmaș, să critici, să osândești
Acele nalte cântări, acele gândiri cerești,
Care-al naturii Stăpân El Însuși le-a însuflat,
Spre slava numelui Său, poetului împărat [David]?
De nu ca om, ca creștin, dar însă ca autor,
Vrednic erai, socotesc, să simți înălțimea lor,
Și geniul tău frumos până acolo să-l sui.*

*Cerul, tăria vestind faptele mâinilor Lui [cf. Ps. 18, 1],
Din pavilionu-i de nori, Acel Prea Înalt tunând,
Cu fulgerele-i de foc vrăjmașii Lui răsturnând,
Pământul din temelii clătit, desrădăcinat,
Suflarea acelei mâinii ce mările-a-ntărâtat,
Acele mărețe trăsuri tu cum le disprețuiești?*

*Idei, icoane, figuri, toate în ele găsești.
Racine, pe care-l iubeai, din ele s-a adăpat;
Rousseau, pe care-l urai, adesea le-a imitat:
Toate acestea le știi, dar furia-ți te-a orbit.*

*Tu, ca odată Satan, pe om din Rai l-ai gonit,
Nădejdea, rodul ceresc, în inimi o ai călcat,
Și care despăgubiri în locul ei ne-ai lăsat?
Ucideri și desfrânări, iată ce-ți suntem datori!*

*Viaț-ai făcut-o grea sărmanilor muritori,
Iar pe scelerați i-ai scos din jugul lor neplăcut.
Vor [unii] în zadar a-ți găsi un cuget ce n-ai avut,
A zice că te-ai luptat abuzul să-l războiești;
Nu, temelia-ai surpat în dogmele creștinești¹¹⁴⁰.*

Poziția poetului român este, credem, cât se poate de limpede, în denunțarea ateismului și a demonismului filosofiei voltairiene.

De asemenea, precum Asachi, Alexandrescu instituie originea poeziei în *Psaltire* și începutul poeziilor de la *poetul împărat* David.

¹¹³⁹ Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Jean-Jacques_Rousseau.

¹¹⁴⁰ Grigore Alexandrescu, *Poezii. Proză*, Ed. Minerva, București, 1985.

O atitudine similară cu a lui Alexandrescu o descoperim și la alți pașoptiști, ca spre exemplu, la Costache Negruzzi.

Acesta, în *Scrisoarea VIII (Pentru ce țiganii nu sunt români)*, persiflează ignoranța vecinului Bogonos, mai precis pretenția sa de a fi aflat din viața sfântului Grigorie, originile etniei țigănești (concluzia lui Bogonos e, de altfel, o extrapolare).

Nu putem, însă, să nu observăm că, în dezbaterea aprinsă, *religioasă*, dintre Negruzzi și Bogonos, intervin și alți factori, destul de semnificativi, cum ar fi inapetența celui din urmă de a aprecia literatura *cultă modernă*, considerând *Aprodul Purice* drept *comedie* și *umilindu-l* pe autor, și mai ales polemica dintre generații, care îl determină pe Negruzzi la diatribe împotriva credinței în draci *cornurați și cu coadă lungă*, declamând, în același timp, că *suntem fii a unui alt veac, și trebui să mergem cu veacul...*¹¹⁴¹.

De aici însă și până la a trece în contul unor atitudinii și reacții *iluministe* aceste răfuiești cu lumea lor ale unor tineri educați în străinătate, deveniți *elitiști* în comparație cu majoritatea populației, cred că este puțină distanță.

Același Negruzzi ne dezvăluie o altă față și o cu totul altă raportare la creștinism, în *Scrisoarea X* și *Scrisoarea XI*.

În prima dintre ele, pledează pentru drepturile Mitropoliei Moldovei în fața pretențiilor fanariote, semnalând că „România era creștină încă din veacul III. Desele năvăliri a barbarilor nu putură stârpi sămânța credinții...”¹¹⁴².

În timp ce a doua din scrisorile pomenite cuprinde o meditație pe tema morții (parte din ceea ce considerăm *proză lirică*), un *memento mori*, în cel mai lesne de identificat spirit omiletic, în prelungirea retoricii funebre:

„Este un sunet cărui altul nu se poate asemăna, sunet grav, jalnic și fioros ce află totdeauna un răsunet în inimile cele mai tari.

Când bătaia clopotului te face a tresări, când îți închipuiești că ea îți vestește moartea unei rude, a unui prietin, a unui cunoscut, a căruia viață s-a stâns cum se stânge în aer răsunetul aramei sacre, simți atunce tristeța însinuindu-se în peptu-ți ca un junghi de gheață, și dacă *creștinismul* nu ar veni să-ți împrăștie marasmul *cu dulcea sa filosofie* (subl. n.), ai suferi acele chinuri morale ce nu se pot descrie, și pre care le vindecă numai moartea.

¹¹⁴¹ Constantin Negruzzi, *Păcatele tinereților*, Ed. Minerva, București, 1977, p. 256.

¹¹⁴² Idem, p. 261.

Moartea! Numele ei înflorează pre cel bogat, pre cel mare, pre cel care lumea nu-l încăpea [la fel va vorbi Eminescu de *împărați pe care lumea nu putea să-i mai încapă* – *Scrisoarea III*], și care, în împărțeala mormântului, nu va avea mai mult loc decât saracul; căci amară trebui să fie ea pentru omul cu cugetul patat; pentru acel ce trăind numai pentru el, a fost de pagubă compatrioților săi; pentru acel ce strânge averi, și nu știe cui le adună pre ele! [Ps. 38, 8-10: *Dar toate sunt deșertăciuni; tot omul ce viază. Deși ca o umbră trece omul, dar în zadar se tulbură. Strânge comori și nu știe cui le adună pe ele.*]

Săracul însă, privind-o ca o odihnă după o zi de muncă, adoarme în liniște, știind că atunci când se va scula ca să deie seamă de cele ce a făcut, va fi răsplătit de ostenelele sale, și locul îi va fi însemnat în dreapta”¹¹⁴³.

În ceea ce îl privește pe Vasile Alecsandri, în poezia sa este de asemenea identificabilă recurența unor atitudini identitare creștine, precum și a unei dispoziții de a privi cosmosul, într-un mod contemplativ tipic ortodox (mai înainte de a fi *romantic* și *lamartinian*), ca tablou plastic analog dispoziției sufletești, interioare, a omului, recurență prezentă și în opera celor despre care am vorbit anterior:

*O! minune, farmec dulce! O! putere creatoare!
În oricare zi pe lume iese câte-o nouă floare,
Ș-un nou glas de armonie completează imnul sfânt
Ce se-nalță către ceruri de pe veselul pământ.
(Lunca din Mircești)¹¹⁴⁴*

Scrie și poeme religioase, precum *Hristos a înviat*:

*Hristos Mântuitorul din morți a înviat,
Și fruntea-I ca un soare,
Lucind peste popoare,
Flori de nemurire în lume-a-mprăștiat.*

*Hristos, Zeu credinței, ieșit-a din mormânt!
Ș-a Sa reînviere
Ne-arată că nu piere
Dreptatea, și credința, și adevărul sfânt!*

¹¹⁴³ Idem, p. 263.

¹¹⁴⁴ Vasile Alecsandri, *Poezii*, cuvânt înainte de Dumitru Micu, Ed. Ion Creangă, București, 1985.

*Hristos e viu! Ca Dânsul, o! voi ce suferiți
În lanțuri de robie,
Curând la viață vie
Din umbra tristă-a morții veți fi cu toți ieșiți! /.../*¹¹⁴⁵

Atitudinea și spiritul poezilor, în plină epocă pașoptistă, care era începutul *înțoarcerii în Europa*, fac să iasă în lumină o credință și o cugetare românească, ne dau mărturie de faptul că tradiția culturală, literară și spirituală nu a dispărut.

Era doar altfel exprimată, prin înnoirea limbajului și a *poeticii*. Crezurile nu erau însă fundamental diferite de cele ale înaintașilor.

Șerban Cioculescu observa: „Noi nu am cunoscut, ca alte literaturi vecine, atingerea directă cu problematica romantică. Experiența interioară a romantismului ne-a rămas străină.

Scriitorii noștri nu au trecut printr-o *criză* morală, de esență faustică, demoniacă sau egotistă, ca urmașii spirituali ai lui Goethe, Byron sau Chateaubriand¹¹⁴⁶, din alte țări.

Boala veacului a pătruns prin unele stângace traduceri, care denotă că *s-a luat act de ea*, de bună seamă, că fenomenul n-a fost ignorat cu desăvârșire; dar ea n-a operat pustiitor, prin variante morale. Înainte de Eminescu, așadar, noi n-am avut un adevărat exemplar de poet romantic, în sensul plinar al cuvântului.

Cauzele de neaderență morală, în tot decursul dintre anii 1830-1866, la esența patetică a romantismului, ar comporta un studiu deosebit. [...]

Stăpâniți de o veche tradiție religioasă, noi nu ne puteam răscula împotriva unor *principii materialiste*, revendicându-ne o *renaștere spiritualistă*. [...]

Nu eram puși în condiții speciale de evoluție, ca să ni se ivească în chip firesc probleme morale și literare, ca acelea ce se impuseseră în Apus, făcând din romantism nu numai *un mare curent literar european*, dar și o *zguduire morală*... [...]

Romantismul apusean implică așadar, pe lângă o estetică emancipată, și o filozofie religioasă, o morală individuală...¹¹⁴⁷.

¹¹⁴⁵ Idem, *Înșiră-te, mărgărite*, Ed. Litera, Chișinău, 1998.

¹¹⁴⁶ A se vedea:

http://en.wikipedia.org/wiki/Fran%C3%A7ois-Ren%C3%A9_de_Chateaubriand.

¹¹⁴⁷ Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, Editura didactică și pedagogică, București, 1971, p 7.

Mai târziu, urmează să vedem cât de *romantic* era Eminescu, *în sensul plenar al cuvântului*...

Poeții pașoptiști, prin aspectul novator al limbajului în raport cu limba celor vechi și prin accentele nostalgice față de trecutul al cărui element ideal esențial este credința fierbinte din care se nasc toate celelalte virtuți, dovedesc că *au luat act* de epoca istorică pe care o parcurg, dar nu și că nu sunt conștienți de tradiția lor religios-literară și istorică sau că se afiliază, fără o liminară discriminare a judecății, oricărui curent ideatic înseminat din Occident.

În *Scrisoarea XVII* din ciclul *Negru pe alb* (*Scrisori la un prieten*), Costache Negruzzi, așezând într-o balanță valorică poezia medievală și pe cea contemporană, rezolva această controversă în favoarea celei dintâi, oferindu-l ca exemplu poetic pe „mitropolitul Dosoftei, unul din bărbații învățați, cu care se fălește pe drept Moldavia. El a fost nu numai un bun păstor duhovnicesc turmei încredințate lui, dar și unul din scriitorii cei mai aleși a timpului acelaia”.

Negruzzi reproduce poemul-rugăciune către Maica Domnului, al Sf. Ioan Damaschin, în traducerea lui Dosoftei și conchide, vorbind „de poezia noastră din veacul al XVI-lea”, că „o prefer celei de astăzi, oricât se pare ea de simplă.

Îmi place pentru că e *naivă și fără pretenție*, pentru că e *moale și netedă*, nu *aspră și ciotoroasă* [...]”, cum este poezia nouă, „o poezie hodorogită, încât în adevăr *jalea cuprinde orice simțire*, când vede cineva frumoasa noastră limbă *căznită și schingiuită* astfel!

Spune-mi, nu-ți place mai bine traducția lui Dosoftei *cunchieturi socotite*, care nu te ostenește când o citești, nici are frase mari *întortocheate și scâlciate*?”¹¹⁴⁸.

Nu există însă un hiat între *cei vechi* și *prepașoptiști* sau *pașoptiști*, care să justifice susținerea pierderii tradiției poetice culte.

Între *literatura veche* și *pașoptism*, deosebirea se poate contoriza la nivelul expresiei. Poezia pașoptistă presupune expunerea unui conținut cu care vechea literatură are foarte multe în comun, doar că în structuri poetice diferite: *clasic-bizantin-medievale* în cazul celor vechi, *romantic-moderne* în cazul pașoptiștilor.

Diferența este ca între *romantism* și *simbolism* sau ca între *simbolism* și *avangardă*.

¹¹⁴⁸ Constantin Negruzzi, op. cit., p. 280-281.

Dacă am putea pune sub ochii unui om, total ignorant în materie de poezie, două poeme aparținând simbolismului, respectiv, avangardismului, sunt convinsă că ar decide că ele nu aparțin aceluiași secol și că autorii nu s-au cunoscut între ei.

Expresia poetică se modifică *în funcție de epocă* și nu *în necunoștință de cauză*. De unde moșteneau pașoptiștii viziunea spirituală, religioasă – care, după cum am văzut, e punctată de detaliile gândirii și ale practicii ascetice ortodoxe – dacă nu de la înaintașii lor?

Lamartine le putea inspira o anumită structură poetică modernă (mai ales că lirica lamartiniană este infuzată de o durere nostalgică, puternic amprentată de viziunea religioasă), nu și esența gândirii, dacă fundamentele nu ar fi fost interioare și profund autohtone.

Discutând despre poezia erotică a lui Alecsandri, Nicolae Manolescu făcea precizarea că „ora lamartiană a bătut și aerul poeziei erotice românești s-a umplut de religiozitate și de mister, când, cuprins de «sfânta uimire», «geniul sfânt» «aude și vede minuni pe pământ» și când dragostea transfigurează totul «precum un soare dulce în veci neasfințit»¹¹⁴⁹ (ultimele cuvinte sunt, de altfel, o parafrază biblică și liturgică a sintagmelor hristologice și eshatologice: *lumină neînserată și soare neapus*).

Manolescu însă nu caută deloc să elucideze de ce poezia erotică anacreontică a virat *brusc* (deși nu chiar *atât de brusc*, fiindcă ecourile iubirii sacre și legitime n-au fost absente nici în lirica prepașoptistă), în versurile românești, spre *lamartinism*, spre „un ton nou, o melancolie învăluitoare și sacră”¹¹⁵⁰ (și oferă exemplul poeziei *O noapte la țară* a lui Alecsandri), în care se îmbracă sentimentul erotic.

Idealizarea amorului și sobriifierea sentimentului se petrece însă în lirica lui Alexandrescu, în avanpremiera poeziei eminesciene.

Mulți dintre poeții pașoptiști s-au format exersând mai întâi solfegii anacreontice, după care l-au părăsit pe *Christopoulos* pentru *Lamartine* sau, mai bine zis, pentru *tonul* lui Lamartine – așa după cum nici pe Anacreon sau *Christopoulos* nu-i urmaseră vreodată cu fidelitate.

Primul traducător al poemelor lamartiniene, Heliade, le descoperea ca „pline de tinerețe și melanholie

¹¹⁴⁹ Nicolae Manolescu, *Istoria critică...*, op. cit., p. 230-231.

¹¹⁵⁰ Idem, p. 231.

mângâietoare”¹¹⁵¹, afirmând, despre *Armoniile poetice și religioase*, că, „prin ele, poetul întocmai ca vulturul își ia zborul cu îndrăzneală, până la cereasca înălțime [a] atotputerniciei dumnezeiești.

Acolo el își înmoaie aripile sale în jăratul slavei mucenicilor și, ținându-și drumul său prin strălucita cărare a laptelui creștinătății, se coboară prin scara lui Iacov și vine să stropească și să încălzească pământul cel amorțit de înghețul patimilor...

Ascultători din aromirea lor cea dulce se deșteaptă pătrunși de focul pocăinții și nu întârzie cu o inimă de a numi pe cântărețul lor David al creștinătății”¹¹⁵².

Densusianu remarca, pe marginea acestui comentariu heliadesc, faptul că „pasajul are interesul lui și pentru cunoașterea *ecoului pe care l-a avut la noi poezia lamartiniană* (subl. n.). În Lamartine găsisse Heliade pe poetul așteptărilor lui...”¹¹⁵³

Alexandrescu însă, în opinia sa, cunoaște „vagi înrâuriri din atmosfera romantică”¹¹⁵⁴ – dincolo de care răzbate „o notă personală și puternică”¹¹⁵⁵, deși Călinescu le va sesiza macroscopic: „poezia lui Alexandrescu este cea mai puternică expresie a lamartinismului la noi”¹¹⁵⁶.

Poezia lui Lamartine nu infuza o stare de spirit *romantică*, novisimă, ci oferea o haină poetică, *modernă*, pe care poeții români au adoptat-o imediat, dezertând din tabăra lui Anacreon, când au descoperit o tonalitate lirică în consonanță cu așteptările, spiritualitatea și idealurile lor.

Starea aceasta de spirit, așa-zis *romantică* și *lamartiniană*, după descrierile poeților noștri, se poate defini ca *plăcere a durerii*, ca *bucurie a suferinței* și contextele lirice înseși ne indică un contur religios autohton și arhaic destul de profund.

În tradiția literară veche, pocăința este cea definibilă ca *plăcere a durerii*, ca *bucurie a suferinței*, dar nu *individuală*, *egoistă* și *vanitoasă*, nici ca *voluptate masochistă*, ci ca *efort ascetic dur* și *dureros* dar care naște metamorfoza interioară, spirituală.

¹¹⁵¹ Cf. Ovid Densusianu, *Opere*, IV, op. cit., p. 507.

¹¹⁵² Cf. Idem, p. 508.

¹¹⁵³ Ibidem.

¹¹⁵⁴ Idem, p. 614.

¹¹⁵⁵ Idem, p. 611.

¹¹⁵⁶ G. Călinescu, *Istoria...*, op. cit., p. 156.

Privegherea noctură a poezilor pașoptiști (care, așa cum preciza Bolliac, urma modelul eremiților), însoțită de contemplarea naturii și de cugetarea la realitățile istorice și sociale, la cadența descinderii lumii din trecut spre viitor, precum și de suferință interioară, sunt în cea mai mare măsură amprentate de viziunea și cugetarea religios-tradiționale, care configurează nucleul cognitiv al meditațiilor romantice.

Singurul element în plus îl reprezintă suspinele amoroase ale poezilor, dar nici acestea nu pot fi automat catalogate ca *neortodoxe*, atâta timp cât autorii sunt mireni cu idealuri nupțiale firești.

Lecturând poemele traduse din lirica lui Lamartine, publicate încă din 1830, de Heliade, senzația este de *confuzie* între temele și motivele prezente în versurile acestuia și cele aparținând tradiției literare românești și pe care le-am semnalat la scriitorii noștri medievali, o puternică impresie făcând și atmosfera religioasă, generală, din lirica poetului francez.

Pe lângă starea specific *romantică* de melancolie și tânguire, de solitudine și deziluzionare (reproduse sub titlurile, apropiate de cele originale: *Singurătatea*, *Seara*, *Lacul*, *Deznădăjduirea* – dintre care doar ultima este eco-ul unor sentimente de revoltă, celelalte evocând o atmosferă religioasă), versurile lamartinieni traduc concepția veche creștină conform căreia natura, cosmosul, sunt *transcrierea* sensibilă a chipului lui Dumnezeu pentru oameni (*lumea-lumină* creată după chipul Său), iar elementele cosmice desfășoară un neîncetat dialog tainic, despre Creatorul lor:

*Ô Nuits, déroulez en silence
Les pages du livre des cieux;
Astres, gravitez en cadence
Dans vos sentiers harmonieux;
Durant ces heures solennelles,
Aquilons, repliez vos ailes,
Terre, assoupissez vos échos;
Étends tes vagues sur les plages,
Ô mer ! et berce les images
Du Dieu qui t'a donné tes flots.*

*Savez-vous son nom? La nature
Réunit en vain ses cent voix,
L'étoile à l'étoile murmure
Quel Dieu nous imposa nos lois?*

*La vague à la vague demande
Quel est celui qui nous gourmande?
La foudre dit à l'aquilon:
Sais-tu comment ton Dieu se nomme?
Mais les astres, la terre et l'homme
Ne peuvent achever son nom.
(L'Hymne de la Nuit)¹¹⁵⁷*

Ceva foarte asemănător, despre chipul lui Dumnezeu care e pecetluit în toate lucrurile din univers, dar pe care niciun element cosmic nu îl poate desluși în mod esențial ori epuiza, am citit într-unul din *Imnele* Sfântului Efrem Sirul (sec. IV), pe care l-am reprodus în altă parte.

Cu toate acestea, Lamartine cred că l-a influențat cel mai mult pe Heliade (în automagnificarea ulterioară a personalității sale), decât pe ceilalți poeți români pașoptiști, pentru că în centrul poeziei sale nu se află – în ciuda aparențelor – nici Dumnezeu, nici cosmosul, nici chiar sentimentul *romantic*, ci, mai mult decât toate, el însuși:

¹¹⁵⁷ Poemul din franceză în traducerea noastră:

Imnul nopții

„O, nopți, răsfoiți în tăcere
Paginile cărții cerurilor;
Stele, rotiți-vă în cadență
Pe căile voastre armonioase;
În aceste ceasuri solemne,
Vânturilor, strângeți-vă aripile,
Pământule, ațipește-ți ecourile;
Întinde-ți valurile pe plaje,
O, mare! și varsă icoanele
Lui Dumnezeu care ți-a dat talazuri.

Știți voi oare numele Său? Natura
Unește în zadar sutele sale de glasuri,
Steaua stelei murmură
Cine este Dumnezeul care ne pune nouă legi?

Val pe val întreabă
Cine este Cel care ne muștră pe noi?
Trăznetul spune vântului:
Știi cum se numește Dumnezeul tău?
Dar stelele, pământul și omul
Nu pot descoperi numele Său”.

*La voix de l'univers, c'est mon intelligence.
 Sur les rayons du soir, sur les ailes du vent,
 Elle s'élève à Dieu comme un parfum vivant;
 Et, donnant un langage à toute créature,
 Prête pour l'adorer mon âme à la nature. /.../
 L'univers tout entier réfléchit ton image,
 Et mon âme à son tour réfléchit l'univers.
 (La prière)¹¹⁵⁸*

Sentimentul religios al lui Lamartine este determinat mai ales prin exprimarea explicită a unor precepte creștine, în genul pe care-l va aborda și Heliade.

Nicăieri, însă, în poezia românească, poeții nu-și împrumută *sufletul lor* și *limba lor* naturii, universului, arogându-și vanitos capacitatea de a deveni, panteist, spirite universale sau de a substitui logosul cosmic.

Dacă poeții români pașoptiști au păstrat ceva din Lamartine, acest ceva este *freamătul* cosmic, conglăsuirea naturii, care însă niciodată n-a căpătat caracter substituibil prin *ego*-ul uman.

Influența poate părea determinantă, dacă este receptată la nivel stilistic și terminologic – care coincide, după cum am afirmat, cu terminologia veche și bizantină, într-un context vizionar cu care are puncte comune –, sau la nivelul *atmosferei* generale degajate din versuri, deși se poate remarca totuși, cu ușurință, un fond lăuntric diferit și rațiuni psihologice sensibil *personalizate* ale poezilor români, pentru recluziunea interioară, contemplarea naturii și a cosmosului, pentru *melanholia* în sine.

Chiar la nivelul tropilor, este bine de remarcat fenomenul preluării, devoltării și transiterii unor *metafore poetice*.

¹¹⁵⁸ Tot traducerea noastră:

Rugăciunea

„Vocea universului este inteligența mea.
 Pe razele înserării, pe aripile vântului,
 Ea se înalță către Dumnezeu ca o mireasmă vie;
 Și dăruind un grai întregii creaturi
 Îi împrumută sufletul meu naturii pentru a-L slăvi. /.../
 Întregul univers oglindește icoana Ta,
 Iar, la rândul său, sufletul meu oglindește universul”.

Spre exemplu, Bolintineanu, Alecsandri – și ulterior Eminescu – numesc undele râului sau ale mării, sub lumina lunii, *brazde de lumină* sau *brazde de văpaie*. Sursa este traducerea făcută de Heliade unui poem de Lamartine: *Norul cel lucios și roșu, ce ni-l face nevăzut* [soarele], / *Păstrează-n brazde de aur urma p-unde a trecut* (*Rugăciunea de seară*) – *Le nuage éclatant qui le cache à nos yeux / Conserve en sillons d'or sa trace dans les cieux* (*La prière*).

La Bolintineanu ia amploare această imagine poetică: *coroana lunei rășfrântă peste mare / Formează o brazdă de aur ce scânteie...* (*Neapol*); *Luna palidă și plină / Se rășfrânge pe canal, / Trage-o brazdă de lumină / Ce-ncunună albul val* (*Rialto*); *Peste unda aurită / Ce adoarme cu murmur, / Peste brazda înflorită / În câmpia de azur...* (*Sandalul*); *Răesai, bălaie lună, pe cerul tău cel pur, / Lumină calea noastră pe brazdele d-azur!* (*Conrad*).

Într-un poem al lui Alecsandri, un vapor *taie-o brazdă lungă pe-al mării plai senin, / Și luna, vas de aur, plutește-n ceruri lin* (*Pe coastele Calabriei*).

Eminescu va fi mult mai eigmatic, transcriind (în *Scrisoarea IV*) într-un cosmos al tăcerii o geometrie sonoră, din linii și cercuri, pe care o fac aripile lebedelor: *Numai lebedele albe, când plutesc încet din trestii, / Domnitoare peste ape, oaspeți liniștei acestei, / Cu aripele întinse se mai scutură și-o taie, / Când în cercuri tremurând, când în brazde de văpaie*.

Sau, în *Dorința*, mai zice Eminescu: *Vino-n codru la izvorul / Care tremură pe prund, / Unde prispa cea de brazde [a izvorului] / Crengi plecate o ascund*.

Tehnica aceasta, după cum am enunțat deja, face parte din *tradiția literară*, prin care o sintagmă sau o imagine simbolică e transmisă și amplificată de la scriitor la scriitor și de la un veac la altul.

O altă imagine poetică, cea a cerului cu aștrii săi, ne apare drept convergentă cu tradiția literară românească.

În primul rând, într-un mod tradițional creștin, Dumnezeu este *celui qui pensa les cieux* (*Eternité de la nature, brièveté de l'homme*).

Exprimări de aceeași natură (chiar identice la nivel ideatic) am remarcat, la timpul potrivit, în *Psaltirea versificată* a lui Dosoftei.

Având aceeași semnificație simbolică, pe care o cunoaștem din literatura română veche – un lucru firesc, având

în vedere filiera patristică – tabloul astrilor cerești este semnificativ:

*Comme une lampe d'or, dans l'azur suspendue,
La lune se balance aux bords de l'horizon; /.../
L'univers est le temple, et la terre est l'autel;
Les cieux en sont le dôme: et ces astres sans nombre,
Ces feux demi-voilés, pâle ornement de l'ombre,
Dans la voûte d'azur avec ordre semés,
Sont les sacrés flambeaux pour ce temple allumés...
(La prière)¹¹⁵⁹*

Eminescienele *dome cerești* (anticipate însă de Bolintineanu) par să-și aibă originea în versurile de mai sus – ca expresie, mult extinsă, însă, atât imagistic, cât și ca semnificație.

Dacă ultimele două versuri cred că l-au inspirat pe Alecsandri într-o poezie (*Mezul iernei*), imaginea lunii ca o *lampă* (Heliade nici măcar n-o traduce astfel, dar termenul e regăsibil ulterior în lirica noastră) și a stelelor ca niște *făclii*, luminând în templul universului – care au sorginte patristică și omiletică și se regăsesc, așa cum am arătat, și în textele noastre medievale, de la *Cazaniile* lui Coresi și Varlaam, până la Antim și Cantemir – vor deveni o recurență sensibilă în lirica noastră romantică și chiar post-romantică.

Opinia mea este că poeții români le cunoșteau din cazanii și didahii, din literatura religioasă (care nu erau ignorate la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, atât prin lectură cât și, foarte probabil, prin intermediul

¹¹⁵⁹ E tot traducerea noastră:

Rugăciunea

„Ca o lampă de aur, suspendată în azur,
Luna se leagănă pe țarmurile orizontului; /.../
Universul este templul iar pământul este altarul;
Cerurile sunt domul iar stelele cele fără de număr,
Aceste focuri semi-vălurite, palid ornament al umbrei,
În bolta de azur cu rânduială semănate,
Sunt sfintele făclii pentru acest templu aprinse”.

audierilor într-un cadru liturgic), și că au fost entuziasmați să le găsească într-un context liric *modern*, ceea ce i-a determinat să-și modifice glasul poetic, reconfigurând lirismul românesc, navigând de la *hristopolism/anacreontism* către *lamartinism*, deși ambele direcții reprezentau numai *un semn de orientare*, nu și *modele de imitat* în profunzime.

Însă chiar preferința aceasta, apetența poezilor români pentru aceste expresii, ne relevă faptul că nu erau ignoranți față de sensurile lor vechi, ci dimpotrivă, au aderat la astfel de descrieri ale tabloului cosmic tocmai pentru că le cunoșteau semnificația, apreciind simbolismul identic cu cel pe care-l știau din cultura și spiritualitatea lor proprie.

Nu se explică altfel influența *de proporții* a unui singur poet *romantic*, preferința lor pentru Lamartine – considerat, chiar de exegeți ai operei sale, ca un autor cu o mentalitate de secol XVIII.

Asupra acestei dezbateri, destul de importante, vom mai reveni.

În altă ordine de idei, Eminescu e o conștiință scrupuloasă care face paralela între *tradiție* și *poezia contemporană*, în detrimentul lui Heliade, pe care îl acuză, cum nu se poate mai grav, nu de *necunoaștere*, ci de instalarea în sine a superbiei soldată cu falsificarea limbii, a teologiei și a istoriei:

„Cam pe la anul 1845 începe însă în mintea scriitorului bucureștean o suficiență nemaipomenită și o decadere intelectuală cu atât mai primejdioasă cu cât Eliad era privit în vremea lui ca *un fel de oracol*.”

Limba *Curierului de ambe secse* se latinizează și se franțuzește, el începe a scrie c-o ortografie imposibilă, nesistematică, un product bastard al lipsei sale de știință filologică pozitivă și al unei imaginații utopiste.

Fără-a avea el însuși talent poetic, dă cu toate acestea tonul unei direcții poetice, a cărei merite consistau într-o limbă pocită și în versificarea unor abstracții pe jumătate *teologice*, pe jumătate *sofistice*.

Ruina frumoasei limbi vechi, care se scria încă, cu toată vigoarea, în veacul trecut, o datorăm în mare parte înrâuririi stricăcioase a lui Eliad. [...] *Istoria românilor* scrisă de el este o țesătură de închipuiri subiective și de greșeli;...”¹¹⁶⁰.

¹¹⁶⁰ Cf. Ion Heliade Rădulescu, op. cit., p. 603.

Dacă îi acordăm credit lui Eminescu, reiese din acest pasaj că limba pe care o vorbim este rezultatul unor procese relativ recente (începute pe la 1830), care au constat în *ruina frumoasei limbi vechi*.

Și atunci nu este dificil de explicat de ce *ne înțelegem* atât de greu cu literatura română veche, de ce ni se pare că citim o limbă străină în paginile românești medievale, de ce investigațiile literare au demarat târziu și evoluăm, la nivelul studiilor, în pas voios de melc.

Dacă însă Eminescu putea să facă o asemenea critică unui respectat contemporan, repet, la nivel lingvistic, teologic și istoric, raportând totul la trecut, la ce însemna *limbă, teologie și istorie* în trecut, dacă poate să stabilească foarte clar că Heliade a transgresat niște limite *științifice*, propunând inovații pur fanteziste în toate aceste domenii, în mod sigur, atunci, Eminescu se raporta la o tradiție pe care o cunoștea, pe care Heliade o încălca flagrant (deși, cu lentilele noastre postmoderne nu prea vedem asemenea distincții minuțioase, ba dimpotrivă, Heliade este un spirit *tradiționalist* și *religios* – și ne poate *consterna* acrivia de care putea da dovadă Eminescu) și care, mai ales, nu dispăruse nicăieri.

Ea era fie (re)valorificată, fie transgresată (dacă adoptăm severitatea lui Eminescu), dar *necunoscută* nu era.

Ion Heliade Rădulescu, ca și Ion Budai-Deleanu¹¹⁶¹, sunt autorii unor versuri pe care, într-o încercare de clasificare foarte generală, le putem numi *neobișnuite*, care cu greu pot fi catalogabile în interiorul literaturii române, asumabile unui curent și chiar unei epoci. Autorii lor depășesc deliberat cutumele poetice ale vremii.

Între pașoptiști, Heliade are ambiții epopeice, inițiind *Mihaida*¹¹⁶² (o epopee istorică, dedicată lui Mihai Viteazul – și Bolintineanu încearcă o *Traianidă*) și *Anatolida sau Omul și forțele*, un poem cosmogonic.

Poetul care se identifica, biografic, cu Dante, este poate primul în literatura română care începe să aibă o viziune auctorială *supradimensionată, extravagantă*, în raport cu tradiția de până atunci.

Și Asachi, și Bolliac fuseseră adepții *profetismului poetic* (poetul ca *profet* în această lume, ca purtător de lumină, lampadofor).

¹¹⁶¹ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioan_Budai-Deleanu.

¹¹⁶² Idem: <http://ro.wikisource.org/wiki/Mihaida>.

Ceea ce-și impropriază însă Heliade din Lamartine, este o anumită *emfază* a destinului poetic – iar versurile traduse, pe care le reproducem mai departe, îi reprezintă concepția (chiar dacă nu îndrăznește să scrie despre sine în aceeași termeni):

*Ca pasărea ce vede prin umbrele funebre,
Credința mea pătrunse ca ochi printre tenebre;
Instinctul ei profetic destinu-mi revelă.*

*Adesea al meu suflet în visele-auree,
Pe aripe de flăcări svolând spre empiree,
Văzu divine câmpuri, și moartea devanță. /.../*

*Sfărmași și dați la flăcări, la vânturi și la unde
Ast luth ce n-are sunet la suflet a răspunde;
În ceruri mă așteaptă alt luth, de serafimi.*

*Peste curând ca dâșii trăi-voi a viață
În verva imortală ș-eterna dimineață
Divinelor concerte, în hor de cherubimi.*

(*Poetul murind*, traducerea lui Heliade din Lamartine)

Traducerea este de la 1866. Pe la 1830, încă nu îndrăznește să-și atribuie, sieși personal, această percepție, dar i-o delega lui Cârlova: *Încă trăind, tu viața o petreceai mai multă / Sorbit în armonia a cetelor cerești, / Unde ostaș d-aicea acol-ai și grăbit. // Subt tânăra ta mână, degetele-arzătoare, / Acum se-nfiorează liră de serafimi; / Asculți tu alte imnuri, începi altă cântare / Ș-îndemni tu alți războinici, vitejii heruvimi, / Și alt post mai cu slavă ți-a fost ție gătit (La moartea lui Cârlova).*

Totuși, susține (în atingere cu sine) că poetul este cel *dintru care raiul oriunde-nființează și care fericește pe acela pe care el slăvește! / La nemurire zboară, ce el i-o pregătește (Destăinuirea).*

O pretenție cam hiperbolizată și pe care nici Eminescu – cu toată alegoria din *Luceafărul* – nu o susține în felul acesta.

Anatolida (însemnând *răsăritul*) sau nașterea lumii este o primă încercare de reproducere poetică a cosmogenezei, înaintea lui Eminescu, din literatura noastră.

Poemul dovedește un temperament *macedonskian* (sau invers, Macedonski are *temperament heliadesc*) ca avanpost al poeziei române de *confluență*, care se va scrie de aici înainte, și care învederează atât tradiția literară, cât și *modernismul* sau *noutatea*.

Modernismul acesta este vizibil numai la nivel lingvistic (nu și *anticipativ-prozodic*) și ca îndrăzneală a viziunilor.

Și în această situație însă, în ce privește temeritatea viziunilor, nu putem să o luăm în discuție decât în parte, mai mult idealist, pentru că Heliade pune la contribuție apocrifele în edificarea epopeei sale.

Epopeea cosmogonică a lui Heliade este un amalgam de dogme creștine aparținând tradiției ortodoxe și de imagini și idei novisime în arealul nostru literar, inspirate de fapt din texte apocrife, reelaborate de autor, cu *aer* lamartinian, hugonian, byronian, etc.

Eminescu avea dreptate – cum sesizam undeva anterior – să susțină că Heliade *a versificat* (și fără talent poetic, zice el) „abstracții pe jumătate teologice, pe jumătate sofistice”.

El însuși, Eminescu, va dezagrea în poezie (să fie o reacție la adresa a ceea ce concepuse Heliade?) *descriptivismul realist* în privința cosmogenezei și a eshatologiei, recurgând la o hermeneutică poetică extrem de profundă și total inaccesibilă celor nefamiliari cu literatura și teologia tradiționale.

Desprinderea lui Eminescu de Heliade s-a făcut însă mai târziu, dar nu *prea* târziu. Negoîtescu susține chiar – exagerând – că „fără precedența [lui Heliade, pe care îl include în *romantismul major*] însuși Eminescu, în ce are el mai mare, n-ar putea fi istoricește *explicat*”¹¹⁶³.

El remarca și faptul că, hotărând că Ion Heliade Rădulescu este *un foarte mare poet*, G. Călinescu uita să facă demonstrația.

Temporizat între Heliade și Macedonski, chiar Eminescu îi pare drept un exponent al *trecutului*, un *întârziat*.

În timp ce Heliade transmite o „stare de beatitudine imnică” neregășibilă „nici la Eminescu” și „e mai grav în ideile sale poetice decât toți urmașii”¹¹⁶⁴, „receptivitatea artistică” a lui Macedonski „depășea evident pe aceea a lui Eminescu, ce rămăsese un romantic întârziat și un străin față de fenomenul poetic modern”¹¹⁶⁵.

¹¹⁶³ Ion Negoîtescu, *Scriitori moderni*, vol. II, op. cit., p. 31.

¹¹⁶⁴ Idem, p. 31-32.

¹¹⁶⁵ Idem, *Scriitori moderni*, vol. I, op. cit., p. 66.

Că Eminescu e îndatorat *tradiției*, sub toate aspectele ei, e o afirmație la care subscriem fără rezerve. Că e un *romantic întârziat* (paradoxal, Nichita se va autodefini identic), și aceasta putem să acceptăm, cu precizarea neapărată că e un *refugiat* conștient în *lumea veche*, iar nu unul care n-ar fi știut să caute și să exprime în poezie sonuri *mai moderne*.

Eminescu nu e *străin față de fenomenul poetic modern* în sensul de *ignorant*, atâta timp cât era în stare să devanseze intuițiile lui Nietzsche¹¹⁶⁶, iar conștiința sa, tradusă literar, a fost cel mai autentic și mai dramatic *receptacul* al lumii moderne în epoca lui, în societatea noastră românească – și vom face demonstrația la timpul cuvenit.

Dimpotrivă, poeții *moderni* începând cu Bacovia și Blaga până la Nichita Stănescu fac cerc în jurul lui și nu al lui Heliade sau Macedonski, cu toată *modernitatea* acestora din urmă, mai mult sau mai puțin ostentativă.

Ceea ce ne sugerează Negoțescu este însă un fapt esențial: avem *un tradiționalism de adâncime* și *un modernism de suprafață*.

La cel din urmă Eminescu nu se afiliază.

Heliade și Macedonski încearcă o *sincronizare* cu cel de-al doilea, fără ca prin aceasta să devină (nici măcar să-și dorească să devină) spirite a-tradiționale sau anti-tradiționale.

La Heliade nici nu poate fi vorba de această intenție, iar la Macedonski discuția poate fi nuanțată, fără însă a anula ceea ce am afirmat.

Adevărata *modernitate* în lirica noastră și la care aderă cei mai mari dintre poeții moderni, de la Bacovia la Nichita, rezidă în *protestul împotriva lumii moderne*, întru care îl aveau adevărat precursor, subtil și profund, pe Eminescu.

După un model tripartit al universului, sesizat în epoca medievală și descoperit și la Eminescu, în care *tărâmele lichide* sunt oglinzile cerului, la fel poezia lui Eminescu este *dioptra* sau *diorama* poeziei și literaturii române, în care se oglindește, chintesențiat, trecutul și viitorul.

Heliade și Macedonski intră într-o clasă de poeți pe care-i putem denumi *atipici*, și pe care o inițiază Budai-Deleanu – deși acesta nu face front comun cu ei, ca viziune poetică.

¹¹⁶⁶ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Nietzsche.

Heliade și Macedonski formează însă o paradigmă comună și Negoîtescu avea perfectă dreptate, doar că exagera *conștiința* modernă a celor doi în raport cu Eminescu.

Recunosc faptul că ei îl depășesc pe Eminescu, în această privință, ca repercursiuni literare, însă Eminescu e un *întârziat* voit, iar nu unul *inconștient* – și vom vedea de ce prefera acest statut.

Heliade nu e lipsit de *precursori*, totuși, și nici de *spirite înrudite*, până la Macedonski. Iancu Văcărescu, Asachi și Cezar Bolliac au în comun cu el lucruri esențiale.

Pe Văcărescu îl continuă în mărturisirea religioasă versificată. De Bolliac îl apropie *delirul profetic* și aprofundarea tematicii religios-filosofice, iar de Asachi iubirea pentru Italia și poezii ei clasici.

În legătură cu *starea de spirit romantică*, ar mai fi totuși ceva de precizat.

Spre exemplu, Heinrich Heine¹¹⁶⁷, care nu era prea credincios, considera *romantismul* nu doar o reacție și un protest la adresa clasicismului, ci și o încercare de revenire la *arta medievală*:

„Când Homer descrie *armura unui erou*, nu e altceva decât o armură bună, care prețuiește cât atâția sau atâția boi; dar când un călugăr din Evul Mediu descrie în poemul său *poalele Maicii Domnului*, putem fi siguri că, prin aceste poale, poetul își imaginează tot atâtea virtuți diferite [...]. *Acesta e caracterul poeziei medievale, pe care o denumim romantică* (subl. n.).

Arta clasică avea de înfățișat numai o lume limitată și personajele ei puteau fi identice cu ideea artistului.

Arta romantică își popunea să reprezinte infinitul sau cel mult să le insinueze și găsea refugiu într-un sistem de simboluri tradiționale sau mai curând parabolice¹¹⁶⁸, după modelul parabolelor și simbolurilor biblice.

„De aci misticul, enigmaticul, miraculosul și luxuriantul în operele de artă ale Evului Mediu; fantezia face eforturile cele mai teribile ca să înfățișeze spiritualul pur prin imagini senzoriale...”¹¹⁶⁹.

Am afirmat și susținem și pe mai departe că, și în poezia română *modernă*, începând cu cea *romantică*, cele ce, de

¹¹⁶⁷ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Heine.

¹¹⁶⁸ Heinrich Heine, *Opere alese*, vol. III, Ed. Univers, București, 1973, p. 91.

¹¹⁶⁹ Ibidem.

foarte multe ori, par a fi *metafore* sau *imagini senzoriale*,
ascund sensuri veterane de o nebănuită profunzime.

Dimitrie Bolintineanu: *amorul material și lumina orbitoare*

*E trist să vezi moartea cosind dimineața. /.../
Nu plângeți fecioara frumoasă și dulce
Ce fruntea sa pleacă spre negrul mormânt, /.../
Nu plângeți fecioara! Ea moare-nainte
Să afle cât omul e amăgitor...*

Iar omul este-o iarbă ce vântul a pălit;

Dimitrie Bolintineanu, *Verginia, Conrad*

Structural, Bolintineanu se situează între *prepașoptiști* și *pașoptiști*. Dacă lăsăm de-o parte, momentan, poezia istorico-narativă, marile sale teme lirice sunt două, între care pendulează permanent: *tema erotică* și *tema morții* sau *a deșertăciunii vieții*. Mai simplu spus: între *eros* și *thanatos*...

Ca *spirit erotic*, Bolintineanu e un tânăr poet admirator al lui Anacreon și Sapho¹¹⁷⁰, compunând versuri în stilul Văcăreștilor – dar mai rafinat –, vizitat însă și de muștrări de conștiință și încercând replieri morale.

Pe Anacreon îl numește *Bătrân iubit de grații și geniu imortal*; / *Dar fără conștiință, pervers și imoral* (Conrad).

Ca și evocații poeți prepașoptiști, Bolintineanu exclamă: *Oh! Cât ești de frumoasă și cât te iubesc eu, / Tu ești a lumii viață, tu ești un Dumnezeu* (Evelina); *Eu iubesc pe o femeie / Dulce ca un serafim / Delicată ca o zee* (Amanta). Femeia este *surâs al lui Dumnezeu* (Barcarolă) și *a cerului lumină* / *Nu e mai dulce, mai lină / Ca ochiul ei înzeit* (Tilia)¹¹⁷¹.

Descoperim chiar și anterior semnalata – la Văcărești și Conachi – *irizare* a femeii, avându-și sursa stilistică în *Psaltirea* lui Dosoftei: ea *lumina-n frumusețe ca soarele în*

¹¹⁷⁰ A se vedea: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Sappho>.

¹¹⁷¹ Urmărim: Dimitrie Bolintineanu, *Opere III. Poezii*, ediție îngrijită, note și comentarii de Teodor Vărgolici, Ed. Minerva, București, 1982 și *Poezii alese*, Ed. Minerva, București, 1984.

rază (Cleopatra și Marc Antoniu) sau are bucle blonde ce scânteie ca rază (La Elzira).

Nu lipsesc nici *sprâncenele ei* [ca] *arcuri* (Cleopatra și Cezar), metaforă „vânătoarească” transmisă din Biblie (*Pilde* 6, 25), prezentă de la Cantemir și până la Eminescu, dar nici echivocul moral enunțat de Ienăchiță și soluționat, ca și la acela, de „răul mai mic”: *Eu perzării ei am dat-o / Vai! dar ce puteam a face? / Cine i-ar fi dat ei pace? / Un altul ar fi-nflăcărat-o* (Vezi această frumusețe).

Cu toată zeificarea și divinizarea femeii, Bolintineanu nu-și ascunde, ca și Alecu Văcărescu, nemulțumirea față de firea ei capricioasă – *Ea dă dulcea sa guriță / Astăzi unui alt iubit / Și în neagra sa cosiță / Ca noapte l-a învelit* (Eliza); *Femeia e ca unda, când lină, când în spumă. / În vânt găsește viața, cu sânul parfumat, / Abia iese din brațul unui frumos bărbat. / Când încă e umidă d-a sărutării rouă, / S-aruncă-n alte brațe, când plăcere nouă* (La Lecra).

Amorul pentru ea îl face un oarecare dintr-un șir nedefinit, *legat în lanțul / Cu o mie de amanți* (Binica), etc.

Altădată îi impută *molateca dulceață* în care își epuizează bărbăția: *În lanțu-ți perdui junețe, / Bărbăția, dar senin! / Sub ale tale răsfețe, / Sub surâsul tău divin. / În deșert pe a ta gură / Sufletul tău l-am băut / Și din crin și din purpură / Mic leagăn am făcut. / N-ai știut tu, o, femeie, / Să mă faci un om mărit. / Tu, frumoasă ca o zee, / Tu făcuși un sibarit!* (La Silica).

Și cu toate acestea, atributele femeii, chiar și cele fizionomice, *irizante*, deși par a fi *dezvoltate* din lirica Văcăreștilor și a lui Conachi, nu mai sunt aceleași, nu mai au aceeași *calitate*.

Anumite imagini ne bulversează prin strălucirea metaforică și limpezimea ideii și ne redirecționează sensul exegetic. Astfel, femeia e numită, eminescian, *fiică-a dulcilor lumine* (La Silica), iar *Stelele și luna plină / Te înec în foc de cer* (Barcarolă).

Dacă ne uităm mai atent, observăm că în clipele de maximă voluptate, a privirii și a declarației amoroase, corpul femeii *dispare* în lumină: ochii strălucesc *ca stelele în eter* (Barcarolă), *părul tău îl faci un soare* (La Tecla), *fața ca raze de lună ce luce* (La Dilia), *...ochii frumoși / Să străluce printre gene / Ca doi sori dulci, voluptoși* (Barcarolă), ea însăși este *ca o constelațiune ce strălucește prin nori* (La principesa S.), etc.

Părul ei este ca un cer înnelat (*Lași beteala coamei tale / Pe corpul tău grațios / Plutind ca un foc de stele / Pe un lac vijelios – Evelina*) și cerul înnelat este ca părul în diamant (*Gelozia*). Metafora coamei cerului apare foarte des în versurile sale.

La Bolintineanu, trupul femeii dispare, inundat de lumină stelară și se recrează din elemente cosmice, ca expresie a pudorii poetului.

Fizionomia femeii se conturează transfigurator: femeia dulce cu coamă umbrită și fața ca crinul, cu geana umbroasă plecată în jos, devine o umbră de lumină (o icoană de lumină, va zice Eminescu): *Prin umbre, prin raze venind strălucește (Dora)*.

Lumina orbitoare se confundă cu întunericul și invers.

La fel, stelele fac cerul mai obscur: *un cer ce-atâtea stele îl fac și mai obscur (Conrad)*.

Sau, traversând noaptea, lumina stelelor ajunge la noi mai intensă, căci frumusețea podoabelor stelare, cerești amplifică frumusețea „interioară” a luminii:

*Toate acele podoabe ce de la artă le ai
Nu-ți dau atâta strălucire câtă tu, dragă, le dai.
Tu le faci a fi frumoase, astfel cerul cel senin
Trece stelele în spațiu și mai dulce se lumin.
(La Zilia)*

Femeia e frumoasă prin înzestrarea ei *de la ceruri* și nu prin podoabe: *ți-a dat cerul frumuseți fără model /.../ Frumusețea-n simplitate se cunoaște, dulcea mea*.

Dar pentru prima dată apare o imagine atât de profundă în poezia română modernă, o sugestie abisală, având coordonate transliterare, aceea că frumusețea este simplă și intrinsecă, stă dincolo de forme și de podoabe, așa cum lumina vine din „interiorul” stelelor.

Mărturisesc că nu mă așteptam la un discurs poetic despre *esența frumuseții*.

Observăm că Bolintineanu¹¹⁷² face diferența între *frumusețea naturală* și cea *artificială*, atribuită *artei*, dar o consideră *autentică* pe prima, spre deosebire de Baudelaire¹¹⁷³.

¹¹⁷² A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Bolintineanu.

¹¹⁷³ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Charles_Baudelaire.

Stelele ca *podoabă cosmică* (de fapt, *cosmos* înseamnă *podoabă* în limba greacă) le cunoaștem din literatura veche.

Tot de acolo știm că aștrii sunt *podoabe ale cerului* și *vase/lămpi* purtătoare ale luminii create în ziua întâi, ale luminii primordiale *informe, simple*.

În textele coresiene și în *Psaltirea* lui Dosoftei, Dumnezeu le *urzește* în ziua a patra și le așază ca podoabe în țesătura cerului.

Bolintineanu *vede adânc* în noapte!

De abia Eminescu mai poate, ca el, să vadă cerul fără stele, denudat, ca o tâmplă cu găvanele goale, într-un pasaj din *Călin* (*file din poveste*), impresionant ca intensitate a vizualizării: *Stele rare din tărie cad ca picuri de argint, / Și seninul cer albastru mândru lacrimile-l prind; / Dar dacă ar cădea toate el rămâne trist și gol, / N-ai putea să faci cu ochii înălțimilor ocol.*

Însă, ceea ce face posibilă această perspectivă este discrepanța temporală originară, de trei zile, în care cerul n-a avut aștrii luminători, aceștia fiindu-i adăugați ca niște podoabe ulterior.

Literatura patristică stabilește o paralelă între *podoabele stelare* ale cerului și *podoaba vegetală și florală* a pământului, creată anterior – pe larg vom dezbate subiectul într-un capitol despre Eminescu.

Revenind însă la discursul erotic, o preocupare esențială a poetului este să-i acopere trupul femeii cu un *vâl* sau *cămașă* reliefate cosmic.

Motivația este, după cum am spus, pudoarea lui.

Cămașa e *granița* la care se oprește vizualizarea poetică:

*Aruncă feregeaua, iașmacul vânt țesut,
Ilecul de mătase, cu colți de fir cusut,
Șalvarul cu brâu d-aur, molatecul cerchez
De stofe de la Meca, d-atlaz și de geanfez.*

*Oprește-a ta cămașă de borangic prin care
Ca-n legiverul mării pătrunde o cătare.*

*Cămașa să-nvelească al tău corp nalt, divin,
Și părul vâl de aur, cămașa ta de crin.*

*O roză să îngâne pe grațioșii-ți sâni
Pe alte două roze ce se rădic pe crini.*

*Piciorul nud să fie în auriți conduri
Și-atuncea ne vom perde în aste verzi păduri.*

*Și legănați de vălul de roze și de crin
Să ne urcăm privirea în spațiul divin.*

Dincolo de cămașă nu pătrunde el însuși – cel puțin nu în versuri: *Cătarea ta când privește / Sânul tău desfătător / Și mâna când rătăcește / Sub cămașa ce roșește, / Eu tremur și voi să mor. / Cum să te feresc eu oare, / Trebuie palat de fer / Cu porți d-oțel stătătoare? / Nu! Ci un vâl de pudoare / Ce-ți dau zorile din cer (Gelozia).*

În locul cămășii de borangic (pe care am subliniat-o mai sus), poetul își îmbracă iubita cu pudoarea zorilor (sublinind frumusețea *aurorală*, de tip *edenic*) și cu frumusețea câmpurilor și a cerurilor, a acelui cosmos *urzit* cu flori și stele.

Sânii sunt *garoafe* născânde din globuri de crin sau un întreg câmp de flori, brațul ei este *de roze, de aur, d-azur, de ninsoare* (*La Dilia*), are *degete de purpur*, născând din dulce izvor și gura foc de soare (*Dora*).

Corpul feminin se reconvertește în imagini cosmice, pentru că frumusețea femeii stă în pudoarea ei:

*Frumoasa auroră din roze amăgitoare
A împletit femeii un vâl drag de pudoare.
(Evelina)*

*Vin și deschide sânul ca cerul de pudic
Pe care două roze vederilor s-arată /.../*

*Vin tu cu ochii-n lacrimi, vin, o, frumoasa mea,
Cu gâtul de ivoriu ce moare de pudoare. /.../*

*Vin să uităm că-amorul e umbră trecătoare,
Că lumea e fragilă, vin, vin, căci noi murim!
(La Tilia)*

*Tu ce ai surâsul dulce pe-a ta rumenă guriță,
Frumoasă cu ochi albaștri, cu-ntunecoasă cosiță,
Tu ce strălucești aice ca culorile de flori,
Sub vălul tău aeratic, ca roua de dimineață
Pe flori. Tu ascunzi pudoare, puritate și dulceață!*

*Care din aceste daruri ce din ceruri se cobor
Ești tu, dulce călătoare pe acest pământ de dor?
(La principesa S.)*

Odată cu pudoarea pierde și frumusețea femeii, virginală și aurorală, ca și a naturii cosmice. Plăcerile amorului tânăr sunt *dulci*, dar *degradează* frumusețea și iubirea:

*Pe când erai tu jună, erai chiar o virtute
Și niciun muritor
Nu cuteza a-ți spune, cu vorbele plăcute,
Că inima lui bate de-al tău dulce amor.*

*Dar astăzi când se duce suava tinerețe,
Când inima își perde elanele ei vii,
Când p-al [tău] gât d-ivoriu apar amare crețe
Și părul tău se duce ca frunza-n vijelii,
Când ochiu-ți nu mai are lumina seducătoare ¹¹⁷⁴
Și sânul rotunjirea și frăgezimea sa,
Perdutul timp faci astăzi să nu regreti, o, floare
D-o zi! făcând amorul durerea-ți îmbăta.*

*Treci timpul de când ziua pe orizon lucește
Și până când al lunii disc d-aur a venit,
Și noaptea prefumată ce-n raze strălucește
Își face jumătate al ei curs fericit.*

*Tu treci [petreci, trăiești] c-un om ce are mai multă
tinerețe
Ca tine și-alt nimica decât pomada-n peri.*

*Când el te părăsește, trecută frumusețe,
Tu porți pe gât-ți urme de lupte, de plăceri.*

*Așa când vijelia se duce și se perde,
Când a gemut turbată în arbori și în flori,
Ea lasă urme triste în coama lor cea verde
Și-anunță stricăciunea l-ai nopții trecători.*

¹¹⁷⁴ A se remarca cezura versului (și nu este acesta singurul exemplu în poeziile lui Bolintineanu), care trădează o nedezipire totală de formulele, *prozaice* dar *non-epice*, ale literaturii medievale, atașament care îi aduce lui Bolintineanu acuzația frecventă de *imperfecțiune a versurilor*.

*Tu nu mai ai pudoare. Virtutea ta frumoasă
Zburând la cer, în vâlul cereștilor pudori,
Cum vara ce seduce p-o floare grațioasă
O lasă fără viață și fără de culori.*

*Oh! când mi-aduc aminte ce suferinți mare
Și dulci dureri și-abateri ce inima tortur,
Când niciun nor pe frunte-i de hulă, degradare,
Nu se ivise încă să umbre-al ei azur,
Și când s-abate vâlul d-iluzii, de constanțe,
Văzui realitatea, plâng slabul muritor
Ce-și face din femeie ghirlanda de speranțe
Cum la un val se lasă al mării călător.
(La Elora)*

Erosul cântat de poet este iubirea dintâi: *Eu o iubeam și-ntrânsa iubeam pe Dumnezeu, / Căci ea era curată ca matinala floare / Ce nu și-a uscat roua la razele de soare (Elora).*

Bolintineanu, ca mai târziu Eminescu, regretă că: *Sub formele divine trădarea s-a-nvelit; / Sub razele de lună zac urâcioase unde, / În forma ta frumoasă un suflet e perfid (La cea mai iubită femeie).*

Fără aceste precizări nu putem înțelege nici *poezia erotică*, nici *poezia cosmică*.

Prima stă sub semnul voluptăților anacreontice, a doua sub semnul diafanității de *mătase* dosofteiene.

Mai bine zis, *firele* voluptății se țin într-o urzeală eterică, subtilă, într-un *vâl aeratic*, care transparentizează corpul, materia și sentimentele, le transfigurează și le transformă în imagini hieratice.

El are nostalgia frumuseții originare, principiale, dar și dor pentru transfigurare (*pe acest pământ de dor*).

Bolintineanu se ridică de la *ohtături* la *sublimarea sentimentului erotic*.

Dacă *Fecioarele-au parfumul de flori din răsărit, / Nevestele-au ardoarea de vânt îmbălsămit (Conrad).*

El are nevoie să inefabilizeze febrilitatea sentimentelor, să idealizeze femeia, trupul, erosul. Nuditatea totală îi repugnă, îl devirilizează.

Vâlul și pudoarea fac frumusețea care îi stârnesc voluptatea, dar nu stagnează nici în această voluptate, ci o răsfiră în țesătura elementară a lumii.

Erosul se transformă într-un *amor cosmic* (sintagmă o folosește Ion Negoitescu, vorbind în contextul poeziei eminesciene), iar poetul e un *vestimentar* care își îmbracă *organic* amanta în cămașa cerului și a câmpiilor, cu toate podoabele lor: soare, lună, stele, flori, tot felul de flori care exală miresme îmbătătoare.

Tendința poetului este de a dematerializa erosul, de a-l spiritualiza, pentru a-l trece prin ușile morții. Și face aceasta dematerializând trupul femeii, descompunându-l și recreându-l mioritic din elemente cosmice.

Nu este însă un demers *strict poetic*. Conștiința lui e confruntată permanent cu perspectiva sfârșitului.

De la sânul femeii la sânul morții nu e decât un pas: *Ferice-acela care pe gura foc de soare / Imprimă a gurii sale nevinovata-ardoare, / Ce ar simți pe sânul-i bătând sânul de flori, / Ce ar bea a ei suflare ca aer de la zori, / Și astfel ca un fluture beat de parfum de roze, / Răpit, pe sânul morții ar merge să repoze (Dora).*

Întreaga *fabulație imagistică* erotică, cu toată *vegetația luxuriantă* țesută în *borangicul* de imagini stă de fapt sub semnul fragilității, al *crudelității* (*Salut bălaie ziuă*) și al destrămării rapide, al *pânzei de păianjen* moștenite din *Psaltire*, de la Dosoftei și Costin.

De fapt, toate imaginile sunt nu ale gingășiei seducătoare, erotice, cum s-ar putea crede la o primă lectură, ci ale *gingășiei* circumscrise în sfera celor repede pieritoare:

Orice frumusețe ca roz-aurorei / Surâde și trece aici pe pământ. / Nimic mai plăpândă, nici aer, nici norii, / Nici roua, / Prefumul ce fuge pe vânt (La Lido).

Omul e *muritor*, *fîntă* născută a suferi / Și a lăsa țărâna! (*Neapol*), este Rege cărui cerul a dat tron de rouă [Ion Barbu i-a împrumutat tronul de rouă rigăi *Crypto*], / Omul viețuiește în lume o zi; / Astfel e ursita ce ne-a făcut nouă / A naște în lume apoi a peri. / La-nceputul vieții tot este plăcere, / Iar în cursu-i lacrimi, amară durere. / Din zi până-n seară este un minut; / Sfârșitul se naște chiar în început. / Gloria înainte de-a se naște moare; / E ceva mai fraged decât chiar o floare / Ce naște și pere când a strălucit: / Inima femeii care am iubit (*Elegie*).

Ca Psalmistul și ca Miron Costin, Bolintineanu cunoaște că *sunt mai mult în lume ca umbra trecătoare* (*Scopul omului*) și că *Această lume-i umbră ce fuge și dispare /.../ Și-avere și mărire, tot se risip în vânt / Și naște pentru moarte și pentru*

*un mormânt. / Goniți din mare-n mare, ferice cel ce-atinge /
La port când ale vieții amari patimi le-nvinge. /.../ Averi
strălucitoare și amorul frumuseții, / Și gloria, tot trece în
noaptea-eternității (Virtutea).*

Bolintineanu știe mai înainte despre femeie – pe care
altă dată pare să o divinizeze – ceea ce și Eminescu va spune
mai târziu (venind tot pe filieră patristică și românesc-
medievală):

*Tu ești mândră, doamna mea,
De cununa frumuseții.*

*Dar când vântul bătrâneței
Va sufla pe fața ta,
Ăst păr d-aur, dulce doamnă,
Va cădea grămadă jos.*

*Asfel dă un plop în toamnă
Frunza la vântul geros.*

*Fața ta pe care crinii
Ceața de purpură-ngân
Se va vesteji ca spinii,
Se va usca albu-ți sân.*

*Dar atunci, o, frumusețe
Crudă când tu vei privi
În mirază-acele fețe,
Ce de moarte-ți vor vorbi,
Tu vei zice cu suspine
Și cu sufletul zdrobit:
Aste frumuseți divine
Pentru ce au trebuit?
(La ea)*

*Descompunerea corpului feminin în elemente ale naturii
și ale cosmosului nu ne mai apare acum ca o simplă metaforă
poetică. Rațiunile sunt profunde.*

De dincolo de trup, poetul încearcă să vadă irizarea de
lumină cosmică – sugerând însă așteptarea unei alte lumini,
spirituale, căci *vederea* lui se adâncește în noapte și în

întuneric (al morții), dincolo de lumina aceasta materială, stelară.

Fața, ochii, părul femeii devin surse de lumini astrale, în timp ce sânii și buzele răspândesc, în cantități mari, *perfume* și miresme, dulceața ambroziei (*de dulce-ambrozie revarsă miros – Dora*).

Bolintineanu e un intens vizual completat de un senzualist la fel de *expresionist* la nivel olfactiv și papilar.

Uneori e și muzical, frumusețea femeii fiind eterizată armonie în sonorități exotice – exotismul fiind și el un liant paradisiac:

*Se pune la piano și degetele ei
Revars-o armonie ce-ar fi răpit pe zei.*

*O, dulce frumusețe! când tu joci, lângă tine
Trag hora-mbălsămită dorințele divine.*

*O, grațioasă fiică a dulcilor prelude!
Melodia ta-ncântă pe oricine-aude.*

*Zefirul între arbori și prin plăcute flori,
Suspînul fraged, dulce, de dragi privighetori,
Și unda de cristale mugind cu vijelia
Pe marea murmuroasă, îți recunosc domnia.*

*Pe pleoape se întinde un văl plăcut de gene
Și fraged îndivină langorile Ebene...
(La S...)*

Însă acest exces de *simțualitate* nu este *simbolist*¹¹⁷⁵, *parnasian*¹¹⁷⁶ sau *expresionist*¹¹⁷⁷, la modul strict, ci e o strădanie dureroasă de a *bălsămi* lumea și pe cea iubită, de a opri în loc moartea.

Omul și cosmosul au nevoie de *îmbălsămare* cu dragoste, de transfigurare. De aceea, în poezia sa, florile exală faraonic arome menite să spiritualizeze materia, să-i anihileze degradarea, să determine conservarea *esenței frumuseții*.

Materialitatea și spiritualitatea se clatină ca marea una spre alta. Și, de altfel, marea stă între ele ca o oglindă a

¹¹⁷⁵ A se vedea: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Symbolism>.

¹¹⁷⁶ Idem: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Parnasianism>.

¹¹⁷⁷ Idem: <http://ro.wikipedia.org/wiki/Expresionism>.

ambelor, ca un tărâm intermediar: *tărâmele lichide* (Conrad) – expresie remarcată și de Ion Negoîtescu, dar comentată mai mult de Eugen Simion (*Dimineața poezilor*) – sau *lichidele câmpii*.

Calitatea aceasta *reflexivă* a mării o va înțelege și prelua Eminescu.

Și dacă Eminescu nu-și putea stinge focul cu toate apele mării, Bolintineanu ar fi topit marea în marea adâncă a inimii sale: *De ce sunt om în lume? De ce nu sunt o mare, / În sânul meu de flăcări s-o beau și să o-nec?* (Morale).

Astfel încât, sub aparentul caracter preponderent erotic al lirismului său, descoperim o temă mult mai veche a poeziei românești, a fragilității existenței umane, terestre, și o preocupare mult mai adâncă, conturată în reflecția asupra morții, în stare să nască primul poet al vizionarismului imagistic din epoca modernă.

O dovadă pentru emergența spiritualizării în lirismul bolintinean este și remarca lui Ion Negoîtescu, în legătură cu poemul *Fecioara Maria*:

„Puritatea, candoarea, serafismul imaginației plâsmuitoare ating o treaptă rară. Iată de ce, din punctul de vedere al poeziei, în esența sa, versurile din *Fecioara Maria* au o valoare exemplară, dezvăluind esența lirismului lui Bolintineanu, acea stare de uimire castă, de frumusețe morală, materializată în azururile și arginturile luminii, și care în *Conrad* ia forma invoaltă”¹¹⁷⁸.

Poetul purcede la „contemplația armoniilor din univers, prin care senzualitatea, plăcerile trupului și ale minții se purifică în eterul poeziei”¹¹⁷⁹.

Bolintineanu se declară el însuși un vizual: *Privirea-mi bea azurul cum o amantă pură / Bea prima sărutare a dulcelui iubit* (Morale). El vede *miriade de lumine și de umbre*.

O lumină și un întuneric *atomizate*, alcătuite din mii de particule palpitate de viață. Lumina și întunericul sunt, de fapt, culorile esențiale ale vieții, spectralizate în viața însăși.

Același exotism al vieții se vede în *mozaicarea* de ființe ale mării și îl sesizează și E. Simion: „Marea este *azurie* și, privită de aproape, se vede lucrarea dumnezeiască:

*O pulbere-argintoasă de mii de peștișori,
Frumoase mozaice, divine, infinite,*

¹¹⁷⁸ Ion Negoîtescu, *Scriitori moderni*, vol. I, op. cit., p. 54-55.

¹¹⁷⁹ Idem, p. 55.

*Ce schimbă-ale lor forme bizare, strălucite!
Ce ne amintă încă p-al vieții autor,
Făcând ca să se uite durerea ce dăruimă! [...]*¹¹⁸⁰.

Între cutremurele voluptoase ale erosului și reflecția (cataclismică, sub aparența sedării) asupra morții – aceeași ciocnire ni-l va dăruia ceva mai târziu pe Blaga – se nasc viziunile hieratice ale lumii tripartite: cer și pământ între care se află oglinzile apelor care își asumă astfel originaritatea (ca cele ce au stat între cer și pământ la începutul lumii).

Nostalgia originilor se întâlnește cu *dorul transfigurării*, o altă temă coerentă în literatura clasic-medievală:

*Când mi-aduc aminte câte creature
Au văzut în juru-mi de când am născut,
Cum în toamnă cade frunza din pădure,
Mă văd trist și singur, de dor abătut.*

*Dorul cel mai mare care ne supune
Nu e dorul care noi îl suferim.*

*Este doru-acelor ce sufăr în lume,
Este dorul celor pe care iubim.*

*La banchetul vieții luminele stinse
Și locuri deșerte, tăcere și dor,
Nu mai este nimeni, coardele destinse,
Lirele murmură în vânt plângător.
(Elegie)*

De aceea, din toate moleculele acestui univers țâșnește *mireasmă* și *lumină orbitoare* care pare *materială*, mediteraneană, dar care e *un dor* de eternitatea luminii.

Ceea ce face din Bolintineanu un poet situat la curbura dintre exercițiul poetic levantin-anacreontic și spiritualizarea dosofteian-gândiristă.

Între Veneția și Constantinopol, între Italia și Bosfor (pendulăm între *romanitatea occidentală* și *romeitatea răsăriteană*), geografia lirică a lui Bolintineanu nu este una *realist-românească*, ci *exotic-fantastică*, pentru că se vrea

¹¹⁸⁰ Eugen Simion, *Dimineața poezilor*, op. cit., p. 117-118.

ideală, paradisiacă – Eminescu ne va muta înapoi (și stabili) în *Hiperboreea* (deși Macedonski îndreaptă iarăși cârma spre Mediterana), readucând la suprafață elementul autohton traco-dac, dar vizualizat tot ca un *rai dulce* (*Memento mori*).

Aflate sub un soare mediteranean arzător, lumile sale prind însă viață mai mult sub regimul nocturn, deși nu putem spune că lumina diurnă nu joacă un rol important în reliefarea sentimentului său vizual.

Totuși, am zice că poetul *vede noaptea*: lumina stelelor obscurizează cerul iar absența lunii face noaptea mai luminoasă.

Traversând spațiul cosmic, lumina stelară se intensifică, pentru vederea *interioară*, neobișnuită a poetului. O asemenea mobilitate în cosmos și astfel de măsurători spațiale erau posibile datorită unei mai vechi precizări a capacităților spirituale și mentale ale omului, în raport cu imensitatea cosmică, pe care le făceau cărțile bizantine și medievale.

Vom mai vorbi când ajungem la Eminescu. De altfel, Bolintineanu sugerează despre sine a fi un *dulce luceafăr prin stele* (*Almelaiur*).

El vede ceea ce nu se vede: noaptea bogată de lumină când nu e lumină și întineric când strălucesc prea multe stele.

Înserarea face un râu mai alb: *În fundul unei râpe, mugind adânc, albește / Un râu ce umbra serii ascunde de acum* (*Fericiea*).

Sub intensitatea privirii, *ochiul moare-n foc albastru* (*La ea*).

Pământul este *o sprânceană neagră* peste ochiul mării, luna *meditează pe-al lumii aspru dor* fiind *moderatorul vieții* și marea se poate preschimba – de neînchipuit – într-un peisaj patriarhal și pastoral: *valuri după valuri veneau ca turme-albind* (*Conrad*).

Altădată, aceeași mare se dedublează, sub *al lumii far*, care suprapune o altă mare de lumină peste imensitatea acvatică: *Al lumii far se culcă și așterne, apuind / Pe mare altă mare de raze scânteind* (*Conrad*).

În același poem, valurile *formează miriade de crețuri în lumină*.

Termen predilect al lui Bolintineanu, *miriadele* denumesc *luxul de manifestări existențiale*.

Poetul privește apele lacului sau ale mării luminând *la focul lunii* (ori *sub flăcările lunii* – *Conrad*) și *sub foc de stele*. Sau vede valul viu al mării (*marea cu spume, cu via sa undă* –

La ea), cu *mozaicurile* de pești, reprezentându-și marea edificial, ca și cum ar ascunde o uriașă bazilică bizantină, cu picturi mozaicate în lumini vii ale culorilor.

Altceineva remarca „splendoarea bizantină a firmamentului”¹¹⁸¹, în poezia lui Bolintineanu.

Nu mai avem, în poezia românească, un cântăreț al mării asemenea lui Bolintineanu, pe care o numește *delicios tezaur*, *imperiu de-ncântare*, *sânt element d-azur* (Conrad).

Îi urmează Ion Vinea¹¹⁸², în versurile căruia ne întoarcem la țărnul Mării Negre.

Materialitatea terestră este și ea subțiată, eterizată, într-un vers care îl anticipează pe Nichita Stănescu (dacă nu cumva Nichita și-a impropriat elementul volatil din acest tip de imagine poetică): *Un nor trecea prin ceruri, pământul aburind* (Conrad).

Trebuie să ne obișnuim cu ideea că poeții noștri sunt niște hermeneuți și niște *vizuali* în sensul în care Antim, Costin și Cantemir vorbesc despre primatul simțului vizual și pictural asupra celorlalte senzații (Bolintineanu nu este un *descriptiv*, ci un *vizual hermeneut*).

Ortodoxia insistă pe el, având apetență pentru lumină și pentru culorile calde, deși nu este numai *vizuală*.

În context liturgic și eclesial, Hristos atrage la El nu numai prin *minte* și *inimă*, dar și prin *toate simțurile*: există un echilibru între vizual, muzical, olfactiv și papilar, mai mult decât în cazul altor confesiuni creștine.

Catolicismul a dezechilibrat proporțiile spațiului eclesial în raport cu lumea, optând pentru grandoare și baroc, înfățișându-l uriaș, strivitor, dizolvând armoniile, în timp ce protestantismul reneagă vizualismul pictural, abstrage senzațiile olfactive și papilare și se axează pe exaltarea muzicală.

„Biserica, în sens de clădire destinată ritualului, este la catolici un spațiu unde statul divin trebuie să devină vizibil. Ritualul va fi retoric, teatral, de gesturi mari; totul e regizat în vederea unui scop precis.

Credincioșii sunt ținuți la distanță, în atitudini stilate, despărțiți de ritual prin limba sacrală și prin cântecul metalic-mecanic al orgii, care copleșește suveran cântecul omului. [...]

Prin toate aspectele ei, biserica e menită să se înalțe autoritară dincolo de comunitate.

¹¹⁸¹ Ion Negoitescu, *Scriitori moderni*, vol. I, op. cit., p. 51.

¹¹⁸² A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Vinea.

Biserica la protestanți e un fel de școală pentru adulți, unde oamenii vin să învețe, să găsească soluții îndoielilor și să interpreteze cu tot mai mare virtuozitate texte biblice.

Biserica ortodoxă, mai înainte de orice un spațiu ritual, vrea să comunice credincioșilor o existență mai adâncă, printr-un magic sugestiv apel la viața subconștientă.

Procesul de contaminare se petrece într-un chip firesc într-o atmosferă de familiaritate și de cântec uman [...].

S-a remarcat din partea mai multor autori, că Paștile nu se serbează nicăieri cu aceeași lăuntrică bucurie și strălucire ca la ortodocși¹¹⁸³.

Înainte de Eminescu, universul lui Bolintineanu e cădelnițat de *profume*, miresme, arome, ambrozii – căci ochiul său vede dulce (*Florile Bosforului*).

Trandafirii, crinii (predomină, deci, roșu și alb) și toate florile câmpiei sunt adevărate urne cu miresme, albastre cu mir, pe care poetul le revarsă peste lume, *bălsămind-o*.

Balsamul este indiciul eternității: *Și frumusețea trece, virtuțile în lume / Rămân și varsă-n aer parfum și etern nume (Liala)*. Parfumurile transformă peisajele în *Edene-mbălsămite (Conrad)*.

Și tot ca, mai târziu la Eminescu, descoperim sugestii tanatice (narcoza lumii, îmbălsămarea care încearcă să-i împiedice necrozarea) în contextul unor voluptuoase pasaje erotice (la Eminescu voluptatea e mai atenuată de sugestia *adormirii*), sugestii pe care un ochi mai puțin pătrunzător nu le poate recupera din versuri.

Ar fi trebuit, totuși, să ne atragă mai mult atenția faptul că, în multe poeme, Bolintineanu face apologia erosului și a frumuseții iubitei, într-un cadru voluptuos-volatil sau erotic-eteric, pentru ca la mijlocul sau la sfârșitul versurilor să ne *șocheze* inserând, fără avertismente, reflecții morale dure despre insecuritatea sentimentală alături de femeie, despre senectute și expiere.

După ce trece *amorul cu buze de rouă /.../ anii mei tineri apun în mormânt (O fată tânără pe patul morții)*.

În versurile lui Bolintineanu, puțin facil-anacreontice, sesizăm ceea ce va deveni direcție și ideal în poezia românească, instaurate definitiv prin Eminescu: hermetismul inaparent ca program estetic-poetic.

¹¹⁸³ Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, op. cit., p. 61-62.

În studiul său, *Bolintineanu și sonurile poeziei moderne*, Negoîtescu remarca foarte bine, în *Conrad*, un antecedent al *panoramei deșertăciunilor* din *Memento mori*, poemul epopeic eminescian, unde tânărul revoluționar, poet și martir (în care s-a zis că se poate recunoaște cu ușurință Bălcescu), călător pe mare, străbate țări care au fost leagănele unor civilizații mai vechi sau mai recente, motiv de reflecție profundă pe marginea – a ce altceva? – vanității acestei lumi și a dispariției celor ce *au fost și nu mai sunt* (străvechiul *ubi sunt?*).

Anticele motive, al căror ecou medieval l-am urmărit în toată literatura noastră veche și cu persistență în poemul lui Miron Costin, apar – cum am zis – atât în *Conrad*, dar și în alte poeme:

„Dar dacă ruinele Târgoviștei îl inspirau pe linia lui Cârlova și a lui Grigore Alexandrescu, tot ruinele unui timp exotic îl atrag mai cu aprindere – și la *Edessa* anunță retorica lui Eminescu, în idealizarea trecutului [dar și în reliefarea futilității și a perisabilității]:

*Unde sunt acele neamuri? Cele armii neînvînse?
Regi și robi? Și lumi străine de puterea ta învinse?
Filip? Sceptrul tău de aur și coroane de rubin?
Robul ce-i zicea cu ziua: Ești țărână pieritoare!*

*Drăgălașele-i amante, turmă dulce, răpitoare,
Ce cu degete de roze îi turnau în cupe vin?
Și poeții, ce în versuri dulci ca mierea Adoniei
Rechemau Olimpul, zeii și parfumul ambroziei?
Unde este Olimpia, dulce floare din Epir?*

*...Stinsu-s-a tot ce-a fost mare; viața e în amintire,
În trecut!... adâncă noapte! Dar se-aude o șoptire!
Nu e vântul, nu e marea, nu sunt apele din stânci,
Ascultați! vedeți în umbră? pe ruinele tăcute
Se ridică o minune: un palat, grădini plăcute!
O lumină se revarsă până-n văile adânci.*

*Tot învie, tot se mișcă, se aud voioase șoapte,
Nechezări de cai sălbatici, depărtat răsună-n noapte
Tropăiri, sunări de zale și de arme le răspund.
E o mare sărbătoare...¹¹⁸⁴*

¹¹⁸⁴ Ion Negoîtescu, *Scriitori moderni*, vol. I, op. cit., p. 14.

E, mai degrabă, halucinația unei sărbători, răsărită, cum ar zice Eminescu, *din visările pustiei*, ca tot ce e trecător pe lumea aceasta.

Conrad, în lungul său voiaj pe mare, trecând pe lângă Fenicia și Liban, constata că „doar pulberea s-a ales de civilizațiile care și-au rostit aici trufia: *Ce-ai devenit, Astarte, fecioară din Sidon? / O, zee întreită? Și tu, gentil Adon, / Precum și voi, Cabire, divinități antice?* Aici a înflorit Palmira și n-a rămas decât zadarnica întrebare: *Ce s-a făcut Palmira și bravul său popor?*”¹¹⁸⁵.

Călinescu aprecia că „aproape fiecare poet din preajma lui 1800 își are *ruina* sa, și Ninive, Theba, Palmyra sunt sonoritățile predilecte ale acestei vremi”, oferind și un exemplu, cel al poetului francez Delille¹¹⁸⁶, de opera căruia „gem bibliotecile noastre cu fonduri de la vechii boieri”¹¹⁸⁷.

Interesant este că – mai înainte ca Eminescu să exclame *vai vouă, romani puternici* și să descrie căderea Urbei, profețită de incendiul neronian –, fapt aproape inimaginabil pentru epoca pașoptistă și pentru scriitorii ei, care adorau Italia, Bolintineanu reproduce și ruina marelui oraș, care a făcut ca Roma „să nu mai fie decât mormântul vast de astăzi:

*O, Romă strălucită! o, mumă tristă, spune,
Tu ce-ai văzut copiii morți în corupțiune,
Ce s-a făcut țărâna atâtor mari bărbați?
Luceferi stinși în haos și de mult timp uitați?*

Din mândra pletoră nu mai trăiesc în adevăr azi decât un Vergiliu, un Horațiu, un Tacit. Unde fu grădina lui Lucullus? se arată curios a ști Conrad, grădina în care Messalina sărbătorea pe Bachus? Coboară de aci în Campania, ale cărei relicve le consideră din *obișnuitul său unghi de vedere* (subl. n.):

*Acolo fuse Baia, locaș de desfătare,
De-amoruri, de delicii, de dulce încântare.*

*Aici veneau adesea cei mai superbi romani
Și depunându-și masca lor de republicani,*

¹¹⁸⁵ Idem, p. 32.

¹¹⁸⁶ A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Jacques_Delille.

¹¹⁸⁷ G. Călinescu, *Istoria...*, op. cit., p. 128-129.

*Se dau fără de frică și plină libertate
Plăcerilor impure de-amor, de voluptate.*

*Dar, vai! Acolo unde splendoarea a domnit,
Acolo unde fuse locașu-mbălsămit,
Grădina încântată și luxul și puterea,
Azi ochii văd ruine deșerte și durerea!*

*Pe templul Citereei, Dianei și Mercur
Ce se mirau mărețe în lacul de azur,
Azi crește iarba tristă pe tristele ruine...*¹¹⁸⁸.

În fine, Negoïtescu observă, la fel de remarcabil, că, într-un sfârșit, „ruinarea cuprinde și locul de veci al lui Conrad, așa cum a acuprins palatele și templele cântate și jelite în poema călătoriilor sale: *Dar crucea nu mai este, mormântul s-a stricat*”¹¹⁸⁹.

Observația este esențială, pentru că ea ne indică transferul de perspectivă, de la cea a personajului Conrad la cea a autorului Bolintineanu, un fenomen curent, mai târziu, în poeziile lui Eminescu.

Personajele (despre caracterul *dramatic* al poemelor eminesciene s-a vorbit, dar nu elucidant) pot să absoarbă o parte din aspirațiile, ideile și viziunea autorului, dar se poate sesiza undeva o distanțare și o lărgire a perspectivei, care cuprinde reflecția autorului, capabilă să discearnă până la capăt, totalizator, și ceea ce personajele n-au terminat de discernut: *deșertăciunea deșertăciunilor și toate sunt deșarte*.

Conrad n-a văzut ruina propriului mormânt, dar o vede Bolintineanu. Nici dascălul din *Scrisoarea III* nu vede ruina faimei sale, dar o străvede Eminescu.

Bolintineanu îl trece pe Conrad în rândul vestigiilor năruite, în numărul celor despre care se poate întreba *ubi sunt?*, iar Eminescu se înscrie singur în istoria *căderilor*, în *Memento mori* – vom detalia la timpul potrivit.

Reflecția lui pe tema *vanitas* nu va mai simți nevoia unui pretext narativ, ca cel al călătoriei la Bolintineanu, care însă, poate fi înțeles și ca motiv simbolic (*călătoria vieții*),

¹¹⁸⁸ Ion Negoïtescu, *Scriitori moderni*, vol. I, op. cit., p. 44.

¹¹⁸⁹ Idem, p. 49.

arhaic la origine și impropriat de creștinism ab initio¹¹⁹⁰, cât și ca prilej de contemplație liric-filosofică.

Continui să susțin că amestecul de genuri și motive era o tradiție perpetuată conștient.

Tendința lui Ion Negoieșcu de a-i așeza pe Bolintineanu și Heliade pe pedestalul epocii pașoptiste, ca cei mai mari poeți ai săi, ni se pare îndreptățită și o susținem, ca și remarcă sa repetată, că în substanța poeziei lor se află multe elemente care vor fundamenta atât poezia lui Eminescu cât și poezia modernă, începând cu Macedonski:

„Descoperi...în Bolintineanu nu numai *un premergător* al lui Eminescu (nu s-a studiat încă nici *descendența directă* a marilor viziuni romantice eminesciene din cele ale lui Heliade Rădulescu), dar mai cu seamă *un precursor* al lui Macedonski și, în cele din urmă, pe inițiatorul de forme, de *sonuri* poetice care aveau să se realizeze în celălalt veac, odată cu Ion Pillat, cu Mateiu Caragiale, cu Ion Barbu”¹¹⁹¹.

Pentru auzul destul de fin al lui Negoieșcu, „mult mai aproape de moderni, Bolintineanu *sună* ca Macedonski și Duiliu Zamfirescu¹¹⁹², Ștefan Petică¹¹⁹³ și Mateiu Caragiale^{1194,1195}.

În mod sigur, Arghezi și Ion Barbu i-au *metamorfozat* versurile în propria lor substanță lirică.

În optica sa, „iată de ce ni se pare de un deosebit interes, pentru studiul evoluției formelor poetice ale lirismului românesc, semnalarea corespondențelor dintre versurile lui Bolintineanu și cele ale poezilor noștri moderni.

Rezultatele unei analize atente și foarte minuțioase, ce așteaptă să fie întreprinse, s-ar putea arăta de mare preț în cunoașterea substanței lirice românești”¹¹⁹⁶.

Aceste afirmații primesc adeziunea noastră totală, cu un singur amendament: nicio astfel de analiză nu va fi niciodată completă și corectă – și va sfârși, fatalmente, în derivă – dacă nu se va lua în considerare literatura veche.

Viziunile și motivele tradiționale în literatura noastră medievală s-au prelins în noile forme *sincronizate* ale poeziei și prozei românești și contiguitatea lor de la un autor la altul,

¹¹⁹⁰ În latină: *dintru început*.

¹¹⁹¹ Ion Negoieșcu, *Scriitori moderni*, vol. I, op. cit., p. 7-8.

¹¹⁹² A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Duiliu_Zamfirescu.

¹¹⁹³ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Etefan_Petic%C4%83.

¹¹⁹⁴ Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mateiu_Caragiale.

¹¹⁹⁵ Ion Negoieșcu, *Scriitori moderni*, vol. I, op. cit., p. 50.

¹¹⁹⁶ Idem, p. 8.

chiar de la romantici la moderni sau de la moderni la moderni și postmoderni nu este vizibilă dacă nu se cunoaște seria corespondențelor literare care începe din epoca veche.

Reminiscentele sale nu sunt nici puține, nici superflue.

Dacă vom continua însă aceeași *politică*, de până acum, de amputare a perioadei medievale din corpul literaturii române (sau de raportare la ea ca și cum ar fi un membru detașabil), rezultatele vor fi și vor rămâne întotdeauna *parțiale*, dacă nu chiar *profund eronate*.

Ar mai trebui să facem o discuție despre *cugetile sceptici* ale lui Conrad, care îl integrau în rândul celor *melancolici*.

Dar pentru că vrem a se observa mai bine paralela cu Eminescu, amânăm această discuție pentru un capitol viitor din această lucrare.

Vasile Alecsandri – *regele vesel*

Cât a trăit Eminescu, Vasile Alecsandri a fost *cel mai mare poet* al României. Eminescu însuși, cu generozitatea-i caracteristică, îi ceda acest titlu, în *Epigonii*, numindu-l *rege-al poeziei*.

Titu Maiorescu s-a supus opiniei publice și l-a așezat în fruntea listei, iar pe Eminescu l-a trecut pe locul doi.

E *un fapt paradigmatic*, între paranteze fie spus, pentru felul în care societatea românească înțelege să-și aprecieze *personalitățile covârșitoare*.

Cu asemenea *recomandări*, este evident că Alecsandri cu greu a putut și poate fi trecut cu vederea.

Apropierea sa de creația literară populară, folclorică, și de istoria românească (în care romanticii vedeau sursele unei literaturi naționale), a contribuit la ridicarea lui pe o treaptă ierarhică superioară, ca formator de conștiințe poetice și de direcții literare, atâta timp cât se căutau cu înfrigurare personalitățile în stare să provoace nașterea, din plasma pașoptistă, a viitoarei literaturi autentice românești, căreia Kogălniceanu și Maiorescu tot încercaseră să-i dea *brânciul de cuviință*.

La această asociație cu istoria și folclorul, recuperate literar, i se adaugă lui Alecsandri, ca virtute, și spiritul optimist, pe care nu-l au Cârlova, Bolintineanu, Alexandrescu și nici chiar Heliade (*profetismul* și *vizionarismul* acestuia sunt altceva decât *optimismul alecsandrian*).

Iarăși fac o paranteză, dar e bine de remarcat și de subliniat că Eminescu apreciază *optimismul*, el, despre care se susține că era *fundamental pesimist* și că visa să fie spulberat, în mod ființial, în Nirvana. O contradicție prea puțin observată și nerezolvată.

Din toate aceste trăsături, Eminescu îi face un portret *literar*, în care boierul Alecsandri apare transfigurat într-o lumină patriarhală și pastorală: *acel rege-al poeziei, vecinic tânăr și ferice, / Ce din frunze îți doinește, ce cu fluierul îți zice, / Ce cu basmul povestește – veselul Alecsandri, /...*

Sau visând cu doina tristă a voinicului de munte, / Visul apelor adânce și a stâncelor cărunte, / Visul selbelor bătrâne de pe umerii de deal, / El deșteaptă-n sânul nostru dorul țării cei străbune, / El revoacă-n dulci icoane a istoriei minune, /

Vremea lui Ștefan cel Mare, zimbrul sombru și regal (Epigonii).

Pentru posteritate, Eminescu este cel care *l-a pus pe soclu* pe Alecsandri. Și, încă odată, tot Eminescu e mare, pentru că pentru că el și-a stabilit și secundul în istorie (raportat la epoca romantică).

Ceea ce seduce la Alecsandri este coerența interioară a poeziei, viziunea concentrică, absența prolixității ideatice, perfecțiunea metrică (neîmplinire reproșată lui Bolintineanu și Heliade) și un laborator lingvistico-poetic echilibrat, care nu alunecă în divagații neologice exotice, ca la Bolintineanu, sau chiar aberante, ca la Heliade.

Corabia poeziei românești poate acosta, în fine, la un țărm al echilibrului stilistic.

Alecsandri nu este *un geniu poetic*, dar este *un model*.

Nici nu este superior, ideatic, unui Bolintineanu sau Heliade, dar Eminescu știe ce spune, când îl scoate în față.

Bolintineanu și Heliade au navigat prea departe pentru a constitui coordonate într-o geografie lirică națională.

Harta lor e prea vastă. Iar Eminescu nu se propune și nu se bate pentru premiul întâi, pentru că știe că nici el însuși nu este *un model* care să creeze o școală.

Epigonismul eminescian nu e o școală, e un *rebut*.

Cantemir, Budai-Deleanu, Heliade, Eminescu, chiar și Bolintineanu (prea puțin înțeleș) nu sunt oameni care *să facă școală*, ci sunt *unicate*. Alți creatori geniali se pot *inspira* din viteza lor de *a plana* asupra existenței, dar ei nu creează *curente*.

Mai mult decât atât, spre deosebire de Bolintineanu care, în ce privește aspectul erotic, recurge la fantele poeziei așa-zis *anacreontice*, și pe acest palier, Alecsandri este un *moderat*.

Aminteam mai sus remarca lui Manolescu, aceea că Alecsandri *sacralizează* erosul, *lamartinizând* sentimentul.

Ne-am exprimat deja poziția în această privință, susținând că, în lamartinism, poeții noștri pașoptiști au descoperit o matcă prozodică și melodică, pentru exprimarea lirică a spiritualității lor, cu atât mai mult cu cât puteau afla puncte comune cu poezia lui Lamartine, în virtutea experiențelor religioase comune ale celor două Europe creștine.

Alecsandri trece prin aceeași dramă ca și Conachi, Bolintineanu și, mai târziu Eminescu: moartea tinerei sau a femeii iubite – în cazul lui Alecsandri, Elena Negri.

Și e demn de remarcat că sentimentul erotic devine *adânc* prin contagiune cu moartea. Reflectată în oglinda morții și la scara eternității, iubirea își dezvăluie tiparul abisal.

De aceea, poeziile din ciclul *Lăcrămioare* au oarecare amprentă metafizică.

De aici moștenește Eminescu sintagme ca *neagra vecinicie* (*Steluța*) sau *cumpăna vieții* (*8 Mart*), deși epitetul *neagra* are conotații sensibil aprofundabile în versurile acestuia – dacă nu cumva Eminescu nu face decât să ne sugereze *lămuritor* că a percepția noastră este superficială inclusiv în privința liricii pașoptiste, care, pe filieră hermeneutică medievală, cuprinde aspecte insondabile unei lecturi liminare.

Iubirea este, și pentru Alecsandri, un sentiment dumnezeiesc, care, pe om, îl *schimbă și-l face Dumnezeu* (de fapt, *dumnezeu*, nu după ființă, ci după har) /.../ *Ș-a zilei mii de glasuri, ș-a nopții mii de șopate / Îl proclamează-n fală a lumii împărat* (*8 Mart*), ceea ce omul a fost de la începuturile existenței sale în univers, ceea ce *Înțeleptul* îi repeta *Lumii*, înfruntându-i trufia, în *Divanul cantemirean*.

Iubirea este, de fapt, cea care îl reconfirmă pe om în demnitatea sa imperială, la nivel ontologic, cea care îi redeșteaptă conștiința asupra acestui statut, umbrit de aparența condiției sale umane umile sau chiar mizere.

Important de semnalat este că, în același timp cu trezirea conștiinței nemuririi, se deșteaptă și conștiința poetică: *prin iubire, la a iubirei soare, / Ai deșteptat în mine poetice simțiri* (*Steluța*).

Ceea ce reproduce faptul că ontologia umană este intim legată de condiția sa poetică. Și poeții pașoptiști nu l-ar fi putut citi pe Heidegger.

Iubirea este *un soare dulce în veci neasfințit*, care anulează efectele ireversibilității timpului și chiar moartea, care face din om o ființă nemuritoare, așa încât: *Zadarnic timpul trece c-un zbor neobosit, / În sânul omenirii vărsând a iernii gheață* (*8 Mart*).

Motiv pentru care Alecsandri convertește lamentațiile pe tema morții și a scurgerii timpului în imne ale iubirii, ceea ce încercase și Heliade, în *Meditațiile* sale din 1830, cu mai puțin succes stilistic al metamorfozei.

Însă, e adevărat că Eminescu nu va mai recurge la aceeași convertire și, paradoxal, va permite să triumfe în poezia sa mai mult ecoul plângerilor, al zdrobirilor interioare,

pe buza prăpastiei unui timp și a unei lumi care se lasă să alunece într-un întuneric a cărui esență nu o cunoaște.

În schimb, Alecsandri e un spirit care nu suportă *să se scufunde* în abisul tristeții.

Într-un poem intitulat *O noapte la țară*, cu reverberații din străvechea hermeneutică literară bizantină și românească, la nivelul viziunilor de adâncime și al motivelor, Alecsandri reușește să fie de mai multe ori paradoxal.

Un prim paradox constă în conjugarea, într-o poezie de dragoste, a unor strofe care fac apologia fugii de lume de tip anahoretic.

Locul lor în acest poem nu se explică decât prin aceea că iubita murise și că gândurile poetului se îndreaptă inițial spre elogiul aceleia care, trăind tragedia despărțirii de ființa dragă, are puterea să renunțe definitiv la această lume, dedicându-se altor cugetări (ceea ce ne determină să concluzionăm că eremiții se bucurau de multă stimă și evlavie, că perdeaua noilor mentalități nu se trăsese asupra unor atitudini extrem de vechi și de profunde):

Frumoasă e câmpia cu dulcea-i liniștire

[un echivalent semantic al *pustiei* isihaste, indicată și de
epitetul *dulce*]

Pentru acel ce fuge de-a lumii amăgire,

Pentru acel ce caută un trai neînsemnat!

Plăcut, plăcut e ceasul de griji nentunecat,

Și dulce este viața ce curge lin, departe

De-al omenirei zgomot, de-a ei fumuri deșarte!

Când inima hrănește o tainică dorință,

Când omul simte-n sânul-i o crudă suferință,

O jale fără margini, un dor fără hotar;

Când zâmbetu-i ascunde ades suspin amar

Când mintea-i se deșteaptă din vis de fericire,

Pierzând orice credință [în posibila fericire în lume],

oricare nălucire,

Ferice de acela ce-n tulburarea-i poate

Pe-un cal să se arunce și prin văzduh să-noate,

Pășind peste-orizonturi, zburând peste câmpii.

Ferice care poate, departe de cei vii,

[aluzie la faptul că monahii se consideră *morți* pentru lume]

Să uite-a sa ființă, să peardă-orice simțire [apathia eremitică],

Să nu mai facă parte din trista omenire!

Fericirile sunt tot un apelativ la o conștiință creștină înrădăcinată.

Ceea ce urmează e...*sacralizarea* erosului. Elogierea amorului conjugal o realizase, însă, deja Heliade.

Alecsandri reînaltă, cu mai multă virtuozitate poetică, sentimentul erotic, monogam, la treapta de *dar divin*, pe temeuri biblice – deși, în unele versuri, mai păstrează și el binecunoscutele accente anacreontice idolatre (în poezii ca *O seară la Lido* și *Adio*).

Totuși, exprimă destul de limpede și faptul că există o singură *iubire mare* și ea readuce în om conștiința Izvorului prim și dumnezeiesc al iubirii.

Am văzut însă că, înaintea lui, Conachi făcuse aceste demersuri, de reintroducere în fâgașul creștin a sentimentului erotic, din momentul întâlnirii cu marea iubire.

Secvența a doua a poemului alecsandrian conține un tablou al nopții, care e *scena romantică* a unui *teatru cosmic* – poezia este alcătuită din trei secvențe, delimitate de poet, fiecare din ele având din câte trei strofe.

Nu este însă *noaptea* lui Cârlova și nici a lui Alexandrescu, cu toată identitatea semnificației astrilor cerești.

Motivul este acela că *melancolia* nu este aici un sentiment *în sine*, ci *un actor secundar* și *secvențial*.

Alecsandri nu e în primul rând *nostalgic*, cu toate că pretinde, nu își exprimă principalmente *jalea* și *dorul*, deși le denumeste în poem, ci încearcă să le estompeze, să le aline.

El nu își află *plăcerea* în ele, precum Cârlova, Alexandrescu sau alți poeți pașoptiști. Contemplația și cugetarea la moarte îi produc suferință, îl determină să se replieze rapid în elogii la adresa poeziei și a iubitei-înger.

Eminescu se va întoarce la *suferința dureros de dulce* (*Odă (în metru antic)*), dar Alecsandri nu gustă sentimentele până la drojdie. Coșbuc¹¹⁹⁷ avea de ce să își afle aici rădăcina tonalităților sale.

¹¹⁹⁷ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Co%C5%9Fbuc.

Dacă G. Coșbuc e nihtofob fără rezerve, Alecsandri, care trăia totuși într-o epocă romantică, reproduce peisaje nocturne, dar e un fals poet *romantic* al nopții.

Noaptea aceasta înstelată și cu o lună care este *lampă aninată la poarta de vecie* și *făclie* care domnește *în dulcea taină a umbrelor* (lexicul e impregnat atât de lecturi ortodoxe cât și ne-ortodoxe), constituie atmosfera reculegerii poetice și a rememorării iubitei pierdute, al cărei chip apare în fiecare stea, *când ochiul rătăcește primblându-se prin stele*.

Luna e *lampa* care îi indică *poarta de vecie* (expresia *poarta vecinicii* apăsarea și la Heliade, în poezia *Visul*), este *lumină mângâioasă* care *în ceruri ea părea / Menită ca să ducă pe căi necunoscute / Dorințele-omenirei în lung deșert perdute!*

Rolul acesta intercesor conservă reminiscențe, la nivel simbolic, din mai vechea asociație – tot simbolică – dintre *aștrii cerești* și *sfinți* sau *îngeri*.

O bună parte din acest tablou păstrează imagini și culori tradiționale. În afară de aceasta, *sună* foarte eminescian.

Însă Alecsandri nu are nevoie *de tranziție* prin lumea umbrelor, nici să străbată infernul, pentru că iubita sa este printre cei fericiți, alăturați *cu sfânta armonie a cetelor de îngeri*. Cel puțin *așa crede* poetul.

Și în cea de-a treia secvență a poeziei, iubita își face prezența printr-o epifanie sonoră, sub forma unui *glas de înger*, care *se coborî prin stele din leagănul ceresc*.

Rolul *aparității* este acela de a-i transmite mesajul că *ferice* este acela care *slăvește armonia și-nalta poezie*.

Altfel spus, la reproșurile interioare ale conștiinței poetului, care se simte vinovat că nu s-a retras din lume, după trecerea iubitei la cele veșnice, el își răspunde sieși continuând să creadă lăuntric (sau sugerând cititorilor) că ea nu îl condamnă, ci îi reconfirmă vocația de poet:

El poartă pe-a sa frunte un semn dumnezeiesc, / Și geniul său gustă plăceri încântătoare / Zburând la nemurire ca vulturul în soare. Heliadesc...

Și chiar mai mult decât împlinirea vocației poetice, sensul existenței sale pe mai departe în lume este acela de a purta în inimă iubirea pentru ea, *căci dulce-i pentru altul și-n altul a trăi, / Și dulce-i de a zice, când inima jălește, / Am o ființă-n lume ce știu că mă iubește!*

Destulă de paradoxală și chiar neconvingătoare nevoia iubitei, aflată printre *armonii de îngeri*, de a se consola –

exclusiv – cu iubirea poetului rămas pe pământ și chiar cu... gânduri la Veneția (*Despărțirea*).

Din apropierea acestora simbolice, între stele, *armonii îngerești* și femei iubite care par *îngeri*, confuzionate totuși de lecturi din aria apuseană a creștinismului, cred că a reținut ceva și Eminescu, pentru că mai păstrează unele ecouri în poezia sa (va mai fi vorba și altădată), cu toate că el a încercat dificile *decantări teologice*.

Deși, după cum am văzut mai devreme, îl acuză pe Heliade de *sofisme teologice*, e necesar un studiu atent al repercursiunilor pe care le-au avut, totuși, în opera sa, anumite concepții ale înaintașilor.

De la Alexandrescu, spre exemplu, reproduce în *Povestea magului călător în stele*, o idee necreștină la origine, platonică, prezentă doar într-o poezie a aceluia, *Reveria*, despre preexistența sufletelor ca niște îngeri, în cer:

*Acolo în stele ca-n lumi de lumină, / Sunt suflete, îngeri,
ce cânt și ador; / Ființi grațioase ce blând se înclină, /
Cătându-și în lume tovarășii lor.*

La Alexandrescu putea fi, la propriu, o *reverie*, pentru că nu mai apare în altă parte, în opera sa, și nici la vreun alt poet romantic. E singura relație concretă cu platonismul pe care am putut-o detecta atât la poezii pașoptiști, cât și la Eminescu.

Ar fi interesant de investigat din care anume lecturi și-ar fi putut însuși Alexandrescu această idee. Însă este mult prea puțin pentru a susține că poezii pașoptiști sau Eminescu aveau o viziune generală asupra lumii platoniciene.

Altfel, Grigore Alexandrescu a avut un rol definitoriu pentru configurarea sentimentului erotic în lirica românească postanacreontică, după cum remarcă Mircea Anghelescu:

„Ceea ce iubește poetul nu este *femeia*, ci *iubirea* [...].

Alexandrescu, ca mai târziu Eminescu, își idealizează obiectul pasiunii sale până la *transfigurare*, ceea ce slăvește el este femeia ideală, *iubita*, și nu *prezența materială*... [...].

Ceea ce îl deosebește întrucâtva pe Alexandrescu de ceilalți poeți ai generației sale, apropiindu-l, cum spuneam, de Eminescu, este caracterul conceptual, metafizic aproape, al dragostei...”¹¹⁹⁸.

Istoria literară reține, din Alecsandri, ca un reper poetic demn de un *rege*, ciclul pastelurilor.

¹¹⁹⁸ Mircea Anghelescu, *Introducere în opera lui Gr. Alexandrescu*, op. cit., p. 20 ș. u.

Primul dintre ele ne introduce nu numai în atmosfera *serilor la Mircești*, dar și în proximitatea intereselor literare și a motivațiilor lor mărturisite, a preocupărilor *fantaste* ale lui Alecsandri.

Dintr-un fir reprezentat de un topos vechi și străvechi, încetățenit ca motiv religios, cel al *călătoriei vieții* (*O! farmec, dulce farmec a vieții călătore*), poetul deduce ramificații în stare să se transforme în poezie: suvenire nostalgice ale călătoriilor (*Apoi a mea privire prin casă rătăcindă / Cu jale se oprește pe un oraș tăcut, / Veneția regină...*) și, în prelungirea lor sau nu, călătoriile închipuirii (*Așa-n singurătate, pe când afară ninge, / Gândirea mea se primblă pe mândri curcubeii*).

Cele trei hagialăcuri ale lui Alecsandri – din care doar amintirea mai călătorește nostalgic în *viața care se trăiește* –, sunt, de fapt, țesătura unor fire complementare, care se prelungesc și se întretaie.

Călătoria vieții le cuprinde pe celelalte două, care se întâlnesc dar nu se suprapun: *suvenirele* îl năpădesc când *închipuirea își strânge-a sa aripă*.

S-ar părea că Alecsandri reifică o hermeneutică mai veche – medievală –, și abstractă. De data aceasta, nu hermeneutica abstrage înțelesul vieții și îi concentrează sentențial înțelepciunea experienței, ci viața trece peste malurile toposului, ilustrându-l frenetic.

Oare? Unde e și cine a stabilit limita între *paradigmă* și *experiență*, între *expansiunea vizual-vizionară* și *concentrarea esenței* ei în pilde/sintagme/topoi?

Putem interpreta însă fenomenul și ca pe o emergență a *filosofiei* medievale în viața cotidiană. Vom vedea.

Poezia este o *călătorie* când reclusiunea forțată îi reprimă poetului avânturile. Alecsandri, boem în ale fanteziei, erant și vagabond în avangarda simboliştilor, nu era însă un *rătăcitor* eminescian, mistuit de dorul idealurilor intangibile.

Forțat de vremea rea să zăbovească în casă, în fața focului din sobă, poetul se lasă în voia contemplării și a visării. Pe când afară ninge, *pe jilțu-mi, lângă masă, având condeiu-n mână, / ... scriu o strofă dulce pe care-o prind din zbor*.

Prin fața ochilor săi trec eroi și zâne, memorări ale Veneției și ale înspumatei Mediterane, ori *insule frumoase și mări necunoscute, / Și splendide orașe, și lacuri de smarald /.../ Și-n tainice saraiuri minuni orientale...*

Iarna grea îi provoacă o *profundă nostalgie de lin, albastru cer!* / *Dor gingaș de lumină, amor de dulce soare, /.../ ...visez de plaiuri pe care alba lună / Revarsă-un val de aur ce curge printre flori.*

Spațiul alecsandrian are o dimensiune reală, în care poetul este reținut într-o cameră cu *perdelele lăsate și lampele aprinse*, în fața focului, fumând din țigară, având cățelul pe genunchi, visând și privind nostalgic portretul iubitei pierdute.

Dimensiunea fantastică are, de asemenea, câteva coordonate foarte bine stabilite: o fantezie inspirată de istoria, basmele și folclorul românesc (observabilă în *Serile la Mircești, La gura sobei, Noaptea*), o altă cu parfum oriental și exotic, la care se adaugă elogiile peisaje italiene, însorite, provocatoare de reverie, mai ales acum, când zăpada cade, vijelia urlă și gerul îngheață.

Alecsandri se plânge de iarnă pe un ton ovidian, deși el nu e *roman* și nici nu se află *exilat la Mircești*, ci este la el acasă.

Iubitor de basme, de poezie populară și folclor, poetul ne lasă impresia că n-a avut acces la ele decât pe cale cultă.

Nimic biografic nu transpare în versurile sale, iarna nu-i readuce în memorie niciun joc din copilărie, niciun plugușor, nicio colindă, nimic legat de feeria iernii în orice ochi de copil.

Singurele amintiri fericite sunt de pe maluri mediteraneene sau din trecute povești de iubire.

Spre deosebire de Eminescu și chiar de poeții noștri moderni de mai târziu, pașoptiștii noștri n-au copilărie, ca *vârstă paradisiacă* reprodusă în literatură.

Însă acest lucru nu e neapărat unul dramatic, ci, dimpotrivă, poate să ne releve faptul că paradisul lor nu e *încă* pierdut și că ei nu au sentimentul că trebuie să-l caute și să-l recupereze de undeva, din copilărie sau din natură.

La Alecsandri toate sunt *vesele* și *dulci* (o altă emoție a *dulcelui* decât la Cârlova și Alexandrescu, dar într-o mică măsură înrudită cu a lui Bolintineanu) și Eminescu a remarcat prea bine aceste valențe ale poeziei sale când l-a numit *veselul Alecsandri*.

Un *rege vesel* e poetul nostru, care nu suportă *întristarea* sau *disperarea*.

Tocmai de aceea se refugiază în contemplație și reverie când e asediat de vremea vitregă de afară, fără să cadă pradă unei melancolii adânci, îngăduind doar o *nostalgie blândă* (deși poetul o numește *profundă*), un regret sezonier.

Alecsandri este *un descriptiv* și chiar *un narativ*, căruia nu îi lipsește nici o serioasă notă psihologizantă și un ochi contemplativ.

Este însă, într-o mare măsură, și un *estetic*, un talent poetic estetizant, care știe să camufleze undele sensibilității în spatele artei.

Tensiunea erotică se estompează la el în tușe fugare ale sentimentelor, corzile nu sunt lăsate să vibreze nici acum cu toată intensitatea.

Precum Creangă mai târziu, Alecsandri evită evocările încărcate de dramatism imediat ce se apropie de ele. Pastelurile sale sunt o fugă plastică de la o culoare la alta, fără a lăsa tonurile să devină grave.

Descriptivismul lui acomodează la noua perspectivă romantică fundamentele viziunii medieval-tradiționale despre natură și cosmos, cu pecetea lor simbolică.

Mai bine zis, aceste fundamente sunt premisa reveriei contemplative, creatoare de temple albe de zăpadă, cu coloane de fum și orgă de codri, cu impunătoare candelabre de stele (*Mezul iernei*) – deși nu excludem nici interferențe cu Lamartine:

*Fumuri albe se ridică în văzduhul scânteios
Ca înaltele coloane unui templu maiestos,
Și pe ele se așează bolta cerului senină,
Unde luna își aprinde farul tainic de lumină.*

*O! tabou măreț, fantastic!... Mii de stele argintii
În nemărginitul templu ard ca veșnice făclii.
Munții sunt a lui altare, codrii – organe sonoare
Unde crivățul pătrunde, scoțând note-ngrozitoare.*

Dacă Bolintineanu vedea lumina stelelor întunecând cerul, Alecsandri sesizează lumina stelelor înghețată, vede gerul iluminat de stele, surprinde neclintirea luminii stelare, o transparență rece care devine lumină: *ger cu stele* (*Sania*), *stelele par înghețate* (*Mezul iernei*).

Gerul se contopește cu lumina stelară (cerul cu pământul), iar lumina aceasta e *caldă* nu prin sine, ci prin impresionabilitatea inimii umane, a inocenței poetice care admiră *un ger luminos*.

Înmărmurirea aceasta de tăcere și lumină, neclintirea acestui cosmos imens, în același timp vitreg și primitor, fascinant și copleșitor, fără să devină înspăimântător la modul pascalian, sunt elementele unui tablou determinat de un mod ancestral de a privi universul, de care poeții pașoptiști, preromantici sau romantici, nu se dezic.

Această natură care trosnește de ger (*În păduri trăsnesc stejarii*), infuzată de o glacială lumină astrală care înmărmurește eclesial, formează un peisaj care, printr-un echivalent psihologic, e înmărmuritor pentru om, ce se simte, în același timp, mic, dar și înălțat la o contemplație superioară.

Hermeneutica străveche e camuflată în spatele unei realități care pare reprodusă de o retină *modernă*.

Retina aceasta, și la Bolintineanu și la Alecsandri, se dovedește a proiecta nu doar ceea ce vede și ceea ce îi străpunge simțurile, ci și ceea ce construiește rațiunea contemplativă, *văzul* abstract și perspectiva simbolică. Nu e o viziune bizantină *diluată*, ci doar *reconfigurată*.

Nu este acesta singurul exemplu de perspectivă amprentată simbolic asupra naturii și a cosmosului.

Venirea primăverii determină – ca și în cazul tabloului magnific și zguduitor al iernii, care unea frigul stelar cu gerul de pe pământ, în interiorul unui templu sculptat în lumină – recunoașterea unei *puteri creatoare* care a dat formă acestui univers și îl renaște continuu (*Lunca din Mircești*¹¹⁹⁹):

*O! minune, farmec dulce! O! putere creatoare!
În oricare zi pe lume iese câte-o nouă floare,
Ș-un nou glas de armonie completează imnul sfânt
Ce se-nalță către ceruri de pe veselul pământ.*

*Tot ce simte și viază, feară, pasăre sau plântă,
În căldura primăverii naște, saltă, zboară, cântă.
Omul își îndreaptă pasul cătră desul stejăriș,
Unde umbra cu lumina se alungă sub frunziș.*

*El se duce după visuri; inima lui crește plină
De o sacră melodie, melanholică, divină,
De o tainică vibrație, de-un avânt inspirător
Ce-i aduc în piept suspinuri și-n ochi lacrimi de amor.*

¹¹⁹⁹ Întregul poem: http://ro.wikisource.org/wiki/Lunca_din_Mirce%C5%9Fti.

*Este timpul re-nvierii, este timpul re-nnoirii,
Ș-a sperărei zâmbitoare, ș-a plăcerii, ș-a iubirii.
Pasărea-și gătește cuibul, floarea mândrele-i colori,
Câmpul via sa verdeață, lanul scumpele-i comori. /.../*

*O pătrunzătoare șoaptă umple lunca, se ridică.
Ascultați!... stejarul mare grăiește cu iarba mică,
Vulturul cu ciocârlia, soarele cu albul nor,
Fluturul cu plânta, râul cu limpidetea izvor. /.../*

*Luncă, luncă, dragă luncă! rai frumos al țării mele,
Mândră-n soare, dulce-n umbră, tainică la foc de stele!*

...

Dialogul cosmic, care va căpăta amploare în lirica eminesciană, nu este însă nici aici o metaforă născută dintr-un entuziasm juvenil, ci tot parte din străvechea, ortodoxa convorbire între elementele universale, între logosul cosmic și cel uman (omul cuprins, sub auspiciile reînvierii naturii, de nostalgia paradisiacă, de o *sacra melodie, melanholică, divină*).

Natura ca *rai tainic la foc de stele* mi se pare una dintre cele mai splendide metafore din poezia lui Alecsandri – deși lumina focului de lună și de stele, care luminează pe pământ și pe mare, apare mai des la Bolintineanu.

Poezia *Concertul în luncă* exprimă aproximativ aceeași stare:

*În a nopții liniștire o divină melodie
Ca suflarea unui geniu printre frunzi alin adie,
Și tot crește mai sonoră, mai plăcută, mai frumoasă,
Pân' ce umple-ntraga luncă de-o vibrație-armonioasă.*

*Gânditoare și tăcută luna-n cale-i se oprește.
Sufletul cu voluptate în estaz adânc plutește,
Și se pare că s-aude prin a raiului cântare
Pe-ale îngerilor harpe lunecând mărgăritare.*

Iubirea e și pentru Alecsandri *raiul vieții mele* (*Serile la Mircești*) și principul creator și ordonator, care transformă universul într-un rai, într-un cor angelic sau cântec al sferelor armonios: *Și-atunci păduri și lacuri, și mări, și flori, și stele / Intoanță pentru mine un imn nemărginit.*

Din același reflex literar patristico-medieval fac parte și metafore ca *scară de lumină*, pe care se coboară o ciocârlie în poezia *Secerișul*, sau *orizontul cu stele semănat* (*Pe coastele Calabriei*), pe care o vom comenta detaliat, ca viziune poetică, când vom ajunge la Eminescu, ori *voiosul soare ca un mire luminos* (*Balta*).

Cât despre *luna, vas de aur* (*Pe coastele Calabriei*), am mai vorbit și vom reveni și altădată.

Poetul se află între starea de inerție fizică, dar depășită prin filosofie (*Și gândirea mea furată se tot duce-ncet la vale / Cu cel râu care-n veci curge, făr-a se opri din cale – Malul Siretului*) și dinamismul existențial care receptează bogăția de manifestări ale vieții, formele luxuriante ale universului, în poeme precum *Concertul în luncă*, *Vânătorul*, *Balta*, etc.

Universul acesta respiră – fără a fi infuzat de un spirit panteist –, încât se poate expune poetic un *lan /.../ umed de răsuflul aurorii* (*Secerișul*).

Alte două tablouri impresionante realizează Alecsandri în poeziile *Noaptea* și *Pe coastele Calabriei*.

În primul introduce elemente cosmice și fantastice care conduc spre transcenderea planului empiric (*Ici, colo, cerul dispare sub mari insule de nori, / Scuturând din a lui poale lungi și răpizi meteori. // Pe un deal în depărtare un foc tainic strălucește / Ca un ochi roș de balaur care-adoarme și clipește.*), iar în al doilea ne apropiem mult de Bolintineanu, printr-un poem din specia celor *maritime*, prin care pașoptiștii, voiajori în Italia și reflexivi în fața Mediteranei, se apropie mai mult de o temă predilectă a simboliştilor vest-europeni, decât simboliştii noștri înșiși.

Pe de altă parte însă, tot atât de adevărat e că peisajul marin nu îi predispune la *nostalgia vagabondajului*, ci tot la o contemplație cu adânci reverberații *simbolice* iar nu *simboliste*, care naște imagini și metafore poetice ce presupun imersiune hermeneutică în apele sensurilor vechi.

Să nu uităm că *marea* e un astfel de topos vechi și, fără îndoială, panorama maritimă era captivantă nu doar la modul *realist*, ci determina reverberarea unor semnificații *încă vii* în spiritul acestor poeți (o dovadă este existența unor elemente esențiale, care aparțin literaturii tradiționale, bizantin-românești, și care pot fi lesne trecute cu vederea de o lectură ignorantă: luna ca vas de aur, sihastrul, orizontul semănat cu stele):

*Pe coastele Calabriei vaporu-naintează
În unda luminoasă ce noaptea fosforează;
El taie-o brazdă lungă pe-al mării plai senin,
Și luna, vas de aur, plutește-n ceruri lin.*

*În dreapta, pe-ntuneric, se-nalță-un negru munte,
Vulcanul bătrân Etna, cu lava stinsă-n frunte;
Sehastru ce cunoaște al globului mister,
El pare că din sânul-i azvârle stele-n cer.*

*În stânga e Carybda săbatică, stâncie.
Din zare se întinde o punte argintie
Pe care se îndreaptă vaporul legănat,
Ce calcă orizontul cu stele semănat.*

*Dorm valurile mării sub atmosfera caldă.
În baie azurie Sicilia se scaldă;
Și-n umbră călătorul, ținând ochii spre mal,
Aspiră-al Syracusei parfum oriental.*

Nici *parfumul oriental* nu este un element incitator la vagabondaj, așa cum nu e nici vaporul navigând pe linia orizontului, adică pe orizontală, traversând sfera pământului, nu îndepărtându-se și nu stârnind curiozități și pasiuni spre descoperirea unor târâmuri exotice.

De altfel, *exotismul* oriental, grecesc, turcesc (musulman) sau levantin, era un element cunoscut poezilor noștri, mult mai mult decât occidentalilor și care n-avea de ce să le stârnească fantezia.

Tot facultatea contemplativă este cea care e trimisă să exploreze, care străbate distanțe cu mult mai mari, pe verticală, care descoperă analogii între cer și mare, între fosforul undelor marine și lumina astrală, între vaporul de pe mare și vasul lunii, între focul lavei vulcanice și aprinderea stelelor, între plaiul mării și stelele semămate.

Punțile de legătură dintre *cer* și *pământ*, dintre *transcendență* și *imaneță*, nu sunt *deteriorate*, pentru conștiința poezilor români.

Natura terestră fuzionează cu cea celestă în peisaje care pot părea suprarealiste, dar care, paradoxal, erau percepute ca firești, nu ca o extravaganță a imaginației.

După cum am afirmat deja, multe din aceste elemente aparțin palierului de gândire și de viziune al literaturii vechi și autorii de *poezie nouă* nu făceau decât să le reproducă într-un context liric mai mult sau mai puțin modificat la nivelul expresiei și al concepției prozodice.

O trăsătură interesantă a pastelurilor lui Alecsandri este și analogia dintre *peisajele de natură* și *psihologia umană* (o variantă a sa este și *erotizarea naturii* – termenul lui T. Vianu, aplicat la Eminescu): *Soarele rotund și palid se prevede printre nori / Ca un vis de tinerețe printre anii trecători (Iarna); Un fir de iarbă verde, o rază-ncălzitoare, / Un gândăcel, un flutur, un clopoțel în floare, / După o iarnă lungă ș-un dor nemărginit, / Aprind un soare dulce în sufletul uimit (Sfârșitul iernei); Noaptea-i dulce-n primăvară, liniștită, răcoroasă, / Ca-ntr-un suflet cu durere o gândire mângâioasă (Noaptea); etc.*

Psihologizarea sau *umanizarea* naturii care, tot în pictură, poate crea efecte suprarealiste, aici este însă un reflex al aceleiași tradiții românești ce receptează universul ca pe un element casnic, domestic, nedivizat de om, infuzat de starea lui de spirit.

De remarcat că nu interiorul uman este cosmosensibil, ci transformările naturale sunt cele care suportă comparația cu fenomenele psiho-spirituale din universul uman. Suntem tot pe o scară *medievală* a valorilor.

Încheiem prin a spune că, odată cu Alecsandri, s-a creat impresia începutului de carieră al unei poezii *tradiționaliste*, care, prin dihotomie literar-ideologică, trebuie înțeleasă ca altceva și ca opusă celei *moderniste*.

Pe marginea poemelor sale cu țărani va curge multă cerneală a polemicilor sămănătoriste și poporaniste. Este însă o discuție pe care o lăsăm pentru mai târziu.

Și tot despre *natura romantică*...

Precizam undeva mai sus că pașoptiștii au fost interesați de prezervarea unui fundament cultural-spiritual în interiorul avalanșei de schimbări istorico-sociale ale vremii. Esențială în acest proces era devăluirea unei fizionomii identitare, a unei specificități pe toate planurile.

Prima sursă, evidentă, era *istoria*, iar a doua...*geografia*.

Timpul și spațiul erau dimensiunile care configurau naționalitatea, *matricea stilistică*.

Profilul lor era deja precizat în trecut, cu tot cu teoria originilor. Pașoptiștii nu trebuia decât să sape, mai ales că teoriile romantice în vogă erau favorabile acestor investigații.

În critica noastră literară, Mihai Moraru susține o relație mult mai profundă decât s-a bănuț între *literatura medievală* și *cea romantică*, remarcând orientarea filo-latină și filo-italiană a cărturarilor noștri înainte de epoca pașoptistă – Miron Costin fiind cel care plasează Italia în *dricul* [centrul] pământului, *ca o rodie*, numită, pentru frumusețe, și *raiul pământului*, – dar și germenii dacismului la Dimitrie Cantemir.

E necesar să discernem între ce a fost *abjecție comunistă* în epoca ceaușistă, care asimila naționalismul ideologiei sale, și ce reprezintă cu adevărat *tradiția istorică, literară și culturală* a românilor.

Trecem în revistă câteva idei, care altfel pot cunoaște dezvoltări vaste.

O mare parte din ideologia literaturii romantice românești (sau preromantice) își află sursele în textele de mai jos și în altele asemenea.

Grigore Ureche:

„După răsipa țării dintăi, cum spune mai sus că s-au pustiit de nevoia oștilor lui Flac hatmanul râmlenescu [...] mai apoi, după multă vreme, cum spune mai sus, cându păstorii din munți ungurești [din Ardeal], pogorându după vânat, au nemerit la apa Moldovei, locuri desfătate cu câmpii deșchiși, cu ape curgătoare, cu păduri dese și îndrăgind locul, au tras pe ai săi de la Maramoroș și pre alții au îndemnat, de au discălicat întâi sub munte, mai apoi adăogându-să și crescându înainte, nu numai apa Moldovei, ce nici Siretul nu i-au hotărât, ce s-au întinsu până la Nistru și până la mare”¹²⁰⁰.

¹²⁰⁰ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, Ed. Minerva, București, 1987, p. 12.

Miron Costin:

Vânătoarea lui Dragoș:

„...de pe coama munților înalți privesc spre pământul Moldovei viitoare. Ochiul cuprinde luncile Prutului, în care se oglindesc câmpiile curate ce se întind pînă la Nistru, câmpii întinse, care se arată ca o întindere fumurie sau ca mărime asemenea oceanului.

Nistrul cel măreț își are izvoarele în țările coroanei polone, și chiar acolo unde desparte în două Podolia, curge pintre stânci sculptate natural, ca și cum ar fi lucrate de mână de om; e mai frumos ca Nilul, deși e slăvit Nilul, ce curge încunjurat de trestii.

Nistrul întrece chiar Dunărea, a cărei ape sunt nesupuse albiei. Valurile Nistrului, în umbră, udă maluri cu pereți strimți, și fluviul poartă război cu Phoebus, ca să prindă din razele lui, căci stâncile aplecate îi ascund cerul.

Țânțarul, dușmanul somnului oamenilor, nu se află aci. Și, când se arată totuși maluri joase la vaduri, ele sînt asemenea labirintelor de grădini pe ape, sau asemenea sprâncenelor sublime de pe fruntea veselă a regelui slăvit, cu fruntea senină ca cerul!

Dacă zeițele din fabulele grecești ar fi aflat de aceste ținuturi, ar fi venit desigur aci din Olimpul lor. Peste tot, câmpii mănoase, pășuni întinse; care alte pămînturi în lume se pot asemăna cu acestea?

Și Prutul iese din acest regat, râu bogat, șerpuind pe șesuri întinse cu câmpii mănoase pe maluri. Aci zadarnic te mai lauzi, Egiptule, că acolo în țara ta întreci Prutul în bogăție.

Aci o jumătate de copeică produce șapte măsuri de grâu, ceea ce cu greu s-ar vedea între granițele tale nisipoase. În anii roditori, ovăzul, secara, grâul dau unsprezece măsuri, iar meiul peste douăsprezece.

Tu ce poți avea mai mult, de te lauzi cu protecția Cererei, decât că în țările tale crește zahărul? Aci iapa adesea fată doi mîzni și oaia trei miei deodată, iar vaca tânără de trei ani fată un vițel.

Și pe tine, Bârlade, râu roditor, nu pot să nu te amintesc: e greu de uitat cum curgi în bogăție îmbelșugată, ducând cu unda ta miere și lapte, desfătări ca în Rai.

Mai departe, ei văd și păduri, și pe unde curg râurile, șesuri întinse, și, când aplecară ochii, văzură o țară, cum ar fi o grădină înflorită cultivată între gardurile ei cu patru laturi.

Privind spre răsărit, se minunară de așa țară cu câmpii pline de flori, asemenea Raiului.

Acum nădejdea în prinderea pradei bogate se schimbă, altă dorință le umple sufletul. Privesc locurile și apoi pornesc mai departe de-a lungul râului, și acum, ieșind din ceața munților, dau de câmpiile curate. [...]

Capul zimbrului îl așezară pe un stâlp, ca un semn aducător de bine, și Boureni a fost întâiul sat după această ispravă, căci zimbrul se numește pe moldovenește bour.

De aci și țara are drept pecetie un cap de zimbru, și pe acel loc ei întemeiară cel dintâi sat și-i dau numele Boureni de la bour.

Căteaua, obosită sau rănită în desiș de către fiara slăbită de puteri, după atâta muncă alergă încălzită la apă, dar după ce bău, crăpă acolo istovită.

Dându-se acestui râu pe vecie numele de Moldova, de la Molda, el a păstrat și azi numele dintâi.

Izvorește din apropierea Maramureșului, tot din Munții Carpați, și se varsă în Siret lângă Roman. Râul Moldova a dat un nume veșnic și țării, și poporului: de la Moldova este și moldoveanul”¹²⁰¹.

Despre Italia:

„Țara Italiei, [privind] de aicea de la noi, iaste drept spre apusul soarelui, nu așa depărtată de țara noastră [...]. [Este] Italia în dricul pământului... [...].

Grecii zic Italiei cu altu nume: Hesperia, din Hesper, steaua ceea căriia îi zicem noi luceafărul cel de noapte, că acel luceafăr drept preste Italia apune. [...]

Iaste țara Italiei plină, cum să zice, ca o rodie, de cetăți și orașă iscusite, mulțime și desime de oameni, târguri vestite, pline de toate bișugurile.

Pentru mare iscusăniia și frumsățări a pământului aceluia, i-au zis raiul pământului, Italia, a căruia pământ, orașale, grădinile, tocmelele la casăle lor, cu mare desfătăciune

¹²⁰¹ Miron Costin, *Poema polonă*, în *Opere*, vol. I, EPL, București, 1965, p. 256-259.

traifului omenesc, n-are toată lumea, supt ceri blându, voios și sănătos: nici călduri prea mari, nici erni prea grele.

De grâu sațiu, vinuri dulci și ușoare, unt-de-lemn, mare bișug și de poame de tot feliul: chitre [citrice], năramză [portocale], alămâi, și zahăr.

Oamenii iscusiți preste toate neamurile, stătători la cuvânt, neamăgei, blânzi, cu oamenii streini nemeriți dintr-alte țări îndată tovarăși [...].

Aceea țară iaste amu scaunul și cuibul a toată dăscăliia și învățătura: cum era Athina într-o vreme la greci, amu iaste Padova în Italia – și de alte iscusite și trufașă meșterșuguri”¹²⁰².

Afinitățile pașoptiștilor pentru Italia și pentru țărmurile mediteraneene mi se par a fi substanțial susținute de asemenea fragmente.

De asemena, peisajele naționale au putut influența descrierile romantice din poezia și proza de mai târziu. Amănunte asemănătoare regăsim și în jurnale străine – vezi mai jos.

Paul de Alep¹²⁰³:

„În drumul de la Vaslui la Scânteia (o localitate), pădurea prin care treceam era nesfârșită și înfricoșătoare”¹²⁰⁴.

Obsesia pădurilor apare mai ales la Eminescu și Mircea Eliade.

„Cât despre legume, ca sfecla, pătrunjelul, ceapa albă și usturoiul, <acestea> nu cresc decât după Paște, căci în tot timpul Postului [Mare] ninge mereu ziua și noaptea, iar dimineața pământul este tare ca piatra; mai ales râurile sunt înghețate”¹²⁰⁵.

Despre iernile grele pomenesc sau fac aluzie mulți autori medievali, ca Varlaam, Miron Costin, Antim Ivireanul. De la Ovidiu până la Vasile Alecsandri și după, avem destule confirmări ale acestei realități.

¹²⁰² Idem, *De neamul moldovenilor*, în *Opere*, vol. II, EPL, București, 1965, p. 14-16.

¹²⁰³ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Paul_de_Alep.

¹²⁰⁴ *** *Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, (partea I: Paul de Alep), Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 30.

¹²⁰⁵ Idem, p. 59.

„Iar prunii ziși inimă de porumbel <sunt atât de mulți> încât seamănă cu o mare care se revarsă; <prunele> sunt de culori și de soiuri variate: albe, galbene, roșii, ruginii și sunt foarte gustoase; cireșii <cu fructe> roșii sunt atât de mulți încât par ca niște păduri; sunt și soiuri minunate de pere”¹²⁰⁶.

„...O câmpie de grâu..., în această țară [Moldova] întrece de obicei în înălțime statura unui om”¹²⁰⁷.

„Țara [Românească] este populată și îmbelșugată și fiecare sat este mare cât un târg”¹²⁰⁸.

Matei Basarab, cu alaiul său „au plecat la vânătoare, căci în toate aceste țări, până la cazaci și moscoviți [Paul de Alep subliniază foarte des unitatea de tradiții și obiceiuri care există în țările ortodoxe], în fiecare casă de episcop sau de boier sunt întotdeauna urși și alte animale, pentru petrecerea lor.

Căci este un obicei străvechi <al domnilor> să dea cu prilejul ajunului Crăciunului și al sâmbetei luminate un ospăț domnesc din vânatul lor, în a doua zi de sărbătoare. [...]

Seara s-au întors cu mare pompă. În spatele trăsurii domnești veneau care încărcate cu vânat: mistreți, iepuri, vulpi și urși pentru petrecere, apoi păsări sălbatice, <cum ar fi>: cocori, găini sălbatice, porumbei și altele”¹²⁰⁹, etc.

De la Dimitrie Cantemir selectăm iarăși doar câteva fragmente:

„Câmpiile Moldovei, des pomenite pentru rodnicia lor în operele scriitorilor vechi și mai noi, întrec cu mult bogățiile pe care le aduc munții [...], încât în anii buni grâul dă plugarului de douăzeci și patru de ori mai multă sămânță semănată, alacul de treizeci de ori, orzul de șaizeci, meiul, ceea ce cu greu ar crede cineva care n-a văzut, de trei sute de ori. [...]

În Moldova de jos meiul crește cum nu se poate mai frumos, din care pricină la ai noștri s-a născut proverbul că meiul în Moldova de jos și mărul în partea de sus a Moldovei nu au coajă. După ce-l zdrobesc, îl pisează și-l coc ca pe o pâine și mulți îl mănâncă cu unt, cât timp este cald încă.

¹²⁰⁶ Idem, p. 90.

¹²⁰⁷ Idem, p. 93.

¹²⁰⁸ Idem, p. 106.

¹²⁰⁹ Idem, p. 108.

Vei găsi nu livezi, ci păduri de pomi fructiferi. La munte fructele cresc de la sine, la șes însă trebuie să fie cultivate prin grija omului, dar tocmai de aceea sunt și mai gustoase. [...]

Dar pe toate celelalte daruri ale pământului le întrec cu mult viile minunate care se întind pe o mare lungime între Cotnar și Dunăre, atât de roditoare încât un singur pogon [...] dă cele mai deseori 400 până la 500 măsuri de 40 de livre de vin. Cel mai nobil vin se face la Cotnari [...], dar eu aș îndrăzni să afirm că este mai de soi și mai nobil decât toate vinurile din Europa...¹²¹⁰

Citind aceste fragmente, nu se poate spune că Alecu Russo¹²¹¹ sau Nicolae Bălcescu¹²¹² nu au avut precursori *medievali* sau că descrierile lor nu presupun o intertextualitatea amplă și un dialog deschis cu literature veche.

Dacă, așa cum spunea Heliade, natura fizică este în consonanță cu cea morală, e de înțeles de ce pașoptiștii își căutau, în istorie, tradiție religioasă, cultură veche și folclor, aspectele *întregii* lor fizionomii entice și spirituale.

Orizontul natural, *relieful stilistic* nu le era indiferent, după cum nu va fi nici mai târziu teoreticienilor filosofiei culturii.

Pentru reproducerea lui, mărturiile medievale de mai sus și altele asemenea erau esențiale, alături de informația istoric-narativă și de poezia cosmică a operelor omiletice și retorice.

¹²¹⁰ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Ed. Academiei RSR, București, 1973, p. 109.

¹²¹¹ A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Alecu_Russo.

¹²¹² Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_B%C4%83lcescu.

Bibliografia

Resurse clasice (în ordine alfabetică)

A

*** *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu*, Uniev, 1673, BAR, cota CRV 66, f. 5r-5v.

Albala, Radu, *Antim Ivireanul și vremea lui*, Ed. Tineretului, București, 1962.

Alecsandri, Vasile, *Poezii*, cuvânt înainte de Dumitru Micu, Ed. Ion Creangă, București, 1985.

Idem, *Înșiră-te, mărgărite*, Ed. Litera, Chișinău, 1998.

Idem, *Poezii*, antologie, pref. și repere critice de Nicolae Manolescu, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1993.

Alexandrescu, Grigore, *Poezii. Proză*, Ed. Minerva, București, 1985.

Ambrozie al Mediolanului, Sfântul, *Comentariu la Hexaemeron în 6 cărți*, în PL 14.

Andriescu, Al.[exandru] *Studiu introductiv la: Dosoftei, Opere I (versuri)*, ed. critică de N. A. Ursu, studiu introductiv de Al. Andriescu, Ed. Minerva, București, 1978.

Idem, *Psalmii în literatura română*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2004.

Anghelescu, Mircea, *Preromantismul românesc*, Ed. Minerva, București, 1971.

Idem, *Introducere în opera lui Gr. Alexandrescu*, Ed. Minerva, București, 1973.

Idem, *Mistificațiuni. Falsuri, farse, apocrife, pastișe, pseudonime și alte mistificații în literatură*, Ed. Compania, București, 2008.

Antim Ivireanul, Sfântul, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Ed. Minerva, București, 1972.

Antonie cel Mare, Sfântul: *** *Filocalia*, vol I, ed. a II-a, tradusă din grecește de Pr. Stavr. Dr. Dumitru Stăniloae, Institutul de Arte Grafice „Dacia traiană” S. A., Sibiu, 1947.

Asachi, Gheorghe, *Opere*, ed. critică și prefață de N. A. Ursu, vol. I (versuri și teatru), Ed. Minerva, București, 1973.

Atanasie cel Mare, Sfântul, *Scrieri*, col. PSB, vol. 15, traducere din grecește, introducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 1987.

B

Bianu, Ioan, și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tomul I (1508-1530), editat de Academia Română, București, Stabilimentul grafic J. V. Socec, 1903.

*** *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a PFP Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române și cu aprobarea Sf. Sinod, Ed. IBMBOR, București, 1988.

*** *Biblia sau Sfânta Scriptură*, ediție jubiliară a Sfântului Sinod [ediția Bartolomeu Anania], tipărită cu binecuvântarea și prefața PFP Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Ed. IBMBOR, București, 2001.

Blaga, Lucian, *Trilogia culturii II. Spațiul mioritic*, Ed. Humanitas, București, 1994.

Idem, *Opera poetică*, cuvânt înainte de Eugen Simion, prefață de George Gană, ediție îngrijită de George Gană și Dorli Blaga, Ed. Humanitas, București, 1995.

Bloom, Harold, *Canonul occidental. Cărțile și școala epocilor*, traducere de Diana Stanciu, postfață de Mihaela Anghelescu Irimia, Ed. Univers, București, 1998.

Bolintineanu, Dimitrie, *Opere III. Poezii*, ediție îngrijită, note și comentarii de Teodor Vârgolici, Ed. Minerva, București, 1982.

Idem, *Poezii alese*, Ed. Minerva, București, 1984.

Bolliac, Cezar, *Scrieri I. Meditații. Poezii*, ediție, note și bibliografie de Andrei Rusu, prefață de Mircea Scarlat, Ed. Minerva, București, 1983.

Bot, Ioana, „*Mihai Eminescu, poet național român*” – *istoria și anatomia unui mit cultural*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2001.

C

Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, Ed. Academiei RSR, București, 1973.

Idem, *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul*, text stabilit, traducerea versiunii grecești, comentarii și glosar de Virgil Cândea, postfață și bibliografie de Alexandru Duțu, Ed. Minerva, București, 1990.

Idem, *Istoria ieroglifică*, ediție îngrijită de P.P. Panaitescu și I. Verdeș, studiu introductiv de Adriana Babeți, Ed. Minerva, București, 1997.

Cartoian, N.[icolae], *Istoria literaturii române vechi*, prefață de Dan Horia Mazilu, bibliografii finale de Dan Simionescu, ediție îngrijită de Rodica Rotaru și Andrei Rusu, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1996.

*** *Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, (partea I: Paul de Alep), Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

Călinescu, G.[eorge], *Istoria literaturii române. De la origini până în prezent*, ediție nouă revăzută de autor, text stabilit de Al. Piru, Ed. Vlad & Vlad, Craiova, 1993.

Idem, *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. II, Ed. Hyperion, Chișinău, 1993.

Călinescu, Matei, *Cinci fețe ale modernității (modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism)*, traducere de Tatiana Pătrulescu și Radu Țurcanu, posfață de Mircea Martin, Ed. Univers, București, 1995.

Cândea, Virgil, în *Studiu introductiv* la: Dimitrie Cantemir, *Divanul*, EPL, București, 1969.

Idem, *Noul Testament în limba română ca act de spiritualitate și cultură*, studiu introductiv la *Noul Testament*. Tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, reeditat după 350 de ani cu binecuvântarea IPS Andrei Arhiepiscopul Albei Iuliei, Ed. Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Albei Iuliei, 1998.

*** *Ceaslov*, ed. a II-a, Ed. IBMBOR, București, 1993.

Chițimia, I. C., *Dosoftei, „Psaltirea în versuri”*, în *Crestomație de literatură română veche*, vol. II, coordonatori I. C. Chițimia și Stela Toma, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1989.

Cioculescu, Șerban, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, Editura didactică și pedagogică, București, 1971.

Cireșanu, Prof. Dr. Badea, *Tezaurul liturgic al Sfintei Biserici creștine ortodoxe de Răsărit*, tomul II, Tipografia Gutenberg, București, 1911.

****Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, Editura Minerva, 1981.

Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu Psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*, text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, Ed. Academiei RSR, București, 1976.

Idem, *Evangelie cu învățătură (1581)*, publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, București, Atelierele grafice Socec & Co, Societate anonimă, 1914.

Cornea, Paul, *Originile romantismului românesc*, Ed. Cartea românească, București, 2008.

Costin, Nicolae, *Ceasornicul domnilor de Antonio de Guevara*, Ed. Minerva, București, 1976.

Costin, Miron, *Opere*, vol. I, ediție critică de P. P. Panaitescu, EPL, București, 1965.

Idem, *Opere*, vol. II, ediție critică de P. P. Panaitescu, EPL, București, 1965.

Costinescu, Mariana, *Versiuni din secolul al XVII-lea ale „Acatistului” și „Paraclisului Precistei”* în vol. *Studii de limbă literară și filologie*, vol. III, Ed. Academiei RSR, București, 1974, p. 217-239.

Curtius, Ernst Robert, *Literatura europeană și Evul Mediu latin*, Ed. Univers, București, 1970 (E. R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, München, 1948).

D

Daniélou, Jean, *Simbolurile creștine primitive*, traducere în limba română de Anca Oprić și Eugenia Arjoca Ieremia, Ed. Amarcord, Timișoara, 1998.

Densusianu, Ovid, *Opere*, IV, ediție critică de B. Cazacu, Ioan Șerb și Florica Șerb, Ed. Minerva, București, 1981.

Diehl, Charles, *Cugetarea bizantină și mișcarea ideilor la Bizanț*, în *** *Literatura Bizanțului*, antologare, traduceri și prezentare Nicolae-Șerban Tanașoca, Ed. Univers, București, 1971.

Dimitrie Bolintineanu, *Opere III. Poezii*, ediție îngrijită, note și comentarii de Teodor Vârgolici, Ed. Minerva, București, 1982.

Idem, *Poezii alese*, ed. Minerva, 1984.

Dionisie Areopagitul, Sfântul, *Opere complete și scoliile Sfântului Maxim Mărturisitorul*, traducere, introducere și note de Pr. Dumitru Stăniloae, ediție îngrijită de Constanța Costea, Ed. Paideia, București, 1996.

Dumitrescu-Bușulenga, Zoe, *Eminescu – cultură și creație*, Ed. Eminescu, București, 1976.

Idem, *Cuvânt înainte la Crestomație de literatură română veche*, vol. I, coordonatori I. C. Chițimia și Stela Toma, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1984.

Idem, *Eminescu - Viața*, ediție îngrijită de Dumitru Irimia, cuvânt înainte Dan Hăulică, Ed. Nicodim Caligraful, Mănăstirea Putna, 2009.

Duțu, Pr. Dr. Constantin, *Panegiricul ca formă a prediciei în trecut și astăzi* (teză de doctorat), în rev. *Ortodoxia* XLV (1993), nr. 1-2.

E

Eliade, Mircea, *Proză fantastică*, vol. I, ediție și postfață de Eugen Simion, Ed. Moldova, Iași, 1994.

*** *Eminescu sau despre Absolut*, ediția a II-a, îngrijire, traducere și prefață Marian Papahagi, cuvânt înainte de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, postfață de Mircea Eliade, cu un cuvânt pentru ediția românească de Rosa del Conte, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2003 (Traducere a ediției: *Mihai Eminescu o dell'Assoluto*, Istituto di Filologia Romanza dell'Università di Roma. Studi e Testi, Società Tipografica Mondenese, Modena, 1963)

Enache, George, *Ortodoxie și putere politică în România contemporană. Studii și eseuri*, Ed. Nemira, București, 2005.

F

Faifer, Florin, *Antim Ivireanul, Didahii*, postfață și bibliografie de Florin Faifer, București, Ed. Minerva, 1983

G

Gáldi, Ladislau, *Începuturile prozei ritmice românești*, în rev. *Limba română*, X/1961, nr. 5, p. 462-473.

Idem, *Stilul poetic al lui Mihai Eminescu*, Ed. Academiei RPR, București, 1964.

Idem, *Introducerea în istoria versului românesc*, Ed. Minerva, București, 1971.

Gană, George, *Melancolia lui Eminescu*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 2002.

Gouvalis, Arhim. Daniil, *Minunile creației*, trad. din limba greacă de Cristina Băcanu, Ed. Bunavestire, Bacău, 2001.

Grigorie de Nazianz, Sfântul: *Opere dogmatice* ale Sfântului Grigorie de Nazianz, traducere din limba greacă, studii și note de Pr. Dr. Gheorghe Tilea, Ed. Herald, București, 2002.

H

Heine, Heinrich, *Opere alese*, vol. III, Ed. Univers, București, 1973.

I

Ică jr., Ioan I., *Maica Domnului în teologia secolului XX și în spiritualitatea isihastă a secolului XIV: Grigorie Palama, Nicolae Cabasila, Teofan al Niceei*, Ed. Deisis, Sibiu, 2008.

Ioan Gură de Aur, Sfântul, *Explicarea Epistolei pastorale de la I Timotei*, traducere din limba elină, ediția de Oxonia, 1861, trad. Arhieru Theodosie A. Ploșteanu,

București, ed. Atelierele grafice Socec & Co., Societate anonimă, 1911.

Idem, *Omilii la Facere (I)*, în col. PSB, vol. 21, traducere, introducere, indici și note de Pr. D. Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 1987.

Idem, *Scrieri III. Omilii la Matei*, col. PSB, vol. 23, traducere, introducere, indici și note de Pr. D. Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 1994.

Idem, *Homilies on the Acts of the Apostles*, translated, with notes and indices, by Rev. J. Walker and Rev. J. Sheppard, revised, with notes, by George B. Stephens, în NPNF I, vol. 11, ed. de Philip Schaff, ed. comput., Sage Software Albany, USA, v. 01, 1996.

Idem, *Cateheze baptismale*, trad. de Pr. Marcel Hancheș, Ed. „Oastea Domnului”, Sibiu, 2003.

Isaac Sirul, Sfântul, *Cuvinte despre sfintele nevoințe*, în *Filocala românească*, vol. X, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 1981.

Iustin Popovici, Sfântul, *Omul și Dumnezeu-Omul. Abisurile și culmile filosofiei*, Ed. Deisis, Sibiu, 1997.

Î

*** *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Theodosie*, text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă. Ed. Minerva, București, 1970.

K

Kuraev, Diac. Prof. Dr. Andrei, *Daruri și anateme. Ce a adus creștinismul lumii*, trad. din limba rusă de Nina Nicolaevna, Ed. Sofia, București, 2004.

L

Lovinescu, E.[ugen] *Istoria literaturii române contemporane (1900-1937)*, postfață de Eugen Simion, Ed. Minerva, București, 1989.

M

Manolescu, Nicolae, *Începuturile literaturii artistice. Prima poezie lirică*, Ed. Gramar, București, 2007.

Idem, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Ed. Paralela 45, Pitești, 2008.

Marcus, Solomon, *Metafora, paradigmă comună științei și religiei, în Știință și religie, antagonism sau complementaritate?*, Ed. XXI: Eonul dogmatic, București, 2002.

Maxim Mărturisitorul, Sfântul, *Ambigua*, traducere din grecește, introducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 1983

Idem, *Mystagogia (Cosmosul și sufletul, chipuri ale Bisericii)*, introducere, traducere, note și două studii de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 2000.

Mazilu, Dan Horia, *Recitind literatura română veche*, vol. I, Ed. Universității București, 1994.

Idem, *Recitind literatura română veche*, vol. II, Ed. Universității din București, 1998.

Idem, *Introducere în opera lui Antim Ivireanul*, Ed. Minerva, București, 1999.

Idem, *Dimitrie Cantemir. Un prinț al literelor*, Ed. Elion, București, 2001.

Idem, *Studii de literatură română veche*, Ed. Academiei Române, București, 2005.

Idem, *Lege și fărădelege în lumea românească veche*, Ed. Polirom, 2006.

****Molitifelnic*, ediția a V-a, Ed. IBMBOR, București, 1992.

Moltmann, Jürgen, *Dumnezeu în creație. O perspectivă ecologică asupra creației*, editori: Pr. Emil Jurcan și Pr. Jan Nicolae, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2007.

Moraru, Mihai, Dosoftei, „*Viețile sfinților*”, în *Crestomație de literatură română veche*, vol. II, coordonatori I. C. Chițimia și Stela Toma, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1989.

Idem, *Acrostihul sibilin*, în *Crestomație de literatură română veche*, vol. II, coordonatori I. C. Chițimia și Stela Toma, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1989.

Idem, *De nuptiis Mercurii et Philologiae*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1997.

N

Neculce, Ion, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. critică și studiu introd. de Gabriel Ștrempel, Ed. Minerva, București, 1982.

Negoîtescu, Ion, *Poezia lui Eminescu*, ediția a IV-a revăzută, Ed. Eminescu, București, 1994.

Idem, *Scriitori moderni*, vol. II, Ed. Eminescu, 1997.

Negrici, Eugen, *Poezia unei religii politice*, Ed. PRO, București, 1995.

Idem, *Poezia medievală în limba română*, Ed. Vlad & Vlad, Craiova, 1996.

Idem, *Antim – Logos și personalitate*, ediția a II-a, Ed. Du Style, București, 1997.

Idem, *Expresivitatea involuntară*, Ed. Universală, București, 2000.

Idem, *Literatura română sub comunism. Poezia*, vol I, Ed. PRO, 2006.

Idem, *Iluziile literaturii române*, Ed. Cartea românească, București, 2008.

Negruzzi, Constantin, *Păcatele tinereților*, Ed. Minerva, București, 1977.

Nicodim Aghioritul, Cuviosul, *Paza celor cinci simțuri*, versiune diortosită a traducerii românești din 1826, tipărită la Mănăstirea Neamț prin osteneala Arhimandritului Dometian, Ed. Anastasia, București, 1999.

Noica, Constantin, *Creație și frumos în rostirea românească*, Ed. Eminescu, București, 1973.

P

Papu, Edgar, „Învățăturile lui Neagoe Basarab” în contextul Renașterii, în ****Neagoe Basarab (1512-1521). La 460 de ani de la urcarea sa pe tronul Țării Românești*, volum omagial publicat de Societatea Culturală „Neagoe Basarab” din Curtea de Argeș, Ed. Minerva, 1972.

Pascal, *Cugetări*, text integral, ediția Brunschvicg, trad. de Maria și Cezar Ivănescu, Ed. Aion, Oradea, 1998.

Petrescu, Ioana Em., *Eminescu. Modele cosmologice și viziune poetică*, ediție îngrijită și prefăcută de Irina Petraș, Ed. Paralela 45, 2005.

Platon, *Opere III*, Ed. Științifică și enciclopedică, București, 1978.

Papadima, Liviu, *Literatură și comunicare. Relația autor-cititor în proza pașoptistă și postpașoptistă*, Ed. Polirom, 1999.

*** *Poezia română clasică*, ediție îngrijită de Al. Piru și Ioan Șerb, cuvânt înainte de Al. Piru, col. BPT, Ed. Minerva, București, 1976.

Popescu, Pr. Drd. Ion, *Aspecte dogmatice în Didahiile mitropolitului Antim Ivireanul*, în rev. *Studii Teologice*, XLIII (1991), nr. 1.

****Predoslovii*, antologie și cuvânt înainte de Tudor Nedelcea, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1994.

R

Rădulescu, I. Heliade, *Poezii. Proză*, Ed. Minerva, București, 1977.

Idem, *Critica literară*, ediție, prefață, note, glosar și indice de Aurel Sasu, Ed. Minerva, București, 1979.

Rădulescu, Mihai *Antim Ivireanul. Învățător. Scriitor. Personaj*, cu un „Cuvânt înainte” de P. S. Irineu Slătineanu, editat de Fundația „Antim Ivireanul” – Rm. Vâlcea, Ed. Ramida, București, 1997.

S

Sadoveanu, Mihail, *Limba povestirilor istorice*, comunicare făcută la Academia R.P.R., publicată în rev. *Contemporanul*, nr. 6 / 346 din 11 febr. 1955.

Scarlat, Mircea, *Introducere în opera lui Miron Costin*, Ed. Minerva, București, 1976.

Idem, *Istoria poeziei românești*, vol. I, Ed. Minerva, București, 1982.

*** *Septuaginta*, ed. A. Rahlfs, cf. Bible Works 7.

Silvestri, Artur, *Poezia „Divanului”*, în rev. *Luceafărul*, 1973, 16, nr. 35, 1 sept.

Simion, Eugen, *Dimineța poezilor. Eseu despre începuturile poeziei române*, postfața de Valeriu Cristea, ediția a II-a, Ed. Eminescu, București, 1995.

Simeon Noul Teolog, Sfântul: ****Filocalia Românească*, vol. 6, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, Ed. Humanitas, București, 1997.

Sofronie, Arhim., *Din viață și din Duh*, trad. din franceză de Prof. Ecaterina Volocaru, Ed. Pelerinul, Iași, 1997.

Idem, *Viața și învățătura starețului Siluan Athonitul*, trad. Pr. Prof. Dr. Ioan I. Ică, Ed. Deisis, Sibiu, 1999.

Stănescu, Nichita: *** *Antimetafizica*, Nichita Stănescu însoțit de Aurelian Titu Dumitrescu, Ediția a II-a, Ed. Alfa, București, 1998.

Stănescu, Nichita, *Cartea de recitare*, Ed. Cartea Românească, București, f. a.

Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. 2, Ed. IBMBOR, ediția a II-a, București, 1997.

Idem, în *Riscul de a fi ortodox*, interviuri realizate de Costion Nicolescu, Ed. Sofia, București, 2002.

Ș

Ștrempel, Gabriel, *Antim Ivireanul*, Ed. Academiei Române, București, 1997.

T

Tănăsescu, Manuela, *Despre „Istoria ieroglifică”*, București, Ed. Cartea Românească, 1970.

Idem, *O istorie a literaturii române (partea întâi)*, Ed. Saeculum I.O., București, 2009.

Teolipt al Filadelfiei, Cuvioșii, și Nicodim Aghioritul, *Paraclisul și Acatistul Sfântului Nume al lui Iisus*, trad. de diac. Ioan. I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2001.

Toniolo, Ermanno M., *Acatistul Maicii Domnului explicat. Imnul și structurile lui mistagogice*, prezentare și traducere de diac. Ioan I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2009.

Touraille, Jacques, *La beauté du monde, icône du Royaume*, în rev. *Contacts*, XXXI (1979), nr. 105.

Tudor, Ieroschimonahul Daniil, *Scrieri I*, îngrijirea ediției și prefață de Alexandru Dimcea, Ed. Christiana, București, 1999.

*** Tudor Vianu despre Eminescu, ediție alcătuită și prefațată de Vasile Lungu, Ed. Minerva, 2009.

U

Ureche, Grigore, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. Minerva, București, 1987.

V

Varlaam, *Cazania (1643)*, ed. îngrijită de J. Byck, Ed. Academiei RSR, București, 1966.

Vasile cel Mare, Sfântul, *Omilii la Hexaemeron. Omilii la Psalmi. Omilii și cuvântări*, col. PSB, vol. 17, traducere, introducere, note și indici de Pr. D. Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 1986.

Y

Yannaras, Christos, *Abecedar al credinței*, trad. de Pr. Dr. Constantin Coman, Ed. Bizantină, București, 1996.

Z

Zamfir, Mihai, *Poemul românesc în proză*, ediția a II-a, Ed. Atlas, București, 2000.

Zumthor, Paul, *Încercare de poetică medievală*, traducere și prefață de Maria Carpov, Ed. Univers, București, 1983.

Resurse online
(în ordinea aparițiilor textuale)

http://ro.wikipedia.org/wiki/Rosa_del_Conte

Dr. Gianina Maria-Cristina Picioruș, *Rosa del Conte despre Eminescu* (audio; 20. 51 minute):

<http://www.trilulilu.ro/bastrix/df368382ed75a4>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Negoi%C5%A3escu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Zoe_Dumitrescu_Bu%C5%9Fulenga

http://ro.wikipedia.org/wiki/Imperiul_Roman_de_R%C4%83s%C4%83rit

http://ro.wikipedia.org/wiki/Neagoe_Basarab

http://ro.wikisource.org/wiki/%C3%8Env%C4%83%C5%A3%C4%83turile_lui_Neagoe_Basarab_c%C4%83tre_fiul_s%C4%83u_Teodosie

Crestomație de Literatură Română veche (vol. 1) se poate downloada de aici:

<http://www.archive.org/details/CrestomatieDeLiteraturaRomanaVechevol.1>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mircea_Scarlat

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Vinea

http://ro.wikipedia.org/wiki/Benjamin_Fundoianu_-_Fondane.

<http://fondane.wordpress.com/>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ilarie_Voronca

http://ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Negrici

http://ro.wikipedia.org/wiki/Formele_f%C4%83r%C4%83_fond
<http://www.romanianvoice.com/poezii/poezii/epigonii.php>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Iorga

http://ro.wikipedia.org/wiki/Antim_Ivireanul

Teza noastră doctorală: *Antim Ivireanul – personalitate complexă a literaturii române*, pe care, sub titlul: *Antim Ivireanul: avangarda literară a Paradisului. Viața și opera* am editat-o la nivel online, o puteți downloada de aici:

<http://www.teologiepentruazi.ro/2010/03/10/antim-ivireanul-avangarda-literara-a-paradisului-via%C8%9Ba-%C8%99i-opera-2010/>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Cantemir

http://ro.wikipedia.org/wiki/Garabet_Ibr%C4%83ileanu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Titu_Maiorescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_Macedonski

http://ro.wikipedia.org/wiki/Richard_Wagner

<http://atelier.liternet.ro/articol/1168/Geo-Dumitrescu/Libertatea-de-a-trage-cu-pusca-si-alte-poezii.html>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Geo_Dumitrescu

http://en.wikipedia.org/wiki/The_Brothers_Karamazov

http://ro.wikipedia.org/wiki/Feodor_Dostoievski

http://ro.wikipedia.org/wiki/Albert_Camus

http://ro.wikipedia.org/wiki/Jean-Paul_Sartre

http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandre_Dumas

http://ro.wikipedia.org/wiki/Paul_Val%C3%A9ry

http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Bacovia

http://ro.wikipedia.org/wiki/Lucian_Blaga

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dan_Barbilian

http://ro.wikipedia.org/wiki/Tudor_Arghezi

http://ro.wikipedia.org/wiki/Nichita_St%C4%83nescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Marin_Sorescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihai_Eminescu

Opera lui Mihail Eminescu, în 16 volume, ediția Perpessicius, poate fi consultată la nivel online aici:
http://eminescu.petar.ro/opera_completa/index.html

http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Gan%C4%83

http://ro.wikipedia.org/wiki/Adrian_Maniu

<http://www.poezie.ro/index.php/author/0013261/index.html#bio>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Pillat

http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Voiculescu

<http://poezii.t2i.info/poeti/vasile-voiculescu/>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Lovinescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Ureche

http://ro.wikipedia.org/wiki/Miron_Costin

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Dosoftei>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Marin_Preda

http://ro.wikipedia.org/wiki/Patul_lui_Procust

http://ro.wikipedia.org/wiki/B%C4%83t%C4%83lia_de_la_Marathon

http://ro.wikipedia.org/wiki/George_C%C4%83linescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Aron_Cotru%C5%9F

http://ro.wikipedia.org/wiki/Zenon_din_Eleea

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihail_Sadoveanu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mircea_Eliade

http://ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Ionescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Noica

<http://www.kuraev.ru/>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Augustin_de_Hipona

<http://en.wikipedia.org/wiki/Etymologiae>

<http://ro.orthodoxwiki.org/Ieronim>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Manuela_T%C4%83n%C4%83sescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ernst_Curtius

http://ro.wikipedia.org/wiki/Isidor_din_Sevilla

Mircea Anghelescu, *Totul sau aproape totul începe în secolul al XIX-lea, și pînă nu vom înțelege acest lucru, nu vom putea să ne analizăm bine*, interviu acordat lui Daniel Cristea-Enache, în *Adevărul literar și artistic*, nr. 733, sept. 2004, cf.:

[http://atelier.liternet.ro/articol/1800/Daniel-Cristea-Enache-Mircea-Anghelescu /Mircea-Anghelescu-Totul-sau-aproape-totul-incepe-in-secolul-al-XIX-lea-si-pina-nu-vom-inteleg-acest-lucru-nu-vom-putea-sa-ne-analizam-bine.html](http://atelier.liternet.ro/articol/1800/Daniel-Cristea-Enache-Mircea-Anghelescu/Mircea-Anghelescu-Totul-sau-aproape-totul-incepe-in-secolul-al-XIX-lea-si-pina-nu-vom-inteleg-acest-lucru-nu-vom-putea-sa-ne-analizam-bine.html)

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mircea_Anghelescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Daniel_Cristea-Enache

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioana_Bot

http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Etefan_Borb%C3%A9ly

<http://www.dancmihailescu.ro/>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dan_Horia_Mazilu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_Du%C5%A3u

http://ro.wikipedia.org/wiki/Nichifor_Crainic

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mateiu_Caragiale

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Levant>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Tudor_Vianu

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Perpessicius>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioana_Em._Petrescu

<http://biserica.org/WhosWho/DTR/Z/DanZamfirescu.html>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Petru_Cercel

http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolaus_Olahus

http://ro.wikipedia.org/wiki/Salvador_Dal%C3%AD

http://ro.wikipedia.org/wiki/Teoria_lui_Roesler

http://ro.wikipedia.org/wiki/Publius_Ovidius_Naso

http://www.documentacatholicaomnia.eu/01_01_1243-1254-_Innocentius_IV.html

Patrologia Latină, ediția Migne, la nivel online:

http://www.documentacatholicaomnia.eu/1815-1875,_Migne,_Patrologia_Latina_01._Rerum_Conspectus_Pro_Tomis_Ordinatus,_MLT.html

Teologie pentru azi:

<http://www.teologiepentruazi.ro/>

<http://www.scribd.com/doc/2517275/Sfantul-Niceta-de-Remesiana>

http://www.episcopiacaransebesului.ro/readarticle.php?article_id=19

http://ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Ionescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Emil_Cioran

<http://www.bmb-on-line.ro/scripts/master.htm>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Radu_Petrescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexe_Procopovici

<http://www.sfant.ro/sfinti-romani/monahul-filotei-imnograful-manastirea-cozia-4.html>

<http://biserica.org/WhosWho/DTR/E/EustatieDelaPutna.html>

http://www.enciclopedia-dacica.ro/webring/civilizatia/vechea_cultura.html

http://ro.wikipedia.org/wiki/Anastasie_Crimca

http://ro.orthodoxwiki.org/List%C4%83_a_patriarhilor_de_Constantinopol

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mircea_cel_B%C4%83tr%C3%A2n

<http://www.calendar-ortodox.ro/luna/mai/mai23.htm>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Isidor_din_Sevilla

http://en.wikipedia.org/wiki/Pherecydes_of_Syros

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Homer>

<http://it.wikipedia.org/wiki/Simonide>

http://en.wikipedia.org/wiki/Darius_I_of_Persia

<http://en.wikipedia.org/wiki/Herodotus>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_Asachi

http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Alexandrescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Bartolomeu_Anania

Biblia de la București (1688) o puteți downloada de aici:

http://www.4shared.com/file/gE_QKDjx/Biblia_de_la_Bucuresti_1688.html

http://ro.wikisource.org/wiki/Psaltirea_%C3%AEn_versuri

http://ro.wikipedia.org/wiki/Psaltirea_Scheian%C4%83

http://ro.wikipedia.org/wiki/Psaltirea_Vorone%C5%A3ean%C4%83

http://ro.wikipedia.org/wiki/Familia_Hurmuzachi

<http://www.cimec.ro/Carte/cartev/talcul.htm>

<http://cimec.ro/Carte/cartev/psaltirea.htm>

<http://cimec.ro/carte/cartev/liturghier4.htm>

<http://www.cimec.ro/carte/cartev/psaltire3.htm>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Francisc_David

http://ro.wikisource.org/wiki/Istoria_folcloristicii_maramure%C5%9Fene/Primele_atest%C4%83ri_documentare

http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Milescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Simion_%C5%9Etefan

[http://www.romanianvoice.com/poezii/biblio/bib_dosoft
ei.php](http://www.romanianvoice.com/poezii/biblio/bib_dosoft
ei.php)

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioan_Prale

http://en.wikipedia.org/wiki/Jan_Kochanowski

http://ro.orthodoxwiki.org/Chiril_al_Alexandriei

http://ro.orthodoxwiki.org/Roman_Melodul

http://ro.orthodoxwiki.org/Andrei_Criteanul

http://en.wikipedia.org/wiki/Cl%C3%A9ment_Marot

Crestomație de Literatură Română veche (vol. 2) se
poate downloada de aici:

[http://www.archive.org/details/CrestomatieDeLiteratura
RomanaVechevol.2](http://www.archive.org/details/CrestomatieDeLiteratura
RomanaVechevol.2)

http://ro.wikipedia.org/wiki/Immanuel_Kant

http://ro.wikipedia.org/wiki/Martin_Luther

http://ro.wikipedia.org/wiki/Arthur_Schopenhauer

http://ro.orthodoxwiki.org/Simeon_Noul_Teolog

http://ro.orthodoxwiki.org/Grigorie_Palama

[http://biserica.org/WhosWho/DTR/M/NicolaeMilescuSp
ataru.html](http://biserica.org/WhosWho/DTR/M/NicolaeMilescuSp
ataru.html)

http://en.wikipedia.org/wiki/J%C3%BCrgen_Moltmann

<http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eherezada>

[http://ro.wikipedia.org/wiki/Epopeea_lui_Ghilgame%C5
%9F](http://ro.wikipedia.org/wiki/Epopeea_lui_Ghilgame%C5
%9F)

<http://biblior.net/istoria-literaturii-romane/literatura-eroica.html?page=2>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Gottfried_Wilhelm_von_Leibniz

http://ro.wikisource.org/wiki/O,_-n%C5%A3elepciune_ai_aripi_de_cear%C4%83!

<http://en.wikipedia.org/wiki/Origen>

http://ro.orthodoxwiki.org/Sofronie_%28Saharov%29
http://ro.wikipedia.org/wiki/Tudor_Arghezi

http://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Barth

http://en.wikipedia.org/wiki/Paul_Tillich

http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Top%C3%A2rceanu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Gheorghe_%28poet%29

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioan_Alexandru

http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Voiculescu

<http://sfantulioancelnou.ro/>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Pillat

http://ro.wikipedia.org/wiki/Miron_Costin

http://ro.wikipedia.org/wiki/Publius_Vergilius_Maro

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Plutarh>.

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Euripide>.

http://books.google.ro/books?id=_meJRfpN7aIC&pg=PR5&lpg=PR5&dq=Demetrius+din+Falera&source=bl&ots=G

5MLv6YQGg&sig=Pv6_S1Mt5I8kn49d5kVhw3WnwsK&hl=r
o&ei=xFveS7_wKIqtOLPy0bwH&sa=X&oi=book_result&ct=
result&resnum=3&ved=0CBAQ6AEwAg#v=onepage&q&f=f
alse

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Tibul>

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Proper%C5%A3iu>

<http://www.calendar-ortodox.ro/luna/noiembrie/noiembrie20.htm>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Edgar_Papu

<http://amitabhose.net/Biografie.asp>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Arthur_Schopenhauer

http://ro.wikipedia.org/wiki/Erasmus_din_Rotterdam

http://en.wikipedia.org/wiki/Jacques-B%C3%A9nigne_Bossuet

http://ro.wikipedia.org/wiki/Francisc_de_Assisi

http://en.wikipedia.org/wiki/Teresa_of_%C3%81vila

http://ro.wikipedia.org/wiki/Radu_Greceanu

<http://www.bmb-on-line.ro/biografii/15/biografie.htm>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Cantacuzino,_stolnicul

http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Ureche

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Neculce

http://www.giga-usa.com/quotes/authors/ovid_a012.htm

http://ro.wikipedia.org/wiki/Gala_Galaction

Mihai Moraru, *De nuptiis Mercurii et Philologiae* o
puteți downloada de aici:

<http://www.teologiepentruazi.ro/2010/04/25/de-nuptiis-mercurii-et-philologiae/>

http://ro.wikisource.org/wiki/Dedica%C5%A3ie_la_cartea_lui_Ioan_Cariofil,_Manual_despre_c%C3%A2teva_nedumeriri,_tip%C4%83rit%C4%83_la_Snagov,_%C3%AEn_anul_1697

http://ro.wikipedia.org/wiki/Iacob_Negruzzi

http://ro.wikipedia.org/wiki/Quintus_Horatius_Flaccus

http://ro.wikisource.org/wiki/Conrad._C%C3%A2ntul_I._Ionienele

<http://www.romanianvoice.com/poezii/poezii/scrisoarea1.php>

http://ro.wikisource.org/wiki/Memento_mori

<http://ro.orthodoxwiki.org/Lactan%C5%A3iu>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Eusebiu_din_Cezareea

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Gnosticism>

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Bogomilism>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Transcendentalism_american

http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Cantacuzino,_stolnicul

http://en.wikipedia.org/wiki/Xerxes_I_of_Persia

http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_cel_Mare

http://en.wikipedia.org/wiki/Artaxerxes_I_of_Persia

http://ro.wikipedia.org/wiki/Cezar_August

http://ro.wikipedia.org/wiki/Cneus_Pompeius_Magnus

http://ro.wikipedia.org/wiki/Iulius_Cezar

http://ro.wikipedia.org/wiki/Cyrus_al_II-lea_cel_Mare

http://ro.wikipedia.org/wiki/Georgios_Chortatzis
151.

Horia Roman Patapievici, *Omul recent*, o puteți
downloada de aici:

[http://www.scribd.com/doc/2535002/Patapievici-Omul-](http://www.scribd.com/doc/2535002/Patapievici-Omul-recent)
recent

[http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Ecoala_Ardelean%](http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Ecoala_Ardelean%C4%83)
C4%83

[http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Heliade-](http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Heliade-R%C4%83dulescu)
R%C4%83dulescu

[http://biserica.org/WhosWho/DTR/S/MitropolitulStefan.](http://biserica.org/WhosWho/DTR/S/MitropolitulStefan.html)
html

http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Iorga

<http://biserica.org/WhosWho/DTR/C/VirgilCandea.html>

[http://ro.wikipedia.org/wiki/Cronograful_lui_Mihail_M](http://ro.wikipedia.org/wiki/Cronograful_lui_Mihail_Moxa)
oxa

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihail_Moxa

http://ro.orthodoxwiki.org/Nicodim_Aghioritul

<http://www.literaturasidetentie.ro/biografie.php>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Blaise_Pascal

<http://www.humanitas.ro/radu-albala>

[http://www.ziaruldeiasi.ro/opinii/fai-fer-florin-](http://www.ziaruldeiasi.ro/opinii/fai-fer-florin-fai-fer~ni4jfb)
fai-fer~ni4jfb

http://ro.orthodoxwiki.org/Siluan_Athonitul

http://ro.orthodoxwiki.org/Sofronie_%28Saharov%29

<http://www.decitre.fr/recherche/resultat.aspx?recherche=refine&auteur=Jacques+Touraille>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Neagoe_Basarab

http://ro.wikipedia.org/wiki/Francisc_de_Assisi

Pr. Dr. Dorin Octavian Picioruș, *Traduceri patristice*, vol. 1, Teologie pentru azi, București, 2009.

Puteți downloada cartea citată de aici:

<http://www.teologiepentruazi.ro/2009/10/19/traduceri-patristice-vol-1-2009/>

<http://romanianvoice.com/poezii/poezii/scrisoarea1.php>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Heliade-R%C4%83dulescu

http://poesie.webnet.fr/lesgrandsclassiques/poemes/alphonse_de_lamartine/l_isolement.html

http://en.wikipedia.org/wiki/Alphonse_de_Lamartine

<http://ro.wikisource.org/wiki/Mihaida>

Despre Părintele Marcel Hanceș:

<http://www.teologiepentruazi.ro/2007/06/27/simon-magul-si-satana-la-sfantul-ioan-gura-de-aur-si-sfantul-amfilohie-de-iconium/>

http://en.wikipedia.org/wiki/Justin_Popovi%C4%87

<http://www.formula-as.ro/redactia/costion-nicolescu-91>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Solomon_Marcus

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dante_Alighieri

http://en.wikipedia.org/wiki/Harold_Bloom

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Cantemir

http://ro.wikipedia.org/wiki/Costache_Conachi

http://ro.wikisource.org/wiki/Autor:Nicolae_Dimachi

http://ro.wikipedia.org/wiki/Iancu_V%C4%83c%C4%83rescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_Asachi

http://ro.wikipedia.org/wiki/Zilot_Rom%C3%A2n

http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_C%C3%A2rlova

http://ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Simion

<http://ro.wikisource.org/wiki/%C3%8Enserarea>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Alexandrescu

<http://ro.wikisource.org/wiki/Candela>

http://ro.wikisource.org/wiki/La_patrie

http://ro.wikisource.org/wiki/La_moartea_p%C4%83rintului_meu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Bolintineanu

http://ro.wikisource.org/wiki/Elegie_%28Bolintineanu%29

http://ro.wikisource.org/wiki/Scopul_omului

<http://ro.wikisource.org/wiki/Invoca%C5%A3ie>

http://ro.wikisource.org/wiki/La_un_poet_exilat

http://www.cerculpoetilor.net/Pe-malul-marei_Vasile-Alecsandri.html

http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Alecsandri

<http://ro.wikisource.org/wiki/Iahtul>

http://ro.wikisource.org/wiki/Dintre_sute_de_catarge

http://ro.wikisource.org/wiki/Luceaf%C4%83rul_%28Eminescu%29

<http://ro.wikisource.org/wiki/Gloss%C4%83>

http://ro.wikisource.org/wiki/Scrisoarea_I

http://ro.wikisource.org/wiki/Rime_alegorice

http://ro.wikipedia.org/wiki/George_C%C4%83linescu

http://ro.wikisource.org/wiki/Mai_am_un_singur_dor

http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Bacovia

http://www.poezie.ro/index.php/poetry/79551/Pe_ape

<http://poezii.t2i.info/lucian-bлага/la-mare/>

<http://www.poezie.ro/index.php/poetry/27390/Scoica>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Pillat

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dan_Botta

http://ro.wikipedia.org/wiki/Antioh_Cantemir

http://ro.wikipedia.org/wiki/Petru_Movil%C4%83

http://ro.wikipedia.org/wiki/Moise_Movil%C4%83

http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Etefan_Cantacuzino

CV, Prof. Dr. Mihai Moraru:

<http://www.teologiepentruazi.ro/cv-prof-dr-mihai-moraru/>

http://en.wikipedia.org/wiki/Gulistan_of_Sa%27di

http://en.wikipedia.org/wiki/Saadi_%28poet%29

<http://en.wikipedia.org/wiki/Hafez>

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Herodot>

http://en.wikipedia.org/wiki/Niketas_Choniates

http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Palamas

<http://www.ioanguradeaur.ro/>

http://ro.orthodoxwiki.org/Ioan_Sc%C4%83rarul

http://books.google.ro/books?id=v_JbAAAAQAAJ&printsec=frontcover&dq=Thesaurus+biblicus&source=bl&ots=0WvOTwtRC2&sig=ZnCD0BPx89-167KMXmx7tBjEsDE&hl=ro&ei=s9rnS7ynFNOcOM_0taUE&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CBYQ6AEwAA#v=onepage&q&f=false

http://ro.wikisource.org/wiki/Din_Via%C5%A3a_%C5%9Fi_petrecerea_svin%C5%A3ilor

http://en.wikipedia.org/wiki/Quintus_Curtius_Rufus

Dr. Gianina Maria-Cristina Picioruș, *Viața Sfinților Varlaam și Ioasaf*, în format audio, aici:

1. <http://www.trilulilu.ro/bastrix/00c4ad24162594>
2. <http://www.trilulilu.ro/bastrix/9ba4e00e76b302>
3. <http://www.trilulilu.ro/bastrix/9f6bf85e0f26dd>

<http://www.spiritus-temporis.com/jan-baptist-van-helmont/>

http://fr.wikipedia.org/wiki/Andreas_Wissowatius

http://ro.wikipedia.org/wiki/Hildegard_von_Bingen

http://ro.wikipedia.org/wiki/Leonardo_da_Vinci

http://ro.wikipedia.org/wiki/Galileo_Galilei

http://ro.wikipedia.org/wiki/Thales_din_Milet

http://ro.wikipedia.org/wiki/Banchetul_%28Platon%29

<http://en.wikipedia.org/wiki/Socinianism>

<http://en.wikipedia.org/wiki/Synesius>

http://ro.orthodoxwiki.org/Apostolul_Pavel

<http://www.calendar-ortodox.ro/luna/ianuarie/ianuarie19.htm>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_cel_Mare

http://ro.orthodoxwiki.org/Grigorie_Teologul

http://ro.orthodoxwiki.org/Ioan_Gur%C4%83_de_Aur

<http://sfnicolae.wordpress.com/>

http://ro.orthodoxwiki.org/Spiridon,_Sf%C3%A2ntul

<http://www.calendar-ortodox.ro/luna/iulie/iulie27.htm>

<http://www.calendar-ortodox.ro/luna/noiembrie/noiembrie01.htm>

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Seneca>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Quintus_Horatius_Flaccus

http://ro.wikipedia.org/wiki/Publius_Ovidius_Naso

http://ro.wikipedia.org/wiki/Marcus_Tullius_Cicero

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Plutarh>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Iustin_Martirul_%C5%9Fi_Filozoful

http://ro.orthodoxwiki.org/Fotie_cel_Mare

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Epictet>

s http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_%C3%A0_Kempi

http://ro.orthodoxwiki.org/Antonie_cel_Mare

<http://ro.wikisource.org/wiki/Hagi-Tudose>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Tudor_Arghezi

http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Manolescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Creang%C4%83

http://en.wikipedia.org/wiki/Ernst_Robert_Curtius

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Zoroastrism>

http://ro.wikisource.org/wiki/Anatolida_sau_Omul_%C5%9Fi_for%C5%A3ele

A2ia http://ro.wikisource.org/wiki/Elegia_%C3%AEnt%C3%A2ia

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Anacreon>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Eustatievici

Klein http://ro.wikipedia.org/wiki/Inocen%C5%A3iu_Micu-Klein

http://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_%C5%9Eincai

http://ro.wikipedia.org/wiki/Petru_Maior

l http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_%C5%A2ichindea

http://en.wikipedia.org/wiki/Ien%C4%83chi%C5%A3%C4%83_V%C4%83c%C4%83rescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_Laz%C4%83r

http://ro.wikipedia.org/wiki/Eufrosin_Poteca

http://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_Asachi

http://ro.wikipedia.org/wiki/Florian_Aaron

http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Negruzzi

http://ro.wikipedia.org/wiki/Titu_Maiorescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Sava_Popovici_Barcianu

<http://biserica.org/WhosWho/DTR/C/ChesarieDeRamnic.html>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Alecu_V%C4%83c%C4%83rescu

http://en.wikipedia.org/wiki/Edward_Young

<http://www.teologiromani.org/C/GherasimClipa.html>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihai_Zamfir

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Gusti

http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Pogor

http://ro.wikipedia.org/wiki/Miron_Radu_Paraschivescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Filimon

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dan_Barbilian

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Barac

http://ro.wikipedia.org/wiki/Barbu_Paris_Mumuleanu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Iancu_V%C4%83c%C4%83rescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihail_Moxa

http://ro.orthodoxwiki.org/Nicodim_Aghioritul

<http://www.esotera.ro/carte-milenarisme-si-religii-moderne-1473.html>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ovid_Densusianu

http://ro.wikisource.org/wiki/C%C3%A2nd_te-am_v%C4%83zut,_Verena...

http://en.wikipedia.org/wiki/Marc_Girardin

http://ro.wikisource.org/wiki/Floare_albastr%C4%83

http://ro.wikipedia.org/wiki/Iancu_V%C4%83c%C4%83rescu

http://ro.wikisource.org/wiki/Prim%C4%83vara_amorului

http://ro.wikipedia.org/wiki/Alphonse_de_Lamartine

http://ro.wikisource.org/wiki/Lunca_din_Mirce%C5%9Fti

http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Fabian-Bob

http://ro.wikipedia.org/wiki/Cezar_Bolliac

http://ro.wikipedia.org/wiki/Matei_Basarab

http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Br%C3%A2ncoveanu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihail_Kog%C4%83lniceanu

http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eerban_Cioculescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Tudor_Vianu

http://en.wikipedia.org/wiki/Giacomo_Leopardi

http://fr.wikipedia.org/wiki/Alfred_de_Vigny

http://ro.wikipedia.org/wiki/Friedrich_von_Schiller

http://ro.wikipedia.org/wiki/Rainer_Maria_Rilke

http://ro.wikipedia.org/wiki/Georg_Trakl

http://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_H%C3%B6lderlin

http://ro.wikipedia.org/wiki/Liviu_Papadima

http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicodim_de_la_Tismana

http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_Macedonski

http://ro.wikipedia.org/wiki/Vladimir_Streinu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Garabet_Ibr%C4%83ileanu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Johann_Wolfgang_von_Goethe

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Novalis>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Friedrich_von_Schiller

http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Gordon_Byron

http://ro.wikipedia.org/wiki/Octavian_Goga

http://www.romanianvoice.com/poezii/poezii/rugaciune_og.php

http://www.poezie.ro/index.php/poetry/54825/Poetul_c%C5%9Fi_soldatul

<http://www.calendar-ortodox.ro/luna/august/august11.htm>

<http://en.wikipedia.org/wiki/Voltaire>

http://en.wikipedia.org/wiki/Jean-Jacques_Rousseau

http://en.wikipedia.org/wiki/Fran%C3%A7ois-Ren%C3%A9_de_Chateaubriand

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioan_Budai-Deleanu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Nietzsche

http://ro.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Heine

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Sappho>

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Bolintineanu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Charles_Baudelaire

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Symbolism>

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Parnasianism>

<http://ro.wikipedia.org/wiki/Expresionism>

http://en.wikipedia.org/wiki/Jacques_Delille

http://ro.wikipedia.org/wiki/Duiliu_Zamfirescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Etefan_Petic%C4%82

83

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mateiu_Caragiale

http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Co%C5%9Fbuc

http://ro.wikisource.org/wiki/Lunca_din_Mirce%C5%9A

Fti

http://ro.wikipedia.org/wiki/Paul_de_Alep

http://ro.wikipedia.org/wiki/Alecu_Russo

http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_B%C4%83lcescu

Cuprins

Eseu asupra evoluției literaturii române, de la *tradiția bizantin-ortodoxă* la *modernism* (4-42)

Începuturile poeziei românești

Limba slavonă sau limba română? (43-49)

Psaltirea coresină și *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei (50-114)

Viața lumii (115-143)

Poezia prozei medievale

Antim Ivireanul: *lirismul interior* și motivațiile unei viziuni *poetice* asupra universului (144-243)

Divanul sau poezia judecății (244-281)

Istoria ieroglifică: o viziune tradițională asupra existenței sau ilustrarea temelor majore ale literaturii medievale (282-320)

Poezia prepașoptistă și pașoptistă

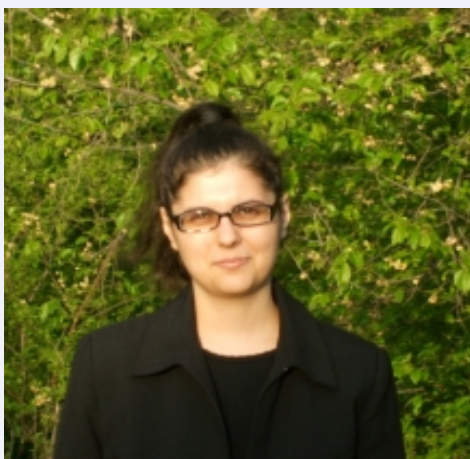
Între Anacreon și imnul religios (321-370)

Poeții preromantici: *toate-s vechi și nouă toate* (371-425)

Dimitrie Bolintineanu: *amorul material* și *lumina orbitoare* (426-445)

Vasile Alecsandri – *regele vesel* (446-466)

Bibliografia (467-503)

Dr. Gianina Maria-Cristina Picioruș (n. 1977) a terminat *Facultatea de Litere*, a Universității București, în 2001.

A urmat cursurile de Master, la specializarea *Literatură contemporană*, în 2002, pe care le-a absolvit cu o teză despre Nichita Stănescu și *fenomenul poezesc*.

Între 2002 și 2009 a elaborat teza de doctorat: *Antim Ivireanul – personalitate complexă a literaturii române*.

Lucrarea de față s-a născut din aplecarea asupra textelor medievale și cercetarea comparativă a literaturii vechi și moderne românești.

Volumul I, se ocupă exclusiv de evoluția poeziei, care merită o atenție sporită, atâta timp cât conceptul de *poezie* în literatura bizantină și în aria de cultură răsăriteană este unul vast, diferit de cel occidental, și care cuprinde, în întregime sau pe spații largi, specii literare diverse, de la imne la cronograme și de la omilii la pareneze, viziune sau concepție care amprentează și *literatura nouă*.

Mulțumesc soțului meu, părintele Dorin Octavian Picioruș, pentru iubirea, încurajarea și toată susținerea pe care mi le acordă întotdeauna, fără de care nu aș fi făcut nimic.

© *Teologie pentru azi*
Toate drepturile rezervate